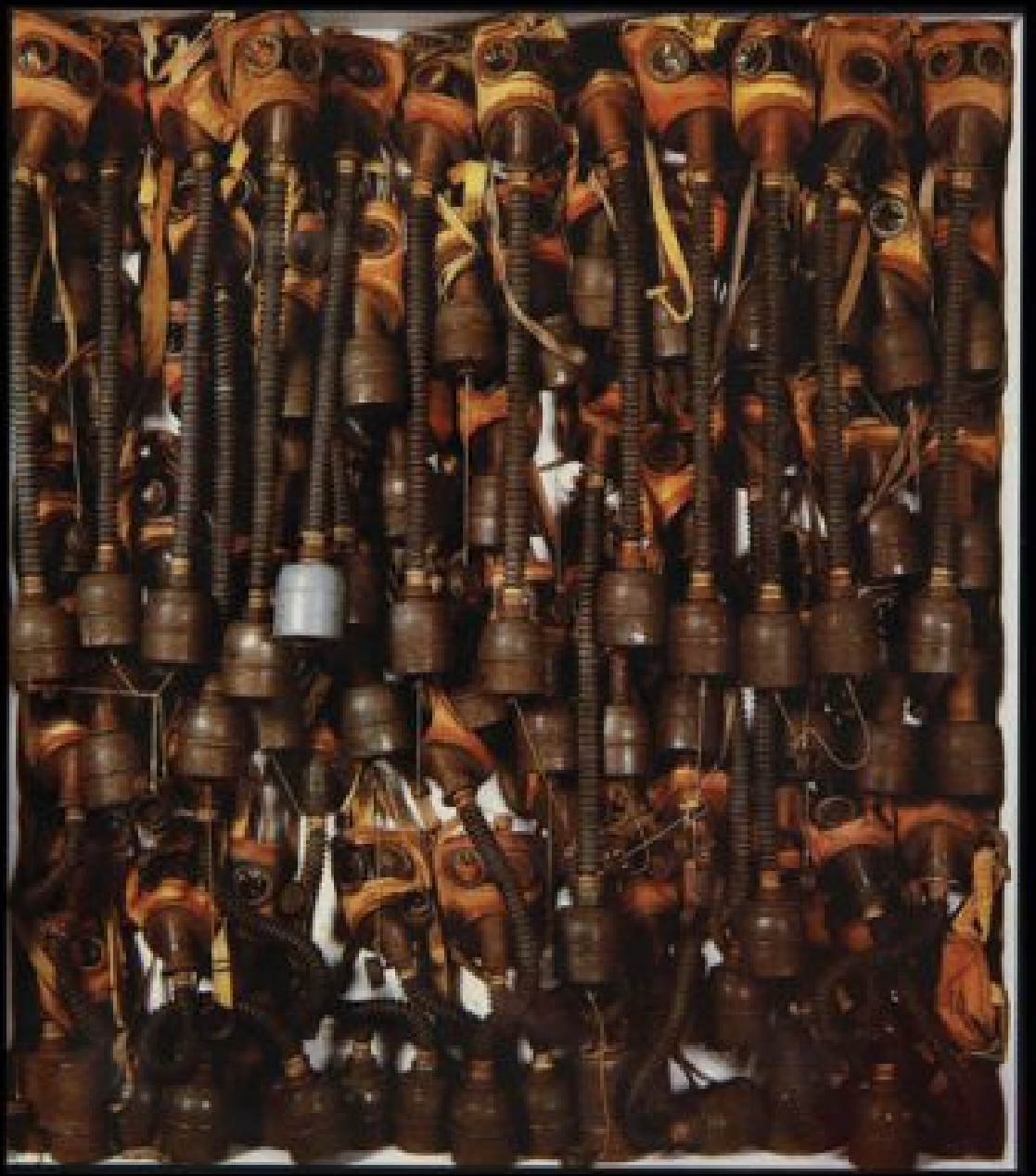
cogito

Yapı Kredi Yayınları • Üç aylık düşünce dergisi • Sayı: 2 / Güz 1994

Kirlenen Çağ

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

Kirlenen Çağ

Sayı: 2 Güz'94

Cogito
Üç aylık düşünce dergisi
Sayı: 2 Güz, 1994
5. baskı: İstanbul, Mart 2018
ISSN 1300-2880

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş.
adına sahibi:
LEVENT ALTUNBEK

Genel Müdür:
TÜLAY GÜNGEN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:
ASLIHAN DİNÇ

Dergi Editörü:
IŞIK ŞİMŞEK

Yayın Kurulu:
ENİS BATUR, AHMET CEMAL, TURHAN ILGAZ
SAMİH RİFAT, HÜLYA TUFAN,
MEHMET ULUSEL

Grafik Tasarım:
FARUK ULAY, AKGÜL YILDIZ

Cogito'nun bu sayısında yayımlanan karikatürleri için Semih Balcıoğlu'na teşekkür ederiz.

Bu sayıdaki aforizmalar Ahmet Cemal ve Enis Batur tarafından çevrilmiştir.

Renk Ayrımı / Baskı:
PROMAT BASIM YAYIM SAN. VE TİC. A.Ş.
Orhangazi Mahallesi, 1673 Sokak, No: 34
Esenyurt-İstanbul
Tel.: (0212) 622 63 63
Sertifika No: 12039

Yapı Kredi Yayınları: 412

Reklam ve Halkla İlişkiler:
DERYA SOĞUK

Yazışma Adresi:
COGİTO
Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161
Beyoğlu 34433 İstanbul
Tel.: (0212) 252 47 00 (pbx)
Faks: (0212) 293 07 23
E-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
E-posta: seyda.ozturk@ykykultur.com.tr
İnternet adresi: http://www.cogitoyky.com
http://alisveris.yapikredi.com.tr

Yayın Türü:
Yerel süreli

Partner of "European Network of Cultural Journals – Eurozine"
"Avrupa Kültürel Yayınlar Ağı – Eurozine" Üyesi
www.eurozine.com

Cogito'da yayımlanan tüm yazıların
sorumluluğu yazarına aittir.
Dergide yer alan yazılar kaynak gösterilmek
kaydıyla yayımlanabilir.
Yayın Kurulu, dergiye gönderilen yazıları
yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir.
Gönderilen yazılar iade edilmez.

Sertifika No: 12334

Bu sayıda:

5 • Ahmet Cemal • Kapıkulluğundan Bireye...
9 • Enis Batur • Kendi Kendinin Kurdu İnsan

13 • Hikmet Birand • Asıl Afet
15 • Kurak
29 • Bedia Akarsu • İnsan ve Çevre
37 • Isaac Asimov • Yeryüzü Ölüyor
43 • Semra Somersan • Türkiye Çevresi Allaha Emanet
47 • Dursun Gökdağ • Ortaöğretim Programlarında Çevre
51 • Levend Kılıç • Televizyon ya da "Görüntü Çöplüğü"
63 • Turhan Ilgaz • Lunapark Aynaları ya da Basınımızdaki Kirlenmeye Dair
69 • Hülya Tufan • Kolektif Bellek ve İnsan/Doğa İlişkisi
75 • Luc Ferry • Nazi Ekolojisi: Kasım 1933, Temmuz 1934 ve Haziran 1935 Yasaları
87 • Ali Esad Göksel • Bu Ne Sevgi Ah, Bu Ne Izdırap
91 • Sevin Okyay • Sağlık Ülkesinde İkinci Sınıf Vatandaş
95 • Mustafa Çakır • Dil Kirlenmesi: Türkçede Yabancı Sözcüklerin Kullanımı
101 • Selim İleri • XIX. yy. Sonu-XX. yy. Baıı Türk Romanında Çevre Yitimi

107 • Sıtkı M. Erinç • Kültür de Kültür Kültürde Kültür
113 • George Steiner • Walter Benjamin'i Yardımcılarından Kurtarmak
119 • Nedim Gürsel • Saraybosna'ya Dönüş
138 • Elias Canetti • Notlar'dan
148 • Yukio Mişima • Hagakure Nasıl Okunmalı?
152 • Cem Akaş • Marjinal Suç, Sanal Ceza
159 • Faruk Ulay • İlk Ölümünden Beri Yazdıkları İkinci Ölümünden Sonra Ortaya Çıkan Adamın Esrarı
163 • Bülent Sözer • Laiklik ve Sekülarizm Hakkında Bazı Görüşler ve Düşünceler
175 • Vaclav Havel • Siyaset ve Bilinç
188 • Ece Aydoğdu-Ali Cengizkan • Her Adım Atışı Bir Tarih
194 • Hidayet Okçugil • Zorunlu Bir Tenkid
199 • Hülya Tufan • Yararlı Bir Yanıt
208 • *Yön* Dergisinden Seçmeler

Kitap hayattır...

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

“Olgular değişince, ben de fikir değiştiririm. Ya siz ne yaparsınız?”

İkinci Dünya Savaşı sonrasının en büyük tarihçilerinden Tony Judt 2015 yılında hayata veda etti. Judt’un kariyerinin baştan başa bir kesitini veren bu denemeler derlemesi, kendisi gibi tarihçi olan eşi Jennifer Homans tarafından hazırlandı. *Olgular Değişince*, büyük bir tarihçinin, okuruna dünyanın geçmişteki ve bugünkü hali ile gelecekte alması gereken hali arasında derin bir bağ kurdurma kudretini gözler önüne seriyor.

Olgular Değişince
Denemeler, 1995-2010
Tony Judt
Çeviren: Dilek Şendil
Tarih, 328 s.

www.ykykultur.com.tr YapiKrediKulturSanatYayincilik YKYHaber

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

Kapikulluğundan Bireye...

Geçenlerde Almanya'daki bir televizyon programında gerçekleştirilen bir söyleşide tanınmış bir sosyoloji profesörü, Almanya'nın durumunun resmi ağızlardan duyulduğu kadar iyi olup olmadığı sorusunu şöyle yanıtladı: "Bu konuda bazı kuşkularım var; ekonomik bakımdan çok güçlü olabiliriz; birleşmenin ardından siyasal konumumuz da fena sayılmaz; gelgelelim bugünün Almanyasında düşünce, önderliğini yitirmekte, bu da beni korkutuyor..."

Profesöre göre televizyonun giderek artan etkinliği, insanların daha çok günlük olaylarla ilgilenmeleri, okumanın bir oranda azalması gibi noktalar, değindiği sakıncalı durumun başlıca belirtileriydi.

Almanya gibi, televizyon kanallarındaki kültür programlarının ülkemizdekilerle karşılaştırılamayacak yükseklikte bir düzeyi tutturduğu, "biraz düştü" denilen okuma oranı çerçevesinde felsefe kitaplarının basım sayılarının 30-40 bin arasında oynayabildiği bir ülke bağlamında dile getirilen kaygular, acaba ülkemiz gibi, artık kitapların iki binlik baskı sayısına ulaşmakta iyice zorlandığı, resmisi ve özeliyle bütün televizyon kanallarında düzeyli programların ağırlıklı olması bir yana, doğru Türkçe konuşmanın *bile unutulduğu, düşünmenin ise günlük olanına bile ender rastlandığı bir ortam açısından nasıl değerlendirilmek gerekir?*

Böyle bir soruyu –bugünlerde adet olduğu üzere– aşırı kötümser bulanlar, ülkemizin de "pekâlâ" ilerlediğini, her şeyin "o kadar da" kötü olmadığını savunanlar çıkabilir. Gelgelelim olumsuzlukların karşısına onları giderecek önlemlerle değil, ama "o kadar" olumsuz değilmiş gibi gösterme çabasıyla çıkmak da bir düşünce yoksulluğu belirtisidir, dahası, belki de bu bağlamdaki belirtilerin en vahimidir! Böylesi, ancak bir yanı gökdelenlerle donanırken öte yanında zehirli gazdan çöp dağlarının patladığı, yazın hemen her gece havai fişek şenlikleri yapılırken musluklarından zehirli suların aktığı bir ucubeyi kentleşme *sayabilenlere özgü bir iyimserliktir. Bizim* asıl gerçeğimizin *özeti ise, belki on yıllardır herhangi bir düşünceyi* düşünecek, *başka deyişle onu yaşamda yürürlüğe koymazdan önce kendi eleştirel aklının süzgecinden geçirip, kendi birikimlerinin potasında yoğuracak bireylerin değil, ama o düşünceye* kapıkulluğu *edecek kişilerin yetiştirilmesine ağırlık vermiş oluşumuzdur. Düşüncenin gerçek anlamda varolabileceği, bütün boyutlarıyla etkinlik kazanabileceği tek ortam, eleştirel çabaların hiç eksik kalmadığı, tinsel ve deneysel birikimlerle sürekli beslenen, diyalog yoluyla tartışmanın hep başı çektiği bir* süreçtir. *Bu sürecin yerine durağanlığın geçirilmesi, bir düşüncenin tartışmaya kapanmasının yollarının araştırılması, olabildiğince tartışılmaksızın elden ele geçirilmesinin o düşüncenin varlık koşulu sayılması, sonuçta yalnızca ortaya çoğunluğu düşünen bireylerden değil, ama düşünmek, düşündüklerini sanabilmek için hep* başkalarının *ağzına bakan kapıkullarından oluşma bir toplumun çıkmasını sağlar.*

Biraz yukarda, olumsuzlukları olumsuz değilmiş gibi göstermenin yapay iyimserliğine değindik. Buna karşılık COGİTO*'nun yaz sayısının yaz aylarında peş peşe üç baskı yapması, düşünce ortamımız bağlamında gerçek anlamda olumlu bir belirtidir. Bu kadar büyük bir ilgiyi, ilk sayımızın dosya konusunun* laiklik *gibi çok güncel bir konuya ayrılmasıyla ilintili bulanlar oldu. Bu düşünce kısmen doğrudur; ancak kanımızca ilginin yoğunluğu konudan olduğu kadar, o konunun, yani laikliğin* COGİTO*'da ele alınış ve işleniş biçiminden de kaynaklandı. Oluşturulan dosya çerçevesinde laikliğin, soyut bir dokunulmazlığın zırhına bürünmüş, nasıl ortaya konmuşsa yine öyle, tartışmaya kapalı kalması buyruklanmış bir*

kalıp olarak değil, fakat çeşitli bakış açılarında kendine yeni besin kaynakları bulabilecek bir düşünce *niteliğiyle işlenmesi öngörülmüştü. Dr. Bülend Sözer'in bu sayımıza aldığımız "Laiklik ve Sekülarizm" başlıklı değerli incelemesinin bize ulaştırılmış olması, bu tutumun bir sonucudur.*

COGİTO *bu sayısında "uygar Avrupa"nın göbeğinde yaklaşık iki yıldır o Avrupa'yı Avrupa kılmış tüm değerleri yadsırcasına sahnelenmekte olan bir kanlı gösteriye, Bosna-Hersek trajedisine, canlı bir tanıklıkla yer veriyor. Değerli yazarımız Nedim Gürsel'in Saraybosna'da gördüklerini ve yaşadıklarını dile getiren yazısı, yüzyılımızın en büyük utançlarından birini sanırız farklı bir pencereden gösterecektir...*

Ahmet Cemal

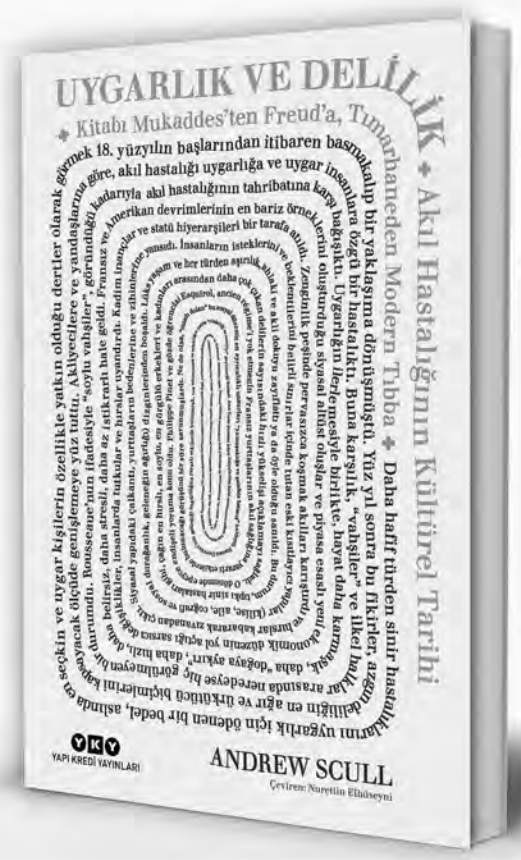
Kitap hayattır...

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

Antikçağ'dan Freud'a, tımarhaneden modern tıbba... Akıl hastalığının kültürel tarihi: *Uygarlık ve Delilik*

Uygarlık ve Delilik, Antikçağ'dan günümüze çeşitli kültürlerin görünüşte akıldışı ve delice davranışları yorumlamadaki farklı yaklaşımlarını irdeliyor, yazarlar, sanatçılar ve bestecilerin, deliliği bir ilham kaynağı olarak nasıl kullandıklarını örneklerle sergiliyor.

Psikiyatrinin seçkin tarihçilerinden Andrew Scull, kullandığı anlaşılır dil, mizahi unsurları dışarıda bırakmadan yakaladığı iğneleyici alıntılar ve merak uyandırıcı hikâyeleriyle, hepimizi sandığımızdan çok daha fazla ilgilendiren bir seyire davet ediyor.

Uygarlık ve Delilik:
Akıl Hastalığının Kültürel Tarihi
Andrew Scull
Çeviren: Nurettin Elhüseyni
Tarih, 412 s.

www.ykykultur.com.tr YapiKrediKulturSanatYayincilik YKYHaber

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

Kendi Kendinin Kurdu İnsan

Afrika'da yaşanan kronik kuraklığın önemli nedenlerinden biri sayılan savaşçı çekirgeler, insanoğlunun gözünde en büyük "düşman"larından biri. Zehirli ilâçlarla zararını azaltmaya çalıştığı böcekler, korkuluklarla savuşturduğu kargalar, uzun savaşım serüvenlerinin sonunda yarattığı tehlikeleri sınırlayabildiği sinekler, Doğa'nın zengin albümünden seçtiğimiz, insanlık için belâ sayılagelmiş canlılardan birkaçı. Oysa yeryüzüne, hatta uzanabildiği ölçüde evrene en çok zararı dokunan canlı türü İnsan: "İnsan İnsanın Kurdu" dememiş boşuna Latinler: Hem kendisi, hem de çevresi için İnsan'dan güçlü tehlike yok.

Yarattığı kirlenmelerin, önce yaşadığı ortam, sonra da varlığı için başedilmesi gitgide zorlaşan bir dizi köklü sorun yarattığını çok geç kavramış olduğu ayrı bir gerçek. Çevre bilincine dayalı felsefelerin ve örgütlenmelerin önem kazanması günümüze özgü bir duyarlığın göstergesi: Neresinden bakılsa, epitopu çeyrek yüzyıldır yaşanan gerçek bir telâştan söz edebiliriz, o da yeryüzü nüfusu göz önüne getirildiğinde, küçük bir kümenin derdi gibi görünüyor.

Ya kirlenmenin coğrafyası? "Yeşil" hareketler devreye girdiklerinde, adları üzerinde, doğal kaynakların har vurulup harman savrulmasına diklenmekle sınırlıydı bildirileri. Korunması gereken alanların genişliği hızla öne geldi: Soyu tükenen hayvanlardan deniz çöplüklerine, gürültü kirlenmesinden "kirli eller" siyasetine halka halka yayıldı eylem bölgeleri. Bugün herkes aynı fikirde: Önce İnsan'ı İnsan'dan korumak, kurtarmak gerek.

Ne yazık ki, siyasî sınıflar için hâlâ yumuşak *konular bunlar; sıcak-soğuk savaş, demokrasi-totalitarizm, ekonomik denge sorunları ya da enerji kaynakları* birincil *sorunlar olarak sertliklerini sürdürüyorlar da, çevre ve kirlenme temaları bir çok yöneticiye* ileride *el atılacak türden gündem maddeleri gibi görünüyor.*

Bizde konunun öncü isimlerinden Hikmet Birand'ı, Milliyet*'teki bir yazımda selâmlamış ve bu seçkin biyolog-yazarımızın "Anadolu Manzaraları" adlı başyapıtındaki "Yağmur Duası"nı, kuraklığı, erozyonu konu edinen birkaç denemesinden söz etmiştim – bunlardan ikisine bu sayımızda yer veriyoruz.*

Her ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de, çevre sorunlarına özel bir ilgiyle eğilen ilk bireyler, kültür dünyasının üyeleri, aydınlar ve edebiyatçılar olmuştur. Son günlerde, gündemimizden eksik olmayan iki çevre konusuna, "Kuraklık ve Yağmur Duası" ile "Orman Yangınları" gibi iki ana başlığa bakmak yeterli:

Susuzluktan kavrulan İstanbul'da, yerel yönetimin yağmur duası girişimlerinde bulunması çoğumuzu şaşırtmış, hatta yılgıya düşürmüştü. Şüphesiz, bunda siyasal bir spekülasyonun mantığından izler bulmak yanlış bir yorum olmazdı. Gene de, onca tepki vermeden önce, bu inanışın geçmişine yönelmek, sözkonusu "örf"ün çözümlemesine girişmek daha anlamlı bir çaba olmaz mıydı?

Hikmet Birand, yarım yüzyıl önce, işte bunu yapmış bir bilim ve yazın adamımız olarak öne çıkıyor. Yunus Emre dönemindeki kuraklıktan başlayarak, bir tabakada Anadolu coğrafyasında bitki örtüsünün ve yağmur olgusunun konumunu işlerken, bir başka tabakada bu durumun kültürel izdüşümü olarak yağmur duasına eğiliyor.

Yağmur duası, şairlerimizi de kurcalamıştır. Faruk Nafiz Çamlıbel, "Han Duvarları"na da aldığı, "Canavar" piyesindeki "Yağmur Duası" diyalogunda bu geleneği yansıtır:

Vâlî Paşa gelince, yüzler sevinçle yandı,
Cemâat yavaş yavaş ikiye parçalandı:
Analarla emzikli çocuklar başka safta,
Koyunlar bir tarafta... kuzular bir tarafta...
Bir mezar sessizliği aldı önce civârı.
Hocaların yükseğe çıktı en ihtiyarı,
Gökten su dilenerek elindeki tasına
Başladı en acıklı bir yağmur duâsına:
"Yârabbî! Gönder bize rahmetini ufuktan,
Kullarının diyârı yanıyor susuzluktan.
Ekinler boy vermeden vakitsiz sararıyor,
Gökyüzünden her başak bir damla su arıyor!

Murâdın mahvetmekse bizi bir zelzele ver,
Yaşatmaksa kavrulan tarlaları sele ver,
Tâ ki ecel kesmesin bu öksüz nefesleri...”
O ne mahşerdi. Yârab, ne Âmîn sesleri!
Bir taraftan kuzular haykırıyor me... diye,
Bir taraftan çocuklar ağlıyor meme diye...
Eğer yağmur Allâhın gözyaşları olaydı
Bir lâhzada dünyâyı sele vermek kolaydı!

Nedense ve yazık ki eski etki gücünü yitirdiğine tanık olduğumuz Ahmet Kutsi Tecer, “Orda Bir Köy Var Uzakta” ile başlayan bir dizi türkü-şiirinde nadası, toprağı, buğdayı çağırırken “Yağmur Duası” başlıklı şiiriyle yeni bir halka koyar ortaya:

Kat kat oldu gökyüzünde yokuşlar
Bahar oldu ötmez bağlarda kuşlar
Hani harmandaki nazlı uçuşlar
Bebelerim niçin gülmez yüzünüz?
Yağmurlarım neden küsülüsünüz?

dizeleriyle başlayan bu nefis şiirini şu dizelerle tamamlar Ahmet Kutsi:

Gelin ihtiyarlar gelin duaya
Kuzuların yası ağsın havaya
Otlar dile gelmiş çağrır Tanrı'ya
Aman Yaradanım sen yağmur gönder
Yaman hallerimiz iyiye dönder.

Bana öyle geliyor ki, en geniş anlamıyla kültürel bir sorunsal olarak tanımlayabileceğimiz çevre konusuna eğilirken rasyonelin alanında kalmakla yetinmek çözümün gerçekleşme sürecini güdükleştirir: Kültür, bir o kadar da, irrasyonel gizilgücüyle ciddiye alınmalıdır. Şairlerimizin duyarlılığı bizi yönlendirebiliyor bu çerçevede. İşte bir başka örnek: Ahmet Muhip Dıranas'ın yeni biraraya getirilen “Yazılar”ında (Adam Yayıncılık), 1949-1950 yıllarında kaleme aldığı “Yağ Mübarek Yağ” ve “Yağmur” başlıklı denemeleri ne yapıp edip okumak gerek: Tıpkı kitapta yer alan bir düzineye yakın “Orman” konusunu kuşatan yazıları okumak gerektiği gibi. Haksız mıdır Dıranas:

“Bu memlekette süratle, sonu çok feci neticelere dayanacak olan orman yok oluşunun ve orman davasının ehemmiyetini maalesef aydın zümre de anlamamış bulunmak-

tadır. Dikkat ediyorum, meslekten olmayarak, hemen hemen bu mevzua benden başka değer veren yazıcı veya münevver yok gibidir. Birçoklarımız memleketi hâlâ bir ormanlar diyarı sanmak rüyası içindeyiz. Oysa ki, memleket elden gidiyor –evet ormansızlaşmaya doğru giderek elden gidiyor da– hâlâ zerre kadar farkında değiliz."

Hikmet Birand ya da Dıranas, Faruk Nafiz ya da Ahmet Kutsi. Dikkat edilirse, 1930'ların, 1940'ların doğa ve çevre sorunlarıyla içli dışlı şairi, yazarı sonradan bu alanlardan kopmuş, oldukça soyut bir düzlemde, kuramsal sorunların haşmeti altında neredeyse ezilerek Hayat'tan uzaklaşmıştır. 2000'e 5 kala, oysa, kirlenmiş, her boyutuyla kirlenmenin tutsağı olmuş bir yeryüzü, ülke, mahalle atmosferi içinde yaşamaya yargılıyız.

Bize ivedilikle bir arınma perspektifi aramak kalıyor.

Enis Batur

Asıl Afet

Hikmet Birand

Orman Yangınlarından Sonra Yaklaşan Sel Mevsiminin Düşündürdükleri

Basınımızda hemen her sene ilk yaz aylarından itibaren sel baskınlarına, orman yangınlarına dair havadislere pek sık rastlanır. İlk yangın haberi gelince, gazetelerde, yazarlarımızın derin ürpertilerini belirten üzüntülü, acı yazılar çıkar. Lâkin yangınların, bütün söylenen ve yazılanlara rağmen bir türlü ardı kesilmez. Dün falan ilimizde bugün falanca ilçemizde orman yandığı veya yanmakta olduğunu bildiren haberler o kadar sıklaşır ki yangınlar bayağı olağanlar arasına girer. Daha onların ateşleri sönmeden yüreğimizde tutuşturdukları yangının acısı diner ve ilk şiddetli tepkilerimiz gevşer gider...

Bu yıl da öyle oldu. Basınımızda orman yangınları hakkında en şiddetli yazılar bu yaz çıktı. Bir yazarımız yangın çıkaranları azgın bir aygırın kuyruğuna bağlatarak dağdan dağa sürükletip parçalatmayı, bir milletvekilimiz idam edilmelerini istediler. Ötedenberi ormanlarımızın halini kendine dert edinen ve bu konuda senelerden beri çok ve pek güzel yazılar yazmış olan bir muhabirimiz, biz bu memlekette kalacak mıyız, yoksa hicret etmeye mi niyetliyiz, diye sordu ve bu âfetleri önlemek için bazı tedbirler bile ileri sürdü. Velhasıl çok yazıldı; tabii pek de iyi oldu. Çünkü bunlar, fikrimce, boşa gitmedi. Eğer, bugün Türkiye'de bir ormansızlaşma derdi olduğu, bu derdin bu memleketin bağrında derin yaralar açtığı, hiç olmazsa okur yazarlarımızca anlaşılmış bulunuyorsa, bunu öyle sanıyorum ki, her şeyden önce bu yazılara, basınımıza borçluyuz. Hiç şüphe etmiyorum ki bazı yazarlarımız için yalnız antolojilerde değil, ileride Türkiye ormanları üzerine yazılacak eserlerde de şeref sahifeleri ayrılacaktır.

Türkiye'de ormanın ehemmiyeti, azalması dolayısiyle başgösteren âfetlerin canımızı yakmaya başlamasiyle anlaşılmıştır. Gerçi bu, bütün dünyada böyle olmuştur ama, çok zamanlar önce (birkaç asır!) olmuştur.

Bizde ormanların harap olmasına sebep olarak en çok iki şey üzerinde durulmaktadır; biri soyguncu veya vurguncu işletmeciliği, ikincisi yangınlar. Fakat Türkiye'de ormanların köküne kibrit suyu sıkan, hem yalnız ormanların değil, ormansızlaşan ve zati ormansız olan bölgelerimizi de kemirip sömüren, hulâsa bütün memleketin iflahını kesen bir üçüncü dert daha vardır ki yangınlardan da, vurgunculardan da daha zorludur. Çünkü sinsidir ve asırlardan beri sessiz, sadasız, gözümüzün önünde, çoğumuz farkına bile varmadan memleketi tahrip edip gitmektedir. Bu üçüncü ve maalesef hiç önemsemediğimiz dert düzensiz, başıboş mer'acılıktır.

Bu yazıya başlık olarak mahsus seçtiğim asıl büyük âfet, işte yangıncı ve vurguncuyla birlikte başıboş mer'acılığın bu memlekete hazırlamakta olduğu âkıbettir. Çünkü ve hemen hatırlatayım ki, dünyada bugün üzerinde in-cin bulunmayan çöllerin çoğu, sonradan, bilhassa başıboş mer'acılık yüzünden meydana gelmiştir.

Her memleketin kendine mahsus bir vegetation'u, bir bitki örtüsü vardır ve o memleketin yalnız cildi, derisi değil, aynı zamanda en büyük hayat ve enerji kaynağıdır. Çünkü her türlü hayat, organik maddelerden tekevvün eder. Organik maddeleri de tabiatta sade bitkiler husule getirir. Bu harikulâde fabrication bitkilerin yaprağında olur. Onun için nerede bitki örtüsü harap olursa, orada hayatın barınmasına imkân yoktur. Bundan dolayı bir memleketin bitki örtüsü ister ağaçlardan, ister otlar, çalılar, çayır çimenlerden terekküp, teşekkül etsin, hepsinin aynı derecede ehemmiyeti vardır. Her memleketin bitki örtüsü, coğrafya ve iklimine göre, yüzlerce, binlerce bitki nev'inden meydana gelebilir. Fakat bu bitkiler, o memlekete tesadüfî, gelişigüzel gelmiş, dağılmış değildirler. Öyle ki, bunların zaman ve mekân içinde yayılışı tetkik edildikçe, insanın tabiatta tesadüfî hiçbir şey olmadığına dair inancı büsbütün kesinleşir.

Yaşama ihtiyacı ve itiyatları uygun olan bitkiler birleşirler, bir cemiyet kurarak birlikte, daima birlikte yetişirler. Meselâ orman böyle bir bitki cemiyetidir. Lâkin orman cemiyetinin de çeşitleri vardır. Bir çam ormanı, bir kayın ormanı, bir gürgen ormanı gibi. Fakat bir çam ormanı, üyeleri sade çam ağaçları, bir gürgen ormanı da üyeleri yalnız gürgen ağaçları olan birer bitki cemiyeti değildirler. Çünkü her ormanda ağaçtan başka çalı, ot, yosun, mantar, liken gibi başka bitkiler de vardır. Bunlar da cemiyetin üyesidirler. Fakat çam ormanının da gürgen ormanının da otu, çalısı mantarı, yosunu hep başka başkadır.

Kısa veya uzun ömürlü otlardan teşekkül eden bir vegetation çeşidi de, bizim Orta Anadolu'daki gibi, steptir. Stepte de muhtelif bitki cemiyetleri vardır. Bitki cemiyetlerini tetkik eden ve oldukça yeni bir ilim olan bitki sosyolojisinin association diye adlandırdığı bitki toplulukları genetik ve tarihî sebeplerle olduğu kadar iklim ve toprak münasebetlerine göre uzun bir tekevvün ve mücadele (biribirleriyle) devresinden sonra teşekkül ederler ve teşekkülleriyle beraber teessüs eden denge sayesinde ayakta durabilirler. Bu denge birinin lehine veya aleyhine bozulursa, denge aleyhine dönen cemiyet çözülür, yerini ötekisi istilâ eder. Bitki cemiyetleri, teşekkül ettikleri arazinin her türlü kabiliyet ve imkânları hakkında çok iyi fikir verdikleri için, ileri memleketlerin hepsinde bunlar tetkik edilmiş ve haritalara çekilmiştir. 1/20.000 çapında hazırlanan bu haritalardan erbabı bir bakışta memleketin bütün tabiî, iktisadi imkânlarını anlayabilir. Nereler orman olacak, nereler mer'a kalacak, nereler kültüre ve ne çeşit kültüre alınacak, nereler ıslah edilecek, nerelere hiç el sürülmeyecek, bunlar hep belli olur.

Cemiyet halinde ve hep muayyen bir nispette olarak birlikte yetişen bitki türleri o kadar ahenkli bir düzen içinde yaşarlar ki, kurdukları cemiyette her birinin ayrı sosyal önemi ve ayrı fonksiyonu vardır. Birinin eksilmesi, bütün düzenin bozulmasını, cemiyetin çözülmesini intac edebilir. Meselâ bir ormanda ağaçlar kesilir, yok edilirse (vurguncu işletmeciliğin yaptığı gibi) ormanın altında yetişen çalılar, otlar açıkta bol ve şiddetli ışığa dayanamayarak kurur, yosunlar, mantarlar kavrulur gider. Genç bir ormanda taze fidanlar, otlar, çimenler ve yapraklar durmadan yok edilirse (yayılan hayvanlar tarafından), gene tabî düzen bozulur, toprak canlılığını kaybeder, gevşer, yeller savurur seller götürür ve orman ağaçların vâdesi yetince çöker. Bu, ormanın yerini hiçbir işe yaramayan dikenli çalıların veya step otlarının kuracağı cemiyet alır. Onun için ormana, ormancıdan başka, ormancının nezaretinde olmadan, değil sürülerle hayvan, insan bile giremez.

Ben, bu yaz da orman bölgelerimizin bir çoğunu gezdim. Bolu dağlarından Toroslar'a, Antitoroslara ve güney sınırımızda sahil boyunca uzanan Nurbaba dağlarına çıktım. Basamak basamak yükselen, artık çoğu dağların çıkılmaz, ulaşılmaz tepelerine çekilen çeşit çeşit orman artıkları gördüm. Gecelediğim orman işletmelerinde sabahlara kadar telefon başında yangın nöbeti tutan ormancılarımızla da görüştüm. Onların da bizâr oldukları, hattâ nâçar kaldıkları dertlerden biri, başıboş mer'acılıktır. Ormanlarımızın altı, hele kurak ormanlarımız ve yamaçlar damdazlak olmuştur.

İmdi, bu hal yalnız ormanlarımız için mi böyledir? Ne gezer! Türkiye'de salahiyetle, mevzu ciddî olduğundan böyle ifade etmek zorunda kaldığım için hicapla söylüyorum ki, varsa, henüz balta ve hayvan sürüleri girmemiş dağ ormanları müstesna, bu memleketin tabiatına mahsus bitki örtüsü ile örtülü bir karış yer kalmamıştır.

Türkiye vegetation'unu teşkil eden bitki associationlarının hepsi yozlaşmış, degradé olmuştur. Memleketimizde bazı bölgelerin, meselâ Orta Anadolu'nun vegetationu, kadimde nasıldı, bunu bilmeye artık imkân kalmamıştır. Bunu anlayabilmek, hiç olmazsa tasavvur edebilmek için boş kalan, yani henüz kültüre alınmamış olan arazide genişçe sahaları dikenli tellerle çevirmek ve yıllarca, on yıllarca, yüz yıllarca korumak lâzımdır ve bu hiç vakit kaybedilmeden yapılmalıdır. Orta Anadolu'da asırlardan beri yayılan sürüler, hayvanlar ilkin hoşlandıkları bitki türlerini, onlar tükenince, sıra ile diğerlerini seçe seçe yedikleri için en değerli step otlarının çoğunun neslini kurutmuş ve onun için step artık bu sürüleri besleyemez olmuştur. Sıra ormana gelmiştir. Ârızalı bölgelerimizde yamaçlar, sürüler toprağı tutan bitki örtüsünün kökünü kazıdığı için, çırılçıplaktır; iskeletleri sırıtmakta, aklı sarılı, allı morlu, elvan elvan ışıldamaktadırlar. Berrak akan tek suyumuz yoktur. Hepsi toprağı, her şeyin temeli olan öz toprağı sürükleyip gitmektedir ve bu toprak çoğumuzun sandığı gibi, yeryüzünden arzın göbeğine kadar derin değil, bir iki karışlık bir tabakadan ibarettir. Hulâsa, manzara, çok sıkıntılı, hele uzağa bakınca, çok düşündürücü, tüyler ürperticidir.

Meslek adamlarınca bedihiyattan olan bisût açıklamalarla yüklü bu satırları, bu yalın hakikatlerin çoğumuzca, bilhassa yazarlarımızca bilinmesi faydalı olur diye yazıyorum. Çünkü hayvan sürülerinin, ille keçilerin mazarratı, sade orman ağaçlarının taze filiz ve fidanlarını kemirmeğe inhisar etmeyip bu memlekete sahiden onmaz yaralar açtığını anlatan bir edebiyata da çok ihtiyacımız var.

Anadolu Manzaraları,
MEB Yayınları, İstanbul, 1963.

Kurak

Hikmet Birand

Geçenlerde gazetelerde yağmur duasına çıkan yurttaşlarımızı gösteren resimler, bana yarım asır öncelerine ulaşan pek hüzünlü bir çocukluk anımı, gene gözlerimin önünde canlandırdı.

Kötü yıllardan biri idi; yağışlar az olmuştu. Ekinlerin boy atmadan yanıp kavrulacağından, meraların çiçeklenmeden kuruyacağından konuşuluyor; arada bir KITLIK olacağı söyleniyordu.

Şimdi şaşarak pek iyi hatırlıyorum ki bu kıtlık sözünün anlattığı "şeameti" o yaşta biz iptidaiyeliler "ilk okul öğrencileri" çok iyi kavrıyor, ondan bir uğursuzluğun yaklaştığını sezinerek içten tasalanıyorduk. Çünkü hemen hepimiz çiftçi çocukları idik. Bıldır da kurak gitmiş idi. Ben, tavlamızda yemsiz samansız kalan kısrakların birbirlerinin kuyruklarını yediklerini, tahta bölmeleri kemirdiklerini; koyunların ağılların kamış siperlerini silip süpürdüklerini gözlerimle görmüş, komşu ova köylerinden göçenleri, ya da uzaklara erzak ve yemlik ödüncüne gidenleri duymuş, hasılı bu hallerin acıklı sonunu babamın tasasını için için paylaşarak yaşamıştım. Okuldaki arkadaşlarımın da ama kıtlık hakkında benim gibi pekâlâ bir fikirleri vardı. Biz Orta Anadolu çocukları, sümeyi kavruk birer küçük belge değil idik!

Bir gün hocamız bize, bu gün ders yok yağmur duasına çıkacağız dedi. Bizi iki kola dizdi, önümüze düşerek bize bellettiği ilâhileri söylete söylete kasabamızın doğu kenarındaki mezarlığa götürdü. O mezarlıkta Kızlar türbesi denen harab bir Türbe vardı.(1)

1) O türbenin söge taşlarından birinde bir oyuk vardır. Bilmem hangi beyin sevgili kızı yılandan pek korkarmış. Genç yaşında ölünce, babası o türbeyi yaptırıp kızını oraya gömdürmüş. Lâkin hain yılan kızcağızı orada da rahat bırakmamış, söge taşındaki o deliği delerek türbeye girmiş ve kızı sokmuş! Bu mit ve Kızlar türbesi yalnız bizim kasabamıza mahsus değil, Anadolu'da epeyce yaygındır.

Biz oraya vardığımızda kasabamızın halkı o türbenin önünde toplanmıştı. Gökte buluttan eser yoksa da havayı büyük bir huşu kaplamıştı. Herkesin yüzünden kederli bir hal seziliyor gibi idi. Sonra idâdide (ortaokulda) bizim ulum-i diniye "din dersleri" hocamız da olan müftü efendi duaya başlayınca, bütün eller havaya açıldı. Kalabalığın arasında gördüğüm babamın ve onun gibi hâtıralarına saygı ile bağlı kaldığım kasabamızın nice büyüklerinin yüzlerindeki hüzünlü tevekküllü ifade, hattâ dua ederlerken sakallarının titreyişi hâlâ gözümün önündedir. Biz ilkokul öğrencileri de Kızlar türbesine giderken ve oradan dönerken sık sık tekrarladığımız "ver Allahım ver, çokcana ver" gibi mâsum tekerlemelerle büyüklerimizin büyük niyazına katılmış idik.

İşte o zamandan beri unutmadığım, vakit vakit gözümün önünde canlanan bu yağmur duası bana o kadar komuş olacak ki, benim sanki kaderim, yani onun bağlı olduğu kuraklık denen katı gerçek, bir çeyrek asırdan beri meslekî meşgalemin baş konusu oldu.

Kıtlık-kuraklık, bizim masal ve efsanelerimizde bile sık geçer. Bilirsiniz, Yunus'un Tapduk Emre'ye mürit olmasına da bir kıtlık vesile olur: Yunus Sarıköy'de çifti çubuğu ile uğraşırken yıl kurak gider, kıtlık olur. O zamanlar Suluca Karahöyük'de Hacı Bektaş Sultan diye anılan bir Pir var imiş. Başvuranı boş döndürmez imiş. Naçar kalan Yunus da, bunu duyunca, öküzüne bir harar atarak Suluca Karahöyük'ün yolunu tutmuş. Suluca Karahöyük'e yaklaşınca aklına düşmüş, eli boş giden boş döner, demiş. Ama ne götürsün! Dağlardan heybesine alıç toplamış. Suluca Karahöyük'e varınca Pir Sultan'a haber vermişler; Yunus'un hediyesini iletmişler. Pir Sultan hoşnut olmuş, gidin sorun demiş: Bizden buğday mı ister, himmet mi? Yunus, himmeti nidecem buğday isterim demiş. Buğday vermişler. Öküzüne buğdayı yüklemiş köyünün yolunu tutmuş. Lâkin

yolda, ben ne yaptım, niye buğday istedim, himmet alsam buğdayım da olurdu, diye aklı başına gelmiş. Geri dönmüş. Buğdayı alın, ben himmet isterim demiş. Fakat Pir Sultan, biz o ihsanın anahtarını Tapduk Emre'ye verdik, git nasibini kalan ondan al demiş. Bunun üzerine Yunus gitmiş, Tapduk Emre'ye mürit olmuş, sonra onun yanında ermiş..

Biz memleketimizin iklimini, tabiatını hâlâ iyi bilmeyiz; hele eskiden nasıldı, hiç bilmeyiz. Onun için Yunus Emre destanındaki iki unsur, kuraklık ve Hacı Babaya hediye etmek için topladığı alıç, önemsiz değildir, hattâ ikincisi, Orta Anadolu'nun eski bitki örtüsü bakımından oldukça önemlidir. Çünkü ne de olsa Anadolu'nun ikliminin eskiden de yarı kurak olduğu Yunus'un yaşadığı devirde de şiddetli bir kuraklık geçirdiği tarihçe bellidir. 1299'da bütün hayvan ve haşaratın kırılmasına sebep olan, hattâ insanları ölü eti yemek zorunda bırakan şiddetli kuraklık, Selçuk devletinin çökmesini sonuçlayan âmiller arasında sayılır.(2) Hasılı Orta Anadolu'da kuraklığın nadir de olsa, âfet halini aldığı zamanlar olmuştur. Bunlardan en sonuncusunu, 90 kıtlığı diye anılan kuraklığı, eski Ankaralı'lar bile hatırlar ve bir sofra veya ziyafette çok ve acele yiyenlere, 90 kıtlığından mı çıktın diye takılırlar. 1873 (hicrî 1290) de Ankara, Kastamonu ve Kayseri'de havalar kurak gitmiş, yağışlar ve mahsul pek az olmuş; 1874'te de kış bütün şiddeti ile birden bastırmış, ocak ve şubat aylarında çok kar yağmış ve yatmış. Köylerde zahire, yem çabucak tükenmiş. Bu üç ilimizde 150 bin kişi ölmüş, 100 bin büyük baş hayvan telef olmuş, koyun keçi sürüleri tamamiyle kırılmış; ertesi yıl sefaletten ölenlerin sayısı 250 bine yükselmiş. Artık çok şükür memleketimiz için böyle âfetler olağan değildir. Fakat bu sanılmasın ki, Anadolu ikliminin değişmesinden, yağışlı olmasındandır. İklim değişmemiş, yağışlar ne artmış ne de azalmıştır; *ama Anadolu daha kurak olmuştur.* Buna rağmen benzeri felâketlerin olağan olmaması, bugün, o zamanlara göre daha iyi donanmış, memleketin herhangi bir köşe veya bölgesinde sıkıntıya düşecek yurttaşlarımızın dertlerine vaktinde derman yetiştirebilecek duruma gelmiş olma-

2) Gölpınarlı, A., *Yunus Emre,* Türk klâsikleri No. 2. Varlık Yayınevi, İstanbul 1954.

mızdandır. Yoksa kuraklık Anadolu için geçmişte olduğu gibi gelecekte de olağandır ve etkisi hiç şüphesiz gittikçe de daha zorlu olacaktır. Çünkü biz Anadolu'da köke inişemedik ama yeri kuraklaştırmanın önüne geçmeyi de bilemedik. Yerdeki her çeşit su kökten iner; fakat kökten inen suyun hepsinin yine göğe, havaya uçmaması, yerde gereğince saklanması, kalması lâzımdır. Bunu en iyi tabiat kendisi düzenler. Bu düzenin korunması zorla bozulmaması lâzımdır.

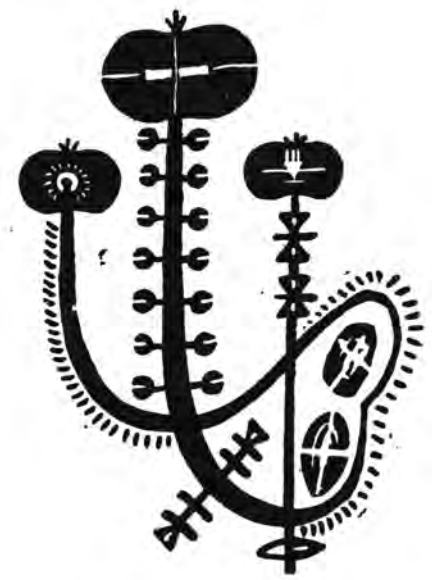
Aslında kuraklık, öyle ise, ilkin yağışlarla ilgili bir olaydır. Yağışların çokluğuna, azlığına, ya da hiç yokluğuna göre, dünyamızda sulak, yarıkurak, kurak bölgeler vardır ve kurak bölgeler, sulak bölgelerden daha büyüktür. Ezelden beri insanlara ram olmayan, insanları reddeden bu ıssız, uçsuz bucaksız kurak bölgelerin ihyası bugün, bir yandan hızla artan dünya nüfusu, öte yandan da az gelişmiş diye anılan memleketlerin hepsinin (ne hikmetse) ya bu kurak bölgelere yakın, bitişik ya da kendilerinin yarı kurak olmaları dolayısıyla önemli meselelerden biri olmuştur.

Bizim memleketimiz, ekvatorun kuzeyinde 20. enlem derecesinde başlayan ve dünyayı bir kemer gibi saran kurak kuşağın üst kenarındadır. Bizim memleketimiz umutsuz, mutsuz bir ülke değil, güzel bir memlekettir. Kadimde hele herhalde daha güzeldi. Yağışları bakımından memleketimizin büyük parçası Akdeniz rejimine bağlıdır. Akdeniz yağış rejimine tâbi olmayan tek sulak bölge, Karadeniz kıyılarımızdır. Rize çevresine yağışlarla yılda bir metrekare yere 3000 kilo kadar su düşer ve oradan batıya doğru, yeterin altına düşmeden, yavaş yavaş azalır. Marmara, Ege ve Akdeniz kıyılarımıza yağışlar yılda metrekareye 600-800, kıyı dağlarının ardında ve denizlere kapalı kalan Orta Anadolu'da ise metrekareye 350 kilo kadar su bırakır. En az yağış olan ve Orta Anadolu'nun göbeğinde bulunan Tuz gölü çevresinde bu miktar 250 kiloya kadar düşer. Memleketimizde meteorolojik rasatlar yeter derecede eski olmamakla beraber gerek mevcut ölçülerden, gerekse kurak bölgelerimizde çoğunluk gölgesinde yatan bir yatırın bölgesinde "hâkine hürmeten" ya da başka sebeplerle korunup kalan tek tük yaşlı ağaçlarda yapılan dendroklimatolojik incelemelerden(3) anlaşılmaktadır ki yağışlar normal yıllarda bu ölçüler içinde oynamaktadır. Fakat kuraklık, yağışların yalnız yıllık tutarı ile değil, mevsimi ile de ilgilidir. Marmara, Ege ve Akdeniz kıyılarımızda yağışlar hep, mülâyim de geçen kış ve ilkbahar aylarında olur. Yağışların ardı kesilir kesilmez sıcak ve kuru yaz birden bastırır. Orta-Güney ve Doğu Anadolu'da da öyledir. Şu farkla ki, kış, Batı kıyılarımızda olduğu gibi yumuşak değil, serttir. Yağışların bizde çoğunluk kışın oluşunun iki mahzuru vardır: Birincisi kış soğuklarının aktif bitki hayatına imkân vermemesi, ikincisi de ilk yaz ayları ile yükselen ısının, suyu tutmak, saklamak yeteneğini de çok yetirmiş olan toprağı birden kurutması ve bitki hayatı için en lüzumlu olan zamanlarda toprakta su kalmamasıdır. Artık kuraklık çöker ve bütün yaz, hattâ sonbahar sonlarına kadar sürer gider. Kuraklık denince, yağışların tutarından başka, bakınız, iki unsur daha ortaya çıkmaktadır: biri ısı, öteki toprak. Yıllık yağış ortalamaları ile ısı ortalamaları arasındaki bağıntılardan faydalanarak çeşit çeşit kuraklık indisleri elde edilmiştir. Bu indislerle kuraklığın başlangıcını, süresini diagramlarla göstermek, incelemek mümkündür. Memleketimizde çalışmakta olan rasat istasyonlarının kayıtlarından faydalanarak yapılan kuraklık iklim diagramları haritasında da çok iyi görülüyor ki, Karadeniz kıyılarımızdan başka Anadolu'nun hemen her yeri kuraklık çekmektedir.

Kuraklık, nisbî bir anlamdır; elimizde şiddet ve derecesini, meselâ ısı gibi, ölçecek bir ölçek de yoktur. Şiddet veya derecesi, en iyi, sonucundan, yani meydana getire-

3) Ağaçlar her yıl gövdelerine kesitleri bir halkaya benzeyen silindir gibi bir kat ekleyerek kalınlaşırlar. Bu halkalarını sayarak ağacın yaşını tayin etmek mümkün olduğu gibi halkaların ince ve kalınlığında da yılın yağışlı, ya da kurak gittiğini de anlamak kabildir. Orta Anadolu'da yaşlı ağaçlar üzerinde yapılan böyle bir incelemede 90 (1873) kuraklığının etkisi de belli olmaktadır.

bildiği vejetasyondan "vegetation"[4] belli olur. Büyükçe (200 bin kadar yaprağı olan) bir ağacın günde topraktan 400 kilo kadar su alarak yapraklarından (Transpiration'la) buhar halinde havaya uçurduğu, ayçiçeği büyüklüğünde bir bitkinin de günde en az bir kilo su sarfettiği, daha az su ile idare etmesini bilen veya beceren küçük bitkiler de bulunduğu düşünülürse, bir bölgede gelişen vejetasyonun, o bölgenin kuraklığını da sulaklığını da yansıtacağı kolayca anlaşılır. Anadolu'nun aktüel bitki örtüsünde vejetasyon çeşitlerinin payı ve yayılışı buna pek iyi bir örnektir. Sulak Karadeniz kıyılarımızda bol su isteyen geniş yapraklı ağaçlar orman vejetasyonu vardır. Batı kıyılarımızda, kış sulak ve yumuşak, fakat yaz kurak olduğu için hem sert olmayan, kışa dökülmeden hem de kurak yaza direnen sert yapraklı ağaçlardan meydana gelen başka bir çeşit orman, bir çeşit kurak orman yetişir.

Kıyı dağlarımızın ardını, denize değil Orta Anadolu'ya bakan, bundan dolayı da kurak olan yamaçları çam ormanları kaplar. Kıyılardan, hangi yönden olursa olsun, Kuzeyden, Batıdan, ya da Güneybatıdan Orta Anadolu'ya doğru uzaklaştıkça azalan yağışlara paralel olarak kuraklık basamak basamak, derece derece artar. Çam ormanlarının önünde (Orta Anadolu'ya doğru) kurağa daha dayanıklı olan başka bir vejetasyon çeşiti, kurak bodur orman yer alır. Kurak bodur ormanın karakter ağacı saçlı meşedir; ardıç, sonra ahlat, yabani badem, alıç, cehri, karaçalı, kadıntuzluğu, itburnu, yasemin gibi ağaç ve ağaççıklar da meşeler arasında yer alır. Dağ ormanlarını Orta Anadolu'da

4) Vegatation terimi, telaffuzu dilin özelliğine uydurularak bütün Batı dillerinde kullanılır. Bu kelimeyi Fransızlar vejetasyon, Almanlar vegetasyon, İngiliz vegeteyşin diye telaffuz ederler. Bu terimi, bizim de olduğu gibi almamız, vejetasyon şeklinde benimsememiz uygun olacaktır.
Bu terim bizde ya yersiz, ya da yanlış kullanılmakta, çok defa flor (Flora) ile karıştırılmaktadır. Flor bir memleket veya kıt'a parçasında yetişen bitki türlerinin (Speçieslerin) tümüdür. Bir memleket veya bölgede yetişen bitki türlerini, tavsif ederek sayan eserlere de aynı ad verilir.
Vejetasyon bir memleketin veya bölgenin belli hayat şartlarına göre gelişen ve hayat şartları biribirine benzeyen bitki türlerinin meydana getirdikleri topluluklara denir. Vejetasyon, florun bir parçasıdır. Bir memlekette, bitki hayatı için yetişme şartları değişik olan bölgeler ne kadar çoksa, vejetasyon çeşitleri de o kadar çok olur.

bir kene gibi saran bu kurak bodur orman, orman vejetasyon çeşitlerinin bozkıra doğru öncü ve koruyucu örtüsüdür. Kurak bodur ormanın *bittiği yerde toprak artık ağaç yetiştirebilecek kadar sudan yoksundur.* Orada memleketimizin kurak bölgesinin, bozkırın sınırındayız.

Kurak orman kuşağı ile bozkırın birbirine kavuştuğu sınır, Anadolu gibi kurak memleketlerde, önemli, çok önemlidir. Anadolu engebeli bir memlekettir. Anadolu'da bu sınırın denizden yüksekliği ortalama 1300 metredir. Bunun mânası, Anadolu'da bu yüksekliğin üstünün hep ormanlarla örtülü olması gerekir, demektir. Kurak orman kuşağının üstündeki saha, "actuel" orman sahasına eklenirse, Türkiye'nin "potentiel" orman sahası elde edilir ki bu, Türkiye'nin yüz ölçümünün % 70'inden fazla tutar.

Kurak orman sınırı Anadolu'da yerini değiştirmiş, yükseklere çıkmış, hemen hemen yok olmuştur. Şurada burada rastlanan çok yozlaşmış (degradé), pırçık pırçık artıklar, daha doğrusu bu vejetasyona ait elemanlardan olan münzevi tek ağaçlar, kurak ormanın, eski sınır taşları, anıtlarıdır. Alıç ağacı, işte o elemanlardan biridir ve bilmem, Yunus, bugün, porsuk kenarındaki köyünden Suluca Karahöyüğe gidecek olsa yollardan alıç toplayabilecek midir?

Kurak orman kuşağının ve onun üst kenarının yaslandığı çam ormanlarının yeşerttiği yamaçlarda şimdi, öbek öbek, fakat çok seyrek geven ve kekik türleri zor barınabilmektedir. Bu sırtlara, bu yamaçlara çöl demeye dilim varmıyor ama, bozkır demek de zordur.

Bozkır orman sınırının önemli olduğunu söylemiştim. Önemlidir; çünkü çabuk bozulur ve bozulursa sonuç daima bozkırdan yana olur. Bakınız neden?

Dünyamızda yeni bir bitki türü, yetişme şartlarının kendisi için en elverişli olduğu yerde türer. Oradan tohumlarını her yöne saçarak, akar sularla, kurtla kuşla her yana yollayarak türediği yerden yavaş yavaş yayılır. Yıldan yıla, daha doğrusu yüzyıllardan yüzyıllara, yayılma alanını genişletir. Fakat ilk türediği yerden uzaklaştıkça, yetişme şartları değişmeye, elverişsiz olmaya başlar. Zorlaşan yaşama şartlarına direnebildiği kadar yayılma alanı genişletir. Lâkin sonunda yaşama şartları, yani iklim, toprak şartları ve biolojik rekabet, yayılma alanını genişletmekte olan yeni türümüzün direnemeyeceği kadar çetinleşince, artık daha ileriye gidemez ve orası o türün yayılma alanının sınırı olur. O sınıra varmadan zaten zorlaşan hayat şartlarına direnmek için yaşama gücünü çok yitirir ve sınırda büsbütün dermanı kesilir. Ama o sınırda, karşıt yönden gelen bitki türleri de vardır ve oradaki şartlar, onlar için herhalde daha elverişlidir. Onlar da ilerlemek, yayılma alanlarını genişletmek çabasındadırlar. Şüphesizdir ki orada yaşama şartları kendileri için en uygun olan türler yeni gelen göçmen türün ilerlemesine ket vuracaklardır. Tür için olduğu gibi türlerin "combination"u olan vejetasyon için de durum böyledir.

Yaşama şartları birbirine uygun olan türler biribirleri ile öğürleşirler, birlikler halinde yetişirler. Birlikler de birleşerek vejetasyon denilen daha büyük birliği (unite) yi meydana getirirler. Orman bir vejetasyon tipidir; fakat bakınız, sulak kıyılarımızdan kurak bozkır sınırlarına doğru, şartlar değiştikçe, yani ortam kuraklaştıkça, orman birlikleri de, yukarda anlatıldığı gibi, nasıl değişmekte, nasıl sıralanmaktadır. Kıyılardan uzaklaştıkça ortam kuraklaştığı için, sulak orman, filoristik terkibini ağır ağır, eğer fark bazı Güney ve Kuzey yamaçlarda olduğu gibi büyükse, birden değiştirmekte, yani kurağa dayanıklı, daha doğru deyimle, az su ile idare etmesini beceren ağaç türlerinden oluşan birlikleri ileri geçirmekte ve bozkır sınırına doğru da en dayanıklı birliği öne sürmektedir. Bu öncü birlik, işte yukarda söylenen meşe ormanıdır ve ardında kalan daha az dayanıklı orman çeşitlerini bir kuşak gibi saran, koruyan bir birliktir.

Kurak orman kuşağının bittiği yerde bozkır başlar, orada toprak artık ağaç yetiştirilebilecek kadar sudan yoksundur, demiştim. Fakat, bu demek değildir ki toprakta hiç su yoktur. Aksine, orası ormanın olduğu gibi bozkırın da son sınırı ve bozkırın en sulak kesimidir. Orada, ağaçlar için yetmese de, toprakta, üstünü sımsıkı örtebilecek bir bozkır birliğinin gelişme ve barınmasına yetecek kadar su bulunması gerekir. Lâkin Anadolu'da durum, bugün maalesef öyle değildir. Çünkü bizde yalnız orman değil, bozkır da çok örselenmiş, harap olmuştur. Orada herhalde eskiden çok, çok eskiden özçimenlerden ve özlü mera otlarından, ormana, dur daha ileri gidemezsin, diyen bir bozkır birliği vardı. Bu birlik sınırda çok zayıflayan, yaşama güçlerini yitiren, ne kadar cefa çektiklerini çatallaşan, çalılaşan gövdelerinden, çapraşık dikenli ve çoğu kurumuş olan dallarından belli eden ağaç ve çalıların cılız ve çoğu kurumuş olan dallarından belli eden ağaç ve çalıların cılız fide ve sürgünleri ile durmadan cedelleşir, onları boğarak gelişmelerine engel olur. İşte, bu mücadele sonunda gelişen, fakat pek kolay bozulabilen biolojik denge ile de orman-bozkır sınırı çizilmiş olur. Onun için orman-bozkır sınırı bu iki çeşit vejetasyonun muharebe hattıdır. Cephenin bir yanında orman; öte yanında, ağaçsız, açık, ufuklara kadar açık, yer gök kuru, parlak, yeşil, değil, boz benizli bir peyzaj; bozkır...

Bozkır da bir vejetasyon çeşididir; senelik otsu ve uzun ömürlü çalımsı bitki birliklerinden meydana gelen bir vejetasyon. Bozkırda da birlikler ortama, yani kuraklığın şiddetine, topraktaki besin tuzlarının azlığına, çokluğuna ve çeşitlerine göre seçilir, dizilir, sıralanırlar. Bugün Anadolu'da, âdeta yüzünün renginin, özelliğinin karakteristiği haline gelen iki büyük birlik pek yaygın ve önemlidir. Şimdi bozkır orman sınırında, ormanın karşısında, karakter türleri özçimenlerden (Gramianae) olan bir birlik yoktur; çünkü yok olmuştur. Onun yerini, yukarlardan inen, yani sonradan gelen (secondair) kekik-geven birliği almıştır. Bu birlik, bozkırda en kurak yerlerde yetişir. Oysa bızkırın en sulak kesiminin, söylemiştim, bozkır-orman sınırı olması gerekir. Bugün Anadolu'da Toroslar'ın bu yanında Ulukışla'dan Erzurum, Ağrı, Van, Hakkâri'ye; öte yanında Fevzipaşa'dan Urfa, Mardin, Diyarbakır, Siirt'e kadar bütün sırtları, yamaçları kekik-geven-kirpiotu türleri kaplamaktadır. Bu birliğin alt sınırı ortalama 1000 metreye kadar sarkmakta, meylin bittiği, ovanın başladığı yerde sona ermekte, üst sınırı 3000 metrenin, yani ağaç sınırının[5] çok üstüne çıkmaktadır. Demek ki bozkır-orman sınırının üstündeki ormanların yerini de bozkır ve onun en kurakcıl birliklerinden biri almıştır. Bunun anlattığı acı gerçek şudur: *Anadolu kuraklaşmış, kuraklaştırılmıştır.*

Tarihten bu yana, Anadolu'da iklim değişikliğini ima eden bir kayıt ve emareye rastlanmadığına göre bunun sebebi veya sebepleri ne olabilir, bu nasıl olmuştur?

Bizim her haline rağmen güzel memleketimiz, yaradılışı bakımından ne kadar genç ise, tarihi bakımından o kadar yaşlıdır; dünyanın en eski kültür memleketlerinden biridir. Anadolu 7000 seneden beri meskûndur. Anadolu'da nice medeniyetler doğmuş, en güzel çiçeklerini açmış ve batmıştır. *Bugün kekik ve gevenlerin kapladığı yamaçlardan akan toprakların altında o kat kat medeniyetlerin kalıntılarına rastlanmaktadır.*

Anadolu'ya nice akınlar olmuş, nice kavimler, milletler göç etmiştir. Bu memlekette bizden önce yaşamış olan insanların da başlıca meşgalesi, çiftçilik ve hayvancılık imiş. Anadolu'da akın ve göç yolları da hep az önce anlatılan bozkır orman sınırından seçilmiştir. Buna iki sebepten zorunluk vardı. Akınlar orman içinde gelişmez, göçler orman içinden geçemezdi. Ormanın kapalılığı, ormanda önünüzün ardınızın, yanını-

5) Ağaçlar, dolayısıyla da orman, deniz seviyesinden belli bir yüksekliğe çıkabilirler. Çünkü deniz seviyesinden yükseldikçe, ısı düşmeye, yaz kısalmaya, kış uzamaya ve şiddetlenmeye başlar. Ağaçların, dolayısıyla ormanın çıkabildiği en son yüksekliğe, ağaç sınırı (=orman sınırı) denir. Bizde bu sınır 1800-2000 m. civarındadır. Yalnız Kars'da Göle'de sarı çam ormanları 2400 metreye kadar yükselebilmektedir. Fakat bizde, Orta Anadolu'da ormanın bir de alt sınırı vardır. Bu sınırın altında bozkır başlar.

zın gözükmemesi, hasılı ormanın loş mahremiyeti, her an tehlikeli olabilirdi. Bozkırın açıklığına çıkmak, orada ilerlemek zorunluğu vardı. İkinci, belki öteki kadar, hattâ daha önemli sebep akıncı veya göçmen aşiret ve kabîlelerin hayvan sürülerinin orman içinde otlatılmasına imkân olmaması idi. Çünkü ormanın altında mera otu yetişmez. Bundan dolayı yollar, en özlü mera otlarının yetiştiği, orman bozkır sınırından ve ilk yerleşmeler için de bozkırda gene bu sınıra yakın yerler seçilmiştir.

Bozkır halkı çiftçilik, hayvancılık yapar. Bozkırda, bozkırlı kurakcıl bitkiler ekilebilir. Buğday, çavdar, arpa hep bozkırlıdır. Bozkırda hayvanların en kanaatkârı beslenebilir. Davar da bozkırlıdır. Bozkır halkı bozkıra göre, rençberliğin de, koyunculuğun da ustasıdır; çünkü kendi buluşudur ve ikisini birden yürütmek zorundadır. Çünkü, yıl kötü giderse ekin az olur; davar medar olur. Bozkırda, işte böylece bir tarım medeniyeti gelişir. Lâkin bozkır halkına kereste, yakacak da lâzımdır. En yakın orman, bozkırın kenarındaki meşe, ardıç ve onların ardındaki çam ormanlarıdır. Bu hacetler hep o ormanlardan görülür. Bozkır orman sınırında kesilen ormanların yerlerini çabucak çayır çimen bürür. Bozkırın kenarındaki meralar zati yozlaşmıştır ve kesilen ormanların yerinde iyi meralar gelişmiştir. Açmalarda gelişen bu meralar da ama çok geçmeden; yani birkaç yüzyıl içinde yozlaşacaktır; çünkü davar sürüleri bu meraların içinden, köküne kibrit suyu sıkıncıya kadar çıkmayacaklardır.

Ot, harikulâde bir canlı sistemdir. Hele bir özelliği var ki ona artık ben bile imrenir oldum. Ot, yaralanan organlarını kendisi tedavi, tamir ettiği gibi, zayıflayan, ya da zayi olan organlarının yerine yenilerini yapar. Elverir ki o bu yeteneğini yitirecek duruma düşürülmesin. Bir merada yayılan hayvanlar, iyi otlatılırsa, otların dallarının, yapraklarının çiçeklerinin hepsini değil, bir kısmını yerler. Ben bir sefer bir koyun sürüsünün ardında, bizim step meralarında saatlerce dolaştım. Koyunların hangi otları yediklerini gözetlemek için. O sene bahar iyi gelmiş, meralar yetiştirebildikleri ot

türlerinin hepsini sürmüştü. Senelik otlar iyi boy atmış, hep çiçek açmıştılar. Kıtlıkta dara gelince ne kadar kanaatkâr ve çelebi olan, kuru dikenleri bile diplerine kadar kemiren koyunlar, o elvan elvan çiçeklerle bezenen merada ne kadar keyifli, ne kadar hercaimeşreb idiler. Hiç durmadan yürüyorlar, biraz da seçerek şu ottan bir yaprak, ötekinden bir çiçek berikinden bir pürçük koparıp geçiyorlar, fakat hiçbir otu, sanki körelteceklerini biliyorlarmış gibi, köküne kadar yemiyorlardı. Şaşılacak bir şeydi bu; belki de bilmediğimiz doğal düzenlerden biri... Demek onlar zora getirilmezse, düzenli otlatılır ve otlatılan meralar, zedelenen otların kendilerine gelebilmeleri "regeneration" için vakit bırakılır, dinlendirilirse, bozulmayacaklar, yozlaşmayacaklardı.

İşte Anadolu bozkırı, büyük göçlerden, büyük maceralardan sonra bir yandan yeni yeni köylerle kentlerle şenlenirken, bir yandan da bozkır-orman sınırı, gerilere çekilmeye, yücelere yükselmeye başlar. Kurak ormanların yerine tarlalar ve durmadan yeni meralar açılır. Bu meralar sürekli olarak otlatıldığı için, nazik ve değerli yemlik otlar çabuk körelir; toprak sırıtmaya başlar. *Anadolu'nun kuraklaşması da işte o anda başlar.*

Kuraklığın yalnız yağışlarla değil, toprakla da ilgili olduğuna işaret etmiştim. Toprak bilirsiniz, yer kabuğundaki kayaların iklim ve canlıların etkisi ile paralanıp ufalanmasından hâsıl olan ve *üzerinde bir bitki örtüsü bulunan* varlıktır. Tırnak kalınlığında bir toprak tabakasının meydana gelebilmesi için, ana kayanın çeşidine göre, yüzyıllar, binyıllar ister. Kayalar derece derece ufalanır, taş, sonra çakıl, daha küçülürse kum, gözle görülemeyecek kadar küçülürse toz olur. Her toprak çeşidinde bu kaya kırıntıları belli bir oranda bulunur. Her toprakta çakıl ve kum gibi iri taneli kırıntılar, tozdan 3-4 misli fazla olur. Fakat toz, toprağın özüdür. Yağışlarla toprağa giren suyu, ıslanınca şişerek, kabararak o tutar. Bütün kimyasal değişmeler onunla, onda olur. Bitkileri besleyen tuzları da bir kısmı suda eriyerek o verir. Lâkin toprak üstündeki bitki örtüsü harap olursa, en kolay uçan savrulan, en kolay yıkanıp akan, hasılı en kolay telef olan da odur. Toprağın tozu gitti mi, canı özü de gider. Yağışlarla inen su toprakta kalmaz, az olursa hemen uçar, çok olursa akar, belâ olur. Hasılı toprağı örten, vegetasyon ister orman olsun, ister ot çimen olsun ortadan kalktı mı, yerin su düzeni (rejimi) bozulur; iklim ve yağışlar değişmese de kuraklaşma artık kaçınılmaz bir tehlike haline gelir.

Bizim kadimde yeşil oldukları hiç şüphe götürmeyen boz yamaçlarımızda şimdi birkaç kulaç uzunluğunda ve bilek kalınlığındaki köklerini taşların çakılların arasına sokan ve kayaların çatlaklarına saplayan kekik, geven ve onlara benzeyen birkaç dikenli çalımsı ottan başka bitkiler barınamaz olmuştur. Bütün sırtlar yamaçlar 1000 yıllardan beri yayılan hayvanların açtığı sık yolaklarla merdiven gibi basamaklıdır. Geven, kekik ve kirpiotları bu basamakların köşelerine sıralanmıştır; basamakların çıplaklaşan arasını, hayvanların tırnakları eşmiş, açmıştır. Buralardan toprağı yeller üfürmüş, seller götürmüştür. Çırılçıplak olan, uçak yolculuklarında yukardan bakınca insanın tüylerini diken diken ederek umutsuzluğa düşüren yerler de çoktur. Memleketimizin aslında kurak değilken kuraklaşan, zorla çok kuraklaştırılan yerleri, işte bugün kekik-geven bozkırının hüküm sürdüğü engebeli arazidir.

Kekik-geven bozkırı, Anadolu dağ ve tepelerinde, kurak ormanların da yerini aldığı için, geniş bir kuşak halinde büyük manzaraya hâkimdir ve alt kenarı 1000 metrenin altına sarkarak meylin bittiği yerde ovalara sınırlanır.

Kekik-geven birliğinin altında, Anadolu bozkır vejetasyonunun ikinci büyük birliği yer alır. Bu birliğe, hâkim bitki türüne izafeten, yavşan bozkırı da diyebiliriz. Türkiye'nin aslında en kurak bölgesi, yavşan birliğinin işgal ettiği saha olmak gerekir.

Çünkü yavşan, çöl ve bozkırlar için karakteristik bir bitki cinsidir. Daha derin temelli toprakları yeğlediği için, geven kekik bozkırının çevrelediği ovalarımız, hep yavşan bozkırıdır. Anadolu'da düzlük ve ovalarda, kıyıdakiler hariç, eski ekin tarlaları hep yavşan toprakları üzerine kurulmuştur. Yavşan bozkırında yıllık ortalama yağış 350 mm. kadardır. Bu ölçüdeki yağış hububat ziraati için elverişli olabileceği gibi, toprağı tamamiyle örten bir bitki örtüsü için de kâfidir. Fakat yağışların çoğu kış aylarında olduğu ve bitkiler için en lüzumlu zamanlarda havalar kurak gittiği için yetmemektedir. Yağışların, ortalamanın altına düştüğü, yahut bu yıl doğu ve güneydoğu illerimizin bazılarında olduğu gibi vaktinde yağmadığı yıllar, gerek hububat ziraati, gerekse hayvancılık kuraklıktan müteessir olmaktadır.

Yavşan kadife gibi boz tüylü, güzel ıtır kokulu, çalımsı, tipik bir bozkır bitkisidir. İyi bir yem bitkisi olduğu gibi onunla birlikte yetişen senelik ve çok senelik birçok bitki türleri de iyi mera otlarıdır. Onun için yavşan bozkırları, bilhassa koyunlar için çok iyi bir meradır. Baharın, hele kırkikindiler denilen mayıs yağışları iyi olursa, yavşan bozkırı mayıs ayında senelik bitkiler hep birden açtığı için güzel bir çiçek bahçesine döner. Sürüler ilkin, bu taze ve sulu yem bitkilerini yerler; yavşanlardan da, güzün ve kışın tabiî mera olarak faydalanırlar. Kışın kar bastırdığı zamanlar da, koyun sürülerinin biricik yemi, kar örtüsünün üzerine çıkan yavşan pürçükleridir.

Az yağışlı yıllarda ekin iyi olmadığı gibi yavşana eşlik eden öteki yemlik bitkiler de gelişemediklerinden meralar cılız kalır. Yavşan kurağa dayanıklı olduğu için en kurak yıllarda bile oldukça iyi yetişir. Fakat kurak yıllarda diğer otlar gelişmediği ve sürüler daha ilk yaz aylarında yavşanları köklerine kadar kemirdikleri için, kışın yemsizlik derdi felâket haline gelebilir. Bu yüzden Orta Anadolu'da yakın zamanlara kadar her kış 100 binlerce koyun telef olmakta idi. Yavşan bozkırında, koyunculuk da yapan köylerimiz, ekin tarlalarının dışında, köyün sürülerine yetecek kadar mera bırakır ve korurdular. Harpten sonra bir aralık cazip görünen buğday ziraati için mezralarının

çoğu traktörler de kolaylaştırdığı için, sürülmüş ve ekin tarlasına çevrilmiştir. Bu yüzden yavşan meraları, çorak ve ziraate elverişsiz arazi civar ve çevrelerinde kalmıştır. İrat hayvanlarının sayısı, daralan meralara paralel olarak azalmamış, aksine artmış olduğu için kalan meralar da çok yozlaşmıştır. Öyle ki bugün yavşan kökenleri çok seyrelmiş, araları açılmış ve yavşan birliğinde yetişen öteki otların çoğunun kökü kurumuştur. Eskiden bir metre kare yerde yavşan öbeklerinin arasında en az 10-15 bitki türü yetiştirirken, bugün bunların sayısı birkaç tanedir ve emeseme yaramaz ağılı, ya da dikenli bitkilerdir. Yavşan bozkırı, yalnız mera değil, düzlük ve ovalarımızdaki topraklarımızın da örtüsü ve koruyucusu idi. Geniş ölçüde hesapsız olarak sürülmesi yüzünden Anadolu'da rüzgâr eroziyonları da âfet halini almaya başlamış ve sürülmüş olan arazinin bir kısmı şimdi ekilemez olmuş, kendi haline bırakılmıştır. Fakat bu araziyi, şimdi yeniden yavşan değil, arsız kozmopolit otlar bürümüştür. Yavşanın onlara rekabet edeceği şüphelidir. Hasılı yavşan bozkırına da yazık olmuştur.

Yavşan, söylemiştim, bozkırın yerlisi olduğu gibi, bozkırlaşan yerlere de sokulur. Torosların kuzey ve güney eteklerindeki ovalarımızdan başlayarak onu kuzey ve güneydoğu sınırımıza kadar izleyebildiğim gibi, ona aslında yavşan bozkırı olmayan bölgelerimizi de, Sarıkamış'ın ötelerinde Kars'ın yakınlarında bile rastladım.

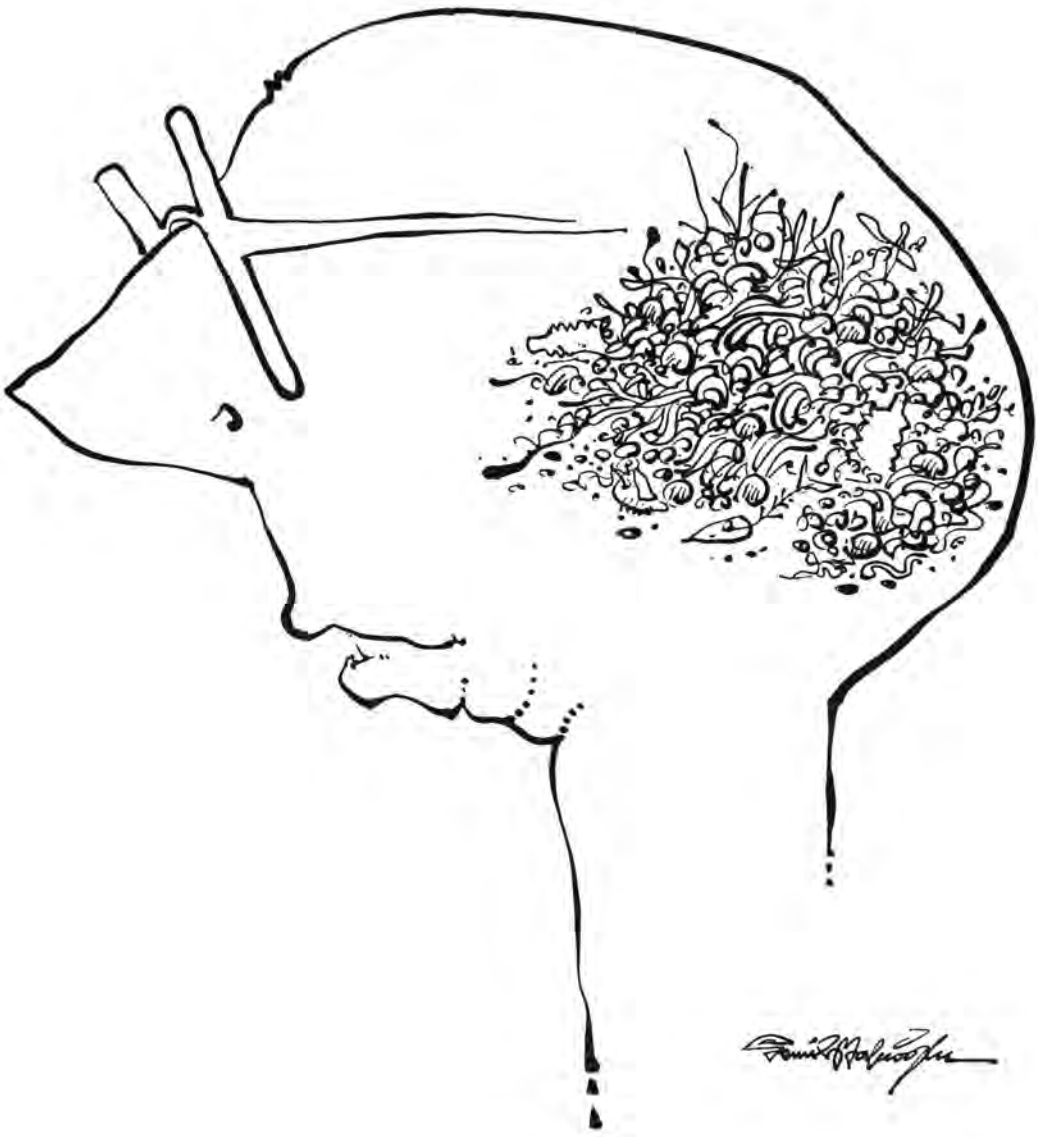
İşte memleketimizin kuraklık çeken bölgesi, bu iki büyük bozkır birliğinin hüküm sürdüğü sahadır.

Kurak ve kuraklaşma, yalnız yağışların azlığından, ya da yetersizliğinden olmaz. İklim, vejetasyon, toprak birbirinden ayrılmayan bir bütündür. Her iklim tipi özel bir vejetasyon tipini, vejetasyon da özel bir toprak tipini yaratır. İklim-vejetasyon-toprak bütünlüğünü eşit kenarlı bir üçgene benzetebiliriz. Bu üçgenin bir kenarı bozulursa, bütünlüğü sağlayan bağıntı nasıl çözülür; iklim vejetasyon toprak üçgeninde de birinin bozulması veya değişmesi, binlerce onbinlerce yılda gelişmemiş olan biyolojik dengenin bozulmasını bir bütün haline gelen düzenin çözülmesini sonuçlar.

Biz şimdi, ormanın kadrini, ormansızlaşmanın acısı canımızı yaktığı için bilir olduk. Ormanı yeni anayasamızın himayesine verdiğimiz gibi birkaç gün önce imzalanan millî andlaşmada da onu unutmadık. Bu iyi bir şey. Lâkin orman bugün memleketin yüzünde, neredeyse, birkaç güzellik beni gibidir ve memleket sathının % 12-13'ünü yeşertmektedir. Geri kalan kısım bizim üzerimizde yaşadığımız, yaşayacağımız büyük Türkiye yukarda serüveni anlatılan kekik, yavşan bozkırıdır ve iyi bilinmelidir ki, onun büyük ama çok büyük kısmını ormanla yeşertmeye, çöllerde olduğu gibi, artık imkân yoktur.

Bizde orman dâvasının memleket çapında değilse de hiç olmazsa okur yazarlarımızca anlaşılmış olmasına matbuatımızın çok büyük hizmeti olmuştur. Belki gayrete getirmek için, belki de çölü stepi bilmedikleri için olacak. İsrail'e gidip gelen gazetecilerimiz, yahudilerin çölleri ormanlarla nasıl yeşerttiklerini, nasıl abâd ettiklerini ballandıra ballandıra yazıp anlatmaktadırlar. Bu doğru değil, yanlıştır. İsrail'de çöller üzerine orman kurulmamıştır. Çölün ormanlarla yeşertilmesi, hâlâ, değil Beni İsrail'in, hiçbir kavim veya milletin harcı değildir.

Bozkırda yeşeren her ot, ormanda yeşeren bir ağaç kadar değerlidir. Anadolu için bozkır, artık ormandan önemsiz değildir. Bundan dolayı bencileyin, asıl himmete muhtaç olan da odur.

İnsan ve Çevre

Bedia Akarsu

İnsanın insan olma evrimi son derece yavaş gitmiş, kültür gelişmesi milyonlarca yıl sonra başlamıştır. Yontmataş Dönemi ile ortaya çıkan kültür çağı aşağı yukarı 400.000 yıl önce başladı ve yaklaşık 25.000 yıl önce Cilalıtaş Döneminin başlamasıyla sona erdi. Cilalıtaş Dönemi ile birlikte ilkel insanın yerine artık bugünün insanını da içine alan insan türü ve onunla birlikte daha yüksek bir kültür ortaya çıkıyor; aletler cilalanıyor, mağaralarda hayvan ve insan resimleri, heykeller görülmeye başlıyor. Demek ki insanın ve kültürünün gelişmesinin 25.000 yıllık bir tarihi var. Ama tarih, yazının bulunuşu ile başlatılır tarihçilerce. Tarihi tarihöncesi'nden ayıran yazı, insanın ve kültürünün gelişmesinde çok önemli bir adım olarak kabul edilmiş oluyor. Bütün hayvanların gelişmesi belli bir yasaya göre olur. Organları belli bir çevrede yaşayabilecek şekilde oluşmuştur ve her hayvanın kendini koruyacak özel organları vardır: dişleri, pençeleri, tüyleri vb. Ama her hayvan belli bir çevrede yaşar, organları o çevreye uyacak biçimde özelleşmişlerdir. Beyaz ayı ormanda, fil dağda yaşayamaz. İşte insanı hayvandan ayıran da bu noktada belirir. Hayvan ancak içinde bulunduğu çevrede yaşayabilir, ona uymak zorundadır. Oysa insan çevreyi değiştirebilir ve kendine uydurur. İnsan çevre koşullarını değiştirebilmek için doğa ile savaşır ve onu yener ve bununla bağlı olarak her yerde yaşayabilir. Bunu da zekâsı ile yapar. Beynini ve elini kullanmakla çevre koşulları karşısında özgür olur. Bu özelliği insana doğa vermiştir. Aslında doğa insanı, hayvanlarla karşılaştırıldığında, güçsüz yaratmıştır. Civciv yumurtadan çıktığı anda yemini yemeye başlar. En gelişmiş hayvan yavrularının bile gelişme süresi çok kısadır. Oysa insanın kendini koruyabilecek duruma gelebilmesi için en az on yıl gerekir. Ayrıca hayvan doğal olarak başka hayvanlar

(düşmanlar) karşısında kendini korumasını bilir, bunu içgüdüleriyle yapar; yemini yer ama tüketmez. Oysa insanda bu içgüdü yok, ya da yok olmuş. Yapması gerekeni kendisine bildirecek bir içgüdüsü yok insanın. Ama doğa ona aklı vermiş. Yine de gelişme başlangıçta çok yavaş sürmüş. En eski kültürler (100.000 yıl öncesi) çiftçiliği de, hayvan yetiştirmeyi de madenleri de bilmiyorlardı. Yüksek kültürün 5000-7000 yıl öncesinde Mısır, Suriye, Anadolu üzerinden Mezopotamya'ya uzanan "verimli yarımay" içinde doğduğu kabul edilir. Yüksek kültür deyince: büyük bir nüfus, sürekli oturma yerleri ve tahıl ekini gösterilir. A. Gehlen (1954 yılında İst. Üni. Felsefe Bölümünde "İnsan" üzerine konferanslar vermiştir) özelleşmiş organları olmamasını, sonra da içgüdülerinin azalmasını insanın temel belirtisi olarak göstermiştir. İnsan organlarının eksikliğini aletlerle, içgüdülerinin eksikliğini ise zekâsıyla giderir. Kanat yerine uçağı geliştirir, makineyi bularak işini kendi yapmak zorunluluğundan kurtulur. İnsan eylemde bulunan, çevreyi değiştiren ve kendine bir dünya yaratabilen bir varlıktır. İnsan dünyayı değiştirir, çünkü değiştirmeseydi yaşayamazdı. İnsanın doğayı değiştirmesinde teknik kendisine yardımcı olmuştur. İnsanın doğayı değiştirmesi, doğaya katkılarıyla kültür denen şeyi yaratması doğaya aykırı bir şey olarak görülemez. Çünkü doğa insanı eksik yaratmış, ama ona bu eksikliği tamamlaması için de aklı vermişti, içgüdü yerine. Tekniğin gelişmesi de çok yavaş olmuş 16. yüzyıla değin. 16. yüzyılda bir F. Bacon "doğaya egemen olmak için doğayı tanımak gerekir" diyordu. Doğayı tanımakla insan doğadaki güçleri kendi yararına kullanabilirdi. Günümüzde ise 17., 18. yüzyıldan beri doğabilimi ile teknik elele çalışıyor. Doğa bilgisi ile doğaya egemen olma (teknoloji) iki ayrı alan değildir artık. Çağımızda, son 200 yılda özellikle son 30-40 yıl içinde bilimin ve bununla ilgili olarak teknik gelişmelerin başdöndürücü ilerlemesi yaşamın her alanında değişikliklere yol açmıştır. Ancak bu ilerlemenin yarattığı değişikliklerin hepsinin de olumlu olduğu söylenemez. Büyük devrimler büyük sarsıntılara yol açıyor insanlıkta. Sanayi devrimi ile yapısal bir değişim yaşandı. Sanayi devriminin olumsuz etkileri arasında en çok üzerinde durulanı, özellikle yüzyılımızın ortalarında yığınlaşma ve bununla ilgili olarak yabancılaşma sorunu olmuştu. Günümüzde ise çevre sorunu bütün sorunların üstüne çıktı kanımca. Çevrecilerin her yerde seslerini yükselterek insanları uyarmaya çalıştıkları görülüyor. Yararlanmak için doğaya egemen olan insan, sonunda doğayı tüketme durumuna geldi, bir bakıma kendini de. Pek çok filozof değişik açılardan insan üzerine yoğunlaştırmışlardır düşüncelerini. Örneğin "insan insanın kurdudur" sözü herkesçe bilinen Hobbes'un çok daha önemli bir sözü vardır ki nedense gözden kaçar. "İnsan henüz olmamıştır" diyordu Hobbes. Uygarlığın kültürün bunca ilerlemesine karşın insanın hiç de bu ilerlemeye koşut olarak geliştiğini göremiyoruz yeryüzünde henüz. "İnsan olmak güçtür" diyordu M. Scheler de "hayvanları tanıyın, ne demek istediğimi anlarsınız" diye de ekliyordu. Gerçekten kendini tüketen hiçbir hayvan yok yeryüzünde. İçgüdüleri onları bizim kendimizi korumamızdan daha iyi koruyor. Ama insan insan olma yolunda epey yol almıştır, daha ilerisini de başaracaktır. Makine çağından bilgisayar çağına geçen insanı nelerin beklediği tam olarak bilinmiyor. Burada ünlü sosyolog Hans Freyer'in 1954 yılında Hukuk Fakültesinde verdiği bir konferanstan alıntı yapacağım: "Bugün insana bir yaşam sistemi de yabancı geliyor: bu sistemin ilkesi ev değildir, makinedir. Öyleyse doğru olarak ileri sürülebilecek soru şu olabilir: Yapay olarak yaratılmış bir çevrede, bir yeni temel üzerinde, insanı eksiltmeyen, insanın asıl ve yaratıcı güçlerini işleten bir yaşam kurmak olanaklı mıdır, değil midir? Bu soruyu tam bir evetle yanıtlandırmak büsbütün olanaksızdır, çünkü tarihin ön cephesi her zaman açıktır, ve her yeni başlangıç başarısızlığa da uğrayabilir. Aynı şekilde, başarıya

ulaşsa da, bu geleceğin içinin nasıl olacağını önceden söylemek de olanaksızdır. Ama geleceğe doğru ilerleyen tarih süreci bugünkü dünyamızı çok çeşitli canlı bir tablo olarak bize gösteriyor, çünkü endüstri sistemi, 20. yüzyılda, ilk olarak ortaya çıktığı Avrupa ülkelerinden bütün dünyaya yayılmaya başlamıştır. Hep yeni ülkeler, hep yeni karaparçaları bu sisteme katılmışlar ya da bu sisteme açılmışlardır, insanca en kalabalık halklarla büyük yerler ancak günümüzde bu sisteme girmeye başlamışlardır (Hindistan, Çin). Bu süreç, teknik anlamında, yalnızca elektrikleşme ve endüstrileşme olarak gelişmiyor ve bu süreci göstermek için Amerikanlaşma klişe sözü de artık çoktan yetmez olmuştur. Uluslar tarihlerinin kalıtı olarak içlerinde taşıdıkları insan enerjisini bu sürecin içine koymaktadırlar. Bu arada vitalite, ahlaksal karakterler, tinsel güçler bakımından nelerin seferber edilmekte olduğu pek kestirilemez. İleride dünyamızda güçlerin nasıl dağılıp yayılacağını işte bu seferber edilen enerjiler belirleyecektir. Bir son ya da insanlık tarihinde yeni bir yaş-çemberi." (İst. İktisat Fakültesi Mecmuası, 1954-55; çev. B. Akarsu; s. 277).

Bacon'la başlayan "doğaya egemen olma" tutkusu sanayi devrimi ile birlikte doğayı sömürme tutkusuna dönüştü. Bu tutku tüketim ekonomisini körükledi. Tüketim diye diye doğa da insanın kendisi de tükenme noktasına geldi. Ama tüketilemeyen bir şey kaldı geriye: sanayi atıkları, genel olarak çöpler. Kızılderilinin sözü doğrulanıyor günümüzde: "Bir gün kendi pisliklerinizin içinde boğulacaksınız." O noktaya gelindi, dünyada da bizde de. Çevre kirlenmesi bugün baş sorunlarımızdan biri bizim de.

Çevre kirlenmesi deyince ilk akla gelen doğa kirlenmesi gerçi. Ama bundan daha kötüsü, denebilir ki doğa kirlenmesinin de sorumlusu toplumsal, siyasal, kültürel, düşünsel, dilsel kirlenmeler. Doğa kirlenmesini önlemek için önce bu saydıklarımı kirlenmeden arındırmak gerekir kanısındayım. Her şeyin başı insan. Doğanın bozulması da insan eliyle olduğuna göre önce insandan, insanımızdan başlamak gerek diye düşünüyorum. Nasıl arınacağız? Çözüm yollarını bulmak için ilkin her alandaki kirlenmelerin, bozulmaların örneklerle birlikte ele alınması gerekir, önce bozuklukların saptanması gerekir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde yepyeni bir devlet kuruldu Türk halkı eliyle: Türkiye Cumhuriyeti. 20 yıl boyunca Türk tarihinin en parlak dönemini yaşadı. Yeni bir devlet kurmanın, bu kuruluş ve devrimler içinde yer almanın sevincini yaşıyordu Türk gençliği. Bir yandan Osmanlı borçları ödeniyor, öte yandan yeni yeni fabrikalar açılıyordu devlet eliyle. İmparatorluk döneminde yabancılara kurdurulmuş olan birtakım sanayi kuruluşları ulusallaştırılırken Türk gençliği de katkıda bulunuyordu. Türk sanayiinin kurulması ve gelişmesinde büyük yerleri olan Sümerbank, Etibank gibi kuruluşlar Türk gençliğinin övüncü oluyordu. Yerli malı kullanma haftaları, tutum haftaları düzenliyordu okullarda. Orman Bakanlığı kurularak ormanlarımız koruma altına alınıyor, Tarım Bakanlığı tarımı makineleştiriyordu. Bu gidişe koşut olarak Türk düşünce, bilim ve sanat yaşamı da gelişiyordu. Türk edebiyatı tarihinin hiçbir döneminde görülmediği kadar çok sanatçı kazanmıştı. Bilimin ve sanatın her alanında çok sayıda insan yetişmişti. Okuma yazma oranı yüzde beşten yüzde seksenlere çıkarılmıştı. Köylü çocukları da eğitim birliği içinde okuma olanağına kavuşmuştu. Türk kadınları insan olarak varlıklarını duyumsamaya başlamışlardı, onlar için halk okulları açılmıştı. Halk evleri her yanda eğitim ve sanat yuvaları olmuştu. Bir ulus uyanmaya başlamış, yüzyıllar boyu horlanan bu halk yeniden kendini, dilini ve tarihini bulmaya başlamıştı.

Atatürk'ün ölümünden ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra her şey yavaş yavaş değişmeye başladı. Karşı devrimciler daha 11 Kasım 1938'den başlayarak muhalefete geçtiler

(*Ülkü* dergisinin Ekim-Kasım-Aralık 1938 sayılarına bakanlar kimlerin nasıl birden değiştiklerini göreceklerdir).

2. Dünya Savaşı sonrası demokrasiye geçmeye başladık, olumlu bir gidişti bu, ama demokrasi ve özgürlük kavramlarının yanlış anlaşılması sonucu her şey bozulmaya da başladı. Gerçi sanayiimiz gelişti, pek çok gelişti, ama sanayi atıkları sorunu hiç düşünülmedi. Yollar yapılıyor, barajlar açılıyor, ama yanlış yapılanma da her yanı sarıyordu. Köylerden kentlere plansız bir akın başlamıştı. Felsefe Bölümü öğrencileri asistan ve hocalarıyla birlikte hocamız Macit Gökberk'in öncülüğünde 1940-1960 arası İstanbul'un çevresinde yürüyüşler yapardık. Çevreyi de tanımış olurduk böylece, uzun yürüyüşlerdi bunlar, bütün günü alan. Paşabahçe'den Polonezköy'e, Yakacık'tan Çamlıca'ya, Şişli'den Kağıthane üzerinden Belgrad Ormanları'na yürüyüşler. 1950'de Polonezköy'e yürürken geçtiğimiz ormanın 1951'de yok olduğunu gördük, hepimiz şaşırmıştık. Yakılmıştı koca güzel orman, tarla ve yerleşim yeri açmak için İstanbul'a dışarıdan gelenlerce. Fakültemiz Fındıklı'daydı o zamanlar. Ders bitiminde Kazancı yokuşundan yürüyerek Taksim'e çıkardık. Yolun başında bir taş yığını vardı. 1946'da oraya taşlar arasına bir mum dikildiğini gördük. Bir yatırmış orası; her yıl bir mum daha eklendi. Mumların sayısı artınca etrafı duvarla çevrildi, 1950-51'de duvarlar büyüdü ve yeşile boyandı. Biz gençler "demokrasimiz gelişiyor" diye güler geçerdik. 1950'li yılların başındaydı sanırım, *Vatan* gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman'a Doğu'daki bir gezide ateş edildi gericiler tarafından. O zaman ben "Bizi uyandırdınız" başlıklı küçük bir yazı yolladım *Milliyet* gazetesine, hemen de yayımladılar. Biz kendimize ve devrime büyük bir güven içinde karşı devrim hareketini küçümsüyorduk; gerçi Atatürk'ün ölümünden beri olan bitenler, özellikle 46'dan sonra olanlar karşısında isyan halindeydik ama yine de çok güveniyorduk kendimize ve devrimin altedilemeyeceğine. Bütün olan bitenlere karşın ben yine de inandığımı hemen söylemeliyim. Tarihin gidişi durdurulamaz, ancak bir süre ertelenir, o kadar. Ama bu karşı devrim hareketinin çok uzun sürdüğünü, çok büyük boyutlara eriştiğini de görmezlikten gelemeyiz. Adım adım ilerleye ilerleye bugünlere geldiler. Demek ki hâlâ uyanmamışız. Politikacılarımız halkı uyandırmamak için ellerinden gelen her şeyi yapıyorlar.

Doğal kirlenmeden daha tehlikeli olan toplumsal kültürel kirlenmelerdir kuşkusuz. Çünkü doğaya egemen olmasını bilen insan, kirlenmeden arınmasını da bilebilir ve bunu kolaylıkla sağlayabilir, ama önce kendinin insan olması gerek. İnsan olma yolunda tarih boyunca ilerleyen insanı insanlıktan çıkaran toplumsal ve kültürel bozulmalardır.

İlk kültürel bozulma 1946'da başladı ülkemizde. Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı'ndan alınıp yerine faşist ve gerici olduğu herkesce bilinen Reşat Şemsettin Sirer'in getirilmesiyle başladı. Eğitim Birliği'nin bozulmasının ilk adımları atıldı. Köy Enstitüleri kapatılıp yerine İmam Hatip Okulları açıldı. Pırıl pırıl köy çocuklarının gidebileceği tek okul bu okullardı artık. Laik okullara din dersi kondu; ilk ödünler verilmeye başlamıştı böylece. Karşı devrimcilerin "beyaz ihtilal" adını verdikleri 1950 seçimi ile birlikte devrim karşıtları artık seslerini iyice yükseltmeye başladılar. "Plan değil, plav istiyoruz" Demokrat Parti'nin sloganı idi. Devletin planlı ekonomisine karşı çıkanlar, özel girişim diye diye Türk ekonomisini altüst ettiler. Aslında gerçek bir özel girişim de kurulmuş değil Türkiyemizde. Devlet eliyle sermaye yaratıldı özel kişilere, yine de her şey devletten bekleniyor. Son yıllarda bir de özelleştirme sorunu çıkardılar. Özelleştirme yağmalamaya dönüştü. Bütün sistem bozuldu. Piyasa ekonomisi tek yol olarak kabul edildi. Bu tartışılabilir, ama bizdeki biçimi tartışılamayacak kadar bozuk. Ekonomik yaşamımız da trafik durumumuza döndü. Denetim mekanizması işlemiyor

her iki alanda da. Serbest piyasının en ileri düzeyde olduğu Amerika'da büyük sanayi kuruluşları yüzde doksanbeşe varan vergi veriyorlar. Ekonominin bozulması politikanın ve politikaya atılanların düzeyini de değiştirdi. Politika parayla yapılır duruma geldi. Yüzmilyonlar harcayarak milletvekili olunduğunu bilmeyen kalmadı. Politika insanın kendisi için yatırım yeri oldu. Bu durum halkın politikaya da politikacıya da inancını sarstı. Haksız da değil insanlarımız politikacıya inanmamakla. Bir bakan televizyonda "ben vergi kaçırıyorum, çünkü ben yatırım yapıyorum" diyebiliyor. Bir cumhurbaşkanı "Anayasayı bir defa delsem ne çıkar" diyebiliyor. Bir başka cumhurbaşkanımız, idam cezalarının dünyadan kalktığı bir dönemde "asmayalım da besleyelim mi" diyebiliyor. Bir belediye başkanı "baleyi belden aşağı" görüyor; öteki "sanatın içine tükürüyor". İrtica baş kaldırmış, Sıvas'ta 37 aydını diri diri yakıyor, Cumhuriyet Başsavcısı bu yakılmadan kurtulan dünyaca ünlü yazarımızın, olayları tahrik ettiği gerekçesiyle, idamını isteyebiliyor. Böyle insanların başa geçebilmeleri, halkı yönetmeye girişmeleri de politikanın bizde ne derecede bozuk olduğunu göstermeye yeter sanırım. Eğitimsizlik her yanı sardığı gibi, politikayı da sarar elbette. Tek değerin para olduğu bir yerde, kirli yollardan kazandığı paranın bir bölümünü politikaya yatırıp kirli parasını aklamaya çalışıyor kimileri de. Yüzsüzlük aldı yürüdü her alanda. Politikacılar, gazeteler, televizyon yayınları, hatta kimi üniversiteler ve öğretim üyeleri birbirine koşut gidiyor bozulma yönünden. Bir gazete patronu ve başyazarı "halkı aydınlatmak benim görevim değil, ben ticaret yapıyorum" diyebiliyor. Bir büyük sanayici "Ben yüzlerce işçi çalıştırıyorum, onlara aylık veriyorum, benim değil ek vergi, hiç vergi ödememem gerekir" diyebiliyor TV ekranında. Bir bilim adamı profesörümüz Çernobil olayı sırasında "ben devlet adına yalan söyledim, aldığım terbiye icabı" diyor televizyonda; iki yıl sonra da hepimizin gözünün içine baka baka yine televizyonda bu sözünü inkâr ediyor. Dünyaca ünlü bir başka profesörümüz Said Nursi üzerine övgü dolu bir kitap yazabiliyor. 2. Cumhuriyetçilerle birlikte yeni bir parti kurmaya girişen parası çok bir iş adamımız "Atatürk fikir adamı değildi" buyuruyor; kendini ve ortaklarını fikir adamı sayıyor olmalı. Bir üniversitemizde ünlü(!) Kastelli'ye ders verdirilebiliyor. Belediye başkanımız yağmur bombası yerine yağmur duasını yeğliyor İstanbul kentinde. Bütün bunlar düşünsel kirlenme değil de nedir? Kişisel çıkarları önde gelen insanlarla çevrili yanımız yöremiz. Bütün bu olumsuzluklarda eğitim sistemimizin bozulmuş olmasının payı yok mu?

İnsanımızla birlikte kentler köyler de bozuluyor. Kentlerimiz biçimsiz yapılarla tıka basa dolduruluyor. Büyük bir mimarlık geleneğimiz olmasına karşın, örneğin 1980'lere değin pırıl pırıl yeşiller içinde kırmızı kiremitli evlerle donatılmış İstanbul 1990'larda çöle dönüştü. Her yanda yığınlarla yarım kalmış üstleri demir çubuklu yapılarla bir çöl kenti rengi aldı, pırıltısı gitmiş bir bozkır kenti oldu. Ağaçsız, havası bile bozulmuş bir kent oldu İstanbul'un bir çok yöreleri. Ya içinde yaşayan insanlar; kara kuru, bıyıklı sakallı, cübbeli çarşaflı; her yanı pislik sarmış. Kentin görünüşü ile insanların görünüşü aynı. İnançların da yerini hurafeler aldı. Camilerde kimliği belirsiz birtakım insanlar düşmanlık ve kin yayıyorlar, gerçek inancın yerini dinci eylemler aldı, gerçek müslümanlar üzüntü içinde bu yüzden. Üniversitelerin kimi fakültelerini çember sakallı, çarşaflı öğrenciler dolduruyor; bilimden habersiz, kültür düşmanı öğretim üyeleri de az değil. Böylece karşı devrim eylemcileri adım adım ilerlediler; yavaş yavaş her şey yozlaştı, pek de farkına varılmadan. Dil ve müzik de bu olumsuzluklardan payını aldı. TV kanalları ve özel radyolar yozlaşmış bir müzikle –müzik de denemez bunlara aslında– gençlerimizin zevklerini de bozuyorlar, kafalarını da. Dil ve müziğin kafayı oluşturan en önemli öğe olduğu Platon'dan beri bilinen bir şey oysa.

Radyo ve televizyon kanalları kendi güzelim halk türkülerimiz dururken, çağdaş çok sesli müziğimiz dünya ölçülerinde ilerlerken arabeski yayma çabasında. Büyük uğraş vererek elli yılda kültür dili durumuna getirdiğimiz kendi dilimiz beğenilmiyor da yeni bir Osmanlıca türetilmeye çalışılıyor İngilizceli, Almancalı, ya da eski Osmanlıcaya dönülmek isteniyor. Sorun yalnızca Öztürkçe-Osmanlıca sorunu da değil, Türkçenin yalan yanlış kullanılmasında. Bu da kavramlar ve sözcükler üzerinde düşünülmemesinden kaynaklanıyor. Kavramlarının anlamlarını bilmeden kullanıyoruz sözcükleri. Bu yüzden kavram kargaşası içine düşüyoruz. En önemli sakıncası da bu kavram kargaşasının, demokrasi, laiklik, özgürlük gibi toplumumuzun üzerine titremesi gereken kurumların aldığı yaralar oluyor. Düşünce dünyamızda da çok büyük yaralar aldı son on onbeş yılda. Yolunu bulup köşeyi dönme yöntemi aydın kesimini de sardı. Büyük çıkarlar uğruna yön değiştirip 2. Cumhuriyetçi olanlar Atatürk'e ve Cumhuriyete karşı çıkmayı ilericilik diye göstermeye kalktılar. Atatürkçülere çağdışı diyenlerin kendileri çağın çok gerisine düştüklerinin bile farkında değiller.

Bunların hepsinin temelinde, bu gerici ve gerilemiş insanların görünen başarılarının temelinde, politikacıların eliyle eğitim sisteminin bozulmuş olması yatıyor kanımca. Aydınlanmaya karşı çıkan yeni Osmanlılar, cumhuriyet düşmanları, kısaca 2. Cumhuriyetçiler halkın uyanmasını istemiyorlar, daha kolay yönetebilmek için elbette. Eğitim düzeni ilkokuldan üniversiteye, A'dan Z'ye bozuk. Köklü bir değişim gerekiyor. Düşünmenin, soru sormanın, sorup sorgulamanın, araştırma yöntemlerinin yer almadığı, ezbere dayalı öğretim üniversitelere kadar yayılmış durumda. Anayasamızda bugün de geçerliğini koruyan Eğitim Birliği tümden kaldırılmış durumda. İlkokul ve liselerde din dersleri zorunlu, öte yandan biyoloji ve felsefe dersleri seçmelik. Uzay çağı yanında biyoloji çağı da denilen çağımızda biyolojinin yasaklanması, gelişen biyoloji araştırmalarının sonuçlarının din inançlarıyla ters düşmesi herhalde. Var olan her şey üzerinde düşünme, soru sorma, sorgulama olan felsefe ise düşünmenin istenmediği, yalnızca inancın yer aldığı bir dünya düzeninde kaldırılacaktır elbette. Ama işte gelinen yer de bugünkü durumdur.

Bu saymakla bitmez kültürel, siyasal, düşünsel, toplumsal, ekonomik kirlenme her yanı sarmış. Peki, bundan nasıl kurtulacağız? Bütün bu olumsuzluklardan kurtulmanın yolu kapandı mı?

Elbette kapanmadı. Bugün durumumuz ne denli kötü olursa olsun 1918'lerin durumu ile karşılaştırılamaz elbette. O günün koşullarından kurtulmasını bilen bir halk bugünün kötülüklerinden de kurtulmasını bilecektir. Atatürk devrimini ve cumhuriyeti boşuna emanet etmedi gençliğe. Bugünün gençliği bunu başaracaktır. Bugün ikili bir gelişme içinde çelişkiler ülkesi durumuna gelen Türkiye'mizde bu bozulmalar yanında olumlu yönleri de gözden kaçırmamamız gerek. Uygarlık yolunda büyük adımlar atan Cumhuriyet dönemi –Türk Aydınlanma Dönemi– Türk tarihinin hiçbir döneminde görülmediği ölçüde her alanda sanatçılar yetiştirmiştir. Şiir yanında öykü, roman, deneme, oyun yazınını kapsayan edebiyat alanında, müzik alanında, resim, tiyatro, bale alanında çok değerli sanatçılar, dünya çapında sanatçılar yetiştirmiştir. Bilim alanında da Cumhuriyet öncesi dönemi ile karşılaştırılamayacak denli yüksek düzeyde bilim adamlarımız var. Türk dili cumhuriyet döneminde –özellikle 80 darbesi öncesinde– bir kültür ve felsefe dili olma özelliğini kazanmıştır. Bütün engellemelere, sözcük yasaklamalarına, kurumların kapatılmasına karşın yine de bu akım durdurulamamıştır, durdurulamayacaktır. Tiyatrolarımız, bütün entrikalara karşın, yine de başarılarını sürdürüyorlar. En değerli filmlerin, tiyatroların, konserlerin yer aldığı festivaller büyük ilgi görüyor, özellikle gençlerimizce. Birçok kentlerde, ilçelerde kültür şenlikleri,

sanat etkinlikleri düzenleniyor. Cumhuriyetle birlikte yaşama düzeyi de durmadan yükselmiştir ülkemizde. Okuma oranı yüzde beşten yüzde seksenbeşe çıkmış, sağlık koşulları henüz çok eksik olmakla birlikte, eskiye oranla, çok düzelmiş, örneğin çocuk ölümleri büyük ölçüde azalmıştır. Bütün eksikliklerine, yanlış uygulamalarına, yanlış anlaşılmasına karşın yine de nüfusunun büyük çoğunluğu müslüman olup da laik demokrat olan tek ülkeyiz yeryüzünde.

Bütün bu olumlu yanlara karşın, büyük çoğunluğun bu yolu istemesine karşın, niçin Türkiye bugün bağnazlığın egemen olduğu bir ülke durumuna geldi. Çözüm yolu nedir?

Karşımızda insanları sömürmek için her çareye başvurabilen ve bunun için en gelişmiş teknikleri kullanabilen birtakım gruplar olduğu da bir gerçek. Şimdilerde bütün güçleriyle laikliğe karşı çıkıyor, laikliği ortadan kaldırmak için ellerinden geleni yapmaya çalışıyorlar. Çünkü laikliğin cumhuriyetin de, demokrasinin de, devrimlerin de temeli olduğunu çok iyi biliyorlar. Laikliği ortadan kaldırarak bunların tümünü birden yıkmayı tasarlıyorlar. Bunun için de aslında karşı oldukları demokrasiden yararlanıyorlar.

Demokrasi içindeyiz, ama demokrasinin en kötü biçimini yaşamaktayız. Aristoteles hükümet biçimlerini sıralarken her hükümet biçiminin iyi de kötü de kurulabileceğini vurgulamıştır. Demokrasilerin en kötü biçimi olarak da tüccarların eline geçen bir hükümet biçimini gösterir. Bugün gençlere, öğretmenlere, memurlara, sendikalara politika yapma yasağı uygulanması sonunda demokrasimiz de sanayici ve tüccarların eline kalmıştır. Sonucu da: ülke topraklarının yağmalanması ve cumhuriyetimizin aydınlık döneminde devlet eliyle büyük çabalarla kurulan fabrika ve sanayi kuruluşlarının haraç mezat satılığa çıkarılmasıdır. Gençlere kapatılan politika Atatürk düşmanlarına açık tutulmakta, onlar da iktidarı ele geçirme yolunda ilerlemekte.

Ama Türk gençliğinin yolu açıktır, aydınlık karanlığı yenecektir. Atatürk'ün 1927'de Büyük Söylev'ini bitirirken cumhuriyeti Türk gençliğine emanet ederken söylediği: "... Bütün bu şeraitten daha elim ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve dalalet ve hatta hıyanet içinde bulunabilirler. Hatta bu iktidar sahipleri menfaatlerini, müstevlilerin siyasi emelleriyle tevhit edebilirler. Millet fakrü zaruret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir. Ey Türk istikbalinin evladı! İşte bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklal ve cumhuriyetini kurmaktır! Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur." sözleri bugünün gerçeğini de dile getiriyor.

Türkiye'nin olumlu ve olumsuz yönde gelişmekte olduğu gerçeğini görüp olumsuzlukları engellemek de hepimizin görevidir. İlk yapılacak iş de Atatürk'ün güvendiği Türk gençliğine ve Türk halkına bizim de güvenmemiz ve onlara aydınlanma yolunu yeniden açmaktır. 20. yüzyılın, dehasını bütün dünyanın kabul ettiği, iki en büyük insanını –Atatürk ve Nâzım– kendi içinden yetiştiren Türk ulusu daha birçoklarını yetiştirecektir. Ama bunun için de en başta yapılması gereken, kanımca, eğitim sistemimizde köklü bir değişimdir. Demokrasi, sorumluluk duygusu olan, eylemlerinin hesabını verebilen, kendinden sorumlu, kararlarını kendisi verebilen, olaylar karşısında tavır takınmasını bilen, düşünebilen, gerçek birey olan kişilikli özgür insan istiyor; kul değil yurttaş olmayı gerektiriyor. Öyleyse bu nitelikte insanları yetiştirmek üzere cumhuriyetle birlikte yapılmış olan atılımlara yeniden başlamamız gerek. Aydınlanmaya yeniden başlamalıyız diye yazmıştım bir yazımda. Bunun ne kadar gerekli olduğunu her gün biraz daha çok yaşıyoruz. İlkin laik eğitimle birlikte gidecek olan eğitim birliği yasasını yeniden işletmemiz gerek. Din dersleri laik okullardan kaldırılmalıdır.

İmam Hatip Okulları, imam olacaklar için gerektiği kadarını bırakıp, sayıları yüzleri bulan ötekileri laik liselere dönüştürülmelidir. Meslek lisesi olan imam hatip okullarını bitirenler isterlerse öğretimlerini uzmanlık alanı olan İlahiyat Fakültelerinde sürdürebilirler. Devlet okullarının düzeyleri yeniden yükseltilmelidir. Yoksul çocuklarına da eğitim fırsatı verilmelidir. Okullara yurttaşlık bilgileri yeniden konmalıdır. Öğretim ezbere olmaktan kurtarılmalı, düşünmeye, soru sormaya, bilimsel düşünüşe dayanmalıdır. Üniversiteler yeniden üniversite kimliğine kavuşturulmalıdır. 1950'lerden beri hep ekonomi dendi durdu. Önce ekonomi dediler eğitimi bir yana bıraktılar. Ekonomi önemli elbette; ama ekonomi de ancak bilim yoluyla gelişebilir. Bilimsiz eğitimsiz olunca plan istenmez elbette, ama sonunda plav da bulunmaz. Atatürk haklı olarak eğitimle ekonomiyi hep birarada tutmuştur. Gerçek bir kalkınma için, yaşam düzeyinin yükselmesi için, çevre sorunlarının da çözümü için herşeyden önce eğitim gerekli. Cumhuriyetin ilk yıllarında halk eğitimine de önem veriliyordu; "halka rağmen halk için" sloganı geçerlikteydi. Bugün dünyanın en ileri ülkeleri bile bizim 1930'larda yaptığımız, halkevleri yoluyla halk eğitimini şimdilerde yapıyorlar, eğitimi eksik kalmış insanlar için eğitim veren kurumlar oluşturuyorlar. Bugün bizim içimizde bunu bile insan haklarına saygısızlık diye göstermeye çalışanlar var, Sevr'in bile insan haklarına saygılı olduğunu söylemelerine koşut olarak. Kendilerine bile saygısı olmayan bu insanların, insan hakları üzerinde hiç kafa yormadıkları besbelli. Kendi çıkarlarından başka hiçbir şeyi, hiçbir kimseyi düşünmeyen insanların çevrenin kirlenmesi umurunda mı? Aslında öylesine bozulmuş ki kafalarının içi, öylesine pas tutmuş ki çevrelerinin ne duruma geldiğini bile göremiyorlar. İşte bizi bu kirlenmelerden arındıracak olan bugün kötü eğitim sistemimize karşın kendilerini yetiştirmesini bilen ve Atatürk'e yeniden sahip çıkan gençlik olacaktır.

"Kitap, ancak okur ona kendi sesini ödünç verdiğinde canlanır... Ölü harfler, kitapla okur arasındaki ikili söyleşide gerçek anlamına kavuşur; suskunluğun sesleri, kendi yankılarınca çağrılıyormuşçasına duyulmaya başlanır. Okurla kitap arasında oluşan mahremiyet atmosferinde –saldırganca tozutan bir dünyanın ortasında– iki yalnızlık birbiriyle karşılaşır."

Manès Sperber

Yeryüzü Ölüyor

Isaac Asimov

Yeryüzünün kaç kişiyi barındırabileceği sorusunu soran için en emin yol, denetlenebilir sayıları çıkış noktası almaktır: Yeryüzünde yaklaşık 20 milyar ton canlı hücre vardır; bunun yüzde onunu ya da iki milyar tonunu hayvansal yaşam oluşturmaktadır. Bitkisel yaşam, güneş ışınlarının yoğunluğu yükselmedikçe ya da bitkilerin güneş ışığını işleme yetisini daha fazla geliştirmedikçe nicelik açısından artamayacağından, yukardaki sayıya maksimal değer gözüyle bakılabilir. Buna karşılık hayvansal yaşam da, temel besin maddesini oluşturan bitkisel kitle büyümedikçe, nicel bir artık gerçekleştiremez.

İnsanların sayısı yüzyılların akışı boyunca artmıştır ve bu artış sürmektedir. Gelgelelim bu artış, hayvansal yaşamın başka biçimlerinin zararına gerçekleşmektedir. İnsanlığın artışı bağlamında her yeni kilogram, mutlak bir zorunlulukla insansal-olmayan hayvansal yaşamda bir kilogram azalma anlamını taşımaktadır. Demek ki bundan, yeryüzünün ancak halen varolan her türlü hayvansal yaşam kitlesiyle orantılı bir insan kitlesini besleyebileceği sonucunu çıkarabilirz. Bu, 40 milyar gibi, yani varolandan 11.000 kez fazla bir sayı etmektedir. Ancak böyle bir durumda başkaca hayvansal yaşam türünün varlığı söz konusu olamayacaktır.

Bu, ne anlama gelmektedir? Bütün yeryüzünün yüzölçümü, 510 milyon kilometrekaredir. İnsan nüfusu tavan sayıya vardığı takdirde, ortaya kilometrekare başına 80.000 insan gibi, New York'taki Manhattan adasının nüfus yoğunluğunun iki katı bir ortalama yoğunluk çıkacaktır. Ancak bu kitle, kutup bölgelerini, çölleri ve denizleri de kapsamak üzere, eşit bir dağılım içersinde düşünülmelidir.

Bu görüntüyü geliştirmeyi sürdürdüğümüz takdirde, gerek toprakta, gerekse denizlerde olmak üzere, bütün dünyayı saran, dev bir yüksek yapılar bütünüyle karşılaşılacaktır. Bu bütünün çatısı bütünüyle bitkisel üretime, yenilebilir yosunların ya da

bütünüyle yenilebilir konuma gelebilmesi için işlenmesi gereken başkaca daha yüksek düzeyde bitkilerin üretimine ayrılacaktır.

Kısa aralıklarla, içinden suyun ve bitki ürünlerinin geçtiği boru şebekeleri döşenecektir. Bitki ürünleri filtreden geçirilecek, kurutulacak, yiyecek maddelerine dönüştürülmek üzere işlenecektir; su ise yeniden damlardaki tanklara geri dönecektir. Başka boru şebekeleri aracılığıyla bitkisel büyüme için gerekli ve insansal atıklarla, parçalanmış cesetlerden oluşma hammaddelerin (bu maddeler için başkaca malzeme düşünülemeyeceğine göre!) dama ulaşması sağlanacaktır. O an gelip çattığında insanlığın daha fazla çoğalması doğal olarak olanaksızlaşacağından, daha önce yapılmamışsa, kategorik bir nüfus planlamasına girişilmesi bir zorunluluğa dönüşecektir.

Gelgelelim bu kapsamda bir insanlık kuramsal düzlemde tasarımlansa bile, böyle bir durumda insani ölçütlerle bağdaştırılabilecek bir yaşam türünün varolup olmayacağını sormak gerekmektedir.

Acaba insanları Ay'a ya da Merih'e yerleştirerek zamanı ve uzamı satın alabilmemiz düşünülebilir mi?

Bundan önce, bugünkü koşullar altında global tavan sayıya ne kadar sürede ulaşılacağını hesaplayalım. Halen dünya nüfusu 3,6 milyardır. Nüfusun artış hızına göre bu sayı, 35 yıl sonra iki katına çıkmış olacaktır. Bu ritim değişmediği takdirde nüfus tavan sayısına 465 yılda erişilecektir. Demek ki dünya çapındaki yüksek yapılardan oluşma bütünün 2436 yılında bitirilmiş olması gerekmektedir.

Ama belki de gelecek 465 yıl içersinde belli bir insan nüfusunun Ay'a ya da başkaca bir yere taşınıp, orada beslenmeye başlanacağı söylenemez mi? Aklı başında olan, böyle sorular sormaya kalkışmayacaktır. Buna karşılık güneşi aşarak, hidrojenin füzyon enerjisini bitkisel yaşamın ışınlandırılması için kullanarak ya da laboratuvarda yapay gıda maddeleri üretip, bitkisel dünyadan bağımsız kalarak zaman kazanabilir miyiz?

Enerjinin gerekliliğinden söz etmekle, olayın bir başka yönüne eğilmiş oluyoruz. Güneş, yeryüzünün gündüz bölümünü insanlığın halen kullanmakta olduğu enerjinin yaklaşık 15.000 katı bir enerjiyle aydınlatmaktadır. Yeryüzünün ortalama ısısının korunabilmesi için dünyanın gece yüzünün aynı sıcaklığı uzaya geri yansıtması gerekmektedir. İnsanlık kömür yakma yoluyla yeryüzündeki sıcaklığı artırdığında, bu ek enerjinin de uzaya yansıtılması gerekmekte, bunun olabilmesi için ise yeryüzünün ortalama ısısının hafiften yükselmesi zorunlu bulunmaktadır.

Günümüzde insan eliyle enerji üretimi, önemsiz bir ısı artışına neden olmaktadır. Ne var ki bu ek enerji 20 yılda bir iki katına çıkmaktadır. Bu temponun sürmesi durumunda yeryüzünün geri yansıtmak zorunda olduğu sıcaklık, 2436 yılında güneş enerjisinin yüzde birine varacak, böylece de dayanılamaz ısı değişimleriyle karşılaşılacaktır.

Bundan ötürü 2436 yılındaki global tavan sayıya erişilmezden üç yüz yıl önce, insan nüfusu tavan sayısının yüzde beşinden az bir miktara vardığında, enerji harcamasında bir sınırlamaya gidilmesi zorunlu olacaktır. Gerçi enerjiyi daha rasyonel kullanarak bu durumu biraz düzeltebiliriz, ancak böyle bir kullanım yüzde yüzü aşamayacağından, sonuçta büyük bir değişiklik yaratmayacaktır.

Teknoloji açısından gerekli ilerlemelere güvenebilip güvenemeyeceğimiz, sorulması gerekli bir sorudur: En ilerlemiş ülkelerde bile konut koşulları giderek kötüleşirken, dünya çapında bir yüksek yapılar bütünü nasıl akılcı olarak düşünülebilir? New York kentinin enerji açığı bile her yıl daha büyürken, enerji tüketiminde belli bir sınırı nasıl hedefleyebiliriz? Daha kısa bir süre önce, aya üçüncü iniş nedeniyle televizyon kullanım oranı yükseldiğinde, elektrik geriliminin hemen düşürülmesi gerekmiştir.

2000 yılında dünya nüfusu en az altı milyara varmış olacak. O zaman teknoloji, bu insan kitlelerini bugünkü bütünüyle yetersiz sınırlar içersinde bile beslemeyi sürdürebilecek mi? Geceleri (ve çoğu kez de gündüzleri) dünyanın en ileri ülkesinin en büyük kentinde tehlikesiz hareket edebilmek daha bugünden olanaksızlaşmışken, (40 milyar bir yana) 2000 yılının sayıları karşısında insana yaraşır ölçüler güvence altına alınabilecek mi?

En iyisi, geleceği bütünüyle bir yana bırakıp, kararlı bir tutumla bugüne bakmamızdır: Amerika Birleşik Devletleri, dünyanın en zengin ülkesidir. Başka her ülke, en azından ABD kadar zengin olmak istemektedir. Gelgelelim ABD, sırf yeryüzü nüfusunun onaltıda biri kadar bir nüfusun, yeryüzünde insanoğlunun kullanımı için üretilen toplam enerjinin yarısından biraz fazlasını tükettiği için böyle yaşayabilmektedir.

Bir sihirbaz değneğinin bir dokunuşuyla, bütün insanların Amerikalılar düzeyinde yaşadıkları bir yeryüzü yaratabilseydi, enerji tüketimi derhal sekiz katına çıkardı ve atık üretimiyle kirlenme de zorunlu olarak aynı ölçüde artardı – üstelik nüfusta hiçbir artış olmaksızın!

Şimdi, yeryüzünün uygar ve insanca ölçütler doğrultusunda ne kadarlık bir nüfusu kaldırabileceği sorusunu yeniden sorarsak, buna yalnızca kısa ve korkutucu bir yanıt verebiliriz: Bugünkünden az bir nüfusu!

Yeryüzünün bugünkü nüfusunu varolan koşullar altında Amerikan standartlarının ortalama düzeyinde yaşatamadığı açıktır; üst sınır günümüzde belki de 500 milyon civarındadır. Bu arada bireyin durumu büyük bir olasılıkla daha da kötüleşecektir: Kişi başına kaloriler azalacak, yaşama alanı daralacak, konfor gerileyecektir. Bu bağlamda düşünmeyi sürdüren, insanın artan tedirginliğinin etkisiyle, bütün teknolojik araçları harekete geçirebilmek için ölçüsüz çabalar harcadığını, böylece çevreyi daha çok kirlettiğini, buna bağlı olarak çevrenin insanı bir bütün olarak ayakta tutabilme gücünü azalttığını da hesaba katmak zorundadır. Bu durum, herkesin herkesle çarpıştığı bir savaşın doğumuna, bu savaş içersinde herkesin azalmakta olan yaşama potansiyelinin uygun bir bölümünü kazanmaya çalışmasına yol açabilir.

Çok uzak olmayan bir gelecekte nüfusun artışı da duracaktır; çünkü ölümlerin sayısı yıkım denebilecek kadar yükselecektir. Açlık başlayacak, insanlar vebanın ve iç karışıklıkların kurbanı olacaklardır. Ve herhangi bir zaman, belki 2000 yılında bir hükümet başkanı, atomun düğmesine basacak kadar çaresiz kalabilecektir.

Bu kötümserlik, ancak insanlar geçmişin ilkelerine göre yaşamaktan vazgeçtikleri takdirde çürütülebilir. İnsanlar tarihlerinin akışı boyunca ancak boş bir yeryüzüne ve kısa bir yaşama uygun düşebilecek bir davranış üslubu geliştirdiler. Öyle bir dünyada çok çocuk sahibi olmak, insan sayısında ve iktidarda artışı hedeflemek, sonsuz uzamda ilerlemek ve insanlığın yalnızca sınırlı bir bölümü için çaba harcamak, gerekli amaçlardı.

Bütün bunlar günümüzde artık geçerli olamaz. Bugün çocuk ölümü oranları düşük, insan ömrü uzun ve yeryüzü tıklım tıklım konumdadır. Geçmişte kalan bir dünya için aklın gereği olan, bugün intiharla eşanlamlı bir mitosa dönüşmüştür: Bugün artık bir kadının birincil görevi bir kuluçka makinesi olmakmış, erkeğin en büyük mutluluğu ise çocuklarının sayısının kabarıklılığıymış gibi davranamayız. Artık anne olabilmek, kelimenin tam anlamıyla dikkatli tanımamız gereken bir ayrıcalıktır. Gelişigüzel yapılan çocuklar, insan türünün ölümü olacaktır; bugün bilinçli olarak iki çocuktan fazlasını doğuran kadın, insanlığa karşı suç işlemektedir.

Bundan çıkan bir başka sonuç, cinsellik karşısındaki tutum farklılığıdır. Bugüne kadarki tarihte erkeklere ve kadınlara cinsel sevginin işlevinin çocuk yapmak olduğu

öğretilmişti. Bu tür görüşleri daha fazla paylaşamayacağımız ortadadır. Cinsellik bastırılamayacağına göre, çoğalmadan ayrılmalı ve iki insan arasındaki birlikteliğin bir türüne dönüştürülmelidir.

İnsanlığı binlerce yıl boyunca teşvik etmiş olan "daha büyük ve daha iyi" tutkusu da artık bir tehlike olup çıkmıştır. Vardığımız evrede daha büyük, daha iyi ile eşanlamlı değildir. Daha çok insana, daha çok hasada, daha çok ürüne, daha çok makineye yönelik ve gittikçe artan çabalar, kuşağımıza kadar iyi kötü işleyebildi; gelecekte ise bu çaba bizi ancak ve epey hızlı bir tempoyla yıkıma sürükleyebilir.

Gerçek şu ki, insanlık ilk kez olarak sınırlarına vardı: Şimdi nüfusun, doğal kaynaklardan yararlanmanın, atık üretiminin ve enerji harcamalarının sınırlandırılması gerekiyor. Görevin genel adı, korumaktır. Bizler çevreyi, biyosferin sağlamlığına ve yaşama yetisine katkıda bulunan davranış biçimlerini, güzelliği ve uyumu korumak zorundayız.

Vatanseverlik karşısındaki tutumun da değiştirilmesi gerekiyor. Halklar arasındaki kavganın bedeli artık altından çıkılamayacak kadar arttı ve İkinci Dünya Savaşı'nın gezegenimizde büyük güçlerce sahnelenmiş son savaş olduğu hemen hemen tartışmasız bir gerçek. O zamandan bu yana ancak sınırlı çekişmeler düşünülebiliyor ve gerek Güneydoğu Asya'da, gerekse Ortadoğu'da olanların gösterdiği gibi, bunların bile büyük bir delilik olduğu anlaşılıyor. Dünya artık savaşlara yol açan bir vatanseverliği barındıramayacak kadar küçüldü. Gerçi ülkemizle, dilimizle, kültürümüzle ya da geleneklerimizle gurur duyabiliriz, ama bu, yalnızca bir beyzbol takımıyla gururlanmamız gibi, soyut ve silahlarla bağdaşamaz bir gurur olmalıdır.

Vatanseverlik artık barış zamanlarında bile yararlı olmaktan çıktı. Şimdi dünyamızın sorunları küresel sorunlar ve hiçbir ulus bu sorunlarla tek başına boy ölçüşemez. Tek tek devletler nüfuslarını kendi olanakları çerçevesinde planlayabilirler ve kendi çevrelerini korumayı başarabilirler – gelgelelim dünyanın geri kalan bölümü sınırsız çoğalmayı sürdürdüğü ve zehirleme eylemlerini durdurmadığı takdirde, devletlerin bütün çabaları boşa çıkacaktır. Her devlet içtenlikle, fakat yalnızca kendisi için çareler bulabilse bile, bir ülkenin çözümleri ile komşularının çözümleri arasında uyum olmayabilecek, dolayısıyla bütün çabalar sonuçsuz kalabilecektir.

Kısaca söylemek gerekirse, küresel boyutlardaki sorunlar, küresel bir programı ve yine küresel bir çözümü gereksinmektedir. Bunun için mantıklı, insanca kararlar alabilecek ve bunları uygulayabilecek bir dünya yönetiminin varlığı gerekmektedir.

Bütün bu değişimler bize doğal olarak aykırı gelmektedir. Anneliği aşağılamayı ve bebeklere düşman gözüyle bakmayı kim isteyebilir? Ulusal gururunu bir dünya yönetiminin buyruğu altına sokmaya, dünyayı en ileri ölçüde sömürmekten vazgeçmeye ve bunun yerine denetlenen, sınırlı bir kullanımı benimsemeye kim razı olur?

Ne var ki olayların mantığı bizi bu yöne gitmemiz için zorluyor. Doğum kontrolünü uygulayan ülkelerde doğum oranı düşüyor. Cinsel görenekler her yerde daha esnek bir konum almakta. İnsanlar ilk kez çevreleri için kaygı duyuyorlar.

Hepsinden önemlisi ve yüreklendirici olanı, bağnaz vatanseverliğin gerilemesi. Toplumsal ve ekonomik düzeyde işbirliği artıyor. Büyük bir savaşa, özellikle de ABD ile Sovyetler Birliği arasında bir savaşa izin verilemeyeceği konusunda görüşler son derece açık. Savaşmak bir yana, bu devletler arasında söz düellosu bile hoş karşılanmıyor.

Anılan yöndeki gelişme görünüşe bakılırsa artık özgür seçim ürünü olmaktan çıktı. İnatçı insanlık, koşulların baskısıyla ağır ağır ilerliyor. Ancak bu ilerleme yeterince hızlı olmuyor. Nüfus artışı hâlâ doğum kontrolüne ilişkin eğitim çalışmalarından daha hızlı bir tempoyla gerçekleşiyor, çevre kirliliği bugün de çare bulma çalışmalarımızdan

daha hızlı artıyor, en kötüsü ise, uluslar hâlâ inatla didişiyorlar ve yöresel gururlarını insan türünün yaşamından ve ölümünden daha üstün tutuyorlar.

İnsanlığın yük getirmeyi sürdüren bir başka kuşağın ardından artık hayatta kalamayacağı çok açık. Olaylar bugüne kadarki yörüngeyi izlediği ve değişimler 2000 yılından önce gerçekleştirilmediği takdirde, insan toplumunun teknolojik yapısının yıkılmış olacağına hemen hemen kesin gözüyle bakılabilir. Böyle bir durumda barbarca koşullara geri dönecek olan insanlık, rahatlıkla kendi silinip gidişini özleyebilir ve gezegenimiz de yaşamı ayakta tutabilme yetisini ciddi biçimde yitirebilir.

Yeryüzü ölüyor. O nedenle insanlık adına bir şeylerin yapılması, sert, ama zorunlu kararların alınması gerekiyor. Hemen. Hiç zaman yitirilmeksizin.

Çeviren: Ahmet Cemal

"Aslında dehanın zamanının yüz yıl ilersinde olduğu söylenmemeliydi. Çünkü bu, insanları öfkelendirdi ve dehaya düşman etti. Ayrıca birtakım çılgınların türemesine ve desteklenmesine yol açtı. Üstelik söylenen doğru da değil, en azından kısmen yanlış; zira dahiler, istekleri ve bilgileri dışında da olsa, zamanlarının ruhunu temsil ederler. İnsanların ortalamasının yaşanan zamanının yüz yıl gerisinde olduğunu söylemek herhalde daha doğru ve eğitici olurdu."

Robert Musil

Türkiye Çevresi Allaha Emanet

Semra Somersan

Devlet katında çevrenin korunması için Türkiye'de 1978 yılında başbakanlığa bağlı bir müsteşarlık kuruldu. 1980'li ve 1990'lı yılların çevre gündeminde bu kuruluşun geçirdiği değişik yasal statüler (müsteşarlık-genel müdürlük-müsteşarlık-bakanlık), çevre için çıkardığı ve çıkaramadığı yönetmelikler, gerçekleştirdiği ve gerçekleştiremediği koordinasyon ile çevreye ilişkin yaptırımları ve yaptıramadıkları önemli bir yer tuttu. Ancak bu resmi çevre örgütü Yeşil ve çevreci grupların muhalefet bombardımanına yeterince maruz kalmadı. Eleştirilerinin tam hedefi olmadı.

Oysa Bakanlık çevre konusunda hem yaptıkları hem de yapmadıkları, çevreyi değil yatırımcıyı koruması; kendi amaçları yerine enerji, sanayi ve turizm bakanlıklarının amaçları doğrultusunda kararlar vermesi, yaşayan canlılar yerine hükümet ve devlet mekanizmasının kısa dönemli 'kalkınma' politikalarına hizmet etmesi ile dikkat çekti. Belki "sınai" yatırımların kapitalist ülke standartlarına biraz daha uygun yapılmasını sağladı. Ama Türkiye çevresinin hızla yokedilişine, çölleşme, su ve orman kaynaklarının tüketilmesi, kuraklaşma, betonlaşma, erozyon, iklim değişikliğinin ilk belirtileri gibi canalıcı olaylara sadece gözlemci kaldı. Çevre Bakanlığı (önceki müsteşarlık ve genel müdürlük 1991 yılında bakanlığa dönüştürülmüştü) bugüne kadar politikaları, yönetimi, yönelimi, eylemleri ve eylemsizliği ile dikkate değer bir kurum oldu.

Çevre Müsteşarlığı Gökova Körfezi'nde yapılan termik santrala itiraz etmedi. Bu santral 1994 kışında radyoaktiv yataklardan elde edilen kömürlerle deneme işletmesine açılıp çevreye radyoaktivite yaydığında Bakanlık ses çıkarmadı. GAP barajlar sisteminin gerçekleşmesi sürecinde Zeynep Arat'ın genel müdür olduğu 1991 yılı hariç, çevre-

sel etki değerlendirilmesi yapılmasını talep etmedi. Bin yıllık tarihi olan Hasankeyf'in sular altında kalması gündeme geldiğinde ağırlığını koyup "Buraya baraj yapılmaz" demedi. Nükleer santralların Türkiye'ye getirilmesine "temiz enerji", "kömürden daha az zararlı" gerekçesi ile önayak oldu. Enerji Bakanlığı'nın bu doğrultudaki karar ve ihalelerine sevecenlikle baktı. Buna karşılık Türkiye'nin yetersiz olduğu savunulan enerji üretimi için yeni ve yenilenebilir temiz enerji kaynaklarına yatırım yapılmasını teşvik etmedi; bunların lafını bile gündeme getirmedi. Dalyan İztuzu Kumsalı'na otel yapılmasına Federal Alman (o zamanki) mali kuruluş desteğini çekene kadar itiraz etmedi. Türkiye'ye Doğu Almanya'nın "ayaklı kimyasal silah" (M. Glenny, 1990 The Rebirth of History, Penguin) olarak nitelendirilen Trabant otomobilleri ithal edildiğinde sorun çıkarmadı. Ancak Avrupa'nın zehirli çöpleri Türkiye'ye getirildiğinde ilgilendi ve Çevre Yasası'nda bunun için değişiklik istedi. Ama bu kez de yasayı yapanlar zehirli çöplerin ithalini değil, bunların çevreyi kirletmesini yasakladı (Nasıl olacaksa bu?? Çevre Yasası Madde 9). Bergama'nın Ovacık köyünde Avustralyalı Eurogold şirketinin siyanürle altın aramasına olumsuz rapor vermedi. Nice yıldan sonra çıkardığı ve her yatırım için mutlaka gerekli olan Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği büyük ölçüde çevreyi değil, yine yatırımı yapacak kuruluşu korumaya yönelik olarak düzenlendi (H. Uymaz, 1993 "Çevre Yönetmeliği Çevre için Tehlikeli", Cumhuriyet 26 Şubat 1993).

Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı illerde devlet eliyle yapılan ağaç kesimine (Şırnak il sınırları içinde "PKK'lileri yakalamak gerekçesiyle"), çıkartılan orman yangınlarına (Kürtlerin yaşadığı bütün Olağanüstü illerde), devletin askeri unsurlarının tarlaları yakıp hayvanları öldürmesine (Kürtlerin yaşadığı bütün Olağanüstü köy ve mezralarda), daha kolayı, burada Hava Kirliliği Yönetmeliklerine aykırı olarak çalıştırılan kamuya ait çimento ve diğer irili ufaklı fabrikaların cezalandırılmasına önayak olmadı.

Konuş, Konuştur, Uyuştur

1980'li yılların başında, Başbakan Turgut Özal "Gökova Termik Santrali yapıldıktan sonra her şey daha güzel olacak" dedi santralın bitişiğindeki Türkeli köylülerine. Dönemin güçlü Kültür ve Turizm Bakanı Mükerrem Taşçıoğlu (ANAP, Sıvas mv) "Türkiye için çevre bir lükstür. Dilenciye kravat takmaya benzer" tezini savundu. 12 Eylül generallerinden Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Çernobil nükleer santralındaki kazadan sonra 50 milyona örnek olmak için Başbakan Özal ile Enerji ve Sanayi Bakanı Cahit Aral'ın (ANAP, Ankara mv) kafilesine katılarak televizyonda sonradan kilosunda 50-100 bin bekerel radyoaktivite olduğunu öğrendiğimiz çayları içti. Aliağa'da yapılması planlanan termik santralın ormanı yokedeceğini ileri sürenlere, yine dönemin Enerji Bakanı Fahrettin Kurt (ANAP, Trabzon mv) "Santrala karşı çıkan arkadaşlarımız o kadar yeşile meraklılarsa ormana gitsinler" önerisinde bulundu. 1992 yılında Brezilya'nın başkenti Rio'da yapılan Çevre Zirvesi'ne dönemin bakanı (Doğancan Akyürek, DYP İstanbul mv) 15 gün süreyle katıldı. Buradan döndüğünde edindiği çevre bilgisini Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılan 9. Türkiye-Almanya-Polonya Çevre Mühendisliği sempozyumunda şöyle dile getirdi: "Çevre ile kalkınma karı-koca gibidir. Üstelik katolik evliliğine benzer, birbirinden ayrılamaz. Türkiye'de marazi, fanatik çevrecilik uğruna kalkınma engellenmeyecek, ama çevresiz kalkınma da olmayacak." Sonra da, her ihtimale karşı, parantezlerin içine bir parantez daha koyarak şunu ekledi: "Türkiye'de halkın çevre duyarlılığı devletin ilerisinde. Devlet geri kaldı." Bundan bir süre önce, 1991 Eylül ayında Ankara'da yapılan Çevre Şurası'nda DYP Çevre Komisyonu Başkanı Baki Durmaz partisinin bu konudaki görüşlerini şöyle özetlemişti: "Türkiye yüksek gelirli

bir sınai demokrasi olacak. Sanayileşmiş ülkeler kadar çevreci olamaz. Buna gücümüz yetmez."

Özal yine de bu konuda en "çevreci" olandı. Dış dünyadaki gelişmelerden haberdardı ve sorulduğunda, bu konuda doğru veya yanlış kimi bilgileri biraraya getirebiliyordu. Bazı zaman da bir yaratıcılık anında yepyeni fikirler ortaya atıyordu. Çernobil kazasının en kritik günlerinde olduğu gibi... Yöneticilerin, radyasyondan çok halkın paniğe kapılmasından korktuğu günlerde "Radyasyonun azı yararlıdır" düşüncesini bilimsel bir bulgu olarak kamuoyuna sunmuştu. Demirel'in ise "Çevre"den haberi yoktu, yine de 1991 genel seçimi sonrası DYP'nin iktidarı kesinleştiğinde, halkla balayı döneminde, Gökova'daki termik santrala karşı çıktı. DYP'nin ilk Enerji Bakanı Ersin Faralyalı (DYP, İzmir mv) programlarında böyle bir santral olmadığını, hatta nükleer santral bile yaptırtmayacaklarını açıkladı, ancak sonra bundan vazgeçti ve nükleer santralların Türkiye için gerekliliğini savundu. Demirel de Yatağan termik santralının yapılması için verdiği onaydan duyduğu utanç dönemini aşınca nükleer santral konusunda da "Konuş-uyuştur" ilkesini uygulamaya koyarak kısa sürede bu ek enerjinin niye gerektiğini açıklar oldu.

Tansu Çiller ise eğitimi çerçevesinde çevreden haberdar olması gereken biri, ancak gerek söz meydanlarında, gerekse basın toplantılarında ve TBMM'de yaptığı konuşmalarda diğer zamanlarda yaptığı gafları toparlıyor ve kişisel hırsını, ailesel zaaflarını rasyonalize ediyor. Çevre ile en ufak bir ilgisi olmadığı izlenimini veriyor. Tabii onun daha mühim işleri var: Batmakta olan ekonominin aslında iyiye gitmekte olduğunu kanıtlamak, iktidar ortağı SHP'yi kendi politikaları doğrultusunda ikna etmek, " 'terörü' ya bitirmek ya bitirmek" vs. vs..

Olmasaydı Ne Olurdu?

İşte 1980 ve 1990'lı yıllarda Türkiye çevresi bu düşüncelerin sahibi iktidarlarla bunların taşıyıcısı kurum ve kişilere teslim edildi; Çevre Bakanlığı'nı ağırlıklı olarak bu kişilerin politikaları biçimlendirdi. Ağırlıklı olarak, çünkü bir de Bakanlık bünyesi içinde çevre konusunda dünyada olup bitenleri izleyerek, okuyarak, veri toplayarak yıllardır birşeyler yapmak için canla başla çalışan genç uzmanlar var; ama tabii Bakanlığın politikasını onlar biçimlendirmiyor.

Sonunda çevre için kafa yoranların düşüncesinde çevre bakanlığı olmasaydı da yatırımcılar korunmasaydı daha mı iyi olurdu tezi ciddi bir yer tuttu. Çünkü Bakanlık, yatırımcının çevre tahribini yasallaştıran, devletin buna aracı olan tutumunu rasyonalize eden bir kuruluş haline dönüşmüştü.

Doğal olarak demeli, çevre yönetimi, bir parçası olduğu devlet ve hükümet yönetimlerine uyum gösterdi. Çevrenin Türkiye'de hemen her gün bir olayla gündeme geldiği 12 Eylül askeri ihtilali ve "sonrasında" başa gelen hiçbir hükümet, hiçbir devlet adamı çevreye ilişkin korumacı bir tutum almadı. Bu konuda konuşan bürokrat, yönetici ve üst düzey siyasilerin en iyi niyetlisinin eylemi de birkaç sözcükten öteye gitmedi. Onlar politika ve ekonomilerin Türkiye'sini kurtaracaklardı; denklemlerinde çevre yoktu.

İş böyle olunca da Çevre Bakanlığı'na özellikle Avrupa ile ilişkilerde, uluslararası antlaşmalarda kullanılacak raporlar hazırlamak, yatırımcıyı ürkütmeyecek (bazen de ürkütse bile uygulanamayacak) yönetmelikler çıkarmak ve çevre konusunda üniversitelerin yaptığı araştırmalara destek vermek dışında etkin bir strateji gütme olanağı bırakılmadı.

Çevre, zaten Bakanlık olana kadar da güçlü bir kuruluş değildi. 1985 yılında Genel Müdürlüğünü yaparken Doç. Muzaffer Evirgen (Çevreden sorumlu Devlet Bakanı ve ANAP Tekirdağ mv, Ahmet Karaevli tarafından bu göreve getirilmişti) bunu açıkça şöyle ifade etti: "Çevre Genel Müdürü olarak istediğinizi yaptırtmak için güçlü olmalısınız. Bunun için de kendinizi ispat etmeniz gerekir." Ama Türkiye'nin çevre kuruluşu bugüne kadar güçlü olduğunu kanıtlayamadı. Bugün de Bakanlık statüsü olmasına rağmen zayıf ve daha çok diğer Bakanlıkların "kalkınma hamlelerini" destekler bir kuruluş olarak yönetiliyor. Bağımsız ses çıkaramıyor.

Taviz Yerine Radikal İyimserlik

Belki de işin doğası bu. 1994 yılında İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti'nin İstanbul Sheraton Oteli'ndeki yıllık toplantısına davetli konuşmacı olarak katılan Amerikalı gazeteci Alexander Cockburn, 1993 yılında *The New Left Review* dergisinde yayımlanan bir yazısında ABD'deki federal ve eyalet düzeyinde çevreyi korumakla görevli bütün yasal kurumların büyük şirketlerin kuklası olduğunu belirterek, çevre muhalefetinin bu federal ve eyalet düzeyindeki kurumlara taviz vermek yerine onlarla "vahşi' bir karşılaşmaya itilmesinin çevre açısından daha hayırlı olabileceğini ima ediyor (A. Cockburn, "'Win-Win' with Bruce Babbitt", *New Left Review*, Sept/Oct 1993, ss. 46-59). Cockburn'e göre ABD'deki muhalif çevrecilerin yeni söylemi "radikal iyimserlik" çerçevesinde gelişiyor; bu da çevrecilerin şimdiye kadarki uyumlu koruma stratejilerinden vazgeçerek 'ya zafer ya ölüm' ilkesini benimsemelerini içeriyor. Yani düzendışı kalmak korkusuyla taviz vererek sağlanan zorunlu uyumlar yerine radikal alternatiflerde direterek uyumsuzluğu, kaybetmeyi ve icabında düzendışı kalmayı göze almak gerekiyor. Tabii kimi zaman da, bir aşamada da, kazanmayı... Radikalliğin iyimserliği de buradan geliyor.

"Yaşamı, kendi kendisini yok eden bir yanılsamadan farklı bir şey olarak gören, hâlâ yaşamın tutsağı demektir. Yaşam bize verilen değil, bizce yaratılan bir roman olmalıdır."

Novalis

Ortaöğretim Programlarında Çevre

Dursun Gökdağ

Son yıllarda çevre ile ilişkilerimizde ortaya çıkan sorunlar ciddi, giderek kaygı verici boyutlara ulaştı. Bu ilişkide zarar gören, yok olan çevre; zarar veren, yok eden ise hep biz insanlar olageldik. Sorun, yaşamımızı tehdit eder boyutlara ulaşınca da çareler aramaya başladık. Acaba yaratılmışların en "akıllısı" biz insanoğlu, bu noktaya nasıl geldik? Bu akılsızlığı nasıl yaptık ve yapmaya devam ediyoruz?

Bu yazının ilerleyen satırlarında önce, doğayı yakıp yok eden tutumlarımızın kaynaklandığı ideolojiyi kısaca tanıtacak, devamla, ortaöğretim programlarında çevre konusu ne kadar ve nasıl yer alıyor, programda öngörülenlerin uygulamadaki durumu nedir, bu kademede yapılan ya da yapılacak bir öğretimin çevre sorunlarının çözümüne katkısı ne olabilir sorularını tartışacağız.

Çevre Sorunlarının İdeolojik Kaynakları

Çevre ideolojisi derken, çevreye bakışımızın, çevre ile olan ilişkilerimizin temel belirleyicisi olan inanç ve ideallerimiz kasdedilmektedir. Çevreyi kirleten ideolojilere doğru tanı koyamazsak, bu konuda yapılan öğretimin etkili olup olamayacağını değerlendirmede ölçütümüz olmayacaktır. Çevre eğitimi amacı çevreyi koruyamayan, bozan ideolojinin değiştirilmesini hedef alacaksa, ona doğru tanı koymak gerekir.

Var olan çevre ideolojisinin kaynaklarından birisi semavi dinlerdir. Bilindiği gibi semavi dinler evrenin merkezine dünyayı, dünyanın merkezine de insanı koymuştur. Yeryüzündeki her şey; canlı, cansız, bitki ve hayvanlar insan denen seçkin varlık için

yaratılmıştır. İnsanlar onların efendisi ve hakimidir. Dolayısıyla doğa, istenildiği gibi ve istenildiği kadar yararlanılabilecek bir kaynaktır. Ondan yararlanmada tek ölçüt insanın çıkarıdır.

Doğa karşısındaki sorumsuz ve saygısız tutumumuzun bir başka kaynağı, bilim ve teknolojinin yardımıyla olağanüstü boyutlara ulaşan gücümüzü kullanmadaki sınır tanımazlığımız olagelmiştir. Doğayı, insanın istediği gibi sömürebileceği bitmez tükenmez bir kaynak, alt edilmesi gereken bir düşman; bilimi de bu sömürünün en önemli aracı olarak gören dünya görüşü, insan-doğa uyumunu bozmuş, giderek artan çevre sorunlarının kaynağı olmuştur.

Doğa bozucu tutumlarımızın beslendiği bir başka kaynak, yukarıdaki anlayışın sonucu olarak kurulan ve ekonomik gelişmeyi, kârın en üst noktaya çıkarılmasını, büyümeyi, tüketimi... kaçınılmaz kılan dünya düzenidir. Bu düzenin anlayışına göre insanlık bugün eskiye göre daha iyidir, gelecekte daha iyi olacaktır. Bunun garantisi de bilim ve teknolojidir. Bilim ve teknoloji sayesinde sağlanacak ekonomik büyüme, insanoğlunu her zaman mutlu kılacaktır.

Bu varsayımlar üzerine kurulan kalkınma anlayışı, doğa kaynaklarının düşüncesizce harcanmasına; doğaya keyfi ve hoyrat müdahalelerin yapılmasına yol açmıştır. Öyle ki, çevreye yapıp ettiklerimizle onu bozduğumuz, yok ettiğimiz; ve yok olan bu çevrenin deyim yerindeyse bizden intikam almaya başladığı bir evreye gelinmiştir.

Çevre ve Eğitim

Çevre sorunları söz konusu olduğunda ilk akla gelen eğitim olmaktadır. Bu doğaldır. Çünkü insan türünü "insan" kılan tüm bilgi, beceri ve tutumlar, ona eğitim yoluyla kazandırılır. Bilinçli olarak yaptığımız tüm davranışlarımız, şu ya da bu şekilde öğrenme ürünüdürler. Çevre sorunlarının kaynağı insanın tutum ve davranışları olduğuna göre, bunlar özünde birer eğitim sorunudurlar.

Eğitim doğumla başlayan ve ölünceye kadar devam eden bir süreçtir. Yaşam boyu süren eğitimin okullardaki kısmına öğretim diyoruz. Bu bağlamda öğretim, eğitim sürecinin önemli bir parçası, ama tamamı değildir.

Okullarda nelerin hangi düzeyde okutulacağı öğretim programlarıyla belirlenir. Programların belirleyicisi ise bireysel ve toplumsal ihtiyaçlardır. Bu ihtiyaçlar değiştikçe –ki sürekli değişiyor– öğretim programları da değişmektedir. Çünkü eğitimin amacı bireyi yaşama hazırlamak, yaşamda karşılaşacağı sorunların üstesinden geleceği yeterliklerle donatmaktır. Bu bağlamda çevre ve çevre sorunlarının öğretim programlarında yer almasının gereği açıktır.

Ortaöğretim Programlarında Çevre

Bu yazının başlığından da anlaşılabileceği gibi biz ortaöğretim kademesinde verilen öğretimle ilgiliyiz. Ortaöğretim, 8 yıllık ilköğretim üzerine en az üç yıllık öğrenim veren genel liseler ile mesleki ve teknik liselerden oluşmaktadır. Bu kademede yapılan öğretimin amacı, öğrencilere "asgari bir genel kültür vermek; uygulanacak çeşitli programlarla onları hem mesleğe, hem yükseköğretime veya hayata ve iş alanlarına hazırlamaktır."

Bugün ortaöğretimimizde yaklaşık 50 çeşit okul vardır. Bu okullarda öğretim, 1991 yılından beri ders geçme ve kredi sistemine göre yapılmaktadır. Lise ve dengi okullar da dediğimiz bu kurumlarda okutulan dersler arasında çevre ile ilgili bir tek ders vardır; 4 kredilik seçmeli bir ders. Adı, "Çevre ve İnsan 1". Ancak bu dersin programı var, kitabı yok. 1993-94 öğretim yılında kitabı olmadığı için okutulamamıştır.

Henüz kitabı yazılmamış, öğretmeni yetiştirilmemiş de olsa, bir çevre dersinin öğretim programına girişi elbette olumlu bir gelişmedir. Ancak bu noksanlar giderilse bile, çevre eğitiminin engelleri bitmeyecektir. Okullara konulan trafik dersi ile trafik sorunu, sağlık dersi ile sağlık sorunu, ahlak dersi ile ahlak sorunu ne kadar çözülebildiyse, çevre dersi ile de çevre sorunu o kadar çözülecektir. Bu gerçek bir yana, çevre dersinin programından öğretimine kadar aşılması gereken pek çok engeli vardır.

Çevre Eğitiminin Engelleri

Öğretim yapma, bir tür ihtiyaç giderme, sorun çözme olarak görülebilir. Çevre eğitimi, –daha önce değindiğimiz– insanın çevreyi bozan tutum ve davranışlarını değiştirme ihtiyacından doğmuştur. Dolayısıyla Çevre ve İnsan dersinin öğretim programı, insanoğlunun evrene, kendisine, kendisinin evrendeki yerine ve yaşamın amaçlarına ilişkin inanç ve idealleri analiz edilerek hazırlanmalıdır. Bu analiz çevre eğitiminin amaçlarını; o amaçlar da kapsanacak konuları gösterecektir. Toplam 124 ana ve alt başlıktan oluşan Çevre ve İnsan dersinin Talim ve Terbiye Kurulu tarafından geliştirilen programı, çevreyi bozan tutum ve davranışlara yönelmek yerine; çevre ve çevreye ilişkin pek çok kavramın tanımlandığı, çevre sorunlarının açıklandığı bilgi yığınından ibaret kalmıştır. Nitekim o program esas alınarak sadece Açıköğretim Lisesi'nde okutulmak üzere hazırlanan "Çevre ve İnsan 1" kitabı, ilgili kavramları tanımlama, sorunları betimlemeden öte geçmemiştir.

İnsanların eğitimle kazandıkları üç ana başlık altında toplanabilir. Bilgi, beceri ve tutum. Çevre sorunları bizim çevreye olan tutumlarımızdan kaynaklanmaktadır. Eğitimde kazandırılması en zor olan davranış türü tutumlardır. Edinilmiş tutumların değiştirilmesi ise çok daha zordur. Düşünün ki, Çevre ve İnsan dersini yukarıda anılan programa göre okuyan öğrenciler, "Fosfor döngüsünü çizerek gösteriniz"; "Popülasyon, komünite, habitat, ekosistem kavramlarını tanımlayınız"; "Enerji kaynaklarımız hangileridir? Açıklayınız"; "Su kirlenmesinin nedenlerini sayınız," ya da "Su kirlenmesi için ne tür önlemler alınmalıdır?"... benzeri sorulara verecekleri yanıtlarla başarılı sayılacak ve de çevreyi koruyup kollayacak tutumlar geliştirecekler... Keşke bu kadar kolay olabilseydi.

Okulda yapılacak çevre eğitiminin önündeki bir başka engel, okullarımızda öğrenmenin en alt basamağı olan bilme düzeyinin üzerine çıkılamamasıdır. Türk eğitim sisteminde yetişen öğrencinin, bildiklerini uygulamaya aktarmada zorluk çekmesi bu yüzdendir. Bunun bir nedeni öğretmenin öğretmeyi bilmemesi; bir başka nedeni ise öğretim programlarının buna olanak vermemesidir. Bir konuyu öğrenciye anlatmak, ya da göstermek öğrenmeyi, öğrenilenlerin uygulamaya aktarılmasını garanti etmez. Tekrar yapmak, öğrenciyi etkin kılacak fırsatlar yaratmak gerekir. En sağlıklı öğrenme yolu olan yaparak-yaşayarak öğrenmenin çok kolay ve etkili olarak uygulanabileceği alanlardan birisi çevreyle ilgili konulardır. Öğrencinin kendisinden sınıfına, evine, sokağına, köyüne ya da kentine kadar her yer çevre sorunlarıyla dolup taşıyor. Başınızı ne yana çevirseniz öğretime malzeme olacak, istemediğiniz kadar olay ve olgu bulunabilir. Gel gör ki, ilkokullarımızda yıllardır çevre ve sağlık konularının öğretilmesine karşın; bırakın okulu, sınıfın içindeki çevre sorunlarını bile çözememişiz. Bu konunun bir başka yanı, bütünüyle görsel-işitsel bir dünyada yaşamamıza karşın, bu alandaki gelişmelerin sınıflara giremeyişidir. Elli yıldan çok oldu bu konuda çabalıyoruz; deyim yerinde ise bir arpa boyu yol alamadık. Çevre konusu görsel araçlarla son derece etkili verilebilecekken, bu konuda bir tek video ya da film hazırlamamışız.

Örgün öğretimin çevre sorunlarının çözümünde işlevsel olabilmesi için, ayrı bir çevre dersi koymaya gerek yoktur. Yapılması gereken, öğretim programlarının *çevreci bir öze* kavuşturulmasıdır. Çevre sorunları biyoloji, tarih, coğrafya, sağlık, jeoloji... derslerinde o alanın konuları ile, yaşamla, etikle ilişkilendirilerek verilmelidir. Tutum edindirme, insanın duygusal yanına seslenmeyi, duyguları etkilemeyi gerektirir. Bunu en iyi yapacak derslerden biri edebiyattır. O zaman da öğretmenin yeterliği gündeme geliyor. Öğretmen yeri geldiğinde, bir konuyu çevre ile, insan ile, toplum ile, etik ile... ilişkilendirip somuta indirgeyecek kadar çevre sorunlarını tanıması gerekir. Bu konudaki bir başka engel, öğretim programlarının bizzat kendisidir. Deyim yerinde ise ortaöğretim programlarının kendisinde kirlilik vardır. Türk Milli Eğitiminin amaç ve ilkelerinde belirtilen çağdaş, laik, demokrat, kültür değerlerini tanıyan ve koruyan, toplumsal sorunların çözümünde kendini de sorumlu gören, bu konuda kendine güvenen... insanlar yetiştirme hedefinden önemli ölçüde sapılmıştır.

Çevre dersi, sürekli, yaygın ve yoğun bir çevre eğitimiyle bütünleştirildiğinde anlamlı ve işlevsel olabilir. Her zaman, her yerde ve her türlü araçla bıkıp usanmadan sürdürülecek bir çevre eğitimi ile sonuç alınabilir. Çünkü biz, okulda öğrendiklerimizden çok daha fazlasını okul dışında öğreniyoruz. Çevreye ilişkin tutumlarımızı da, özellikle aileden, sokaktan, kitle iletişim araçlarından ve ne yazık ki çok kez yanlış, olmaması gereken şekilde ediniyoruz. O nedenle çevre eğitimi, örgün eğitim kadar, hatta ondan daha fazla sistemli olarak yürütülecek bir yaygın eğitimin konusudur. Herkeste olması, oluşturulması gereken çevre duyarlığını, öğretim programlarına konulacak bir-iki dersle çözmeye kalkışmak, deyim yerindeyse sorunu hafife almak, niteliğini ve çapını görememek olur.

Son Söz

Çevre sorunlarının eğitim boyutu, insan merkezci değil, çevre merkezci; doğaya karşı insan değil, doğanın bir parçası insan; doğanın fatihi değil, doğanın koruyucusu insan; sınırsız doğa değil, sınırlı doğa anlayışının benimsetilmesiyle ilgilidir. Bu yapılabildiğinde birey çevresini bir bütün olarak kavrayabilecek, çevre ile ilgili sorunlara daha bir duyarlı olacaktır.

"Doğa, hiçbir zaman kendi yasalarına karşı çıkmaz."

Leonardo da Vinci

Televizyon ya da "Görüntü Çöplüğü"

Levend Kılıç

1.

Gün kararmaya başladığında gri renkli cam ekran, titrek ışığını, ay ışığına nazire yaparcasına, oturma odalarının camlarından çevreye yayar. Titrek ışığın gri cam üzerinde oluşturduğu görüntüler, ekranın kendi sınırlı yüzeyi içinde, nasıl ve ne amaçla hazırlandığının bilincindedir. Ekran, kendinden öncekilerin bütün iyiliklerini ve kötülüklerini bir mirasyedi edasıyla sergilerken, hem geniş kitlelere ulaştığının, hem de bu kitlelere anındalığın vazgeçilmezliğini yaşattığının farkındadır. Titrek ışıklı camın adı "televizyon", onun ortaya çıkardığı yeni dünyanın adı ise "televizyon çağı"dır.

2.

Tarihteki politik devrimleri düşünün, devrimin ateşi yaşam biçimlerini, kültürü ve sosyal alışkanlıkları değiştirdi. Teknolojik devrimlerin etkileri de politik devrimlerin etkilerinden az değildir. Gelelim televizyona, o insanlığın binlerce yıldan beri süregelen yaşam serüvenini hem biçim, hem de içerik açısından bir devrimi çağrıştırırcasına etkiledi. Kuşkusuz televizyonun içinde geliştiği toplum, politik devrimlerin ortaya çıktığı çağdan çok farklıdır. Adı televizyon olan bu kitle iletişim aracının ne olduğu konusunda herkesin hemfikir olduğu bir düşünce ne yazık ki yoktur. Tartışmalar da hep televizyonun, teknolojinin nedeni mi, yoksa sonucu mu olduğu konusunda odaklaşmaktadır.

3.

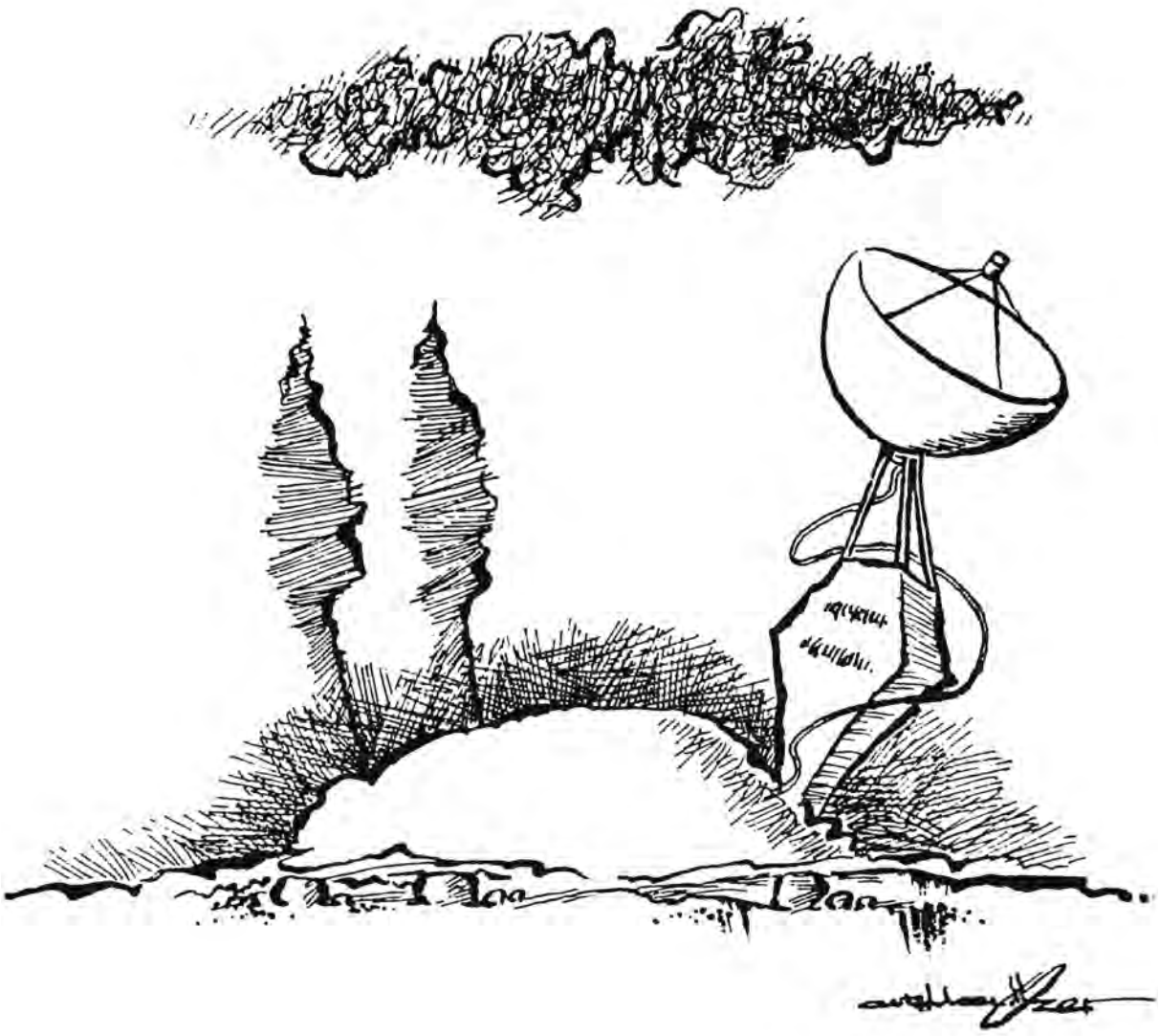
Televizyonla olan birlikteliğimizin ortaya çıkardığı belirsizlik, ta ilk günden beri teknolojiyle yaşadığımız ilişkiyi sorgulamayı gerektiriyor. *Walter Benjamin'*in yorumladığı *Paul Klee'*nin *Angelus Novus* adlı resminde belirsizlik bir şekilde tasvir edilirken teknoloji düşüncesi hakkında da çok şey öğreniyoruz. Benjamin şöyle yazıyor:

> Klee'nin *Angelus Novus* adlı bir resmi vardır. Bir melek betimlenmiştir bu resimde; meleğin görünüşü, sanki bakışlarını dikmiş olduğu bir şeyden uzaklaşmak ister gibidir. Gözleri, ağzı ve kanatları açılmıştır. Tarihin meleği de böyle gözükmelidir. Yüzünü geçmişe çevirmiştir. Bizim bir olaylar zinciri gördüğümüz noktada, o tek bir felaket görür, yıkıntıları birbiri üstüne yığıp, onun ayakları dibine fırlatan bir felaket. Melek, büyük bir olasılıkla orada kalmak, ölüleri diriltmek, parçalanmış olanı yeniden bir araya getirmek ister. Ama cennetten esen bir fırtına kanatlarına dolanmıştır ve bu fırtına öylesine güçlüdür ki, melek artık kanatlarını kapayamaz. Fırtına onu sürekli olarak sırtını dönmüş olduğu geleceğe doğru sürükler; önündeki yıkıntı yığını ise göğe doğru yükselmektedir. Bizim ilerleme diye adlandırdığımız işte bu fırtınadır.(1)

Benjamin'in dediği gibi teknoloji bir felakettir, ya da, bir başka iyimser görüşe göre, hiç durmadan gelişen soyut yığın ve toplumu harikulade olaylara doğru götüren bir tür ütopyadır.

1) Walter Benjamin, *Pasajlar* (çev. Ahmet Cemal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 37.

4.

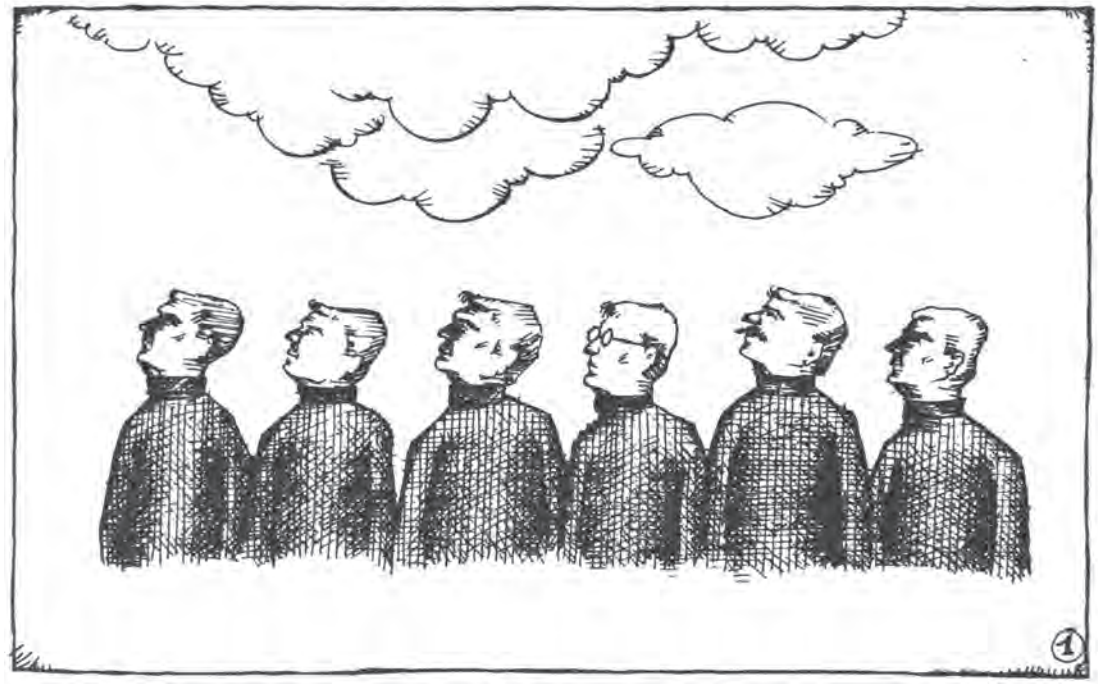
5.

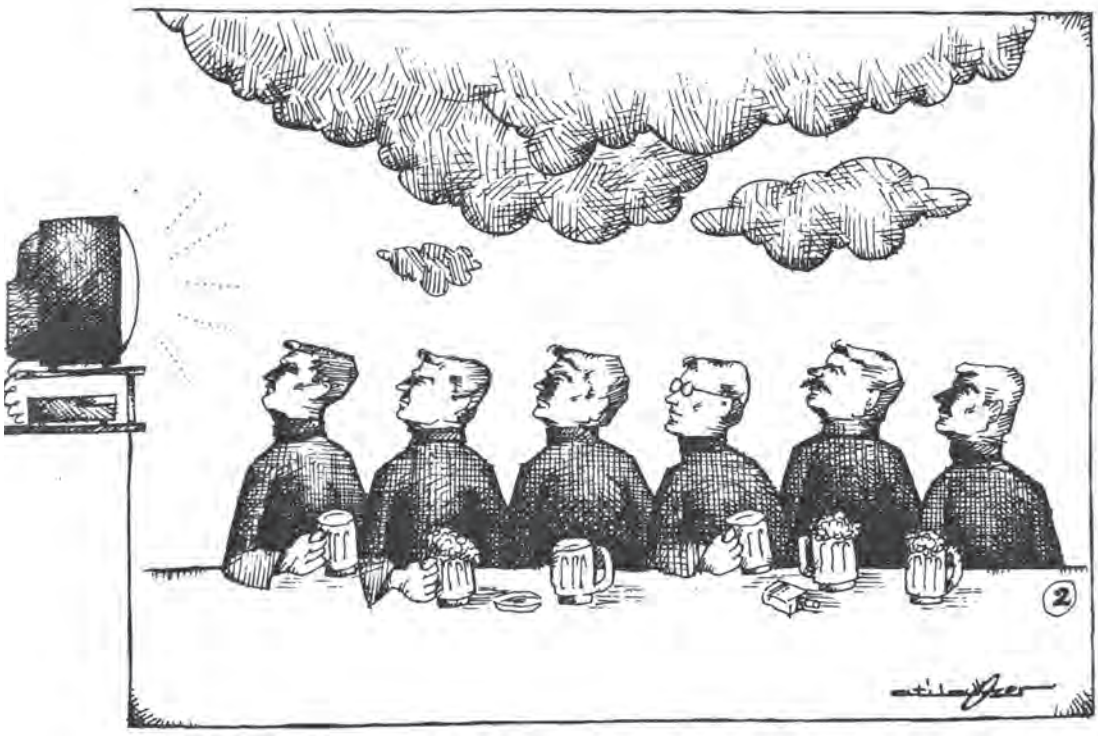
Televizyon sadece oturma odalarının en müstesna köşesinde yer alan teknoloji harikası bir araç değildir. Oluşturduğu söylemle kendinden önceki söylem biçimlerini (konuşmayı, basılı sözü) ve izleyicilerini yok etme yönünde gelişen bir araçtır. Yeni görme ve duyma biçimleri yaratmıştır. Televizyon gerçekten yeni bir araçtır.

6.

Avrupa ülkelerinde yaşayan bir kişi ortalama olarak haftada yirmibeş yirmialtı saat televizyon izlemekte. İnsanların televizyona giderek artan oranda yönelmelerinin nedeni sadece ekrandaki herşeyi sevmelerinden kaynaklanmamakta. İnsanlar tiyatro izlemek, kitap okumak, çevresindekilerle bir şeyler paylaşmak gibi ekranın oluşturduğu ortamdan çok farklı iletişim ortamlarını hiç denemeden unutmuşlardır. Televizyon dışındaki iletişim ortamlarıyla neredeyse hiç tanışmamışlardır.

7.

8.

Her kitle iletişim aracı insanlık tarihinin bir döneminin aracıdır. Televizyon da sergileme, gösterme, başka bir deyişle teşhir çağının aracıdır. Teşhir çağında, görüntü hayatın her boyutuna girdi. Bizlerin halen içinde yaşamakta olduğu bu çağ, ilerki yıllarda "hallogram" ile zirveye ulaşacaktır. Ama daha şimdiden televizyon bayrak elde, en önde, bu çağı bir tür "görüntü çöplüğüne" dönüştürmekte. Günümüzde görüntünün ulaşamadığı bir köşe neredeyse kalmadı. *Jerzy Kosinski*'nin *Bir Yerde* adlı romanı ve romanın ünlü kahramanı Chance akla geliyor. Chance'in varlığını borçlu olduğu dünyadan, yani televizyondan bir kısa alıntı:

> Chance eve girdi ve televizyonu açtı. Araç kendi ışığını, kendine özgü rengini, kendi zamanını yarattı. Durmaksızın bitkileri toprağa doğru çeken yerçekimi yasalarını çiğniyordu. Televizyonda her şey birbirine geçmişti, karışmıştı, ve yine de birleşikti: Gece ve gündüz, büyük ve küçük, sıcak ve soğuk, uzak ve yakın. Bu renkli dünyada, bahçıvanlık, körün beyaz değneğiydi.
> İstasyonu değiştirirken, kendi de değişebilirdi. Bahçedeki bitkilerin çeşitli dönemlerden geçmesi gibi, o da çeşitli dönemlerden geçebilirdi, ama düğmeyi sağa ya da sola çevirmekle dilediği kadar çabuk değişmesi de mümkündü. Bazı kereler, televizyondaki kişilerin yaptığı gibi, ekrana yayılabilirdi. Düğmeyi oynatmakla Chance başkalarını gözkapaklarının altına çekebilirdi. Böylece, varlığını başka hiç kimseye değil sadece kendine, Chance'a borçlu olduğuna inanmaya varıyordu.(2)

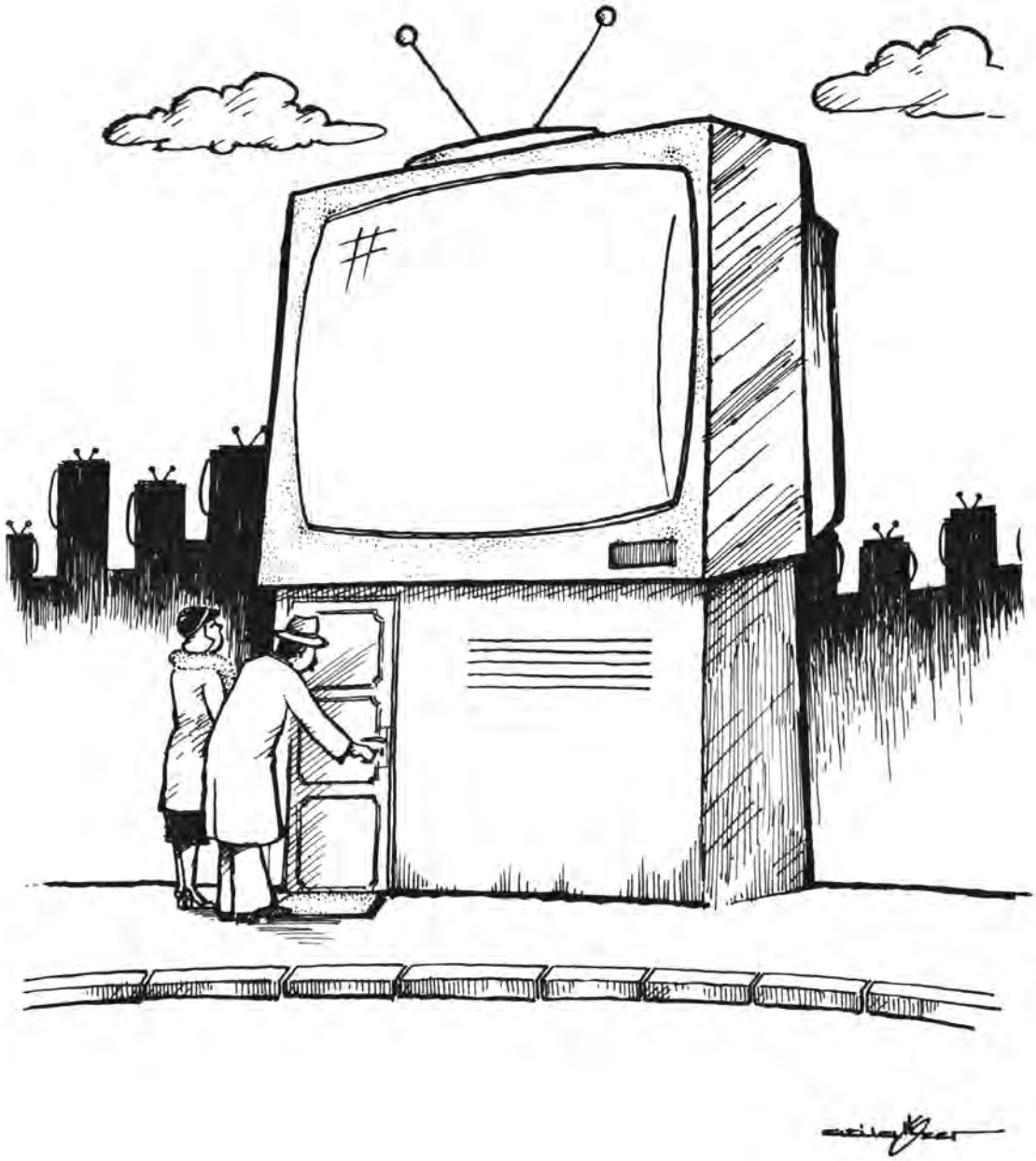
Chance'in dünyası ekranın egemenliği altında yaşanan bir dünyadır. Konuşmanın ve basılı sözün olmadığı her şeyin televizyondan öğrenildiği bir dünya. Özet olarak roman, ekranın gösterdikleri ve öğrettikleri üzerine kurulmuş olan büyülü dünyanın, bir yönüyle bireyi haplaştırılmış bilgilerle nasıl donattığını, öte yandan da bireyin nasıl bir karanlığa yöneldiğini sergilemektedir.

9.

Bazı doğruları yeniden sorgulamak gerekiyor. Örneğin, ünlü "görmek inanmaktır" özdeyişini. Televizyon diğer kitle iletişim araçları gibi, izleyiciler adına, dünyayı kategorileştirir. Çerçeve çizer, olayları genişletir ya da daraltır. Bütün bunları da kendi doğrularını ortaya atarak yapar. Diğer yönüyle ekran, içine aldıklarının bir o kadarını da sınırlı çerçevesinin dışında tutar. Televizyonun yaptığı çerçevelemekten çok maskelemektir. Bir fotoğrafın bütünün sadece bir parçasını yakalaması gibi. Günümüz insanı maskelenmiş görüntülerin bombardımanı altındadır.

2) Jery Kosinski, *Bir Yerde* (Çev. Aydil Balta), E yayınları, İstanbul, 1972, s. 13.

10.

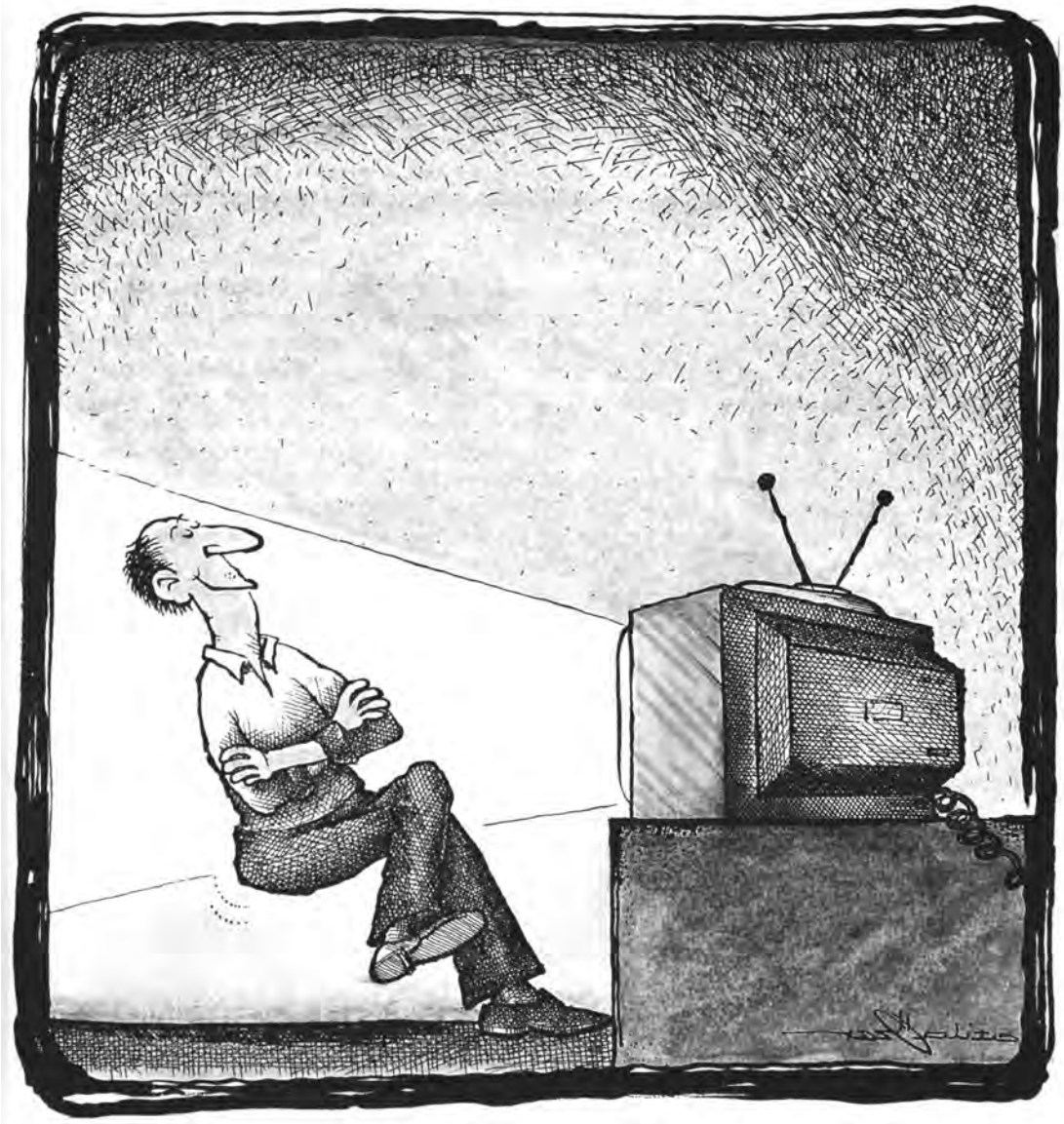
11.

İnsanlar televizyondan temel olarak iki farklı grupta toplanan yayınları izlerler. Bunlar canlı ve banttan yayınlardır. Bu ayırımın hareket noktası da *"o anda orada bulunma"* kavramını ortaya çıkartır. "O anda orada bulunma" başka bir deyişle *"canlı yayın"*, televizyonu öne çıkartan hatta çoğu zaman (bazı karşı görüşlere rağmen) televizyonla özdeşleşen bir olgudur. Canlı yayın, gerçek hayatta yaşadığımıza benzer şekilde anın belirsizliğini, değişkenliğini ve canlılığını içerir. Böylece televizyon, ideolojik bir araç olarak izleyenleri kendisinin oluşturduğu "şimdiki zamana" (bu çoğu kere bir yanılsamadır) konumlandırır. Televizyon şimdiki zamanı izleyenlere nasıl bir dünya sunuyor, bu da üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur. Bu konuyla ilgili olarak Neil Postman'ın kitap ile televizyon arasındaki karşılaştırmasını aktarmak isterim:

> (...) tarih, ancak geçmişin şimdiki zamanı besleyen geleneklere sahip modellerle donanmış olduğu düşüncesini ciddiye alan insanlar için bir değer taşır.
> Thomas Carlyle'nin deyişiyle, "Geçmişte bir dünya yatar, gri bir sis tabakasından oluşan bir boşluk değil." Ne var ki Carlyle bu sözleri, kitabın ciddi kamusal söylemlerin başlıca aracı (medium) olduğu günlerde yazmaktaydı. Bir kitap *bütün* tarihtir. Kitap kendisinden önce ya da kendisinden itibaren başka hiçbir araçta (medium) görülmediği kadar bütünlüklü ve yararlı bir geçmişin varolduğu duygusunu güçlendirir. Kitapların konuştuğu bir ortamda tarih, Carlyle'nin anladığı biçimiyle, yalnızca bir dünya değil, aynı zamanda canlı bir dünyadır. Gölgede kalan, şimdiki zamandır.
> Oysa televizyon ışık hızıyla yayılan bir araç (medium), şimdiki zamanı merkezine alan bir araçtır. Televizyonun grameri –öyle denebilirse eğer– geçmişe hiçbir alan bırakmaz. Hareketli resimlerde sunulan her şeyde "şimdi" olan bir şey yaşanmaktadır ve bu yüzden izlediğimiz bir video kasedinin aylar önce hazırlanmış olduğu bize *dille* (sözle) anlatılmalıdır. Bundan başka, atası telgraf gibi televizyon da parça parça enformasyonları iletmeye (onları derlemeye ve düzenlemeye değil) gerek göstermektedir. Carlyle, kendi hayal edebildiğinden bile daha çok kehanette bulunmuştu: Bütün televizyon ekranlarının zeminindeki boşluğu meydana getiren gri sis, o aracın (medium) yarattığı tarih nosyonuna çok uygun düşen bir metafordur. Gösteri ve imaj politikası çağında politik söylemin yalnız ideolojik içeriği değil, tarihsel içeriği de boşaltılmıştır.(3)

3) Neil Postman, *Televizyon: Öldüren Eğlence –Gösteri Çağında Kamusal Söylem* (Çev.: Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 149-150.

12.

13.

Televizyon çağdaş yaşamın en görünen ve en gizemli gerçeğidir. Görünürdür, çünkü yaşamda kullandığımız diğer birçok araç gibi hayatın içindedir. Gizemlidir, çünkü ona karşı hem yoğun ilgi hem de yoğun tepki vardır. Çift yönlü bir gizem, insanlığın ufkunu geliştirir, bilgisini artırır, eğlenceyi günün her saatinde ulaşılabilen bir olgu haline getirmiştir. En niteliksiz yayınında bile ekrana bir tür bilgi yansıtır, özellikle onunla büyüyen çocuklara çok şeyler öğretmiştir. Evlerine gelerek insanların dış dünyaya açılmalarını sağlamıştır, insanların yaşama biçimlerini ve gelenekselleşmiş alışkanlıklarını değiştirmiştir. Sporu ve sanatı ekrana getirerek insanların hayatlarını zenginleştirmiştir. Bunlar televizyonla ilgili doğrulardır. Haberler, dramlar, belgeseller gibi programların, yani televizyona karşı yoğun ilginin nedeni olan doğruların sayısı da hiç az değildir.

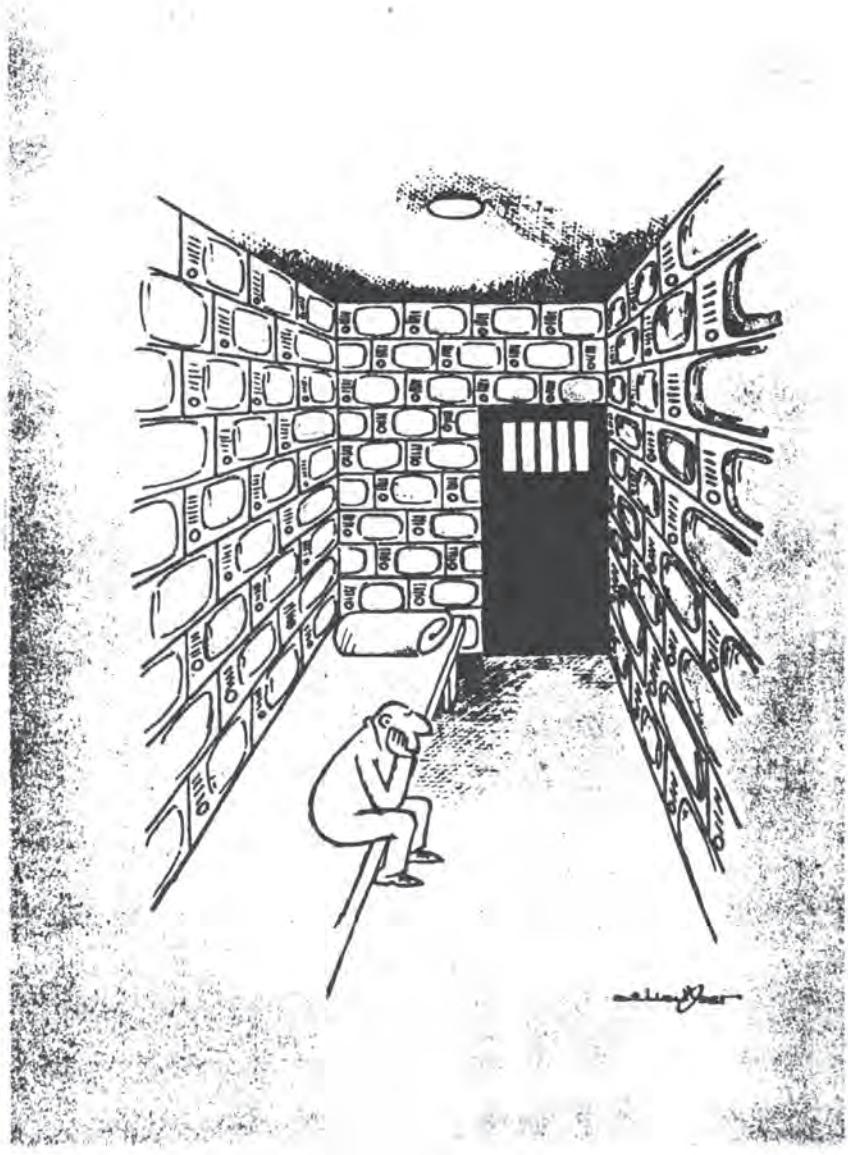
14.

Televizyona karşı olan ilgisizliğin boyutları sadece zevke uygunluk konusuyla açıklanabilecek kadar kolay değildir. Karşı çıkışın sınırlarını iyice belirlemek gerekir. Televizyon görsel-işitsel bir araçtır. Görüntü ve sesin birlikteliğinden oluşur; ancak (ne yazık ki) televizyon görüntü ile öne çıkmıştır. Televizyonun görüntüsü kendinden öncekilerden yani fotoğraftan ve filmden çok farklıdır. Filmdeki her bir kare donuk noktacıklardan oluşurken, ekrandaki görüntüyü oluşturan noktacıklar hiçbir zaman donuk değildir. Sürekli hareket halinde olan ışıklı noktacıklardır. İşte bu sürekli hareket halindeki ışıklı noktacıkların oluşturduğu şey "elektronik görüntü"dür. Elektronik görüntü, filmle hiç ilgisi olmayan yepyeni bir anlatım şeklidir. Televizyon ise elektronik görüntünün kullanıldığı bir kitle iletişim aracıdır, yazılı anlatımın en yaygın şekilde kullanıldığı gazete, dergi gibi. Bu nedenle karşı çıkışlar doğal olarak elektronik görüntüye değil, bu anlatım şeklinin kullanıldığı bir araca yöneliktir. Tabii ki romanı ve şiiri seven her kişi, yazılı anlatım şekli diye magazin basınını da sevmek zorunda değildir.

15.

İnsanlar televizyonun oluşturduğu iletişim ortamına içinde yaşadıkları dünya hakkında bilgi sahibi olmak kaygısıyla girerler. Ama yine de televizyona karşı bir korku söz konusudur. Televizyon bir endüstri olarak ürettikleriyle haberden spora, sanattan belgesele bütün programlarıyla ekranın karşısındaki kişinin kendi yaşamının her alanına girmekte, kişi kendi yaşamını değerlendirme özgürlüğüne sahip olduğunu bile unutmaktadır. Bu bireyin sosyalliğinin kaybolmasına neden olur, "yaşasakta, ölsekte, insanlığımız kaybolmakta" duygusudur.

16.

17.

Günümüz toplumlarının televizyondan kaynaklanan sorunlarını anlayabilmek için bir taraftan televizyonu ortaya çıkartan çağın teknoloji anlayışını, öte yandan da toplumsal yaşamı yönlendiren, bireyin çalışma yaşamını ve serbest yaşamını etki altında tutan, kurumlar (güçler) üzerinde yoğunlaşmak gerekmektedir. Teşhir çağı için yarattığı olanaklarla, geliştirdiği söylem biçimiyle televizyon geleceğe meydan okuyan bir araçtır. Televizyonun peşinde geleceğe doğru hızla yol alırken sadece ileriyi değil, dikiz aynasından geçtiğimiz yolları da dikkatli bir şekilde izlemeliyiz.

Yazıda yer alan karikatürler için dostum karikatür sanatçısı Atila Özer'e teşekkür ederim.

"Toplum içindeki kişiliğimiz, başkalarının zihinlerinin ürünüdür. Bir tanıdığı görmek gibi son derece sıradan bir olay bile zihinsel bir eylem anlamı taşır. Rastladığımız insanın fiziksel görüntüsünü, ona ilişkin bütün düşüncelerimizle donatırız ve böylece oluşan genel imge bağlamında bu düşünceler önemli rol oynar... Öyle ki, o yüzü her gördüğümüzde ve o sesi her duyduğumuzda aslında karşılaştığımız, o insana ilişkin kendi düşüncelerimizdir."

Marcel Proust

Lunapark Aynaları ya da Basınımızdaki Kirlenmeye Dair

Turhan Ilgaz

Basının toplumun "aynası" olduğu, sıklıkla yinelenen bir önerme olarak önümüze çıkar durur. Bununla anlatılmak istenen; gazetelerin bir toplumda olup bitenleri, yaşananları, eğrisiyle doğrusuyla ortaya sererek gerisin geri o topluma, o toplumu oluşturan bireylere yansıtma işlevini üstlenmiş olmalarıdır.

Ama çeşit çeşittir aynalar. İçbükeyinin önünde kendimizi devleşmiş görürüz. Dışbükey olanı bizi bizden çok uzaklara iter. Lunaparktakiler karşısındaysa biz bizi tanımaz oluruz: Ucubeleştik mi, yoksa aynalar mı yalan söylüyor? Dümdüz bir sırlı camdaki görüntüm iki günlük sakalla bakıyorsa bana, traş makineme el atarım; ama iki karışlık bacaklarım, boyumun iki katı enindeki gövdem ve uzayıp giden kafamın tiksindirici hayaline nasıl tahammül edeceğim? Ya da bu hayali karşıma çıkartan aynaya?...

Bir de bunun tersini düşünelim: Belki de basın yalnızca *ayna* değildir bu toplum için de, bu toplumun *ayn*ıdır!

Her türlü şıkta, olaya yakından bakmakta yarar var.

En yüksek tirajlı gazetemizin en "etkili" köşelerinden bir örnek vereceğim (noktasına, virgülüne dokunmadan, siyah puntolarla vurgulanmış ifadeleri de aynen koruyarak aktarıyorum):

"34 HY 546 plakalı kamyonun sürücüsü!

Bak aslanım, her mesleğin belli kaideleri vardır. **Eğer o meslekten ekmek yemeği düşünüyorsan, o kaidelere eşşek gibi uyacaksın kardeşim...**

Uymazsan, biri çıkar uydurur!

Sen de, şöförlüğü meslek olarak seçmişsin. İyi, seç... Fakat; iş, meslek seçmekle kalmıyor...

Bu nedenle, öyle direksiyonun başına geçtin diye, kendini bir bok zannetme! Anladın herhalde bütün bunları neden söylediğimi?..

Geçen gün **Güzelce'de, koca yolda bir otomobile sollarken çarptın; sonra da tüydün...** Sandın ki, yollar babanın yolu, kimse seni yakalayamaz; kimse sana hesap soramaz...

Ulen deve! Koca kamyonla, o kadar hızlı gidilir mi?..

Her direksiyonun başına geçen "yolları ben yarattım" dercesine, çılgın gibi araba kullanırsa ne olur milletin hali?.. Sen manyak mısın yoksa tipin mi öyle?..

Sanma ki iş, köşeme misafir olmakla kalacak... Avucunu yala! Şimdi seni trafikten sorumlu **Emniyet Müdür Yardımcısı, sevgili dostum Mehmet Çetin Alp'e havale edeceğim; O, senin hakkından gelmesini bilir...** Bir daha da, manyak gibi araba kullan da görelim bakalım..."

Bu "köşe yazısı"nı buraya alırken amacım, bunları yazabilen gazeteciyi ya da onu yayımlayan gazeteyi kınamak değil. Yalnızca şuna işaret etmek istedim: Anayasamızın kovuşturma, soruşturma ve yargılama yetkisiyle donattığı kurumların bile kendilerinde bulunduğunu –herhalde– vehmedeyecekleri bir yetkiyle ve –herhalde– kullanamayacakları bir üslûpla, günümüzde Türk basınının bir mensubu (ve yazıyı yayımladığına göre onu çalıştıran gazete), haklı ya da haksız, birtakım kişileri ve –başka örneklerinde de görülebileceği gibi– birtakım kurumları yargılayabilmekte... hattâ cezalandırabilmektedir. Nitekim gazeteci, bizzat ceza veremese de, "sevgili dostu" olduğunu kamuoyuna özellikle vurgulayarak duyurduğu bir kamu görevlisini, cezalandırılmasına karar verdiği kişiyi cezalandırmak üzere, yine kamuoyunun tanıklığı önünde görevlendirmektedir.

Ortaçağ sonu Batı toplumlarına özgü bir cezalandırma biçimi olan "lekeleme"yi, bazı ceza kuramcıları en yetkin ceza olarak görseler de, yasalarımızda yer almayan bir cezanın, üstelik Anayasanın saydığı üç temel erkten hiçbirinde görev yapmayan bir kişi tarafından *teşhir* düşündürücü olsa gerektir.

Bu yazının yer aldığı köşenin, o gazeteyi satın alanların büyük çoğunluğu tarafından, ağızları kulaklarına vararak okunduğundan şüphem yok. Esasen Türk Basınında böyle köşelerin ortaya çıkmasının, böyle yazıların yazılabilmesinin ve böyle bir üslûpla yazılmasının temelinde yatan şey –örtük de olsa– kamuoyunun talebidir. Bu, dillendirilmiş bir talep değildir elbette ama, otuz küsur yıldır giderek vahimleşen bir yozlaşma sürecinin *pragmatiği* böylesine bir talebin varlığını kanıtlıyor; *san* ("yükselen değer") peşindeki gazeteci ile *tiraj* ("yükselen değerler" için bir matris) peşindeki patronu da bu talebi ustalıkla kavrıyorlar.

Bütün insanî ve ahlakî ölçülerin altüst olduğu, hattâ edildiği, bu ölçülere ayarlı olması gereken bir yaşama gustosunun ortadan kalkıp çeşitli düzeylerdeki yozlukların ve yolsuzlukların benimsendiği, hattâ imrenildiği, taklit edildiği bir süreçten geçiyor toplumumuz. "Toplumun aynası" olan basının bu sürecin dışında kalması, bu süreci yakalayamaması, bu süreçle özdeşleşmemesi, bu süreçle *ayn*laşmaması mümkün müydü?

Mesleğe (gazetecilik mesleğine), bu sürecin kendini duyurmaya başladığı yıllarda atıldığım için, basına yansıyışını ve ardından, basınla örtüşmesini gözleyebildim. Ana hatlarıyla aktarabileceğimi sanıyorum.

Öncelikle şunu aklımızdan çıkarmamalıyız: Basın kentleşmenin ürünüdür. Basının sattığı "mal"ın pazarı, öncelikle kentlerdir.

Kentleşmenin, özellikle altmışlı yıllardan sonra, ülkemizde nasıl bir ivme kazandığını biliyoruz. Kentlerimizi, en başta da İstanbul olmak üzere büyük kentlerimizi, kırsal kesimden gelerek dolduran insanlar doğallıkla pazarı genişletmeye koyuldular; pazar nicel olarak büyümeye başladı.

Basınımızın, o güne dek ilk kez yüzyüze geldiği bu kökten değişim karşısında, önce atavik dağıtım düzeni ortadan kalktı: Gazetecilik piyasasına en az patronlar kadar egemen olan bir dizi dağıtım "ağası" (o yıllarda "mafya" sözcüğü toplumsal jargonlarda yer bulabilemezdi; çünkü söz konusu insanlar, beher gazetenin 25 kuruş olan satış fiyatının 5 kuruşuna, hizmetlerinin karşılığı olarak el koymak suretiyle neredeyse gazete patronları ölçüsünde bir mâli gücü sahiplenseler bile, "vahşi kapitalizmin" dersini belleyememişlerdi henüz) kamyonlarıyla, hamallarıyla ve afra-tafralarıyla birlikte, bir gecede ortadan silindiler; yerlerini –sonraki yıllarda sayıları çiftleşecek, üçleşecek olan, birleşip ayrılacak olan, itişip kakışacak olan– gazetelerarası ortak dağıtım şirketi/şirketleri aldı.

Ama, basın pazarı asıl nitel yönden değişmeye koyuldu...

Çünkü kırsal kesimlerden akın akın gelip kentlere yığılan insanlar, *Babıâli*'nin o güne kadar alışık olduğu okur kitlesinden alabildiğine farklı bir kalabalık oluşturmaktaydılar. Bu kalabalığa ulaşabilmek, onu tecimsel anlamıyla "gazete müşterisi" haline getirebilmek yeni bir iletişim dilini, yeni bir iletişim üslûbunu yaratabilmekten geçiyordu.

Bu gerçeği basınımızda ilk gören ve gereğini keşfeden, Haldun Simavi'dir.

1968 yılında yayın hayatına başlayan *Günaydın* gazetesi, günümüz Türk basınının öncüsü, prototipi, temel kalıbıdır.

Neydi özgünlüğü *Günaydın*'ın? Bol resim, az yazı!.. Türk basınını, haber denilen şeyi neredeyse salt görselliğe indirgemek zorunda bırakan şey, sanıldığı gibi televizyonun yaygınlaşıp renklenmesi değil, kırsal kesimin, daha açık bir ifadeyle *köylülüğün* kentlileşemeden kentleri egemenliği altına almasıdır... Esasen okuma kültürü olmayan insanlara, aslında okunarak tüketilen bir malı, gazeteyi satabilmenin, görselliği öne çıkarmaktan başkaca yolu yoktu elbette. Böylece, genelde tüm medya için geçerli olan, basın için haydi haydi geçerli olan bir denge, gazetelerimizde tümden tersyüz edildi: Yazı ile anlatılan haberi daha anlaşılır ya da daha vurucu kılmak amacıyla başvurulan görsel malzeme, başat malzeme oldu. Yazı, alabildiğine kısaltılıp görüntünün *açıklayıcısı* olarak kullanılmaya başlandı.

Ve bu noktadan itibaren, gazeteciliğin yerleşik kurallarının hepsi de bir yana atıldılar.

Amaç en çok *okunan* gazeteyi değil de, en çok *bakılan* gazeteyi yapmak olunca, insanların en çok bakacağı görsel malzemeyi kullanmakta duraksamayan gazeteler de en çok satan gazete haline geldiler. Cinselliğin, ucundan kıyısından da olsa, bugün kendine "ciddi" diyen yayın organlarınca bile ihmal edilemeyen, en vazgeçilmez "haber konusu" oluşu böyle başladı.

Bunun peşisıra, haberin *araştırılmasından* vaz geçilip *imal edilmesi* gündeme geldi: Herhangi bir yabancı dergide rastlanan ilginç, daha iyisi "iç gıcıklayıcı" bir resim

hemen alınıyor, altına da okurun hoşuna gideceği, okuru *tahrik edeceği* hesaplanan bir metin uyduruluyordu... Bazen bunun tersi de oluyordu. Şöyle bir olayı anımsıyorum: 12 Eylül döneminde birkaç kez Türkiye'ye gelen, Fransız *Le Nouvel Observateur* dergisinin Osmanlı hanedanına mensup muhabiresi Kénizé Mourad ile bir söyleşi yapıp kullanmıştık. O günlerde en iyi haberciliği yaptığı iddiasıyla çıkan, sansasyonel kapak konularıyla bayağı tiraj da alan bir haftalık dergi, bu söyleşinin kimi bölümlerini alıntılamış (doğallıkla izin isteme gereği duymadan), ancak Kénizé'nin fiziğini fazla "çekici" (ya da "iç gıcıklayıcı") bulmamış olacak ki, kimbilir hangi yabancı dergiden kestikleri bikini mayolu genç bir kadın fotoğrafını Kénizé Mourad diye basmıştı. Bir talihsizlik, bu maskaralığın kamuoyuna malolmasını engelledi; dergi, başka bir haberi nedeniyle Sıkıyönetim tarafından bir süreliğine kapatılınca, o sayı da piyasaya çıkamadan toplatıldı...

Buraya kadar anlattıklarım yine de basındaki yozlaşmanın çocukluk dönemidir. Bundan sonra sıra çok daha vahim bir gelişmeye gelmiştir.

Bir gazeteyi, her gün ve baştan sona çıplak kadın resimleriyle, kan revan içindeki kaza ya da cinayet fotoğraflarıyla doldurmazdınız. Ülkede olup bitenler hakkında da haber vermek gerekiyordu. Politik gelişmeleri, ekonomik güçlükleri, toplumsal sorunları yansıtmadan olmazdı. Kısacası, basın her şeye rağmen "haber" vermek zorundaydı. Ve bu tür haberler de, her zaman çarpıcı görsel malzemeyle revnaklandırılamayabiliyordu (yukarıdaki Kénizé Mourad örneği gibi istisnalar kuralı bozmazlar!). Türk basını, işte o zaman *yazıyı resimleştirmenin* yöntemini icadetti: Manşetlerden, haber başlıklarından *fiil* kalktı, fiillerin yerini *sıfatlar* ve *zamirler* aldı.

Oysa ki, haber her zaman ve her yerde bir tür *bilgilendirme*dir. Bir dilin olanakları ve yapısı içinde de, bilgilendirmenin asıl taşıyıcısı olan sözcük türü fiildir. "Başbakan istifa ediyor" dediğim zaman, bir olayı haber veririm. Ve haberi taşıyan sözcük "istifa etmek" filidir. Bugün böyle bir olasılık gündeme gelse, gazetelerimizin, "Tansu Hanım yolcu!" gibisinden bir manşeti yeğleyeceklerine emin olabiliriz...

İmdi basının bilgilendirme işlevindeki bu üslûp değişikliği şu nedenle vahimdir: Artık Türk Basınında üslûp, bilgilendirmeye yeğlenir olmuştur. Bunun sonucunda, okurlar, insanlar, kamuoyu bilgilendirilmemekte, etkilenmeye (dolayısıyla güdülmeye) çalışılmaktadır.

Ama beri yanda, *etkilenme* dediğimiz psikolojik durum zamanaşımına açık bir süreçtir. Ve etkileyen açısından herhangi bir tutarlılığı da gerektirmez. Bölük pörçüklükle yetinebilirsiniz. En etkin ve en yetkin kişilerle sabah akşam telefon muhabbeti içinde olduğunuzu her yazınızda vurgulayıp bunu istihbaratınızın gücüne ve üstün meslek başarımınıza kanıt göstererek verdiğiniz bir haber –diyelim ki, emeklilikleri gelen iki kuvvet komutanının kesinlikle emekli edilecekleri haberi– yayımlandığı sabah asılsız çıkmıştır –: iki kuvvet komutanının da görev süreleri uzatılıvermiştir! Hiç önemli değildir. Ertesi gün bambaşka bir konuda yazarsınız. Çünkü sırtınızda yumurta küfesi yoktur, "hafızai beşer nisyan ile malûldur" ve de bir gazetenin ömrü bir kelebeğinkinden bile kısadır...

Çözümlemeye çalıştığım zaman dilimi içinde, basınımızda tırmanışa geçen *renklilik* çabucak bir metafor olmaktan çıkmış, gazetelerin vazgeçemeyecekleri kimlikleri haline gelmiştir.

Hemen belirteyim: "Boyalı basın" suçlaması yapmıyorum. Sonuçta, bir fotoğrafın siyah beyaz basıldıkta mı yoksa renkli basıldıkta mı daha etkili (daha çarpıcı, daha

güzel, daha estetik vs.) olduğu, biraz öznel tercihlerin biraz da teknik tartışmaların konusudur. Ve bir gazetenin "ciddiyet"i için ölçü kılınmak istenen siyah/beyaz baskı beraberinde ille de *sorumluluğu* getiremeyeceği gibi, rengârenk bir gündelik yayın da pekâlâ gerçek anlamda bir gazete olabilir. Ama Türkiye'de olmadı, olamadı...

Çünkü niceliği ve niteliği değişen pazarı kavrayabilmek için görselliğe bel bağlayan gazeteler, bu görsellik yarışında renge mahkûm olarak *teknolojiye* tutsak düştüler. Üstelik kaldıramayacakları, hem kendilerinin, hem de ülke ekonomisinin kaldıramayacağı bir teknolojiye... 1968'den 1994'e, gazete fiyatlarının 60 000 (yazıyla: altmış bin) katına fırlamış olmasının tek nedeni, politikacıların ülkeyi kötü yönetmesi olabilir mi? Olabilir, diyorsak, o zaman teknolojiye tutsak düşen Babıâli'nin, pahalı üretimine kaynak bulmak üzere nasıl *kabuk* değiştirdiğini, nasıl *patron* değiştirdiğini, nasıl *politika* değiştirdiğini, nasıl *kimlik* değiştirdiğini ve nasıl *yer* değiştirdiğini es geçiyoruz demektir.

Oysa ki, şu diyeceklerimi son çeyrek yüzyıl içinde yaşadık:

Pahalı ithal teknoloji ve dövize endeksli girdilerin giderek büyüyen yükü karşısında iki "kaygı" at başı gider oldu Babıâli'de: Tasarruf ve tiraj alma kaygısı...

Bu kaygılar iki "önlem"i kurallaştırdı Babıâli'de: Tasarruf ancak insan malzemesinden (yani "gazeteci"den) olur; tiraj almanın tek yolu da, değişen pazarın esasen okumayan (bakan) müşterilerine, gazetenin yanısıra daha başka şeyler (ev, otomobil, televizyon, bisiklet, diş fırçası, diş macunu, makarna vb.) vermektir...

Bu önlemlere iki kaçınılmaz "oluşum" eşlik etti Babıâli'de: Gazete patronlarının gazetecilik dışı tecimselliğe yönelişleri (ve hüsrana uğrayışları), ve gazetecilik dışı tecimsellikten gelen patronların (bu işleri daha iyi bildikleri için) gazeteleri sahiplenmesi...

Bu oluşumların iki "sonucu" oldu Babıâli'de: Gazetenin, onu sahiplenmesine (ya da onu elinde tutmasına) olanak veren servetini gazetecilik dışı tecimsellikten edinmiş patronlar elinde optik değiştirerek, ekonomik ve yanısıra politik çıkarların tahterevallisi gibi kullanılması, ve –"tasarruf insan malzemesinden tasarruftur" ilkesinin kaçınılmaz sonucu olarak– gazetecinin bu *yozlaşma* –ya da dilerseniz "başkalaşım" diyelim– sürecinin *ortağı,* en azından (belki bir meslek "etiği" adına kişisel özürlerini kendi kendine yineleyerek) *seyircisi* haline gelmesi...

Ve bu sonuçların iki "başlangıcı" (sonun başlangıcı?) oldu Babıâli'de: En modern teknolojilerin nasıl en ilkel ve en az ekonomik bir şekilde (yani israfla) kullanılabileceğini kanıtlamak üzere yükselen *İkitelli,* ve orada yaşayan, kamudan kopuk, ama kamuoyu yaratmak üzere ekonomik ve politik iktidar odaklarına telefonla bağlı *gazeteciler oligarşisi...*

Bu noktaya geldikten sonra; baştaki saptamaya dönüp, basının otuz küsur yıldır yaşanagelen bir genel yozlaşmanın meyvesine dönüştüğü yargısına varmanın anlamsız olduğunu düşünüyorum. Bu, "Tavuk mu yumurtadan, yumurta mı tavuktan..." evirmecesi kadar budalaca... Ayrıca böyle bir yargının, basınımıza –ne yazık ki hiç hak etmediği– bir paye de vermek olacağı kanısındayım. Çünkü, sanırım göstermeye çalıştım; bir yozlaşma vardıysa, varsa, sürüyorsa, kucak kucağa vardı, var ve sürüyor.

Basın topluma *ayna* olabilseydi, ne toplumun *aynı* olurdu ne de toplumu kendinin aynı olmaya özendirirdi.

Son birkaç satır:

Bir özlem gibisine...

Belki gazetecilik onuru adına bir iç hesaplaşmaya neden olur umuduyla...

(Tarih: 18 Eylül 1958. Yer: Paris'te Elysée sarayı. Kişiler: Charles de Gaulle, Fransa Cumhurbaşkanı ve Hubert Beuve-Méry, *Le Monde* gazetesinin kurucusu ve Genel Yayın Müdürü)

"DE GAULLE: Ah! *Le Monde...* Yeteneği, başarıyı, tirajı izliyorum. Okunuyor, ben de okuyorum ve çok eğleniyorum. Ne çok şey biliyorsunuz... Gazeteler pek eğlendirici oluyorlar...

BEUVE-MERY: Generalim, bu gazeteyi sizin de bilmekte olduğunuz güçlüklerle çıkartırken amacımız tam olarak bu değil; ama sonuçta, Fransız krallarının da soytarıları vardı ve bir yandan onları eğlendirirken ara sıra hizmette de bulunurlardı..."

"Modern gazeteciliğe gelince, onu savunmak benim işim değil. O, kendi varlığını Darwin'in, ancak en ilkel olanın hayatta kalabileceği yolundaki ilkesiyle haklı gösteriyor. Benim işim ise yalnızca edebiyatla."

Oscar Wilde

Kolektif Bellek ve İnsan/Doğa İlişkisi

Hülya Tufan

Özellikle de son birkaç onyıldır, çevreye duyarlılığın artması ve doğaya ilişkin kaygılarla siyasal taleplerin birleşerek "yeşiller" hareketini doğurmasıyla birlikte insan/doğa ilişkisini çözümlemeyi, özellikle de yeniden tanımlamayı amaçlayan düşünsel/sanatsal etkinliklerin ivme kazandığını görüyoruz. Böylece, felsefe geleneğinin kökeninde yer alan, insanı tini (ruhu) ve bedeniyle (doğası), toplumu da kültürü ve doğayla ilişkisi çerçevesinde düşünmeye yönelik ikici eğilim, uzunca bir aradan sonra, yeniden egemen olma yolunda. O uzun aranın ise, Aydınlanma'yla birlikte yıldızı parlayan aklın mutlak (olma iddiasındaki) egemenlik dönemine tekabül eden ve tüm tartışmalar bir yana, genelgeçer bir deyimle "modern" olarak adlandırdığımız çağla çakıştığını biliyoruz.

Modern çağla birlikte, akıl kendi yaratımı olmayan şeylere karşı bayrak açarak, onları denetleme ve böylece kendine bağımlı kılma sürecine girdi. Toplumsal yaşam bağlamında da durum aynıydı. Michel Foucault'nun, delilik, suçluluk ve cinselliğe ilişkin çalışmalarında altını çizmiş olduğu gibi[1] "denetlenemeyen" korkutuyordu, bu "korku"nun üstesinden gelmek için de akılcı iktidarların etkisindeki toplumlar, "deli"yi, "suçlu"yu, "sapkın"ı tecrit etmek, kapatmakla başladıkları yapıtı, bunları birer "bilim" nesnesine dönüştürmekle sürdürdüler. Doğa da denetlenmesi, dolayısıyla da,

1) Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi*, çev. M.A. Kılıçbay, İmge Kitabevi, I. Cilt, 1992, II. Cilt 1993; *Hapishanenin Doğuşu*, çev. M.A. Kılıçbay, İmge Kitabevi, 1992; *Cinselliğin Tarihi*, I. Cilt, çev. H. Tufan AFA Yayınları, 2. Basım, 1993.

hem kendinde, hem kendi için, bilinmesi gereken bir alana indirgendi. Böylece, Antik Yunan'dan, Roma'ya, oradan da tektanrılı dinlerin düşünsel etkinliklerinin gelişme dönemine değin süregiden uzun düşünce geleneğine her zaman damgasını vurmuş olan felsefe/doğa bilimleri birlikteliği de bozuldu. İnsanla doğa birbirinden koparken, her birinin bilim(ler)i de (insan bilimleri ve doğa bilimleri) ayrı kulvarlarda at koşturmaya başladı. Bilim(ler)in bu Altın Çağ'ının parolası, doğal olarak, "her şey bilinmeli"ydi. Bu parola da, giderek "her şey hesaplanabilir" ve "her şey alınır-satılır-tüketilir"i ortaya çıkaracaktı.

I. İnsandan Bireye

Akıl-bilim çiftinin ürünü olan modernlik projesinin temel ve kaçınılmaz yargılarından biri de topluluğun yerini topluma ve bununla bağlantılı olarak insanın yerini bireye bırakmasıydı. Ulus/yurttaş ikilisi ise bu dönüşümün doğurduğu (yoruma göre) "dahi" ya da "hilkat garibesi" çocuklardır.

İnsanın bireye dönüşmesinin ardındaki temel yaklaşım, doğanın bir parçası (ve diğer parçalarıyla, her zaman uyumlu olmasa da, gerekli bir bütün oluşturan bir parçası) olma biçiminde özetlenebilecek olan "tür" bilincinin, doğaya meydan okuyan salt bir "kültür" bilincine dönüşmesidir. Her zaman var olan, ancak modern çağ öncesinde herhangi bir rekabet iddiasına dayandırılmayan kültür, artık doğanın "üstün" türünün tek ve tartışmasız egemenliğinin silahıdır. Doğa tümüyle bu "üstün tür"e uyacak ve onun, yalnızca birincil gereksinimlerinin (beslenme, barınma, soyunu sürdürme, vb.) değil, giderek daha karmaşıklaşan isteklerinin (biraz cüretle buna kaprisleri bile diyebiliriz) karşılanması için var olan bir "nesne"ye indirgenecektir. Kaba bir biçimde örneklememiz gerekirse, ormanlar hafta sonu piknik alanlarına, denizler tatil keyfi ya da ulaşım yollarına, kediler birer okşama ve duygusal ilişki nesnesine, güneş, şu ya da bu ışınları ya da D vitamini deposuna, börtü-böcek, haşarat ve "gereksiz" mahlûkat ise insanın yaşam alanından bir an önce tümüyle kovulması gereken şeylere dönüşür. 1970'li yılların sonunda, Paris'in yoksul işçi banliyölerinden birinde çalışan bir ilkokul öğretmeninin aktardığı deneyim de bu genel yaklaşımın vardığı "uç" durumlardan birini sergiler: Yaklaşık altı yaşındaki 1. sınıf çocuklarına resim yapmalarını söyler öğretmen. Konu bulmakta zorlandıklarını görünce de "bir balık resmi yapın" der. Bir süre sonra, çocuklardan birinin önündeki kâğıda sarı bir dikdörtgen yaptığını görür. Öğretmen ne denli şaşkınsa, çocuk da o denli kendinden emindir: Süpermarketin dondurulmuş gıda bölümünde satılan, uygun fiyatı ve kolayca yenmesi nedeniyle tüm ailelerde zevkle tüketilen, kılçığı çıkarılıp, dört köşe kesilerek galeta ununa bulanmış, kızarınca rengi sarıya dönen bir "yiyecek"tir balık!

Bu küçük örnekler bize yalnızca doğanın, insan dışındaki öğelerinin "metalaşması"nı göstermez. Gösterdikleri bir başka ve ilkiyle bağlantılı şey de, bireyin denetlenebilirliğine iyice güvendiği doğadan kopmasıyla birlikte, insanlığın her şeyi "vade"lere dayandırmasıdır. Bu da, her şeyin hesaplanabilir kılındığı bir dünyada son derece olağandır. Balık, kısa vadede marketten alınıp yenen şey, deniz, orta vadede, tatil zamanı, içine girilecek şey, Ay da uzun vadede, teknoloji daha da gelişince, herkesin gidebileceği bir kara parçasıdır.

Vadelerin krallığını ilan etmesi, zamansallığın yeni bir türünün utkusuna tekabül eder. Örneğin Fransız dilinde zamansallık teriminin *(temporalité)* aynı zamanda da, ruhaniliğin karşıtı olarak, "dünyevi"lik anlamını içermesi, tabii ki, bir rastlantı değildir. Dünya-ötesi, ya da dünya-aşırı ruhun ölümsüzlüğüne karşı, dünya-içindeki bedenin zamansallığıdır burada yansıyan. Kötü melodramların kalıplaşmış repliklerinden "be-

denime sahip olabilirsin ama ruhuma asla!"yı küçümsemek hatadır. Çünkü tüm bunlar, bizi sonluluk/sonsuzluk ikilemine ve insan-doğa ilişkisinin bu iki farklı boyuttaki karşılığına götürür.

II. Sonluluk/Sonsuzluk

İnsan sonsuzdur, tür yeniden ürer ve yok olanın yerine bir yenisini koyar. Buna karşılık birey, tanımı gereği –yani tam da "birey" olduğundan ötürü– sonludur. Yok olduğunda yerini bir *başka* birey alacaktır. Ancak, modern çağın yaratımı olan bireyin bu sonluluk özelliği, kendi düşünsel çerçevesinde "gerçekçi" olmakla birlikte, pek de kolay kabul edilir (amiyane deyişle, yenir-yutulur) bir şey değildir. Denetleyebilme arzusuyla birlikte yer alan sonluluk, her şeye rağmen "insan"lığından bir şeyler taşıyan insanın içindeki, belki de güdüsel, sonsuzluk talebiyle hep çatışacaktır. Nitekim yalnızca türün üremesinde değil, aynı zamanda da sanat yapıtında ve her türden ütopyada bir sonsuzluk arayışı, bir "baki" kalma özlemi, yok olmaya karşı bir direniş gizlidir. Kişisel olarak görmesek bile, oluşumuna katkıda bulunacağımız "mutlu gelecek" tüm ütopyaların ortak paydası değil midir?

Ne var ki, maddenin, nesnenin utkusuyla özdeşleşen bu modern çağda sonsuzluk bile sonludur. Mutlu yarınların mutluluk koşulları belirlenmiştir. O koşullar gerçekleştiğinde amaca ulaşılacaktır. Ya sonra? Sonra yoktur. Yeni insan sonsuzluğu ister ancak "bilinmez"e tahammül edemez. Oysa sonsuzluk tam da bilinmezlikle birlikte yer alır. Örneğin evrenin varoluş koşulları ya da mekanizmalarını, kabataslak da olsa, el yordamıyla da olsa, bilmek (ya da bunların bilindiğine/bilinebileceğine inanmak) sonuçta sonsuz evreni, bir anlamda, "sonlu" kılmak değil midir? Nitekim, bu düşünsel ortamın gelişimiyle birlikte, "mutlu yarınlar" yerlerini "şimdi ve burada" istemine, kalıcı sanat yapıtı da yerini "yaratılırken tüketilen sanat ürünü"ne bırakmakta gecikmez. Ölüm yaklaşımı da aynı eğilimi ele verir niteliktedir. Ölümün "bilinmez"liğiyle birlikte kabullenilmesi, yerini yoğun bir "ölüm korkusu"na bıraktıktan sonra, denetim sayesinde olabildiğince uzaklaştırılan, yumuşatılan bir "gerçeklik"e dönüşür.

Sonsuzluk, doğru bir yaklaşımla ele alındığında "önsüzlük"le birlikte düşünülür: Hem geçmişi, hem de geleceği kapsayan bir sonsuzluktur söz konusu olan (ya da, eski terminolojiyi kullanacak olursak ezel/ebed ikilisinden oluşur). Nitekim, somut tezahürlerine baktığımızda, "vade"lendirilmemiş geleceğe yönelik kayıtsızlık, modern insanda, doğrudan yararı bulunmayan geçmişe duyulan kayıtsızlığın, neredeyse, aynısıdır. Gelecek de, geçmiş de, iyice dallanıp budaklanmış, uzmanlaşmış bilim dallarının inceleme nesneleridir. Birey ve bireyin anlık taleplerini inceleyen "diğer" bilimler bile kendilerini soyutlarlar geçmiş ve gelecekten. C. Castoriadis,(2) doğurganlığın denetlenmesi alanında çığır açan doğum kontrol hapları bağlamında bu olguyu gayet açık bir biçimde dile getirir: "Bu hapların olası yan etkilerine ilişkin tartışma ve kaygılar, hap kullanan kadınların şişmanlama ya da kansere yakalanma olasılığı çevresinde konumlanmıştı. Böylesi etkilerin olmadığını ya da bu tür etkilerle mücadele edilebildiğini düşünelim(...) sorulması gereken en önemli soru 'on yıl boyunca hap kullanan bir kadına ne olabilir?' değil, 'kadınlar bin kuşak boyunca (evet, bin kuşak) hap aldıkları takdirde yani yirmi beş bin yıl sonra, insan türüne ne olabilir?'dir. Bu, bir bakteri soyu üzerinde *yaklaşık üç ay süreyle* yapılacak bir deneye tekabül etmektedir. Ama tabii, yirmi beş bin yıl, bizim için 'anlamı olmayan' bir zaman dilimidir. Bunun sonucu olarak, yaptığımız şeylerin sonuçlarıyla ilgilenmemek 'çok anlamlı'ymış gibi davranıyoruz."

2) Cornelius Castoriadis, *Dünyaya, İnsana ve Tabiata Dair*, İletişim Yayınları, Haziran 1993, s. 215.

III. Kolektif Bellek

Henüz kökeninde *tabula rasa*'yla özdeşleşen modernlik, süreklilik, süreğenliğin yerini kopmalara, kırılmalara bıraktığı bir yaşamı simgeler. Toplulukların, toplumların, ulusların da geçmişleri yerini o kopmaların "tarih"ine bırakmıştır. Vadelere göre düzenlenmiş, çizgisel zamanın dahilinde, öngörülen yarını iyice denetleyebilmek için, bugünün dünden tek istediği yararlanabileceği örneklerdir. Örnekler de, doğal olarak, hesapçı aklın kâr-zarar kantarında tartılır. Böylece geçmişten gelen ama doğrudan yararı belirlenemeyen, akıl yoluyla kavranıp açıklanamayan her şey dışlanır, hatta yadsınır. Kolektif bellek yok olmaya, yerini, denetlenmiş "anılar"a bırakmaya yüz tutar.

Öte yandan, yukarıda da değindiğimiz gibi, toplulukların varlığının, ortak değerlerin ve kültürlerin doğuşu ve değişiminin, kısacası insanın varoluşunun en birincil itici gücü, onun doğayla olan (ve kesinlikle, salt bir düşmanla mücadele, bir denetleme biçimine bürünmeyen) çok yönlü, çokbiçimli, zengin ilişkisidir. Kolektif belleğin yitimiyle birlikte insan/doğa ilişkisi, bireyin anlık ve sonlu yaşam parçası dahilindeki gereksinimleriyle kısıtlanır. "Doğa bize atalarımızdan miras kalmadı, biz onu torunlarımızdan ödünç aldık" deyişi modern çağın insanı için, hiçbir şey ifade etmez, edemez. Çünkü, hesaplanamayan bir mirasın anlamı olmadığı gibi, "ödünç" alma yani "emanet" ruhu da (hani şu "emanete hıyanet olmaz" sözünde dile gelen ruh) silinmiştir: Ödünç alınan şeye zarar gelmesinin, hiçbir manevi külfeti yoktur ki. Zarar, bir şekilde karşılanır, ödenir, "masrafı neyse verilir"!

Kolektif bellek, tam da bu "atalar" ve "torunlar" terimlerine (ama bir ulusla sınırlandırılmış olarak değil de en geniş anlamıyla) anlam yükleyen şeydir. Kolektif belleğe sahip topluluklarda, yalnızca kazanılan ya da yitirilen savaşlar, fetihler, birtakım somut sanat yapıtları değildir kuşaktan kuşağa aktarılan, örneğin Ivan Illich'in H_2O adlı kitabında[3] pek güzel altını çizdiği gibi, suyun tarihsel güzergâhıdır, ateşin ruhu, sahiplerinin binek hayvanlarının "kişilik"ine gösterdiği özendir. Topluluğun ortak imgelemine ve deneyimlerine değer verilmesini de içeren bu yaklaşım, kesinlikle bir durağanlık, olanı olduğu gibi sürdürme olmadığı gibi, kişilerin (özellikle "birey" terimini kullanmıyorum) tikel özelliklerinin de dışlanması anlamına gelmez. Nasıl ki, torunlar ataların soyunu sürdürmekle birlikte, ne tam anlamıyla aynı göz ya da kaş yapısına, ne de tıpatıp özdeş bir "ruh"a sahip değillerse, toplulukların oluşturduğu kuşaklar da kendi imgelemlerini, deneyimlerini oluşturacak, ancak, ille de her şeyi "kopma", "yadsıma" bağlamında ele alacaklarına, geçmişin değerlerini (yerine göre, uyarlayarak, yerine göre aynen koruyarak) geleceğe doğru götüreceklerdir.

İşte bu nedenle, ilk-modernlerin *tabula rasa*'sı, bu bağlamda, bize ne denli hatalı görünüyorsa, bugün radikal ekolojistlerin önerdiği yeni *tabula rasa* –yani, sanayi toplumunun, tüketim ve iletişim toplumunun her şeyini, külliyen yadsımak– da aynı derecede anlamsızdır. "İnsanın salt varlığı doğaya zararlıdır" ifadesi, elbette, yanlış değildir. Ancak, bunu tam anlamıyla benimsediğimizde, yapacağımız: "Büyük bir doğal felaketin gelip insan türünü yeryüzünden silip süpürmesini bekleyelim. O zamana kadar da, herhangi bir şey yapmaya gerek yok çünkü yapılacak her şey –insandan geleceğine göre– doğaya zarar verecektir" türü bir cümleyle özetlenecektir. Bu yaklaşımda da, sonuçta "bireysel" yaşam tarzından herhangi bir taviz vermemeyi içeren, bencilce bir sinizmin yansıdığı açıktır.

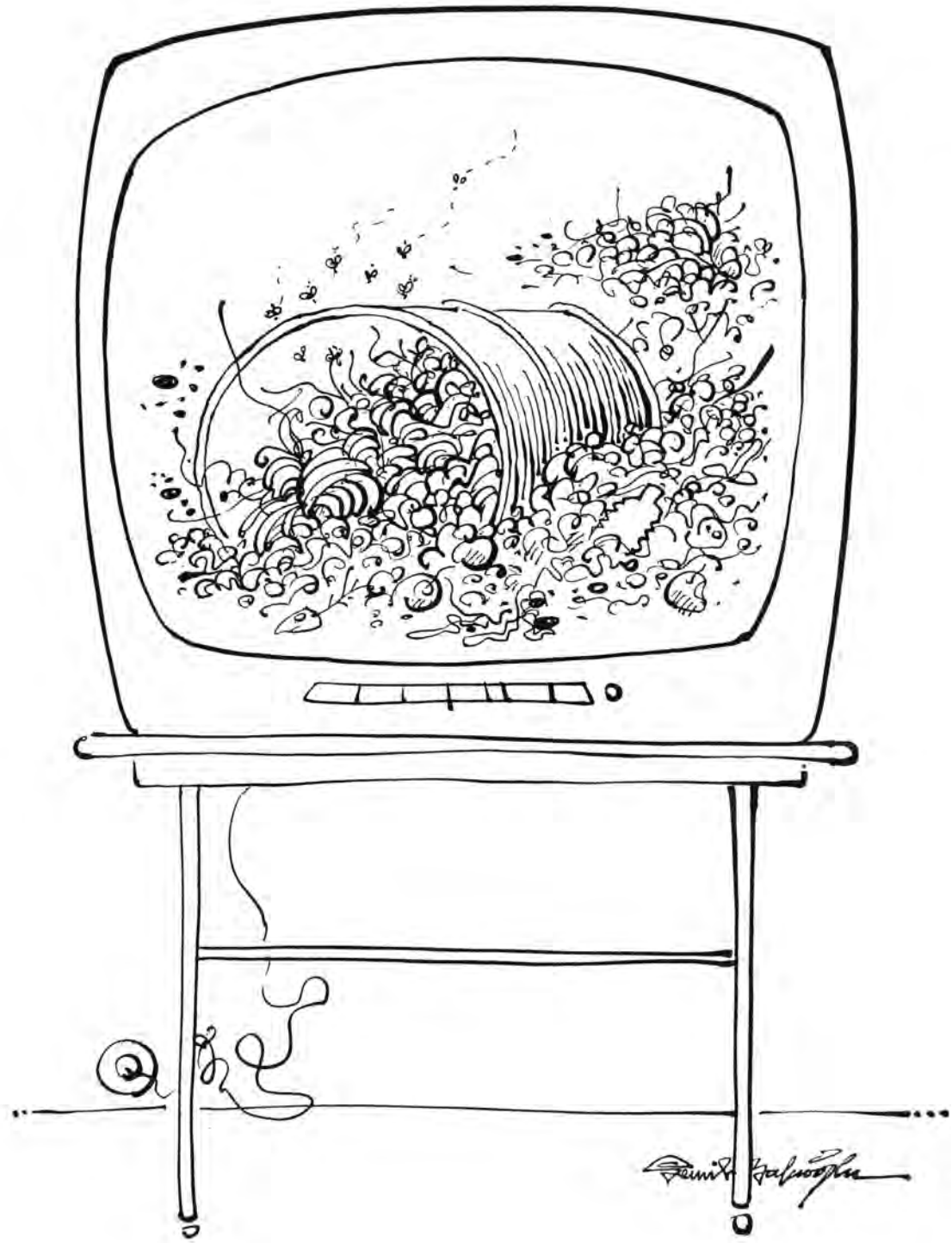
* * *

3) Ivan Illich, *H2O*, AFA Yayınları, Mart 1991.

Bugünün insanının, kısıtlı olarak "çevre"siyle, daha geniş olarak da "doğa"yla ilişkisi, kanımca, "koruma" terimiyle değil "sevme" (ya da, tabii "sevmeme") terimiyle ifade edilmelidir. Çünkü, öncelikle "sevme" korumayı içerir. Sevgi, yitirme korkusunu beraberinde taşır, bu da korumayı, daha doğrusu, yitirmemek için özen ve ilgi göstermeyi gerektirir. Ama tabii, "sevgi" terimini kullanmamın bir başka anlamı daha var. Sevgi, "madde" dünyasında yer almayan bir duygudur (bakmayın siz o "aşk"ı iki hormonun işleme mekanizmalarına indirgeyen "bilim adamları"na!). Tıpkı, saygı gibi, inanç gibi, korku gibi... Modern çağın, insanı kopardığı (koparmaya çalıştığı) "manevi" dünyanın değerleridir bunlar. Kimileri, bu eğilime "dinlerin yeniden yükselişi" diyorlar, kimileri ise "öznenin geri gelişi"... Ancak, bugün tam da, en başarılı bilim adamları bilimlerle etik'in ilişkisini sorgulayıp, genetik gibi kimi yeni gelişmelere ket vurmayı göze alıyorlarsa(4) "gelişme"nin ne pahasına olduğunu düşünüp, eski yaklaşımlarını gözden geçiriyorlarsa, bu, adı ne olursa olsun, insanın salt araçsal akıl dışında bir yönünün baskın çıktığı anlamına gelir. O yön ise, atalarımızda da var olmuş olan ve bizim torunlarımıza aktarmamız gereken yöndür. Sözü yine C. Castoriadis'e verelim:

"Benim geldiğim ülkede, büyükbabalarımın kuşağı, uzun vadeli planlama, dışsallık, anakaraların yüzme kuramı ya da Evren'in yayılması gibi şeylerin lafını bile duymamıştı ama, yaşlılıklarında bile, maliyet ve verim gibi sorular sormaksızın, zeytin ve servi ağaçları dikerlerdi. Öleceklerini ve dünyayı, kendilerinden sonra gelecek olanlara, belki de sırf dünya açısından, iyi durumda bırakmaları gerektiğini bilirlerdi. Bilirlerdi ki ellerindeki "güç" ne olursa olsun, bu güç, ancak, onlar mevsimlere uyduklarında, rüzgârları dikkate aldıklarında, sağı solu belli olmayan Akdeniz'e saygı duyduklarında, ağaçları zamanında budadıklarında ve tam kıvamında olabilmesi için şırayı gerektiği kadar beklettiklerinde yararlı sonuçlar verebilirdi. "Sınırsız"lık bağlamında düşünmezlerdi –hatta belki bu sözcüğün anlamını bile kavrayamazlardı– ama gerçek anlamda *sonsuz* bir zaman içinde hareket eder, yaşar ve ölürlerdi. Tabii ki, onların ülkeleri henüz 'gelişmemişti'."(5)

4) Bu konuda, özellikle Jacques Testart'ın Fransa'daki çalışmaları örnek gösterilebilir.
5) C. Castoriadis, *agy*, s. 216.

Nazi Ekolojisi: Kasım 1933, Temmuz 1934 ve Haziran 1935 Yasaları

Luc Ferry

Fransa'nın genç filozoflarından Luc Ferry, Yeni Ekolojik Düzen *adlı yapıtında (Bernard Grasset, Paris, 1992), günümüzde siyasal bir güç haline gelmesinden sonra, ya eski bir goşizmin, birtakım toprak bağlılığı ve aşırı sağcı izleklerle beslenerek yeniden dirilmesi olarak görülen ya da geleneksel siyasal oluşumların tam da eksikliğini çektiği büyük yenilikçiliklerden biri olarak değerlendirilen ekolojinin ideolojik arka planlarını inceliyor. Bunlardan biri de, Hitler döneminde Almanya'da çıkan ve tarihin en kapsamlı ekolojik yasalarını oluşturan hukuksal düzenlemeler. Aşağıda, yazarın, günümüzde ekolojist hareketlerin, her nedense, asla ele alıp incelemedikleri ve çözümlemedikleri bu yasalara ilişkin görüşlerini aktarıyoruz.*

"Im neuen Reich darf es keine Tierquälerei mehr geben" (Yeni *Reich*'ta, hayvanlara karşı şiddete yer olmayacaktır). Adolf Hitler'in bir söylevinden alınan bu sevimli sözler, hayvanları korumaya ilişkin *(Tierschutzgesetz)* 24 Kasım 1933 tarihli önemli yasanın

esin kaynağı olmuştur. İçişleri Bakanı'nın yasa metnini hazırlamakla yükümlü teknik danışmanları olan Giese ve Kahler'e göre, somut gerçekliğe nihayet geçirilmesi gereken –bu, nasyonal-sosyalist bir hükümetin iktidara gelmesinden önce mümkün değildir– Führer'in işte bu mesajıdır. En azından, 1939 yılında *Alman Hayvanları Koruma Hukuku*(1) adı altında yayımladıkları yapıtta verdikleri açıklama bu yöndedir. Üç yüz sayfadan oluşan bu kapsamlı yapıtta, yeni yasalara ilişkin tüm hukuksal hususlar ve gerçekten de kapsamının genişliğiyle benzersiz olan bir tasarının "felsefi" ve siyasal nedenlerini serimleyen bir giriş bölümü bulunmaktadır. Bu hususlar, bir süre sonra, 3 Temmuz 1934'te ava sınırlamalar getiren bir yasa *(Das Reichsjagdegesetz)* ve 1 Temmuz 1935'te, tam bir modern ekoloji anıtı oluşturan, doğanın korunması yasası *(Reichsnaturschutzgesetz)* ile tamamlanır. Her üç yasa da, her ne kadar dönemin çok sayıdaki güçlü ekolojist derneklerinin(2) dileklerine de tekabül etse de, asıl bu konuyu kişisel bir sorun olarak gören Hitler tarafından buyurulmuştur. Şansölyenin dışında, ilgili başlıca bakanların (Göring, Gürtner, Darré, Frick ve Rust) imzasını taşırlar.

Durum oldukça tuhaftır: Yeryüzünde ilk kez, kapsamlı bir ekolojik tasarıyla gerçek bir siyasal müdahale kaygısını bağdaştırmakla birlikte, günümüzde çevreye ilişkin literatürde (Yeşiller'in düşmanlarının yaptığı tek tük ve ikinci elden aktarıldığı için oldukça belirsiz alıntı dışında) bu yasaların hiçbir izine rastlanmaz. Halbuki, bunlar, çok iyi hazırlanmış, daha sonraları "radikal ekoloji" olarak adlandırılacak olan şeyin yeni-muhafazakârca yorumunu simgeleyen metinlerdir. Dolayısıyla çözümlenmeleri gerekir.

Önce amacı belirtelim. Çoklukla, belli bir fondamantalist ekolojiyi harekete geçiren toprak aşkıyla 30'lu yılların faşizan izlekleri arasındaki kaygı verici yakınlığın altı çizilmiştir. Kitabın ilk bölümlerinde bu yakınlıkların bazen *doğru* yönlere sahip olabileceğini göstermiştik. Ancak, haklı olarak nazizmin *a priori* her tür ekolojik ilgiyi devre dışı bırakmak amacıyla, yarattığı o kutsal dehşetten yararlanan demagojiden de sakınmalıyız. Nasyonal-sosyalizm hareket içinde ekolojiye duyulan gerçek bir ilginin varlığı, bence, ille de çağdaş ekolojinin eleştirel gözle incelenmesinde yararlanılacak tutarlı bir yadsıma oluşturamaz. Bu yönde düşünürsek, otoyolların yapımını da –Hitler rejiminin önceliklerinden biri olduğunu bildiğimizden– faşist bir edim olarak mahkûm etmek gerekir. Soykütüğe dayanarak eleştiri yapmak, ne burada, ne de başka bir yerde, geçerli bir davranış değildir.

Akıllarda kalması gereken bu noktayı belirttikten sonra, bir başka konuya değinelim: Bu büyük yasalar her şeye rağmen, bizi, doğaya gösterilen ilginin *(ipso facto)* insanlardan nefreti içermese de, böyle bir tutumu dışlamadığı olgusu üzerine düşünmeye itmelidir. İtiraf edelim: Hitler'in *Tierschutzgesetz*'i (Hayvanları Koruma Yasası) başlatan ifadesi insanı düş kurmaya itiyor. Bu yasaların, müstesna içeriklerine girmeden önce, en içtenlikli hayvanseverliğin (bu hayvanseverlik lafta kalmamış, olgularda da somutlaşmıştır), insanlara duyulan kinin, tarihte görülmüş en azgın örneğiyle bir araya gelmesinde endişe yaratan şeyler olduğu üzerine düşünülmelidir. Her tür ekolojiye karşı girişilecek aceleci bir polemikte bu saptamadan yararlanmak zorunda değiliz; ancak

1) *Das deutsche Tierschutzrecht*, Berlin, Duncker ve Humblot, 1939.

2) Özellikle de, 1904'te biyolojist Ernst Rudorff tarafından kurulan *Bund Deutscher Heimetzschutz* ve Berlin'de, 1906'da kurulan *Staatliche Stelle für Naturdenkmalpflege*. Bu derneklerle ve daha genel olarak Nazi rejiminde, doğa korumacı hareketlerle ilgili olarak, Walter Schoenichen'in yapıtlarını okumak gerekir. Kendisi de koyu bir nasyonal-sosyalist ve Berlin Üniversitesi'nde doğa koruma kürsüsünde görevli olan yazar, 50'li yılların sonuna kadar Almanya'nın bu konudaki görevine ilişkin bir dizi yapıt vermiştir. Bunlar arasında, Hitler rejiminin iyiliklerine ilişkin iki deneme de vardır: *Naturschutz im dritten Reich*, Berlin 1934 ve *Naturchutz als Wölkische und internationale Kulturaufgabe*, Jena, 1942. Bunlar, hiç kuşkusuz, nazi ekolojisinin, gelişimine katılanların gözünde ne anlama geldiğine ilişkin en iyi yorumlardır. Yine aynı yapıtlarda, yasaların, Alman romantizminin entelektüel tarihine göre konumlandırıldığı da görülür.

bu durum, söz konusu saptamanın anlamı üzerine düşünmemizi de engellememelidir.

Radikal ekolojinin bizi uygulamaya davet ettiği doğa aşkı, "gerici"lerde de, "ilerici"lerde de, kültürde, benim burada "koparılma" olarak adlandırdığım (ama, aynı zamanda da, istenirse, kötücül bir anlamda "köklerinden kopma" olarak adlandırılabilecek olan) şeyle bağlantılı olan ve kendisinde Aydınlanma geleneğinin sürekli "özgün olarak" insaniliğin belirtisini gördüğü şeyle bir arada yer alır. İnsanı *aşkın* bir varlık olarak gören tüm düşünceler, örneğin Hegel sonrası eleştirelciliği ya da hatta Fransız cumhuriyetçiliği,(3) onu en mükemmel doğa karşıtı (karşı-doğa) varlık olarak tanımlar. Bu koşullarda, Hitler yanlısı bir kişinin, kültür sözcüğünü duyduğunda, tabancasını, vatansız olana, yani belli bir toplulukta kökleri bulunmayana doğrultmasında şaşırtıcı bir şey yoktur. Bunu, ev yaşamını dolduran kedi ya da köpeğe karşı olan aşkını aynen koruyarak yapması da şaşırtıcı değildir.

Bu bağlamda, Nazi yasalarının ardında yer alan felsefi savlar, çoğu zaman *deep ecology*'nin (radikal ekoloji) geliştireceği savlarla kesişir ve bunun nedeni hiç de küçümsenmeyecek bir şeydir: Her iki durumda da, karşımızdaki, doğa ile kültür ilişkilerine dair aynı *romantik ve/veya duygusal* tasarımdır ve bu tasarım (sözde) uygarlığa karşı *yabanıl* durumun ortak bir biçimde yeniden değer kazanmasıyla bağlantılıdır. Çevre korunması konusunda, Naziler'in bellibaşlı kuramcılarından biri olan biyolojist Walther Schoenichen'in sürekli üzerinde durduğu gibi, 1933-1935 yasaları romantik hareketin varış noktasını, "popüler-romantik düşüncenin mükemmel bir biçimde hayata geçirilmesi"ni *(die Darstellung der völkischromantischen Idee)* oluşturur.(4) Liberalizm ve zenginler iktidarının vatanı olarak görülen ABD'ye duyduğu tiksintiye –bu, günümüzde de, pek çok genç Alman ekolojistinde aynen mevcut olan bir iğrenmedir– rağmen, bu kuramcının *"Wilderness"* aşkıyla *"des Wilden"* aşkı arasında bir yakınlık ilişkisi bulması gayet anlamlıdır; her iki durumda da, aynı "yabanıllığı" belirtmek için güzel bir kökeni açığa vuran sözcüklerden sızarak dile getirilen, yitirilmiş doğal bekârete yeniden kavuşma isteğidir. Schoenichen, geçen yüzyılın ortalarında Amerika'da oluşturulan "milli parklar"ı doğayla düzgün bir ilişkinin oluşturulmasında, belirleyici bir olay olarak görür. Alay etmeksizin, bizzat bu terimin bile ("milli park" terimi), içinde doğru yolda olan en az bir sözcük bulunduğundan dolayı, iyi olduğunun altını çizer.(5)

Doğaya İlişkin İki Fikir

Burada söz konusu olan, nazizmin, romantizmin basit ve saf bir devamı olduğu ve bir anlamda, Schoenichen'in istediği doğrultuda, romantizmin en uygun gerçekleşme biçimi olduğu fikrine saygınlık kazandırmak değildir. Hölderlin ya da Novalis'i nazizmin kurucuları olarak değerlendirmek de, en az Stalin'i Marx'ın en sadık yorumcusu olarak görmek kadar saçmadır. Halbuki, Nazi yasalarının ilkesinde, gerçekten de temel nitelikli bir izlek vardır: Romantik duygusallığın, Aydınlanma klasisizmiyle mücadelesi; her ne pahasına olursa olsun, kültürün hasarlarına karşı korumak gereken doğa, sanat tarafından dönüştürülmüş ve böylece *insanileştirilmiş* olan doğa değil, hâlâ zamanın kökenine tanıklık eden bâkir ve işlenmemiş doğadır. Nazi ekolojisini, doğallık

3) Marburg Ekolü, ama aynı zamanda da Husserl'in fenomenolojisi burada kaynak olarak kullanılabilir. "Aşkınlık" ya da *Dasein*'e özgü "ek-sistence" (varoluş) kavramıyla, Heidegger de bu gelenek içinde yer alır. Onun nazizme derin ve uzun süreli olmakla birlikte, ancak *kısmi* olan ve hiçbir biçimde ideolojinin "biyolojist" yanını benimsemeyen katılımının nedeni de budur. Heidegger'in pek çok müridinin bugün bu "insana özgü", otantiklik düşüncesine yeniden el atmaları –Heidegger bu düşünce nedeniyle, hâlâ hümanizm geleneğine (bir miktar) bağlıdır– hiç de iyiye alamet olmayan zamanların belirtisidir.

4) *Naturschutz als völkische und internationale Kulturaufgabe*, s. 45.

5) *Age*, s. 46.

statüsüne ilişkin yüz yıllık bir tartışmanın çerçevesinde yer aldığını kabul etmeksizin anlamak olanaksızdır. Bunun, ele aldığımız bağlamda belirleyici olan temel hedefini kısaca anımsatmak gerekir.

XVII. yüzyılın ortasından itibaren, iki estetik ekolü, klasisizmle "duygusallık" ekolünü karşı karşıya getiren bir tartışma çerçevesinde, doğaya ilişkin çatışmalı iki tasarım da ortaya çıkar.(6) Halbuki, bu ekoller bağlamında söz konusu olan, yalnızca güzelliğin ve sanatın statüsü değil, genel olarak uygarlığa ilişkin (kültürün gelişim süreci bizi, iddiaya göre, geri dönülmez bir biçimde, yitik kökenlerin varsayımsal otantikliğinden uzaklaştırdığından ötürü) felsefi ve siyasal tutumlarımızdır. Vatan olarak kendine Fransa'yı seçen klasiklere göre bu uzaklaşma yararlıdır. Daha da ötesi, aynı zamanda hem ilk, hem de otantik bir doğa fikrinin, *doğruyu söylemek gerekirse,* hiçbir anlamı yoktur. İşte bu nedenle, Descartes'çılıktan ve onun Ortaçağ animizmine karşı verdiği mücadeleden itibaren, gerçek doğanın, dolaysız bir biçimde duyularımızla algıladığımız doğa değil, *anlak*'ımızın (zekâmızın) bir çabası sonucu kavradığımız doğa olduğu fikri ortaya çıkar. Descartes'a göre, şeylerin özünü akılla kavrarız. Ve Fransız klasiklerinin "doğa" olarak adlandıracakları şey, duyarlı dolaysızlıkta verili olan görünümlerin karşıtı durumundaki bu özsel gerçekliktir. Böylece, oyunlarında "doğaya uygun olarak resmetmek" isteyen Molière, bize sıradan insanların günlük yaşamlarını betimlemez, *temel/özsel karakterlerin ideal-tipleşmiş* portrelerini çizer: Bunlar, cimri, insan düşmanı, Don Juan, hastalık hastası, vb.'dir.

Doğaya ilişkin bu "klasik" ve akılcı görünün ilk örneğini, doğal olarak, Fransız usulü bahçelerde görürüz. Bu bahçeler, tümüyle, doğanın gerçek özüne ulaşabilmek ya da, daha doğru bir deyişle, "doğanın doğasına" ulaşabilmek için, o doğayı geometrikleştirmeye dayalı yapaylıktan yararlanılması fikrine dayandırılmıştır. Çünkü gerçek olan'ın doğrusu, ancak matematikle, en soyut akılla kavranabilir. Catherine Kinzler'in belirtmiş olduğu gibi "Fransız usulü, işlenmiş, yontulmuş, çizilmiş, hesaplanmış, imbikten geçirilmiş, yapay ve zoraki bahçe, sonuç olarak, eğer işin derinliğine gidilirse, yabanıl bir ormandan *daha doğal*dır... Estetik gözlem için sunulan, bakımlı, denetlenmiş, sonuna kadar götürülmüş, aynı zamanda da daha doğru ve daha kırılgan bir doğadır çünkü temel olan kendini ancak gönülsüz bir biçimde serimler."(7) Dolayısıyla, Fransız klasiklerinin gözünde İngiliz bahçesi doğal değildir: En iyi olasılıkla, görünüşlere bağlıdır. Gerçeğin doğrusuna ulaşmaz. Daha kötü olasılıkla da, ne işlenmemiş haliyle doğayı, ne de o doğanın temel matematiksel gerçeğini yansıttığından ötürü, gösteriş ve özenti eğilimlidir. Yabanıl manzaralara, yani ormana, okyanusa, dağa gelince, bunlar, zevk sahibi insanda olsa olsa korku uyandırır: Onlarda egemen olan kaotik düzensizlik, gerçekliği gizler. Geometrik figürlerin armonisi tanrısal bir düzen fikrini çağrıştırıyorsa, bâkir doğa tinimize, ancak pagan, yani şeytansılığın sınırında imgeler sunar. Nitekim, bugün bizim ayrıcalıklı bir turizm yöresi olarak gördüğümüz Alp Dağları, tüm Klasik Çağ boyunca, aşılmak durumunda kalındığında gerçek bir talihsizlik yaratan iğrenç bir engel olarak algılanır.(8) Bu bakış açısında, güzel olan ancak, aklın bir gerçeğinin yapay olarak temsilidir, yoksa insanların uygarlığının gizlediği bir kökenin yeniden yerleştirilmesinin bizde yaratabileceği duyguların sahneye konması değil. Sevilen, terbiye görmüş, parlatılmış, kısacası işlenmiş, yani tümüyle söylemek gerekirse *insanileş(tiril)miş* doğadır.

Duygu estetiğinin isyan ettiği işte bu klasik güzellik görüsüdür. Matematiksel, işlenmiş ve insani olmak şöyle dursun, gerçek doğa, Rousseau'nun deyimiyle bilim ve

6) Bu çatışmanın kapsamını, *Homo Aestheticus*'ta (Grasset, 1990) çözümledim.
7) Jean-Philippe Rameau, *Splendeur et naufrage de l'esthétique du plaisir à l'âge classique,* Minerve, Paris, 1983.
8) Bu konuda bkz. Robert Legros'nun, Genç Hegel'in Alpler'deki seyahat günlüğü, Jerome Millon, 1988. Burada, onun temel savlarından birini alıyorum.

sanat kültürünün bize anlamını yitirtmiş olduğu *ilk otantiklikle* özdeşleşir. Dolayısıyla, burada, doğal olan, klasiklerde olduğu gibi, temel/özsel değil henüz doğası bozulmamış olup, "yabanıl durum" adı verilendir. Orman, dağ, okyanus, geometrinin yapaylıklarına karşı haklarına yeniden kavuşurlar. Dahası: Doğanın uygarlık aracılığıyla insanileşmesi bir yana –uygarlıkta doğa yalnızca yiter– tüm iddialarına karşın asıl doğaya yavaş yavaş ait olan, insanlardır. Rousseau'nun ve ilk klasiklerin, anlamlı bir biçimde "doğallar" olarak adlandırılanlara yağdırdıkları övgü buradan kaynaklanır: Bunlar, bir yandan, lüks ve yapaylık arzusunun henüz bozmadığı "Karaib'ler", öte yandan da, bizzat tecrit edilmişliklerinden ötürü kötülükten korunmuş olan "temiz yürekli mert dağlılar"dır.(9) Böylece yeniden hayat bulan, altın çağ ve yitik cennet mitos'udur. Buna, tahmin edileceği ve uygun düşeceği gibi, antihümanist "Batı'nın çöküşü" izleğinin habercisi olan o kaçınılmaz "düşüş" söylemi eşlik edecektir.

Çoğu zaman, bu duygu estetiğinin, olgun haliyle romantizmden ne denli uzak olduğu belirtilmiştir. Olgun romantizm kendisini klasisizmle duygusalcılık arasındaki karşıtlığın bir bireşimi (sentezi) olarak sunmaz mı? Romantizmde, doğa, "Yaşam" olarak bedenle ruhun, duyarlılıkla aklın "ilahi" birliği olarak tanımlanır. Yine de, duygusalcılıkla romantizm arasındaki ayrım genelde söylendiğinden daha bulanıktır: Romantikler, tarih felsefelerinde bile, yitik bir altın çağ fikrini, bir de, aynı biçimde, güzelliğin akıldan çok duygunun alanında yer aldığına ilişkin görüşü muhafaza edeceklerdir.

Nazi ekolojisinin, akılcı, hümanist ve yapaycı Fransız klasisizminin karşısına, ilk, yabanıl, saf, bâkir, otantik ve akıldışı olan çünkü *ancak duygunun yollarıyla ulaşılan* "Alman" doğa tasarımını çıkararak, dayanak aldığı, temelde bu iki izlektir.(10) Bu ilk doğa, bizzat, insan-üstü niteliğiyle tanımlanır. *İnsanın dışında* ve ondan *önce*'dir: İnsanın matematiksel aklının dışında ve tek sorumlusu insanın çılgınlığı ve kendini beğenmişliği olan kültürün ortaya çıkmasından önce yer alandır. *Halkçı ve Uluslararası Bir Çaba Olarak Doğanın Korunması*'nı ele alan 1942 tarihli yapıtında, Walther Schoenichen, nasyonal-sosyalist bir görüşle, doğa kavramının hangi bağlamda kavranmasının uygun olacağını belirtir. Belirtmeleri ilgi çekicidir: "Doğa'nın yarattıklarına saygı Kuzey halklarının kanına işlenmiş olduğu" gibi "apaçık (bir) gerçek"ten hareket ederek, önce (gerçekten de pek karşı çıkılamayacak nitelikteki) bir olguyu, "doğa" sözcüğünün kökenbilimsel olarak Latincedeki "natura"ya gönderide bulunmasını ele alır. Bu talihsiz bir kökendir, biraz fazla güneyde kalır, neredeyse Fransız'lara ait gibidir, Schoenichen onun yerine hemen "serpilmek, doğmuş olmak" anlamına gelen Yunancadaki *phuo* sözcüğünü koymayı tercih eder ve ondan türeyerek "fizik" sözcüğünün kaynaklandığı *phusis*'i belirtir. Bu filolojik işlem, şu sonuca varılmasını sağlar: "Yukarıda belirtilenlere göre, doğa kavramının ilk ağızda, *kendiliklerinden, insanların müdahalesi olmaksızın oluşmuş nesne ve olayları* belirttiğine kesin gözüyle bakılabilir." Burada, klasiklerin "insanileşmiş" doğasının tam karşıtı söz konusudur. "Doğayı mutlak biçimde niteleyen, insanların her türden müdahalesinin eksikliği, hatta dışlanmışlığıdır" yönündeki Yunanca

9) Robert Legros, Fransız klasisizmiyle kopma gösteren bu yeni duyarlılığın doğuşunu çok güzel betimlemiştir. "Bu doğa, kökenlerin doğasıdır. Henüz düzenlenmediği, disipline sokulmadığı, tabi kılınmadığı için "kökensel"dir. O salt, saflık, masumluk, atılım, tazelik, kendiliğindenliktir... Dağ, bu "kökensel (ilk)" doğanın bir imgesidir. Çiçeklerin kaynaşması, ırmakların taşması, çağlayanlar ve yabanıl otlar, havanın saflığı ve ormanların tazeliği, işte gerçek doğa, doğasının yitirmemiş doğa budur... Bu doğa yalnızca, dağlardaki manzaralarda değil, aynı zamanda da dağlıların göreneklerinde tezahür eder. İlk doğayla uyum içinde yaşayan Alp Dağları toplulukları, kendileri de "doğal" bir ruha sahiptir; yani, uygarlık tarafından bozulmamış, yapaylıklar yüzünden biçim değiştirmemişlerdir... Kökeninde saf ve eliaçık olan bir doğa idealiyle dağların kucağındaki bir altın çağ mitos'u biçimlenir." *age*, s. 20.

10) Alfred Baumler, *Das Irrationalitatsproblem in der Logik und Aesthetik des achtzehnsten Jahrhunderts* adlı kitabının (yeniden basımı Damstadt, *Wissenchoftliche Buchgesellschaft)* klasisizmin Fransızlara özgü karakterinin karşıtı olarak Almanlardaki bu duygu estetiğinin özgüllüğüne ayırmıştır.

kökenin anlamı ve değeri üzerinde ısrar eden Schoenichen için temel olan da budur. Dolayısıyla, böyle yapmak gerektiğine göre, doğa sözcüğü, yerine *Urlandschaft*'tan, yani toprak ya da "ilk toprak"tan söz edilerek, germenleştirilebilir!

Böylesi bir tanımla, nazi ekolojisi, bir anlamda, bir önceleme yapar: Duygu estetiğiyle, sonradan radikal ekolojinin merkezi izleğine dönüşecek olan doğal dünyanın, insanların dikkate alınmasından tamamen bağımsız olarak, *kendinde saygıdeğer* olduğu fikri arasında bir bağ kurar. Schoenichen, Wilhelm Heinrich'in, "çevreci" bir görüşle, ekolojinin, yararcı, dolayısıyla insanmerkezci nedenlerle doğrulanmasına yöneltilen eleştirinin habercisi olan metinlerine, işte bu anlamda, büyük bir coşkuyla gönderide bulunur: "Alman halkının ormana gereksinimi vardır. Odun dış insanı ısıtmak için hiç gerekmediğinde bile, iç insanı ısıtmak için gereklidir. Ormanı, yalnızca sobaların kış vakti soğumaması için değil, halkın nabzının neşeli bir yaşamsal ateşle atması, Almanya'nın Alman olarak kalması için korumalıyız." Mantıksal olarak, bireysel çıkarların önceliğinin böylece bir yapı-sökmeye uğratılması ağaç ve kaya haklarının açık ve net bir biçimde talep edilmesiyle sonuçlanır: "Yüzyıllar boyunca, ekili toprakların hakkını korumanın bir ilerleme olduğu fikriyle kafamızı şişirdiler. Ama bugün, gerçekten de, tarla haklarının yanında, yabanıl doğa haklarının talebi bir ilerleme oluşturuyor. Üstelik bunlar yalnızca, ormanlık toprakların hakları değil, aynı zamanda kum tepelerinin, bataklıkların, kıraç toprakların, kayalıkların ve buzulların da hakları!"

İnsanmerkezciliğin Eleştirisi ve Doğa Hakları Talebi

Bu eleştiri ve bu talep, özellikle de en önemli yasada, yeni hayvanlar aleminin korunmasına, Göring'in deyimiyle, "toprağın bu yaşayan ruhu"nun *(die lebendige Seele der Landschaft)* korunmasına ilişkin olan yasada ortaya çıkar. Bellibaşlı yazarlarının, yani Giese ve Kahler'in kalemlerinden, aynı konuya değinen, yabancı ya da yerli, önceden var olan tüm yasaların karşıtı olarak, nasyonal-sosyalist *Tierschutzgesetz*'a özgü kökten yeniliklerin ayrıntılı ve uzun bir çözümlemesi yapılır. Ancak, kendilerinin de itiraf ettiği gibi, bu özgünlük, dünya tarihinde ilk kez, hayvanın, *insanlara oranla* değil de, doğal bir varlık olarak, yani *kendi için* korunmasından kaynaklanmaktadır. Uzun bir hümanist hatta insanlıkçı gelenek, kuşkusuz hayvanlara karşı gaddar davranışların yasaklanmasını istiyordu ama bunu, hayvanlara zarar vereceğinden dolayı olmaktan çok, insan doğasının kötü bir durumunu dile getirdiği, hatta insanları şiddete itebileceğinden ötürü istiyordu. Grammont yasası, XIX. yüzyıldan beri, Fransa'da, evcil *hayvanlara* karşı şiddetin *kamuya* açık gösterisini (boğa güreşi, horoz güreşi, vb.) bu zihniyetle yasaklıyordu.

Ancak, 20'li yılların sonunda diğer Avrupa ülkelerinde yürürlüğe giren yasalarla karşılaştırıldığında, gerçekten de *Tierschutzgesetz*'in insanmerkezciliğe bir son verilmesi yönündeki açıkça ilan edilen isteğiyle kesin bir karara vardığı görülür:(11) Burada, örnek bir kesinlik içeren, metinlerin aktarılması gerekir:

> "... Alman halkı, ezelden beri hayvanlara karşı büyük bir aşk besler ve her zamaniçin onlara karşı sahip olduğumuz yüksek etik yükümlülüklerin bilincindedir. Ne var ki, hayvanları koruma konusundaki yasal düzenlemelerin iyileştirilmesi yönünde, geniş çevreler tarafından paylaşılan istek, *hayvanların hayvan olarak, kendileri için (um ihrer selbest willen), korunma hakkına* sahip olduklarını resmen tanıyan özgül bir yasanın çıkarılması, ancak nasyonal sosyalist yönetim sayesinde *fiilen gerçekleşmiştir."*

11) Yalnızca 22 Mart 1929 tarihli Belçika yasası, bununla karşılaştırılabilir; ancak İngiltere de, tıpkı Avrupa'nın güneyindeki ülkeler gibi, yabanıl hayvanlara karşı gaddarlığı cezalandırmaz.

Bu yeni yasanın esinine egemen olan iki belirti, onun insanmerkezci olmayan niteliğini açığa çıkarır. Yasayı kaleme alanlara göre, tüm diğer ülke yasalarında, nasyonal-sosyalizm öncesi Almanya'dakiler de dahil olmak üzere (ve bu konuda, Belçika gibi birkaç istisna dışında haklıdırlar) hayvanlara karşı şiddetin cezalandırılması için *kamu önünde yapılması ve evcil hayvanları hedef alması* gerekirdi. Dolayısıyla, hukuksal metinler "hayvanların, şiddet edimleri ve kötü muameleye karşı donanımlı olmaları amacıyla, korunmasını amaçlayan bir ceza tehdidi" oluşturmuyor, gerçekte "hayvanlara karşı gaddarca bir eyleme katılmak zorunda kalmanın doğurduğu o zor duygu karşısında insanın duyarlılığını koruma"yı hedefliyordu. Dolayısıyla artık "insanların duyarlılığı üzerindeki dolaylı etkilerinden dolayı değil, kendinde gaddarlığı" bastırmak söz konusuydu. *Yasa koyucu bunun üzerinde durur: "Gaddarlık, artık, insanların duyarlılığını hayvanlara yapılan gaddarlığın oluşturduğu gösteriden koruma fikriyle cezalandırılmıyor, insanların çıkarı burada arka planı oluşturmuyor: Hayvanın hayvan olarak (wegen seiner selbst) korunmasının gereği resmen kabul ediliyor."* Dolayısıyla, bundan böyle, özel yaşam dahilinde yapılan gaddarlık da diğerleri gibi cezalandırılabilir hale geliyor.

Aynı ruh haliyle,[12] evcil hayvanlarla yabanıl hayvanlar arasındaki (kendisi de insanmerkezci olan) karşıtlığı da aşmak gerekir – ve bununla, nazi yasaları, yenilikçi bir biçimde, günümüz cins ve tür ayrımının en köktenci taleplerini önceler. *"Tüm hayvanlar için geçerli olan"* yasanın 1. paragrafının amacı budur. *"Bu yasanın kullandığı anlamda "hayvan", gündelik dilde de, doğa bilimlerinde de bu şekilde belirtilen tüm canlı varlıkları kapsar. Dolayısıyla, cezai açıdan, ne evcil hayvanlarla diğer türden hayvanlar, ne üstün ve üstün olmayan hayvanlar, ne de insana yararlı ya da zararlı hayvanlar arasında bir fark gözetilecektir."* İşte, şimdi bizim *deep ecologist*'lerimizin (radikal ekolojistlerimizin) canı gönülden benimseyip altına iki kere imza atabilecekleri bu metin, Grammont yasasının tam karşıtı bir noktada konumlanıyor.

Ayrıntılarına girmeksizin, bu yasanın, günümüzde hayvan hakları savunucuları tarafından tartışılan tüm belirleyici sorunları büyük bir titizlikle incelendiğini de ekleyelim: Kazların besiye çekilmesinden, anestezisiz kesime kadar, tüm bu konuları ele almakla, bu yasa kendi çağının elli yıl (hatta daha da fazla) "ileri"sindedir.

Özellikle incelikli ve titiz göründüğü iki noktada daha, *Tierschutzgesetz*, bir kez daha hayvan aşkının insan aşkını içermeyeceğini anımsatıyor: O andan itibaren yasaklanan geleneksel hayvan kesimine eşlik eden Yahudi barbarlığına ilişkin başlıbaşına bir bölüm bulunuyor. Bir başka bölüm de, beslenme, dinlenme, havalanma, vb. koşullarından esinlenerek, bazı sayfalarında artık, *gerçekleşmekte olan ulusal devrimin iyilikleri sayesinde*, hayvanların naklinin trenlerle gerçekleşmesinin uygun olacağını belirtiyor.

Liberalizme duyulan kin: Yitik cennet ve Batı'nın çöküşü

Bu yasalarda "düşüş", "terk edilme" izleği sürekli mevcut. İlk ve otantik doğanın karşıtı olarak modern liberal ekonomiye içkin barbarlık sunuluyor. 26 Haziran 1935 tarihli *Reichsnaturshutzgesetz*'in önsözü, anlamlı sözcüklerle, hemen bunun altını çiziyor ve böylece romantiklerin üç zamanlı tarih –altın çağ, düşüş ve restorasyon– görüsüyle yeniden bağ kuruyor:

> "Bugün de, eskiden olduğu gibi, ormanlarda ve tarlalarda, doğa, bir nostaljik coşku *(Sehnsucht)* ve neşe konusu ve Alman halkının yeniden doğuşunun aracıdır.

12) Yine de yasayı kaleme alanların hayvanları Alman yurttaşıyla aynı düzeyde bir hukuk öznesi olarak görmediğini belirtelim. Ancak, bu sorunun açıkça dile getirilip tartışılması ve yasaya olumsuz yanıtın hayvanların *hayvan olarak* hakları olmaması anlamına gelmediğinin altının çizilmesi anlamlıdır.

> Ulusal toprağımız *(Heimatliche Landschaft),* ilk zamanlara göre, derinlikli bir biçimde değişmiştir, florası, tarım ve orman sanayii tarafından olduğu gibi, tek yönlü bir parçalanma ve kozolakları temel alan monokültür (tek tip tarım) nedeniyle çeşitli biçimlerde bozulmuştur. Doğal olarak içinde oturanlar azalırken, ormanları ve tarlaları canlandıran çeşitli bir fauna da küçülmüştür.
> Bu evrim, çoğunlukla iktisadi gerekliliklerin bir sonucu olmuştur. Bugün, Alman toprağının bu şekilde altüst edilmesinin doğurduğu yalnızca entelektüel değil, aynı zamanda da iktisadi hasarlara ilişkin bir bilinç gün yüzüne çıkmıştır.
> Önceleri, yüzyılın başlarında doğan "doğal anıtlar"ın korunma yerleri ancak yarım önlemlerle donatılıyordu çünkü temel siyasal ve entelektüel koşullar *(weltanchauliche Voraussetzungen)* eksikti. Ancak Alman insanının dönüşümü doğanın etkin bir biçimde korunmasının ön koşullarını yaratabilirdi.
> Alman Reich hükümeti, en yoksul vatandaşlarımıza bile, Almanya'nın doğal güzelliğinden hak ettikleri payı garanti etmeyi görev biliyor. Dolayısıyla doğanın korunması için Reich yasasını çıkardı..."

Bu metin üzerine söylenecek çok şey var. Öncelikle, burada, kültürel olanla doğal olanın romantik bir biçimde birbirine karıştırıldığı görülüyor; bir "Almanya'nın doğal güzelliği" ya da "doğal anıtlar" (Naturdenkmale) fikrine bir anlam veren de bu. Yasanın 3. paragrafı, bu "doğal anıtlar"ı, radikal ekolojinin, birer hukuk öznesi olarak yabanıl alanlar kurma yolundaki pek gözde projesini anımsatan terimlerle tanımlıyor: "Bu yasaya göre, doğal anıtlar, korunmaları, önemlerinden, bilimsel, tarihsel, vatanseverliğe ilişkin, folklorik ya da başka önemlerinden dolayı, bir kamu yararıyla bağlantılı olan, doğanın özgün yaratımlarıdır –söz konusu olan, örneğin, kayalar, şelaleler, jeolojik kazalar, ender ağaçlardır..." Dolayısıyla, yasa "koruma altında doğal alanlar (Paragraf 4)" yaratılmasını öngörecektir.

Ancak bu yasada asıl görülen, nazi rejiminin, sağlam bir efsaneye karşın, yalnızca modern tekniğe yönelik olmayıp, en azından aynı derecede de bizim bugün, tikel etnik nitelikleri ve ilk doğayı yıkan biçiminde algıladığımız ekonomik "modernleşme"ye de karşı olduğudur. İşte bu doğrultuda, gerçek bir "farklılığa övgü" ve liberal dünyanın tek boyutluluğuna karşı çeşitliliğin yeniden rağbet görmesi olgusuna tanık olunur. Çünkü Schoenichen'in, 1935 yasasını savunurken ve açıklarken belirttiği gibi, liberalizmin altında yatan ideoloji "bir yandan ekonominin akılcılaştırılması yavaş yavaş manzaraların kökensel özelliklerini yok ederken, ulusun kendine özgü ve ilk özünü sürekli biraz daha içine atan genel kültürün ve kentleşmenin kademeli etkisi"yle belirlenir.(13) Gerek muhafazakâr devrimin, gerekse 60'lı yılların goşizminin, hem Heideger'in, hem Marcuse'nin, hem Alain de Benoist'nın, hem Félix Guatarri'nin yeniden ele alacağı bir izlek doğrultusunda, dolayısıyla, artık yapılması gereken grupların ve bireylerin, dünya Kapitalizmi'nin merkezi dinamizmini oluşturan geniş farksızlaştırma ("Amerikanlaştırma") hareketine karşı yeniden tekilleştirilmesi, yeniden farklılaştırılmasıdır. Nasyonal-sosyalist versiyonunda, bu anti-liberal motif şu fikirde dile gelir: Tarihin ilk iki anından, yani altın çağ ve düşüşten sonra, ancak yeni bir insan *(die Umgestaltung des deutschen Menschen)* tarihin sonunun, yani yitirilmiş kökenle bağların yeniden kurulmasını sağlayacak kurtuluşun yolunu açacaktır. Bugün çelişkili görünse bile, doğanın korunmasına ilişkin yasalar, gayet mantıklı bir biçimde, etnik farklılıkların çoğulluğuna ("zenginliği ve çeşitliliği") saygı duymayı düşünen bir Üçüncü Dünya'cılıkla devam ediyor.

13) *Age*, s. 21

Üçüncü Dünyacılık ve Farklılığa Övgü

Nazizm, hiç de olumsal olmayan nedenlerden ötürü, "doğal (yani buradaki anlamıyla da "ilk") topluluklar"ı koruma yönünde gerçek bir kaygının öncüllerini taşımaktadır: Bunu anlamamızı engelleyen, ancak cehalet ya da önyargıdır. Walter Schoenichen'in, kitabında bu konuya ayırdığı bölüm, "beyaz adamın, yaradılanın bu büyük yıkıcısının" tutumunu damgalamak için söyleyecek söz bulamaz: Bu "adam", bizzat kendisinin yitirdiği cennetten, ancak "salgınlardan, hırsızlıklardan, yangınlardan, kan ve gözyaşlarından"[14] oluşan bir yol ayırmıştır: "Gerçekte, beyaz ırkın 'kültürel' tarihinde ilkel toplulukların köleleştirilmesi, bu tarihin en utanç verici bölümlerinden birini oluşturur; bu bölüm yalnızca kan denizleriyle değil, aynı zamanda da, olabilecek en kötü türden gaddarlıklar ve işkencelerle de doludur. Üstelik, o tarihin son sayfaları, öyle uzak zamanlarda falan değil, XX. yüzyılın başlarında yazılmıştır." Schoenichen, oldukça büyük bir titizlikle, Güney Amerika yerlilerinden, ("düşünülemeyecek derecede gaddar ve iğrenç koşullarda püskürtülen") Siu'lara ve Güney Afrika'daki Bushman'lere kadar, sömürgelik tarihinde yer alan çeşitli soykırımların listesini çıkarır. Bushman'lerinki, liberal kapitalizmin hasarları açısından, özel olarak anlamlıdır: Bu insanlar, mülkiyet kavramına sahip olmadıkları için soykırıma uğratılmışlardır. Bölgelerinde av hayvanı kalmayınca, bu avcı topluluğu, kolon'lara ait keçileri "çalmak" zorunda kalmıştır. "Çalmak" terimi tırnak içine alınmalıdır çünkü Bushman'ler özel mülkiyet diye bir şey bilmiyorlardı. Ve hiçbir şey anlamadıkları bir şeyden ötürü hapse atıldıklarından, açlıktan ölüyorlardı: "Böylece, yerlileri, dışarıdan dayatılan bir siyaset, bu insanların öyle bir günde avcılık yaşamlarını terk edip çiftçiliğe başlayamayacaklarını anlayamadığından dolayı, ilginç bir topluluk, gözlerimizin önünde eridi bitti..."

1942'de *Naturschutzgesetz*'i, bu zararları gidermenin bir yolu olarak gören (bu yasa, her tür yabanıl yaşam tarzını korumaz mı?) bir Nazi biyolojisti tarafından kaleme alınan bu iddianame, çok ilginçtir. Belli bir hedefi vardır: Libaralizm, özellikle de, Fransız usulü cumhuriyetçilik. Ancak, olumlu bir amaç da güder: Bu ilklik'i *(Ursprünglichkeit)* temsil ettiğinden itibaren, insani olsun ya da olmasın, doğanın haklarını korumak. Birinci konuda, Schoenichen'in saldırıları çok açıktır. Kapitalizmin açlığını sorgular. Çünkü bir başka dünya görüşü ortamında, "fatihlerin istekleriyle, ilkellerin yaşamsal gereksinimleri arasında mantıklı bir uzlaşmaya varmak pekâlâ mümkün olabilirdi. Böylesi bir çözüme engel olma hatası, öncelikle liberal dünya görüşüne aittir. Çünkü bu görüş, sömürgelerin salt anavatanın kârı doğrultusunda kullanımını bir ilke düzeyine yükseltmiş olan iktisadi verimlilik dışında hiçbir gerekçe tanımaz." Bu, tabii ki, Schoenichen'e göre, Fransızların "doğrudan doğruya 1789 İnsan Hakları Beyannamesi'nden alınan" özümseme kuramını kınamak için de iyi bir fırsat olmuştur. Böylece "Fransa'nın sömürgeci siyasetinin arka planını oluşturan hep bu köhne liberal sömürü kuramıdır, öyle ki ilkellere, doğayı korumaya yönelik bir düşünce doğrultusunda konumlanan bir muameleye hiçbir yer verilmemiştir."

Bu, doğal yaşamın "özümsenmesi"ne dayalı görüşe karşı, nazi siyaseti farklılıkların gerçek anlamda kabulünü savunur: "Nasyonal-sosyalizmin doğa siyaseti açısından, izlenmesi gereken yol çok açıktır. Başlangıçlarında Amerika ve Avustralya'nın bize sundukları baskı ve kökünü kurutma modeli de tıpkı Fransa'nın özümseme modeli gibi, söz konusu değildir. Tek uygun olan, doğalların, kendi ırksal kökenlerine uygun düşen biçimde gelişmesidir." Dolayısıyla, her durumda, yerlileri, kendi kendilerini geliştirmede serbest bırakmak gerekir. Schoenichen'e göre, "nasyonal-sosyalist bir dünya

14) *Age*, s. 411.

görüşü açısından" apaçık olan tek öneri, karma evliliklerin yasaklanmasıdır çünkü bu tür evlilikler, tam da, faklılıkların yok olmasını ve insan türünün tek biçimli hale gelmesi demektir. Dün olduğu gibi, bugün de, aşırı sağ, ekolojiye "kimliğin korunması" yani toplulukların –en başta da, doğal olarak, kendi topluluğunun– "etnik, kültürel ve doğal ortamının korunması" görevini yükleyerek, hangi biçimde olursa olsun, melezliği, kınamaktan vazgeçmeyecektir. "Bir yandan, genelleşmiş bir melezleşmeyle insan ırklarının ortadan kalkmasını kabul ederken, hayvan türlerinin korunması için neden mücadele edilsin ki?"(15) Öyle ya...

Tıpkı, yabanıl, dağlı ya da Amerika yerli topluluklarına yeniden saygınlık kazandırmak isteyen duygu estetiği ve ekoloji gibi, nasyonal-sosyalist ekoloji görüşü de *Naturvölker'*in, "doğal topluluklar"ın ortamla görenekler arasında tam bir harmoniye ulaştıkları fikrine geniş çapta yer verir. Hatta, bu, onların, bir kökünden kopma ve sürekli hareketlilik dünyası olan liberal dünyaya üstün olduklarının bir göstergesidir. Hayvanların yaşam tarzına benzeyen yaşam tarzları, doğanın uzantısından başka bir şey değildir; Fransız Devrimi'nden kaynaklanan modernliğin yıktığı ve artık yeniden kurulması gereken tam da bu ideal bağdaşıklıktır.

Kültürel Bir Çizgi Olarak Doğa ve Doğal Bir Çizgi Olarak Kültür Üzerine

Böylece, söz konusu olan, Alman ulusunun yaşamında doğayla kültürün birliğidir; ve bu iki terimden her biri, Aydınlanma düşüncesinin yaptığı çağrı doğrultusunda kültürel olanla doğal olanı ayırmayı reddeden romantik bir motife göre, kendi gerçeğini bulmak üzere diğerinin içine geçer. 3 Temmuz 1934 tarihli av hakkındaki yasayı kaleme alanlar, bunu, hazırladıkları giriş bölümünde belirtmekten geri kalmazlar: "Alman av hukukunun iki yüz yıllık gelişmesi, Alman halkı ve *Reich*'ı için çok büyük kapsamlı bir çözüme ulaştı. Bu yasa, yalnızca, bu zamana değin yirmi farklı yerel yasa içinde yansıyan Alman hukukunun parçalanma durumunun aşılmasını sağlamakla ve böylece yasal birliğe ulaşmakla kalmadı, aynı zamanda da *en değerli kültürel varlıklarımızdan biri olarak av hayvanlarının (des Wildes)* korunmasını ve halkın, doğa ve onda yaşayan yaratıkları kavraması ve onlara sevgi duyması için eğitilmesini görevini de üstlendi. Yabanıl doğa *(das Wilde),* her uygarlığın önünde yer alan bir veri olarak değil, Almanya'nın "kültürel varlığı" olarak tanımlanır. Buna karşılık, eğer böyle nitelenmesi gerekiyorsa, kültürel bir yan olan, doğa aşkı, kökleri, anımsanamayacak kadar uzak zamanlardan bu yana Germenliğe özgü biyolojik oluşumun içinde yer alan bir şey olarak sunuldu:

> "Doğaya ve onun yaratıklarına duyulan sevginin kökleri, tıpkı ormanda ve tarlalarda yapılan avın kökleri gibi, Alman halkının varlığının en derin yerinde yer alır. Almanların soylu av sanatı, yüzyıllar boyunca, işte bu şekilde, anımsanamayan bir Germen geleneğine dayanarak gelişti. Avı ve av hayvanlarını, sonsuza kadar, Alman halkı için, halkın değerli varlıkları olarak korumak gerekir. Alman insanının vatan toprağına duyduğu aşkı derinleştirmek, yaşamsal gücünü artırmak ve ona, gündelik çalışmasının ardından dinlenme olanağını sunmak gerekir."

Yani, sonuç olarak, balık tutma, avlanma ve gelenek... Tabii, hemen, yasanın amacının, yalnızca kültürel olanla doğal olanın hukuksal birliğini sağlamak olmadığını be-

15) Bruno Mégret, Ulusal Ekoloji Cephesi kolokyumu, 2 Kasım 1991.

lirtmemiz ve o yasayı gerçek bir ekolojik düşünüm çerçevesine yerleştirmemiz gerekir. Dolayısıyla, av hakkı, bir doğal ortamın korunmasını ilişkin iyi kavranmış taleplerle uyumlu olacak biçimde *sınırlandırılmalıdır.* Bu bağlamda, 1934 yasası, hiç kuşkusuz avcının rolünü modern terimlerle yeniden tanımlayan ilk yasadır. Uzun bir gönence yönelik bir motife göre, avcı, basit bir yağmacıyken, çevrenin korunmasının, hatta, modern tek biçimleştirmenin sürekli tehdidindeki ilk (kökendeki) çeşitliliğin yeniden kurulmasının temel yapıcılarından biri haline gelir.

> "Bu sıfatı hak eden bir avcının görevi yalnızca hayvan avlamak değil, aynı zamanda da o av hayvanlarına, türler açısından daha sağlıklı, daha güçlü ve daha çeşitli bir av hayvanı durumunun korunabilmesi için bakmak ve onları beslemektir."

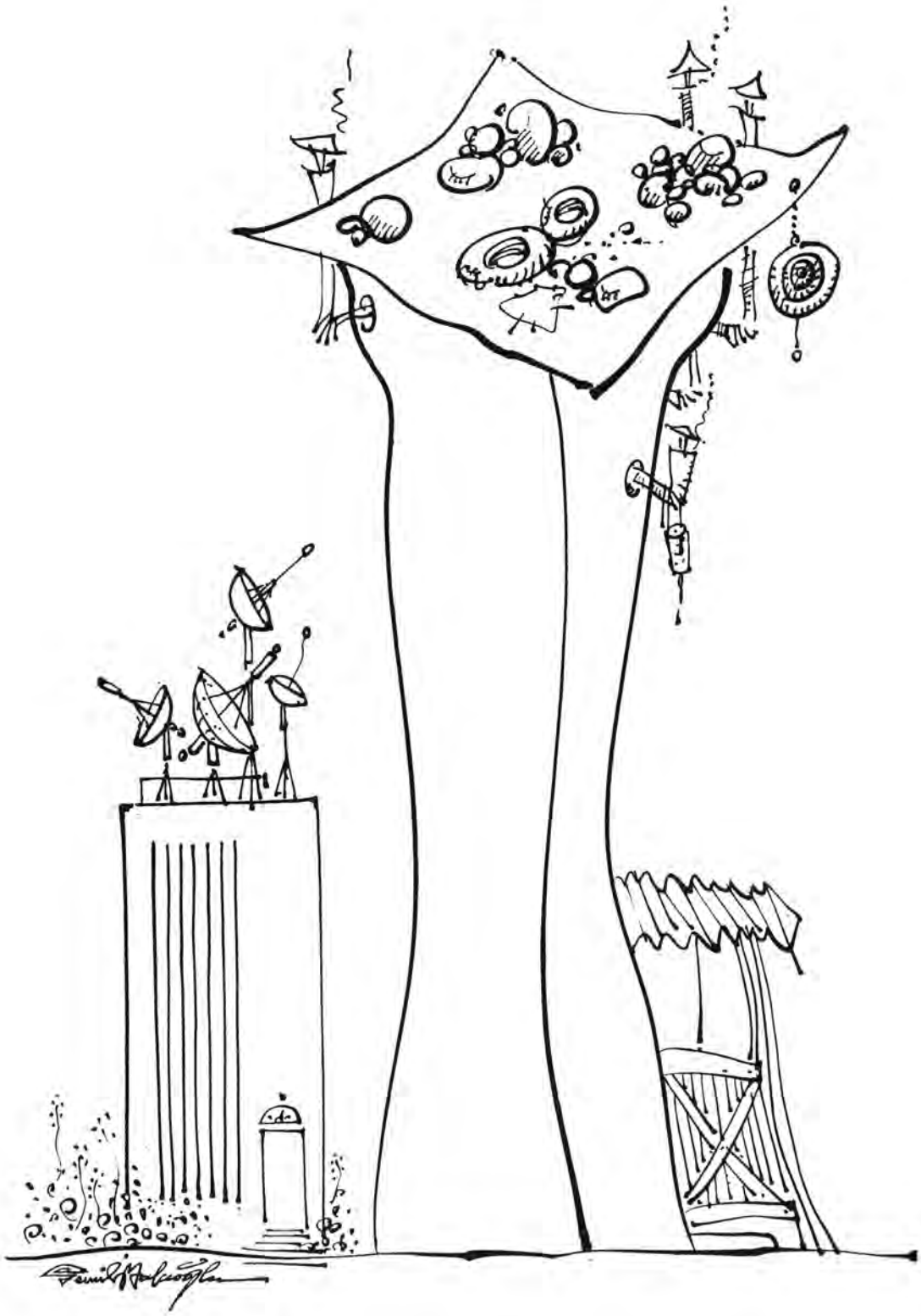
Yasanın altıncı bölümü av hakkının sınırlandırılmasına ilişkin hususları kapsar; bunlar, yalnızca güvenliğe, kamu düzenine, hatta manzaraların korunmasının gereğine değil, aynı zamanda da "hayvanlara karşı gaddarlığın önlenmesi"nin gerekliliğine bağlı sınırlandırmalardır. Nitekim, acı veren tuzakların kullanıldığı kimi av türleri, bizzat Hitler için çok değerli olan bu istenç adına yasaklanmıştır.

Reichsjagdgesetz böylece nasyonal-sosyalistlerin ekolojist tertibatının ana parçasını oluşturur: Bu yasayla birlikte, insan, yalnızca, kendi girişimleri sonucu insanileştirilmiş ve işlenmiş bir doğanın efendisi ve sahibi olarak değil, aynı zamanda da, zenginliğini ve çeşitliliğini koruma yükümlülüğünün sonsuza kadar kendisine verildiği, içkin yasaları kapsayan bir yabanıl durumun sorumlusu olarak sunulur.

Çeviren: Hülya Tufan

"Savaşın dışardan değil, ama sizin tarafınızdan yaratıldığını ve istendiğini anlarsanız, barışa giden yol önünüzdedir."

Hermann Hesse

Bu Ne Sevgi Ah, Bu Ne Izdirap

Ali Esad Göksel

İnsan eliyle oluşturulan çevre ve mimari üzerine toplumun her kesim ve nesilden ferdinin bu denli, sürekli "söylediği" çok ülke var mıdır, bilinmez.

Gerçekten de ülkenin herhangi bir köşesinden süratle geçerken göreceklerinizi, etrafta kendi yaptıkları ile manzumeye katılıp, sızlanmaya da devam edenler, insanı düşüncelere, söz söylemesi gerekenleri bu sürekli "inşaa ve söylenme" sendromu karşısında tuhaf bir suskunluğa sevkedebilir.

Oysa zaman seyretme ve sessiz kalma zamanı değildir. Başta kendi kendine suçlanarak suskunlaşan "mimar" olmak üzere, "imar eden ya da seyreden" herkesin söylenmek yerine, tekrar sevebileceği bir çevre için söz söylemeye başlaması zamanıdır.

Türkiye'de gerçek anlamda mimari kirliliğin envanteri her şeye rağmen (ne yazık ki artık masum ölçeği kaçırmış olan) gece-gündüz kondularla yüklü değildir. Bu onları mimari saymayan snob bir yaklaşım ya da popülist bakış açılarından ziyade, onların yönlendirici olmayışı ve olamayacağı hükmüne yaslanmaktadır.

Tehlikenin ana başlıkları kültürel boşluklar, Kitsch (rüküşlük), kamu eliyle biçimlenen imar hareketleri ve konut hamlesidir.

Kitsch, kültürel yaşamımızın bütün sahalarında olduğundan daha fazla mimaride mevcuttur. Kültürel yaşamımızın diğer dallarından farklı olarak her zaman popülist politikalarla bağlı olmayan mimari Kitsch, kamu eliyle İstanbul'un göbeğinde 50 yıldır mevcut bir yeşil alanı biz burayı park yapacağız derken "Rüküşlükler Siedlung" haline dönüştürebilmektedir.

Özel sektörün rüküşlüğünün kamudan geri kalmayacağı aşikârdır. Özellikle 1980

sonrası birbiri ardına yapılan turizm yatırımlarının çoğu sahillerimizi inanması güç bir tatil rüküşlükleri sergisi haline sokmuştur.

Tabii ki kültürel yaşamımızın diğer alanlarındaki (müzik, moda, resim, grafik vd.) rüküşlüklerin geçicilik ve değiştirilebilirliğinin yanı sıra inşa olunmuş rüküşlüğün en az 50 yıl bize eşlik edeceği unutulmamalıdır.

Kamu eliyle biçimlenen imar hareketlerinin çoğu sadece ruhsuz ve duyarsız olmakla yetinmeyerek ihtiyaca da cevap vermekten uzak kalmışlardır.

Kamunun "nasılsa" elde ettiği projeler marifeti ile "tip proje" olarak yurdun dört bir yanını "imar ettiği" yapılar: okullar, hastaneler, hapishaneler, vergi daireleri, müzeler vd. sadece kendi isabetsizliklerinden çok ötede örnek oluşturma cürmünü de işlemişlerdir.

Kamu eliyle biçimlenen (dolaylı da olsa) diğer bir yapı sınıfı camilerdir. Türkiye gibi bir ülkede (elimizdeki gelenek ve mirasa rağmen) son dönemde inşaa olunan camilerin mimarisi, şehir ve bulundukları mahal ile olan ilişkileri sadece mimari ile uğraşanların değil, sıradan dindar insanların da yüzünü kızartacak kadar seviyesizdir. Bu camilerin çoğu kamu eliyle oluşturulmuş tip projelerin herkesin başına buyruk bir yer seçimi ile konuşlandırabileceği girişimlerinin sonucudur.

Diğer bir kamu tasarrufu, gelişmekte olan şehir ve büyük şehirlerimize musallat olan "trafiğe nefes aldırma" hamleleridir. Şehir nüfus ve büyüklüğü uygun ölçekteyken toplu ulaşımla ilgili çözümlerin temellerini atmak yerine nutuk atmakla yetinenler, iş işten geçtikten sonra (köklü tedbirler yerine) anlık gösterişleri tercih ederek şehirlerin içinden "kısa dönem olgularına tahvilli" bulvarlar geçirebilmektedirler. (Sığ politikacılar bir yandan bu şehri çok seviyorum derken, bir yandan da Tarlabaşı'nda çok farklı kullanımlara müstahak bir tarihi yok edebiliyor, ya da [üstelik kısa zamanda yetersiz kalacağı aşikâr] boğaz kazıklı yollarını yaptırabiliyorlar.) Bu nevi tek taraflı bir sevgi ve sonuçları insana yapı tasallut davalarını hatırlatmakla kalmayıp sıradan yeni-şehirliye "ha bu işler böyle oldu bittilerle oluyor pekâlâ!" dedirtebilmektedir. Modern pedagoji çocukların anne babanın dediklerinden çok yaptıklarını örnek aldığı uyarısını yaparken, bizde kamunun berbat işler yapmakla yetinmeyip, popülist yaklaşımlarla belediye başkanından başbakanına kadar müteşebbis yeni-şehirlileri ayrıca yüreklendirdiği hatırlardadır.

Sonuç, Topkapı Sarayı'nın içine bile ruhsatsız ve garabet bir arkeoloji müzesi yapabilen kamu, onun cesaretlendirdiği her toplum kesiminden, kimin gücü kime yeterse icraatı, yok olan tarih, yok olan çevredir.

İnsan eliyle oluşmuş çevrenin başka bir "insan" eliyle yok edilmesinden büyük bir kirlilik olabilir mi?

Mimari kirlilikteki belirleyici-yönlendirici üçüncü grup, konut hamlesidir. Nüfusunun yarısı 18 yaşın altında olup, nüfusun binde 21 arttığı bir ülkede ekonominin lokomotiflerinden birinin inşaat sektörü: "konut inşaası" olması şaşırtıcı değildir.

Gerek kamu eliyle, gerekse kooperatifler marifetiyle gerçekleştirilen konut yerleşmeleri büyük şehirlerimizin yeni yüzüdür. Bu elbette, sadece tanımlayıcı estetik değerlendirmelere konu olacak bir açıdan değil, kurgusu açısından bakıldığında insan yaşamını birinci dereceden etkileyen, büyük projelerin çoğu ne yazık ki konut birey ilişkisini korumaktan çok uzak, acil ihtiyaç gidermeye çabalayan anonim silolar halindedir.

Ruhsatlı konut hamlesinin bu denli seviyesiz oluşu sadece mutsuz insanlar ve heba olmuş kaynaklara işaret etmiyor, ruhsatsız konut hamlesine (hiç değilse 1960'lara kadar süren kırsal karakterde gecekondular) sempati duyulmasına sebep oluyordu. Şu anda imarsız bölgelerde ölçeği kaçmış önlenemez teşebbüs hamlesine aynı hoşgörü sunulmuyor. Ama bu yapılan bile, her ne kadar şehrin yakın çevresini sıhhatsiz ve yakışıksız bir şekilde kuşatıyorsa bile, bir toplumun uzun soluklu kültürel-mimari yaratılması üzerinde belirleyici ve yönlendirici olmayışları nedeni ile "daha az kirliler". Üstelik sıhhatsiz üretim süreçleri ile kalıcı da değiller, yapı girişimleri kısa, ortalama 20 yıl, diğerleri, imarlı bölgelerdeki konut hamleleri ise 50-60 yıl aynı ruhsuz, anonim kirli fonla sakinleri için bunalım mahallesi olmaya aday.

Çağdaş toplumlar maruz kaldıkları "çevre" kirliliğinin en görünür olanlarından her gün karşılaşılan, hatta iç içe yaşanılan inşa olunmuş çevre-mimarisi mevcud'la hesaplaşmak için önce geçmişlerine dönüyorlar. Buralarda bizler için de ışıklar var.

25 yıl önce 1970'lerden beri batının modernleşme hareketi ile hesaplaşmasının sonunda mimari alanda postmodern fikirler oluştu. Postmodern, bugün, Umberto Eco'nun dediği gibi, onunla her şeyin mübah sayılabileceği bir anahtara dönüşmüştür. Bunun bizdeki yansımalarının çoğu insanda "Las Vegas'tan öğrenmek", ama İstanbul'da ağlamak hisleri uyandırıyor.

Ne yazık ki popüler medya kültürü, sürekli gündemde, her dem taze kalma eğilimlerini körüklerken, çabuk tüketen topluma karşı dirençsiz, temelsiz bir moda mimarisinin kapılarını aralıyor.

200 yıl önce 1794'te mimari ideolojilerden uzak bir "teknikeri" hedefleyerek "Ecole poly technique" kurulurken, Napoléon sonraları "devlet işlerinin" rasyonel ve pragmatik bir üslupla inşa olunabileceği tekniker-mimarlara talep gösterir. Durand'ın modüler, değişebilir elemanlar ve iskelet ağırlıklı tipoloji'si her derde deva bir reçete olarak inanılmaz başarılar kaydeder. Kamu ve tip proje/resmi mimar dayanışmasının yeni bir dert olmadığı anlaşılıyor.

1754'te "Academie Royale d'Architecture"ün kurucusu Blondel, sadece mimari öğrencilerine değil, meraklılara da hitap ediyordu: "Önemli mevkilerdeki insanlar mimariden anlamalı, mimari ona talep gösterenlerin anlayış-kavrayışı olmaksızın ortaya çıkamaz" Blondel müteşebbislerin yetersizliğinden yakınırken sokaktakilerin de bilgilendirilmelerini hedefliyordu. Cumhuriyet dönemi boyunca toplumun mimari deyince Mimar Sinan ismi etrafında hususi hisler besleyip, başka bir şeyle ilgilenmeyişi birçok suçluyu sergiler: Konu meslek odalarının "asli" görevidir, eğitim kurumlarının da oluşturmaları gereken bir platform da bu olmalıdır.

500 yıl geriye gidilip, Floransa'da basılan Alberti'nin be re aldificatoria'sına bakıldığında mimarinin antik dönem sonrası batı dünyasının kültürünü damıtısının belgesini görürüz. "Belirleyici olan cemiyet zevkinin bütün kültürel kodları ele alınır."

Çeşitli kültürel rüzgârlara açık bir toplum olarak vakıaların görünüşüne bakıp yüzeysel teşhis ve hayıflanmalar yerine, 200 yıllık batılılaşma sürecimizin tahlilinden başlayarak günümüze gelmeliyiz. Özellikle Cumhuriyet'in kültür politikası bugünkü mimari envanteri üzerinde belirleyicidir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir avam/havas (düşük tabaka/seçkin) ayrımını miras alan Cumhuriyet'in eline kalan seçkinler Çanakkale'den arta kalanlar idi. Tek partinin elit-aydın devşirme ve yetiştirmeye ilişkin modelinin çökmesiyle, şehirlerin

kırsallaşması köylülerin şehirlileşmesinden daha hızlı seyretmiş ve bundan ötürü Türk toplumu etkili bir elitsizleşmeye/de-elitizationa uğramıştır. (Mardin)

Aslında mesele halk çocuklarını elit tabakanın içine sokmak değil aradaki kesikliği ortadan kaldırmaya çalışmaktır.

Bu olabildiği ölçüde, çevrenin kültürüne ait kültürel hamleyi dışlamayarak farklı okumalara açık, kirlilikten giderek arınmış bir dünya yaratma imkânını bulacağız.

Bloch'un söylediği gibi, daha iyiye sahip olmak arzusu yok olmaz, şimdi kanaat zamanı değildir.

"Ötekilerin hepsini anlamadan belli bir yüzyılı anlayabilmek, söz konusu değildir. Tarihin şarkısı, ancak bir bütün olarak söylenebilir."

Ortega y Gasset

Sağlık Ülkesinde İkinci Sınıf Vatandaş

Sevin Okyay

İnsanlar bir zamanlar kendilerine ait saydıkları yerkürede artık düşman topraklarında gibi davranıyorlar. Düşman gerçekten de orada, harimlerine girmiş çünkü. Üstelik, kale kapısını açan da kendileri. Bir parçası oldukları doğayı karşılarına almışlar, çevrelerini kendilerine yabancılaştırmışlar, tehlikeye atmışlar. Çevreye insan eliyle verilen hakiki ve ölümcül zararın tabii bir sonucu olarak da, can korkusuna düşmüşler elbette. Aslında haklı nedenlerden kaynaklandığı halde, her türlü orantıyı aşmış bir can korkusu.

Böyle bir korkuyla günbegün birlikte yaşama gerginliğinden sıyrılmak için de, ölümü yok saymayı seçtiler. Karaladılar, küçük gördüler, sıfıra indirgediler. Buna inanmanın tek yolu, insanların bir kısmı için yani, fizikî olarak dört dörtlük bir formda kalmak, çevredeki gerçek ya da hayalî her türlü tehlikeye karşı eksiksiz biçimde silahlanmaktı. Bazı tehlikeleri bizzat kendileri yaratma pahasına. Böylece inanılmayacak kadar kasvetli bir hayat yarattılar, buna hayat demek caizse. Gözler projektör gibi çevreyi tarayıp muhtemel tehlikeler arıyor, beyin en büyük eforunu, sağlıklı ve formda kalmaya harcıyor. Hayat dedikleri şeye son yıllarda dahil edilen rejim, sağlıklı beslenme, jogging, aerobic, vb. şeyler bir anda "olmazsa olmaz" bir niteliğe büründü. Neyse ki, çağdaş yaşam biçiminin doğal sonuçlarını, fukara vücutların yetersizliğine yoran

bu grup, şimdilik çoğunlukta değil. Ama sayıları tedirginlik verecek ölçüde ve hızla artıyor.

Ben sağlığına önem vermesiyle tanınmış bir insan değilim. Küçükken çok hastalık geçirdiğim halde, belki de bu yüzden. Gene de, yakın sayılacak bir geçmişe kadar, artık derbederliğe gelip dayandığını düşündüğüm kalenderliğime, şöyle biraz mesafeli olsa da eleştirel bir gözle bakar, gün gelip bu hale bir çeki düzen vermek gerekir diye geçirirdim aklımdan. En azından herhangi bir hastalık belirtisine, henüz belirti halindeyken tepki gösterip, hastalığı olduğu yere mıhlamakta fayda vardı... Nahak yere vücudu yıpratmama açısından. Bu zavallı vücut da ölümlü bir şey çünkü. Olumsuz şartlara karşı mücadelesinde bir başına bırakmak insafa sığmaz.

Bu arada "ölüm" olgusunun altını çizmek isterim. "Ölüm" diye bir şey var çünkü, yani canlı varlıklar sonunda ölüyor. Bunu unutmamak, iş işten geçtikten sonra aniden gelen hayal kırıklıklarının önünü peşinen kesmeye yarar. Ölüm, kişinin inancına göre, ya tek bir (yegâne) hayatın sonudur, ya başka ve daha iyi bir hayatın başlangıcıdır, ya da çok daha büyük bir sisteme bağlı olarak, bir çevrim içinde arada bir konak verilen bir noktadır. Son değildir, bir duraktır. Ama, şöyle ya da böyle, vardır. İnsan sağlıklı yaşayarak ölümün de, yaşlılığın da önünü kesemez.

Asıl konumuz, sağlıklı yaşama. Makûl ölçüler içindeki bir sağlığını koruma, doruk noktasında tutma isteğinden söz etmiyorum. Kastettiğim; kaçınılmaz olguları yok sayan, hayatı kupkuru bir "idame"ye indirgeyen ve hemcinslerindeki benzer korkuları büyük bir gönül rahatlığıyla körüklerken, faşizan yönetim özlemindeki bir (şimdilik azınlıktaki) gruba dönüşmenin her türlü sinyalini veren bir yaklaşımı benimsemiş kişilerin tavrı.

Sağlıklı yaşama her türlü orantı dışında bir düşkünlük gösteren böylesi kişiler, başkalarının da kendileri gibi davranmasını istiyor. Ama bu hayırhahça yaklaşımlarının kökeninde, kendilerinin yanı sıra başka hemcinslerini de kurtarma arzusu değil, kendi canlarını büsbütün garantiye alma yolunda iç karartıcı bir kararlılık yatıyor. Atgözlüğüyle, sadece canlarına kastettiğin vehmettikleri tehlikeleri gören bir dünyaları var, ne yazık. Bu dünya karanlık bir ölüm koridorundan farksız. Her şey bir tuzak. Çünkü aslında neyin yararlı, neyin zararlı olduğu konusundaki fikirler, kuramlar, tahminler de günbegün değişiyor.

Kolesterol, bir halk düşmanı. Her halükârda kendisinden kaçınmak gerekiyor. Mu? Çünkü sonra da birileri çıkıyor ve "aslında bir miktar alınmazsa kötü olur" diyor. Hayvanî yağlar, kele sürecek aklı olanın başını çevirip bakmayacağı zararlı maddeler. Bitkisel yağ öneriliyor, bilhassa soya. Zeytinyağ peki? Rivayet muhtelif. Kimine göre nektardan farksız, kimine göre uzaktan izlenmesi gerekiyor. Basın da yangına körükle gidiyor tabii, ne de olsa sayfaları dolduracak malzeme gerek. Çarşaf çarşaf yazılar yayınlanıyor, Doğru-Yanlış testleri gözlerinin manevî feri sönmüş insanlara güvenilir kılavuzlar olarak sunuluyor.

Kadir-i mutlak bedenleri formda tutmak için yapılan sporlarda da durum farklı değil. Jogging örneğin, oldurur mu, öldürür mü? Anlaşıldığı kadarıyla, tadı kaçırılırsa arada bir öldürdüğü oluyor (Geçen akşam elde olmayan nedenlerle bu konuda hazırlanmış uyarıcı bir programın bir bölümünü izledim de). Formda kalmak uğruna zorlanma dereceleri kısıtlanmış bedenleri tam gaz çalıştıranlar, korkutucu yaşlılık böl-

gesine adım atmayalım diye, yok saymak için elden gelen-gelmeyen her şeyi yaptıkları ölümün yakın sularında da seyredebiliyor bazen. Kolesterolden titizlikle korunan kalpler, vücudun başka bölümlerini yaşlılık denen alçaltıcı hastalığın etkisinden koruma uğruna ateşe atılıyor.

Sigaranın lafını bile etmiyorum. Kolesterol bile onun yanında sevilen bir aile dostuna döndü çünkü. Bunca zamandır başkalarının içtiği sigaraların dumanlarıyla ömürlerinin ne kadar kısaldığını fark etmemiş olan insanlar, birden durumun vahametini keşfetmişe benziyor. Sigara içen insanlar, çoğu yerde ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüyor, işyerlerinde sigara içmelerine izin verilmediği için saatte bir kapı önlerine çıkıp kaçamak bir-iki nefes çekiyorlar. Hatta işyeri arazisi içinde sigara içemedikleri için arabalarına binip beş-on dakika uzağa gidenleri bile var. Bilgisayarlar da bu komploda ortak. Çoğu yerde, onların sigara dumanından rahatsız olup bozulacakları gibi, pek de hakikî olmayan gerekçeler öne sürülüyor. Buna karşılık, sayıları her gün artarak yolları işba noktasında dolduran arabaların çok daha tehlikeli egzos dumanlarına karşı, anti-sigara kampanyası ile mukayese edilebilecek bir mücadele bir yana, neredeyse herhangi bir mücadele bile söz konusu değil. Yoksa araba üreticileri, tütün üretcilerinden daha sağlam durumda mı?

Evet, çevreyi insanlar kirletiyor, ama bu kirletme bireysel olmaktan çok uzak değilse de, ürkütücü bütün içinde bireysel olanın, yani salt bireyle başlayıp onunla bitenin oranı da gene ürkütücü biçimde az. Mesele insanların, örneğin, ortalık yere tükürmesinden, çöpünü sokağa dökmesinden, avaz avaz konuşmasından, hatta ormana bir kibrit çakmasından kaynaklanmıyor. Daha dünyaya gelmeden önce, ultrason marifetiyle kontrola girip, İlyiç'in deyişiyle, toprakta bir kurt haline gelene kadar bu kontrolun kanatları altında kalmalarıyla da çözümlenmiyor. Maddi gücü yetenlerin doymaz bir açgözlülük ve gemlenemez bir korkuyla, tıbbın sunduğu / sunmaya hazırlandığı her olanaktan sonuna kadar yararlanmaya çalışmaları ne kadar patetikse, keseleri böyle bir "lüks"e elvermeyenlerin bunayanıp yakılmaları da o derecede yersiz. Eğer hayatta tek meramınız, aslında ipleri elinizde olmayan, sonuçları ile nedenleri aynı yerden, sistemin kendisinden kaynaklanan bir bozulmaya karşı; gene o sistemden kaynaklanan birtakım palyatif önlemler karşı koymaya çalışmak, hatta o hastalıklı sağlık kalma endişesiyle başkalarını da buna zorlamaksa, işiniz zor. Ben böyle bir sonuçsuz çabaya âlet ya da taraf olmak istemiyorum. Zaten taraf olmak istesem bile, hangi cenahta yol alacağım belli. Bu tercih, bireylere bırakılmamış durumda, asıl empoze edilen o.

Ve sonuçta hayat daha sağlıklı, daha yaşanır, daha keyifli bir hale gelmiyor; ortadan kalkıyor. Çünkü artık söz konusu olan, basit bir "yaşama" sürecidir. Kurulu zemberek gibi, düşmanla kuşatılmış öncü kuvvet uyanıklığıyla sürdürülen ve sonunun olmadığı umut edilen, tekdüze bir süreç. Sağlam bedenlerin üzerindeki tek yönlü (ve sağlamlığı hayli şüphe götürür) kafalar, kendilerine empoze edilmiş bu sağlık bekçiliğini tek varlık nedeni saymakta. Sağlıklı olmayan yaşam, yaşamdan sayılmaz.

Elli yaşımı geride bıraktım, bir böbrekzede olarak birkaç yıldır normal kilomun iki-üç beden üstünde seyrediyorum. Sonuncusu beyin ameliyatı olmak üzere birkaç tehlikeli ameliyat geçirdim, zaten hastalık konusunda, 'köylülük'e varan bir kalenderliğim vardır. Uzun süre çok sık ve çok miktarda içki içtim, halen aynı şekilde sigara içiyorum (eskiden de içerdim). Yediğime içtiğime öyle aman aman dikkat etmem, abur

cubur severim. Hayatımda jogging yapmadım, rejim yapmadım, aerobik ve step de hakezâ. Demek ki ben ölmüşüm.

Herhangi bir yanlış anlamaya mahal vermeden, hemen belirteyim: Bu şekilde ölmekle ancak iftihar ederim. Çünkü bu şekilde yaşamaktan da müthiş bir keyif alıyorum. Çünkü ben, cılız ve kısır bir yaşam sürecinin çaresiz kölesi değilim; bir hayatı olan, bu hayat üzerindeki tayin ve tercih hakkını da cesaretle kullanan bir insanım.

"Evet, köpek sadıktır. Ama onu neden bu yüzden örnek alalım? Köpek, insana sadıktır, başka köpeklere değil."

Karl Kraus

Dil Kirlenmesi: Türkçede Yabancı Sözcüklerin Kullanımı

Mustafa Çakır

Bu yazıda insanlar arasında anlaşmayı güçleştiren dilsel bozulmadan, daha açıkçası Türkçemizdeki bozulmadan ve kirlenmeden söz edeceğim. Bugün çevrebilimciler, türlü canlıların bir arada olduğu çevrelerde doğanın dengeli, düzenli, uyumlu kaldığını; insan eli değdiğinde ise çevrenin hızla bozulmaya, kirlenmeye başladığını; bütün dengelerin giderek yok olduğunu anlatmaya çalışıyorlar... Denizlerin, akarsuların her gün biraz daha kirlendiği; havayuvarındaki (atmosferdeki) ozon açılmasının, ürkütücü bir hızla, giderek büyüdüğü; canlı türlerinden kiminin büsbütün yok olup gittikleri; nükleer enerjinin yaygın kullanılmasından doğabilecek kazaların önlenemeyeceği, açık açık tartışılıyor; dünya kamuoyuna duyurulmaya çalışılıyor (Ünlü 1992: 512).

Çevrenin kirlenmesine koşut olarak dilimiz, Türkçemiz de giderek yozlaştırılıyor, bozuluyor ve unutturulmaya çalışılıyor. Türkiye'nin kültür politikası içinde önemli bir yeri olan ya da olması gereken dilimiz özellikle kitle iletişim araçları tarafından düzeysizleştiriliyor ve dışa bağımlı bir duruma getiriliyor (Bkz. Öngören 1992: 507; Poyrazoğlu 1992: 8). Gazeteler hazırladıkları eklerine artık *tv guide*, görsel iletişim araçları da yetişkinler için hazırladıkları programlara örneğin *talk show*, çocuklar için hazırladıkları programa örneğin *süper dinazorus* diye ad koymakta sakınca görmüyorlar. Bu konuda bugüne dek çok yazıldı, söylendi; sözlü iletişim araçlarının dil konusundaki yetersizliği, konuşmacıların bozuk Türkçesi, dizi ya da filmlerdeki çeviri yanlışları gündeme

getirildi. Benim üzerinde durmak istediğim, günlük yaşantımızda sık sık örnekleriyle karşılaştığımız "dil kullanımı"nın bir kesimi sadece...

Özellikle kentlerimizin en seçkin caddelerinde karşılaştığımız olumsuz ad görüntüleri "yaşayan Türkçe" denilen zorla konuşturulup yazdırılmak istenen dil görünümü ile "Bağımsızlığını elde edip korumasını bilen Türk ulusu, dilini de yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmayı bilecektir." diyen Atatürk'e nazire yaparcasına "... dilini Arapça ve Farsçanın egemenliğinden kurtarıp batı dillerinin egemenliğine sokmaya çalışır" bir izlenim bırakmaktadır.

Önceleri büyük kentlerimizdeki bazı işyerlerinin adları olarak göze çarpan yabancı dildeki sözcüklerden alınmış *"cotton bar"* gibi işyeri adları bu işyerlerinin her geçen gün çoğalmasıyle birlikte daha küçük kentlerde de *corner shop* olarak yayılıp çoğalmaktadırlar. Bunların arasına *"Mc Donald's"* ya da *"Benetton"* gibi yabancı kökenli kuruluşları da katınca sokak ya da caddelerde tam bir dil karmaşası yaşanmaktadır.

Bu bağlamda *süpermarket'*lerden olsun, *butik'*lerden olsun aldıklarımızı da artık torbaya koymak yerine Fransızca kökenli olan *poşet'*lere koymamak da yakışık almazdı herhalde...

Kurtuluş Savaşımızda önemli bir yere sahip şirin bir Anadolu kenti olan Eskişehir'de bile İsmet İnönü Caddesi'ne çıktığınızda *Trio-Fast-Food* da karnınızı doyurabilir, *Orhun-Orkun Brothers'*dan arkadaşınıza doğum günü hediyesi olarak bir *T-Shirt* alabilir; hatta *Life Bar*'da ufak bir *party* bile verebilirsiniz... Bu arada, arkadaşlarınızla *happy-hour* geçirebileceğiniz *discoteque deep*'i de unutmamanızı önerebiliriz.

Türkçe sözcükler yerine İngilizce, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Almanca ve daha ötesi Arapça kökenli sözcükleri, göstergeleri kullanırsak bunun ulusal kültür ile ulusal dil örüntüsü içindeki yeri ne olabilir acaba? Yabancı kültürler, dilimize saygısız, bilgisiz, bilinçsiz ve denetimsiz kişilerin edimleri ile, gece gündüz, ışıklı renkli tabelalardaki göstergeleriyle giderek artan bir şekilde caddelerimize egemen olmaya devam ederse, süreç içinde dilimize yerleşerek bizi biz yapan kamusal değerlerimizden de yoksun bırakabilir.

Yerel yönetimler, kaldırımları yeşile boyayıp ağaç dikerek çevreyi güzelleştirme çabalarının yanı sıra, dükkan sahiplerine ruhsat verirken Türkçe ad koyma koşulunu da bir yaptırım olarak uygulayabilseler... Türkçe ad kullanmalarını önerebilseler... Hatta güzel Türkçe ile ad koyanları ödüllendirebilseler... Artık Türkçe sözcüklere yabancı dilden takılar getirilerek, *açmatik* örneğinde olduğu gibi hangi dilden olduğunu kestirmekte zorlandığımız sözcüklerle konuşmaya başladık. Bu alışkanlık sözlü iletişim ortamlarındaki programlarla ve birkaç istisnası dışında yaratıcılıktan uzak reklamların da etkisiyle hızla yayılırken, gençler ve özellikle çocuklar, iletişim ortamlarında kullanılan bozuk Türkçeyi konuşmaya başladı.

Bugün ulus olarak kendimizi kaptırdığımız yabancı dil, özellikle İngilizce, öğrenme çabası ve "Bakın ben İngilizce biliyorum." havası özellikle sözlü iletişim ortamlarında kendini yoğun bir şekilde göstermektedir. Artık *vision*larını *variete*lerle geliştirip; *reality show*larla pekiştiren, *vow*lu Türkçe ile süslenen *top ten* ya da *top secret*li *Show TV* [şov ti vi], *interStar, HBB* (*H*as *B*ilgi *B*irikim) değil, [eyç bi bi] vb. özel televizyon kanallarımız; *radio contact, capitol fm, number one* vb. özel radyolarımız var. Bu sözlü iletişim ortamlarında dinlediğimiz Türkçe ise bazen tanınmaz durumda. Sunucuların pek çoğunun kullandığı dil, içtenlikle sıradanlık arasındaki sınırı zorlamayı çoktan geçti. Söz gelimi *...'nun İnleyen Nağmeleri*'ni *Sed The Phantom Show* ya da *Radio Monitör* benzeri

Türkçe İngilizce sözcüklerle sunulan, hangi dilde olduğu, ne anlattığı anlaşılamayan ve burada belirtilmesi gerekmeyen daha pek çok program, geniş bir yelpazenin bitip tükenmeyen kıvrımlarını oluşturmaktadır.

İletişim denen ve çağımıza ad veren olgunun önemli aracının dil olduğunu göz önünde bulunduracak olursak, herkesin bir değil, birkaç dil bilmesini kim istemez? Ancak ülkemizde yetersiz yabancı dil öğretiminin sonucu olarak, yabancı dil bilme edimi toplumsal konumun belirlenmesinde bir araç konumu kazandığı günümüzde, yaygın bir kanıya göre yeni sözcüklerin bir çoğu yazarlar ve toplumda egemen sınıfların ya da kültürlerin insanları tarafından uydurulması, ya da yabancı dildeki sözcüğü aynen dilimize aktarması, örneğin yazı dili (kitap, gazete, dergi) gibi değişik yollarla toplumun diğer kesimlerine benimsetilmeye çalışılması sonucu şimdiden kestirilemeyecek bir kargaşaya yol açabilecek nitelikte bir dilsel tutumdur. Türk dilinin yalnız korunarak sevilmesi değil; ulusun her katmanına ait kimseler tarafından doğru bir şekilde kullanılarak geliştirilmesi öncelikle önerilebilir. Bundan başka, Türk dili ile ilgili olarak göz önünde bulundurulması gereken temel unsurların başında, Türkçenin güzelliğine, zenginliğine ve gücüne olan güven ile bu dilin büyük bir kültür dili olma yolunda taşıdığı potansiyele olan inanç yer almalıdır. (Karataş 1990: 148). Bu inanç doğrultusunda yazılı iletişim ortamlarında yer alan haberler aşağıda verildiği şekliyle kaleme alınmamalıdır (Üçok 1986: 4):

> İzmir– İzmir Enternasyonal Fuarı Enformasyon Bürosu'nun yanındaki prefabrik pavyonlardan birinde verilen bir brifingde, dizaynı ve fizibilitesi yabancı bir firma tarafından yapılmış Aslankaya Baraji'nın ikinci ünitesine türbünlerin montesinin bitmesi üzerine burada istihsal edilecek enerjinin enterkonnekte sisteme entegrasyonunun sağlanacağı, bilahare bu menatıkın elektrik produktivitesinin ve potansiyelinin iki katına çıkacağı bildirilmiştir...

Türkçede yabancı dillerden alıntı yapılarak kullanılan sözcükler konusundaki tartışmalar yeni değil. Tarih boyunca gerek arı sözcüklere gerekse yabancı unsurlara zaman zaman övgüler, zaman zaman da yergiler yağdırılmıştır. Belirli sözcüklerin hayranları olduğu gibi onlara karşı olanların da bulunması tarihsel bir olgudur. Her iki kesimin ortaya koyduğu düşünceler, her iki kesimin de aynı anda haklı olması mümkün olmayacağına göre, bu tür yaklaşımlar toplumda düşünce bulanıklığına yol açmaktadır...

Dil kullanımı konusundaki tartışmalarda dilimizi seven, onu korumak isteyen kimileri, varsın kalkınma, gelişme, çağdaşlaşma olsun; kültürümüz de değişsin diyorlar. Çünkü sonunda ve çoğunlukla kültürde değişme olmadan kalkınamayacağımıza, çağdaş uygarlık düzeyine varamayacağımıza inanıyorlar. Bu görüşe karşı olanlar, "Kültürümüz değişsin, ama güzel dilimiz hiç değişmesin" diyenler de var. Dilde evrenselliği yakaladığımızı savunan kesime göre dilimizi değiştirip geliştirmeden, kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmak olanağı, olasılığı "yok"; bunlar, "yaşayan dilin kullanılması" görüşünü savunuyorlar. Her iki kesime göre, dildeki gelişmeler, yabancı sözcüklerin "farklı görünmek" amacıyla kullanılması anlamını taşımıyor herhalde... (İletişim çağında, gelişen teknolojiye ve onun yeni araçlarının alınmasına bağlı olarak alınan sözcükler bu tartışmanın dışında kalıyor sanırım. Örneğin *televizyon* sözcüğü.) Dilimiz, kültüre koşut olarak, değişip gelişmek zorunda elbette... Öyle de oluyor. Beğenelim ya

da beğenmeyelim dilimiz sürekli değişiyor. Ama bugünlerdeki değişimi gelişme olarak kabul etmek mümkün mü?

Sapir'e göre zengin kültürlerin odak noktası olarak bakılan diller doğal olarak diğer dillerle (yukarıda televizyon örneğinde olduğu gibi) sözcük etkileşiminde bulunurlar. Dile giren bu yabancı sözcüklere karşı da psikolojik bir direniş söz konusudur. Bu direniş iki ülke kültürleri arasındaki ilişkilerin yakınlığına bağlı olarak değişik olabilir. Söz gelimi, Almanca İngilizceye kıyasla Roma ve Fransız kültür alanlarıyla daha az sıcak ilişkiler içinde olduğundan Latince ve Fransızcadan daha az sözcük almıştır. Buna rağmen Almanca gereksinim duydukça kendi kaynaklarından yeni sözcükler türetmektedir (1934: 195). Türkçe de bu anlamda yeniliğe açık bir dildir. Örneğin, *computer* sözcüğünün yerine artık *bilgisayar* sözcüğünü kullanmayana rastlamak olasılık dışı. Yeter ki dildeki yenileşme çabalarını belli bir kesimin, sosyolojik ya da ideolojik, uğraşı alanı olarak değerlendirmeyelim.

Hastasıyla İngilizce konuşan, ders kitaplarını İngilizce yazan, ilkokuldan üniversiteye eğitimi İngilizce vermeye çalışan, kimi Türkçe sözcük ve terimlerin "kavramı karşılamadığı"na inanan bilim adamlarının, çevirmenlerin; *merci*li, *okey*li konuşan, *cafe-bar*larda *stress* atmaya çalışanların, *entel* takılanların, üniversiteye gidememiş, fakat çevresindeki sosyetik(!) hanımlardan etkilenmiş *Coiffeur Metin*'in birleştiği ortak nokta olan anadili bilinci yoksunluğunun önüne geçelim (Bkz. Özel 1992: 12). Anadili bilincinin gerçekleştirilebildiği ölçüde yabancı dil öğretiminin başarıya ulaşabileceği konusunda toplumu ve topluma yön veren siyasal, sosyal güç sahiplerini Türkçe konuşmaya özen göstermeleri konusunda uyaralım...

Çağdaşlaşmak, topluma, ulusal değerlere arka dönmek değildir. Yabancı kültür değerlerine teslim olmaksa hiç değildir. Türk ulusu bu türden olumsuz bir deneyimi Tanzimat döneminin saplantısı "batılılaşmak" ülküsüyle yaşamıştır (Bkz. Karadeniz 1992: 1). Batılılaşmanın tam karşıtı diyebileceğimiz çağdaşlaşmayı ülkü edinmemiz artık zorunludur.

Dil, ulusal kültürün gelişmesi ve yayılmasında önemli bir araç olduğu gibi, ulusal duygunun gelişmesinde ve bağımsızlığın korunmasında da önemli bir araçtır. Ayrıca dil, ulusu oluşturan bireylerin birbirini kolayca anlaması ve ulusal bütünlüğün korunması için bir zorunluluktur. Bu nedenle ulusal kültür, bağımsızlık, ulusal bütünlük ve toplumsal barışın korunması, sürdürülmesi için ulusu oluşturan bireyler arasında konuşulan dilin, birbirinden farklı olmaması, sade, anlaşılır ve zengin olması gereklidir.

Bu çabaların gösterilmesi, bu yönde olumlu ya da karşıt görüşlerin ortaya koyulması, sadece Türkiye ya da Türkçe için söz konusu değildir. Avrupa ülkelerinde de geçmişte benzer tartışmalar yapılmış, eski yoğunluğunda olmasa bile günümüzde de sürdürülmektedir. Tarih boyunca değişik tavırlarla karşı karşıya kalmış olan Almanca, *İncil*'in Almancaya çevrilmesi ile Ortaçağ'da gerçekleştirilen bir edimle yazın dili haline gelmiştir. Özellikle 16. yüzyıldan sonra yüksek sınıftan insanlar, şairler ve bilim adamları '*Sprachgesellschaften*' adı verilen dil derneklerini kurmuşlar, onu Fransızca ve Latincenin etkisinden korumaya çalışmışlardır. Aşırı derecede yabancı unsurların kullanılışına karşı çıkıp, onların yerine Almancadan sözcük türetme çabaları günümüze kadar süren bir geleneğin başlangıcı olmuştur (Bkz.: Ülkü 1975).

Konuşma yeteneğine sahip her insan, mecut çok sayıdaki dillerden belirli birini konuşur; bu demektir ki, insan belirli bir dil topluluğunun üyesidir. Bir insanın bu topluluklardan hangisine ait olduğu, konuşabildiği dile veya dillere bağlıdır ve insan-

lar yaşantıları boyunca farklı diller, hatta aynı anda birden fazla dil de kullanabilirler. Bunlardan sadece biri, anadili, bütün insanlarda özel bir anlam ifade eder. O gerek insanı, gerek toplumu, gerekse insan ve toplumdan ayrı düşünülemeyecek olan bilim, sanat, teknik gibi bütün alanlarla ilgisi bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur (Aksan 1979: 11; Fthenakis 1985: 49). Kısacası kültürde ne varsa dilde de o vardır. Dil ile kültür birbirine eşdeğer, iki bağımsız bütün değil; tek bir varlığın, birbirinden ayrılmaz biri ötekisiz olmaz iki parçası gibidir. Özen ister...

Dilin insan için başardığı, veya insanın dil yardımıyla başardığı her şeyi, insan önce bu tek dilde öğrenmiştir. Dilimiz sadece bu özelliğiyle bile her türlü saygıya değer... Dünyanın başka bir yerinde anadilini bizim kadar horlayan, saygıya değer bulmayan bir başka ülke "aydını" var mı acaba? Anadilimiz, bizi henüz dile sahip olmayan bir yaratık halinden çıkarıp konuşan bir varlık haline sokmuştur. Güvenç'in yaptığı tespite göre, dil ile kültür özdeş değil; ama birbirinin ayrılmaz, bölünmez bütünleyicileridir (1992: 509). Toplumun tarih boyunca biriktiregeldiği kültür değerleri de kuşaktan kuşağa dil sayesinde geçirilebildiği için, dil aynı zamanda bir kültür aktarıcısıdır (Korkmaz 1994: 98). Kültür, dilde yaşar, gelişir, birikir. Kültürü yaratan ve kültürün yarattığı insan; bir *homo lingua* ya da *homo loquens*; konuşan, dünya ya da ötekiler ile iletişim kurabilen varlıktır. "*İnsan*", ötekiyle bağ, ilişki, yakınlık kurabilen varlık demektir. *Homo sembolicus* olan insan, simgeleştirme gücünü, yetisini dille kazanmış, dille geliştirmiştir (Güvenç 1992: 509). Bu anlamda ve bağlamda dil, kültürün en somut ve en işlevsel simgesi ve simgeler bütünüdür.

Bugün, Anadolu'da tarihi ya da kültürel mozaiği bir arada tutan, ulusal kimliğimizi yaratan, iletişimi sürdüren Türkçedir. Herkes okuyup yazmasa bile ülkemizdeki büyük çoğunluk bu dili konuşup anlaşmaktadır. Ağız ve lehçe farkları önemli değildir. Türkçemiz, ulusal kimliğimizin en temel öğesi, kültürel simgesidir. Tarihi varlığını diliyle koruyan Türk, bugünü diliyle yaşamakta, geleceğini yine diliyle tasarlamaktadır (Bkz. Güvenç 1993: 436).

Atatürk, *"Türk dili Türk milleti için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk milleti geçirdiği nihayetsiz felâketler içinde ahlâkını, an'anelerini, hatıralarını, menfaatlerini kısacası bu gün kendi milliyetini yapan her şeyinin dili sayesinde muhfaza olunduğunu görüyor. Türk dili Türk milletinin kalbidir, zihnidir."* (aktaran A. İnan 1969: 18) diyerek dilimize olan güven ve inancını belirtmiştir. Ulusun sahip olduğu her türlü ulusal ve kültürel değerlerin korunması, dildeki zenginlik ve sadelikle yakın ilişki içinde bulunduğuna inanan Atatürk, *"Türk dilinin, kendi benliğine aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için, bütün devlet teşkilatımızın dikkatli, ilgili olması"* gereğini vurgulamış, dil konusunun herkesi ilgilendirmesi gereken bir ulusal değer olduğuna dikkati çekmiştir (Atatürkçülük III: 156).

Diğer toplumlarda olduğu gibi bizim toplumumuzda da geniş çevrelerin dil bilimin elde ettiği sonuçlarla ilgilenmesi ve ilgisi sınırlı kalmaktadır. İlgi sadece "dilde neyin doğru olduğu" konusundaki sıradan konulara ve bazı tutarsızlıklara gösterilmektedir (Bkz.: Porzig 1985: 3). Bunun altında iki önemli neden vardır: Birincisi, insanımızın Türkçeyle olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır; diğeri ise rastlantısal ve yüzeyseldir. Dil bir bireyin bilinciyle o derece doğrudan ilişki içindedir ki, insanın onu nesnel olarak önüne alıp, "dışarıdan" incelemesi son derece güç gelmektedir. Nasıl sade insan –hava elbette her yerde olduğu için– hava ile dolu bir kabı "boş" olarak nitelerse, dil de düşünüşünün ve böylece ortaya atılan sorunun kendisinin doğal uzantısı olduğu için, dili de sorun olarak göremez. İkinci neden, okullarımızdaki dil derslerinin veriliş tar-

zıdır. bu aksaklık nedeniyle üniversite düzeyinde bile Türkçeyi doğru kullanmak amacıyle Türk Dili dersi verilmektedir. Dil derslerini daha canlı bir hale sokma yönündeki bütün gayretlere rağmen, bu dersler hâlâ insanları dille kuramsal açıdan ilgilenmekten ömür boyu korkutup kaçırmaya çok uygun bir görünüm arz etmektedir. Bu zinciri kırmanın zamanı ise geçmek üzeredir.

Yazımı Atatürk'ün bir sözüyle bitirmek istiyorum: "Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak önce bizim kendi benliğimize bu saygıyı duygu, düşünce ve uygulamada bütün davranış ve hareketlerimizle gösterelim; bilelim ki milli benliğini bulmayan milletler başka milletlerin ganimeti (şikarı) olur." (aktaran: S. İlhan 1992: 814).

Kaynaklar:

Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayını, 1979.

Atatürkçülük: Atatürkçü Düşünce Sistemi, (Yay. Haz. Genel Kurmay Başkanlığı.) Cilt 3. İstanbul: Milli Eğitim Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 15, 1984.

Fishman, Yoshua. *Language and Nationalism*. Rowley: Newbury House, 1973.

Fthenakis, Wassilios. *Bilingua-bikulturelle Entwicklung des Kindes*: ein Handbuch für Psychologen, Pädagogen und Linguisten, Hrsg. vom Staatsinstitut für Frühpädagogik, 1. Aufl., München: Hueber, 1985.

Güvenç, Bozkurt. *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 1549, 1993.

Güvenç, Bozkurt. "Dil Kültür Bağıntısı." *Çağdaş Türk Dili: Kültür Eğitim Özel Sayısı*, Sayı: 47, (Ocak) 1992, ss. 509-510.

İlhan, Suat. "Atatürkçülük Kültür Unsurlarımızdan Birisidir." *Atatürkçü Düşünce*. Ankara: 1992, ss. 807-819 (Ayrıca; *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 18, 1990, S. 459-471).

İnan, Afet. *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Elyazıları*. Ankara: TTK Yay., 1969.

Karadeniz, Fikret. "Yabancıdilce İşyeri Adları ve Caddelerimizde Dilsel Kimlik Bunalımı." *Çağdaş Türk Dili*. Sayı 53, (Temmuz) 1992, ss. 1-3.

Karata, Muhsin. "Dilde Yeni Sözcükler Konusunda Dilbilimsel Bir Yaklaşım." *Dilbilim Araştırmaları* Ankara: Hitit Yayınevi, 1990, ss. 145-154.

Korkmaz, Zeynep. "Cumhuriyet Devrinde Türk Dilinin Kültürümüzdeki Yeri." *Türk Dili: Dil ve Edebiyat Dergisi*. Sayı: 506, (Şubat) 1994/1, SS. 83-99.

Öngören, Mahmut T. "Dilimiz Kirletilmesin." *Çağdaş Türk Dili: Kültür Eğitim Özel Sayısı*. Sayı: 47, (Ocak) 1992, ss. 507-508.

Özel Sevgi. "Welcome English!... Good-by Turkish.." *Çağdaş Türk Dili*. Sayı: 52, (Haziran) 1992, ss. 12-14.

Porzig, Walter (Çev.: Vural Ülkü): *Dil Denen Mucize I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 631, Tercüme Eserler Dizisi: 50, 1985.

Poyrazoğlu, O. Nuri. "Televizyondaki Türkçe Üzerine." *Çağdaş Türk Dili*. Sayı: 52 (Ocak) 1992, ss. 8-11.

Sapir, Eduard *Language*. Harcourt: Brace and World, 1934.

Üçok, Coşkun. "Uydurmasyon ve Yaşayan Türkçe." Cumhuriyet Gazetesi 23 Nisan 1986, s. 4.

Ülkü, Vural. *Sprachreinigungsbestrebungen in Deutschland: seit den 80 er Jahren des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yay. No: 250, 1975.

Ünlü, Şemsettin. "Kültür Toplumların 'Kaos'tan Çıkışıdır." *Çağdaş Türk Dili*, Sayı: 52, (Haziran) 1992, ss. 511-513.

XIX. yy. Sonu - XX. yy. Başı Türk Romanında Çevre Yitimi

Selim İleri

İntibah (1876) ve *Araba Sevdası* (yazılışı 1889) Çamlıca'dan söz açarlar. Namık Kemal'in gördüğü ve betimlediği Çamlıca, Divan edebiyatından yoğun izdüşümlerle güzellik beldesidir. Burada çevrenin güzelliğini, bayındırlığını bozan 'insan' değil, yoz ahlâk, 'günahkâr aşk'tır. Genç Ali Bey'i Mahpeyker burada baştan çıkarır.

Yazar, Çamlıca'dan söyleşirken, gündoğumlarının, günbatımlarının eşsizliğine işaret eder. Ayışığı denize yansır, gümüşservi uzayıp gider; dahası, bu gümüşservi cinsel bir anlam kazanarak, "anadan doğma çıplak suya" giren peri kızına dönüşür. Ne var ki, hemen karşı yakada, Çamlıca'yla oranlanan Kâğıthane, insanların toz duman içinde kaldığı bir gezinti yeridir.

Araba Sevdası, aynı Çamlıca'yı, Çamlıca bahçesinin açılışına değinerek, yeni moda gezinti yeri özelliğiyle anar. Çamlıca bahçesi, Kuşdili'nin, Fenerbahçesi'nin gözden düşmesine yol açacaktır.

Bihruz Bey de, tıpkı *İntibah*'ın Ali Bey'i gibi, Periveş'le Çamlıca bahçesinde karşılaşır. Fakat Bihruz, Ali Bey'den çok farklı duygulanımlarla yüklüdür. Doğu terbiyesi almış Ali Bey, Mahpeyker'i görür görmez, her nedense cinsel güdülerinin tutsağı olup çıkar. Alafranga Bihruz, güzel arabasıyla herkesi büyülemek ister. Cinsel açlık belki de estetik bir sırla kaplanmaktadır.

Bihruz, arabaların bir döngüyü çevirircesine dolanıp durmaları arasında ayırt ettiği Periveş'i, yarımyamalak alımladığı sanat eserlerinden biri gibi görecek, bu fenlenmiş İstanbul yosmasını idolleştirecektir. Burada artık 'günahkâr aşk' ya da cinsel içgüdü

değil, üretime geçememiş bireyin şabloncu hayalleri söz konusudur. Periveş gibi, Çamlıca bahçesinin de bir "ikinci" yüzü olabileceğini düşünmek zor değildir.

Recaizade Mahmud Ekrem için Çamlıca yeni gezi yeriyle sözümona bayındır kılınmak istenmiştir. Bihruz'a gelince, ikide birde, Çamlıca bahçesinin bir 'jarden püblik' olduğunu vurgular. Besbelli, yakın gelecekte, Çamlıca bahçesi, anadillerini soysuzlaştırmaktan kaçınmayan bu insanlar elinde göçecektir.

Ahmet Mithat Efendi *Müşâhedât*'ta (1890) Eminönü'nde sebzecilerle bahçevanların toplu alışverişlerini gözlemler. İstanbul'un yörekentlerinden gelmiş bahçevanlar, burada, iskelede sebzecilere 'mal'larını satmaya çalışırlar. Amansız bir pazarlık sürüp gider ve "bir bahar gecesi saat beşten sonra" Eminönü'nde iki bin kadar adam, "tramvay vagonlarının durdukları" yerden Yenicami'ye doğru akın akın öbekleşirler. Payitahtın sebze ihtiyacı karşılanmaktadır.

Bir yandan da "sıcak pide"ci, "gözlemeci", "sütlü çay"cı günlük kazanç peşindedir. Seyyar berber, bahçevanların, sebzecilerin "ya kafasını, ya çenesini traş" etmektedir. Petrol lambaları küfeler üstünde durur. Mumlar erimiş akmıştır. Langa'dan, Yedikule'den yük getirmiş beygirler sağda soldadır. Sebze artıkları, çürük çarık, dörtbir yana saçılmıştır.

Alışveriş düzeninden, ticaret hayatı adına gurur duyan, geleceği ticaret hayatının olanaklarında gören Ahmet Mithat Efendi, şu tuhaf pazar yerinin dağıldıktan sonraki halini saptamaktan uzak durmuştur. Doğa bereketine çevreyi kirleterek yaklaşanların gelecekten ne umabilecekleri Ahmet Mithat Efendi'mizi o yıllar ne yazık ki ilgilendirmemiştir.

Sergüzeşt (1899) Moda'yı, Asaf Paşa konağını anlatırken büyük bahçelerden, uçsuz bucaksız yeşertiden, korulardan söz açar. Kadıköyü adeta yeşillikle kuşatılmıştır.

Bununla birlikte cariye Dilber'e yaşama hakkı tanımayan, Dilber'in esaretten hürriyete yol alışını intiharda odaklaştıran toplumsal zümre, o yeşilliği de aynı insafsızlıkla harap edebilir. Asaf Paşa konağının düzeni, Samipaşazade Sezai'nin bir masal kederiyle saptadığı gibi, yalnız kendi çıkarı için ve yalnız kendi çolukçocuğu için bir yaşam örgütlemektedir.

Daha düne kadar konakta cicili bicili kılıklarla Celâl'e modellik eden Dilber, bir sabaha karşı, tekrar satılmak üzere konaktan gizlice çıkartılır ve intiharına gönderilir. Onu, İstanbul'un kenar semtlerinde arayan, esirci evlerinin sokaklarını dolaşan Celâl, o bayındır, ağaçlık Moda'nın tam karşıtı, köhnemiş ahşap evlerle yüklü yerler görür. Tepe camları kırık baykuş yuvalarıdır bu evler. Celâl İstanbul'un kenar semtlerini ilk kez görmektedir. Küçük dükkânların kapalı kepenkleri pas tutmuştur. Daracık evler, birbirine yaslanmış viranelerdir. Yağmurlu sokakların arnavut kaldırımları eğri büğrüdür.

Dilber'i buralardan satın alıp buralarda satanlar, satış işlemlerinin yalnızca 'para' yanıyla ilgilendiklerinden, zaman geçip Moda çökünce, elbette, kirletilecek yeni yeni semtler avına çıkarlar. Dilber ve Samipaşazade Sezai için de Nil kıyısında hayattan iğrenmek kalır: 'Çevre'nin paylaşabileceği miras bu kadardır.

Zehra (1895'te, yazarının ölümünden sonra tefrika edilmiştir) İstanbul'da herkesin birbirini kıskandığı ve birbirine kötülük ettiği bireysel ve toplumsal ortamda pitoresk görünümlerle aydınlanmayı boş yere umar. Nâbizade Nâzım'ın hem dış çevreyi, hem de özenle döşenmiş iç mekânları betimleyişi, bir bakıma, romanın karanlık, boğucu havasını dağıtabilmek içindir. Gelgelelim Ürani'yle Suphi'nin Boğaziçi gezileri, aşkı ya-

dsınmış Zehra ve alınyazısı, tıpkı Dilber gibi, intihara savrulmuş Sırrıcemal düşünülürse, pitoresk özelliğini yitirir. Ürani'nin Boğaziçi meyhanesinde Suphi'yle yediği yemek, fondaki o kadar etkileyici manzara dekoruna karşın, iç karartıcıdır.

Kozyatağı'ndaki, Makriköyü'ndeki ve Boğaziçi'ndeki üç ev, tabiatla iç içe olmakla birlikte, önce Zehra'nın, sonra Sırrıcemal'in, en sonunda da Suphi'nin yıkımını hazırlar. Birbirlerine karşı bunca duyarsız insanların, çökkün aile ortamının, gelişmemiş bireyliğin dünyasında doğal çevre daima etkisiz kalır.

Halid Ziya'nın *Mai ve Siyah*'ındaki (1896'da tefrika edilmiştir) kentsel çevre, daha roman başlarken, düşlenenle düşkırıklığının gelgitine kapılmış gibidir. Tepebaşı bahçesinde arkadaşlarıyla yemek yiyen ve içki içen Ahmet Cemil, bütün o boş konuşmaların, çekemezliklerin, arkadan çekiştirmelerin sonunda tabağındaki yemek artıklarıyla, meyva kabuklarıyla, kirlenmiş bir şeylerle oyalanmayı yeğler. Devrilmiş bir kadehten masanın örtüsüne şarap dökülmüş, leke bırakmıştır. Bahçede orkestra başlayınca, Ahmet Cemil, arkadaşlarından ayrılarak İstanbul siluetine bakar, Payitahtı güzel görmek ister.

Ama kızkardeşi İkbal'in mezarını ziyarete giden aynı Ahmet Cemil, Eyüp'teki bu içli gezintisinde her şeyi savrulmuşluk, harap olmuşluk içinde görür. Mezarlıkta olsun, Eyüp'ün sokaklarında olsun, geçmişten arta kalmış bayındırlık hızla çökmekte, yerini yoksulluğa, bakımsızlığa, onarılmayışa bırakmaktadır.

Zaten Ahmet Cemil, evini geçindirebilmek amacıyla verdiği özel derslerden dönüşte, geceleyin, İstanbul sokaklarını bir kâbustan ayırt edememiştir. Karanlıkta çamurlu sokaklar kâh aydınlanır gibi olur, kâh yoğun gölgelenişle silinir. Köpekler ulur; her yerde hep ölüm ve ayrılık duygusu saltanat kurar. Ahmet Cemil'in son kez gördüğü İstanbul siluetiyse yangınlı camlarıyla neredeyse tutuşmuş gibidir.

Aşk-ı Memnu'nun (1899'da tefrika edilmiştir) yan kişilerinden Nihad Bey, Boğaziçi'ni, Göksu'yu sil baştan bayındır kılmak isterken, daha yüzyıl öncesinden bugünün hazin özentisini bütün çıplaklığıyla dışa vurur. Nihat Bey'in 'girişimci' düşünceleri vardır. Göksu'nun bugünkü konumuyla korunmasını değil de, Venedik'i andırır biçimde yeniden inşa edilmesini ister.

Fakat bu Venedik, ne Göksu'ya, ne de bilinen Venedik'e benzer. Nihad Bey, 'dere'yi mini mini muşlarla, zarif gondollarla, yeryüzünün çeşitli derelerine, denizlerine özgü kayıklarla donanmış görmek ister. Burası "küçük gemiler meşheri" haline getirilecektir.

Sonra sıra kıyılara gelir. Kıyılarda "Çin'den, Hint'ten, Aden'den, Japon'dan alınmış köşkler" belirecektir. Hurma ağaçları ortasında bir pagod yükselecek, bir Venedik sarayının eteğine gondollar yanaşacaktır. Göksu, böylelikle, "şark ve garbın, şimal ve cenubun" bir eşsizlikler sergisi olup çıkacaktır. Karma, melez tasavvurları Nihad Bey'i daha da uç noktalara götürür: Kıyılarda elektrikle çalışan omnibüsler koşturacak, gökyüzünde İstanbul'u seyrettirecek balonlar dolaşacaktır. "Sırtında mini mini bir köşkle bir fil, çıplak ayaklarıyla Hindîlerin omuzlarında bir tahtı revan, bir Arap mahmili, geyik koşulmuş bir kızak", işte hepsi, Göksu'nun ve Boğaziçi'nin yeni gezinti taşıtlarıdır.

Nihad Bey bunları anlatırken, Göksu mesiresinde, karısı Peyker, baldızı Bihter'in evlendiği Adnan Bey'in genç yeğeni Behlûl'le söze dökülmemiş flört havasındadır...

Halid Ziya'nın son romanlarından *Kırık Hayatlar* (1901'de tefrika edilirken yarım kalmış, 1924'te kitap olarak yayımlanmıştır), Kâğıthane gezmesinden dönenlerin tanıtılmasıyla başlar. Namık Kemal'in "mezarını omzuna almış bir cadı" şeklinde gördüğü bu Kâğıthane dönüşü yolcuları içdünyalarını örtbas etmiş, kendi bireysel seçimlerinin

törel değerlerini üretememiş, kalıplaşmış geleneksel ahlâkın içinde yer kapmaya ve yer edinmeye çalışan kişilerdir. Sözgelimi Behçet Efendi'yle karısı Nesime, herkesin diline düştüğü gibi, ilki oğlu yaşındaki uşağıyla, ikincisi cariyesiyle yaşamaktadır. Ne var ki dış dünyada toplumsal konum edinebilmek için evliliklerini geçer yol saymışlardır. Kendi hayatlarının trajik seçimlerini kavrayamamış bu insanlardan çevrenin korunmasına ve bayındır kılınmasına ilişkin çabalar beklenemeyeceği muhakkaktır.

Nitekim Ömer Behiç, çok geçmeden "Veli Bey'in kızları"ndan Neyyir'le gizli bir sevda ilişkisine girecek, cinsel tutkusunu hor gördüğünden ve yadsımaya çalıştığından daima kuytu, karanlık, zevksiz döşenmiş iç mekânlarda tutkusunu kirletmek durumunda kalacaktır. Ömer Behiç'le Neyyir'in buluştukları, Beyoğlu'ndaki bir terzihane hangi çevrelerde ve mekânlarda yaşanmaya razı olunduğunun açık bir kanıtıdır.

Boğaziçi'nde bir sonbahar romansı olan *Eylûl* (1900'de tefrika edilmiştir) göz kamaştırıcı güzellikteki doğa betimlemelerini 'aşk üçgeni'yle sınırlandığı ölçüde koruyabilir. Mehmed Rauf, Suad-Süreyya-Necib üçgenini bir başlarınayken ve zaten eylül gelip Boğaziçi tenhalaştıkça içe işleyici gezintilere çıkarabilir. Kimileyin deniz gezintileri, kimileyin de uzun, çoğu kez suskun yürüyüşler, adeta kendi kendine gövermiş ve varlığını nasılsa koruyabilmiş peyzajlarda yaşanır.

Suad'la Süreyya'dan ayrı kaldığı sürelerde Necib'in gittiği yerler, yaz dolayısıyla müdavimleri azalmış, bu durumuyla da çirkin mimarisi göze batar olmuş Beyoğlu, ya da, kalabalığın, gösterişçi zenginliğin üşüştüğü Büyükada, kumar tutkunlarıyla çevrili Tarabya otelleridir.

Safvetî Ziya'nın çaylar, balolar, birçok özentiler, hatta rüküşlüklerle örülü *Salon Köşelerinde'*sinin (1898'de tefrika edilmiştir) en incelikli ayrıntısı çiçekçi dükkânında geçer: Avrupa uygarlığına vurgun Şekip, katılacağı balo için çiçekçiye uğrar; "her zamanki gibi 'fujr'suz, hiçbir yapraksız sade ufak bir menekşe demetini şöyle gelişigüzel, perişan surette" bağlayıvermesini çiçekçiden ister. Az ötedeki tahta masada kirli yemek tabakları durmaktadır. Bütün dükkânı kamelyalar, gardenyalar, menekşeler, yaldızlı, rengârenk kurdelalar donatmışken, kirli tabakların hemen arkasında, solmuş çiçek yaprakları, kurumuş menekşe demetleriyle yan yana, "o gün vefat eden bir genç kızın yarın kaldırılacak cenazesine yetiştirilmek üzere hazırlanmış beyaz krizantemlerle süslü bir matem tacı" durmaktadır.

Ne Şekip, ne de çiçekçideki bir başka genç adam, her ikisi de levanten, yabancı sevgilileri için çiçek buketleri, çiçek sepetleri ısmarlayan bu insanlar 'matem tacı' üzerinde dururlar. Her ikisinin de bir an önce gitmek istedikleri baloları, eğlenceleri vardır. Perapalas'taki, şurda burdaki balolarda, danslı çaylarda ise çiçekler çarçabuk solup gidecektir.

Çevreyi yaşanır olmaktan çıkaran etmenlerin başında ekonomik sarsıntıları gören Hüseyin Rahmi Gürpınar bu konuyu sık sık gündeme getirir. *Kesikbaş* (1921'de tefrika edilmiştir) polisiye roman kurgusunda olmakla birlikte, şehrin yıkık yıprak mimarisini, her türlü doğa güzelliğine ve tarihî eser birikimine kayıtsızlığı roman boyunca dile getirir. *Kesikbaş*'taki İstanbul mahalleleri uzayıp giden toprağı kurumuş, yeşertisi yok olmuş bostan artıklarıyla, daha bir yüzyıl geçmeden yok oluşa terk edilmiş kâşâne yıkıntılarıyla çevrilidir. *Sergüzeşt*'in baykuşları bu yıkıntılarda da bekleşip dururlar.

Cehennemlik (kitap olarak yayınlanışı 1924) bakımlı bahçelerde azgın sevda istekleriyle tutuşanları yansıtır ve acı bir alay gibi, sevda koşuşturmaları sırasında bitki

örtüsünün çiğnenişine tanıklık ettirir. *Namuslu Kokotlar* (kitap olarak yayınlanışı 1974) hemen bu yüzyılın başında, yokluktan ve geçim uğruna, Boğaziçi sırtlarındaki, özellikle Maslak'taki ağaç dokusunun tırpanlanışına acı acı gözyaşı döker.

Hepsinin doruğunda *Utanmaz Adam* (1934) açlıktan gözü dönmüş Avnussalâh'a komşusu Şekibe Hanım'ın kedisi Sincap'ı tavşan eti niyetine sunar. Avnussalâh, kediyi kör bıçakla "bağırta bağırta" kesip biçtikten sonra, derisini yüzer, "kol, but diyerek küçük kurbanı" parçalar, tencereye koyar. Üzerine "bolca soğan" çentmeyi de unutmaz. Sincap'ını arayan Şekibe Hanım'ın söyledikleri büsbütün korkunçtur: Komşu kadının sağdan soldan işittiği hikâyelere, söylentilere bakılırsa, şimdi fakir fukara evlerinde, "etler pahalıya çıkalı" kedi köpek eti bol bol pişmektedir.

Nihayet romancı, bozuk düzenin hangi çevreci tutum içinde olduğunu derin istihzasıyla açıklar: "Kedi etinin bu aralık en ziyade işe yaramasının sebebi şimdilik bedava olmasıdır. Herkes bu gevrek ete alıştıktan sonra ilerde kuzu fiyatını da geçer. Lokanta listelerinde bu et en pahalı porsiyonlarla yarışır."

Saffet Nezihi'nin *Zavallı Necdet*'i (1902) karasevda romanlarına yaraşır dekorların birini kurup ötekini kaldırır. Köşkler, bahçeler, deniz kıyıları, günbatımları birbiri ardınca melodram sahnesinde görünür. Bununla birlikte çevre güzelliklerinden salt yabancılar yararlanır.

Tarabya oteline Meliha'yı unutmaya gitmiş Necdet, "tuhaf tabiatlı İngiliz mis"lerini, sonbahar başlangıcında "dekolte fanilalarla" deniz hamamlarında görür. Otelin arkasındaki ormanlıkta bir alan, epeyce para harcanarak "İngilizlerin pek sevdiği lantenis oyunu" için düzenlenmiştir. Akşamüzerleri "meharetli top oyununu" oynayanlar hep İngilizler, Fransızlardır. Bu arada Necdet ve ailesi birkaç yazdan beri Bebek'teki harap yalılarında oturmamaktadırlar. 'Yalı' artık terk edilmiştir.

Cemil Süleyman'ın *Siyah Gözler*'i (1910) Beykoz çayırındaki akşam gezmelerini trajik bir aşk ilişkisinin dekoru olarak seçer. Çayır daima kalabalıktır. Aileler, çocuklar, "yolda piyasa eden genç kızlar", delikanlılar, güneş çekildikten sonra Beykoz çayırında boy gösterirler. Fakat kimse çevresel güzelliği sanki fark etmez; herkesin gözü sadece birbirinin üstündedir, herkes birbirinin bir kaçamağını yakalamaya çalışır.

Hayatı, üretim ve yaratımı, düşleri, ülküyü, coşkuyu dar bir görüngeden algılayabilen toplum, çevreye yönelik duyarsızlığı insan ilişkilerine de sıçratır. Halide Edib Adıvar, *Handan*'da (1912), Handan'ın ölümünden sonra, Hacı Murat Efendi ailesini pek basit bir dedikodu kumkumalığı içinde konuşturur. Öte yandan daha irkiltici bir durum sözkonusudur: Handan'ın hatırasını çekiştirenler, inançlarına bağlı görünmekle birlikte, inancın 'ölüyü iyilikle anınız' buyruğunu çoktan unutmuşlardır.

Bu romanda tuhaf bir simge gibi, Handan, sanrılarında sevdiği Refik Cemal'i yabancı bir şehirde, Marsilya'da ilk kez görür. Refik Cemal'in 15 Mart 1903 tarihinde, "Marsilya, Grand Otel"ten yazdığı mektuba göre, Handan yüzünü tülle örtmüş olarak, "bir kayacığın tepesindeki kilise"de genç adamın karşısına çıkar. Kilisenin bahçesinde, bütün, susamlar açmıştır.

Reşat Nuri'yse *Dudaktan Kalbe*'nin (1923) başlangıcında bir çevre ve doğa ütopyası kurar. Münir Bey bağevindeki konuklarına bağında yetiştirdiği üzümlerden ikram eder. Kristal tabaklardaki "allı, morlu, sırılı, yeşilli salkımlar" asma lambaların ışığında mücevher parıltılarıyla donanmıştır. Münir Bey aşıcılık fennini bir sanat haline getirdiğini söyler. Her biri kendi yaratımı olan bu üzüm çeşitleri, efsanevî adlarla anılır. Münir Bey'in en büyük isteği, çiçek kokulu üzümler yetiştirmektir:

"–...Gizli bir ümidim, büyük bir hırsım var ki, sana tevdi edebilirim... Ben, üzümlerle çiçekler arasında bir sıhriyet vücuda getirmek, tabiata yeni bir izdivaç kanunu hediye etmek ümidindeyim... Bu izdivacın mahsullerini hele bir tasavvur et... Meselâ şu alacalı necef taşlarına benzeyen 'Mah-ı Seher'le bir menekşe, yahut gülden alınmış bir çocuk... Menekşe, yahut gülün kokusunu bir lezzet halinde veren bir üzüm... Görüyorsun ki ben de şair, heykeltraş filan gibi hayat yaratan bir sanatkârım..."

Gelgelelim bu son gürlüktür. Geçen zamanla, 'hayat' yaratmak istemiş sanatkârın işlevi silinecek; kimse böyle düşler kurmayacak; doğa ve çevre gibi, sanatkâr da, her şey de yıkımın merhametine bırakılacaktır.

"Bence tarih, örneklerin yardımıyla öğretilen felsefedir."

Bolingbroke

Kültür de Kültür, Kültürde Kültür

Sıtkı M. Erinç

Ülkemizde kimi kavramlar moda olur, bir süre dillerden düşmez. Sonra başka kavram ya da kavramlar gelir gündeme, ötekilerin pabuçları dama atılıverir; çoğu zaman da yeterince didiklenmeden. Örneğin, bugünlerde bir iki kavram var ki nereye bakılsa onlarla ilgili bir şeylere rastlamak olası: Postmodernizm gibi, marjinal gibi... Fakat, zaman zaman sinseler, sindirilseler, hatta saptırılsalar bile gündemden düşmeyen, gündemde olma niteliklerini hiç yitirmeyen, dillenmediklerinde dahi uslarda çöreklenen, olumlu ya da olumsuz her eleştirel yaklaşımda ölçüt kabul edilen bir başka grup kavram daha vardır. Bunlar içinde en çarpıcı ve en sorunsallardan biri olarak da galiba "kültür" kavramı gösterilebilir.

Horatius'dan bu yana bilinen ve Voltaire'le de günümüzdeki kimi anlamlarını sırtlanan kültür, bizde, herhalde Ziya Gökalp'le eleştirel bir değerlendirmeye özne olmuştur.

Ziya Gökalp'in uygarlık, medeniyet, hars gibi tanımlamaları ve bu anlamların etkin öğeleri, eğer siyasi tarihimiz ve kültür tarihimiz açısından irdelenirse, en azından, belli bir zaman dilimi için olumlu yargılar ve tanılar olarak kabul edilebilir. Fakat, daha sonra kulak kültürüyle beslenen bir grup "öncü" aracılığıyla Ziya Gökalp bir ortanokta yapılmış, ondaş olan ve olmayan nitelendirmeleri; hem Ziya Gökalp'i, hem de kültür kavramını, en azından, ereğinden saptırmıştır.

Daha sonraki süreç içinde ise, "ulusal kültür", "milli kültür" şeklinde bir adlan-

dırma ve buradan hareketle "halk" ve "hümmet" kavramlarının, açık ya da gizli savaşı başlamıştır.

Bu savaşlarda her iki taraf da "yenen" sıfatını kendine yakıştırdığından "galip-mağlup" savaşına bile gereksinim duymadan oyun alanı değiştirilmiş, tarafların hiçbiri de bu durumdan yakınır gözükmemiştir. Zaten niye yakınsınlar ki... İki taraf da yenen olduktan sonra...

Yeni oyun alanı dediğimiz de aslında eski, hatta çok eski bir alandır. Belki de ta Fatih Sultan Mehmet'e kadar götürtülebilir: "Batı Kültürü", "Bizim Kültürümüz" maçlarının yapıldığı oyun alanı...

Bu savaşlar, bu sürtüşmeler, bu oynamalar bir sözcük adına yapılıyor diye düşünüldüğünde belki de, herhangi bir nüfus dairesinde çalışan bir kayıtçının, salt kendi yaklaşımı ile, bir ebeveyne "Bu isim Türk ismi değil. Çocuğuna koyamazsın." deyişi kadar "absurd" bulunabilir. Oysa kültür, sosyal ve beşeri bilimler alanı söz konusu olduğunda –ki böyle olduğu da herhalde örneklerden anlaşılagelmektedir– bir örüntüyü, bir yumağı imler, tek bir adı değil.

Sayılamayacak kadar çok, kendine özgü öğelerden oluşan bu örüntünün bir de, organik olduğu, canlı olduğu; bir başka deyişle doğup, büyüyen ve zamanı gelince de ölen, ölebilen bir canlı olduğu düşünülürse, bu bitmeyen karşıtlığın nedeni belki de daha iyi anlaşılabilir. Ama, bu anlaşılırlık yine de karşıtlaşmanın, kültür adına yapılagelen çekişmenin saçmalığını yok etmez.

Saçmalık da çekişmenin varlığını...

Karşıtlık; eğer iki eksi uç ya da iki artı uç gibi ise, yani aynı dille, aynı alanda, aynı erekle ve saydam bir yöntemle "çok seslilik" yaratıyorsa (çok seslilik ile zıt seslilik durumlarının bilincinde olmak koşuluyla) bu, kültür adına yararlı da olabilir.

Oysa gözlenen, hem arka niyet, hem ön erek olarak öylesine kutuplaşmalar yaratılmaktadır ki sonuçta bu karşıtlıkları varedenlerin kendi, kültürel larvalar olarak, kültürü kemirir bir duruma düşmektedirler.

"Milli Kültür", "Batı Kültürü", "Türk Kültürü", "Hars" gibi kalkanlara bakıldığında, o kültür örüntüsünün bir görünümünü, bir kesitini, bir niteliğini, ya da bir uzamsal konumunu, kültürün tümü gibi anlamak isteğinin ya da safdilliğinin, gereğinden fazla parlatılarak, bir ortaçağ silahşörü, ya da bir ortaçağ abdalı gibi kullanıldığını görürüz. Ama bu kalkan ya da kalkanlar kimi, kime karşı korumaktadır? Kimi neden gizlemektedir? Pek bilinmez, bilinemez. Doğal olarak da ne olursa kültüre olur.

Fakat, örümceğin ağı ile kendini de mahkum etmesi örneği, kültürün ve bütün bu karmaşanın esas nedeni de yine kültürdür. Kültürel tıkanmalar, kültürel tükenmeler ve kültürel çöküntüler altında, hem içerik, hem varlık, hem de işgörü bağlamında, kültürün ne olduğunu bilmemek ama biliyorum zannetmek yatar. Zanlı yaratmak da yine kültürün bir başka bağışlanamaz suçudur.

O halde kültür nedir?

Bu sorunun tek bir yanıtı var galiba. Üstelik o da soru şeklinde: Ne değil ki?

Kültürü, taşıyıcısına göre, ya da egemenlik alanına göre tanımlayabiliriz.

Kültürü çıkış, yarıtılış kaynaklarına göre tanımlayabiliriz.

Kültürü, görünüşüne, biçimine, bir başka anlatımla, kültürü kanıtlayan araca göre tanımlayabiliriz.

Kültürü, işgörüsüne göre tanımlayabiliriz.

Bu görelilikleri daha da artırmak, hatta kendi içinde bile sınıflamak olasıdır.

Bir bakış açısı kültürü çok iyi tanımlayabilir ama bu tanımlama, belli bir konum, belli bir görünüm açısındandır ve diğer bir görünüm, ya da konum açısından ise kültürü epritebilir.

Nereden ve neresinden bakılırsa bakılsın kültür kavramlarının tümü için ortak olan kimi tanımlamalar vardır ki bunlardan ilki kültürün organik olduğudur, dirik bir anlam taşıdığıdır. Bir başka deyişle kültür değişir ve gelişir. Eskir ve yok olur. Hiçbir kültür öğesi durağan değildir. Çünkü kültür kavramının varlığı için önkoşul, en az sayıda da olsa bir insan topluluğunun ya da bu toplum içinde oluşu nedeni ile bir insanın varlığıdır. Toplum, ister bir kavrayış olarak, ister bir olgu olarak yok ise kültürden de söz edilemez. O halde, bir kimse önce kendini bir toplumun (en geniş ve en dar anlamları ile bir toplumun) üyesi olarak hissedebilmeli, sonra da o toplumun içinde kendinin de var olduğunu anlayabilmeli ki kültürden söz edebilsin, kültürden söz edilebilsin.

Kültürün koşutu insan olunca, insanın değişkenliği kültürün de değişkenliğini zorunlu kılmaktadır.

Hiçbir kültür öğesinin öncesiz ve sonrasız olmadığını kavrayamayan bir kimse için kültür, daha başında putlaşmış demektir. Bir başka deyişle; böyle bir kimsede gelişme, değişme, doyumun bir üst basamağına çıkma, "daha"yı, "en"i yakalama gibi kaygıların olmadığı, bilgilerin yer almadığı söylenebilir. Yani o tip kavruk bir tiptir.

Kavruk bir tipin kültür neyine...

Genellenebilir ikinci bir koşul daha ortaya konabilir. Bundan sonra da kültürü daha iyi anlama, içeriğini daha iyi hazmetme yolu açılabilir.

Her tür kültür adına önşart kabul edilen bu nitelik ise; kültürün insan için, onun gizil güçlerini geliştirmek, onu daha mutlu kılmak ve daha rahat ettirmek için varolduğudur. Kültür bir bukağı olur, oluverir ise eskimiş, ya da putlaşmış demektir. Buzdolabı varken teldolap kullanmak (salt kültür adına ise) hiç de hoş olmayan sıfatlar yakıştırılmasına neden olur kullanıcısına. Ya da, çalar saatin "keşfedildiğinin" bile bilincinde olmayanların, ramazan ayında gece yarısı davul çalanları ve bu çalmayı kültür adına gerekli görenleri, bu iki tipi de kültür adına bağışlayanları kültürün varlık nedenini bilmemekle suçlamak kaçınılmazdır. İşte bu tür tutumlarla kültür kısırlaşır ve dolayısıyla o toplum için bir bukağı olur.

Kültürün tüm kavramları için son ortak koşul ise, kültürün bir öğrenme ürünü olmasıdır. Kültür öğrenilir. Bu öğrenmenin ise üç temel kaynağı vardır. Bu kaynaklar bir önem, bir öncelik sırası almazlar, alamazlar. Zamana, mekana ve insana/insanlara (onların akıl gibi, sezgi gibi niteliklerine) bağlı olarak, bir kaynak, diğerine oranla daha önce ya da daha önemli olma hakkı elde edebilir, edebilir ama bu sadece konumuna uygun olarak bir değer yakıştırmadan öte geçemez. Ayrıca bu kaynaklar, bir çıkış, bir geliş yeri olarak yapılan adlandırmalardır, yol adıdır. Yoksa ürün adı, bilginin adı değildir.

Kaynaklara baktığımızda öncelikle şunu fark ederiz: Bütün kültür öğeleri, kültürel varolanlar (en soyuttan, en somuta dek), insan tarafından var edilmiştir. Yani kültürün temel kaynağı insandır. Kültür örüntüsünü oluşturan her düşünce, her kurum, her nesne, ama her düşünce, her kurum, her nesne insan tarafından yaratılmıştır.

İnsandan olmayan kültür yoktur.
İnsan için olmayan kültür yoktur.

İnsanı baz aldıktan sonra yollara dönebiliriz: İlki tarihtir; ezelden başlayan tarih... Bu tükenmeyen, tüketilemeyen şerit içinde kültür öğeleri birbiri üzerine yığıla yığıla,

katlana katlana ve dolayısıyla eze, ezile, yok ola yok ola gelir günümüze dayanır. Bir toplumun, bir bireyin yaşam çizgisi ile bağımlı olarak, o toplumun, o bireyin sırtında, usunda ve tininde, o toplumun, o bireyin gittiği her yere taşınır: Fire vererek, eklentilere uğrayarak taşınır durur.

Yurt; yaşamın sürdürüldüğü yerin, toprağın, iklimin verdiği, o toplumun o yeri yurt edinmesinden önce, orada yaşayanların bıraktığı, armağan ettiği, yeni toplumun hazır bulduğu her şey...

Üçüncü ve son kaynak ise bir toplumun ve kendini o toplumun üyesi kabul eden insanların, tarihi süreç içinde komşuları ile ve diğer toplumlarla kurduğu iletişim ve etkileşim sonunda onlardan aldıkları ve kendi kültürlerine bilinçli ya da bilinçsiz olarak kattıkları ve özümsedikleri her şey...

Görülebileceği gibi bu üç kaynağın da hem sebebi, hem de sonucu insandır. İnsan ise doğası gereği tutucudur, fakat bencildir de. Hem edinimlerinde, kullanageldiklerinde bir değişikliğe kolay kolay yanaşmaz, hem de kendi için daha rahat olanı, daha kolay olanı geç de olsa yakalar. Bu geçlik sadece zaman kaybına neden olur, fakat mutlaka kültürü değiştirir. O halde tutuculuk sadece zaman israfı demektir.

Birikmiş bir örüntü yaratan bu kültürün öğelerini, edinim yolu nedeniyle bir yeğlemeye bağımlı kılmak; bu atalardan geldi, bu sonradan kültüre girdi, ya da bu bizden, şu değil gibi kestirimlerde bulunmak bilinçsiz bir işgüzarlıktan öte bir anlam taşımaz. Böyle bir kestirim inandırıcı dayanaklardan da yoksundur.

Sözgelimi "mahrem" kavramı kültürümüze nasıl girmiştir? Bunu benimseyen ve savunan bir toplumun ya da bireyin kültürel savı, acaba tarihe mi, yurda mı, yoksa çevresel kültüre mi dayandırılmaktadır? Buradaki savunması acaba "Ani Harabeleri" için de geçerli olabilir mi? Bu, çok sıradan iki örnek bile kültürel öğeler için genellenebilir bir kök yargısı getirilemeyeceğini, kimi zaman şunun, kimi zaman da bunun yeğlenebileceğini göstermektedir. Kravat takmaya direnen birinin pantolon giymesini anlamak kadar gülünç olur aksi yargılar.

Bir kültür öğesinin, bir kültür kurumunun önemi ve değeri, ne yolla edinilmiş olduğuna bakılarak savunulamaz. İnsana, insanına, insanlığa ne derecede yararlı olduğuna, onu/onları ne derecede mutlu ve rahat ettirdiğine bakılarak savunulur. Tersi, kültüre karşın kültürsüzleşme olur.

Kültür nedir sorusunun bir yanıtı da, bir kültür öğesinin varlık tarzı ölçüt alınarak verilebilir. Bu durumda, birbiriyle ayrıştırılamaz bir ilişki içinde bulunan üç tür kültür ortaya çıkar: Ülküsel (ideolojik) kültür, maddi kültür ve davranışsal kültür.

Bu üç kültür arasındaki denge ve tutarlılık "kişilik" kavramı ile de açıklanabilir. Düşünüldüğü gibi eylemek ve bu eylemede, düşünülene ve eyleme uygun araç-gereç kullanmak varolanın varlık konumunu da belirler.

İster bir toplum, isterse o toplumun bir üyesi için bu üç kültürün ortak ve ayrıştırılamaz bütünlüğü bir kimlik tanımlaması olarak ortaya çıkar.

Örneğin; "Ne mutlu Türküm diyene" diye slogan at, hem de Amerikan mandasına taraf ol.

Hem "Ne mutlu Türküm diyene" de, hem de Arapça ezan okut.

Bu ve buna benzer görüntüler bir kimlik, dolayısıyla da bir kişilik sorununu (ister ülke çapında olsun, ister birey) yaratır.

Bu üç kültürden her biri, diğerinin yaratıcısı durumundadır. Bir geçiş dönemi, bir değişme süreci içinde görülebilecek tutarsızlıklar belki, bir ölçüde bağışlanabilirse de

savunulamaz. Savunmaya kalkmak ya kültürel gelişmeye, bir çavlana set çekme sevdasına kapılmak gibi yapay bir engelleme yaratır, ya da kimlik kanıtlama adına kimlikten olma gibi bir kültürel tıkanmaya yol açar.

Ülküsel kültür, bir toplum ile o toplum bireylerinin her birinin aynı erek altında birleşmesi, aynı "gelecek" anlayışı içinde olması şeklinde de tanımlanabilir, ve belki de öncelikle böyle tanımlanır. Bu durumda, örneğin; hem Türk pasaportu taşımak, hem de Türk bayrağını red etmek, bu üç kültür türünün dengelenemeyişi demektir ve kişilik parçalanması anlamına gelir en iyi niyetle.

Kültür, hem bireysel, hem de toplumsal
kimliğin tek ve şaşmaz göstergesidir.

Ülkü ile madde, görünümlerinden çok daha karmaşık bir ilişki içindedir. Her kullandığımız araç ve gereç, ülküsel kültürün bir imgesi oluverir. Madde, bir varolan olarak, ancak davranışlarla insana, dolayısıyla da ülküsel kültüre bağlanır. Bir başka deyişle, yaşam için gerekli araç ve gereçlerin hem yeğlenmesindeki erek, hem de kullanılışındaki yöntem, ülküsel kültürün göstergeleridir.

Bir toplum için ülküsel kültür perçin gibidir ve o toplumun, toplum olmasını sağlar. Bu nedenle de her maddi kültür, ya da her davranışsal kültür, aslında ülküsel kültürün bir başka görünümüdür. Çünkü o toplumun kimliği, ülküsel kültürü ile hem kanıtlanır, hem de çözümlenir (deşifre edilir). Örneğin; "Türküm, doğruyum, çalışkanım. Yasam, küçükleri korumak ....." bir toplum ülküsünü simgeler. Bu ülküsel kültür ancak tutum ve davranışlarla kanıtlanır, yoksa sözcüklerin kendi adlandırmalarıyla değil.

Bir birey için ise ülküsel kültür, sözel açıklamalardan değil, davranışlardan çıkar, bu davranışlarda kullanılan araç ve gereçten çıkar. Örneğin; bir kimse antilaik bir eğilim içinde gözükmekten yana ise ve "ben dinî kuralları temel alırım" diyorsa, o kimse artık lüks otellerde, Batı giysileriyle ve limuzin arabalarla, kadınlı-erkekli düğün yapamaz. Ya da ben "milliyetçiyim" diyen bir kişi yatırım olanaklarının çoğunu yurtdışına, yasal olmayan yollarla aktaramaz. Bunlar ve benzeri örnekler kültürel çatışmaların açık ve seçik olarak ortaya çıkması demektir ki bu da ya bir etik sorunu (yani ülküsel kültürde birşeyler olduğunu) ya da bir kimlik parçalanmasını tanımlar.

Kültürün taşıyıcısına, ya da egemenlik alanına bakarak da şöyle bir sınıflama yapmak, bu kavramı daha iyi anlamak, bir başka deyişle kavramlar arası anlam aktarmalarına engel olmak için yararlı, belki de kaçınılmaz olabilir.

Böyle bir ölçüt, dört tür kültür kavramı oluşturur: Bireysel Kültür, Yöresel (Bölgesel) Kültür, Ulusal Kültür, Evrensel Kültür.

Bu sınıflamada, son üç tür içindeki her bir kültür, gittikçe genişleyen ve nihayet tüm insanları kapsayan bir grubu, gruplaşmayı zorunlu olarak tanımlarsa da ilk tür, içinde bulunduğu topluma bağımlı, (istese de istemese de bağımlı) tek bir bireyi tanımlar.

Bireysel kültür, bir yakıştırma sıfattır. Yani o bireye, içinde bulunduğu toplumun üyelerince, karşılaştırma yöntemiyle yakıştırılan bir kimliktir. Yakıştırma olduğu için de hem yakıştıranları, hem de yakıştırılanı imler.

Bireysel kültür, o bireyin içinde bulunduğu, yaşamını sürdürdüğü toplumun niteliğiyle birlikte bir anlam taşır.

Kültürel hinterland bireysel kültürün tanımlayıcısıdır.

Kültürde kültür buradan doğar. Bireyin doğup yetiştiği ortam, onun kültürlenmesinde ilk etken, ona doğrudan "girdiler" sağlayan ilk çevredir. Bu çevre en küçük

yerleşim alanı; bir belde olabileceği gibi, en büyük çevre; bir metropol de olabilir. Ne olursa olsun sıfat aynıdır: Kültürlü kişi. Sorun da buradan kaynaklanır. "Denilen Ben"-le bir kişilik edinen birey bu sıfatı; kültürlü kişi sıfatını, "Olan Ben" şeklinde benimser ve kendini, bu sıfatı kazandığı kültür alanı dışında da kültürlü kişi kabul eder. Yani bir kimlik sahibi olduğunu sanır. En azından böyle davranış göstermeye, kendi çapında, çaba harcar. Belki başlangıç için, hem çevresi, hem de kendi inanır bu çabanın semeresine, ama ya sonra...

"Çok, ama çok yalnız olabilmeliyim. Yapabildiğim ne varsa yalnızlığımın başarısıdır."

Kafka

Walter Benjamin'i Yardımcılarından Kurtarmak

George Steiner

Zürih Üniversitesi, konuklarını kente tepeden bakan görkemli Bodmer Binası'nda ağırlar. Yıllar önce binanın bir bölümünü Gershom Scholem ile paylaşma onuru bahşedildi bana. Bir akşam vakti Scholem, Walter Benjamin'i ciddi bir şekilde okuyup tanımayı hedef edinenlerin kendileri açısından sorgulamaları gereken asgari temel koşulların bir listesini çıkarmamızı önerdi.

Bunlardan ilki: anadil Almancasından neredeyse biraz daha fazla bir Alman dili bilgisi. Filolojik formasyonu öylesine mükemmel, sözcüklere öylesine duyarlı bir dil hâkimiyeti olmalıydı ki bu, Benjamin'in Alman Barok Devriyle ilgili ünlü *Trauerspiel*'in kuramsal sunuş bölümünde kullandığı karmaşık dili bile geçmeliydi. Hoffmannsthal, Benjamin'in Goethe üzerine hazırladığı denemesi *Wahlveruandschaften*'i *(Gönül Yakınlıkları)* daha ilk eline aldığında yazarının söz gücündeki o ilhamsal öğeyi hemen farketmişti. Keza, yine sözü geçen bir şair Benjamin'in sesindeki *novum*'u (yenilik) duyduğunu ilan etmişti. Ciddi bir okurun da onları örnek alması gerekir. Bunu yapabilmesi için de (ikinci koşul), okurun Alman "aydınlanma" sürecinin ve romantizminin Meister Eckhardt ve Böhme'den başlayıp Herder ve Hölderlin'e uzanan çizgisiyle yakından tanışık olması şarttır. Scholem'e göre işte bu noktalarda Walter Benjamin'in dilindeki linguistik mistisizmin ve daldan dala konan yazı taktiğinin hem dönüp durduğu hem de çarpıştığı yankı odalarını bulmak mümkün. Listede üçüncü sırada,

Benjamin'in I. Dünya Savaşı yıllarından hemen önce geliştirdiği pedagoji sosyolojisine şekil veren, özellikle Berlin'deki gençlik hareketleri ile ilgili kesintisiz bilgi geliyordu. Martin Buber'in ilk yıllarındaki fikirlerine ve hoca Gustav Wyneken'in öğretilerine yabancı olanların Benjamin'in politikadaki estetik anlayışının ilham kuyularına inmeleri mümkün değildi. Benjamin kabilesine üye olmayı amaçlayan okurun, dördüncü koşul olarak Benjamin'in eğilimlerinde köşe taşlarını oluşturan Fransız yazar ve düşünürleri ciddi bir biçimde tanıması şarttı; onlar Walter Benjamin'in formasyonunu en az Alman kültürü kadar etkilemişlerdir. Bu liste yalnızca Baudelaire, Proust ve Gide ile sınırlı değildir. Ütopyacı Saint-Simon, Fourier, Blanqui'yi ve Leskov gibi Rus ustaları dahil etmeden liste tamamlanamıyor. Scholem'e göre bu noktaya kadar sorun yok.

Beşinci koşulla birlikte bir karşıkoyma başlayabilir. Benjamin'in Marksizm'ini anlayabilmek; Scholem'e göre bu hem "objektif" hem de son derece kişisel bir bakış açısı gerektiriyor ki, sonuçta, her iki açı da iç içe giriyor zaten. Benjamin'in KPD (Kommunist Partei Deutschland) [(Doğu)Almanya Komünist Partisi –ç. n.] yöneticilerinden olan kardeşi ile ilişkisi de bir diğer tartışılabilir sorundur. Çünkü ikisinin de entelektüel nüanslarında hemen hemen Bizans oyunlarını andıran bir etkileşme söz konusudur. Bu nüanslara Ernest Bloch'un "Mesihçi" Marksizmi; Frankfurt Okulunun seçici Marksizmi ve anti-Marksizminin yanı sıra Marksist tarih teorisinin "ütopyacı materyalizm"i (tarih anlayışındaki ortodoks ve heretik anlayış) de gölgeler katmıştır. Gerçek bir Benjamin okuru onun Asja Lacis ile olan ilişkisini, Brecht ile (o zamanlar pek sıkı fıkı olan) dostluğunu, Moskova'daki henüz gün ışığına çıkmış deneyimlerini (ki bu noktada Wittgenstein'a göndermeler vardır) kesinlikle küçümsememeli. Walter Benjamin'in, bir yandan Adorno ve Horkheimer ile, öte yandan Scholem'in kendisi ile olan dostluklarını oldukça zorlayan kendine özgü Marksist ideolojisini ve bu ideolojideki saydamlığı sağlayan saf inanç ile oportünizm, otantik benimseyiş ile özenti alıntılar, özel koşullar ile gerçek ideolojik analiz ipuçlarını ayırt etmeyi ancak Alman dili Marksizmi ve Komünizm –örneğin, Brecht ile Lukacs çatışması– konusuna yakın, derin eğitim görmüş ince bir zekâ başarabilecektir.

Beşinci ile kıyaslanınca altıncı koşul oldukça basmakalıp gelebilir. Scholem, uyuşturucu, özellikle haşhaş konusunda bilgi ve hatta deneyimi olmayan birinin Benjamin'in dünyasının bir kısmına girmesinin çok güç olduğunu belirtir. Önemli olan Benjamin'in yalnızca haşhaşın etkisi altında kaleme almış olduğu deneyimsel yazılar değil; bu kontrollü uyuşturucu yolculuğunun yazılarındaki "Aura" ya da "aydınlanma" gibi anahtar sözcüklere yüklediği yanıp sönen yoğun ışıktır; bu ışık rüyalar yoluyla ve büyük bir olasılıkla kolektif olanlar ile yayılır.

Yedinci kapı en zorlusudur. Scholem, Walter Benjamin'i onun Judaizmine tam tamına karşılık vermeden okumaya yanaşmanın hiçbir geçerliliği olmadığını söyler. Bu Judaizmin öyle değişken bir dokusu vardır ki birkaç yönlü yaklaşımı şart koşmaktadır. Geri planda Rosenzweig'ın ve Buber'in "yeni ortodoks" Judaizmi vardır; ancak Benjamin, kültürlü, asimile olmuş orta sınıf Yahudileri ile bu asimilasyonun körüklediği (özellikle dindar kesimle açık kesim arasındaki) diyalektik değişimlerin son derece kompleks matrisinin bir ürünüdür. Benjamin'i henüz zaman varken Filistin'e göç etmekten ya da İbranice öğrenmekten alıkoyan içgüdüsel bariyerler (*Hemmungen*) nelerdi? (Scholem bu iki konu üzerine daha fazla uğraşmadığından ötürü çok pişmanlık duyacaktır uzun bir süre. Ya Benjamin'in pek çoğunu Scholem'in öneri ve talimatı ile yazılarına kattığı, kabbaladan yaptığı yaşamsal önem taşıyan "alıntılar". Benjamin'in, pek çok öğrencisinin onun eserlerinin özü olarak kabul ettikleri tarih ve teoloji üzerine

yazmış olduğu tezlerde ya da Kafka ile ilgili (kaleme aldığı) mektuplarda herhangi bir teolojik ya da tarihi rekabet amacı olmaksızın kullandığı bu can alıcı ve unutulmaz alıntılara önemini kazandıran nedir? Benjamin'in alegori, Âdem zamanında konuşma ve dil ve kültürün anısal niteliği ile ilgili görüşleri ne ölçüde onun Judaizminin yansımaları olarak yorumlanabilir? O, bir Yahudi gibi yaşadı ve öldü –feci bir şekilde– Yahudi düşmanlığının bir kurbanı olarak. Halbuki kendisi Siyonist çözüm ile sonsuz kez sıkı fıkı flört etmesine rağmen, her seferinde ondan kaçmayı yeğlemişti. En az Freud, Arnold Schoenberg yahut Wittgenstein kadar Benjamin de yirminci yüzyılın, kötü kaderi baştan saptanmış parlak Yahudi aydınları listesinin başını çeker. Entelektüel ya da psikolojik açıdan bu gerçeği kabullenmeye ve onunla yüzyüze gelip gerektirdiği yorumları yapmaya hazır olmayanlar Benjamin ile gerçek bir ilişki kuramazlar.

Scholem'in el kitabını –bu yedi emri– yazdıktan sonra soruyorum: onun gözünde kaç okur yetkindi Benjamin'i yakından tanımaya? "Tek biri". Doğal olarak müstehzi bir şekilde gülümsemişti.

Scholem kehanet konularında uzman olmasına rağmen o bile Benjamin'in üretim endüstrisindeki gidişatı ve zenginliği tahmin edememişti. Walter Benjamin öldüğünde, geride bıraktığı yapıtları, kendisi de yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan çok dar ve dağınık bir çevrenin elindeydi ve bir kısmı hemen hemen hiç yayımlanmamıştı. Bu yazılar, denemeleri ve mektupları parça parça olarak ve ancak 1950'li yıllarda toparlanıp ortaya çıkarılabildiler. Daha sonra Suhrkamp Yayımcılığın devreye girmesiyle *Gesammelte Schriften* ortaya çıktı. *Materialen*'in yayımını monografl ar ve "Colloquia" (konferanslar dizisi) takip etti. Hemen sonra ustalıkla yönetilmiş tutucu çevreler ile sol eğilimli çevreler arasındaki polemik gündeme geldi. Jurnal değeri fazla akademik yazılar çığ gibi büyüdü. Bu konudaki bibliyografya son derece yetersizdir; üstünkörü bir biyografiden, Benjamin'in kullandığı tek bir sözcük ("*aura*" ve "*Angelus Novus*") üzerine yazılmış sayfalar dolusu ezoterik açıklamalara kadar geniş ve dağınık bir spektrum gösterir. Scholem'in Benjamin'e yazmış olduğu ve kaybolduğu sanılan mektupların Doğu Alman arşivlerinde diğer bazı yazılarla birlikte ortaya çıkmaları da bu yazı selini zenginleştirmiştir. Şimdi, Benjamin'in çalışmalarını içeren dizinin ilk cildi piyasaya çıkmış durumda.

Akademik çevrelerden akan yayımların büyük bir kısmı yorucu ve yetersiz çalışmalardır. Bunun nedeni yazarların Scholem'in sıraladığı koşulların hemen hiçbirine sahip olmamaları değildir. (Pek çoğunun bırakın Judaizm konusuna, üstün bir Almanca bilgisine sahip oldukları bile söylenemez.) Asıl sebep hemen hepsinin Benjamin'i kendi davalarını kanıtlamak için zengin bir koz olarak görmeleridir. Sebep, bu çok incelikleri olan ruhu, anlamak kaygısından uzak kendi amaçları için delik deşik etmeleri ve ince ince oymalarıdır. Benjamin'in yazılarını koşmaya çalıştıkları atlı arabalar; Marksizm, psikanaliz, strüktüralizm, potstrüktüralizm, medya sosyolojisi ve doğaüstü güçlerin analizi gibi kapsamlı konulardır. Benjamin literatürü "Bu parçasını Althusser'in Lacan ile olan ilişkisi çerçevesinde anlamaya çalışmak gerekir" yahut" "ikonik nesnelerin üretilebilirliği üzerine Benjamin'in yazdığı pasajı ancak Bourdieu'ye başvurarak çözebiliriz" gibi cümleler ile doludur. İktidar üzerine hayli yoğun fikirler içeren o küçük sayfayı Foucault'ya bir ilave olarak kabul edenler vardır. Jeffrey Mehleman'ın o unutulmaz sözü ile "Benjamin, edebi eleştirinin değersiz yazı yığını içine gömülmeye çalışılmaktadır." Çoğu kez kalitesiz bilgiçlik asıl bilgiyi ve Benjamin'in çalışmalarındaki müthiş trajik ve kırgın öğeyi –deyim yerindeyse– gelişigüzel karartmaktadır. Dolayısıyla gerçek bir inceleme, söz konusu olmaktan çok uzaktır.

Max Pensky'nin *Alman Trauerspiel'inin Kökenleri* adlı çalışması melankoli, *tristitia*, "matem" gibi motifleri Benjamin'in reflekslerinin yüreğine oturtması açısından haklı bir başarı elde etmiştir denebilir. Buna karşın *Melankoli Diyalektiği* adlı metnin felaketin eşiğindeki, kısmen asimile olmuş, yarı yarıya emansipe denebilecek Alman Yahudilerinin içinde bulundukları korkunç huzursuzluğun ve aşırı duyarlılıklarının kaynaklarına inmekte yeterli olduğu söylenemez. Aynı metinde Benjamin'in dil modelindeki doğal çelişki çok net tanımlanmıştır: "Benjamin böylelikle dilin mistik ve romantik bir tanımlamasını yapmıştır; bu noktada dilin 'saflığı' ve 'özvarlığı' kesinlikle çözümü olmayan bir çelişkiye karşı koymaktadır; dilin içeriğin iletişilebilirliği aracı olarak kullanımı çelişkisine." Prof. Pensky'nin, yukarıda sözü edilen Alman Trauerspiel'i kitabı için Benjamin'in kendisinin kaleme aldığı o ünlü, sımsıkı kapalı "sunuş" bölümünü açıklamada daha önce bu işi yapanlardan daha başarılı olduğunu iddia etmek de yanlıştır. 1977'de ortaya çıkan ve benim de hazırlanmasına katkıda bulunduğum ilk İngilizce çevirisinde (ki Pensky sürekli bu çeviriye atıfta bulunmuş, ancak yayımcının adını yanlış vermiştir. Yayımcı New Left Books'tur.) ben kendim Benjamin'in *Trauserspiel*'inin hem komik hem de trajik geri planının bir skecini yapmıştım. Benjamin bugün bile açıklanması pek mümkün olmayan bir duygu ve tekbencilik dürtüsü ile Alman Üniversitesindeki tutucu, anti-semitik ve kapalı bir kuruluşa, *Habilitation* teşkilatına başvurmuştu bir vakitler. Bu kuruma sunduğu "Trauerspiel" çalışmasının traji-komik sunuş ölümü iki duyguyu yansıtıyor olabilir. İlki, akademik olan her şeye karşı gizlemek için çok fazla çaba harcanmamış bir nefret ve tiksinti, ikincisi ise üstü örtülü bir alay ve bunun dışavurumu. Mandarin uydurmalarının tarihiyse uzundur. Scholem bu görüşlere de yer verir.

Monografi diyebileceğimiz bu eserin, Benjamin'in Barok konusuna ilişkin görüşleri ve Böhme'yi kullanması ile ilgili söyleyecek pek çok şeyi vardır. Kutsal Kitap'ta Âdem'in kullandığı *mysterium magnum* (gizemli iletişim) daha sonra "gözden düşenlerin dili"ne dönüşür. Bu ikinci dile ait görüşler Benjamin'in alegorik ve sembolik olanın tanımını yapmasında çok yardımcı olacaktır. Fazla sistematik olsa da Pensky'nin bu konudaki açıklaması oldukça aydınlatıcıdır:

> İnanç yok olur, buharlaşır; geride nesneler âlemi kalır. İlk bakışta artık Tanrı'nın işi diye tanımlanmaları mümkün olmayan bu nesneler birer alegoriye dönüşürler, insanoğlunun kadere olan bağlılığının birer şifresidirler. Aynı şekilde, insanın kurtuluşunu sağlayacak karmaşık bilmecenin parçalarıdırlar. Benjamin'in büyük bir inat ve tutku ile melankolik düşünceye kattığı entelektüalizm gerçekten de temelde negatif bir teoloji anlayışına ithaf edilmiştir... Diyalektik olarak anlaşılan (Benjamin özellikle bunun böyle anlaşılmasını istemiştir) melankoli bize yabancı bir Mesihçi bilincin şemasıdır.

Benjamin'in Baudelaire'i yerleştireceği görüntüler âleminin gözden düştüğü fikri, Pensky'ye bakılırsa Marksist (bu kadar erken?) nesneler analizi ile yakından ilintilidir. "Benjamin'in Barok alegorisi teorisi sentezi ile Lukacs'ın 'reifikasyon' olarak nesneler fetişizmi üzerine yazdığı ve Adorno'nun daha önce tanımlamış olduğu..." dehümanizasyon, yani "insanı çıkarmak", aynı şekilde geçerlidir. Demek oluyor ki Pensky'nin yorumlarında ilgi çekecek pek çok nokta vardır. Ne var ki Pensky'nin ortaya attıkları da Benjamin ile ilgili tüm Anglo-Amerikan tarzı tartışmaların kaderine ortak olacaktır: "Tutankhamon Laneti" Pensky'yi de çekmiştir içine. Bilerek ya da bilmeyerek Benjamin üzerine yazılan "üstyazılar" onun nesir dilindeki ezoterizmi (gizemi) ya da gizlilik zenginliğini taklit etmek ya da duyurmak isterler. "Sinerji" ve "el yazması"

gibi deyimlere başvuran, moda olan "güç sahiplerini" benimseyen ve kutsal güçlerce dikte edilmiş kurallardan zevk duyan bir yorum acaba okurları Benjamin'in dünyasına gerisin geri çekebilir mi?

Margaret Cohen'e kıyasla Pensky oldukça açık, anlaşılması kolay ve saydamdır. Walter Benjamin'in Paris ile olan ilişkisinin yaşamsal bir önemi vardır. Bu ilişki 1983'te toplanan uluslararası "Walter Benjamin ve Paris" konferansında, *acta* bölümünde uzun uzun işlenmiştir. *Aydınlanma: Walter Benjamin ve Gerçeküstü Devrimin Paris'*i adlı çalışmasında Cohen bize, kendi deyimiyle "Benjamin ve Breton'un Gotik Marksizminin post-Marksist baskılar ışığında" bir değerlendirmesini, kendi değerlendirmesini sunmaktadır. Cohen'e göre, "daha çok psikanalize ve terapiye benzeyen fantazmalara yakın bir ortam, mantıksal ve çiftli tartışmanın ötesine kayan, onları aşan bir eleştiri türü üretilmesi gerekmektedir ki bu da rasyonel olmayan çalışma türlerine öncelik tanıyacak ve diyalektikten çok aşırı kararlılık onu yönlendirecektir." İşte bu görüş Marx'ın *1844 Elyazmaları*'nda hayalini kurduğu "görsele, diğer duyulara kıyasla bilim felsefesinde tanınan öncelik hiyerarşisinin yıkılması" ilkesini açığa vuracaktır. Bize Benjamin'i işte bu noktadan ele almak düşüyor. Neyse ki başvuru kaynakları var! Benjamin "yapıötesi" fikrine rüyaları da katarak yaklaştığında kesinlikle yeni bir iş yapmıyordu. "Kolektif yapılara Althusser'den yansıyan, Lacan ve Freud'dan yankılanan Kopernik Devrimi diyebileceğimiz bir anlam taşımıştır." Modern materyalizm Lacan'ın "touche" (dokunma) teorisi yoluyla açıklanacaktır, gerçek de "karşılaşma" (rencontre) kavramı ile. "Böyle söyler Cohen ve uzun bir laf kalabalığı içinde kaybolur gider Benjamin. Yapıötesinin, psikanalizin, Lacan'vari Bizans cümleciklerinin ve Althusser'in pek küçümsenen metamarksizminin son aşamalarını biraraya getirerek.

Aslına bakılırsa Cohen'in kitabının büyük bir bölümü Breton ve Nadja ile ilgilidir. (Benjamin ile Breton arasında bazı bağlar olduğu söylenirse de pek şüphelidir bunlar.) Profesör Cohen açık ve gerçek bir şekilde şu noktayı kavramıştır; özellikle Adorno'nun sosyal pozitivizmi karşısında Benjamin'i korurken şöyle demektedir: "Benjamin yapıüstücülüğün temel öğelerini gözden geçirip bir fikir üretirken psikanaliz deyimlerine başvurur. Yapıüstü ilişkilerinin temelini Marksist açıklamalara bağladığı zamanlarda dahi Marksist teorinin simgecilik ve nedensellik gibi "Aydınlanma" sözcüklerine körü körüne bağlı kalmasını, yapıüstü ilişkileri açıklamasında bir yetersizlik olarak nitelemiştir. Benjamin hayal ve fantazmalardan yola çıkarak hayal dünyasının tarihi ile ilgili bir model üretme isteğinden söz etmiştir. (Ne var ki bu isteğini gerçekleştirecek zamanı olmamıştır.)

Görebildiğim kadarı ile Cohen, Benjamin'in 'İmparatorluğun Panoraması' adlı metin parçasının önemini kavrayabilmiş ilk Benjamin okurudur. Bu yapıt Lacis ile birlikte Capri'de kaleme alınmıştır. "Pasajlar" yapıtını ateşleyen "şehircilik" ve "yenilenme" paradigmaları ile Benjamin ve Lacis karşılaşmasının gücünü dengelemeye çalışmak hatalı olacaktır. Bu karmaşık çalışmanın içinde "Representations" türünde jurnal tarzı bir yazı, oldukça büyüleyici, arada bir dövünür dorur soluk aldırmak için bize. (Endeks kısmı yorucu ve gereksizdir, karmaşayı körükler.)

Jefrey Mahleman'ın "Çocuklar İçin Walter Benjamin: Hayal Oyunları" yapıtı tümüyle farklı bir açıdan ele alınmalı. Kıvrak, ince bir zekâ, ustaca kullanılmış bilgelik pırıl pırıl parlamakta. Mahleman, Benjamin'in 1929-33 yılları arasında çocuklara yönelik Radyo programlarının metinlerini ele alıp bunların arasındaki ilişkileri neredeyse arabesk çağrışımlara dayandırarak bir doku kurmaya çalışır. Bu programlar "dokular

arası, girift ve psikanalitik açıdan iyi bilgilenilmiş" metinlerden türetilmişlerdir. Adeta bir büyüymüşçesine Mahleman Benjamin'in çocuklar için hazırlamış olduğu öykülerin "felaketler" dizisinden örülü hammaddesine dikkat çeker: Pompei'nin yıkılışı, Lizbon'daki deprem, demir yolu kazası, Missisipi'nin taşması Conton tiyatrosundaki feci yangın... Benjamin'in dehasını andıran akolastik bir incelikle Mahleman bu "felaketler"in kökenindeki "Sahte Mesih" motiflerini, hiç kaybolmayan hayaletvari varlığını bulup çıkarır. Görünürde pek masum bu çocuk oyunlarının içeriğinde kök salıp yeşeren felaketlere dikkat çekmekte ustadır Mahleman. Dipnotlardaki aynı paralelde aynı şarkıyı okur: "Von Seeraubern und Piraten" 1933'te Berlin radyosundan yayımlanmıştır. Metin kayıptır. "(Metnin adı Denizciler ve Korsanlar). Mahleman, açıkça üzerinde durmasa bile Benjamin'in "Başarısızlığının içinde kendini kanıtlama" saplantısının pekala farkında olduğunu iletmektedir. Paris'teki amansız gezintileri, "Pasajlar" yapıtının bir türlü tamamlanamayışını onun "accidia"sı ile kıyaslar. Benjamin'i üretime teşvik eden "caddelerde amaçsız dolaşma", onun figüründeki odak noktasıdır. Özellikle gölgelerden yararlanarak Benjamin'in "zayıf mesih"çiliğine değinmeyi ihmal etmez. "İster mozaik, ister değil – nasıl dilerseniz Benjamin'in günümüzde saydam, masum bu radyo metinlerinden böylesine karanlık konfigürasyonlarının yayılması ve onun düşün dünyasının şaşırtıcı derinliği ve her yaştaki çocukların bu metinlerden algılaması, çekip çıkarması gereken "Aydınlanma"nın göstergesidir."

Ben bu satırları yazarken bir Alman yayıncı da "Kommentiete Biographie –1983-1992" başlığı altında oldukça kapsamlı bir yapıtın basımında olduğunu haber etmektedir. Yapıtın son zamanlarda Benjamin'in üzerine çıkan üst yazıların "gözetim" imkânsızlığına bir çare getirmeyi amaçladığı bilinmektedir. Özel bir bölüm "kabul edilmiş yorumların yıkılmasına" ayrılmıştır.

Benjamin'de temelde "trajik" bir suçluluk öğesi her zaman var olmuştur. Üslupçuluğundan ve yazılarının tümünden de anlaşıldığı gibi kendisi zaten gelmiş geçmiş en önemli "semiotiklerin" ve kültür eleştirmenlerinin başını çekmektedir. Kafka, Baudelaire, Geothe, Proust üzerine parçalar halinde hazırladığı "tezler" ona "edebiyat eleştirisi" alanında da sağlam bir yer kazandırmıştır. (Bu eleştiri türü zaten türetilmiş ve değişme eğilimi gösteren bir iştir.) Modernizm, teknoloji, alegorinin yapısı, imgesel olanın tarihçesi üzerine yapmış olduğu gözlemlerin sağlamlığı da tartışılmaz, hepsi çok anlamlıdır. Temelde Benjamin bir hatırlatıcıdır. Hiçbir modern duyarlılık haksız yere unutulmakta olanın skandalına karşı böylesi canlı bir mücadeleye girmemiştir. (Bu açıdan Benjamin'in tek varisi E.P. Thompson'dır denilebilir.) Hiç kimse yıkılmakta olan geçmişi toparlayıp, parçaları bir araya getirip onu haklı gösteren gelecek kıpırtılarının ayrılmaz bir parçası olarak tanımlamaya, geçmişi geleceğe katmaya bu kadar canla başla uğraşmamıştır.

Temel yapıtlarında Benjamin bir Alman dili virtüozudur. Bize ancak kesik kesik ulaşabilen tamamlanmamış sonelerine de ihtiyacımız var. Benjamin'in ne kadar kapsamlı yahut örnek verici olurlarsa olsunlar tüm yazıları kitaba bağlıdır, adeta bir tutku gibi. İşte onu açıklama iddiasında olan hemen herkesin düştüğü tuzak Benjamin'deki bu temel "kitap tutkusu"dur. Aslında Walter Benjamin'in kendisinde ve vizyoner Marksist talmudculuğunda yaşamın içinden alınmış pek çok şey vardı; ne ki yaşamın kendisi Avrupa Yahudilerinden çekilip alınıyordu ve Benjamin de zaptedilemeyecek biçimde bir Avrupa Yahudisiydi.

Çeviren: Rina Eskenazi

Saraybosna'ya Dönüş

Nedim Gürsel

İlyuşin Uçağında Nostalji

Hergün Zagreb-Saraybosna arasında mekik dokuyan Rus yapısı dev *İlyuşin* uçağına bindiğimde Yunus peygamberin serüvenini anımsadım. Oyunda kaybedince yüklü bir gemiden denize atılan Yunus'u kocaman bir balık yutmuştu. Ve ancak balığın karnında dardayken anmıştı Tanrının adını. Oysa ben çok değil bir buçuk saat sonra kurtulacağım buradan. Ve Yunus peygamber gibi karaya vurmadan önce çıktığım bu sonu belirsiz yolculuğun ilk durağı Zagreb'i unutacağım. Savaşın başladığı 92 baharından bu yana Bosna-Hersek hava sahası Birleşmiş Milletler Koruma Gücü'nün (FORPRONU) askeri uçakları dışında tüm hava trafiğine kapalı. Saraybosna havaalanını da, savaşın kızıştığı günlerde çatışmalara müdahale etmeden Sırp milisleriyle Müslümanlar arasında mevzilenen BM askerleri koruyor. Uçakta bu askerlerle birlikteyim. Ortada Saraybosna'ya giden askeri malzemenin yüklendiği çok geniş bir bölüm var, iki yanda ise oturma yerleri. *İlyuşin*'in karnında yan yana dizilmiş kalkış için emir bekliyoruz. İlk kez biniyorum bir askeri uçağa. Kuşatma altında bir kente de ilk kez gidiyorum. Zaten bu yolculuk yaşamımdaki "ilk"lerle dolu. Zagreb'de savaş öykülerini, Vukovar'da iki yıl önce gerçekten neler olup bittiğini ilk kez dinledim. Sırp-Hırvat çatışmasından kaçan göçmenleri, izinli askerlerin çekirge sürüsü gibi, istasyonun çevresindeki bar ve otelleri dolduruşunu, Hırvatistan'ın yeni dolaşıma giren *kuna* adlı para birimine karşın Alman markıyla alışveriş edilen pazar yerlerini gördüm. Ve elbette Bosna'da hâlâ sürüp giden kanlı savaşın TV ekranına yansıyan görüntülerini. Ama bütün bu izlenimlerin Saraybosna'da göreceklerimin yanında hiç kalacağını, savaşın gerçek yüzüyle

tanışmamın şokundan günlerce kurtulamayacağımı bilmiyorum henüz. Savaş tüm korkunçluğuna, düşgücümü aşan dehşetine, gazetelerde okuduğum vahşet haberlerine karşın hâlâ bir sözcükten ibaret benim için, soyut bir kavram.

Emniyet kemerini sıkıca bağlamış olmam kalkışta bir hayli sarsılmamı engellemiyor. Yine de güvencede hissediyorum kendimi. Yunus gibi hemen Tanrıya sığınmama gerek yok. İki yanım mavi bereli, ter kokan BM askerleriyle dolu. Uçağın karnıysa bir balinanınki kadar loş ve sessiz. Dışarsı görünmüyor. Gördüğüm çelik kasalarda top mermileri, makineli tüfekler, nedense iki yıldır savunmasız insanları, Bosna halkını Sırp zulmünden bir türlü koruyamayan BM savaş malzemesi. İnsani yardım Ancona ve Split'den ulaşıyor Saraybosna'ya. Oralardan da her gün dev *Herkül* uçakları kalkıyor. İlaç, yiyecek ve umut yüklü, Bosnalıların sabırla, "tevekkül"le beklediği uçaklar. Onlardan birinde olmayı yeğlerdim. Ama UNESCO'nun girişimiyle gerçekleşen bu yolculukta herşey FORPRONU'nun elinde. Ve Saraybosna'ya ulaşmak Merih gezegenine ayak basmaktan daha zor.

Yükseldik bile. Yugoslavya'yı yine batıdan doğuya havadan katediyorum, Paris'ten Belgrad'a uçtuğum 1989 güzündeki gibi. O zaman Kosova savaşının 600. yıldönümü dolayısıyla düzenlenen uluslararası bir yazarlar toplantısına çağrılıydım. Yugoslavya dağılmamıştı henüz, ama aşırı Sırp ulusçuluğu en değer verdiğim aydınların bile dilindeydi. Övünmek gibi olmasın ama, doğru bir önseziyle *Seyir Defteri*'ne şunları yazmıştım:

> "Yazarlar toplantısı boyunca Sırp ulusçuluğundan sıkıldım. Kosova yenilgisini, altı yüzyıl sonra, bir büyük zafer sayıyorlar. Yenilginin ulusal kimliklerini pekiştirdiği inancındalar çünkü. Savaşta öldürülen Prens Lazar'ı aziz mertebesine çıkarmışlar, o çağın etik kurallarını hiçe sayarak Sultan Murat'ı çadırında hançerleyen Miloş Obiliç'in büyük bir kahraman olduğuna karar vermişler. Ve hiç kuşkusuz ülkenin içinde bulunduğu siyasal ortam gereği, yani Arnavut ve Sloven ayrılıkçılarına karşı, devletin bölünmezliğini Kosova simgesiyle vurgulamaya çalışıyorlar. İyi de, hâlâ Türklerin barbarlığından sözetmek niye! (...) Kâğıt paraların çuvalla taşındığı, enflasyon oranının yüzde bin beşyüze ulaştığı, cumhuriyetler arasındaki siyasi dengelerin giderek bozulduğu Yugoslavya'da, Sırp ulusçuluğu açısından Kosova yenilgisinin 'anlam ve önemini' kavramamak için ya tarih bilgisinden yoksun olmak gerek, ya da siyasetten nasibini hiç almamış olmak." (Can Yay. s. 124)

O zamandan bu yana ne çok şey değişti! Kan gölüne döndü işte yıllar boyu en az iki kez bir uçundan ötekine katettiğim bu güzel ülke. Paris'ten öğrenimini Grenoble'da yapan ağabeyimin yanına gelirdim, tatili Türkiye'de geçirmek üzere yola çıkardık. O direksiyonda olurdu, ben sağda, bir kazada ilk öleceğin yerinde. Geniş otoyollar sayesinde bir çırpıda geçerdik kuzey İtalya'yı. Sonra batıdan doğuya o bitmez tükenmez Yugoslavya başlardı. Birbiri ardına dizilmiş gurbetçi arabalarının peşi sıra gider de giderdik. O zaman insanlar bir karış toprak için ya da kendi dinlerinden değiller diye komşularını, kız alıp kız verdikleri akrabalarını böyle boğazlamaya kalkışmamışlardı henüz. Tito yönetimindeki Federal Yugoslavya'yı oluşturan altı cumhuriyet ve iki özerk bölge birlikte yaşamayı sürdürebiliyorlardı. Yönetimlerde belli bir uyum, halklar arasında dayanışma vardı. Belki yüzeyseldi bu dayanışma, derinde yatan düşmanlıkları, tarihten kaynaklanan çelişkileri tümüyle örtemiyordu, ama vardı. Hırvat'ı, Sırp'ı, Sloven'i, Boşnak'ı, Arnavut'u, Makedon'u, Türk'ü, evet Türk'üyle saygınlığı olan bir

ülkeydi. Dünyamızın iki kampa bölündüğü, yerini belli bir yumuşamaya bırakmış buzlar çözülmüş de olsa, soğuk savaş anlayışının tümüyle sona ermediği bir dönemde "Bağlantısızlar Hareketi"nin başını çekiyordu. İşte yılda en az iki kez, önce batıdan doğuya, sonra ters yönde doğudan batıya geçtiğimiz, bir an önce İstanbul'a ya da Paris'e varabilmek için hemen hemen hiç konaklamadığımız, bu nedenle de yalnızca yollarını bildiğimiz bir ülkeydi Yugoslavya. Diyeceğim bizim için bir yoldu. Ve yol boyu dinlediğimiz oynak türkülerin, gördüğümüz mısır tarlalarının diyarı. Bazen kentlerin içinden geçtiğimiz de olurdu. Akşamsa, işten çıkan insanların kahveleri, pazar yerlerini doldurduklarını görürdük. Yolda trafiğin akışına aldırmadan at arabalarını süren köylülere de rastlardık; iri yarı, bıyıklı, kocaman adamlara, başörtülü, şişman kadınlara. Generaliç'in tablolarındaki gibi sessiz ve kederli dururlardı, öyle bir başlarına, bu dünyada değilmişler gibi tuhaf, gizemli. Onlarla bir kez bile konuşmamıştım ama yaşamlarını biliyordum. Bulatoviç'in, Andriç'in, Selimoviç'in romanlarını okumuştum çünkü. Kusturica'nın filmleri henüz ortada yoktu ama Generaliç'in, Kovacica'nın tabloları Avrupa'da sergileniyor, ilgi uyandırıyor, beğeniliyordu.

Uçağın tek lombozundan aşağıya bakabilsem mısır tarlalarını, dağ yamaçlarına tünemiş köyleri, göğe yükselen çan kuleleriyle minareleri, fabrika bacalarıyla elektrik direklerini göreceğim belki. Savaşta bir ülkenin kuşbakışı görünümü öbür ülkelerinkinden pek farklı olmasa gerek. Ama lomboza dek yürümem olanaksız. Askerler bacaklarını içinde ağır silâhların bulunduğu çelik kasalara uzatıp yolu tıkamışlar. Çaresiz yerimde oturacağım. Otururken de savaş öncesinde gittiğim Saraybosna'yı, orada bıraktığım dostları düşüneceğim.

1978 yazını anımsıyorum. Saraybosna'da tanıştığım, belki şimdi çoktan ölmüş olan, belki mezarlarının üstünde bir taş bile bulunmayan dostları. Üniversitenin Türkoloji Bölümünce düzenlenen bir kongrede tanışmış, şimdi Sırp topçusuyla keskin nişançıların mevzilendikleri tepelerde yaz güneşinin tadını çıkartmıştık. Öyle değil mi Yasna, Ekrem, Üsküplü dost Necati Zekeriya'nın şiirlerini büyük bir özenle Türkçeye çevirdiği İzzet Sarayliç? "Ve yaz artık hiç güzel olmayacak!" Böyle diyor Saraybosna Üniversitesi'nde felsefe öğreten Prof. Predrag Finci. Geçen yıl Makedonya'ya giderken İstanbul'dan aldığım *Milliyet* gazetesinden kesip saklamışım. Belki aramızda Finci de vardı 78 Ağustosunda. Belki o da bizler gibi doktora öğrencisiydi. Yasna Samiç gibi, Nedim Filipoviç'in öğrencilerinden Ekrem ve Mustafa gibi. "Bizi kimse kurtarmayacak," diyor Finci, "bu savaşta biz yalnızız. Yakın bir dostunuzun öldüğünü duyduğunuzda normal karşılar hale geldiniz. Sanki doğal bir nedenle ölmüş gibi. Ağlamıyorsunuz bile, çünkü biliyorsunuz ki, o sabah bir başka dostunuz da öldürülmüş olacak. Burada hangi günü yaşadığınızın farkında değilsiniz. Bir günde bin yıl yaşlanıyorsunuz. Çevrenizdeki ve içinizdeki her şey sizi öldürüyor. Anlıyorsunuz ki, tangodaki eşiniz, sadece ve sadece ölüm. Bu savaş bittiğinde –tabii eğer biterse– kimse, onun üstüne kolay konuşamayacak. Bütün rüyalarınız birer kâbus olacak. Zaman öldü. Bir gençlik harcandı. Ve yaz, artık hiç güzel olmayacak." Bu son tümceyi okuyup da 78 yazını anımsamamak mümkün mü? O yaz, bir hafta boyunca Saraybosna'da kalmış, gündüz seminerlere katıldığım üniversitede, gece kente tepeden bakan otelin yemek salonunda, sonra grup halinde gidilen diskoteklerde sıcak dostluklar yaşamıştım. O yaz birlikte olduğum insanların yıllar sonra bunca kanlı, böylesine hain bir savaşta ölümle tango yapacaklarını bilemezdim elbet.

Saraybosna'yı anımsıyorum. Üç yanı yüksek tepelerle çevrili kentin Osmanlıyla başlayıp Habsburg'larla süren serüveni boyunca dikilmiş yapılarını. Kurşun kubbelerle

minareler, han ve hamamlarla kuytu avlular, medreselerle tekkeler, bizim Eyüp sırtlarındaki gibi mezarlıkların içinden fışkıran otlarla gölgesi gökdelenlere vuran kiliselerin çan kuleleri belleğimde birbirine karışıyor. Başçarşı'nın lonca düzeninden kalma eski dükkânları Habsburglar'ın Doğu mimarisine özenerek yaptırdıkları vilâyet binasıyla uyum içinde. Bu uyum halkların ve dinlerin birlikte varoluşundan kaynaklanıyor, estetik düzenlemeden değil. Gazi Hüsrev Bey Camii'nin minaresiyle taş saat kulesi de öyle, Milyaka ırmağının üzerindeki köprüler de. Kimi taş kimi çelik, kimi kemerli kimi putrelleriyle daha yeni, yan yana dizilmişler ırmak boyunca. Ve Bosna dağlarından kaynaklanan Milyaka akıp gidiyor altlarından başka kentlere doğru. O kentlerin de camileri, sinagogları, kiliseleri var. O kentler de içlerinden geçen ırmakları, ırmakların üzerindeki her biri ayrı bir efsane anlatan köprüleri, yalnızca iki yakayı değil insanları da birbirlerine bağlayan köprüleriyle yer etmişler belleğimde. Mostar, Goradje, Tuzla... Saraybosna'da gördüğüm kiliselerle camileri, Borak tepesinin yamacına serpilmiş beyaz mezar taşlarındaki ibranice yazıları anımsıyorum. Kentin kitaplığını süsleyen el yazması Kur'anlardan Meryem Ana ikonlarına vuruyor ışık. Eski sinagoğun duvarlarıyla Ortodoks kilisesinin fresklerini aynı anda aydınlatıyor. Ve ırmak akıp gidiyor köprülerin altından. Ne var ki Müslümanı, Ortodoksu, Katoliği ve Musevisiyle yıllarca birarada yaşamış bu yörenin halkları birbirleriyle dost değiller artık. Kentin ünlü kitaplığı, içindeki tüm kültür mirasıyla birlikte geçen yıl yerle bir oldu. Mostar'daki dört yüz yıllık o güzelim köprü de, Mimar Sinan'ın öğrencisi Hayrettin'in gümüş bir kolye gibi boşluğa asmayı başardığı o eşsiz yapıt da yok artık. Oysa çocuklar çığlık çığlığa nasıl da korkmadan atlıyorlardı üzerinden, çıplak gövdelerini ağustos sıcağında yüzlerce metre derindeki Neretva'nın mavi sularına bırakmanın keyfini çıkartarak. Aynı dilin, aynı kentin çocuklarıydılar, anne babalarının dinleri ayrı da olsa. O yaz, nöbetçi kulelerinin dik duvarları arasında taştan bir yay gibi gerilen köprünün harcında halleşip kaynaşmış kurşunla demir örneği birbirinden ayrılmaz sandığım çocukların şimdi düşman kesilmeleri ne acı!

Saraybosna'dan günübirlik gittiğimiz Mostar'ı anımsıyorum; eski kentin sarı, yeşil, mor duvarlı evleriyle daracık sokaklarını, bakırcılar çarşısıyla demircileri, Karagöz Bey Camii'nin avlusundaki şadırvanı ve musluklardan akan su kadar saydam, yıllardır üzerine gölge düşürmeden sürdürdüğümüz dostluğu. O yaz Bosna'da gördüğüm, beni hem şaşırtan hem hayran bırakan güzelliklerden hiçbiri yok şimdi. Ne köprüler ayakta ne de dostluklar. Saraybosna'nın en eski yapılarından Gazi Hüsrev Bey Camii'yle minaresi, Sırp topçusunun sürekli bombardımanına karşın direniyor hâlâ, ama ne zamana kadar? Ne zamana kadar bu soykırım, bu vahşet devam edecek, insanlar yuvalarından, yurtlarından, canlarından olacak? Ne zamana kadar 1978 yazının mutluluğunu paylaştığım Saraybosnalı dostların başına kan ve ateş yağacak? Milyaka yıllarca aksa bu "etnik temizlik"in kirini arıtamaz. İvo Andriç ustanın ölümsüzleştirdiği Drina da.

Savaşı, bir zamanlar bu ülkenin bir parçası olan Bosna'da sürüp giden vahşeti televizyon ekranlarından izlemek ne tuhaf bir yazgı! İki yıldır orada olup bitenlere kayıtsız kalamam. Ama bu satırları karalamaktan başka elimden gelen bir şey de yok ne yazık ki. Oysa nicedir Sırp kuşatması altında yaşayan Saraybosna halkının daha somut eylemlere gereksinimi var. Orada insanlar aç, çocuklar süte ve ekmeğe hasret. Değil ölülerini gömmeye, yaralılarını tedavi etmeye bile fırsatları yok. Göz açtırmıyor Sırp topçusu. Ve kentin modern mahallelerini kateden Voyvod Putnika caddesinde lunaparktaki oyuncak tavşanlara ateş eder gibi attıklarını vuruyor keskin nişancılar. Öl-

dürdükleri her müslüman için de avuç dolusu para alıyorlar. Onlardan biriyle yapılmış konuşmada, genç adam, insan avının bedeninde uyandırdığı heyecandan sözediyordu dürbünlü tüfeğini bağrına basarak. Bir başkası da, ne yazık ki tanıdığım bir Rus yazarı, Edvar Limonov, son model bir makineli tüfeğin kendisine verdiği olağanüstü gücü hiçbir şeye değişmeyeceğini söylüyordu. Yalnızca evler değil, bir savaş sırasında hedef olmaması gereken hastanelerle okullar bile top mermileriyle delik deşik. Diyeceğim, belli kurallar içinde yapılan bir savaştan çok insanlık dışı bir barbarlığı izliyoruz ekranlarda, elimiz kolumuz bağlı, çaresiz. Oysa yapılacak bir şeyler olmalı, ama ne?

İşte bu soruya aradığım yanıt Bosna'da olan bitenlerden iki yıl sonra *Ulyişin* uçağına dek getirdi beni. Biraz geç de olsa Saraybosnalı dostların çağrısını duyduğum için bu uçağın karnındayım. Az sonra da onların arasında olacağım. Bir yangının külünü birlikte savurmak, yıkım günlerinin acısını paylaşmak için. Bu acının paylaşılamayacağını, Saraybosna halkının yaşadığı karabasanı kimsenin, olaya dışardan bakan, gözlemci konumundaki hiç kimsenin anlayamayacağını bilmiyorum henüz. Henüz hiçbir şey bilmiyorum. Savaşın gerçek yüzünü bile.

Savaşın Yüzü

Saraybosna havaalanına indiğimde buranın havaalanından çok savaşta bir ordunun genel karargâhını andırdığını şaşkınlıkla farkediyorum. BM askerleri pistte kendilerini bekleyen cemselere binip bilmediğim bir yöne hareket ediyorlar. Az önce yanımda oturan askere nereye gittiklerini sorduğumda varış yerlerinin gizli tutulduğunu, bunu kendilerinin de bilmediğini, büyük bir olasılıkla Tuzla'ya sevkedildiklerini söylemişti.

Elimde valiz, tam techizatlı bir askerin korumasında kum torbalarıyla çevrili bir barakaya dek götürülüyorum. Orada kimlik kontrolüm yapılıyor. Zagreb'de FORNPRONU tarafından verilen özel izin kâğıdım dikkatle incelendikten sonra damgalanıyor. Ve ben hâlâ bir kente geldiğimi, o kentin havaalanında olduğumu sanıyorum. Oysa görünürde ne bir sivil var, ne de durup soluklanacak bir yer. Gördüğüm silâhlı, çelik yelekli, iri yarı askerlerle zırhlı araçlar. Bu araçlardan birine bindirilmeden önce, karargâhın kum torbalarıyla çevrili duvarında bir afiş dikkatimi çekiyor: MAYBE AIRLINES... Bunun ne anlama geldiğini sormama gerek yok. Zagreb'de, tüm formaliteleri yerine getirip her türlü kontrolden geçtikten sonra tam uçağa binecekken Saraybosna uçuşunun iptal edildiğini anons etmişlerdi. Gerisin geriye otele dönmek zorunda kalmıştım, bu ani iptalin nedenini bir türlü öğrenemeden. Oteldeki o sıkıntılı bekleyişin, gece boyunca düşlerime giren, giderek bir karabasana dönüşen Bosna'yla ilgili vahşet görüntülerinin dökümünü yapacak değilim burada. İki yıldır Saraybosna'ya uçan tek hava yolu şirketinin FORNPRONU-MAYBE AIRLINES olduğunu "bittecrübe" bildiğimi söylemek istiyorum, o kadar.

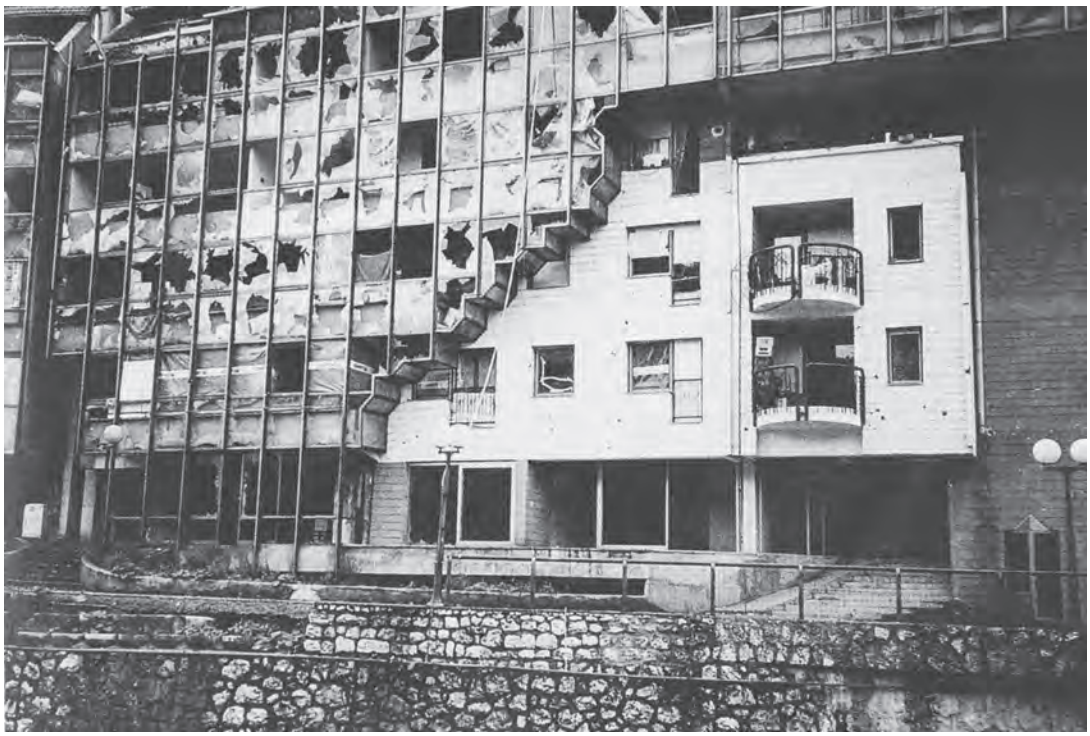
Zırhlı araçta Saraybosna'ya giriş yapan çok ender sivillerden sorumlu Fransız komutan S'yle birlikteyiz. Biraz endişeliyim, çünkü havaalanıyla eski postane arasındaki yolu katederken Sırp milislerin kontrolündeki bölgeden geçmemiz gerekiyor. Burada birçok aracın durdurulduğunu, bazan içlerindeki sivillerin de dışarıya çıkarılıp üstlerinin arandığını, kimlik kontrolünden geçirildiklerini biliyorum. Ve birden Saraybosna'nın üç ay için Avrupa'nın kültür başkenti ilân edilmesi amacıyla Anvers'de düzenlediğimiz bir toplantıda Avrupa Topluluğu nezdindeki Bosna büyükelçisinin söyledikleri çakıyor belleğimde:

"Siz Müslüman değil laik olduğunuzu söylüyorsunuz ama adınız yeterince açığa vuruyor kimliğinizi. Saraybosna'da insanlar adları Hasan, Mehmet, Mithat, Nedim olduğu için öldürülüyorlar. Kimsenin Müslüman mı yoksa laik mi olduklarına aldırdığı yok!". Ayyıldızlı Türk pasaportumu mu göstersem acaba, yoksa "kapı gibi" Fransız pasaportumu mu? Adım Nedim olduktan sonra ne farkeder ki! Sırp milislerin değil benim gibi müslüman bir ülkenin yazarını, Bosna Cumhurbaşkan Yardımcısı Hakiye Turayaliç'i bile bu bölgeden geçerken FORPRONU'nun zırhlı aracından indirip BM askerlerinin gözü önünde kurşuna dizdiklerini anımsıyorum.

Neyse araç durdurulmuyor. Fransız komutanın yüzündeki gerilim hafif bir gülümsemeye bırakıyor yerini. "Bundan sonra fazla bir tehlike yok!" diye giriyor söze. Sırp kontrol noktasına dek ağzını bıçak açmayan komutan S'nin ilk kez konuştuğunu farkediyorum. Altı aydır Saraybosna'da görev yaptığını, ateşkes ilanından bu yana durumun kentte sakin olduğunu, ama tepelerde ateşkes ihlallerinin sürüp gittiğini, Sırp mevzileriyle Müslüman güçler arasında karşılıklı silah atışlarını artık kanıksadıklarını söylüyor. "Yine de dikkatli olmalısınız, diyor sonra, tetikçilerin sayısında azalma olduysa da kökleri hepten kazınmadı." "Tetikçi" dediği keskin nişancılar. Savaş boyunca mevzilendikleri tepelerden kentin sivil halkına göz açtırmadıklarını, kadın ve çocukları, özellikle de çocukları kuş avlar gibi vurduklarını biliyorum.

"Tetikçiler Caddesi'nden geçerken dikkat edin," diye devam ediyor komutan S, "mümkünse bir taksiye binin. Şoför gerekeni yapacaktır".

Gerekeni yapmak, yani gazlayıp hiç durmadan geçmek eski adıyla Voyvod Putnika yeni adıyla Tetikçiler Caddesi'ni. İçimde bir heyecan uyanıyor. Çocukluğumda sey-

retmeye doyamadığım kovboy filmlerindeki havayı solumanın heyecanı mı bu, yoksa tehlike karşısında duyulan o korkuyla karışık hazzın ürpertisi mi? Kentin merkezine doğru yol boyunca gördüklerim bu ürpertinin ne denli çocuksu, nasıl da saçma olduğunu bir şamar gibi çarpıyor yüzüme. Yıldırımla vurulmuşa dönüyorum:

Yanmış evler, çökmüş çatılar, duvarlarda mağara girişini andıran geniş oyuklar, camsız pencereler, top mermilerinin açtığı çukurlarda kurumaya yüz tutmuş su birikintileri, yıkıntılar, yıkıntılar... Havaalanından kentin merkezine giden cadde boyunca dizilmiş, savaştan önce insanların salkım salkım asıldıkları tramvaylarla otobüs leşleri. Kevgir gibi delik deşik olmuş hepsi, kırmızı-beyaz boyalarıyla bir köşede öyle paslanmaktalar. Kimseler yok çevrede. Sırpların denetimindeki bölgeyle Boşnak hükümetinin elindeki kent merkezi arasında cinler çift kale top oynuyor. Arada bir FORPRONU'nun bir zırhlı aracı bozuyor sessizliği. Araç bodur boyu, kocaman tekerlekleriyle beyaz bir tavşan gibi oynaya zıplaya geçiyor caddeyi, havaalanına doğru gözden yitiyor. Biz de böyle bir aracın içinde, güya güvencedeyiz. Şoför, komutan S ve ben. Onların başlarında miğfer, üzerlerinde kurşun geçirmez çelik yelek, ellerinde telsiz, bellerinde silah var. Benimse yalnızca boynuma asılı fotoğraf makinem. Savaşın korkunç yüzünü belgelemek istiyorum ama bu istek derin bir acıya dönüşüyor hemen. Yıkılmış evlerle sönmüş ocakların, ırzlarına geçilmiş kadınlarla, yerlerinden yurtlarından sürülmüş, haksız bir savaşta, hesabı belki hiçbir zaman sorulmayacak bir zorbalıkta onurlarını, direnme güçlerini yitirmiş insanların mutsuzluğundan yararlanıyormuş duygusuna kapılıyorum.

Yıkıntılar, boş arsalar, kör duvarlarla isli çatılar, bombalanmış evler arasından geçerek FORPRONU Mısır Karargâhı'nın tam karşısındaki Bosna-Hersek Bilimler Akademisi'ne geliyoruz. Burası da şarapnel yağmurundan nasibini almış. Pencerelerde cam yerine HCR (BM Göçmenlere Yardım Örgütü)'nin verdiği plastik perdeler, sıvası dökülmüş duvarlar, duvarlarda kurşun izleri. Saraybosna'da yalnızca resmi yapılarla askeri hedeflerin değil, tüm evlerin, tüm tarihsel anıtların, işyerleriyle kahvelerin, köprülerle okulların, hatta hastanelerin bile bombalandığını, kentte bir top ya da makineli tüfek mermisinin isabet etmediği tek bir yapı kalmadığını bilmiyorum henüz. Bu yolculuğun beni daha ne beklenmedik görüntülerle karşılaştıracağını bilmediğim gibi. İçerde yazar dostlar bekliyor. Yıkık merdivenden yukarıya, Akademi'nin birinci katındaki konferans salonuna çıkmadan önce komutan S'ye teşekkür ediyorum.

Ölümle Tango

Sead Fatahagiç'le kentin yukarı mahallelerinden Breka'dayız. Amcasıyla eşinin terk ettikleri evde yalnız yaşıyor Sead. Dört katlı, nasılsa savaşta pek hasar görmemiş, kente tepeden bakan bir yapının ikinci katındayız. Dışardan bakıldığında tuhaf bir görünümü var yapının. Pencere canlarının yerinde yeller esiyor, duvarlar delik deşik. Ve önündeki yamaca domates, biber, patlıcan ekilmiş. İki yıldır süren kuşatma boyunca kentte açlığın salgın bir hastalık gibi kol gezdiğini, insani yardımın halka ulaşmak şöyle dursun büyük ölçüde mafyayı beslediğini, savaşın tüm kent halkını açlığa mahkûm ederken kimilerini de zengin ettiğini duymuştum. Doğruymuş demek. Demek insanlar bu yüzden arsalarda, boş yamaçlarda, taraça ve balkonlarda bostan sürer, sebze eker olmuşlar.

"Şimdi durum çok iyi," diyor Sead, "birkaç ay öncesine kadar şekerin kilosu 40 marktı, bir paket yabancı sigara 10 mark. Ekmeğe de 10 mark ödüyorduk, bir kilo domatese de. Ücretlerse 5 ilâ 10 mark arasında değişiyordu."

"Ya şimdi?"

"Şimdi yardımla yaşıyoruz. Ülke ekonomisi tümüyle çöktü. Alman markıyla alış-veriş mümkün ancak. Gerçi fiyatlar düştü ama kimsede para yok. Çalışmamızın karşılığını alamıyoruz. Ücret diye bir şey kalmadı ki!"

Sead öykü ve piyes yazarı Fatahagiç'in büyük oğlu. Yirmidokuzunda yakışıklı bir delikanlı. Hukuk fakültesi son sınıftayken sınavlara bir gün kala, ailesinin evinde ders çalışmaktayken bir havan topu mermisiyle paramparça olmuş sağ ayağı. Karadzic'in milisleri gece boyunca kente roket yağdıra dursun, mum ışığında ameliyat edilmiş. Üç ay yataktan kıpırdayamamış, sonra yavaş yavaş yürümeye başlamış. Şimdi iyi. Topallayarak da olsa, elinden bastonunu hiç eksik etmese de, işe yayan gidebiliyor. Oturduğu mahalleden, kentin üzerine devrilecekmiş gibi duran Trebeviç dağının eteklerindeki Breka'dan çalıştığı Cep Tiyatrosu'na dek yarım saat yürümek zorunda. Ne tramvaya binebilir ne otobüse. İşleyen tek tramvay hattı çok aşağıdan geçiyor. Tek tük trafiğe çıkan taksilerse ateş pahası. Az önce buraya gelirken 10 mark verdik birine, aşağıda, bostana dönüşmüş yamacın tam karşısındaki Kuşevo hastanesinde çalışan bir doktorun aldığı aylık maaşın tutarını yani.

Başına gelen olaydan sonra (o buna "kaza" diyor) sınavlara girememiş Sead. Ama kararlı. İlk fırsatta bitirecek Hukuk Fakültesini. Ve "etnik temizlik"in sorumluları bir gün yargılanır, Bosna halkına karşı işlenen insanlık suçlarını dünya kamuoyuna duyurmak amacıyla bir kurul oluşturulursa, orada görev yapacak. Yirmi beş yaşındaki kardeşi cephede. Tek üzüntüsü ondan sık sık haber alamamak. Sead'la salonda oturmuş konuşuyoruz. Daha doğrusu o anlatıyor ben dinliyorum:

"Haftalarca sığınakta kaldığımız oldu. Yemeden, içmeden. Bombalar ıslık çalar yer sarsılırdı. Köprüler kemerlerinden evler temellerinden kopuyor zannederdik. Çıldıran insanların haykırışlarını duyardık. Yaralananlar ölümü beklerlerdi; öyle bir başlarına, inleyerek, umarsız. Bu durum canımıza tak edince çıkmaya, olağan yaşamımızı sürdürmeye başladık. Bu davranışın bedelini sağ ayağımla ödedim."

Babası Fatahagiç de iki güzel kadın liderin Saraybosna ziyaretlerinin bedelini ödemiştir belki. Onun da sağ ayağında bir şarapnel yarası var. Oğlununki kadar olmasa bile onun da ayağı aksıyor. 93 Şubatında Markale çarşısındaymış. Sırp milislerin attığı bir havan topu mermisiyle kol ve bacakların uçuştuğu, sergilenen birkaç çürük domatesle kurumuş limonların, her biri tuğla büyüklüğünde kalıp sabunların üzerine kan fışkırdığı, aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu kalabalıktan tam elli altı kişinin ölüp, yüzlercesinin yaralandığı pazar yerinde. Ucuz kurtulmuş. Sürünerek hastaneye dek ulaşabilmiş çünkü. Bir yakınının üç adım ilerde paramparça canverişini gözleriyle görmüş.

Bardağı taşıran son damla mıydı Markale'ye düşen top mermisi, yoksa önceden planlanmış bir kışkırtma mı? Bu sorunun yanıtını bilen yok. Ama herkes bu olaydan bir gün önce Saraybosna'ya gelen Benazir Butto'yla Tansu Çiller'in, Bosna Sırplarının başkent ilan ettikleri Pale'den kumandalı milisleri çileden çıkardığı görüşünde birleşiyor. O günü anımsıyorum, 93 Şubatını. İstanbul'daydım. Alımlı, güleryüzlü başbakanımız Tansu Hanımla ince uzun, alabildiğine zarif Pakistan Başbakanı Benazir Butto'nun başlarında mavi miğferler, sırtlarında kurşun geçirmez yeleklerle Aliya İzzet Begoviç'in yanında kent halkını selamlayışlarını izlemiştim televizyonda. Tansu Hanım için kaçırılmaz bir fırsattı Saraybosna'ya gitmek. Gidip Türk halkı adına bir dayanışma örneği vermektense, Türkiye'deki islamcı kesime kayan oyları yerel seçimler öncesinde oradan toplamak. Biri sarışın öbürü koyu esmerdi hanımların. Ve onların gövde gösterisinden hemen

sonra Markale çarşısının orta yerinde patlamıştı bomba. Ellerinde kalan son meteliklerle birkaç çürük sebzenin, insani yardım malzemesinden aşırılıp ateş pahasına satılan süttozu paketlerinin peşine düşmüş anneleri, ellerinde yarı boş fileleriyle evlerine, onları bekleyen aç torunlarının yanına dönmekte olan emekli memurları ve yazar Fatahagiç'in sağ ayağını paramparça etmişti. Sonra BM'nin ültimatomu, gözdağı karşısında Sırpların yelkenleri suya indirip ağır silâhlarını kentin çevresindeki tepelerden biraz daha uzağa kaydırmaları, bitip tükenmek bilmeyen Cenevre görüşmelerinin ardından başka cephelerde süren savaş, bu kez Gorazde kuşatması, yine kan, yine ölüm, yine gözyaşı...

Sonunda kısa süreli de olsa bir ateşkes ilan edildi. Taraflar arasında bu ateşkese pek de uyulmadığı, kentin kenar mahallelerinden hâlâ silah seslerinin geldiği bir zamanda, Amerika, Rusya ve Avrupa'nın Bosna-Hersek sorununa kesin bir çözüm bulmak amacıyla Hırvatlarla Müslümanlara % 51, Bosna'nın % 70'ini ele geçirmiş olan Sırplara % 49 koşulunu dayattığı, yoksa silah ambargosunu kaldırıp BM askerlerinin en kısa zamanda çekileceği tehditini savurduğu Cenevre toplantısının ertesinde geldim Saraybosna'ya. Hepatit A, difteri ve tetanos aşılarını yaptırıp, yanıma suyu dezenfekte eden ilaçlar ve bir yığın öteberi alarak burada, beni biraz özlem, biraz da umutsuzca bekleyen insanların arasında aldım soluğu. Ve konukseverliğin, alçakgönüllülüğün, kardeşliğin eşsiz örneklerini gördüm. Bu dostlardan biriyle, evinde kaldığım Sead'la birlikteyim işte. Oturduğum yerden aşağıda, kentin ortasından akan Milyaka ırmağını, ırmağın iki yanında sıralanan taş yapılarla camileri, kiliselerle servi ağaçlarını görebiliyorum. Ama kent uzakta, sisler içinde. Hemen ele vermiyor kendini. Ölümcül yaralarını belli etmemeye çalışıyor. Bu toprakların yetiştirdiği en büyük yazar İvo Andriç'in de bir zamanlar bu mahalleden kente bakmış olabileceğini düşünüyorum. Andriç gibi biri Saraybosna'nın büyüsüne duyarsız kalamazdı elbet. Bir yazısında kentin kozmopolit özelliğini, çokkültürlü yapısıyla etnik karışımdan oluşan halkının dehasını şöyle betimliyor:

"Aşağıda, tarihin her döneminden kalma çeşitli üslûplarda yapılmış eski yeni kiliseleri, sinagogları, minare gibi göğe yükselen incecik servi ağaçlarının arasındaki sayısız camileriyle günbatımının mor karanlığına gömülüyor Saraybosna. Nice isyanlarla savaşların, parayla açlığın, yangınlarla veba salgınlarının, yaşamları boyunca iyi kötü güngörmüş insanların kenti." Saraybosna'nın tarihte yaşadığı acı tatlı günleri, Müslüman mezarlıklarındaki o aydınlık, ferahlık verici atmosferi dile getirdikten sonra da şunları ekliyor:

"Saraybosna'ya günün hangi saatinde ve nereden bakarsanız bakın, ayaklarınızın altında uzanan kent içinizde, hatta bilinçaltınızda hep aynı düşünceyi uyandıracaktır. Orata bir kent var. Can çekişen ama aynı zamanda değişip yeniden doğan bir kent."

Aşağıya bakıyorum. Orada bir kent yok artık, can çekişmesi bittiği için ölü bir ceset gibi devinimsiz yatıyor. Saraybosna yok artık. Belki bir gün olmuştur. Ama tam karşıda Kuşevo hastanesinin Ortopedi kliniği var. Kliniğin bahçesinde gezinen sakat insanların görüntüsü de, belki doğal. Ne var ki kentin her yerinde rastlamak olası bu insanlara.

Gençlik Tiyatrosu müdürü Nermin Tuliç'i tekerlekli sandalyesiyle tanıdım. İki bacağı da yoktu. Susan Sontag'ın sahneye koyduğu *Godot'yu Beklerken*'den sonra Saraybosna'da ilk kez bir oyun sergileme onuruna eren Fransız tiyatro topluluğu *Radeau*'nun gösterisinden önce söyleştik. Kin duymuyordu. Beyni yıkanmış, yıllardır aşırı saldırgan bir mitolojiyle kışkırtılmış kör inançlıların işiydi savaş. Bu savaşta saldırganın yanında olmaktansa kendini savunmak durumunda kalan taraftan olmak yeğdi. Acı çekmediğini, artık herşeyi başka gözle gördüğünü söyledi, cılız gövdesinden beklenmedik bir direnme gücüyle. Simsiyah bir sakalın örttüğü o anlamlı yüzün, derin bakışların fotoğrafını çekmek istemedim.

Nermin'in (burada erkeklere de veriliyor bu ad) sakatlığını görüntülemek anlamsız, biraz da röntgencilik gibi geldi bana. Bu yüzden yalnızca kentin sokaklarını, yıkılmış yapıları, iskelet halindeki gökdelenleri görüntüledim. İnsanların yıkıntılarınıysa, kırık yaşamların, dönüşü olmayan ayrılıkların acısınıysa sözcüklerle dile getirmeye çabalıyorum işte! Sead karşımda çocuksu bakışlarla beni izliyor. Akşam kente çöker çökmez uyuyacağız. Yazmaya da bir son vermem gerekecek o vakit. Evde elektrik yok çünkü. Su sabahları bir saat geliyor o kadar. Sead'a adının anlamını soruyorum. "Mutluluk" diyor. Sahi, nasıl da tahmin edemedim! Arapça "saadet"den geliyor olmalı.

— Peki Sead, adın gibi mutlu musun gerçekten?

— Evet, diyor mutluyum. Yaşadığım kent yıkıldı ama, ben gördüğün gibi ayaktayım hâlâ.

İspanya İç Savaşından Bosna'ya

Buraya gelmeden önce Bernard Henri Levy'nin savaş sırasında büyük güçlüklerle gerçekleştirdiği *Bosna* adlı belgeseli görmüştüm. Çevresinde yarattığı tartışma ve aralarında yer aldığım "Avrupa Saraybosna'dan Başlar" listesi adaylarının katıldıkları Avrupa Parlamento seçimleri serüveni bir yana, bu film gerçekten bir uyarıydı. Levy yalnızca günümüzde giderek güçlenen milliyetçi ideolojilere, ne yazık ki Belgrad Bilimler Akademisi'nde oluşturulan faşist kuramlara, "etnik temizlik" diye adlandırdığımız soykırım eylemlerine dikkati çekmekle yetinmiyor, Saraybosna halkının direnme gücünü, yaşama özlemini de sergiliyordu. O filmden bende kalan başlıca izlenim vahşet sahneleri olmuştu yine de. Bir ilkokula düşen top mermisinin ardından çığlık çığlığa koşuşan çocuklar, çevreye yayılan et parçaları, oluk gibi akan kan ve bir kesik baş. Irzına geçildikten sonra öldürülen kadınlar, kendi oğlunun da cesedini yıkayan bir imam, pıhtılaşan kan lekeleri sonra kurşun yağmuru altında buz tutmuş kanı küreyen o yaşlı adam.

"Kanı, görmek istemem kanı!" diyordu Garcia Lorca faşistlerce kurşuna dizilmeden önce. 1936'da Avrupa demokrasisi İspanya İç Savaşı'na müdahale etseydi Granada'da işlenen cinayet çok değil birkaç yıl sonra tüm özgür ülkelerde tekrarlanmayacaktı belki. Milyonlarca savunmasız insan toplama kamplarında öldürülmeyecek, saçlarından sicim, derilerinden sabun yapılmayacaktı. Gamalı haç işlemeli bayraklar dalgalanmayacaktı kentlerin bağrında. Karlı Pirene dağlarını aşan göçmen konvoyları Bosna halkının yollara dökülüşüyle, evlerini, baba ocaklarını bırakmaya zorlanıp dağlara sığınışlarıyla karşılaştırılıyordu Bernard Henri Levy'nin filminde. Bu karşılaştırmanın, bazılarına biraz zorlama gibi de gelse, haklı yanları olduğuna inanıyorum. Avrupa'nın ortasında filizlenen, Miloşeviç'in "Büyük Sırbistan" hayalleriyle güçlenen faşizme "Dur!" denilmezse yarın bir başka yerde yeniden başlayabilir bu soykırım. Yüzyıllar boyunca birarada yaşamış halklar, "etnik temizlik" uğruna birbirlerine kırdırılabilir. Ve güçlü olan devlet, uluslararası hukuk kurallarını hiçe sayarak kendi isteklerini komşusuna silah zoruyla kabul ettirebilir. Ne yazık ki Balkanlar'da "katıksız uluslar"ın oluşturulması, "Büyük Sırbistan", "Büyük Arnavutluk", "Büyük Bulgaristan", başına ille de "büyük" sıfatı konulan ülkelerin geleceği gündemde bugün. Oysa Saraybosna'da halklar Müslümanı, Katoliği, Ortodoksu ve Musevisiyle birarada yaşıyorlardı. Kentin toplumsal dokusuyla da bağdaşmıştı bu durum, mimari yapısıyla da. Kudüs hariç dünyada tek tanrılı üç dine mensup toplulukların böylesine halleşip kaynaştığı, bu denli dar bir mekânda birlikte varolabildiği bir başka kent yoktur sanırım. Oysa bugün Arnavutlar Sırplardan, Sırplar Hırvatlardan, Hırvatlar Müslümanlardan, Müslümanlarsa

herkesten nefret ediyor. Yine de en hoşgörülü, en açık, en barışsever tarafın, şimdilik, Müslümanlar olduğunu söylemeliyim. Ama ne zamana kadar? Bosna'da yapılan haksızlık, Müslüman halka karşı girişilen soykırım, bu bölgedeki köktendinci akımların güçlenmesine yol açıyor çünkü.

Müslümanlar arasında konuştuklarım Sırplarla Radovan Karadzic'in milislerini birbirine karıştırmamak için büyük çaba gösteriyorlar. Kentleri bombalayan, sivil halkı öldüren, savaş kurallarını hiçe sayan Sırplar değil "Çetnikler" onların gözünde. Böyle olması da doğal, çünkü karışık evlilikler ve bu evliliklerden doğan çocuklar öylesine çok ki! Örneğin Sead'ın babası Müslüman, annesi Sırp. Kardeşi de, o da Belgrad'da doğmuşlar aile Saraybosna'ya gelip yerleşmeden önce. Üniversitede felsefe profesörü Ugo'nun ise eşi Müslüman kendisi Sırp. Ve bu anlamsız savaşı, bunca vahşeti pırıl pırıl bir zekâsı, az bulunur bir kavrama gücü olmasına karşın anlayamadığını itiraf ediyor. "Yugoslav"mış adı. Yani Tito'nun ülkesinin, "Güney Slavları" anlamına gelen ülkenin adını taşıyormuş. Baştaki "Y" ile sondaki "Slav"ı kaldırmış savaştan sonra. Artık Ugo diye imzalıyor her biri sağduyu ve insanlık örneği olan o birbirinden güzel yazılarını. "Büyük Sırbistan" adına, bir parça toprak için güzelim bir ülkenin, koskoca bir halkın, en kötüsü de insancıl bir idealin yok edildiğinin, nice kuşakların harcandığının bilincinde Ugo. Onun için Meşa Selimoviç'in roman kahramanlarına benzeyen yüzü böylesine kederli, yeşil gözleri bu kadar durgun. Karısı Saniye'ninkiler de öyle. O da çiçeği burnunda bir felsefe öğretmeni ve artık hiçbir gelecek beklemiyor onları bu ülkede. Bosna orduları başkomutanı general Jovan Divjak'ın bir Sırp oluşu bile fazla önem taşımıyor onlar için.

Savaştan önce dört milyon insan yaşıyormuş Bosna-Hersek'te. Bu nüfusun % 43'ünü Müslümanlar, % 32'sini Sırplar, % 17'sini Hırvatlar oluşturuyormuş. Musevilerin sayısı ise bin beş yüzmüş. Peki ya şimdi? Kimse bilmiyor durumu. Bilinen yüzbinlerce ölü, milyonlarca göçmen olduğu. Çocukların, gençlerin, yaşlıların arasında sakatların giderek çoğaldığı. Yalnızca Saraybosna'da on bin kişi ölmüş, tam iki milyon top mermisi düşmüş kentin üzerine.

"Neyi Bildirir Sayılar?" adlı şiirinde şöyle der Nâzım Hikmet:

"Sayılar bebelerin kundakları/sayılar tabutları şehirlerin/öldürülmüş/öldürülebilecek olan/(...) ölülerle sakatların memleketi/103 milyon nüfuslu bir memleket/ve ayrıca öksüzleri delileri yanık taşlarıyla/ve gidenlerden biri evimizdendi/gitti dönmedi bir daha/döndü iki gözü kör/gök gözlü müydü kara gözlü mü aklımda kalmamış/döndü diz kapağından kesik sol bacağı/döndü ve kapısını bulamadı evinin".

Burada cephedekiler savaştan evlerine dönmediler daha. Döndüklerinde çoğunun evlerinin kapısını bulamayacaklarını biliyorum. Bulsalar da içine girip oturamayacaklar. Saraybosna'da bombalanmamış, hasar görmemiş ev çok az çünkü. Ama beni en çok etkileyen, bir yazar olarak en fazla kahreden Ulusal Kitaplığın durumu oldu.

Cinayet Saraybosna'da İşlendi

Bir sabah Ulusal Kitaplığın bulunduğu semte doğru Milyaka ırmağı boyunca yürüdük Sead'la. Su çamur renginde akıyordu. Sead'a sorarsanız dün gece yağan yağmur yüzünden, bana kalırsa Bosna toprağını sulayan Milyaka'nın gözyaşlarından. Bu ırmak tüm Bosna'nın belleği çünkü. Su ağlar mı demeyin, insanların yürekleri taş kesilmiş gözlerini vahşet bürümüşse eğer, bir hiç uğruna okullar ve hastaneler bombalanıyorsa su da ağlar. Evet su bile. "Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de perde vardır". Bakara sûresinin bu ayetini Meşa Selimoviç'in *Derviş ve Ölüm*'ünde

bir bölümün başlığı olarak okumuştum. Irmak boyunca yürürken Selimoviç'in roman kahramanı Ahmet Nurettin'i düşündüm, haksızlığa tek başına direnen mevlevi dervişini. Onun tekkesi de Saraybosna'da, Milyaka'nın yamacındaki kayalık tepenin üzerindeydi yanılmıyorsam. Derviş dünyadan el etek çekmiş tasavvufun derinliklerine dalmışken, ölüme mahkûm edilen suçsuz kardeşini kurtarmak amacıyla harekete geçip yöneticilere başkaldırıyordu. Sonunda kendisi de zorba bir yönetici oluyordu ama, isyanında haklıydı. İnsanların "kalpleri ve kulakları mühürlenmiş"ti çünkü, dünyayı karanlık bir gece kaplamış, suçsuzların çığlığını kimse duymaz olmuştu. Bugünkü gibi.

Milyaka çamur renginde aka dursun biz ters yönde, "Latinluk" adını taşımasına karşın alımlı görünüşü, uyumlu taş kemerleriyle Osmanlı döneminden kaldığını sandığım köprüyü geçip Ulusal Kitaplığa geliyoruz. Kitaplık binasından arta kalan yalnızca dört duvar. Çatı roket yağmuru altında tümüyle çökmüş. Aşağıdan bakıldığında mavi gökyüzünün gelip takıldığı bir örümcek ağını andırıyor. Bir zamanlar eski elyazmalarının korunduğu dolaplar, coğrafyadan gökbilime, edebiyattan güzel sanatlara dek çok çeşitli alanlarda binlerce cilt kitabın dizildiği raflar, Balkan ülkelerinin etnik mozayiği kadar renkli Osmanlı minyatürleri yok artık. Ulusal Kitaplık'tan yalnızca bir enkaz yığınıyla, ön cephenin küçük mermer sütunları kalmış. İçim eziliyor. Bu kadarını tahmin etmiyordum doğrusu. İnsanlık tarihinin böylesine barbar, bu denli acımasız yangınlarla, yıkımlarla dolu olduğunu biliyordum oysa. İskenderiye Kitaplığı'nın ateşe verilmesinden Nazilerin Berlin'de başlattıkları kitap yakma törenlerine, Engizisyon mahkemelerinin tüm Avrupa kentlerinin alanlarına kurduğu darağaçlarına dek buna benzer kıyımlara tarihin her döneminde tanık oldu insanlık. Ama Saraybosna'da bilinçli olarak bir halkın kültürü yokedilmek, belleği yeryüzünden silinmek isteniyor. Üstelik çağımızın en modern silâhlarıyla işleniyor bu cinayet. Antonio Machado'nun İspanya İç Savaşında faşistlerce kurşuna dizilen, çağımızın en büyük şairlerinden Federico Garcia Lorca için yazdığı iki dizeyi mırıldanıyorum: "Cinayet Granada'da işlendi/O'nun Granada'sında". Bu kez Saraybosna'da işlendi cinayet! Lorca'nın kanı Guadalkivir ırmağıyla Milyaka'ya ulaştı, buraya, Saraybosna Ulusal Kitaplığı'nın önüne doğru aktı yeniden. Ve bir kenti tüm halkı, geçmişi ve geleceğiyle, tüm kültürel varlığıyla Sırp faşistleri kurşuna dizdiler. Cinayet Saraybosna'da işlendi, tanığım buna.

Yüzyılın başında, buradan birkaç yüz metre ilerdeki bir başka köprüden geçerken kurşunlanan veliaht prens François-Ferdinand'ın öldürülmesinden sözetmiyorum. Gavrili Princip'in tabancasından çıkan kurşun, Birinci Dünya Savaşı'na yol açmış da olsa, Ferdinand'ın kişiliğinde baskıcı bir rejime, o rejimle yönetilen bir sömürge imparatorluğuna sıkılmıştı. Gerçek cinayet yüzyılın sonunda toplu bir kıyım olarak işlendi, burada, doğuyla batının, çok çeşitli kültürlerin kavuşup kaynaştığı dağların ortasındaki bu güzel kentte. Bu yüzden "urbicide", yani "kentkırım" adını vermeliyiz bu yeni cinayete. Zaten Bosna savaşı çağımızda oldukça zenginleşen vahşet dağarcığımıza yeni terimler kazandırdı. Birlikte üç perdelik bir trajedi izliyoruz. İlk perde "etnik temizlik", ikincisi "bellek kırım", üçüncüsü "kentkırım". Saraybosna Ulusal Kitaplığı'nın trajedisini bu son iki terim anlatabilir ancak.

1978 yılında birkaç kez gelmiştim bu kitaplığa. Çalışmak için değil, Yasna'yı alıp akşam yemeğine götürmek için. Sevgili Yasna Şamiç, bana bu kenti sevdiren eski dost, sekiz yaşındaki oğlu ve eşiyle Paris'te şimdi. Ama annesiyle ağabeyi buradalar. Yasna'nın o yıl bana hediye ettiği *Sarajevo* adlı kitapta okumuştum. 1492'de İspanya'dan kovulduktan sonra çoğu Osmanlı topraklarına gelip yerleşen Sefarat Yahudilerinin bir bölümü de

burada bulmuşlar Ortaçağ Avrupası'nın tanımadığı hoşgörüyü. Ve inançları, kültürleri, ilginç yaşama tarzlarıyla birlikte *hagada* adı verilen çok eski dua kitaplarını da yanlarında getirmişler. İşte bu kitaplardan bir tanesi, *Tevrat*'taki öyküleri resmeden süslemeleri, İbranice yazıları, Ortaçağ'da ciltlenmiş meşin kabıyla gerçek bir başyapıt değerindeymiş. Kitabın bir özelliği de, içinde yer alan altmış altı minyatürün Hıristiyan ustalar tarafından yapılmış olmalarıymış. *Hagada*'nın ününü İkinci Dünya Savaşı'nda kenti işgal eden Alman ordularının komutanı general Fortner de duymuş elbet. Ve bizzat kendisi gelerek kitaplık müdüründen, herhalde yakmak üzere, istemiş. Müdür az önce bir başka Alman subayının gelerek aynı kitabı istediğini, hatta ölümle tehdit ettiğini, bunun üzerine değerli hazineyi subaya vermek zorunda kaldığını söylemiş, yalanının anlaşılmasından biraz da korkarak. General Fortner öfkeyle dönmüş gerisin geriye, *Hagada* da emin bir yere götürülüp savaş sonuna dek saklanmış. Yarım yüzyıl önce Nazilerin beceremediği kıyımı bugün Çetniklerin başardığını, ne *Hagada*'dan ne de onun kadar değerli yüzlerce eski kitaptan geriye bir avuç kül bile kalmadığını düşünüp kahroluyorum. Ve önümde korkunç bir hayalet gibi dikilen Ulusal Kitaplığın enkazı, dört cephesi, isli sütunları, kararmış taş merdivenleriyle ilerde "bellekkırım" ve "kentkırım" müzesi olarak düzenlenmeli diye geçiriyorum içimden. Sonra Sead'a belli etmeden birkaç fotoğraf çekiyorum. O buranın daha şimdiden turistik bir yer olmaya başladığını düşünüyordur belki. Çünkü öğle yemeğinde birlikte olduğum yazarlardan biri; Ferida Durakoviç, ironik bir biçimde dile getirdi bu görüşü. Doğrusu biraz utandım, ama dünya bilmeli Saraybosna'da işlenen cinayeti, suçlular cezalandırılmasa da. Neyse, öğle yemeğine çok var daha. Ferida buraya turistik gezi amacıyla geldiğimi henüz ima etmedi. Ben de ona dilimin döndüğünce gelişimin bir açık hava hapisanesini ya da bir "kentkırım" müzesini ziyaret olmadığını anlatmadım. Kadehlerimizi kardeşçe tokuştursak da aramızdan uğursuz bir karakedi geçmedi henüz... Şimdi sabah. İnsanlar işlerinde güçlerinde. Ulusal Kitaplığın tam önünde bir tramvay durağı var. Sead'la oraya doğru yöneliyoruz. Evet, sabahın bu erken saatinde insanlar ekmek peşinde ama Saraybosna'da arslanın ağzında ekmek. Yine de tek tük açık kahveler, lokantalar, hatta "club"-ler bile var. Bunlardan biri gençlerin gittiği, ağzına dek açık hoparlörlerden inadına "rock" şarkıların duyulduğu "Cotton Club", öbürüyse yemeklerimizi yediğimiz "Amerikan Club"

— Hangi "club"e gidelim? diye soruyorum Sead'a.

— Hiçbirine, diye yanıtlıyor. Başçarşı'ya gidelim. Eski Türk mahallesini gezdirmek istiyorum sana.

Irmağı izleyerek Başçarşı'ya yöneliyoruz. Sead'ın yorulduğunu görünce bir taksiye binmeyi öneriyorum. Kabul etmiyor. Düşe kalka varıyoruz Başçarşı'ya.

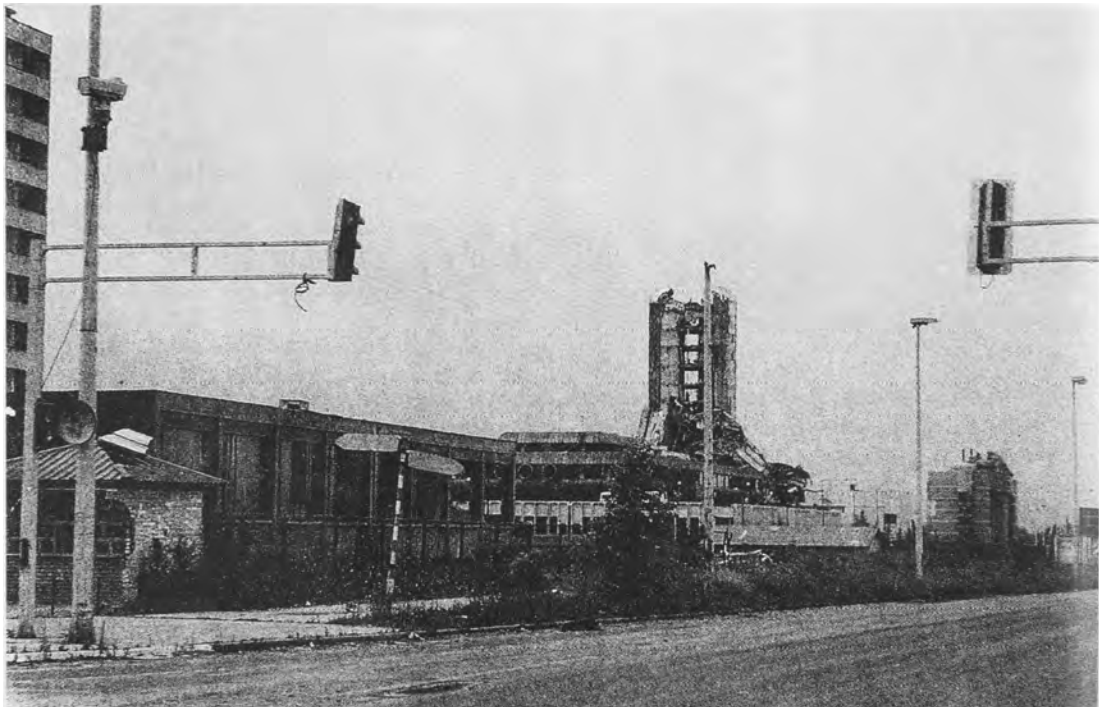
Eski Kentte

Saraybosna XV. yüzyılda burada kurulmuş, tarih boyu Türk nabzının attığı bu eski mahallede. Kentin kurucusu ve ilk valisi İshak Bey'in yaptırdığı camiden tek bir iz bile yok. Vuk Grguneviç komutasındaki Macar ordusu 1480 yılında kente girdiğinde yanmış o cami. Bugün yerinde bir başka cami var, bakımlı bahçesi, bahçesinde çarpık dişler gibi duran beyaz mezar taşlarıyla Sultan Camii. Milyaka ırmağının sağ yakasında kurşun kubbesi ve tek minaresiyle hâlâ çökmeyen yapı Kanunî zamanından kalma. Oysa kentin en eski, en ilginç mimari örneklerinden Magribiya Camii perişan durumda. İshak Bey'le birlikte buraya gelen Magribiya adlı şeyhin yaptırdığı anıt savaştan önce ahşap Osmanlı mimarisinin benzersiz örnekleri arasında sayılıyormuş. Elimdeki rehberde Magribiya hakkında şu bilgiler yer alıyor:

"Magribiya Camiinin Yugoslavya'daki Osmanlı mimari yapıtları arasında çok özel bir yeri vardır. Dört eğimli çatıyla bütünleşen ahşap kubbe tahta oymacılığının başyapıtlarından biridir. Camide avlu yoktur. XV. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış, Eugène Savoie 1697'de kente girince imam ve müezziniyle birlikte yanmış, Saraybosnalı tarihçi Mula Başeşkiya'nın yazdığına göre 1766'da yeniden yapılmıştır."

İşte bu ikinci yapının Sırp topçusunun ateşiyle bir kez daha yanıp yıkıldığına tanık oluyorum. Ne çatı ne de minareden iz yok. Camiyi evlerden ayıran yolun orta yerinde iki kocaman çukur açılmış, duvarlar çatlamış. Saraybosna'daki Osmanlı yapıtlarından her birinin değişik bir yıkım öyküsü var. Tarih boyunca nice savaşların, yangın, talan ve kırımların tanığı olmuşlar. Çoğu kentle yaşıt çünkü. Oysa Habsburg mimarisi çok daha yeni. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yönetimi Osmanlı'dan devralmasıyla başlıyor, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren. Yıkım günlerinin tanığı bir başka cami de 16. yüzyılda yapılan Gazi Ali Paşa Camii. Geniş bir park içinde bu yapı ve öbür Osmanlı yapılarına oranla taş duvarları daha belirgin. Mimarı taşla kumun, kireçle toprağın karışımını gizlemeye pek gerek duymamış. 18 Ağustos 1878 günü Avusturya-Macaristan ordularına karşı direnen kent halkı bu caminin minaresinden de ateş açmış işgal ordusuna. Direnmecilerin arasında kadınlar çoğunluktaymış. Tümü acımasızca öldürülmüşler. Avusturya askerleri minareye sığınan kadınları şerefeden aşağıya, avludaki ağaçların üzerine atıyorlarmış. Ve aşağıdakiler kasaturayla bitiriyorlarmış işlerini. "O gün cami avlusu kan gölüne dönmüştü" diye yazıyor tarihçi Vladislav Skariç.

Başçarşı'nın orta yerinde, iki yanında dükkânların sıralandığı taş döşeli sokakların arasında Gazi Hüsrev Bey Camii var, Saraybosna'nın en ünlü anıtı. Nasılsa, minareye isabet eden tam 96 havan topu mermisine karşın yıkılmamış. Avlusuna girdiğimde

artık suyu akmayan şadırvanın tam karşısındaki kemerli sütunların arasına asılmış bir bez afiş dikkatimi çekti. Afişte bombardımanda ölenlerin adları yazılıydı. Bazıları caminin avlusuna gömülmüşler. Ünlü Boşnak şairi Saffet Başağagiç'in de mezarı burada, saat kulesinin yanı başındaki bir tümseğin üzerinde. Kule zamanın akışını değil günler, geceler, mevsimler geçse de Saraybosna gerçeğinin hep aynı kaldığını, Avrupa'nın bu yöresinde zamanın durduğunu gösterir gibi. Oysa 15. yüzyıldan bu yana kim bilir kaç gün kaç ay kaç yıl geçti. Ve yıllar hep aynı acıların tortusunu bıraktı geride. Yangınlar, yıkımlar, erken ölümler birbirini izledi.

Saraybosna'nın sinagoglarını, Katolik ve Ortodoks kiliselerini de dolaştık Sead'la. Minarelerle çan kuleleri, David yıldızıyla süslü duvarlarla Osmanlı çinileri inanılmaz bir uyum içindeydiler. Rüstem Paşa'nın burada yaptırdığı Bezistan, başvezirin İstanbul'da Eminönü'ndeki eski dükkânların arasına gizlenmiş camiinin çinileri kadar albenili değildi belki. Ama içinde kim bilir ne gizler, ne güzellikler saklıyordu. "Bursa" adlı bezistanı göremedim, kapalıydı çünkü. Bütün çabalarıma karşın bu kente ilk gelişimde Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nin kitaplığında gördüğüm yazma *Kur'an*'ın akıbetini de öğrenemedim. Sokollu Mehmet Paşa'nın, bu yörede doğmuş devşirme Sokoloviç'in hediyesi *Kur'an,* her cüzü ayrı meşin kapta korunan eşsiz değerde bir yapıttı. Talik yazısı, kırmızı, mavi, sarı tezhipleri, sûreleri birbirinden ayıran yuvarlak desenleriyle İstanbullu bir hattatın göznuru, alınteriydi. Şimdi nerededir kim bilir? Belki tozlu bir rafta farelere yem olmuş, belki de Ulusal Kitaplık'taki yüzlerce eski kitapla birlikte yanıp kül olmuştur. Kitaplığı bombalama buyruğunu veren generalin epik şair –epiklerin epiği Belgrad'ın, Pale'nin Çetniği!– ruhbilimci Radovan Karadzic'in yardımcılarından Nikola Kolyeniç olduğunu öğrendim bu yolculukta. Kolyeniç Saraybosna Üniversitesi'nde İngiliz Edebiyatı profesörüymüş savaştan önce. Yanan kitaplar arasında kendi yazdıkları da vardı belki. Zaten "kentkırım" uygulamasının başlıca mimarları aydın ve yazarlar. "Etnik temizlik"in pisliğine doğrudan bulaşmıyorlar, bu işi Sava efsaneleriyle büyüyen "ilkel" Sırp köylüleri gereğince becerdikleri için. Onlar daha ince, daha "entel" kıyımların peşindeler, kültür ve bellek kıyımı gibi. Örneğin Sloboda Seleniç en büyük kötülüğün yabancı bir topluluktan geldiğini, bir ara Miloşeviç'in başbakanlığını yapan Dobrica Cosiç bağdaşık uluslardan oluşan bir Balkan kıtası özlemiyle yanıp tutuştuğunu açıkça belirtiyorlar kitaplarında. Başçarşı'nın kentin bağrında çarpan yüreğini, atan nabzını dinliyorum. Ölümcül bir hastanınki kadar yavaş. Avrupa'nın göbeğinde, tüm uygar dünyanın gözü önünde can çekişiyor Saraybosna.

Sevgilim Saraybosna

Kentin en rahat lokantalarından "American Club"de akşam yemeğindeyiz. Böyle bir yerin nasıl olabildiğini, aksamadan işleyen servisin hangi mucizeyle gerçekleştiğini hâlâ anlamış değilim. Anlamak da istemiyorum. Bu gece Saraybosna'da son gecem çünkü. Bu gece "bizim gecemiz"! Nasılsa kesintisiz elektrik veriliyor, su ve havalandırma bile var. Bir masada FORPRONU subayları yemek yiyorlar, bir başka büyük masanın çevresinde biz *Radeau* Tiyatrosu'nun Fransa'dan getirdiği "Bordeau" şaraplarını deviriyoruz. Bütün gün ölümden konuştuk yine, soykırım-bellekkırım-kentkırım üçlüsünden sözettik. Bosna-Hersek PEN Yazarlar Birliği başkanı Tvrtko Kulenoviç'in Marko Vejoviç'le birlikte gerçekleştirdikleri *Saraybosna'da Ölüm* adlı filmi izledik çünkü. Filmde Kulenoviç, Thomas Mann'ın *Venedik'te Ölüm*'ünden Dante'nin *Cehennem*'ine dek dünya edebiyatının başyapıtlarından alıntılar yaparak bir kentin ölümünü anlatıyordu.

Tolstoy'un bir kahramanının söylediği gibi ölüm yaşamın gereğiyse, doğal bir şeyse yani, acı çekmek de neyin nesiydi? Kulenoviç annesini savaşta kendi elleriyle gömmüş, kitaplarını yayımlayan yayınevinin enkaz haline gelişini izlemiş, Kuşevo hastanesinde iki genç hemşirenin yaralı çocuklarla ilgilenirken bir top mermisiyle parçalanışlarına tanık olmuştu. Yine de engelleyebiliyordu öfkesini. Olan biteni anlamaya, çözümlemeye çabalıyor, Saraybosna kuşatmasıyla Ortaçağ'da kuşatılan kentler, özellikle de Simon de Montfort'un Fransa'da Katarlara karşı giriştiği kıyım arasında koşutluk kuruyordu. Bosna Müslümanları da Hıristiyanlık içinde "batinî" bir mezhep olan Bogomillerden geliyorlardı çünkü. İslâmı benimsemeden önce Katolik Kilise'nin lânetlediği bu mezhebin taraftarlarıydılar. Dolayısıyla Papa'nın yüzyıllar önce Bogomiller ve Katarlar için söyledikleri onlar için de geçerliydi:

"Suçlu suçsuz, genç yaşlı, kadın erkek, hiçbir ayrım gözetmeden tümünü yok edin! Tanrı kendisinden olanları cennette ayıracaktır."

13. yüzyılda Simon de Monfort Fransa'nın Languedoc bölgesindeki Katar kentlerini bu amaçla kuşatmış, bugün Sırp milislerin Saraybosna'da yaptıkları gibi, kent halkını aylarca aç ve susuz bıraktıktan, dışardan gelebilecek her türlü yardımı engelledikten sonra haritadan silmeyi başarmıştı. Saraybosna dünyanın en büyük toplama kampıydı Kulenoviç'e göre. Ve bu kampta yaşayanların da, her şeye karşın eğlenmeye, sağ kalanların kültür ve sanat etkinliklerinden yararlanmaya hakları vardı. *Radeau* Tiyatrosu'yla birlikte burada oluşumuzun nedeni de buydu zaten. İspanya'dan beklenen yazarlar gelememiş, ama Fransa'dan gelen birkaç aydın ve sanatçının katılımıyla tartışma yine de uluslararası bir nitelik kazanabilmişti. İyi de bütün gün süren sempozyumun ardından Bosna'daki son durumu yemekte tartışmak için kimsede güç kalmamıştı. Biz de havadan sudan konuşuyor, şarapları yuvarlayıp nicedir özlemini çektiğimiz yemekleri yer, servis yapan dal gibi Boşnak kızlarına hayran bakarken keyifleniyorduk. Böyle güle şakalaşa Saraybosnalı dostlarla son akşam yemeğinde birlikteyken vaktin epeyce geç olduğunu fark ettim. Gece onda başlayan sokağa çıkma yasağı hepimizi "Amerikan Club"e hapsetmişti. Yanımda oturan Sead'a ne yapacağımızı sordum. "Çare yok eve döneceğiz!" dedi.

Lokantadan çıktığımızda vakit geceyarısını çoktan geçiyordu. Soğuk bir yağmur başlamıştı. Öyle birden indirip sonra dinen yaz sağanağı değil, sabaha dek süreceği anlaşılan, bıktırıcı, pis bir yağmur. Kent karanlıktı. Sokaklarda yürürken tuhaf bir korkuya kapıldım. Breka'ya çıkan yokuşa geldiğimizde silah seslerini duydum. Az ötede savaş devam ediyordu. Sead siyah bir kefeni andıran kocaman şemsiyesini açmış önüm sıra yürüyor, sağ ayağını sürüklerken aradabir dönüp peşinden gelip gelmediğimi kontrol ediyordu. Aldırdığı yoktu silah seslerine. Bense korkudan ne yapacağımı şaşırmış, bu bela yerden bir an önce kurtulmak istiyordum. Hükümet güçlerince iki kez durdurulup kimlik denetiminden geçtikten sonra eve vardığımızda Sead:

— Pek fazla bir şey görmedin Saraybosna'da, dedi, umarım yine gelirsin.

— Fazla bir şey değil, hiçbir şey görmedim, diye karşılık verdim.

O anda bir yerden anımsadığımı fark ettim bu konuşmayı. Evet *Sevgilim Hiroşima*'da Marguerite Duras'nın ağzından şöyle sesleniyordu Japon oyuncu kente bir film çekimi için gelen Fransız kadına:

— Hiç ama hiçbir şey görmedin Hiroşima'da. Kadınsa her şeyi gördüğünü iddia ediyordu. Hastaneyi görmüştü örneğin. Müzeyi, yanmış insanların fotoğraflarını, çıplak gövdeleri, bir sabah uyandıklarında saçları dökülen Hiroşimalı kadınları, hâlâ

derisi tüten çocukları, her şeyi, evet her şeyi görmüştü. İnsan eti gibi eriyen, bükülüp akan demiri bile. Adamın yanıtı hep aynıydı. Yağmurun, cam yerini tutan plastik perdelerdeki tekdüze sesi gibi derinden geliyordu:

— Hiçbir şey görmedin Hiroşima'da, hiçbir şey!

Evet sevgili Sead, çok az şey değil, hiçbir şey görmedim Saraybosna'da. Ekmek kuyruğunda beklerken başlarına bomba yağan insanları görmedim örneğin. Evlerine su taşırken vurulanları da. Akan kanı görmedim, kanı yalayan köpekleri de. Çevre köylerde ırzına geçildikten sonra boğazlanıp ırmağa atılan genç kızları, tank paletleriyle çiğnenen çocukları, Kazıklı Voyvoda döneminden kalma işkencelerle öldürülenleri görmedim. Hiçbir şey görmedim Saraybosna'da. Annesinin cenaze töreninden dönüşte bir tetikçi kurşunuyla yaralanan küçük kızı bile. Ne açlığı gördüm ne korkuyu yaşadım. Çıldıranları, bu karabasandan ömür boyu kurtulamayacak olanlarla ölüleri de görmedim. Mezarları gördüm yalnızca. Hangi tarihte doğdukları önemli değildi, ama son iki yılda ölmüştü tümü. Yıkılmış evleri gördüm bir de, Postane binasının o korkunç halini. Ve sokakları bir anda dolduran, nereden çıktığı belirsiz o sakat kalabalığını. Savaşı görmedim, doğru. Savaşın yüzünü gördüm ama. Sevgilim Saraybosna'da. Unutmayacağım!

Temmuz 1994, Saraybosna-Paris.

"Bütün yalnızlar gibi özgür ve bütün özgürler gibi yalnız."

Stefan Zweig

Notlar'dan

Elias Canetti

Geçtiğimiz günlerde ölen dünyaca ünlü Avusturyalı yazar Elias Canetti, roman, deneme, inceleme ve oyun türlerinin yanısıra, "Notlar" adını verdiği kendine özgü bir türü de denemişti. Yazarın kendi deyişiyle "ciddi çalışmalara ara verildiğinde bir dinlenme aracı" olarak başvurulan "Notlar", zaman içersinde Canetti'nin yaratısında bağımsız bir bölüm oluşturdu. Aşağıda sözü edilen "Notlar"dan bir seçme yer alıyor.

Belli bir yaştan başlayarak her yıl yine biraz daha kısalabilmek, bir zamanlar büyük bir gururla çıkılmış basamaklardan gerisin geriye koşabilmek hoş olurdu. Yaşlılığın saygınlıkları ve onurları bu duruma karşın bugün nasılsa, yine öyle kalmalıydı; böylece altı ya da sekiz yaşındaki çocuklara benzeyen insancıklar, en bilge ve en deneyimli insanlar sayılırlardı. En yaşlı krallar, en küçük krallar olurlardı; yalnızca küçücük papalara rastlanırdı; piskoposlar kardinallere, kardinaller de papalara tepeden bakarlardı. O zaman artık hiçbir çocuk herhangi bir büyüklüğü istemezdi. Tarih, eskiliği ölçüsünde önemini yitirirdi; insan, üçyüz yıl önceki olayların böceklere benzeyen yaratıklar arasında geçtiği duygusuna kapılırdı ve geçmiş, nihayet görmezlikten gelinmenin mutluluğunu yaşayabilirdi.

Özgürlük sözcüğü, önemli bir gerilimi, belki de varolanlar arasında en önemli gerilimi dile getirmeye yarar. İnsanoğlu hep *çekip gitmek* ister; gidilecek yerin adı olmadığında, bu yer belirlenemediğinde ve sınırları da görülemediğinde, özgürlük diye adlandırılır.

Bu gerilim, mekân açısından ifadesini, bir sınırı sanki o sınır yokmuşçasına aşmaya yönelik şiddetli istekte bulur. Uçmada simgeleşen özgürlük, o eski ve mitlerden kaynaklanma duygu doğrultusunda, güneşe kadar uzanır. Zamanın akışı içersinde özgürlük, ölümün aşılmasıdır ve insanoğlu için ölümün ileriye, hep daha ileriye ertelenmesi bile yeterlidir. *Nesneler* arasındaki özgürlük ise, fiyatların ipini koparmasıdır; son derece özgür bir insan olan ideal müsrifin en çok istediği, fiyatların sürekli, hiçbir kuralca belirlenmeksizin değişmesi, belli bir yönü bulunmaksızın, hava koşullarından bağımlıymışçasına, etkilenemez ve önceden kestirilemez bir biçimde düşüp yükselmesidir. "Bir şeyi yapma" diye bir özgürlüğün varlığı söz konusu değildir; özgürlüğün mutluluğu, kendi sınırlarını aşmak isteyen insanoğlunun yaşadığı gerilimdir ve insan, bu dileğini gerçekleştirmek için kendine en kötü sınırları seçer. Öldürmek isteyen, öldürme yasağına eşlik eden korkunç tehditlerle uğraşmak zorunda kalacaktır; bu tehditlerden onca acı çekmeseydi eğer, hiç kuşkusuz kendini daha mutluluk verici gerilimlere açabilecekti. – Özgürlüğün kaynağı ise *soluk alma* eyleminde yatar. Herkes, her havayı soluyabilir; soluk alma özgürlüğü, bugüne kadar gerçek anlamda yıkılmamış tek özgürlüktür.

Kendilerini tek bir dine adayanlar, çok alçak gönüllü insanlar olmalıdır! Benim pek çok dinim var; bunların hepsinin üstünde olan din ise ancak yaşamımın akışı boyunca oluşmakta.

Bir insanın ne kadar bilge olabileceği, bilmek ile bilmemek arasındaki dengeden bağımlıdır. Bilmemek konumu, bilmek adına yoksullaşmamalıdır. Her yanıta karşılık, uzaklarda bulunan ve görünüşte bu yanıtın bağlamı dışında kalan – eskiden bir köşede uyuyan bir soru ortaya atılmalıdır. Çok sayıda yanıtı olanın, bundan daha kabarık sayıda sorusunun bulunması zorunludur. Bilge kişi, yaşamı boyunca bir çocuk olarak kalır; salt yanıtların varlığı, toprağı ve soluğu çoraklaştırır. Bilmek, yalnızca iktidar sahibi için bir silahtır; bilge kişinin en nefret ettiği şey ise silahlardır. Bilge kişi, tanıdıklarından daha çok sayıda insanı sevme arzusundan ötürü utanç duymaz; bilge kişi, haklarında hiçbir şey bilmediği insanlara tepeden bakıp kendini onlardan ayrı tutmaz.

Şairlerin sezgileri, Tanrının unutulmuş serüvenleridir.

Savaşlar hep sanki insanlık adalet düşüncesine daha hiç varmamışçasına sürdürülür.

Bir insanın sevgisini yıkmak için yıllar gereklidir; ama hiçbir yaşam, bir cinayetten de öte olan bu cinayete yeterince yakınabilecek kadar uzun değildir.

Değişik dillerin varlığı olgusu, dünyanın en tedirgin edici olgusudur. Bu, aynı nesneler için değişik adların bulunduğu anlamına gelir; ve insan, nesnelerin hâlâ aynı nesneler olduklarından kuşkulanma zorunluluğunu duyar. Bütün dilbilimin ardında, dilleri *tek* bir dile indirgeme çabası gizlidir. Babil Kulesinin öyküsü, ikinci günahın öyküsüdür. İnsanlar masumiyetlerini ve sonsuz yaşamı yitirdikten sonra, sanatın yardımıyla cennete kadar yükselmek istemişlerdi. Önce yanlış ağacın meyvesini yemişlerdi; ağacı iyice tanıdıktan sonra dimdik yukarı yükseldiler. Buna karşılık ilk günah'tan sonra ellerinde kalmış olan, yani adlarının birliği ve bütünlüğü, kendilerinden alındı. Tanrının bu eylemi, girişilmiş en şeytani eylemdi. Adlardaki kargaşa, Tanrının kendi yaratısının kargaşaya sürüklenmesi demekti; bu durumda Tanrının neden tufandan bir şeyler kurtarmış olduğunu anlayabilmek olanaksız.

İnsanlar kendileri hakkında hiçbir zaman, yaşadığımız bu "ruhbilim çağı"ndaki kadar az bilgi sahibi olmadılar. İnsanlar duramıyorlar. Kendi değişimlerinden kaçıyorlar. Bu değişimleri beklemek yerine, öne alıyorlar; olabileceklerinden başka her şey olmayı yeğliyorlar. Otomobille kendi ruhlarının manzaraları boyunca gidiyorlar ve yalnızca benzin istasyonlarında mola verdiklerinden, kişiliklerden oluştuğunu sanıyorlar. Mühendisleri, başka hiçbir yapı dikmiyor: Ne yeseler benzin kokuyor. Rüyalarını, kapkara benzin birikintilerinin yansımaları olarak görüyorlar.

İnsan yaşamı ölçüt olmaktan çıktığından bu yana, artık insanoğlunun elinde hiçbir şey için bir ölçüt kalmadı.

Yalnızca düşüncenin silahlarıyla yürütülmeyen bir kavga, bana tiksinti verir. Ölü düşman, kendi ölümünden başka hiçbir şeyin kanıtı değildir.

İnsan, uyurken gördüğü bir insandan bir daha asla nefret edemez.

İnsanoğlu, silahlarına âşık. Bununla nasıl savaşılabilir? – Silahlar, sık sık ve hiç beklenmedik biçimde onları kullananlara yönelebilmeli. Silahların verdiği korku, çok tekyanlı. Düşmanın da aynı araçları kullanması, yeterli değil. Silahın kendisinin önce-

den kestirilemez, başına buyruk bir yaşamı olmalı ve insanlar, düşmandan çok, ellerindeki tehlikeli nesneden korkabilmeliler.

Romanın acelesi olmamalı. Eskiden acele akış da romanın dünyasının bir parçası olabilirdi, şimdi bunu sinema devraldı; sinemayla karşılaştırıldığında, acele roman hep yetersiz kalmaya yargılıdır. Daha sakin zamanların bir ürünü olan roman, bu eski huzurun bir parçasını aceleden oluşan yeni dünyamıza getirebilir. Pek çok kişiye bir ağır çekim niteliğiyle hizmet edebilir; beklemeyi çekici kılabilir; insanların kültürlerinin derin, ama boş düşünme eylemlerinin yerini tutabilir.

Bugüne kadar, iktidarı kendisi için istemeksizin ona saldıran bir insan duymadım; dindar ahlakçılar ise bunların en berbatları.

Yeni sözcükler yaratmaya kalkışmaması bile müziği tesellilerin en iyisi yapmaya yeter. Sözcüklere eşlik ettiği zaman bile egemen olan, müziğin kendi büyüsüdür ve bu büyü, sözcüklerin tehlikesini ortadan kaldırır. Ama müziğin en arı biçimi, yalnızca kendi kendisi için çaldığında vardır. Müziğe insanların duydukları inanç, koşulsuzdur, çünkü müziğin sağladığı güvence, duygulardan kaynaklanma bir güvencedir. Müziğin akışı, insanların olası kılabilecekleri her şeyden daha özgürdür ve kurtuluş, bu özgürlüktedir. Dünya kalabalıklaştıkça ve yaşam mekanikleştikçe, müzik daha da onsuz edilemez olacaktır. Günün birinde insanlar, işlevlerin boyunduruğundan yalnızca müziğin yardımıyla kurtulabileceklerdir; müziği özgürlüğün güçlü ve her türlü etkiden uzak bir kaynağı niteliğiyle korumak, geleceğin düşünce yaşamının en önemli görevi olmalıdır. Müzik, insanlığın gerçek anlamda yaşayan tarihidir; müziğin dışında, bu tarihten elimizde yalnızca ölü bölümler bulunmaktadır. Müziğin ayrıca tadına varmaya çalışmak gereksizdir, çünkü o, hep içimizdedir; müziği yalnızca dinlemek, iddiasız dinlemek yeterlidir; bunun dışında bir şeyler öğrenmeye çalışmak, boşuna olur.

Kimi cümleler, zehirlerini ancak yıllar sonra akıtır.

Hep doğruyu söyleyene inanma.

Başarı, insanlığın fare zehridir; bundan kurtulabilenler çok azdır.

Her dilin kendine özgü suskunluğu vardır.

Savaşlar, yalnızca savaş için açılır. İnsanlık bunu kendi kendine itiraf etmediği sürece, savaşla gerçek anlamda savaşılamaz.

Ölüler, yaşayanlardan korkuyorlar. Bunu bilmeyen yaşayanlar ise ölülerden korkuyorlar.

Bilim, amacını kendisinde bulmakla kendine ihanet etti. Bir dine, öldürmenin dinine dönüştü ve şimdi geleneksel ölüm dinlerinden bu öldürme dinine uzanan yolun bir ilerleme olduğuna herkesi inandırmak istiyor. Çok yakında bilimi, onu yıkmaksızın kendi hizmetlisi kılacak, daha üst düzeydeki bir itici gücün boyunduruğu altına sokma zorunluluğu doğacak. Bu boyunduruğun vurulmasına artık çok zaman kalmadı. Bilim, bir din olmaktan hoşlanıyor ve insanlar onu tahttan indirme cesaretini göstermeden insanlığın kökünü kurutabilmek için acele ediyor. Şimdi bilim, gerçekten de bir iktidar, ama öfkeden çılgına dönmüş ve kendisine utanmazcasına tapılan bir iktidar; tapanlar, onun saçının telleriyle ya da kepekleriyle yetiniyorlar; başka bir şey ele geçiremediklerinde de, bilimin o ağır takma ayaklarının bıraktığı izlerle yetiniyorlar.

Vermem gereken bir öğüt, teknik nitelikte bir öğüt, tek bir insanın bile ölümüne yol açsaydı, kendimde yaşama hakkını bulamazdım.

"Kültür", onu destekleyenlerin kendilerini beğenmişliklerinden oluşur. O, dikkatleri ölümden uzaklaştıran, tehlikeli bir aşk iksiridir. Kültürün en katıksız ifadesi, bir Mısır mezarıdır; takılar, aletler, yiyecekler, resimler, heykeller, dualar hiçbir işe yaramaksızın öylece ortadadır ve ölü, bütün bunlara karşın hayatta değildir.

Kimi kitaplar vardır, insan onları yirmi yıl süreyle, okumaksızın yanında bulundurur, hep elinin erişebileceği yerde tutar, kentten kente, ülkeden ülkeye giderken, yeri çok az olsa bile, o kitabı özenle sarılmış olarak beraberinde götürür; belki bavuldan çıkarırken sayfalarını biraz karıştırır; ama bir cümleyi bile sonuna kadar okumaktan dikkatle kaçınır. Sonra, aradan yirmi yıl geçince, bir an gelir, insan ansızın, sanki bir zorlamanın etkisindeymişçesine, böyle bir kitabı bir solukta baştan sona okumaktan başka çıkar yol göremez: O anda kitap, artık bir vahiy gibidir. Artık insan, o kitabı neden bun-

ca sorun yaptığını bilir. O kitabın uzun süre birinin yanında bulunması gerekmiştir; yolculuk yapması gerekmiştir; bir yer kaplaması, bir yük olması gerekmiştir; ve şimdi yolculuğunun hedefine varmıştır, şimdi kendini açığa vurmakta, hiç ses çıkartmaksızın birinin yanında geçirdiği yirmi yılı ışığa boğmaktadır. Onca zaman sessiz kalmasaydı eğer, şimdi bu kadar çok şey anlatamayacaktı ve bu kitapta hep aynı şeylerin yazılı olduğunu ileri sürebilmek için, insanın budala olması gerekir.

Tarih, onu sevenleri küçük görür.

Bin yıllık imparatorluklar olmuştur: Platon'un, Aristoteles'in ve Konfüçyüs'ün imparatorlukları.

Tarihçiler için savaşlar, neredeyse kutsaldır; şifa verici ya da önlenemez fırtınalar gibi, doğaüstünden, dünyanın kendiliğinden anlaşılır ve açığa kavuşturulmuş akışına inerler.

Tarihçilerin bir olaya, sırf olduğu için duydukları saygıdan, sonradan geliştirdikleri, birer taklitten başka bir şey olmayan ölçütlerinden, her iktidarın karşısında yerlerde sürünen acizliklerinden nefret ederim. Ah bu saray uşakları, dalkavuklar, hep her şeye ilgi duyan hukukçular! Aslında yapılması gereken, tarihi paramparça etmektir, hem de öyle ki, tarihçilerden oluşma bütün bir arı kovanı bile o parçaları bulamasın. Her şeyi savunma gibi, utanma tanımayan bir tutum içersindeki yazılı tarih, insanlığın zaten çaresiz olan konumunu, bir sürü yalanla daha da umarsız kılıyor. Bu kapıları açık ve tükenmez silah deposunda herkes kendine göre silah bulabiliyor. İnsanlar, cephanelikteyken zararsız olan paslı döküntüleri dışarda birbirlerine saldırırken silah olarak kullanıyorlar. Daha sonra ölü hasımlar, barışmanın işareti olarak el sıkışıp tarihe geçiyorlar. Böylece onurlandıran paslı döküntüler ise bu işe gönüllü tarihçiler tarafından savaş alanından toplanıp yeniden cephaneliğe götürülüyor. Tarihçiler, hiçbir kan lekesini silmemeye özen gösteriyorlar. İnsanlar öldükten sonra, damarlarında akan kanın her damlası değer kazanıyor.

Her tarihçinin özellikle bağlı olduğu, eski bir silahı var ve tarihçi bu silahı, kendi tarihinin odak noktası kılıyor. Orada silah, bir bereket simgesiymişçesine, dimdik ve gururla duruyor; gerçekte ise buz gibi, taşlaşmış bir katilden başka bir şey değil.

Uzun sayılamayacak bir zamandan bu yana tarihçiler, dikkatlerini kâğıt üzerinde topladılar. Arılardan, ağaçları kemiren karıncalara dönüştüler ve artık yalnızca selülozla besleniyorlar. Arılık zamanlarının bütün renklerine sırtlarını dönüp, kör bir halde gizli kanallarda yaşamaktalar, çünkü ışıktan nefret ediyorlar ve eski kâğıtlara gidiyorlar. Bunları okumayıp, yiyorlar; dışkıları ise başkaca karıncalar tarafından tekrar yeniyor. Tarihçiler, bunca körlükleri içersinde doğal olarak kâhin kesildiler. Geçmişte kalanlar ne denli itici ve nefrete layık olursa olsun, tarihçiler bunların her birinden yeni bir geleceği tasarımlamak için yararlanıyorlar. Onlara göre vaazları, eski olgulardan

oluşuyor, kehanetleri ise, daha gerçekleşmezden çok önce değerini kanıtlamış oluyor. Tarihçiler, kâğıdın dışında taşları da seviyorlar, ama bunları ne yiyorlar ne de hazmediyorlar. Bu taşları hep yeni harabeler biçiminde düzenliyorlar ve eksik kalan yanları da ahşap sözleriyle tamamlıyorlar.

İnsanları, tarihi benimsemelerine ya da ondan nefret etmelerine göre yargılamak gerek.

Ciddiye alındığı takdirde, iktidara yönelik irdelemeler en büyük tehlikeleri de beraberinde getirir. Yanlış hedefler saptanır; aradan geçen zaman içersinde bunlar, çoktan gerçekleştirilmiş ve aşılmıştır. Yücegönüllülük ve insanlık onuru, insanı en olmayacak yerde bağışlamaya iter. İktidar sahipleriyle iktidara gelmek isteyenler, dünyayı kullanırlar ve onlar için dünya, hazır buldukları dünyadır. Herhangi bir şeyi ciddi olarak tartışma konusu yapmaya zamanları kalmaz. Bir zamanlar kitleleri üretmiş olan, onlara kendi kitlelerini oluşturabilmeleri için yardımcı olmak zorundadır. Böylece tarihte kitlelerin yeniden semirebileceği otlakları ararlar ve buldukları yerde de hemen konaklarlar. Eski imparatorluklar, Tanrı, savaş ve barış, bunların hepsi önlerindedir; hangisini en becerikli biçimde kullanabileceklerse, onu seçerler. Aslında iktidar sahipleri arasında gerçek anlamda bir fark yoktur; savaşlar bir süre devam ettikten ve hasımlar, zaferleri uğruna birbirlerine benzemek zorunda kaldıktan sonra, bu gerçek ansızın belirginleşir. En önemli şey, başarıdır ve başarı, her yerde aynıdır. Değişen tek bir nokta vardır: İnsanların sayılarının artması, kitlelerin de büyümesine yol açmıştır. Dünyanın herhangi bir yerindeki patlama, bütün dünyayı etkiler; artık herhangi bir yıkımı sınırlayabilmek olanaksızdır. İktidar sahipleri ise, eski amaçlarıyla birlikte hâlâ o sınırlı dünyalarında yaşamaktalar. Bunlar, zamanımızın asıl taşralıları ve köylüleridir; dünyaya kabinelerden ve bakanlardan, bir de kendilerini daha da gerçekçi sayan diktatörlerden daha yabancı düşenler yoktur. Aydınlanmanın önderleri, kalıplaşmış inançlarla savaşırken bütün dinler içersinde en saçması olan birine, iktidar denen dine hiç dokunmadılar. Bu dinle hesaplaşmanın iki yolu vardı: Uzun vadede bu yollar içersinden daha tehlikeli olanı, tarihteki tükenmez ve ne yazık ki ölümsüz örneklerden destek alarak, bu dinden hiç söz etmemeyi, onun gereklerini sessiz sedasız ve gelenekler doğrultusunda yerine getirmeyi sürdürdü. Çok daha saldırgan olan öteki yol ise, eyleme geçmeden önce kendi kendisini yüceltti; kendini, alay ettiği ve can çekişmekte olan sevgi dinlerinin yerine geçen bir din olarak ilan etti ve şöyle dedi: Tanrı, iktidardır ve bileğine güvenen, onun peygamberi olur.

Savaştan sonraki zamanlar için herhangi bir umut besleyen, kendini aldatmış olur. Bu bağlamda özel umutlar vardır ve bunlar, haklı umutlardır: İnsan, yeniden kardeşine kavuşacaktır, ona bir şey yapmış olmasa bile, sırf bir şey yapmış olabileceği için ondan bağışlanma dileyecektir ve bunu, böyle ayrılıkların ardından olabildiğince duygulu ol-

maya kesin karar verdiği için yapacaktır. Bir kentin mezarlığında annesinin mezarını ziyaret edecek ve annesi bu savaştan önce öldüğü için onu kutsayacaktır. Bunu yapabilecek kadar kendi doğasına aykırı davranacaktır. Tanıdığı kentleri ziyaret edecek, oralarda bazı tanıdıklarını hâlâ hayatta bulacaktır; başkaları hakkında da kulağına en tuhaf söylentiler gelecektir. İnsan, yüzlerce cazip anının arasına yerleşme olanağını bulacaktır; insanlar arasında, tek tek insanlar arasında çok, ama çok sevgi olacaktır. İnsanın kendisi için beslemediği, gerçekleşmesinin ona kişisel olarak bir yarar sağlamaması gereken, asıl ve arı diye nitelendirebileceğimiz umutlar; insanın başkaları için beslediği, kendi torunları olmayacak torunlar için, iyi ve kötü ana-babalardan, savaşçılardan ve havarilerden olma, henüz doğmamış torunlar için, sanki bütün torunların gizli atasıymışçasına beslediği umutlar; insan doğasının doğuştan sahip bulunduğu –çünkü iyilik de, özellikle böyle savaşların ardından, doğuştan vardır–, iyilikten kaynaklanan umutlar; bu güneş sarısı umutları insan beslemeli, hep ayakta tutmalı, okşamalı, kucağında sallamalı ve onlara hayranlık duymalıdır, hem de boşuna olmalarına, insanın yalnızca kendini aldatmasına yaramalarına rağmen; bir an bile gerçekleşmeyecek olmalarına rağmen; çünkü hiçbir kandırmaca, bunun kadar kutsanmamıştır ve bütünüyle boğulup gitmememiz, başka hiçbir kandırmacadan bundan olduğu kadar bağımlı değildir.

Hayretle anlıyorum ki, eski Romalıları itici bulmam, giysilerinden kaynaklanıyor. Romalıları kafamda, daha çocukken resimlerde görmüş olduğumuz gibi canlandırıyorum. Giysilerinin heykeli andıran duruşu, Romalıları ancak ayakta dururken, yatarken ya da savaşırken düşünmemiz, insanı öfkelendiriyor. Büyük tablolardaki mermerler ve çelenkler de bu görünüme katkıda bulundular. Bu Romalılar sürekliliği seviyorlar ve adlarının kendilerinden sonra taşların üstünde sürmesini sağlıyorlar; ama bu sürekli kılınmak istenen yaşam, acaba nasıl bir yaşam! Bizim neşeli çabalarımız, onlara hiç kuşkusuz ancak kölelere yakışır bir tutum gibi gelirlerdi ve ansızın aramıza karışsalarda, kendilerini hemen bizim doğal efendilerimiz sayarlardı. Romalıların giysilerinde emirlerin kesinliği vardır. Bu giysiler, mutlak bir saygınlığı dile getirir, buna karşılık her türlü insanlıktan yoksundur. Taşlarla ortak yanları çoktur; ve canlı hayvanın postuna böylesine benzemeyen başka giysiler yoktur; bana göre bu giysilerin asıl insanlıktan uzak yanları da bu noktada belirginleşmektedir. Ölgün kıvrımlar, dakika sektirmeyen bir tören gibidir; her giysi, ötekinin benzeridir ve gerekli olduğu yerde hemen vardır. Bir eskimo kafilesinin sandallarından karaya çıktıklarını gördüğümde, yüreğim nasıl da sevinçle doluyor! Onların hepsini daha ilk bakışta nasıl da seviyorum ve beni onlardan ayıran bunca yanın bulunmasından, onların arasında kendimi hiçbir zaman rahat hissedemeyeceğimden nasıl da utanç duyuyorum! Romalı ise insana soğuk ve yabancı gibi yaklaşır, hemen emirler yağdırmak ister. Onun için her şeyi yapan sayısız köleleri vardır; ama efendinin daha iyi ve daha güç şeyleri yapabilmesini sağlamak için değil, canı istediği zaman emir verebilsin diye vardır. Ve neler de emreder! Şu gökyüzünün altında, emirler yağdırma hırsıyla yanıp tutuşan herhangi bir Romalının aklına gelmemiş ve emrin yerine getirilmesiyle o kişiyi daha da gülünç kılmamış bir gülünçlük icat edilmemiş değildir. Fakat giysiler! O giysiler! Onlar da suçludur. Mevki işareti olan o erguvan şerit! Giysinin, bu kabalıktan ötürü nazik kıvrımlarla özür dilemeksizin, ansızın ayaklara kadar dökülüvermesi. Her şey, kıvrımlarla ve emirlerle kaplıdır ve ola-

bildiğince dokunulmazdır. Bir Romalının sendelemek için bile bunca yere gereksinim duyması! Böylesine kendinden emin bir azameti sergilemesi! Bütün bu haklar ve bütün bu iktidar! Ne için?

Romalıların tarihi, savaşların sonrasız kılınmasına ilişkin tek nedenlerin en büyüğüdür. Romalıların savaşı, bütün başarılar için bir örnek olup çıkmıştır. Bu savaşlar, uygarlıklar için imparatorlukların, barbarlar için de ganimetin örneğidir. Ancak her birimizde ikisi de, yani hem uygarlık hem de barbarlık varolduğundan, belki de dünya Romalıların mirası yüzünden son bulacaktır.

Roma kentinin imparatorluğu yıkılıp gittikten sonra yaşamayı sürdürmüş olması, ne büyük bir talihsizlik! Papanın bu kenti devam ettirmiş olması, kendini beğenmiş imparatorların bu kentin boş kalıntılarını ve bu kalıntılarla birlikte Roma'nın adını bir ganimet olarak ele geçirmiş olmaları, ne büyük talihsizlik! Roma, Hıristiyanlığa dönüşmekle Hıristiyanlığı yenmiş oldu. Roma'dan her yeni kopuş, yalnızca yeni ve büyük bir savaş anlamını taşıdı. Roma'ya her katılış ise, dünyanın en uzak noktalarında bile, klasik yağmaların bir devamı niteliğini aldı. Amerika, köleliği canlandırmak için keşfedildi! Bir Roma eyaleti olan İspanya, dünyanın yeni efendisi kesildi. Ondan sonra, yirminci yüzyılda, Cermenlerin ganimet uğruna girişikleri seferlerin yinelenmesiyle karşılaşıldı. Yalnızca ölçüt, artık dev boyutlara varmıştı, Akdeniz'in yerini bütün dünya almıştı ve gerek kıyıma uğrayan, gerekse kıyıma katılan insanların sayısı eskiye oranla yüz kez daha fazlaydı. Böylece, eski ve çıplak Roma düşüncesine, çıplaklığından utanmasın diye bir giysi, zayıf anları için de bir vicdan verilmesi için aradan yirmi Hıristiyan yüzyılının geçmesi gerekti. Şimdi Roma, bütünüyle ve ruhun bütün güçleriyle donatılmış olarak ayakta. Onu kim yıkacak? Yoksa yıkılması olanaksız mı? İnsanlık bunca çabanın ardından, yalnızca kendi yıkımının fatihi mi olabildi?

Bir halk, ancak artık düşmanları da başka adlar taşıyorlarsa tam anlamıyla yitip gitmiş sayılır.

Savaşta insanlar, sanki her biri bütün atalarının ölümünün öcünü almakla yükümlüymüş ve sanki bu atalardan hiçbiri doğal bir ölümle ölmemiş gibi davranırlar.

İnsanlar yalnızca *birbirlerini* kurtarabilirler. Bu yüzden Tanrı, insan kılığına girer.

Bütün yaşamım, her şey kafamda bir araya gelsin ve yeniden bir bütün oluşturabilsin diye, işbölümünü ortadan kaldırmaya ve her şeyi düşünmeye yönelik,

çaresiz bir çabadan başka bir şey değil. Her şeyi bilmeyi değil, parçalanmışı yeniden bir araya getirmeyi istiyorum. Böyle bir girişimin başarıya ulaşamayacağı, neredeyse kesin gibi. Ama başarıya ilişkin küçücük olasılık bile tek başına her türlü çabaya değer.

Artık hiçbir haritaya bakamıyorum. Kentlerin adları yanık et kokuyor.

İnsan hiçbir zaman dünyayı daha iyi kılmaya yetecek kadar uzun süre üzülemiyor. Çünkü biraz sonra yeniden karnı acıkıyor.

Çeviren: Ahmet Cemal

"Yaşlılık ölüm gibidir. Kimisi onu kayıtsızlıkla karşılar, başkalarından daha cesur olduklarından değil de, daha az hayal gücüne sahip oldukları için."

Marcel Proust

Hagakure Nasıl Okunmalı?
Japonya'da Ölümün Tasarımı

Yukio Mişima

Samuray'ın Yolu'nun ölüm olduğunu keşfettim. Ölümle yaşam arasında bir tercih yapman gerekiyorsa, tereddüt etmeden ölümü seç.*

(I. Kitap)

Hagakure'yi savaş sırasında, yani ölüm mevsiminde okuduk. O zamanlar, Paul Bourget'nin *Ölüm* adlı romanı ortalığı kasıp kavuruyordu ve savaşa giden delikanlılara, kararlılıklarını pekiştirmek için, şiddetle *Hagakure*'yi okumaları öğütleniyordu.

Hagakure eğer hâlâ okunuyorsa, bugün hangi ruh haliyle ele alındığını bilmiyorum. Tahminimce, okuma nedenleri, tabii bu nedenler mevcutsa, savaş sırasında geçerli olanların tamamen karşıtıdır. Ölmeyi beceremememiz bizde hızla büyüyen bir engelleme oluşturuyor. Tüm gereksinimlerimiz karşılanıyor, tek tatmin olmayan arzumuz ölümün dışında. Hangi yöntemlerle süslenirse süslensin ölüm var ve üzerimizdeki etkisini yavaş yavaş arttırıyor.

Gençler ölümü arzuluyor, ama soyut olarak. Yaşamlarının yarısını aşmış adamlarsa, ne denli çok zamanları olursa, o denli çok zamanı kanser korkusundan endişe duymakla geçiriyorlar. Kanser ise, hiçbir iktidarın kullanmaya cüret edemeyeceği denli vahşi bir ölüm yöntemi.

Ölüm bilinci, gündelik yaşam alanında, Japon halkına her zaman, o kasvetli damgasını vurmuştur. Ancak Japonların ölümü kavrayışı doğrudan ve açık, bu anlamda da Batılıların ürkünç ve iğrenç ölümünden farklıdır. Japonların imgeleminde, asla Ortaçağ

* Burada "Yol" sözcüğü, Tanrı'ya, Mutlak'a, doğruya götüren yol anlamında, tasavvuftaki "tarîk"e yakın bir anlamda kullanılmaktadır.

Avrupa'sındakiyle, yani o koca çatallı Zaman'la karşılaştırılabilecek bir ölüm tanrısı olmamıştır. Japonya'daki ölüm imgesi, Aztek ve Toltek kalıntılarının hayaletlerinin dolaştığı, tümüyle ölümün eline geçmiş ve yazın o baştan çıkarıcı bitki örtüsünün istilasına uğramış modern kentleriyle Meksika gibi bir ülkede rastlanan imgeden de farklıdır. Uzun zaman Japon sanatını zenginleştirmiş olan, böylesi katı ve yabanıl bir ölümün değil, ötesinde, arındırıcı ince dalgalar halinde, dünyamızın üzerinde kesintisiz bir biçimde çağlayan saf bir kaynağın fışkırdığı bir ölümün imgesidir.

Hagakure'ye Göre Ölüm ve Kamikaze'nin İntihar Komandolarının Ölümü

Batı'dan birçok yaşam felsefesi öğrendik. Ama, sonuç olarak, yalnızca yaşam felsefeleriyle yetinemezdik. Aynı biçimde, o insanı felce uğratan günah ve *karma* görüşleriyle –buna göre herkes sonsuza değin doğar ve yeniden doğar– Budist felsefesini de özümseyemedik.

Jocho'ya göre ölüm, bulutlar arasındaki mavi göğün o diri ve derin, tuhaf parıltısına sahiptir. Modernleştirilmiş biçimiyle, saldırıları son savaşın görmüş olduğu en trajik dövüşme biçimini oluşturan Kamikaze'lere şaşırtıcı biçimde uygulanabilir. Bu saldırı türü tamamen insanlık dışı olarak nitelendi ve savaştan sonra, o koşullarda ölen delikanlıların onurları kirletildi. Halbuki, bu delikanlıların, vatanlarının selameti için kendilerini kesin bir ölüme atışlarındaki yaklaşım, *Hagakure'*nin önerdiği o açık eylem ve ölüm idealine, Japonya'nın uzun tarihinin önerdiği en yakın şeydi; gerçi, o delikanlıların kişisel güdülenimleri incelense, kuşkusuz kimi korku ve zaaflardan arınmış olmadıkları anlaşılacaktı. Bazı kişilerin, Kamikaze pilotlarının, sesli olarak adlandırılmalarına rağmen, ölüme zorla itildiklerini söyleyeceğini biliyorum. Henüz okullarını bitirmemiş olan bu gençlerin, ulusu yönetenler tarafından, istençlerine karşın, ölüme gitmeye zorlandıkları kesindir. Hatta bunu, tamamen isteyerek yapmış olsalar da, saldırı birimleri biçiminde toplanmaları ve kesin bir ölüme gönderilmeleri neredeyse zorlama yoluyla gerçekleşmiştir. Tüm bunlar kuşkusuz doğrudur.

İsteyerek Tercih Edilen Ölümle Dayatılan Ölümü Ayrı Tutmanın Gereği Yoktur

Eğer varsa, Jocho'nun sözünü ettiği ölüm, karşı tarafta mı yer alır – seçilmiş bir ölüm mü söz konusudur? Sanmıyorum. Jocho, başlangıçta ölümü tercih edebilecek bir şey olarak sunar ve bizi, ivedilikle ölme kararını almaya iter. Ancak, *daimyo'*sunun ölümünde, intihar etmesi engellenen bu adamın yüzünde, nihilizm, ölüm kendisini terk ederek uzaklaştığında, derin izler bırakmıştır. Eğer insan ölümü seçmekte tamamen özgür değilse, ölüm de ona tamamen dayatılamaz. Dayatılan ölümün en aşırı biçimi olan idam durumunda bile, mahkum tinsel olarak ölüme direnme çabasını gösterirse, ölüm artık yalnızca ve basit bir biçimde dayatılmış olmaktan çıkar. Zoraki, karşı koyulmaz bir ölüm biçimi olan atom bombasıyla ölüm bile kurbanlar açısından yazgısal bir ölüm olmuştur. Yazgıyla kendi tercihimiz arasında kalmaksızın ölümün yüzüne dimdik bakamayız. Ancak, en yüce özü açısından, ölüm, her zaman insanın özgürlüğüyle, kendisini aşan yazgı arasındaki karanlık bir mücadeleyi gizler. Kimi zaman, bir insanın ölümü, sanki kendi kararıymış gibi görülür – örneğin intihar durumunda. Kimi zamansa tamamen dayatılmış gibidir. Bombardıman sırasında ölüm bunun örneğidir.

Ancak görünürde özgür istencin en yüce dışavurumu olan intihar bile, ölümü kaçınılmaz kılan süreçte, üzerinde hiç kimsenin söz hakkı bulunmayan, yazgıya bir rol yükler. Hastalık nedeniyle ölüm gibi, görünürde doğal bir ölümde bile, hastalığın ortaya çıkışının, ölümü, sanki bir intihar gibi, özgürce istenen bir ölümle benzer kıldığı az görülmemiştir. *Hagakure'*nin önerdiği gibi, ölme kararını verebileceğimiz koşullar, karşımıza her zaman açık seçik çıkmazlar. Düşman karşımıza çıkar, dövüşülür ve yaşama ya da ölme tercihi ortaya çıktığında ölmeye karar verilir: Böylesine basit bir durum her zaman görülmez; hatta, Japon hançerinden daha korkunç bir silahın bulunmadığı dönemlerdekinden daha sık da rastlanmaz böyle bir ölüme. Nitekim, Jocho'nun kendisi de altmış bir yaşına değin yaşamıştır.

Bir başka deyişle, hiç kimse, *Hagakure* ve intihar komandoları açısından, birinci durumda ölümün özgürce tercih edildiğini, ikinci durumdaysa dayatıldığını söyleme hakkına sahip değildir. Bu ayrımın, ancak, ölümüyle karşı karşıya gelen bir bireyin çarpıcı ve buz kesmiş gerçekliğinde bir anlamı vardır.

Haklı Bir Dava Uğruna Ölünebilir mi?

Şimdi de, ölümün ortaya çıkardığı en zor sorunu ele almamız gerekiyor. Haklı ölüm, seçilmiş bir dava uğruna seçilmiş bir ölüm... Böyle bir ölüm gerçekten var olabilir mi? Bugün bir çok genç, Vietnam savaşı gibi, haksız bir savaşta ölmek istemediklerini ama yaşamlarını, haklı bir ulusal dava ya da insanlığın selameti için vermeleri istense, rahatça ölüme yürüyeceklerini söylüyorlar. Bu tutum, kısmen, savaş sonrası eğitiminden, özellikle de, savaş sırasında yanlış amaçlar uğruna ölmüş olanların hatalarının tekrar edilmemesi ve bundan böyle uğruna yaşamını vermezden önce bir davanın haklı olup olmadığına kişinin kendisinin karar vermesinin gerektiği fikrinden kaynaklanıyor.

Ama, insanlar yaşamlarını bir ulus çerçevesinde sürdürdükleri sürece, o insanlar kendilerini gerçekten haklı amaçlarla sınırlayabilecekler midir? Hatta, ulus her yaşamın önkoşulu olarak görülmeyecek, bireysel yaşam ulustan üstün tutulacak olsa bile, insanlık adına haklı bir dava için ölmeye karar verme şansına sahip olunabilecek mi? Burada, karşımıza hep, ölümün mutlaklığıyla yalnızca insani bir fikir olan adaletin göreceliği arasındaki fark çıkacaktır. Ve bugün uğruna öldüğümüz amaçların haklılığı, on ya da birkaç onyıl içinde, belki de gözden geçirilip, tarih tarafından mahkûm edilecektir. *Hagakure'*ye göre, insanın ahlaksal yargısının Bizansvari tavrı ve kendini beğenmişliği, ölümünkiyle hiçbir ilgisi olmayan bir gerçeklik düzeyine aittir. Son kertede, ölümü seçebiliriz. Jocho, işte bu nedenle, tercih edebilecek durumda olduğumuzda, ölümü seçmemizi önerir. Tabii, *Hagakure,* bunun ölümü seçmek anlamına geldiğini söylemez; ölümü seçebilmek için bir ölçütümüz yoktur. Yaşıyor olmamız, herhangi bir görev için seçilmiş olduğumuz anlamına gelebilir ve yaşam kendimiz için seçtiğimiz bir şey değilse, belki de, son çözümlemede, ölmekte özgür değilizdir.

Ölüm Asla Boş Değildir

Pekiyi, ya canlı bir varlık açısından ölümle yüz yüze gelmek ne demektir? *Hagakure'*ye göre, önemli olan eylemin saflığıdır. Jocho, tutkunun şiddeti ve gücünü onaylar, aynı biçimde her tür tutkusal ölümü de onaylar. Bir ölümü boş olarak nitelemenin "Osaka'lı küstah tüccarların hesapçı ruhu"na yakışır olduğunu söylediğinde bunu düşünür. Jocho'nun, ölüme ilişkin en önemli iddiası "Samuray'ın Yolu'nun ölüm olduğunu

keşfettim"dir, Gordius düğümünü, yani yaşamla ölüm arasındaki çatışkısal ilişkiyi bir darbede çözer.

Kimilerine göre, görevini tamamlamadan ölmek, boşuna ölmektir. Bu, Samuray ahlakının, Osaka'lı küstah tüccarların hesapçı ruhunu ele veren cinsten, tersi bir şeydir. Böyle bir durumda (yaşamla ölüm aynı fırsat eşitliğiyle sunulduğunda), doğru tercihi yapmak neredeyse olanaksızdır.

Görevini tamamlamak, modern terimlerle, tam da, haklı bir dava için ölmek anlamına gelir; *Hagakure* ise, ölüm karşımıza geldiğinde, davanın haklılığını ölçmenin tamamen olanaksız olduğunu söyler.

"Hepimiz yaşamayı tercih ederiz. Dolayısıyla, böylesi bir durumda, varkalmak için bir bahane aramaktan daha doğal bir şey olamaz." İnsan asla bahanesiz kalmaz. Yine insan, sırf hayatta kaldığından dolayı herhangi bir kuram icat etmek durumundadır. *Hagakure,* görevini beceremediği bir korkak olarak yaşamaktansa, ölmenin evla olduğuna ilişkin o görece görüşü ifade etmekle yetinir. *Hagakure,* kesinlikle, ölürken insanın görevini beceremediği olmasını ileri sürmez. Jocho Yomomato'nun nihilizmi de, o nihilizmin doğurduğu büyük idealizm de burada yatar.

Bir inanç ya da bir kuram uğruna ölebilecek olduğumuz yönündeki yanılsamaya sığınıyoruz. *Hagakure* ise, bize, şansız şerefsiz bir ölüm bile, ne çiçek ne meyve vermeyen bir ölüm bile, bir insanın ölümü olarak belli saygınlığa sahiptir, diyor. Yaşamın saygınlığını böylesine tepelere yerleştiriyorsak, neden ölümünkini de aynı derecede yükseğe koymuyoruz? Ölüm asla boş olarak nitelenemez.

Le Japon Moderne et l'éthique du
Samourai – La Voie de *Hagakure*

Çeviren: Hülya Tufan

"Sizden söz edilmesi, korkunç bir şey. Daha da korkuncu: Sizden söz edilmemesi."

Oscar Wilde

Marjinal Suç, Sanal Ceza

Cem Akaş

1. Suç nedir?

1.1. *A la* Kant, suç, doyum sağlamanın haksız bir yoludur.

1.1.1. Doyum, burada, en geniş, yararcı anlamıyla tanımlanacaktır: herhangi bir arzunun -ister politik, ister cinsel, estetik, ruhsal vs. olsun- duyulan eksikliği giderecek derecede tatmin edilmesi.

1.1.2. Haksız bir yolun varolabilmesi için, haklı bir yolun da olması şarttır: aradaki fark, Kant için ahlaksal bir farktır, yasal değil.

1.1.2.1. Toplumun yasaları aracılığıyla, verili bir anda neyi suç olarak belirlediğinden ve zaman içinde bu belirlemenin geçirdiği değişikliklerden -ki bunlar doğrusal ya da döngüsel olabilir- bağımsız olarak, suç için, tüm zamanlarda ve tüm toplumlarda sabit kalan, "doğal" bir tanım vardır.

1.1.2.2. Bu, temelinde, dinsel bir görüştür.

1.1.3. Haksız yoldan doyum sağlamak Kant'a göre yanlıştır, yanlışlarınsa düzeltilmesi gerekir.

1.2. Hegel için suç, yalnızca birisine yapılan kötülük değil, aynı zamanda ve daha çok, bir ilkenin doğruluğunun yadsınmasıdır.

1.2.1 Hegel, Kant'a benzer bir şekilde, doğruluğu tartışılamayacak mutlak ilkelere ulaşır.

1.2.1.2. Bu da, temelinde, dinsel bir görüştür.

1.3. İnsanoğlunun varoluşuyla ilgili mutlakları belirlemek, en hafif deyimle ciddi ve öze ilişkin zorluklar içerir.

1.3.1. Bu varoluş, dünyanın varoluşunun ancak çok küçük bir bölümünü kapla-

makta ve diğer -şu andaki ya da geçmişteki- canlı türleriyle karşılaştırıldığında bile, insanın pek uzun bir süredir dolaşımda olmadığı hemen görülmektedir.

1.3.2. Bu varoluş, ahlak değerlerinde şiddetli değişimlere tanık olmuştur: çok temel -hayatta kalma, üreme gibi konularla ilgili- birtakım ilkeler dışında kalanlar, hep değiştirilmek, karşı çıkılmak, ayaklar altına alınmak için ortaya konmuş gibidir.

1.3.3. "İnsan doğası"nı oluşturan ve buna uyan ya da ters düşen şeyleri saptamak bu yüzden ampirik araştırmanın öznesi olamaz pek: bunlarla ilgili her savın, *a priori*, dinsel, inanç-ifadeleri olması gerekecektir.

1.4. Bu, günümüze ya da başka bir zamana, bu topluma ya da bir başkasına ait yasaların rastgele, sırf yasa olsun diye oluşturulduğu anlamına gelmez.

1.4.1. Her yasal bünyede, belirli bir ekonomik şemayı ortaya çıkartmayı ya da gözetmeyi hedefleyen çok sayıda suç tanımı bulunur; e.g., demiryolu taşımacılığında devlet tekeli, mülkiyet hakları, vs.

1.4.2. Bunların yararı ya da ahlaksal niteliği ciddi bir şekilde tartışmalı olabilir.

1.4.3. Diğer suçlar genellikle o döneme hükmeden -ya da en kötü olasılıkla "idiosyncratic" ya da anakronistik- *Zeitgeist*'a uyum gösterir: her ne kadar, bu *Zeitgeist*'ın neler dikte ettiği hakkında çoğu zaman bir oybirliği bulunmasa da, ahlak konusunda geniş anlamda bir konsensustan yine de söz edilebilir.

1.4.3.1. Başka bir insanı öldürmek, çalmak, "insan hakları" denilen şeyi ihlal etmek, genellikle yanlış sayılır örneğin.

1.4.4. Nasıl ki *Zeitgeist*'ın işaret ettiği anlam sabit ya da tartışılmaz değilse, mutlak ya da evrensel değilse, ahlak için de aynı şey geçerlidir.

1.4.5. Yine de, "ilerleme" diye bir şeyin olduğuna, bugünün yasalarının geçmiştekilerden "daha iyi" olduğuna, yarının yasalarının da bugünkülerden daha ileride olacağına dair yaygın bir inanış vardır.

1.4.6. Bu bir yanılsamadan ibarettir.

1.4.6.1. "Daha iyi"nin ne demek olduğunu tanımlamakta yarar var: bir yasa diğerinden teknik olarak daha iyi olabilir, çünkü daha açık, kesin, sofistike ve sınırları belirlidir; bir yasa, daha "adil" olduğu için de daha iyi olarak nitelendirilebilir.

1.4.6.1.1. Bu tartışmada, terimin ikinci anlamı kullanılmaktadır.

1.4.6.2. Hangi yasanın daha adil olduğunu saptayabilmek için bir adalet kavrayışının geliştirilmiş ve kullanılabilir olması gerekir.

1.4.6.3. Bu kavrayış ampirik olarak, insanoğlunun birkaç bin yıllık deneyiminin -ki bu deneyim toplamı çoğu zaman kendisiyle çelişir; dairesel değilse, en iyi olasılıkla sarmaldır zaten- analiz edilmesiyle oluşturulamayacağına göre, sentetik olarak üretilmesi ve sisteme dışarıdan "enjekte" edilmesi gerekir.

1.4.6.4. Böyle pek çok sayıda kavrayış oluşturulabileceğine ve sistemin "içinde"yken, "dış"tan bir bakışla sistem hakkında konuşmak mantıksal bir olanaksızlık olduğuna göre, dolayısıyla da elde ancak "öznel" kriterler bulunduğu için, bu kavrayışlardan birini seçmek, hangisinin Kantiyan anlamda daha adil (eğer böyle bir adalet varsa tabii) olduğuna değil, verili bir toplumda hangi hakikat-savları toplamının, yönetimdeki grubun ya da bu kararı verecek olanların çıkarlarına daha iyi hizmet ettiğine bakmayı gündeme getirecektir.

1.4.6.4.1. Burada çıkar sözcüğünün yalnızca olumsuz ya da maddeci yan-anlamları olmadığını, söz konusu kişilerin gerçek ve içten inanç ve kanılarını da içerdiğini akılda bulundurmak gerekir: "vicdan muhasebesi" deyiminin işaret ettiği kâr-zarar

hesabı, beyin tarafından "heuristic" yöntemlerle maddi parametrelere rahatlıkla dönüştürülür.

1.4.6.4.2. Yine bu kişiler, dar bir elit çevresi olabileceği gibi, geniş bir kitle de olabilir.

1.4.6.5. Sonuçta eğer bir yasa bütünü değişikliğe uğrarsa, bu, daha iyi hakikat-savlarının keşfedilmiş olmasından değil (ki öyle olsa bile bunun ayırdına varmak olanaksız olurdu: ekstrapolasyon yapmak için yeterli veriye sahip değiliz), yasakoyucuların çıkarlarının ya da yasakoyucuların kendilerinin değişmiş olmasından kaynaklanır.

1.4.6.5.1. Her zaman yakılacak bir cadı bulunacaktır.

1.4.6.6. Bu da bir hakikat-savıdır.

1.5. Yani suç, yukarıdaki argümana bakılacak olursa, ya baskın çıkara hizmet ettiği, ya popüler dinsel *(a priori)* hakikat-savlarından esinlendiği, ya da her ikisi de geçerli olduğu için varolan bir yasanın çiğnenmesi demektir.

2. Suçlular neden suç işler?

2.1. Özgür irade nedeniyle - kişi, eyleminin sonuçlarının tümüyle ayırdında olarak, bir yasayı çiğnemeye karar verebilir.

2.1.1. Bu, sistem tarafından bir haksızlık yapıldığını düşündüğü ve bu haksızlığı kendi eliyle düzeltmek istediği için olabilir: oğlunun katilinin serbest bırakılmasına dayanamayan babanın, katili katletmesinde olduğu gibi.

2.1.2. Bu haksızlık duygusu daha genelleşmiş de olabilir: sistemin onu dışladığına, ona yaşama hakkı tanımadığına inandığı için çalan bir hırsızın durumunda olduğu gibi.

2.1.3. Ya da kişi suç işlemeyi bir maliyet analizi konusu olarak algılamaktadır: belirli bir suçun cezasının ne olduğunu bilir ve karşılığını para ya da zaman biriminde ödemeyi göze alarak suçu işler.

2.2. Başka seçenek olmadığı için.

2.2.1. Bu tipik olarak, kişinin durumu ve eldeki seçenekleri algılayışına bağlıdır: "Çalmak zorundaydım," vs.

2.2.2. Öz-savunma durumlarına uyarlanmış haliyle "köşeye kısılmış fare" sendromu: kişi öldürmek zorundadır, yoksa kendi öldürülecektir.

2.2.2.1. Laf açılmışken: böyle bir edimdeki şiddet derecesi üzerinde durmakta yarar olabilir: karşı taraf davranmadan hemen önce silahını ateşlemekle, silahını ateşlemek, karşısındakinin kafasını taşla ezmek, barsaklarını deşmek vs. arasında oldukça önemli bir fark vardır.

2.2.2.2. Ne var ki bu fark, koşullardan dolayı ortaya çıkmış anlık bir "sağlıklı düşünme zaafı" olarak değerlendirilir ve genellikle üzerinde pek durulmadan geçilir.

2.2.2.3. Oysa bu, şiddete duyulan yoğun açlığın ve gereksinimin, sorumluluktan muaf olmanın güveniyle doyurulmasıdır.

2.2.2.3.1. Cezai ehliyete sahip olmamanın dayanılmaz hafifliği üzerinde de düşünmek gerekecek - ama şimdi değil.

2.3. Hastalık nedeniyle.

2.3.1. "Ruh ve sinir hastası" suçluların dört türü vardır: a) suçlular, duygusal gelişimdeki bazı anormalliklerden kaynaklanan kişilik ya da karakter bozukluğundan muzdariptir ("Freudyen" bakış açısı); b) suçlular, birtakım güdüleme süreçlerinin ürünüdür ve davranışları da esas olarak bu bağlamda açıklanabilir ("Davranışçı" bakış açı-

sı); c) suçlular daha çok, belirli bir toplumsal ortam tarafından biçimlendirildikleri için suç işler ("Sosyolojik" bakış açısı); d) suçluların hormonlarının ve bedenlerindeki diğer kimyasalların dengesi, geçici ya da kalıcı bir şekilde bozulmuştur ve bu yüzden eylemlerini denetleyememektedirler ("Biyokimyasal" bakış açısı).

2.4. Suç işlediklerinin ayırdında olmadıkları için.

2.5. Zevk için.

3. Suçun iyisi olabilir mi?

3.1. Anarşik olmayan bir toplum ele alındığında, bu toplumu yöneten kuralların korunmasının, insanların ortak iyiliği için olduğu varsayılır - bu varsayım bu aşamada sorgulanmayacaktır.

3.1.1. "Oyun" metaforu da bu varsayımın hemen ardından kullanılır genellikle: her oyunun kuralları vardır - kural olmazsa oyun çöker.

3.1.2. Ancak oyunlar bile durağan değildir: kurallar değişir.

3.1.3. Demokratik bir toplumda, kuralları değiştirmek isteyenler çoğunluktaysa, önerdikleri değişim normalde er ya da geç yürürlüğe konur.

3.1.3.1. Ancak yalnızca bir azınlık oluşturuyorlarsa ve demokratik yollarla (yani oylama, gösteri, propaganda vs.) kuralları değiştiremiyorlarsa, iki seçenekle yüzleşirler: ya çoğunluğa uyacaklardır ya da marjinal suçlular olarak yaşayacak ve yakalandıklarında, yakalanırlarsa, cezalandırılacaklardır.

3.1.3.2. Belirli bir şekilde hareket etmekte ahlaksal olarak haklı olduğunu düşünen kişi için, böyle hareket etmek *ahlaksal* bir yükümlülüktür: Thoreau'nun dediği gibi, doğru olan için oy vermek bile, onun için hiçbir şey yapmamaktır aslında.

3.2. Toplumsal değişim ve "evrim", muhalif toplumsal aktörlerin eylemleri sonucunda ortaya çıkar; bu muhalifler hemen her zaman marjinal bir güç olarak belirir ve hatta değişim gerçekleşirken ve gerçekleştikten sonra bile, sayısal olarak marjinal kalırlar.

3.2.1. Bu nedenle söz konusu marjinal grupların -evrim söylemi sürdürülecek olursa- uyumsal değeri vardır ve kategorik varoluşları, parçası oldukları toplumun hayatta kalabilmesi için çok önemlidir.

3.2.2. Adam öldürme, çalma ve özel mülkiyet karşıtı eylemlerde bulunma (sözgelimi) arasında elbette birtakım farklılıklar vardır; ancak bu, sözkonusu suçların tümünün kategorik olarak önemli olduğu gerçeğini değiştirmez - suçlar arasında bir yararlılık hiyerarşisi, ancak geriye doğru bakılarak yapılabilir.

3.3. Çoğunluğun kurallara uymasını istemek mantıklı olsa da, sıfır-suç düzeyini tutturmanın (yani herkesin kurallara tümüyle uymasını sağlamanın), yalnızca ekonomik olarak düşünüldüğünde bile aşırı masraflı olacağı çok açık: bu iş için gerekli olacak denetim, insan kaynakları, tesis vs.'yi düşünün bir.

3.4. Marjinal suçun yararları, yalnızca maddeyle sınırlı değildir: bireysel özgürlük kavramı da, bazı bireylerin suç olarak nitelendirilen eylemleri gerçekleştirmeye hakkı olmasını gerektirir.

3.5. Bu noktada öldürmeyi bir suç örneği olarak ele alalım ve suç işleme hakkı üzerine daha spesifik bir tartışma yürütelim.

3.5.1. Öldürmek doğaldır.

3.5.2. Bu doğal güdü, her zaman şimdiki gibi yüksek tabu konumunda değildi - Avrupa'da, yalnızca üç yüz yıl önce kişilerin, özellikle de soyluların şeref, namus vs. için öldürmeleri çok normaldi - *e.g.*, ünlü İtalyan bestecisi Gesualdo.

3.5.3. İlginç (ama yanlış) bir nedensellik: insan insanı yiyemez; *ergo,* insan insanı öldüremez.

3.5.4. Öldürmek bir ayrıcalıktır çünkü insanların çoğu, kendi güvenliklerini sağlamak adına Devlet'i yaratır -yaratmıştır- ve kendi yaratılarıyla yaptıkları pazarlıkta, güvenliğe karşılık olarak bazı özgürlüklerden vazgeçer.

3.5.4.1. İnsan her zaman için başka bir insanı kendi elleriyle öldürmekten ve kendi yaşamının da bir başkasının elinde olmasından korkmuştur: bu yüzden -soyut da olsa- bir kollektivite olan Devlet'e öldürme yetkisini vermiş ve ellerini yıkamıştır: kendi ölümü söz konusu olduğunda bu çoğulluğun onu koruyacağına, böylesi bir korumanın söz konusu olamayacağı durumlarınsa herkes için geçerli kurallar tarafından belirleneceğine güvenmiştir: kimsenin kendisini öldürmemesini sağlamak için Devlet'e düzenli olarak ödeme yapmayı kabul etmiş ve -bir kez yutkunarak da olsa- Devlet'in bu parayı ve yetkiyi kendisine karşı kullanmasını ve hatta kendisini korumak için yarattığı bu makinenin kendisini yoketmesini kabullenmek zorunda kalmıştır.

3.5.4.2. Kendisinden önceki kuşakların Devlet'ine ve Sözleşme'sine doğan kişi, düzene hızla uyum sağlar.

3.5.5. Kişinin öldürmesi kesinlikle gerekliyse, bu, ya Devlet eliyle ya da Devlet'in meşrulaştırmasıyla olur - böylesi durumlar, sanıldığından çok daha sık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

3.5.6. Öldürmek bir haktır ve yalnızca bu hakkı kendinde görenler hak eder öldürmeyi: bir insanın hayatta kalmasına ya da ölmesine tek başlarına karar verirler - ve bu şekilde, kendi türlerinden olan başkalarının da kendi sonları hakkında karar verebileceğini kabul ederler.

4. Ceza gerekli midir?

4.1. Marjinal suç, bir kavram olarak, ancak suçlar kural olarak cezalandırıldığında işler: yakalanırlarsa, kendi kendilerinde suç işleme hakkını görenler de ceza çeker, bunu bilir ve göze alırlar.

4.1.1. Cezalandırılmayan suç, suç değildir.

4.1.2. Devlet tarafından hiçbir şeyin cezalandırılmadığı bir toplum hayal edilebilir: kişiler kendi cezalarını kendileri verir: bu, kimi zaman, Devlet'in yokluğuyla ya da anarşiyle özdeşleştirilmektedir.

4.1.2.1. *Kimsenin* cezalandırmadığı bir toplumu hayal etmekse o kadar kolay değildir: suç, kabahat, ihanet ve ceza, cezayı hak etme, öç, ödeşmek vs. gibi terimler, kişilerarası ilişkilerin vazgeçilmez unsurlarıdır.

4.1.2.2. Yine de savunmasız ve ceza veremeyecek insanlar olacaktır: özel sektör için bakir bir alan daha.

4.1.2.3. Yukarıdaki durumlarda cezanın daha çok bir intikam aracı olarak kullanıldığına dikkatinizi çekiyorum - cezanın hak edildiği düşüncesinden kaynaklanıyor bu da.

4.1.2.4. Bireyler adına öç alma ve bir intikam rejimi oluşturarak bunu denetleme, Devlet'in *ahlaksal* yükümlülüklerinden biri değildir.

4.2. Cezanın bir işlevinin daha olduğu iddia edilir: caydırmak.

4.2.1. Cezanın, suçların işlenmesini şu şekillerde engellediği düşünülür: a) suçlunun bir başka suç işlemesini (hapsetmek, idam etmek, "iyileştirmek" gibi yollarla) engelleyerek; b) suç işleme eğilimi olanlar için caydırıcı bir örnek oluşturarak.

4.2.2. Ceza, suçlunun borçlu olduğu birşey olarak da düşünülmüştür - onun cezalandırılması, başkalarının doyumu olacaktır.

4.2.3. Kant cezanın kendi başına iyi olduğunu, haklı göstermenin gerekmediğini savunur ve bu bağlamda, cezalandırma *yükümlülüğünden* söz eder.

4.2.4. Ceza, sırf (yüce) yasaya duyulan saygıdan dolayı da verilebilir - intikam, iyileştirme ya da caydırma adına değil. Hegel'e göre suçlunun cezalandırılma hakkı vardır; onu cezalandırmak, çiğnediği ilkeyi onaracaktır.

4.2.5. Foucault da, benzer bir şekilde, suçun toplumsal bir anlaşmaya ve dolayısıyla toplumun tümüne karşı işlendiğini söyler - bu yüzden toplum "içeriden vuran düşman" niteliğindeki suçlu üzerinde kesin söz sahibidir - ister asar, ister besler.

4.3. Cezanın caydırıcı bir etkisi olduğu konusunda ikna edici kanıtlar yoktur: cezalandırılan suçlunun suç işleme eğiliminin azaldığı, ceza olmasa bütün suçlar için suç işleme oranlarının artacağı, bu artışı engellemek için harcanan kaynakların boşa harcanmadığı kesin değildir.

4.4. Suçluları "iyileştirmek" insan haklarının ihlali olarak görülebilir, çünkü böylesi bir "tedavi" yalnızca ikna yoluyla değil, büyük ölçüde zorlamayla yapılır.

4.5. Bazı suçların geri dönüşü vardır - çalınan parayı geri ödemek ya da maddi zararı karşılamak vs. mümkündür: bu gibi durumlarda, suçlunun suçunu "sıfırlama"sını sağlamak yeterli bir ceza olacaktır.

4.6. Bazı suçlar ise geri döndürülemez - bu gibi durumlarda Devlet en fazla, suçluyu toplum dışına yerleştirebilir, tıpkı bir hakemin kırmızı kart göstererek bir oyuncuyu oyun dışına atması gibi.

4.6.1. Ne demiştik: "iyi", "kötü", "suç", "doğru", "yanlış" gibi terimler, içleri zamanla ve yerle değişen içeriklerle doldurulan kabuk-sözcüklerdir.

4.6.2. Ceza dağıtırken bunu akılda tutmak çok önemli: mutlak hakikat kimsenin heybesinde değil: bir toplumun üyelerinin çoğu, sahip oldukları yasalardan son derece hoşnut olabilir, ama bu toplum için, hoşnut olmayan üyelerin varlığı yaşamsaldır.

4.6.3. Eğer toplum bu muhaliflerin varlığına katlanamaz ve kendisini tehdit altında hissederse, muhalifler de eylem (yaşam) biçimlerini sürdürmekte kararlıysa, toplumun alabileceği en sert önlem ya onlardan gitmelerini istemek (yani sınırdışı etmek) ya da onları hapsetmektir.

4.6.4. Thoreau: "Bugün Massachussetts'ın, daha özgür ve daha az bedbaht üyeleri için sağladığı tek yer, onlar için uygun olan tek yer; tıpkı onların kendi kendilerini, ilkeleriyle dışladıkları gibi, eyaletten dışlanıp kilit altına konacakları tek yer, hapishanelerdir."

4.6.5. Hapsetmek, fiziksel temasın ve seyahat özgürlüğünün kısıtlanmasından fazla bir yoksunluk gerektirmez: hapishane bir ada, bir doğal park, bir bina olabilir: diğer her özgürlük, özellikle de iletişim özgürlüğü korunmalıdır.

4.7. Devlet'in ahlaksal yükümlülüğü, bireysel özgürlüklere zarar gelmesini engellemektir, ayrıca kendisi de bu özgürlüklere zarar vermemekle yükümlüdür.

4.7.1. Geleneksel formül: kişi, ancak başka bir kişinin özgürlüklerine saygılı olduğu sürece özgürdür.

4.7.2. Saygılı olmazsa, ya da olmadığında, Devlet ona karşı bir edimde bulunabilir; ancak bu edim, gelecekte benzer tecavüzleri engellemeyecekse, ahlaksal bir yükümlülük değildir.

4.7.2.1. Başka suçlara yol açmayan suç, cezalandırılmayı gerektirmez.

4.7.3. Öldürme özgürlüğü, varolma özgürlüğüyle doğrudan çelişir: bu durumda bile doğru hareket, "dışlamak"tır.

4.7.3.1. "Dışlamak" su götürmez bir biçimde masraflıdır, örneğin bütün suçluları idam etmekten çok daha masraflıdır; yine de bu masraftan vazgeçilemez: marjinal suç toplum için, vs.

4.7.4. Muhalefet eden, marjinal suçlu kişinin hem kendisine hem de topluma karşı bir görevi vardır: o toplumun içinde olabildiğince uzun süre varolmak, ahlaksal duruşu ile ilgili etkisini, varoluşuyla birlikte olabildiğince göz önünde yaşatmak.

4.8. Eğer ceza, başka insanları suç işlemekten caydırıyorsa, sanal ceza da pekala aynı işi görür.

4.8.1. İnsanların suç işlemekten caymaları için, suçluların cezalandırıldığına inanmaları yeterlidir: cezaların gerçekten uygulamaya konması gerekmez.

4.8.2. Bu Devlet adına gizlilik ve kurgu-üretimi gerektirecektir: tutuklamaların, duruşmaların, cezaların, hapishanelerin ve tutukluların tümüyle kurgu ürünü olduğu ortaya çıkmamalıdır; bunlarla ilgili -elbette kurgusal- haberler düzenli olarak sağlanmalıdır.

4.8.3. Bu Devlet adına büyük bir ek maliyet ve risk demektir ve sıradan devlet adamlarıyla kolay kolay gerçekleştirilemeyecek bir tasarıdır.

"Dâhiler hiç yarı yarıya yanılmazlar. Onlarda her yön için geçerli devasalık ayrıcalığı vardır."

Baudelaire

İlk Ölümünden Beri Yazdıkları İkinci Ölümünden Sonra Ortaya Çıkan Adamın Esrarı

Faruk Ulay

Paris'teyiz. 1980 yılında, Kasım ayının 16'sına rastlayan Pazar günündeyiz. Saat sabahın dokuzu. Yetiştirdiği düşünürlerle ünlenmiş bir okulun koridorlarında bir şeyler olmasını bekliyoruz. Okulun adı *École normale supérieure.* Açılan kapıdan koridora fırlayan pijamalı adamın adı Louis Althusser. "Karım öldü!", diye bağırıyor, revire vardığında, "Karım öldü!", "Karımı öldürdüm!" oluyor. Doktor Etienne'in ardı ardına ettiği telefonlardan ilki okulun müdürüne, ikincisi polise, üçüncüsü Sainte-Anne akıl hastanesine. Olay yerine ilk yetişen de hastanenin ambulansı. Yatıştırıcı iğnenin etkisiyle kendinden geçmiş Althusser, ambulansa taşınıyor ve daha önceleri de birkaç kez ziyaret ettiği Sainte-Anne'a doğru yola çıkıyor. Hélène Althusser'in boğularak öldürüldüğü, ertesi sabah yapılan inceleme sonunda kesinleşiyor. Aynı gün savcılık yetkilisi hastaneye uğruyor, Louis Althusser'e suçunun açık seçik gönüllü adam öldürmek olduğunu, ama ne yargılanacağını ne de hüküm giyeceğini, akli dengesinin bozukluğu yüzünden paçayı kurtardığını belirtip kayıplara karışıyor. Althusser'in davasına tanık olarak Lácan'ın çağrılması, mahkeme salonunun 1968 öncesinin hararetli seminerlerinin yapıldığı üniversite kampuslarına dönüşeceği beklenirken, davanın açılmaması

sansasyonel basını düş kırıklığına uğratıyor, deliliğin getirdiği bu dokunulmazlık entelektüelleri ancak birkaç hafta oyalayabiliyor ve Althusser unutuluyor. Althusser ilk kez böyle ölüyor.

Paris'teyiz. Yıl 1968. Aylardan Mayıs. Tuhaf bir başkaldırı kokusu var havada. Öğrenciler kızgın. Bir bölümü işçilerin nereye kaçtığını soruyor. Bir bölüm gerçekleştirilemez denilen halk devriminin gerçekleşmek üzere olduğunu sanıyor. Bir bölüm Althusser'i arıyor. Duvara yazılmışlardan bir cümle gözümüze ilişiyor: "Á quoi sert Althusser? Althusser-à rien."* Althusser ise saklandığı yerden "Ancak işçi sınıfının katılmasıyla devrime dönüşecek bir ayaklanma başlattınız diye siz öğrencileri işçilerden çok önemsemek gerekmez", diye bağırıyor. Althusser'in saklandığı yer bir sanatoryum. Daha önce de buraları ziyaret ettiği sonraları ortaya çıkıyor. 1948'den beri süregelen bunalımlardan, şok tedavilerinden henüz kimsenin haberi yok. Marksist teoriye getirdiği radikal yorumlarıyla tanınıyor. Öğrencilerin gözdesi. 1965 yılında yayımlanan *Marx İçin* ve *Kapital'i Okumak* herkesin elinde. *École normale'*in sınıfları Althusser'den ders almak isteyenlerle dolu. Düzenlediği tartışmalara çağırıp yerden yere vurduğu düşünürler arasında Sartre da var. Derrida en sevdiği öğrencisi. Kendini saymazsa, Foucault en ciddiye aldığı düşünür. Lácan, ünlü seminerlerini Althusser'in önayak olmasıyla École normale supérieure'de vermeye başlıyor. Ne ki puro içmeden yapamayan Lácan'la sigara içmeden duramayan izleyicilerin yıldızları tütün dumanından hoşlanmayan okulun müdürüyle barışmadığından, seminerler de başka bir adrese taşınmak zorunda kalıyor. Althusser'in Lácan'a karşı özel bir zaafı var. Onun Freudculuğuyla kendi Marksistliğinin aynı kökten çıkıp aynı çizgide geliştiğini savunuyor.

Althusser'i yirminci yüzyılın ikinci yarısının en sözü edilir düşünürleri arasına sokan teorileri kimine göre bir teori bile değil. Ne diyor Althusser: Sosyalizmin haritasını yanlışsız çizebilmek için burjuva ideolojisini yıkmalı, Marksizmin burjuva kökenli yorumlarına son vermeli, ideolojik bilgi yerine bilimsel bilgi edinmenin yoluna bakmalıdır ki, bu yol da Marks'ın insanlık tarihinin bilimsel (materyalist ve eytişimsel) bir anlayışla irdelenmesinden geçer. Bilinmelidir ki Marksist dilde insanlık tarihi gerçekte sınıf kavgasının tarihidir. Sosyal sınıfları kendi gerçekleriyle yüz yüze getirecek bu bilimsel irdelemenin altından da ancak işçi sınıfı kalkabilir. Althusser "Marksist-Leninist bir düşünür olmak kolay iş değil." sözünü açıklarken, Lenin'le Gorki'nin sürekli çatışmasını örnek gösterir ve her ikisi de aynı ideolojiyi paylaşan iki aydının, bağlı oldukları sınıflar yüzünden hiçbir zaman anlaşamayacaklarını vurgular. Gorki'yi yoğuran burjuva ideolojisi, proletaryanın temel içgüdüsü olan "sınıf içgüdüsü"nden yoksundur çünkü. Burjuva ideolojisini "sınıfsal konum" olarak tanımlar Althusser. Bu konumdan soyunmak için burjuvanın bir proleter gibi düşünmeyi öğrenmesi gerekir ki, bu öğrenim de ancak Marks'a bilimsel bir yaklaşımla olur. Marksist teorinin bilimselliği de "Tarih"ten geçer ve Marksist anlamda "Tarih", sınıf kavgasının tarihidir. Bir devrim yapılacaksa, bu devrimin ancak sınıf bilincinin ayrımındaki tek sınıf olan işçi sınıfınca gerçekleştirileceğine inanan Althusser, 1950'lerin ortasından beri tartışılan teorilerinin yanı sıra 1960 döneminde popüler olan Maoist düşünceden de güç alarak De Gaulle politikasına karşı ayaklanan öğrencileri kınamaktan çekinmez. Eylemci kişiliğine karşın bu kınamayı da saklandığı delikten yapınca yer yerinden oynar. Düşünürün de üyeleri arasında bulunduğu Fransız Komünist Partisi'nin 1968 ayaklanmasında uzlaşmacı bir tavır takınarak neredeyse hükümetle bir olması, sol yanlı aydının (sürekli eleştirdiği

* "Althusser neye yarar? Althusser hiçbir şeye yarar!"

burjuva ideolojisini temsil eden sınıfın) genelde komünizme, özellikle de Althusser'in radikal teorilerine kuşkuyla bakmasına yol açar. 1970'li yıllar Foucault'nun, yapısal çözümlemeciliğin, Lácanizmin yıllarıdır. Kitapları kütüphanelerin raflarında tozlanırken Althusser de 1948 yılından beri profesörlük yaptığı École normale supérieure'deki lojmanından çıkmaz olur. Ölümünden birkaç yıl önce evlendiği otuz yıllık arkadaşı Hélène de olmasa yaşam çekilmeyecektir.

Hélène, kimine göre Althusser'in sonunu hazırlayan kişidir. Bir dost olmaktan çok eli maşalı bir annedir. Düşünürün yazdığı ne varsa onun tarafından onaylanmak zorundadır. Salvador Dalí'nin Gala'sı, Aragon'un Elsa'sı gibidir Hélène. Polonya'dan Fransa'ya göçmüş bir Yahudi ailesinin biricik kızıdır. Kaprislidir, yaptırımcıdır ama zeki ve bilgilidir de. Ve Althusser'le tanışmadan önce her yerde, herkesledir. Bir ara Sorbonne'dadır, 1930'larda Komünist Parti'ye katılır. Citroën işçilerinin grevinde, sendika toplantılarındadır. Jacques Duclos'yla bilardo oynadığı ve onu yendiği söylenir, film yönetmeni Jean Renoir'in asistanlığını yapmış, İkinci Dünya Savaşı sırasında Fransız direniş örgütüne katılmış, bu arada Malraux'dan başlayarak Eluard, Aragon gibi dönemin önemli sanatçılarıyla tanışmıştır. Ne ki savaşla birlikte dostluklar da sonlanmış ve Hélène, tek başına kalmıştır. Aragon'un parmağı vardır bu gönüllü yalnızlıkta. Dedikodu tarihinde Elsa Olayı diye bilinen bu sürtüşme sonunda Hélène, Komünist Parti'den de atılmıştır. Althusser'e göre Hélène, Elsa'nın gazabına uğramıştır. Direniş örgütündeyken İsviçre-Fransa arasında kurye olarak çalışan Hélène, ne zaman İsviçre'ye yollansa dönüşte Elsa'nın hastası olduğu ve Fransa'da bulunmayan ipek çoraplardan da getirir; bir seferinde çorabın renginin ve ölçüsünün her zamankinden değişik çıkması Elsa'yı kızdırır. Elsa'nın kızdığını gören Aragon da Hélène'in Nazi yanlısı Fransız hükümeti için çalıştığını yayar. Kısa süre içinde Hélène'in adı Gestapo ajanına çıkar. Savaşın bitimiyle unutulan bu söylenti Hélène'i yaşama küstürecektir; bu küskün yaşam, sevebildiği tek kişi olan Althusser tarafından boğularak öldürülene değin sürecektir.

Yine Paris'teyiz. 1983 yılında, hastaneden taburcu olan Althusser'in kentin kuzeyinde bir apartmana yerleşmesini izliyoruz. Biliyoruz ki bu dairede yedi yıl oturacak, onu arada bir yoklamaya gelen dostları dışında kimseleri görmeyecek. Yalnızca düşün ve psikolojiyi konu edinen bir iki söyleşiye izin verecek. Basına teorisinin yanlış anlaşıldığını, dahası bazı bölümlerinin kendisinden izin alınmadan basıldığını açıklayan birkaç protesto mektubu yollayacak. Ona bazan lime lime olmuş giysileriyle Paris sokaklarında dolaşırken rastlayacağız. "Je suis le grand Althusser!" diye bağıracak bize. Acıyan bakışlarımızı gözlerinden kaçıracağız, "Delidir, varmayın üstüne", deyip açığından dolanacağız. Bu arada Berlin'de bir duvar yıkılacak ve Althusser girip çıkmaktan bıkmadığı hastanelerden birinde, 22 Ekim 1990'da kalp krizi geçirip ikinci ve son ölümünü gerçekleştirecek.

Şimdi hem 1992 yılında, Fransızca konuşan ülkelerde, hem de 1994 yılında İngilizce konuşan ülkelerdeyiz. Elimizde tuhaf bir kitap tutuyoruz: *"L'avenir dure longtemps, suivi de Les faits"*. İlk kez 1992'de Fransa'da yayımlanan kitabın İngilizce çevirisi iki yıl sonra *"The Future Lasts Forever-A Memoir* (Gelecek Sonsuza Uzar-Anılar)" adıyla çıkabilmiş. Yazarı: Louis Althusser. "Bizim Althusser bu, ölmemiş miydi?" diye soruyoruz birbirimize. Althusser de benzeri iki sorunun yanıtını arıyor yazdıklarında: "Neden öldürdüm?" ve "Öldürülmeli miydim?" Akli dengesi yerinde olmadığından mahkemeye çıkarılmayışını bir biçim öldürülme olarak kabul ediyor, bir gecede verilen kararla savunma hakkıyla birlikte yaşama hakkını da elinden alan yargı sisteminin adaletsizliği-

ni kınıyor. Davanın sonucu önceden bilinse, deli de olsa, suçu neden işlediğini anlayabilmesi için sanık kürsüsündeki yerini alması gerektiğine inanıyor. Kendini mahkeme salonu yerine hastanede bulunca da "Neden Öldürdüm?" sorusunun yanıtını tek başına aramaya başlıyor. Çocukluk fantezilerini, kadınlardan korkusunu, katolik eğitimin yarattığı psikolojik etkiyi, adından nefret ettiğini anladığı günden başlayarak kendini yok etmeye çabaladığını ve bu yok oluşu annesi, babası bazan de kendisi yerine geçen karısını yok ederek gerçekleştirdiğini, eskimiş Freudcu teorilere vurarak çözümlemeye çabalıyor. Hélène'den, onu ne denli sevdiğinden söz ediyor. Yazdıklarını, yanlışlarını üzülerek okuyoruz. 1960'larda yaptığımız gibi okuduklarımızın altını çiziyoruz. Demek ki bunca yıl geçmesine karşın Althusser'i ya da yazdıklarını hâlâ önemli buluyoruz. O kendisini bizim onu bulduğumuzdan da önemli buluyor. Hâlâ "Je suis le grand Althusser"! demeye getiriyor. Bu kez açığından dolanamıyoruz. "Oui" diyoruz. Ön adının yarısı olan bu sözcük iyiden iyiye kızdırıyor Louis Althusser'i. "Üstüme kapanan mezar taşını kaldırmak için yazıyorum bu sayfaları", diyen adam kızgın başladığı kitabı kızgın bitiriyor, yeni bir bunalıma giriyor, ezberlediği hastane odalarından birine kapağı atıyor ve onu gerçekten öldürecek kalp krizini, geleceğin sonsuza uzayacağı anı bekliyor. Esrar? Esrar mesrar yok ortada. Althusser'in ölümü ve neden öldürdüğünün yarı düş, yarı gerçek anısı var, o kadar.

"Günümüzde insanlar her şeyin fiyatını biliyor, hiçbir şeyin değerini bilmeksizin."

Oscar Wilde

Laiklik ve Sekülarizm Hakkında Bazı Görüşler ve Düşünceler

Bülent Sözer

Giriş

İnsanlar bir arada yaşamaya başladıktan itibaren, aile hayatından toplumsal hayatın en üst düzeyini temsil eden devlet yapısına erişinceye kadar ve eriştikten sonra da, bulundukları her mevki ve ortamda bir egemenlik düzeni yaratmak heves ve mücadelesi içinde olmuşlardır.

Bu egemenlik önce, sahip oldukları, daha doğrusu öyle görünmeyi başardıkları, bazı farklı özellikler ve nitelikler sayesinde kendilerini tabiat üstü veya ilahi kuvvetler ile özdeşleştiren sınıf yani din adamları (ruhban sınıfı) tarafından kurulmuştur.

Belli aşamalar ile devlet kurumuna doğru gidişte bu sınıfın yeri ve rolü ön planda kalmıştır. Devletin ortaya çıkması ile birlikte bu sınıf yine mevkiini korumaya muvaffak olmuştur. Bu başarısında, merkezi otoriteye zaman zaman sağladığı destek rol oynadığı gibi, bazen bizzat siyasi otoritenin din unsuruna dayanması da etkili olmuştur.(1)

1) Mesela; Eski Mısır'da firavunlar tanrı olarak kabul edilmekte idiler *(International Encyclopedia of Social Sciences*, Sills, David L. (ed.), c. 6, s. 218); Osmanlı padişahları egemenliklerini tanrının iradesine dayandırmışlardı (Soysal, Mümtaz, *Anayasa'ya Giriş*, Genişletilerek İkinci Yayınlanış, Ankara 1969, s. 18) ve dünyada tanrının doğrudan temsilcisi veya hatta "gölgesi" olarak telakki edilirlerdi (Heper, Metin, *The State Tradition in Turkey*, The Eothen Press, University of Hull, 1985, s. 34); Frank kralı Corolus Magnus'a (Charlemagne) 800 yılında Papa II. Leo'nun düzenlediği "taç giyme" töreni ve sonrasında sağladığı destek (Deanesly, Margaret, *A History of Early Medieval Europe*, from 476 to 911, London 1969, (Deanesly, Europe) s. 377, 382, 385.

Ancak, siyasi otorite ile dini otoritenin karşı karşıya geldiği ve aralarında ciddi çatışmaların cereyan ettiği dönemler de yaşanmıştır.(2)

Zamanla toplumda yeni sınıfların ortaya çıkması, menfaat gruplarının artması ve çeşitlenmesi; değişik yerlerde ve değişik dönemlerde yeni ve farklı hüviyette güç odaklarının belirmesine ve siyasi otorite ile dini otoritenin yanı sıra etkili olmaya başlamasına yol açmıştır.(3)

Bütün bu grupların arasında çeşitli anlaşmazlıklar ortaya çıkıyor ve doğal olarak da bazı ittifaklar kuruluyordu. Mücadelelerin ve ittifakların tarafları zaman zaman yer değiştiriyor, bu günün dostları yarının düşmanları oluyordu, fakat müteakip dostluk ihtimalleri de daima dikkate alındığından, diplomasi unsuru hiç ihmal edilmiyordu.(4)

Toplumda beliren odaklardan bir tanesi olan *burjuvazi*, XVII. yüzyıldan itibaren ticaret ve sanayideki gelişmeler sayesinde gücünü arttırmakta olduğu gibi, kendisine siyasi hayatta da –sağlam– bir mevkii elde etmek için girişimlerde bulunuyordu.(5)

Bu istikamette yürütülen mücadeleler, XVII. ve XVIII. asırlardaki siyasi ve felsefi akımlar, kamu hukuku alanındaki gelişmeler, demokrasiye doğru atılan adamlar, sanayi devrimi, aynı zamanda devlet yönetimine ve özellikle devletin egemenlik hakkının kaynağına ilişkin yeni görüşlerin savunulmasını da beraberinde getirmiştir.

Siyasi otoritenin egemenlik hakkı, egemenliğin dayandığı ve meşruiyeti üzerindeki tartışmalar doğal olarak *Laiklik* kavramının da ortaya çıkmasına yol açtı.

Bütün bunların sonucunda siyasi otoritenin –gelişmiş– toplumlarda kazandığı yeni hüviyet, o toplumlarda laiklik kurumunun da yerleşmesini sağlamış oldu.

Böylece, laik-demokratik devlet rejimi, insanın toplumsal yaşam süreci içinde erişmiş olduğu en üst hukuki seviye olarak kabul edildi ve benimsendi.

Bu araştırmamızda, önce genel hatları ile laiklik kavramına değineceğiz ve aynı zamanda benzer bir kavram olan *sekülarizm* üzerinde de durup, ikisinin arasındaki farkları belirtmeye çalışacağız. İkinci bölümde ise, laiklik ve sekülarizmi İslamiyet açısından ele alıp, bazı hususların tartışmasına gireceğiz.

Laikliğin tarihi gelişimi hakkında fazla ayrıntıya girmeye gerek görmüyoruz, bu konuda ilgili kaynaklara atıf yapmakla yetineceğiz. Laik toplumun niteliklerine ilişkin tartışmalara da incelememizin kapsam ve amacı ile orantılı olarak yer verip, tamamlayıcı bilgiler için gerekli atıflarda bulunacağız.

Birinci Bölüm - Laiklik, Sekülarizm

I. LAİKLİK

1. Kelime olarak "laik", Yunanca'da *laikos*, eski Latince'de *laicus* kaynağından gelir. Yunanca'da *laos* halk demekti. Laikos, halktan olan anlamına gelirdi. Yani, din adamı olmayan, ruhban sınıfına dahil bulunmayan kişileri tanımlardı.

2. Laiklik genel olarak, bir toplumda devlet işleri ile din işlerinin birbirinden ayrılması olarak tanımlanmaktadır.

Daha tam bir tanım içinde laikliği; devletin, siyasi bir kuruluş olarak dini kurallara dayanmadığı ve kişilerin dini inanç ve ibadet özgürlüklerini her türlü karşıt inancın müdahalesine karşı, din farkı gözetmeden koruduğu bir rejim olarak ifade edebiliriz.(6)

2) Tipik bir olay olarak, Germen prensliklerinde piskoposların tayini yetkisi üzerine çıkan ve 1122 Corcordat of Worms ile son bulan "Investiture Contest" zikredilebilir (Heer, Friedrich, *The Holy Roman Empire*, London 1968, s. 62-63).

3) Aristokratlar, aristokratlar ile birlikte veya kendi bağımsız güçlerine dayandıkları ölçüde, askerler gibi.

4) Söz konusu edilen değişik sınıf ve zümrelerin aralarındaki ilişkiler hakkında genel bilgi olarak bkz. Soysal, Mümtaz, *Anayasaya Giriş*, genişletilerek ikinci yayınlanış, Ankara 1969, s. 11-12.

5) Öktem, Niyazi, "Dinler ve Laiklik," *Cogito*, s. 1 Yaz 1994 31-47, s. 33.

6) Özek, Çetin, *Türkiye'de Laiklik, Gelişim ve Koruyucu Ceza Hükümleri*, İstanbul 1962, s. 4 (Özek, Laiklik).

Bu tanıma göre laiklik kavramını analiz ettiğimiz zaman içeriğinde iki öğe bulunduğunu görürüz; laikliğin bir yönü devletin kuruluşunun ve esas teşkilatının niteliğini ifade etmektedir, diğer yönü ise temel hak ve özgürlükleri düzenleyen hukuk rejimini göstermektedir.

a. Birinci öğe, devletin kuruluşuna ilişkindir. Devletin merkezi siyasi otorite hüviyeti ile, yönetme hak ve yetkisinin, yani egemenliğinin dayandığını belirtir. Başka bir deyişle, devletteki yasama, yürütme (icra ve idare) ve yargı gücünün kaynağını ve meşruiyetinin gerekçesini gösterir.

Laik rejimlerde devlet dini esaslara dayanmaz, temel kuruluş prensipleri dini kurallara göre düzenlenmez, devlet yönetimi dinsel emirlere bağlı bulunmaz,(7) yönetenler bu yetkilerini Tanrı ya da din kurumu dışında bir kaynaktan alırlar.(8)

b. İkinci öğe, daha ziyade yürürlükte olan güncel siyasi sistem ile ilgilidir. Devlet - toplum ilişkilerinin, özellikle kişi hak ve özgürlüklerinin nasıl düzenlendiğini, bunların ne ölçüde hukuki teminat altında olduğunu, –varsa– sınırlamalarını ve devletin bu alandaki müdahale yetkilerini yansıtır.

Laiklik, devleti kişilerin din, vicdan ve ibadet özgürlüklerini korumaya mecbur eder(9) ve laik düzende devlet kural olarak bütün dinsel inançlar karşısında tarafsız ve hoşgörülü davranmak yükümlülüğünü taşır.(10), (11).

II. SEKÜLARİZM

1. Doktrinde devletin egemenlik hakkının karakterize edilmesinde kullanılan bir kavram daha bulunmaktadır: *"sekülarizm"*. Kanaatımızca, laiklik tanımının içeriğindeki birinci öğe esasında sekülarizmi ifade etmektedir. Ancak, hemen belirtelim ki, bu kavram üzerinde tartışmalar vardır ve hem kullanımı hem de kapsamı bakımından yazarlar arasında fikir birliğine varılmamıştır.(12)

Kelime olarak kaynağı Latince'deki *saecularis* –veya *saeculum*– ve eski Fransızca'daki *seculer*'dir. Bir çok karşılığı olmakla beraber (asır, sonsuza kadar olan süre, çağın ruhu, nesil gibi), buradaki kullanımı bakımından dünyevi olan, ilahi niteliği bulunmayan anlamına gelir.

2. Sekülarizm, devletin egemenlik hakkının dini, ilahi kurallara dayanmamasıdır. Seküler devlette, egemenliğin kaynağında ilahi, tanrısal bir unsur yoktur, devletin yönetiminde yetki toplumdan kaynaklanmaktadır.(13) Seküler devlet sisteminde kutsal, ilahi nitelikteki bazı vecibeler, toplumsal yükümlülüklere dönüşmüştür ve *siyasi normların temeli olarak hukuk dinin yerini almıştır.*(14)

Bu açıdan incelediğimiz takdirde, sekülarizmin, laiklikten farklı olarak, tek bir unsur içerdiğini görmekteyiz. Sekülarizm sadece devletin kuruluşu itibarı ile esas teşkilatını ve egemenlik hakkının kaynağını nitelemekte ve belirlemektedir. Toplumda kişi hak ve özgürlükleri, din ve vicdan hürriyeti ve bunların hukuki düzenlenmesi sekülarizm kavramının dışında kalmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalardan sonra; prensip olarak söz konusu iki kavram arasında bir ayrım yaparak, devletin kuruluşu ve özellikle egemenliğin kaynağına ilişkin hususlar bakımından

7) Özek (Laiklik), s. 5; Özek, Çetin, *Devlet ve Din,* İstanbul (tarihsiz), s. 14 (Özek, Devlet).
8) Ateş, Toktamış, *Dünyada ve Türkiye'de Laiklik,* 3. b. Ankara 1994, s. 69.
9) Ateş, s. 31; Özek (Laiklik), s. 4.
10) Narlı, Nilüfer, *Cogito,* Sayı 1 Yaz 1994 21-29, s. 21.
11) Laiklik devletin nitelikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özek (Devlet), s. 16-19.
12) Ateş, s. 22 vd.; Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* İstanbul 1978, s. 16 vd.
13) Ateş, s. 29.
14) *International Encyclopedia of the Social Sciences* (ed. Sills, David L.), New York 1972, vol. 6, s. 218, 223 (Int. Enc.).

sekülarizm karamını kullanmayı, buna karşılık laiklik kavramını kişiler veya devlet ile kişiler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ile ilgili konular bakımından kullanmayı uygun görüyoruz.

Bu ayırım dikkate alındığı takdirde, her iki kurumun gelişmesi daha belirgin bir surette izlenebileceği gibi, aşağıda değineceğimiz bazı meseleler üzerinde daha rahat bir tartışma ortamı yaratılmış olacaktır.(15)

III. LAİK DEVLET/SEKÜLER DEVLET

1. Sekülarizm; devletin merkezi siyasi otorite niteliği ve hüviyeti içinde, egemenlik hakkına sahip olmak, bu hakkı başka bir otorite, yani dini otorite ile paylaşmak yolundaki irade ve çabalarının sonucunda erişilen bir sistemdir. Egemenlik hakkını, diğer bir ifade ile, toplumu yönetme hakkını elinde bulunduranların, siyasi bağımsızlıklarını sağlamak ve korumak için dini otoriteye karşı yürütmüş oldukları mücadele neticesinde kazanılmış bir statüdür.

Laiklik, daha ziyade toplum yönetimi bakımından söz konusu olur ve –sekülarizmin de etkisi ile– kişiler arasındaki veya kişiler ile devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuki rejim açısından hüküm ve anlam ifade eder.

Konuya bir başka açıdan bakıldığında; laiklik için olan mücadelenin zahiren dini otorite ile siyasi otorite arasında sürdürülmüş gibi görünmekle beraber, esasında toplum ile siyasi otorite arasında cereyan etmiş olduğunu görürüz. Gerçekte, sekülarizm hedef alınarak yürütülen mücadele siyasi otorite ile dini otorite arasında cereyan etmiştir. Ayrıca şu noktayı da ilave edelim ki; sekülarizmi amaçlayan mücadeleler, laiklik için olan mücadelelerden çok evvel başlamıştır.(16)

2. Seküler devletin mutlaka demokrasi ile yönetilmesi icap etmez, önemli olan, devletin esas teşkilat hukukuna göre, egemenliğini dini prensiplere dayandırmamasıdır. Bu gibi rejimlere örnek olarak; Bismarck dönemi Almanya'sını ve hatta sisteminde bazı teokratik unsurlar bulunmuş olsa da, Çarlık Rusyası'nın son dönemlerini gösterebiliriz.(17)

Buna karşılık laiklik ancak demokratik rejimlerde söz konusu olabilir.

3. Seküler olmayan bir devlet, kuşkusuz laik de olmayacaktır. Fakat, seküler bir devlet laik devlet olmayabilir. Devletlerin sekülarizm kriteri ile belirlenecek nitelikleri ile laiklik kriteri ile belirlenecek nitelikleri birbirinden ayrıdır.

Bu konuda birkaç örnek vermenin yararlı olacağı düşüncesindeyiz:

a. Laik rejimlerde dinin bir kamu hizmeti olarak ele alınmaması gerektiği ifade edilmektedir.(18) Eğer devlet rejiminin nitelendirilmesi bakımından laiklik kavramı esas alınacak olursa, bu açıdan Türkiye örneği üzerinde değişik görüşler ileri sürülebilecektir.(19) Halbuki, anayasal sistemin esasını sekülarizm kurumu ile açıklayacak olursak, böyle bir tartışmaya mahal kalmayacaktır. Gerçekten, Türkiye'nin seküler bir devlet olduğu tartışmasız kabul edilmelidir.

b. Esas teşkilat hukuku itibarı ile seküler hüviyeti olan bazı devletlerde, tam anlamı ile bir "devlet dini"nden söz edilmese bile, belli bir din veya mezhebe ayrıcalık tanındığı görülmektedir.(20) Bu gibi hukuki tasarruflar laiklik açısından tartışmaya yol açsa dahi, devletin sekülarist niteliğini tayinde kriter olarak ele alınmaz.

c. Doktrinde laiklik ile ilgili tanımlarda yer alan unsurlardan bir tanesi, devletin din karşısında tarafsız kalması olarak belirtilmekte;(21) ancak aynı zamanda dinin bir

15) Karş. Ateş, s. 29-31.
16) Int. Encl, vol. 6, s. 221-222.
18) Özek (Devlet), s. 17.
19) Çağlar, Bakır, Türkiye'de Laikliğin "Büyük Problemi", Laiklik ve Farklı Anlamları Üzerine, *Cogito*, s. 1 Yaz 1994, 109-115.
20) Örneğin İtalya'da katoliklik, bkz. Özek (Devlet), s. 17.
21) Kılıçbay, Mehmet Ali, *Cogito*, s. 1 Yaz 1994 13-19, s. 18, Narlı, s. 21; Özek (Laiklik), 2.

sosyal olgu olması dolayısı ile, tüm sosyal olgular gibi, din kurumunun da devletin doğal görev ve yetki alanı içinde mütalea edilmesi gerektiği ve bu çerçevede düzenlemelere konu olacağı söylenmektedir.(22) Hatta; laikliğin, din ile devletin kesin ve karşılıklı bağımsızlığı olarak anlaşılamayacağı, laikliğin her ülkenin toplumsal, dini ve siyasi şartlarının yarattığı özelliklere göre belirleneceği ifade edilmektedir.(23)

Din sosyal bir olgu olduğu cihetle belli bir göreceliğe açık olabilir ve bu nedenle laiklik de değişik toplumlarda veya bir toplumun değişik dönem ve aşamalarında farklı koşullara göre düzenlenebilir. Sekülarizm ise devletin temel yapısını tanımladığından, farklı veya esnek yorumlara açık olamaz, bir devlet ya sekülerdir ya değildir.

Kanaatımızca; bu gibi tartışmalar sekülarizm/laiklik ayrımı içinde ele alınarak çözümlenebilir:

aa. Fazla ayrıntıya girmeden diyebiliriz ki; devletin toplumda gerek kişiler ile kendi arasındaki ilişkilerde gerekse kişilerin karşılıklı ilişkilerinde, din kurumu bakımından tarafsız olması, değişik din ve mezhepler arasında hiçbir fark gözetmemesi, kişilerin din ile ibadet özgürlüklerine karışmaması ve özellikle bu konuları tam bir teminat altında tutması laik rejimi ifade etmektedir. Bu rejimin sağlanması amacı ile ve bu amaçla sınırlı kalarak, devletin din alanında yapacağı düzenlemeler, müdahaleler ve alacağı tedbirler, toplum nizamının korunmasına ilişkin tasarruflar olup laikliğe aykırı veya laiklik kavramına farklı tanımlar veya istisnalar getiren davranışlar olarak nitelendirilemez.

bb. Devletin, temel yapısına ve niteliğine, özellikle egemenlik hakkına ve bu hakkın dayanağına ilişkin tedbir ve tasarrufları ise, sekülarizm kavramı açısından ele alınmalıdır. Seküler rejime karşı gelecek tehlikelere karşı devletin din kurumu bakımından alacağı tedbirler ve icra edeceği tasarruflar tamamen devletin esas teşkilatı ile ilgili olup, laiklik kavramının dışında kalır.(24)

Şu halde; din-devlet ilişkisini, konumuz açısından, laiklik ve sekülarizm kavramları altında iki ayrı kategoride ele alıp, bu kavramların sınırlarını belirlediğimiz takdirde, bir taraftan kurumlara açıklık gelmekte ve tanımlar –istisnalara mahal kalmadan– belirginleşmekte diğer taraftan da devletin nitelikleri ile tasarruflarının hukuki ve siyasi yönleri daha anlamlı olarak yorumlanabilmektedir.(25)

İkinci Bölüm - Laiklik ve Sekülarizm Açısından Müslümanlık

Bu bölümde, laiklik ve sekülarizm açısından Müslümanlığı ele alacak ve bazı temel kurumları üzerinde görüşlerimizi belirtmeye çalışacağız. Ancak, dar bir çerçeve içinde de olsa, mukayeseli bir inceleme yapabilmek için önce Hıristiyanlığın gelişme süreci hakkında kısa bir açıklama yapmak ve Hıristiyan toplumlardaki sekülarist hareketlerin ilk belirtilerini teşkil etmiş olan bazı olaylara değinmekte yarar görmekteyiz.

I. HIRİSTİYANLIK'TA GELİŞME SÜRECİ VE SİYASİ OTORİTE İLE İLİŞKİLER

1. Roma İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde dinde "paganism"in hakim olduğu ifade edilmektedir.(26) İmparatorluk geliştikçe, egemenlik alanı içindeki değişik toplulukları bir arada tutabilmek için din unsuruna başvurulmaya başlandığı ve biraz da Doğu felsefesinin etkisi altında kalınarak, Büyük İskender'e izafe edilen bir teorinin

22) Çağlar, 112 vd.; Öktem, 31.
23) Özek (Laiklik), s. 3; Özek (Devlet), s. 15.
24) Hukuk terminolojisi ile ifade etmek gerekirse, sekülarizm devlet bakımından bir hak, laiklik ise yükümlülük teşkil eder.
25) Karş. Ateş, 30-31.
26) Asquith, H.H., *Introduction, (in) The Legacy of Rome* (ed. Bailey, C.), Oxford 1962 (rep), s. 4.

canlandırıldığı görüldü. Bu teori "hükümdarın kutsallaştırılması" ve böylece "taçın mihraba çıkarılarak, sadakatın ibadete dönüştürülmesi" şeklinde tanımlanmaktadır.(27)

İmparator Konstantin'in Hıristiyanlığı kabul etmesi ile birlikte (312), Roma İmparatorluğu'nda resmi devlet dini anlayışı ortaya çıkmış oldu. Ancak Bizans yönetiminde imparator aynı zamanda dini lider hüviyetine sahipti ve kilise devlete bağlı bir kurum mevkiinde idi.(28) Papalık seçimlerinin sonucu da Bizans'a bildirilir ve ancak oradan onay geldikten sonra yeni papa görevine başlardı.(29)

Batı Roma İmparatorluğu eski gücünü kayıp etmeye başladıkça, egemenliğini koruyabilmek için bir destek ihtiyacı içinde, yavaş yavaş kuvvetini kanıtlamakta olan kilise ile işbirliğine yöneldi ve böylece Hıristiyanlık için yeni bir ufuk belirmiş oldu. Bu dönemlerde, Bizans'ın Batı Roma üzerindeki etkisinin zayıflamakta olduğunu gören papalar bir taraftan da Doğu Roma İmparatorluğu'na olan bağımlılıklarından kurtulmaya uğraşıyorlardı.(30)

Söz konusu gelişmelerin neticesinde ve özellikle Batı Roma'nın 476 yılında sona ermesi üzerine Avrupa'da hakim kuvvet olarak kilise kaldı ve papanın şahsında bir "kilise imparatoru" (ecclesiastical emperor) doğmuş oldu. Kilise, bir anlamda, Roma Devleti ile özdeşleşiyor ve ortaya bir "Christian Commonwealth" çıkıyordu.(31)

Papalık bir süre, gerek Doğu Roma İmparatorluğu'ndan ve gerekse Avrupa'daki devletlerden –özellikle Lombard'lardan– gelen baskılara karşı kendini korumak için Frank Krallığı ile ittifak kurdu. Papa III. Leo, Charlemagne'na 800 yılında Roma'da taçını giydirirken, bir taraftan kilisenin üstünlüğüne işaret ediyor, diğer taraftan da kendisine bağlı bir siyasi kudretin desteği ile, Roma İmparatorluğu'nu bir kilise imparatorluğu halinde canlandırmış oluyordu.(32)

Papa VII. Gregory'nin devri (1073-1085) ise dönüm noktasını teşkil eder. Artık, kilisenin etkisi belirgin bir surette artmış ve papalık, çeşitli alanlardaki icraatı ile, asıl egemen kuvvet olarak kendini göstermeye başlamıştır.(33) Bu gelişmelere bağlı olarak, kilise ile devlet arasındaki çelişki de ortaya çıkmış ve hükümdarlar papaların nüfuzundan kurtulmak için mücadelede bulunmaya başlamışlardır.(34)

Böylece, Avrupa tarihinin, asgari Westfalya Anlaşması'na kadar (1648) sürecek olan çağlara damgasını vuran "Krallar ile Papalar Arasındaki Mücadeleler" dönemi başlamış oldu. Bu mücadeleler aynı zamanda Avrupa'da seküler devlet sistemine doğru atılan ilk adımları da teşkil edecektir.(35)

2. Özellikle Papa VII. Gregory'nin döneminde bütün ağırlığı ve kapsamı ile yerleşmeye başlayan Roman Katolik Hıristiyan öğretisi, kural olarak asıl ve birinci yetkiyi kilisede görür. Siyasi otorite ona dayanır ve gücünü ondan alır. Yeryüzünde Tanrı'nın temsilcisi papazdır, hükümdar ancak papazdan aldığı yetkiye dayanarak ve papazın direktif ve denetimi altında toplumu idare edebilir.(36) St. Peter bütün krallıkların üstünde

27) Barker, Ernest, *The Conception of Empire, (in) The Legacy of Rome*, s. 48-49.
28) Barker, s. 83.
29) Foligno, Cesare, *The Transmission of the Legacy, (in) The Legacy of Rome*, s. 13.
30) Barker, 79; Foligno, 13.
31) Barker, 80-82.
32) Davis, R.H.C., *A History of Medieval Church*, 2nd. ed., 5th rep., Longman, London 1991, s. 142; Deanesley (Europe), 379, 385; Foligno, 14.
33) Deanesly, Margaret, *A History of the Medieval Church*, 590-1500, London 1991, s. 81 vd. (Deanesly, Church).
34) Barker; 80, 87.
35) Ancak, burada bir hususu önemle belirtmek istiyoruz. Görülüyor ki, Hıristiyanlık camiasında, sekülarist hareketler iki yönde gelişmiştir. Birincisi, egemenliğin dış güçlere karşı korunmasıdır. Hemen yukarıda değindiğimiz söz konusu mücadeleler devletin egemenlik hakkının, devletlerin dışında bulunan bir dini otorite olan papalığa karşı korunması amacı ile sürdürülmüştür. İkincisi ise, her toplumun kendi içinde ve anayasal rejiminin kurulması ile ilgili gelişmeler sürecinde, devlet yönetiminin dini öğelerden arındırılarak, egemenliğin toplum iradesine dayandırılması için yürütülmüştür.
36) Metinlerde rastlanan "Papaz" (=priest) kelimesi, çok genel anlamda ruhban sınıfını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Esasında kastedilen makam olarak papalık ve kişi olarak da Papa'da.

bir mevkiidedir ve onun halefleri kralları hal'etmek hakkına sahiptir; dolayısı ile de Papalık, sadece en yüksek ilahi kudreti (supreme spritual power) değil, aynı zamanda en yüksek dünyevi kudreti (supreme temporal power) de temsil etmektedir.(37)

Kilise, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinden itibaren, kendi içinde devlet kuruluşuna benzer şekilde örgütlenmiştir. Birimleri, dönemin krallık birimlerine eşit gelecek şekilde düzenlenmiştir. Örneğin, Papa I. Gregory zamanında (590-604) "Imperial Civil Service"e paralel olarak, yedi kademeden oluşan bir "Celestial Service" kurulmuştu.(38)

Kilise teşkilatında çok önemli bir mevkii piskoposlar işgal ederdi. Piskoposlar, kendi bölgelerinde kilisenin en üst düzeydeki yetkilisi olduğu gibi, papaların da temsilcisi ve elçisi sayılırlardı. Bir anlamda, papalığın "diplomatik misyonu"nu oluştururlardı.(39)

3. Bu açıklamalardan sonra, konumuz bakımından ilginç olabileceği düşüncesi ile, kralların, papazlara karşı olan mücadelelerinden birkaç örnek vermek istiyoruz:

a. Piskoposların seçilmesi, kural olarak her piskoposluk çevresinin katedral meclisine (chapter) veya keşişlerine ait olmakla beraber, özellikle Germen krallıklarında piskopos seçimleri giderek kralların ve hatta güçlü mahalli feodal prenslerin veya aristokratların eline geçmişti. Papa VII. Gregory bu uygulamaya karşı çıktı ve IV. Henry ile aralarında uzun süren bir mücadele başladı. Sonunda, V. Henry ile Papa II. Calixtus, 23 Eylül 1122 tarihinde Concordat of Worms'u imzalayarak şu surette anlaştılar. Germen kralları ülkelerinde kilisenin başı mevkiinde olacaklar, piskoposlar ruhani meclisler tarafından seçilecek fakat bu seçim önce kral tarafından onaylanacak, ancak bundan sonra papa seçilen piskoposu takdis edip ruhani sembol ve libası giydirecek. Daha da önemli bir hüküm olarak, papalık Almanya'daki kiliselere ait gayrimenkullerin üzerinde sahip olduğu hakları terk ediyordu.(40)

b. Papa VIII. Boniface (1294-1303) *Papal Bull Clericis Laicos* ile ruhban sınıfının "secular power"a vergi ödemesini yasaklayınca hem İngiltere Kralı I. Edward ve hem de Fransa Kralı IV. Philip ile ihtilafa düşmüş oldu. İngiliz hazinesi paraya muhtaçtı ve Kral her kesimden vergi toplamaya uğraşıyordu. I. Edward bir taraftan ruhban sınıfını kanun dışı ilan etti, diğer taraftan da Lincoln'da topladığı Parlamento, dünyevi yetkileri (temporal rights) ile ilgili konularda Kralın papaya muhatap olmamasını kararlaştırdı.

Fransa Kralı IV. Philip ise, ülkeden para çıkarılmasını yasaklayarak, papalığa giden nakdi yardımı engelledi; bunun ile de yetinmeyerek, Papa Boniface'ı kaçırtıp Avignon'a getirdi ve böylece papalık için 70 yıl sürecek olan "Fransa'da İkamet" dönemi başlamış oldu.(41)

c. İmparator IV. Charles 1356 yılında "Golden Bull"u yayınlayarak, İmparator seçimlerinde dikkate alınacak şartları belirledi. Papa VI. Innocent, seçim sonuçlarının veto edilmesi veya onaylanması hususunda papalığa herhangi bir yetki tanınmamış olduğu beyanı ile, karşı çıktı. IV. Charles'ın, papalığın herhangi bir müeyyide uygulamaya teşebbüs etmesi halinde, kilise arazilerine el koyacağını beyan etmesi üzerine Papa itirazını geri aldı.(42)

37) Papa VIII. Boniface (1294-1303) tarafından yayınlanan Papal Bull *Unam Sanctam,* bkz. Deanesly (Church), s. 174-175. Ayrıca bkz. Davis, s. 65-66; Heer, s. 55, 97.

38) Davis, s. 63; Deanesley (Church), s. 39; Smith, A.L., *Church and State in The Middle Ages*, The Ford Lectures, Oxford 1913, s. 101.

39) Piskoposların mutlaka ruhban sınıfından seçilmesi şart değildi; özellikle 13. asırdan itibaren çoğunlukla büyük toprak sahipleri veya devlette hizmet görmüş aristokratlar arasından da seçilmeye başlanmıştı, bkz. Southern, R.W., *Western Society and the Church in The Middle Ages,* Penguin Books, rep. 1985, s.151, 157, 171.

40) Investiture Contest olarak anılan bu konu için bkz. Daenesley (Church), 103; Heer, s. 59-63; Southern, s. 151 vd.

41) Deanesley (Church), s. 175-176.

42) Deanesley (Church), s. 179.

d. Germen elektörleri 1338 yılındaki "The Declaration of Rense" ile; kendileri tarafından seçilmiş olan kralın papadan onay alma ihtiyacı olmadığını, imparatorluk üzerinde papanın yetkisi bulunmadığını ilan ettiler.(43)

Bu kısa açıklamalardan da görüleceği üzere; sekülarist hareketler laiklik istikametindeki çabalardan daha önce başlamıştır ve dini otorite ile siyasi otorite arasında cereyan etmiştir. Krallar papaların gücünü kırıp yönetimlerini onların müdahalesinden kurtarmış oldular, ancak kendi egemenliklerini yine dinsel kaynağa dayandırmaya devam ettiler. Fakat, söz konusu sekülarist mücadeleler kuşkusuz laiklik için gereken zemini hazırlamaya imkan sağladığı gibi devlet yönetiminin tam anlamı ile seküler hale gelebilmesi amacını güden gelişmelere de büyük etki yapmıştır.(44)

II. MÜSLÜMANLIK'TA SEKÜLARİZM VE LAİKLİK

1. Müslümanlık, 622 yılında, Hicret ile ortaya çıkmış ve kısa zamanda gelişip yayılarak bir çok ülkede benimsenen bir din olarak kendini kabul ettirmiştir. Müslümanlık tek tanrılı dinlerdendir ve yegâne kuvvet olarak Tanrı'yı tanır. Müslümanlık'ta Hıristiyanlık'ta olduğu gibi veya benzer nitelikte bir "papalık" mevki yoktur. Halifelik de papalığa benzer bir kurum olarak nitelendirilemez.

2. Müslümanlık, toplumu ve bireyi bütün yönleri ile çevreleyen, hem devlet ve hem de toplum yönetimini düzenleyen bir dindir. Müslümanlık bir din olduğu kadar, aynı zamanda hukuki ve siyasi bir sisteme de sahiptir; diğer taraftan da bireyin hayatını düzenler ve yönetir.(45)

Dinsel olmayan, diğer bir deyişle, din kurallarının hüküm ve etki alanının dışında kalan herhangi bir öğe veya olgu yoktur. Din kuralları, toplumsal hayatı olduğu kadar aile de dahil olmak üzere, bireylerin günlük hayatını etki altında tuttuğu gibi devlet yönetimi ile ilgili usul ve esasları da içerir.(46) *Bu bakımdan, Müslümanlık "totaliter" bir din olarak nitelendirilebilir.*(47)

Müslümanlık'da tek üstün kudret Tanrı'dır. Gerek bireylere, gerekse toplumsal ve siyasal hayata ilişkin tüm kurallar ile devlet rejimini düzenleyen, egemenliğin kaynağını oluşturan ve meşruiyetini sağlayan ilkeler Tanrı'nın buyruğudur. Kural koyma hak ve yetkisi münhasıran Tanrı'ya aittir.(48)

Gerek toplum yönetimi ve gerekse kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen ve doğal olarak dini esaslara dayanan tek bir hukuk sistemi kabul edilmektedir ve bu da *"şeriat"*-tır.(49) *Bu niteliği itibarı ile Müslüman topluluklarda "teokratik" devlet rejimi hakimdir.*

3. Müslüman topluluklarda, dini otoriteden ayrı ve bağımsız bir siyasi otorite ve buna bağlı bir teşkilat oluşmamıştır; *"devlet"* vardır, fakat sadece Tanrı iradesine dayanmaktadır. Devlet otoritesi tam ve mutlaktır. Devletin buyruklarına itaat ve devlete sadakat şarttır.(50) Ancak, *dini otorite ile siyasi otorite aynıdır, özdeşleşmiştir.*(51)

Hıristiyan topluluklarda da devletin egemenlik hakkı Tanrı'ya dayanmakla beraber, devleti temsil eden bir siyasi otorite ve ona bağlı bir örgüt bulunmakta, bunun karşısında

43) Heer, s. 111.
44) Bkz. yukarıda dn. 34.
45) Sarıbay, Ali Yaşar, *Türkiye'de Modernleşme, Din ve Parti Politikası*, *"Milli Selamet Partisi Örnek Olayı"*, İstanbul 1985, s. 35.
46) Lapidus, Ira M., *A History of Islamic Societies*, Cambridge University Press 1988, rep. 1991, s. 880; Lewis, Bernard, *Islam and the West*, Oxford University Press 1991, s. 136.
47) Hıristiyanlık ise, "Roma Hukuku"nun yürürlükte bulunduğu bir toplumda ortaya çıkmış ve bu hukuk sisteminin geçerli olduğu alanlara fazla bir müdahalede bulunamamıştır. Özellikle, kilisenin devletin otoritesi altında bulunduğu Bizans rejiminde, Justinianus'un (483-565) yapmış olduğu "kodifikasyon" ile Roma Hukuku'nun kazandığı mevki ve değer, kilisenin hususi hukuk sahasında etkili olma imkanını kısıtlamıştır.
48) "Yasama" yetkisi sadece Tanrı'dadır, bkz. Özek (Devlet), s. 648; Sarıbay, s. 35.
49) İnalcık, Halil, *Osmanlı Hukuku'na Giriş, Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları* (Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi) de, İstanbul 1993-319-341, s. 319.
50) Lapidus, s. 605-606. Egemenliğin Tanrı'ya ait bulunduğu dikkate alınırsa, zaten farklı bir anlayış düşünülemez.
51) Lapidus, s. 881; Lewis, s. 135, 185.

da –kendine has örgütü ile– dini otorite yer almaktaydı. Dini otorite, aynı zamanda papalığa dayandığı için, ayrı bir gücü daha elinde tutuyordu. Zaten seküler mücadeleler de bu iki otorite arasında cereyan etmişti. Ayrıca şu hususu da belirtelim ki, Müslümanlık'ta dini otorite de –Hıristiyanlık'taki kilise örneğinde görüldüğü gibi– kendi içinde, siyasi otoriteden bağımsız bir organizasyona sahip değildir.(52)

Bu durumun sonucu olarak, *Müslümanlık'ta,* Hıristiyanlık'taki nitelik ve hüviyette bir *ruhban sınıfı teşekkül etmemiştir.* Din adamları, ki *ulema* sınıfını meydana getirirlerdi, kendilerini dini teşkilatın bir mensubu olarak görmekten çok, kulu oldukları *devletin bir memuru* olarak kabul ederlerdi.(53)

4. Bu kısa açıklamalardan sonra, örnek olarak *Osmanlı İmparatorluğu*'ndaki rejime bakmak istiyoruz.

a. Osmanlı İmparatorluğu muharip bir devletti. Askeri bir dokuya sahip olup, devlet anlayışı esas olarak fütühata dayanıyordu. Asıl amaç Müslümanlık ideallerinin gerçekleştirilmesi, İslam'ın dünyaya yayılmasının sağlanması idi.(54)

b. Osmanlı İmparatorluğu *teokratik bir devletti.* İslam kamu hukukunun kurallarına uygun olarak siyasi otorite ile dini otorite birleşmiş, devlet ve din birliği geçerli olmuştur. Padişahlar iktidarlarını tanrı iradesine dayandırmışlar ve halife sıfatları ile de bütün müslüman alemin lideri sayılmışlardır.(55) Osmanlı devlet anlayışında, padişah ilahi otoritenin doğrudan temsilcisi ve Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak kabul edilirdi; yetkisi tam ve mutlaktı.(56)

c. Din kurumunun Osmanlı devlet teşkilatındaki gerçek yeri ve işlevi konusunda farklı fikirler vardır.

Bir görüşe göre; Müslümanlık'taki temel felsefe doğrultusunda, Osmanlı İmparatorluğu'nda da din, her alanda egemendi. Din asıl ve devlet onun fer'i idi, *"... devlet umur-u din üzerinde bina olunur...devlet onun fer'i gibi kurulmuştur...".* Tüm ilmiye sınıfının reisi olan şeyhülislam, görünürde vezir-i azam ile aynı derecede kabul edilmiş olmakla beraber, derecesi manen ondan yüksekti. XVII. asırdan itibaren mühim devlet işlerinde şeyhülislamların görüşlerine başvurulur, harp ve sulhe ilişkin konularda mutlaka fikirleri alınırdı. Bir ayaklanma veya isyan vukuunda, padişah aleyhinde fetva verme yetkileri bulunduğu da dikkate alınırsa, gerçek mevkiileri daha iyi anlaşılabilir.(57)

52) Ateş, s. 82-83. Bu durumu, söz konusu dinlerin doğumu ve tarihi süreçleri ile açıklayabiliriz. Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu döneminde ortaya çıkmıştı. Başlangıçta kölelerin, ezilenlerin dini idi. Devletten zulüm ve baskı gördüğü için gizli gizli gelişiyor ve korunmak amacı ile örgütlenmeye çalışıyordu. Belli bir aşamadan sonra, kendini kabul ettirdiği gibi, siyasi otoriteye destek sağlamaya başlamış ve hatta bir devlet (Roma İmparatorluğu) teşkilatını *tevarüs* bile ederek, ciddi bir organizasyona sahip olmuştu. Bkz. yukarıda dn. 30, 37; Lewis, s. 135, 181; Öktem, s. 38. Müslümanlık ise, toprağa bağlı ve tarım ekonomisinin egemen olduğu bir toplumda doğmuş ve ilk dönemleri, bazı çatışma ve çekişmelerin yaşanmakta olduğu, huzursuz bir ortamda gerçekleşmişti. Yaratılan sistemin korunması için aynı zamanda bir de siyasi rejimin kurulması zorunlu görülmüştü. Bu nedenle, baştan itibaren bir merkezi otoriteye gerek duyulmuş, bu da doğal olarak yeni dinin esaslarına, daha doğrusu tanrısal güce dayandırılmıştı. Bkz. Sarıbay, 35. Bu özellik, Müslümanlık'ta devlet kurumuna izafe edilen önemin sebebini de açıklamaktadır.

53) Lapidus, s. 605-882; Lewis, s. 178. Kanaatımızca, bu özelliğin sebepleri şöyle açıklanabilir: Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun devlet sistemi içinde doğmuş ve kendisini kabul etmeyen bu siyasi rejime karşı direnebilmek için, belli bir örgütlenmeye gereksinim duymuştu; örnek alacağı yapı da öncelikle Roma Devleti ve onun yanı sıra Avrupa'da ilişki kurduğu diğer devletler olmuştur. Egemenliğini arttırdıkça, teşkilatını da o ölçüde büyütmüş ve genişletmiş, neticede *"kilise"* ve kadrosunu oluşturan *"ruhban sınıfı"* ortaya çıkmıştır (bkz. dn. 30). Toprağa bağlı, tarım ekonomisi toplumunda gelişen Müslümanlık ise, vücut bulduğu ortamın koşulları içinde, daha ziyade siyasi otoriteyi kurmak gereğini duymuş ve devlet kurumuna daha büyük bir önem vermiştir. Diğer taraftan, "Dar-ı İslam" - "Dar-ı Harp" ayrımı dolayısı ile, İslam'ın diğer topluluklar üzerinde egemen kılınması için yürütülecek fütühat da, "devlet" kurumunun ağırlığını arttırmakta etken olmuştur.

54) Heper, Metin, *The State Tradition in Turkey,* The Eothen Press, University of Hull 1985, s. 21, 27; Lapidus, 264.

55) Özek (Laiklik), s. 12; Soysal, s. 18. Aksi görüşte, Berkes, s. 11. Diğer taraftan Özek bir başka eserinde Osmanlı İmparatorluğu'nun teokratik bir devlet olmadığını ileri sürmektedir, bkz. Özek (Devlet), s. 365.

56) Heper, 34.

57) Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı,* Türk Tarihi Kurumu Yayınları, VIII. seri-sa 17/1, 2. bs. Ankara 1984, s. 178, 188-189. Ayrca bkz. Akgün, Seçil, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik,* Ankara (tarihsiz), s. 16.

Diğer bir görüşe göre; Osmanlı Devleti'nde şeriattan ayrı bir hukuk sistemi geliştirilmiştir. Toplum hayatında ve bireyler bakımından şeriat yürürlükte olmakla beraber, devlet yönetiminde, padişahlar kendi iradelerine dayanarak kanun yapmak yetkisine sahip olmuşlardır. Bu, İmparatorluğun gereksinimlerine göre veya "hikmet-i hükümet" gerekçesine dayanılarak şeriat dışındaki bazı geleneklere ve kurallara göre oluşturulan "örfi hukuk" idi,(58) ancak yine de şeriata aykırı olmamalıydı.(59)

Bu görüşü savunan bazı yazarlara göre, esasen Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet din kurumuna egemendi ve Müslümanlık Osmanlı İdaresinde devlete karşı bağımsız bir güç olarak ortaya çıkmamıştır.(60) Diğer taraftan, şeriatın kapsamadığı alanların bulunduğu ve şeriat hükümlerinin özellikle devlet yönetimine ilişkin konularda yetersiz kaldığı da ileri sürülmektedir.(61)

d. Kanaatımızca, bu konuyu aşağıdaki şekilde tahlil etmek olanağı vardır: Müslümanlık'da dini otorite ile siyasi otorite özdeşleşmiş idi. Devlet yönetimi, işin niteliği ve gereği dolayısı ile, aynı kurumu oluşturan iki öğeden siyasi gücü temsil eden diğerlerine oranla bir üstünlük elde etmiştir. Esasen, siyasi otorite de, iktidarının kaynağını Tanrı iradesine dayandırmakta idi. Diğer taraftan, Müslümanlık'da, Hıristiyanlık'da olduğu surette papalık gibi, tüm Hıristiyan topluluklardan bağımsız olan ve çok hakim bir iktidara sahip bulunan, örgütlü bir başka kurum da yoktu. Dolayısı ile, siyasi otorite kendisinin dışında bulunan bir başka –ve dini– otorite tarafından sınırlandırılmıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, askeri hüviyetinin ve yapısının da getirdiği olanaklar ile, sağlam ve güçlü bir "devlet" meydana getirmişti. Müslümanlık'da devlete izafe edilen önem ve ağırlık da söz konusu olunca, Osmanlı yönetimi dini otoriteye karşı belli bir ağırlık kazanmış oluyordu.

Şunu da ekleyelim ki, daha ilk çağlarında bile, Müslümanlık fetihler yolu ile yayılıp devlet kurumu daha düzenli bir organizasyona lüzum gösterdikçe, kuruluş döneminin ihtiyaçlarına göre konulmuş olan ilkelerin yetmediği ve şeriat hükümlerinin dışında, başka kurallara da yer verildiği görülmektedir.(62)

Ancak, burada asıl önem taşıyan husus, Osmanlı padişahlarının aynı zamanda halife sıfatına da sahip olmalarıdır. Padişahlar, siyasi otoriteyi temsil ettikleri gibi, dini otoriteyi de temsil ediyorlardı. Siyasi otoriteyi temsil yetkileri de Tanrı iradesine dayanmakta idi.

Padişahların yetkileri Tanrı iradesine dayandığı için, koymuş oldukları kurallar, yani "örfi hukuk" da dini esaslı ve teokratik bir düzeni teşkil etmiş oluyordu. Bu hukuk sisteminin şeriat dışı olması ona hiçbir surette laik rejim niteliğini vermeyeceği gibi, devlet yönetimine ilişkin konuları kapsaması, Osmanlı İmparatorluğu'na seküler bir hüviyet de vermez.

Böylece; din kurumu bütünü ile ve her iki yönden padişahın tam yetki alanına girmiş oluyor ve başta şeyhülislam olmak üzere dini otoritenin kişi öğeleri –yani ilmiye sınıfının mensupları– padişahın kulu mevkiinde bulunuyordu.(63)

Konuya bu açıdan bakınca; Osmanlı devlet sisteminde, padişahın, hem siyasi otoriteyi ve hem de dini otoriteyi, rakipsiz olarak temsil ettiği, –Hıristiyanlık'da olduğu üzere– papalık gibi bir dış iktidar ile karşı karşıya bulunmadığı ve dolayısı ile de siyasi otoritenin öğeleri ile, dini otoritenin öğelerinin, doğrudan doğruya padişahın emri altında olduğunu görürüz.

58) Heper, s. 24, 27; İnalcık; s. 319; Özek (Devlet), s. 365 vd.; Soysal; s. 19-20. Ayrıca bkz. Barkan, Ömer Lütfi, Türk Tarih Kurumu, Cumhuriyet'in 50. Yılı Semineri, 23-26 Ekim 1973, Ankara (nakleden Ateş, s. 91-94.)

59) Soysal, s. 20; Heper, örfi hukukun şeriata aykırı hükümler içerebileceği kanısındadır, s. 24.

60) Heper, s. 27.

61) Heper, s. 27; İnalcık, s. 319.

62) Timur, Taner, *Osmanlı Kimliği*, İstanbul 1976, s. 56.

63) Lapidus, ilmiye sınıfının devlete sadık bir bürokrasi kadrosu oluşturduğunu ifade etmektedir, s. 605-606. Esasında, ilmiye sınıfı, dini otoritenin başı sıfatı ile padişaha bağlı bir kuruluştu.

Böyle bir yapı içinde, –yukarıda da işaret etmiş olduğumuz surette– devletin dine karşı bir üstünlük sağlamış olduğu belki ileri sürülebilir. Ancak, her iki kurum da doğrudan doğruya padişaha bağlı olduğuna göre, oluşan bu fark nasıl açıklanabilir?

Aynı şekilde, her iki hüviyeti itibarı ile, iktidarının kaynağı Tanrı'da olan padişahın belli hukuki tasarruflarının, hangi hallerde şeriat hükümlerinin dışında kaldığı ve bir "örfi hukuku" ifade ettiği söylenebilir?

Görüşümüze göre, meseleyi çok geniş bir açıdan ele alıp, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun süreli dönemi içinde geçirdiği aşamaları ve karşılaştığı çeşitli sorunları tahlil etmek ve buna göre bir sonuca varmak icap edecektir. Özellikle devletin değişik çağlarda içinde bulunduğu şartlar, isyanlar, savaşlar, ekonomik ve sosyal problemler, daha da önemli olarak padişahların ve ilgili mevkileri işgal etmiş olanların kişilikleri incelenmelidir.(64)

Özetle ifade etmek gerekirse; kanaatımızca Osmanlı İmparatorluğu teokratik ve şeriata dayanan bir Müslüman devleti idi. Ancak, iktidarı temsil edenler ile iktidarın kullanılmasına katılanların arasında cereyan etmiş olan bazı olaylar, devlet yapısına değişik dönemlerde, farklı görünümler vermiş olabilir. Bu ise sadece fiili bir olaydır ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek nitelik ve hüviyetini değiştirmek için yeterli sebep oluşturmaz.

Özet ve Sonuç

1. Laiklik ve sekülarizm iki ayrı kavramdır. Laiklik toplum düzenini ilgilendirir; din ve devlet işlerinin ayrılması, kişilerin din ve vicdan özgürlüklerinin devletin teminatı altında olmasını ifade eder. Sekülarizm, siyasi yapıyı tanımlayan bir kavramdır. Devlet egemenliğinin dini öğelere dayanmadığı anayasal rejimleri tanımlar. Sekülarizm siyasi otorite bakımından bir haktır, laiklik ise yükümlülüktür.

2. Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu döneminde ortaya çıkmış, gelişme aşamalarında Roma İmparatorluğu'nunkine benzeyen bir örgüt kurmaya başlamış ve bu İmparatorluk yıkıldıktan sonra onun yerini almaya çalışmış, bir anlamda onun mirasçısı durumuna girmek için çabalamıştır.

3. Hıristiyanlık doğduğu zaman Roma Hukuku yürürlükte idi. Gelişme dönemlerinde, Roma Hukuku'nun büyük kodifikasyon hareketi gerçekleşmiş, papaların egemenliklerini arttırmakta oldukları çağlarda Avrupa üniversitelerinde Roma Hukuku yeniden canlandırılmaya başlamıştı. Bu nedenle, Hıristiyanlık hususi hukuk alanına nüfuz edememiştir.

4. Avrupa'da siyasi otoriteyi temsil eden krallar ile, dini otoriteyi temsil eden papalar arasında, egemenlik hakkı konusunda büyük mücadeleler cereyan etmiş ve bunların sonucunda seküler devlet rejimine doğru önemli adımlar atılmıştır. Bu gelişmeler, laik düzenin kurulması için de gereken zeminin hazırlanmasına katkı sağlamıştır.

5. Müslümanlık toprağa bağlı, aile ekonomisinin geçerli olduğu bir toplumda doğmuştur. Müslümanlık'da dini otorite ile siyasi otorite özdeştir, her ikisi de gücünü Tanrı'dan alır. İlk dönemlerinde yaşanan bazı kargaşalıklar karşısında toplumda düzeni sağlamak ve aynı zamanda esas amaçlardan biri olan "fütühatı" gerçekleştirebilmek için, devlet kurumuna ağırlık tanımıştır.

6. Osmanlı İmparatorluğu, Müslüman devletin bütün özelliklerine sahip, teokratik bir devletti. Siyasi otorite ile dini otorite padişahta toplanmıştı, padişah aynı zamanda

64) Kaldı ki, II. Beyazıt'tan itibaren, örfi hukuk alanına giren tasarrufların kısıtlandığı ve şeriat hükümlerinin daha baskın bir şekilde uygulanmaya başlandığı ifade edilmektedir; Ateş, *Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı (Kuruluş Dönemi)*, İstanbul 1982, s. 181; Özek (Devlet), 364.

halife sıfatı ile ikinci bir iktidar kaynağına sahip durumda idi. Devlet ve toplum yönetiminde olduğu gibi, kişiler ile ilgili konularda da şeriat hükümleri ve dinsel kaynaklı olan kurallar uygulanırdı.

7. Müslümanlık totaliter bir dindir. Müslüman topluluklarda seküler devlet rejimi kurulamaz ve Müslümanlık laiklik ile bağdaşmaz. Yukarıda açıklanan niteliği bakımından, Osmanlı İmparatorluğu da teokratik ve totaliter bir rejime sahipti. Seküler bir devlet olmadığı gibi, laik de değildi.

Laiklik ve sekülarizm üzerindeki tüm tartışmalar ve bu iki kavrama ilişkin tariflerden de ortaya çıkacağı gibi din ile laiklik ve sekülarizm esasen birbiri ile bağdaşan kurumlar değildir. Bununla beraber, laiklik kişilerin din ve vicdan özgürlüğünü sağlamak amacını da güttüğünden, bir yönü ile din kurumuna hizmet etmektedir. Ancak, din kurumunun da mevkiini suiistimal etmemesi gerekmektedir.

"Sonuna kadar eşitliği hedef tutmak, tek bir kişinin despotik yönetimine götürür."

Montesquieu

Siyaset ve Bilinç*

Vaclav Havel

Çocukluğumun bir bölümü köyde geçti ve o zamanki deneyimlerimden birini bugün bile çok net biçimde anımsarım: komşu köyde bulunan okula, tarlaların arasından geçerek giderdim ve her gün ufukta, alelacele inşa edilmiş olan ve büyük olasılıkla savaş malzemesi üreten bir fabrikanın yüksek bacasını görürdüm. Bacadan çıkan pis kahverengi duman mavi gökyüzünde dağılırdı. Ve o dumanı her görüşümde, içimde, bunun son derece uygunsuz bir şey olduğu duygusu uyanırdı, çünkü böyle yapmakla insanlar göğü kirletiyorlardı. O zamanlar, bilimsel bir dal olarak ekoloji var mıydı, bilmiyorum; kesin olan bir şey varsa, o da, var olsa bile, benim bundan haberimin bulunmadığıydı. Yine de, göğün bu şekilde kirletilmesi beni kendiliğinden etkilemiş ve yaralamıştır; böyle yapmakla insanoğlunun bir kabahat yaptığını, önemli bir şeyi yıktığını, şeylerin doğal düzenini keyfi olarak ihlal ettiğini ve böylesi bir tutumun karşılığını zorunlu olarak ödemek zorunda kalacağını düşünürdüm. Tabii ki, benim duyduğum tiksinti özellikle estetikti: O zamanlar, günün birinde ormanları öldürecek, yabanıl hayvanların kökünü kurutacak ve insanların sağlığını tehlikeye atacak, sağlığa zararlı maddelerin varlığından bile habersizdim.

Ortaçağda yaşayan birisi eğer aniden ufukta –örneğin bir av sırasında– böyle bir şey görecek olsaydı, kuşkusuz bunu şeytan işi olarak değerlendirir ve diz çökerek hem kendisinin, hem de benzerlerinin selameti için dua ederdi.

Ortaçağlı insanın dünyasıyla o küçük oğlan çocuğunun dünyası arasında ortak olan nedir? Bence çok temel bir şeydir: Her ikisi de, filozofların "doğal dünya" ya da "yaşam

* 1984'te Toulouse-Le Mirail Üniversitesi, Vaclav Havel'e "fahri doktorluk" ünvanı verdi. Bu metin, 14 Mayıs 1984'te üniversitede, bizzat katılamadığı törende okunmak üzere V. Havel tarafından hazırlanan söylevdir. Metnin bir bölümü *Projet*'de, 1986, s. 716 ve 15 Mayıs 1984 tarihli *Le Monde* gazetesinde yayımlanmıştır.

dünyası" dedikleri şeye, modern insanların pek çoğundan daha sıkı sıkıya bağlıdır. Kendi kişisel ve gerçek dünyalarından henüz kopmamışlardır –ve bu dünya, güneşin her gün doğudan doğup gökte yol alarak batıdan battığı, bir gündüzü ve bir gecesi, bir "aşağısı" (toprak) ve bir "yukarısı" (gök) olan dünyadır; orada, "kendi yerimiz" ve "yabancı toprak," iyi ve kötü, güzel ve çirkin, yakın ve uzak, görev ve hak kavramları hâlâ çok kesin ve canlı bir şey ifade eder; onlar, bize yakın olan, bizim korumakla yükümlü olduğumuz şey ile, bizim ufkumuzun ötesinde yer alan ve gizemli bir doğası bulunduğundan dolayı önünde ancak, alçakgönüllü bir biçimde boyun eğdiğimiz şey arasındaki ayrım çizgisinin var olduğu bir dünyadan tamamen kopmamışlardır. Bu doğal dünya, dolaysız olarak algılanan ve kişisel olarak da "ben"imiz tarafından güvence altına alınan bir dünyadır; yaşantılarımızın henüz farklılaşmadığı, bizim, aşkımızla, nefretimizle, saygımızla, küçümsememizle, geleneğimiz, çıkarlarımız ve bir de kültürü ortaya çıkaracak olan kendiliğinden duyumlarla son derece yakın bir biçimde bağlı olduğumuz bir dünyadır. Orası bizim, yabancılaştırılamayan, aktarılamayan ve tekrarlanamayan sevinç ve acılarımızın alanıdır; bir anlamda hem içinde olduğumuz, hem de karşısında hesap vermek zorunda olduğumuz bir dünya, kişisel sorumluluk dünyamızdır. Adalet, onur, ihanet, dostluk, sadakatsizlik, cesaret ya da merhamet gibi kavramlar bu dünyada, somut insanlara göre, somut bir içeriğe sahiptir ve o içerik somut yaşam için çok önemlidir; kısacası bu kavramların hâlâ belli bir ağırlığı vardır. Bu dünyanın iskeleti, sürekli olarak burada olan ve bir anlamda, bizim kendilerinden söz etmemizden, onları algılamamızdan ve sorularımızın nesnesi haline getirmemizden önce, yani ezelden beri var olan değerlerle inşa edilmiştir. Bu dünya, iç tutarlılığını, adeta "spekülasyon-öncesi" verili bir koyuttan alır: Bu da, iyi işlemesinin, hatta olanağının, kendi ufkunu aşan bir şeyin varlığına bağlı olduğu, o dünyanın, bizim algımıza ve manipülasyonumuza isyan eden, bu nedenle de ona, buyrukları ve ölçülerini kendisinden aldığı sağlam bir arkaplan sağlayan, tüm kural ve göreneklerin, tüm emirlerin ve yasakların, burada zorunlu olan tüm normların gizli kaynağını oluşturan bir boyuttan aldığıdır. Dolayısıyla, doğal dünya, özünde, kendisini kuran ve sınırlayan, tinselleştiren ve yöneten bir "mutlak" koyutunu saklar; bu koyut olmasa o dünya düşünülemezdi, saçma ve yapay olurdu; biz de buna sessizce uymak durumundayız; onu küçümseme, hele de yerine başka bir şey koyma, bu dünyanın sınırları içinde, insanın her zaman sert bir biçimde kefaretini ödemek zorunda kalacağı –Don Juan ya da Faust gibi– bir kibir belirtisidir.

Benim, kişisel görüşüme göre, gökyüzünü kirleten baca, yalnızca, "ekolojik etken"i hesaplarına dahil etmemiş ve bu hatayı dumandaki zararlı maddeleri ortadan kaldıracak uygun bir filtreyle tamir edebilecek olan tekniğin üzüntü verici bir ihmali değildir. Bunun ötesinde bir şeydir. Doğal dünya ve o dünyanın normlarının sınırlarını aşmayı hedefleyen, bu dünyayı tamamen özel bir sorun, yani her bir kişinin öznel kanıları, "basit" bireyin özel duyguları, yanılsamaları, önyargıları ve kaprislerine ilişkin bir sorun düzeyine yerleştirmeyi hedefleyen bir dönemin simgesidir o baca. Kişisel deneyimin zorlayıcı imlemini –gizem ve mutlak imlemi de dahil olmak üzere– reddeden ve dünyanın ölçüsü olarak kişisel bağlamda denenmiş "mutlak"ın yerine, insanlar tarafından yaratılan ve hiç de gizemli bir yanı olmayan bir mutlak'ı, öznelliğin "kapris"lerinden kurtulmuş bir mutlak, giderek güya "öznellik"in, nesnel akılcı bilginin, dünya üzerindeki bilimsel projenin kişisel olmayan ve insani olmayan mutlak'ını koymaktadır.

Böylece, modern bilim, herkes için geçerli genel imgesini yüceltirken, doğal dünyanın sınırlarında bir gedik açar. O doğal dünyayı, nesnel bir biçimde denetlenen bir gerçe-

ğin ışığına ulaşabilmek için kurtulunması gereken önyargılardan oluşan basit bir hapishane olarak kavrar: Geri kalmış atalarımızın acınası bir mirası, onların çocuksuluklarının, olgunluktan yoksunluklarının bir fantazması olarak kavrar. Tabii ki, bu nedenle, modern bilim –basit bir kurguymuşçasına– doğal dünyanın en kendine özgü temelini sarsar: Tanrı'yı öldürür ve o andan itibaren varlığın düzenine karar verenin, o düzenin tek meşru yöneticisinin kendisi olması için Tanrı'nın boşalan tahtına oturur; bunu da, artık kendisi, yani bilim tüm bireysel öznel gerçeklerin üstünde yer alıp, bunların yerine daha üstün, öznel-ötesi ve kişisel-ötesi, gerçekten nesnel ve evrensel bir gerçeği koyduğundan dolayı artık tüm gerçekleri meşru olarak tek elinde tutan olabilmek için böyle yapar.

İnsanların yapıtı ve –insani olan her şey gibi– doğal dünya çerçevesinde gelişmiş olmalarına karşın, akılcılık ve modern bilimler, sistematik olarak bu dünyadan uzaklaşırlar, onu reddederler, bozarlar, ona iftira ederler. Ancak, bununla birlikte o dünyayı sömürgeleştirirler de. Doğal dünyası, zaten bilimin ve tekniğin egemenliğinde olan modern insan, fabrikanın dumanını, ancak kokusu kendi evine giriyorsa, rahatsız edici bulur. Ona göre bu metafizik bir skandal değildir: O bacayı da kapsayan fabrikanın, insanların gereksindiği şeyler ürettiğini bilir. Teknoloji çağının bir insanı olarak, olabilecek tek düzelmenin tekniğin sınırları içinde olacağını, yani bacaya takılacak bir filtre olacağını düşünür.

Yanlış anlaşılmasın. Ben insanlara ne bacaları yıkmalarını, ne bilimin yasaklanmasını, ne de Ortaçağ'a dönmeyi öneriyorum. (Ayrıca, çağdaş bilimin en derin keşiflerinden bazılarının nesnellik mitos'unu sorgulaması ve şaşırtıcı bir yön değiştirme sonucu, insan öznesi ve onun dünyasına geri dönmesi, kuşkusuz bir rastlantı değildir.) Ben yalnızca, –kuşkusuz genel çizgileriyle ve çok şematik bir biçimde– modern uygarlığın tinsel yapısını temellendiren şey üzerine düşünmeye çalışıyor ve kendi kendime bu uygarlığın geçirdiği bunalımın içkin nedenlerinin nerede aranması gerektiğini soruyorum. Burada, bunalımın ekolojik yönlerinden çok siyasal yönleriyle ilgileneceğim, ancak öncelikle, bir kez daha ekolojik alandan aldığım bir örnekle çıkış noktamı somutlaştırmak istiyorum. Yüzyıllar boyunca, Avrupa tarımının temel yapısını çiftlik, yani kişisel işletme oluşturmuştur. Bohemya'da buna *grunt* adı veriliyordu; ki bu da, etimolojik açıdan gayet anlamlıdır. Gerçekten de, Almancadan alınan *grunt* sözcüğü "temel" anlamına gelir ve Çekçede bunun özel bir semantik nüansı vardır: "temel" sözcüğünün (aynı zamanda da "çiftlik"in) yakın anlamdaşı olarak, "temel"in, gerçekten temel olma niteliğinin, kurgu-öncesi verili olan, kuşku götürmez, geleneksel otantikliğinin ve doğruluğunun altını çizer. Kişisel işletmelerin pek çok ve çeşitli toplumsal çatışmanın, zamanın az ya da çok aşılmaz nitelik yüklediği, çelişkinin kaynağını oluşturduğu doğrudur. Ancak, karşı çıkılamayacak bir olgu daha vardır: Bu işletmeler, her zaman, içinde yer aldıkları yörenin doğasına uygun ve o doğayla uyumlu bir kök salma anlamı içerirlerdi, bu kök salma, yüzlerce yıllık bir gelenek sayesinde, (bir çok köylü kuşağı tarafından) kişisel olarak denenmiş ve kişisel olarak (emeklerinin sonuçları tarafından) garantilenmişti ve kendilerini oluşturan öğelerin (tarlalar, çayırlar, korular, hayvanlar, evcil hayvanlar, sular, yollar, vb.) –gerek nitel, gerek nicel– karşılıklı optimal oranlılığı olarak adlandırabileceğimiz şey de bu kök salmaya eşlik ederdi. Yüzyıllar boyunca, tüm bunlar –hiçbir köylü bununla bilimsel olarak ilgilenmemiş olsa da– kabaca tatmin edici bir biçimde çalışan bir iktisadi ve ekolojik sistem oluşturdu; bu, içinde, her şeyin birbirine, gerek sistemin istikrarını, gerekse köylünün emeğinin sonuçlarını garanti altına alan, binlerce küçük iplikle, anlam dolu bağıntı ve karşılıklı bağımlılıkla, sıkı sıkıya bağlı olduğu bir sistemdi. (Böylece –şu an uygulanan geniş tarımın tersine– geleneksel

grunt dışarıdan gelecek hiçbir enerji katkısına gereksinim duymuyordu.) Dönem dönem tarımı etkileyen felaketlerin hiçbiri doğrudan doğruya, işletme tarzından kaynaklanmazdı: Köylü, havanın kötülüğü, salgın hayvan hastalıkları, savaşlar ve bunun gibi afetler üzerinde hiçbir etkiye sahip değildi. Kuşkusuz toplum bilimlerinin ve modern tarım tekniklerinin uygulanımı, tarımdaki pek çok şeyin daha iyi işlemesini sağlıyor: üretkenlik artırılıyor, insan emeğinin yükü azaltılıyor, en ciddi toplumsal çatışmalar safdışı bırakılıyor. Ama tabii, modernleşmenin de, doğanın gizemli düzenine karşı belli bir saygı ve belli bir alçakgönüllüğü ve bundan kaynaklanan, kişisel deneyimin ve her insanın kişisel sorumluluğunun doğal dünyasına özgü olan ılımlılığı da taşıması koşuluyla. Dolayısıyla da, bu moderleşmenin yalnızca, kişisel olmayan, nesnel bir bilimin (diplomasını yeni almış bir tarım uzmanı kisvesinde ya da kariyer sahibi bir bürokratın, "bilimsel dünya görüşü" biçiminde) gerçekleştirdiği küstah, kaba ve "devasa-takıntılı" bir saldırısı olmaması koşuluyla. Ancak, bizim ülkemizin hedef olduğu, tam da böyle bir saldırıdır: O saldırıya "kolektivizasyon" adı veriliyordu. Bu, Çek köylerinden otuz yıl önce geçen ve taş üstünde taş bırakmayan bir siklondu. Sonuçları ise, bir yandan, hapishanelerde yıkılan on binlerce yaşam, daha aydınlık yarınlara ilişkin bilimsel ütopyanın sunağında verilen onbinlerce kurban; öte yandan da, toplumsal çelişkilerin ve köydeki çalışmanın yükünün gerçekten de azalması ve tarımsal üretimin, gerçekten de nicel olarak artmasıydı. Ancak ben bu konuya, bu sonuncu nedenle değinmiyorum. Başka bir nedenim var: Yeryüzünden geleneksel *grunt*'u da silen bu siklonun gelip geçmesinden otuz yıl sonra, bilim, hayrete düşerek, o zamanlar neredeyse elifbadan habersiz bir köylünün bile bildiğini farketmeye başlıyor: Bilim, doğal dünyanın, (kişisel apaçıklığa ilişkin sakınımlı geleneğiyle birlikte) alçakgönüllülükle saygı gösterilen sınırını, böyle kökten, böyle bir daha geri gelmeyecek biçimde ve hiçbir çekincesiz yıkma girişiminin, insanların doğayı, gizemlerini küçümseyerek ele geçirme, Tanrı'yı yıkma ve yerini alma girişiminin –bu türden tüm girişimlerin– zorunlu olarak o girişimde bulunanlara karşı bir silah oluşturacağını anlamaya başlıyor. Yapılan tam da buydu: Çitlerin ve korulukların ortadan kaldırılması tarla kuşlarını, yani ürünü parazitlerden koruyan o bedava emekçileri yok etti; parsellerin yeniden bölümlere ayrılması, her yıl, oluşturulması yüzyıllar sürmüş olan milyonlarca metre küp (kare) ekilebilir toprağın yitimi anlamına gelen, geri çevrilemez bir erozyon sürecini başlattı; yapay gübreler ve kimyasal böcek ilaçları tüm bitkisel ürünleri, toprağı ve suları zehirliyor; ağır makineler sistematik olarak toprağı eziyor, sıkıştırıyor, bu da onun, su geçirir hale gelmesine ve giderek de verimsiz olmasına neden oluyor; dev ahırlarda, inekler nevroza yakalanıp, sütten kesiliyor; tarım, sanayi için (makine ve kimyasal gübrelerin yapımı için ya da yerel uzmanlaşmanın artmasıyla birlikte sürekli artış gösteren nakliye masrafları nedeniyle) gerekli olan enerjiye giderek daha çok el koyuyor, vb. Kısaca söyleyecek olursak: Tanılar ürkütücü ve hiç kimse, önümüzdeki onyılların bize ne gibi sürprizler hazırladığını bilmiyor.

Burada bir çelişki var. Bilim ve teknik çağının insanı, yaşamı iyileştireceğine, doğanın ve onu yöneten yasaların karmaşıklığını anlayabileceğine ve kullanabileceğine inanıyordu –ve sonuç olarak, trajik bir biçimde, tam da o karmaşıklık ve o yasalar tarafından gafil avlandığını ve aldatıldığını gördü. Doğayı açıklayabileceğini ve ona boyun eğdirebileceğini sanıyordu –sonuçta onu yıktı ve ondan koptu. Peki, "doğa dışındaki insan"ı bekleyen nedir? Halbuki, en modern bilime göre, insan bedeni, terim yerindeyse, yalnızca pek kalabalık bir kavşaktır, milyarlarca mikro-organizmanın ve onların etkileşimleri ve birleşmelerinin karşılaştığı yerdir; bunların bütünü "biyosfer" olarak adlandırılan ve gezegenimizi sarmalayan o inanılmaz makro-organizmayı oluşturur.

Kabahat bilime değil, bilim çağı insanının kendini beğenmişliğine, kibirine yüklenmelidir. İnsan Tanrı değildir. Onun tahtına göz koymuşsa, bunun cezasını acımasızca çekecektir. Kendisini yansıttığı mutlak ufku yıktı, dünyanın kişisel ve "nesnel-öncesi" deneyimini reddetti, gerek kişisel psikolojik vicdanını, gerekse ahlaksal vicdanını, hiç kimseyi ilgilendirmeyen tamamen özel değerler olarak, banyosunun mahremiyetine soktu; sorumluluğundan, onu "öznelliğin yanılsaması" diye niteleyerek sıyrıldı –ve tüm bunların yerine, bugün, şimdiye değin eşi benzeri görülmemiş derecede tehlikeli bir yanılsama olarak ortaya çıkan şeyi koydu: Bu, somut insanlıktan ayrılmış bir nesnellik, evrenin akılcı biçimde kavranılması, sözde bir "tarihsel gereklilik"e ilişkin soyut şema, tamamen bilimsel hesaplarla belirlenebilen ve tümüyle teknik yöntemlerle ulaşılan bir "ortak mal" (önce araştırma enstitülerinde icat edilecek, sonra da sanayinin ve bürokrasinin fabrikalarında gerçekliğe dönüştürülecek bir "ortak mal") görüsüydü. "Modern insan"ı kaygılandıran, bu yanılsamanın, bilimsel biçimde yönetilen toplama kamplarındaki milyonlarca kurban sonucunu doğurması değildir (ya da ancak, rastlantı sonucu, kendisi bu kamplara düşerse ve bu ortam onu kökten bir biçimde doğal dünyaya iterse bu kaygıyı duyar). Benzerine karşı duyulan bireysel merhamet olgusu o yıkılmış olan bireysel önyargılar dünyasına, yerini Bilim'e Sistem'e ve Aygıt'a, yani kişisel olmadıklarından dolayı kaygıyı tanımayan şeylere, bırakan dünyaya ait değil midir? Bunlar soyut ve anonimdirler, her zaman yararcı ve bu nedenle de *a priori* masumdurlar.

Peki ya gelecek? *Sub speciae oeternitatis* şeylere gösterilen ilgi de mahremiyetimizin banyosuna, hatta masallar ülkesine itildiğine göre, gelecekten kim kişisel bir çıkar bekleyecek, kim kaygı duyacak? Günümüzün bilimcisi iki yüz yıl sonra olacak şeyleri düşündüğünde de, bunu, tahtakurusunun metabolizmasını da gezegenimizdeki doğal gaz rezervlerini de aynı kayıtsızlıkla inceleyebilecek kapasitede olan, yani tamamen ilgisiz bir gözlemci olarak yapar. Peki ya modern siyasetçi? Onun, böylesi bir şeyle ilgilenmek için en ufak bir kişisel nedeni yoktur, hele de bu ilgi seçimlerdeki şansını tehlikeye atabilecekse –tabii ülkesinde hâlâ seçim yapılıyorsa.

Çek filozofu Vaclav Belohradsky, modern bilimin, soyut akıl ve kişisel olmayan bir nesnellik koyutu üzerine kurulu akılcı ruhunun, yani Galilei tarafından doğa bilimleri alanında ortaya atılan ruhun, siyasal alanda da bir kurucusu olduğu fikrini geliştirir. Bu kişi, siyaset kuramını akılcı iktidar teknolojisi olarak ifade eden (bunu yırtıcı bir alay tonuyla yapsa bile) Machiavelli'dir. Tarihsel serüvenlerin tüm karmaşıklığına rağmen, modern devlet ve siyasal iktidarın ilk kökenini burada, yani insan aklının, bir kez daha, insandan, insanın kişisel deneyiminden, kişisel vicdanından, kişisel sorumluluğundan "kurtulma"ya başladığı, dolayısıyla da doğal dünyada her sorumluluğun bağlı olduğu şeyden, yani o dünyanın mutlak ufkundan kurtulmaya başladığı anda aramak gerekir. Modern doğa bilimleri tarafından dünyanın yaşanılmış deneyiminin öznesi olarak parantez içine alınan somut insan, modern devlet ve siyaset tarafından da giderek daha fazla parantez içine alınır.

İktidarın kişisellikten çıkarılması ve salt bir egemenlik ve manipülasyon tekniğine indirgenmesi sürecinin de binlerce farklı biçimi, değişkeni ve tezahürü vardır. Kimi zaman gizlidir, göze görünmez, kimi zaman apaçıktır. Kimi zaman, saklı, bulanık ve incelikli, kimi zaman da kaba bir biçimde doğrudandır. Temelinde, söz konusu olan, tek ve evrensel bir harekettir. Bu hareket, tüm modern uygarlığın temel boyutudur, doğrudan doğruya, birbirine geçmiş köklerle bağlı olduğu tinsel yapıdan kaynaklanır ve bu uygarlığı belirleyen teknik niteliği, sürü halinde yaşama tutumunu ve tüketim eğilimini soyutlamak mümkün değildir.

Totaliter İktidar Kişisel Olmayan Bir İktidardır

Geçmişte hükümdarlar ve yöneticiler –iktidarlarını ister bir hanedan geleneğinden, ister halkın iradesinden, ister savaş ya da entrikalar sonucu kazanılan bir zaferden alsınlar– nev-i şahsına münhasır kişilerdi, somut bir insan yüzüne sahip olan insanlardı, gerek iyi eylemlerinden, gerekse suçlarından kişisel olarak sorumluydular. Modern çağda, bunların yerini "manager", bürokrasi, aparaçik, profesyonel idareci, manipülasyon ve propaganda aldı –bu, işlevsel ilişkilerle güç ilişkilerinin kişisellikten arındırılmış kesişme noktası önceden verilmiş bir rolle sınırlanmış devlet mekanizmasının çarkı; bilim, elektronik, ideoloji, yasa, soyutlama ve nesnellik tarafından meşrulaştırılmış olan, yani kişi olarak insana karşı kişisel sorumluluğun çok uzağında bulunan "masum" anonim iktidarın "masum" aracıdır. Modern siyasetçi şeffaftır. Kuşkulu maskesinin ve yapay dilinin ardında, aşkı, tutkusu, zevkleri, kişisel kanaatleri, nefreti, cesareti ya da gaddarlığıyla –bunlar, tamamen özel bir şey olarak görülüp o kişinin banyosuna kapatılır– doğal dünyanın içinde kök salmış bir insan bulamıyoruz. Maskenin ardında herhangi bir şey bulacak olsak bile, bu, ancak, iktidar konusunda şöyle-böyle yetenekli bir teknolog olacaktır. Sistem, ideoloji ve aygıt hem yönetenleri, hem de yönetilenleri kamulaştırmıştır. İnsanı, doğal bilincinden, vicdanından, aklından ve dilinden, dolayısıyla da somut insanlığından koparmıştır. Devletler makinelerle özümsenir. İnsanlar, istatistiksel birer seçmen, üretici, tüketici, hasta, turist ya da asker grubuna dönüşürler. İyilik ve kötülük –doğal dünyadan gelen kategoriler, dolayısıyla da geçmişin artıkları olarak– siyasette her tür gerçek anlamını yitirir; tek yöntem yararlılık, tek ölçüt doğrulanabilir ve nicelleştirilebilir başarıdır. İktidar, *a priori* masumdur çünkü kökeni, "suçluluk" ve "masumluk" sözcüklerinin hâlâ bir içeriğe sahip olduğu bir dünyada değildir.

Şimdi bu "kişisel olmayan" iktidar, totaliter sistemlerde en mükemmel ifadesini buluyor. Bunlar, Belohradsky'nin belirttiği gibi, iktidarın kişisellikten arındırılmasının ve insanın vicdanını, dilini sömürgeleştirmesinin, Avrupa dışındaki, imparatorluğun "evrenbilimsel" (kozmolojik) olarak kavranması –bu, imparatorluğu (dünyanın tek gerçek merkezi olması nedeniyle) tümelliği dahilinde dünyayla özdeşleştirerek, insanı kendisinin mülkiyeti olarak ele alan görüştür– gelenekleriyle birçok noktada birleşiyor. Ancak bunlar, yine de, kendilerinin en aşırı görünümünü oluşturdukları modern "kişisel olmayan" iktidarı, Avrupa'ya yabancı bir olgu olarak görmemizi de olanaksız kılar. Tam tersine, şimdi bu iktidarın üzerinde yükseldiği ne varsa (yani modern bilimden, akılcılık, bilimcilik, sanayi devrimi ve genel olarak devrimden, tüketime, tapınmaya, atom bombası ve Marksizme kadar –doğal dünyanın banyoya kapatılması da dahil olmak üzere– her şeyi) onları dünyaya vermiş, hatta çoğu zaman dayatmış olan Avrupa ve Batı Avrupa'dır. Ve bu tuhaf ihraçlarının sonuçları karşısında apışıp kalan, yine aynı Avrupa'dır –o demokratik Batı Avrupa. Şu anda karşı karşıya kaldığı ikilem, yani kendi öz yayılmasının meyvelerinin geriye dönerek yayılmasına direnmesi mi, yoksa yolunu açık bırakması mı gerektiği sorusu şimdi sınanma durumunda. Avrupa, kendisine yöneltilmiş füzelerle –bunlar kendi entelektüel ve teknolojik gizilgücünün ihracı sayesinde yapılabilmiş füzelerdir– kendisi de benzer, hatta daha iyi füzeler ortaya çıkararak mücadele mi etmeli ve bunu yaparken kendisinde kalan değerleri savunmaktaki kararlılığını mı göstermeli, bunu yaparken de dayatılan ve tamamen ahlak dışı bir oyunu kabul mu etmeli? Yoksa, gezegenin yazgısı üzerindeki sorumluluğunu böylece üstlenmekle, büyülü gücünü dünyanın geri kalanına da bulaştıracağını umut ederek, teslim mi olmalı?

Bence, totaliter sistemlerle ilişkileri konusunda, Batı Avrupa'nın yapabileceği en büyük hata, tam da kendisini en çok tehdit eden hatadır: Onları, son çözümlemede olduğu

gibi, yani bütünüyle modern uygarlığı büyüten bir ayna ve bu uygarlığın kendi kendini kavrayışını genel olarak gözden geçirmeye –belki de son kez– bir çağrı olarak kavramamak. Bu hatanın bürünebileceği somut biçim tamamen ikincil bir önem taşıyacaktır: Avrupa, ya akılcı geleneğinin ruhuyla totaliter sistemleri, ancak kötü fikirlilerin yayılmacı hedefler yakıştırdığı bir "ortak iyilik"i gerçekleştirmek için özgün yerel girişimler olarak görecektir, ya da, tersine, yine aynı akılcı gelenek ruhuyla (ancak bu kez, siyaseti, Machiavelli'ci bir biçimde, iktidarın ele geçirilmesi için teknolojik bir oyun biçiminde kavrayarak) onları, yalnızca, daha derinlikli bir biçimde ilgilenilmeksizin, bir güç gösterisiyle hizaya getirilebilecek, saldırgan komşuların, kendileri açısından oluşturduğu dış tehlike olarak algılayacaktır. İlk seçenek, çirkinliğine ve kötü kokmasına karşın, sonuçta iyi bir davaya (toplumun gereksindiği malları üretmeye) hizmet ettiğini bildiğinden fabrika bacasından kendi payına düşeni sineye çeken adamdır. Diğeri ise, bunun yalnızca basit bir teknik yetersizlik olduğunu, dolayısıyla da, yine teknik yöntemlerle, yani bir filtre ya da bir arıtım aygıtıyla saf dışı bırakılabileceğini düşünen adamdır.

Ne yazık ki, kanımca, gerçek durum çok daha vahim. Nasıl ki, "göğü kirleten" baca, teknik yöntemlerle düzeltilebilecek basit bir teknik yetersizlik, hatta ileride daha iyi bir tüketim sağlamak için o anda ödenmesi gereken bir bedel değil de, mutlak'tan vazgeçen, doğal dünyaya sırt çeviren ve onun zorunluluklarını küçük gören bir uygarlığın simgesiyse, totaliter sistemler de, batı akılcılığının kabul etmek istemediği çok daha önemli bir uyarı oluşturmaktadır. Gerçekten de, bu sistemler, her şeyden önce, bu akılcılığın gerekli sonuçlarının dışbükey aynası gibidir. Kendisinin derinliklerindeki eğilimlerinin kaba, grotesk bir biçimde büyütülmüş imgesidir. Evriminin uç noktası, yayılmasının korkunç meyvesidir. Ona, kende bunalımına ilişkin değerli bilgiler sunarlar. Kısacası, totaliter sistemler, yalnızca tehlikeli komşular değildir, hele yalnızca dünya düzeyindeki bir ilerlemenin avangardları hiç değildir. Ne yazık ki, tam tersine, onlar bu uygarlığın (kökeninde Avrupa, sonra Avrupa-Amerika, sonunda da dünyasal uygarlığın) bunalımının avangardıdırlar. Ama, o ülkelerin günün birinde Batı uygarlığına saldırmaya ve onu kendilerine boyun eğdirmeye koşulu olmaları anlamında değil, çok daha derin bir anlamda: Belohradsky'nin "kişisel olmamanın eskatolojisi" diye adlandırdığı şeyin bizi nerelere götürebileceğini olabilecek en açık biçimde gösterdikleri ölçüde, o bunalımın avangardlarıdırlar.

İyice büyümüş, "kişisel olmayan", anonim bir biçimde bürokratik bir iktidarın tam anlamıyla egemenliği söz konusudur; henüz tüm vicdanını yitirmemiş olan, ama yine de tüm vicdanların dışında işlerlik gösteren bir iktidar; gerçekle asla ilgilenmeden herhangi bir şeyi meşrulaştırabilecek bir ideolojik hayalin her yerdeki varlığıyla ayakta duran bir iktidar; denetimi, baskıyı ve korkuyu evrenselleştiren bir iktidar; düşünceyi, ahlakı ve mahremiyeti devletleştiren, dolayısıyla da insanilikten çıkaran bir iktidar; uzun zamandan beri artık küçük bir despot yöneticiler grubunun işi olmaktan çıkıp, herkesin kendisine (en azından suskunluğuyla) katılması için, herkesi ele geçiren ve yutan bir iktidar; artık kelimenin tam anlamıyla hiç kimsenin elinde olmayan bir iktidar, çünkü artık, tam tersine, o herkesi ele geçirmiştir; o, insanların artık yönetemediği, insanları kendi öz "nesnel" otomatizmiyle hareket eden (yani her tür insani ölçütle, dolayısıyla akılla da bağlarını koparmış, tamamen akıl dışı olmuş) korkunç bir bilinmeze sürükleyen bir canavardır.

Tekrar ediyorum: Bu, çağımız uygarlığına yönelik çok ciddi bir uyarıdır. Bir yerlerde, en iyisinin bu tür sistemleri yeryüzünden silip atmak olacağını, böylece, sonradan huzura kavuşulacağını düşünen generaller olabilir. Ancak bu, çirkin birini, kendi sure-

tini yansıtan aynayı kırma yoluyla çirkinliğinden kurtarmak anlamına gelir. Böylesi bir "nihai çözüm", düşlerini, ürkütücü bir kolaylıkla, birer gerçeğe çevirme, dolayısıyla da gerçeği karabasana dönüştürme becerisine sahip "kişisel olmayan" aklın tipik düşlerinden biridir –bu "nihai çözüm" kavramının tarihi de bize bunu anımsatır. Günümüz dünyasının bunalımını –tabii dünya varkalırsa– çözmek şöyle dursun, bu türden bir "çözüm" bunalımı daha da geniş bir düzeye yayacaktır. Bu uygarlığın, yeterince kabarık olan hesabına milyonlarca yeni ölü ekleyerek, totalitarizmle birleşmesini engellemek şöyle dursun, hızlandıracaktır. Bu bir Pyrrhus zaferi olacaktır, çünkü galipler, bu çatışma sonunda, yenik düşmanlarına, bugün hiç kimsenin düşünemeyeceği ve kabul edemeyeceği kadar çok benzeyeceklerdir (Örnek olarak, Batı'da, vatanın, demokrasinin, ilerleme ve savaş disiplininin çıkarı için, böylesi bir girişimde –saflıklarından ya da ilkelerinden, korkudan ya da tembellikten dolayı– pay almayı reddedenler için yaptırılması gereken o devasa Gulag takımadası fikrini düşünmeye çalışalım!).

Şimdiye değin asla bir hastalık, belirtilerinin yok edilmesiyle ortadan kaldırılamadı. Yok edilmesi gereken, hastalığın nedenidir.

Batı Bizim Durumumuzu Anlıyor mu?

Zaman zaman, ülkemize gelerek bir muhalifi ziyarete karar veren batılı entelektüellerle görüşme fırsatı buluyorum. Bunlardan bazıları, samimi bir ilgi duyuyor, anlamayı arzuluyor ve dayanışmalarını dile getirmek istiyor, bazıları ise yalnızca merak duyuyor –gotik ve barok binaların yanı sıra, çevredeki gri havada, yabancı turistler için muhalifler, anlaşıldığı kadarıyla tek eğlence. Bu konuşmalar, genellikle çok bilgilendirici oluyor. Tüm öğrenilen şeylerin yanı sıra, bir de bilincine varılan şeyler var. Çoğu zaman, bana şu türden sorular soruyorlar: Sayınız bu kadar azken ve hiçbir etkiniz yokken, bir şeyler değiştirebileceğinize inanıyor musunuz? Sosyalizme karşı mısınız, yoksa onu yalnızca düzeltmek, ıslah etmek mi istiyorsunuz? Batı Avrupa'ya Pershing-2 ve stratejik füzelerin yerleştirilmesine karşı mı, yoksa taraftar mısınız? Sizin için ne yapabiliriz? Yaptıklarınız size, kovuşturmalar, tutuklamalardan başka bir şey kazandırmadığına ve görünürde bir sonuç elde edilmediğine göre, sizi bunları yapmaya iten nedir? Ülkenizde kapitalizmin yeniden kurulmasını ister miydiniz?

Bu sorular iyi niyetleri dile getiriyor, bir anlama istencini ifade ediyor ve soranların dünyada olup bitene ve bizi bekleyen şeylere kayıtsız olmadığını gösteriyor.

Ne var ki bu türden sorular, bana aynı zamanda da, batılı entellektüellerin burada olup biteni, bizim için –"muhalif" olarak adlandırılanlar için– neyin söz konusu olduğunu, her şeyden önce de tüm bunların genel anlamını anlamaktaki zorluklarını gösteriyor. Belli bir yönden, anlama konusundaki bir olanaksızlıktan bile söz etmemiz mümkün. Örneğin "Sizin için ne yapabiliriz?" sorusunu ele alalım. Tabii ki, çok şey yapabilirler: Özgür dünya bize ne kadar destek olursa, bize ne kadar ilgi duyar, ne kadar dayanışmaya giderse, bizim de hapisten kurtulma şansımız o kadar fazlalaşır, çağrılarımızın yankısız kalmayacağına umudumuz o kadar artar. Ne var ki, bu sorunun kökeninde bir yanlış anlama var: Son çözümlemede, söz konusu olan kesinlikle bize, biz bir avuç "muhalif"e, daha az hapse girmemiz için, yardım etmek değildir! Ulusumuza, Çek ve Slovak uluslarına yardım etmek ya da, daha iyi ve daha özgür bir yaşamamız olması için falan ya da filan şeyi yapmak da değildir. Her şeyden önce, biz kendimize yardım etmeliyiz. Çekler ve Slovaklar, bugüne değin gereğinden fazla yabancı yardımına güvendiler, bu yardıma biraz fazlaca bel bağladılar ve pek sık düş kırıklığına uğradılar: Ya istedikleri yardım red-

dedildi ya da beklediklerinin tam karşıtına dönüştü. Yani, en derin anlamıyla, burada söz konusu olan başka bir şey. Burada, herkesin selameti söz konusu, yalnızca benimki değil, aynı ölçüde, bana soruyu soran kişininki de. Ortak bir davamız yok mu? Benim kaygılarım ya da umutlarım onun da kaygıları ve umutları değil mi? Benim maruz kaldığım tutuklanma, aynı zamanda ona da bir saldırı değil mi? Onun maruz kaldığı kandırılma, aynı zamanda bana karşı da bir tehdit oluşturmuyor mu? Prag'da bir insanı yok etmek, tüm insanları yok etmek değil mi? Batılıların bizim ülkemizin işleri karşısındaki kayıtsızlığı ve bu konudaki yanılsamaları aynı kötülüğün başka yerlerdeki yolunu açmıyor mu? Başkalarının çektiği kötülük bizimkinin önvarsayımı değil mi? Burada, söz konusu olan, tehlikede bulunan ve yardıma ihtiyacı olan bir kişi sıfatıyla, herhangi bir Çek muhalifi değildir. (Ve ne olursa olsun, bu duruma en iyi biçimde, çözüm bulabilecek olan –en azından sadece "muhalif" olmaktan vazgeçerek– benim.) Söz konusu olan, bu insanın mükemmel olmayan çabalarının neyi dile getirdiği, ne anlam taşıdığıdır. Bu çabaların, başkaları için de, kendi öz yazgıları, dolayısıyla da ortak yazgımız açısından bir düşünüm konusu oluşturduğu ya da oluşturabileceği dünyanın durumu, geleceği, şansları ve tehlikesine ilişkin olarak yazgısının aktardığı tanıklıktır. Kavranması gereken, çabalarımızın nasıl bizi görmeye gelenler açısından da bir uyarı, bir çağrı, bir tehlike ya da bir ders olduğudur.

Bir de sosyalizm ve kapitalizm sorunu var! Bu soru bana her sorulduğunda, geçtiğimiz yüzyılın diplerinden bir yerlerden gelen bir ses duyar gibi olduğumu itiraf edeyim. Üzerlerine leke düşüren dev semantik karışıklık bir yana, bunlar tamamen ideolojik kategorilerdir, uzun zamandır artık söz konusu olmayan kategoriler. Bence, sorun bambaşkadır, daha derin ve herkesi eşit derecede ilgilendiren bir sorundur. Şu ya da bu biçimde, siyasetin gerçek alanı olarak doğal dünyayı yeniden oluşturmayı, şeylerin ilk ölçütü olarak insanın kişisel deneyimine eski saygınlığını yeniden kazandırmayı, ahlakı siyasetten, sorumluluğu yararlılıktan üstün tutmayı, insan topluluğuna yeniden bir anlam, insanın diline yeniden bir içerik vermeyi, haklarını ve saygınlığını tümüyle sahiplenmiş, kendisinden üstün bir şeyi kaynak aldığı ve yaşamın bir anlamının olması için kimi şeyleri, uç durumda tüm özel yaşamını ve gündelik rahatını –Jan Patoçka'nın deyimiyle "günün krallığını"– feda edebilen insanın "ben"ini, bütünsel "ben"i, toplumsal olayların ekseni haline getirmeyi başarabilecek miyiz? Kişisel olmayan iktidarın otomatizmiyle bu mücadele çok alçakgönüllü bir mücadeledir, ama aynı zamanda da her zaman için yenidir ve tüm dünya için temel bir öneme sahiptir. Ve rastlantısal olarak doğduğumuz yerin karşımıza batılı bir *manager*'ı ya da doğulu bir bürokratı çıkarmasının gerçekten de hiç önemi yoktur. Eğer insanı savunmayı başarırsak, belki –evet, belki diyorum– tam anlamıyla otomatik olmasa bile, doğal hukukumuzu, emeğimizi ilgilendiren ekonomik kararlarla toplumsal düzeyde saygın bir statüyle bağdaştırmak için daha anlamlı yöntemler, bu hakları, bizim emeğimizin itici gücü haline gelen şeyle, yeni insanın girişim ruhuyla ve ürünlerinin hayali olmayan pazar ilişkilerine dahil edilmesiyle bağdaştırma yöntemlerini bulmayı umut edebiliriz. Ancak, insan savunulmadığı sürece, hiçbir teknik ya da örgütsel kurnazlık, hiçbir ekonomik mekanizma onu kurtaramayacaktır, tıpkı, bir fabrika bacasına takılacak olan filtrenin geneldeki "insanlıktan sıyrılma"yı engelleyemeyeceği gibi. Sistemin hangi nedenle işlediği, hangi biçimde işlediğinden daha önemlidir. Sonuçta, sistem mükemmel bir biçimde işleyip, amacı da tümüyle yıkıma yönelik olabilir.

Burada, neden bunlardan söz ediyorum? Yazgının bana uygun gördüğü konumdan dünyaya baktığımda, Batı'daki pek çok insanın hâlâ, şu anda, gerçekten tehlikede olanın ne olduğunu pek iyi kavrayamadığı izleniminden kurtulamıyorum.

Örneğin, şu anda batılı entelektüellerin dile getirdikleri temel siyasal alternatifi dikkate aldığımda, iki olanağın, kişisel olmayan iktidarın bize önerdiği oyunu oynamanın, genel bir totaliterleşme yoluna girmenin iki farklı yönteminin olduğunu düşünüyorum. "Oyunu oynama"nın bir yöntemi, maddenin gizemiyle şaka yapmaya –"Tanrı rolünü gasp etme"ye–, yani sürekli yeni keşifler ve "demokrasiyi savunmaya yönelik" olan ama gerçekte yalnızca onu (bizim ülkelerimizde uzun zamandır, sosyalizmin temsil ettiği cinsten) "kullanılamaz durumda bir hayal"e indirgemeye katkıda bulunan, her şeyi yıkabilecek yeni silahların ortaya çıkarılmasıdır. İkinci seçenek ise, onca iyi niyetli insanı kendine çeken ve "barış için mücadele" adı verilen o çekici hunidir. Bu tabii ki istisnasız doğru değil ama, ben çoğu zaman o huninin, insan vicdanının kişisel olmayan iktidar tarafından sömürgeleştirilmesinin, terim yerindeyse, daha şiirsel bir biçimi olduğunu, bir kez daha o kurnaz iktidarın kurduğu ve her yere sızan tuzak olduğunu düşünüyorum (Dikkat: Burada, evrensel bir ilke olarak kişisel olmayan iktidardan söz ediyorum, yoksa günümüz barış hareketi kadar geniş çaplı bir olayı örgütleme olanağına asla sahip olmayan Moskova'dan değil.) Akılcı geleneğin ve ideolojist kavramların dünyasında kişisel olmayan iktidar açısından her namuslu ve düşünen insanın temsil ettiği temel tehlikeyi etkisiz kılmanın en iyi yöntemi ona, olabildiğince basit ve kutsal bir davanın görünürdeki belirtilerini taşıyan bir Sav sunmak değil midir? Adil bir ruhu coşturmak, onu meşgul etmek, ele geçirmek ve böylece sonuç olarak entelektüel açıdan etkisiz kılmak için savaşa karşı mücadele etme olanağından daha uygun bir şey var mıdır? Ruhların barışçıl kılınmasına ulaşmak için, insanı, savaşı engelleyeceğini, nasıl olsa yerleştirilecek olan silahların yerleştirilmesini engelleyeceğini sanmasını sağlayarak kandırmaktan daha incelikli bir yöntem var mıdır? İnsan düşüncesini totaliter modele göre yeniden biçimlendirmek için bundan kolay bir yöntem bulunamaz. Silahların nasıl olsa yerleştirilecekleri ne denli apaçık hale gelirse, bu yerleşimi engelleme tasarısıyla koşulsuz biçimde özdeşleşmiş olan kişinin düşüncesinin köktencileşmesinin, fanatikleşmesinin hatta tümüyle yabancılaşmasının da o ölçüde artacağı görülecektir! Dünyanın en iyi niyetleriyle angaje olmuş insan, böylece, yolun sonuna vardığında, kişisel olmayan iktidarın tam da kendisini götürmek istediği yerde olduğunu görür: Yani, bir başka "kullanılamayan hayal" uğruna, kendi aklından ve vicdanından vazgeçtiği totalitarizmin yolunda. Bu amaca ulaşıldıktan sonra, o hayale verilen adın önemi yoktur. İster "insanlığın iyiliği" olsun, ister "sosyalizm" ya da "barış". Kuşkusuz, batı dünyasının savunması ve çıkarları açısından, "insan öleceğine, kızıl olması evladır" demek pek arzu edilen bir şey değildir. Ancak, küresel (yani "bloklar"ın sınırlarını aşan, gezegen düzeyinde) "kişisel olmayan" iktidar açısından, o her yerde hazır ve nazır olan, gerçekten şeytansı bir eğilimi temsil eden iktidar açısından bundan iyisi bulunamaz. Böylesi bir sloganın anlamı hakkında yanılmak mümkün değildir. O sloganı benimseyen, kendisini aşan bir şeye ilişkin olarak yanıt verebilme gücü, yani uç durumda, yaşamın anlamı için kendi yaşamını feda etme gücü olarak insanlığından vazgeçmiştir. Patoçka, kendisini, kendi anlamı için feda etmeye hazır olmayan bir yaşamın yaşamaya değmeyeceğini söylerdi. Ancak savaşlar, en kolay, böylesi bir yaşamın ve böylesi bir "barış"ın (yani "günün egemenliği" anlamında bir barışın) olduğu dünyada patlak verirler. Böylesi bir dünyada savaşa karşı tek etkin ahlaksal (manevi) engel eksiktir –bu, en üstün fedakârlığa hazır olmanın getirdiği garantiden dolayı etkin bir engeldir. "Çıkarları güvence altına alma"ya dayalı akıldışı süreç için kapılar açılmıştır. Ne için öldüklerini bilmeyen kahramanların bulunmaması, hayvanlar gibi katledileceklerin cesetlerine doğru atılan ilk adımdır. Bir başka deyişle "öleceğine kızıl olmak" sloganı, benim canımı, Sovyetler Birliği'ne verilmiş bir ödün olduğundan dolayı sıkmıyor. Batılı insanın yaşamın anlamından

vazgeçişinin, kişisel olmayan iktidara katılımının ifadesi olarak ürkütüyor. Gerçekte bu sloganın ilan ettiği şudur: Hiçbir şey uğruna yaşamımızı feda etmeye değmez. Ancak nihai bir fedakârlığın ufku olmazsa her tür fedakârlık anlamını yitirir. Bir başka deyişle: hiçbir şey, hiçbir şeye değmez. Hiçbir şeyin anlamı yoktur. Bu insanlığın tümüyle yadsınmasının felsefesidir. Böylesi bir felsefe, siyasal düzeyde Sovyet totalitarizmine giden yolları ortadan kaldırıyorsa da, öte yandan batılı totalitarizmin bizzat özünü oluşturur.

Kısacası, batı kültürünü tehdit eden tehlikenin SS-20 füzelerinden çok bizzat batı kültüründen kaynaklandığını düşünmeden edemiyorum. Goşist bir Fransız öğrenci bana bir seferinde, sesinde içtenlikli bir vurguyla, Gulag'ın sosyalizmin idealleri için ödenmesi gereken bedel olduğunu ve Soljenitsin'in yalnızca küskün, hırçın bir kişilik olduğunu söylediğinde, derin bir nostalji duydum. Avrupa, gerçekten de, kendi tarihinden gereken dersleri çıkarmaktan aciz mi? Bu sevimli çocuk, "ortak iyilik" uğruna yapılan en çekici tasarının bile, istenç dışı bir ölüm (yani yaşamın anlamı uğruna yaşamın bilinçli olarak feda edilmesi biçimine bürünmeyen bir ölüm) talep ettiği andan itibaren, kendi kendisini insandışı olmaya ikna edeceğini gerçekten anlayacak mı? Bunu, Toulouse'dan pek de uzak olmayan bir zindana kapatılmadan önce anlayacak mı? Günümüz dünyasının yeni-dil'i, doğal insan dilinin yerini, artık iki insanın birbirine en basit deneyimini bile aktaramayacağı kadar tuttu mu?

Ortak Sorumluluğumuz

Tüm bu sert eleştirilerden sonra, kuşkusuz, güncel dünyanın ikilemleriyle karşı karşıya kalan ve hangi tarafı tutacağı konusunda tereddüt eden Batı Avrupa insanı açısından anlamlı bir çözüm belirtmem bekleniyor olmalı.

Yanıt, daha önce söylediklerimden çıkıyor. Bence hepimizin –ister Doğu'da, ister Batı'da yaşayalım– yapmamız gereken temel bir görevimiz var, her şeyin kendisine bağlı olduğu bir görev. Bu görev, ideolojilerin, bürokrasilerin, yapay dillerin ve siyasal sloganların, anonim, kişisel olmayan ve insanlık dışı iktidarın akıl dışı otomatizmine karşı cephe almaktır; her adımda ve her yerde, kararlılık, ihtiyat ve dikkatle, ama aynı zamanda da tam bir angajmanla, direnmek; bu iktidarın yaptığı karmaşık ve yabancılaştırıcı baskılardan –bunlar ister tüketim, ister reklam, ister baskı, teknik ya da anlamı boşaltılmış bir dil (fanatizmle birlikte yer alan ve totaliter düşünceyi besleyen bir dil) kisvesine bürünsün– kendimizi korumak; muhatap olacağımız alayları düşünmeden ölçütlerimizi doğal dünyadan almak ve bir kez daha bu dünyanın elinden alınmış olan o belirleyici imlemi talep etmek; o dünyanın sınırlarına, ve ufkunun ötesinde yer alan gizeme, bilgelerin sahip olduğu bir alçakgönüllülükle uymak; varlığın düzeninde, açıkçası bizim tüm uzmanlıklarımızı aşan bir şeyin bulunduğunu itiraf etmek; hep varlığımızın o ufkunu; yani –istediğimiz takdirde– kendi varlığımızı hep yeniden keşfetmemizi ve denememizi sağlayan ufku temel almak; eylemimizi deneyimlerimiz, ölçütlerimiz ve kişisel olarak güvence altında olan, tüm önceden biçimlendirilmiş fikir ya da ideolojik sansürden bağımsız bir düşünüme tabi olan zorunluluklarımız üzerinde temellendirmek; soyut spekülasyonlara değil vicdanımızın sesine güvenmek ve bu sesin bizi davet ettiği dışında herhangi bir sorumluluğu tepeden tırnağa icat etmemek; aşk, dostluk, dayanışma, merhamet ve hoşgörü duymaktan utanmayıp, tam tersine, insanlığımızın bu temel boyutlarını sürülmüş oldukları özel yaşam alanından geri çağırmak ve onları, anlamlı bir insan topluluğunun gerçek hareket noktaları olarak kucaklamak; bize, yalnızca kendi aklımızın rehberlik etmesini sağlamak ve her koşulda temel deneyim olarak gerçeğe hizmet etmek.

Tüm bu söylediklerimin, kuşkusuz çok genel, belirsiz ve hayal olduğunu düşüne-

ceksiniz, ancak, inanın naif görünüşlerine karşın, bu sözler köklerini son derece somut bir dünya deneyiminden, her zaman kolay olmayan bir dünya deneyiminden almaktadır. Terimi mazur görün ama ben ne söylediğimi biliyorum.

Çağdaş totaliter sistemler, dünyayı giderek kendi yoluna, o akıldışı yoluna, çölleşmiş kırlar ve füze rampalarıyla dolu yoluna sürükleyen "kişisel olmayan" iktidarın avangardını temsil ediyorlar. Onları ne görmezlikten gelebiliriz, ne övgüye boğabiliriz, ne ödün verebilir, ne de oyunlarına gelip onlarla özümsenebiliriz. Kanaatim odur ki, onlara en iyi direnme biçimi, kendilerini tarafsız bir incelemeye tabi tutmak ve bundan ders çıkarmak; bu sistemlerde en aşırı biçimde vücut bulan ama aslında her yerde ve her birimizde mevcut olan kötülüğe karşı yürüttüğümüz süreğen mücadeleden doğan kökten "başkalık"a direnmektir. Eğer bu kötülük bir tehlikeyle karşı karşıyaysa, bunun nedeni şu ya da bu devleti hedef alan füzelerin varlığı değildir. Onun için en tehlikeli şey, bizzat çağdaş insanlığın yapısı dahilinde ve temel bir biçimde yadsınmasıdır: Yani, insanın kendisine ve dünyaya karşı sorumluluğuna geri dönüşü, insan haklarının yeni bir biçimde kavranması ve ısrarla talep edilmesi; iyi ve kötünün dışında konumlanan "kişisel olmayan" iktidarın her türden tezahürüne direnmede, bu iktidarın kendini gizlemek için başvurduğu kurnazlıklar ve manipülasyonlar ne olursa olsun, yani örneğin, totaliter rejimlere karşı savunmanın gerekliliğine değindiğinde bile, her zaman ve her yerde direnmededir. Totalitarizme direnmenin en iyi yolu, onu kendi ruhumuzdan, kendi ortamımızdan, kendi ruhumuzdan çekip çıkarmak, çağdaş insanın içinden atmaktır. Totaliter rejimlerde acı çekenlere yardımın en iyi yolu, bütün dünyada bu sistemin oluşturduğu kötülüğe, bir avangard olarak gücünü aldığı yere, içinden çıktığı şeye karşı çıkmaktır. "Avangard"ını, uç noktasını oluşturduğu bu kötülük ortadan kaldırılırsa, desteksiz kalacaktır. İnsanlığın sorumluluğunun yenilenmesi, tüm sorumsuzlukların karşısına dikilecek en doğal engeldir. Gelişmiş dünyanın entelektüel ve teknolojik gizilgücü –şimdi olduğu gibi, bencil çıkarlar ve maddi kâra göre değil de– gerçekten sorumlu bir biçimde dağıtılırsa, o gizilgücün, sorumsuz bir biçimde yıkıcı silahlara dönüşmesi olanaksız bir hal alır. Ne olursa olsun, nedenler üzerinde bir şeyler yapmak yalnızca sonuçlar üzerinde bir şeyler yapmaktan çok daha anlamlıdır; çünkü, bu durumda, genelde, ancak aynı düzeydeki yöntemler, yani aynı derecede ahlak dışı yöntemler kullanılır. Bu yolu izlemek, yalnızca, sorumsuzluk hastalığını dünyada büsbütün yaymak ve böylece bizzat totalitarizmi besleyen zehri üretmek anlamına gelir.

Ben "siyasete karşı bir siyaset" taraftarıyım. Yani ne bir iktidar teknolojisi, ne de iktidarın manipülasyonu olan, ne insanlığın sibernetik yöntemlerle düzenlenmesi, ne de bir yararlılık, yapaylık ve entrika sanatı anlamına gelen siyasetten yanayım. Benim anladığım biçimiyle siyaset, yaşamda bir anlam aramak ve onu kazanmak demektir; bu anlamı koruma ve ona hizmet etme yöntemleridir; bu, eyleyen ahlak olarak, gerçeğe hizmet olarak, insanın benzerine duyduğu ilgi, temel olarak insanca ve insancıl ölçütlere göre düzenlenen ilgi olarak siyasettir. Bu, kuşkusuz, günümüz dünyasında hiç pratik olmayan ve gündelik yaşama pek zor uygulanabilen bir görüştür.

Yargılandığımda ve cezamı çektiğimde, uluslararası dayanışmanın önemi ve iyileştirici gücünü, bizzat hissettim. Yapılan tüm eylemlere duyduğum şükran hep sürecektir. Bununla birlikte, bizlerin, yani buradaki mevcut koşullarda, gerçeği yüksek sesle söylemeye çalışanların, asimetrik bir konumda bulunduğumuzu ve her zaman için yardım isteyen ya da bekleyen olmaya, buna karşılık bize yardım edenlere, karşılık vererek, yardıma gitme kapasitesine sahip olmamaya koşulu olduğumuza inanmıyorum.

Doğu blokunda "muhalefet" olarak adlandırılan şeyin, modern çağa özgü bir de-

neyim yaşadığını sanıyorum; bu, insaniyetten sıyrılmış bir iktidarın en ileri ucundaki yaşam deneyimidir. Bu niteliğiyle, "muhalefet", o deneyim üzerine düşünebilir, tanıklık edebilir ve ona maruz kalmama şansına sahip kişilere aktarabilir. Bunları yapmak zorundadır da. Dolayısıyla, bizim de, belli bir biçimde, bize yardım edenlere yardım etme, kökeninde ortak olan çıkarımız için, insanlığın çıkarı için katkımızı, desteğimizi sunma olanağımız vardır.

Bu deneyimin temel yönlerinden biri de, benim "siyasete karşı siyaset" olarak adlandırdığım şeyin olanaklı olduğunu, bizzat özü böyle bir şeyin önceden hesaplanmasını dışlasa bile, bir etki yaratabileceğini öğretmesidir. Bu etkinin özünde, Batı'da siyasal başarı olarak adlandırılan şeyden çok farklı olduğu kesindir. Bu etki, gizlidir, dolaylıdır, ortaya çıkmakta yavaştır ve pek zor ölçülebilir; çoğu zaman, ancak kolektif bilinç ve bilinçdışının görünmeyen alanında, ahlaki bilincin alanında ve bu eylemin sonucunun değerlendirilmesine olanak vermeden, (ya da toplum içinde bir hareketin başlamasına ne ölçüde katkıda bulunduğu anlaşılmadan) etkinlikte bulunur. Bununla birlikte –ve bence bu temel nitelikli ve genel düzeyde öneme sahip bir deneyimdir– görünürde de silahsız/donanımsız ama gerçeğe uygun bir sözü yüksek sesle söyleme cesaretini gösteren, tüm kişiliğiyle ve tüm yaşamıyla bu sözde duran, onu çok yüksek bir pahayla ödemeye hazır olan tek bir insan, aynı zamanda da, ne denli şaşırtıcı görünürse görünsün ve biçimsel olarak hak sahibi olmasa da, başka koşullarda binlerce anonim seçmenin sahip olduğunun daha fazla bir güce sahiptir. Hatta, günümüz dünyasında –en şiddetli rüzgârın estiği yerde bile– kişisel deneyim ve doğal dünyanın "masum" iktidarın karşıtı olarak görülmesi ve bu sonuncusunun suçluluğundan ifşa edilmesi –*Gulag Takımadaları*'nın yazarının yapmış olduğu gibi– mümkün görülmektedir. Gerçeğin ve ahlakın yeni bir siyasetin çıkış noktası görevini görebilecekleri açıktır; bugün bile karşı çıkılmaz bir siyasal güçleri vardır: Bir tek cesur bilim adamının göz altına alınması, taşrada bir yerlerde tecrit edilmesi, düşmanlığa koşullandırılmış bir çevre tarafından hırpalanması, kıtaların sınırlarını aşıp duyuluyor ve bu dünyanın en güçlülerinin vicdanını, kendilerini bile ikna etmeyi başaramayan tabur tabur propagandacıların yapamayacağı biçimde etkiliyor. İyilik ve kötülük gibi son derece kişisel kategorilerin her zaman olumlu bir içeriği olduğu ve kimi koşullarda, askerlerden, polislerden ve bürokratlardan oluşan dev ordusuyla, görünürde yıkılmaz olan bir iktidarı bile yerinden kıpırdatabildiği açıktır. Dolayısıyla, siyaset ömür boyu iktidar teknolojisinin profesyonel kadrolarının tekelinde kalmaya mahkûm değildir ve yürek sahibi, kendisinin üzerindeki bir şeye saygı duyan ve korkmayan basit bir elektrikçi, ulusunun tarihini etkileyebilir.

Evet, "siyasete karşı siyaset" mümkündür. "Aşağıdan" siyaset; aygıtın değil insanın siyaseti. Bir savdan değil yürekten gelen siyaset... Bu umut dolu deneyimin tam da burada, bu en umutsuz kayalıkta yapılması bir rastlantı değildir. "Günün egemenliği"nde, yıldızları görebilmek için, kuyunun dibine inmek gerekir.

Jan Patoçka "Charte 77"dan söz ederken, "sarsılanların dayanışması"ndan söz ediyordu. Kişisel olmayan iktidara direnme ve onun karşısına sahip oldukları tek şeyi, insanlıklarını çıkarma cesaretini gösterenlerden söz ediyordu. Dünya için daha iyi bir gelecek görüşü, uluslararası bir sarsılanlar topluluğunda, ulusal sınırları, sistemleri ve blokları dikkate almadan, geleneksel siyasetin büyük oyununun dışında kalarak, ne mevkilerin, ne sekreterliklerin peşinde koşmadan, insanın vicdanını (yani bugün iktidar teknologları tarafından onca alçaltılan/küçümsenen şeyi) gerçek bir siyasal güç yapmaya çabalayan toplulukta değil midir?

Fransızca'dan Çeviren: Hülya Tufan

Her Adım Atışı Bir Tarih

Leman Karaosmanoğlu ile Söyleşi

Ece Aydoğdu-Ali Cengizkan

Çok yalnızdı. Hele Mevhibe Hanım'ın ölümünden sonra bu yalnızlık daha da çekilmez olmuştu. Artık kapının zilini bile duyamadığı için konuklarını ancak evde kadını bulunduğu saatlerde kabul edebiliyordu. Aslında 70 yıl öncesine dönüp baktığında benzer bir yalnızlığı yine yaşadığını anımsıyor: İstanbullu bir kolejli olarak Ankara'ya ilk gelişinde hemen hemen hiç kimseyi tanımıyordu. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında önemli olaylara tanıklık eden, önemli kişilerin yaşadığı bu kent ona küçük bir Anadolu kasabası gibi görünmüştü.

Romancı ve Mardin Milletvekili Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun çiçeği burnunda karısı olarak onu Haydarpaşa Garı'ndan Ankara İstasyonu'na getiren kara trenden indiğinde, lapa lapa yağan bir kardı onu karşılayan... Meclis'e telgraf çekilmişti. Eve güç bela ulaşıldı.

Şimdi Pembe Köşk'ün hemen arkasındaki apartman katında yalnız yaşamını sürdürüyor. Doksan iki yıllık bir ömür, belleğinde ve mekânlardaki nesnelerde dipdiri. Leman Karaosmanoğlu, Ankara'ya ilk gelişindeki 22 yaşının güzelliğinden bir şey kaybetmeden, bir tarihi yeniden yaşar gibi, dupduru Türkçesi ve araya serpiştirdiği Fransızca sözcüklerle bir başkentte ilk günlerini ve bir başkentin ilk günlerini anlatıyor...

Uğurlu Bir Ziyaret

Ben İstanbul'a gideceğim, ama Yakup bana diyor ki, "Haftada bir defa Hanımefendi kabul ediyor (Cumartesi mi, Cuma mı, öyle bir şey). Gitmeden önce tanışman iyi olur." "Bana bak Yakup," dedim, "Ben seninle beraber kalkıp giderim. Yoksa, 'Biliyor

musunuz efendim, hani Yakup bey yeni evlendi, herhalde duymuşsunuzdur, ben onun karısıyım' demem. Her şeyin bir üslubu var." "Bak," dedim, "Latife hanımın babasıyla Bektaşi tekkesinden –aynı tekkeden– nasip almışsınız, o da İstanbul'daki Çamlıca tekkesinden nasip arkadaşınmış. Haa, Latife Hanımefendi'den randevu alırsın, yaverliğe telefon ettirip. Beni alırsın, beraber gideriz Latife Hanımefendi'ye, beni ona sen tanıştır" dedim.

Aldık randevuyu gittik. Bakın dinleyin, burası çok enteresan.

Beni götürüyor takdime. "Saat üçte buyursunlar, karı koca..." denmiş. Gittik. Gazi Paşa yok yanında, Latife Hanım yalnız. Oturduk, çay geldi (hanımefendi çok nazik, çok tatlı), çay değil kahve, afedersiniz, birer kahve içtik. Ben sandım ki yarım saatte kalkabiliriz. Yok, sohbet ediyorduk, beni soruyordu, öyle çok nazik, evet, ben de cevap veriyordum. Arada, Nesim efendi diye birisi var, o yapıyordu her şeyi, teşrifatı her şeyi. Metrdotel gibi değil, eski bir kâhya gibi yani. Metrdotel gibi değil hâşâ, padişah devrinden saraydan gelme, çok efendi adam, çok efendi. Hemen anlarsın ne olduğunu, çok şeker. Bir-iki sene gördüm. Latife hanım gittikten sonra görmedim onu, ondan sonra artık paşanın evinde asakir-i şahane, askerden gelme... Arada biz kahve bitsin de kalksak diye görüşüyoruz Yakup'la. Nesim efendi gelince Latife hanım tabii hayrette. "Gazi Hazretleri Yakup Kadri'yi istiyor," dedi. Hemen bizimki kalktı, Latife hanım da "Pekâlâ efendim, buyurunuz" dedi. Bizimki çekti gitti. Aaa, ben kaldım mı ortada yapyalnız. Efendim, Gazi emretmiş. Efendim, eskiden o köşkün ortasında bir havuz vardı. Sonra o havuz kalktı, hol oldu. Havuzlu antreden geçtik de salona girdik. Latife hanım çok güzel takımlar yerleştirmişti. Yakup çekti gitti, naapıcığim? Sonra çaylar geldi; ne içiyorum, ne yeyorum, hiçbir şey gözümde değil. Şaşırdım, naapsam yarabbim? Kaçamam da tek başıma kalkıp gidiim, ayıp bir şey. Aradan çok vakit geçti.

Derken sesler geldi. Latife hanım demesin mi bana, durup dururken, "Hanımefendi benim paşanın misafirleri var yanda." "Şimdi şu dakkada," diye devam etti, "Ağaoğlu Ahmet Bey konuşuyor." Haa, hiç işitmedim gazetelerden mazetelerden Ağaoğlu Ahmet Bey diye, kimdir nedir bilmiyorum. Herhalde mebus. Arkadan bir başkası konuşuyor, "Şimdi bilmemkim konuşuyor," dedi. Ama ben, yarabbim, ben nasıl kurtulsam, nasıl izin alsam, bir şey yapsam, bir kolayını bulsam? diye düşünüyorum. Yakup'u çağırtsam mı? Ayıp bir şey tabii, yapılmaz. Paşa Hazretleri emretmiş, Yakup gelsin. Latife hanım, "Şimdi" dedi, "Kemal konuşuyor." Ne diyim, bende hoşafın yağı kesildi. Şimdi, dedim, hanım, otur oturduğun yerde. Nerden kalkıp gidicem, büyük terbiyesizlik. Şimdi o konuşuyor. Baktım ses tonu başka, çok güzel bir sesi var. Öyle birşeyler konuşuyor. Bakıyorum Türkçeye, Rumeli Türkçesiyle konuşuyor. Rumeli ağzı yani, ben Rumelili olduğumdan değil ama. Trakya alışıktır, Çatalcalar, Tekirdağlar, Edirne'ye kadar, hep bilir. O tarzda Türkçe, onun da farkına vardım. Ama ben gene ovunuyorum konuşmadan. Derhal dedim ki, azcık topla kendini, cesaretini al eline. "Hanımefendimiz, Latife hanım, bu ziyaret gerçi ilk ziyaretimiz. Her zaman, ne zaman takdir ederseniz koşar geliriz ikimiz de. Fakat çok üzgünüm, tabir biraz garip kaçacak, bu bir resmi ziyaretten çıktı, Ermeni ziyareti gibi uzadı. Af buyurun bu tabiri kullandığım için. Emir buyurun da Nesim efendiye, Yakup geliyor mu gelmiyor mu bileyim de müsaadenizi alayım. Beni af buyurun, eve gideyim." "Niye acele ediyorsun?" dedi ama bastı zile. Nesim efendi sordu, "Gelmiyormuş efendim, kalıyormuş" dedi.

Hahh, gelmiyor da, kalıyor da. Ben kaldım mı ortada? Hemen ayağa kalktım. "Telaş ediyorsunuz, ben sizi geçireyim" dedi. Latife hanım tam geçireyim derken yandaki

kapı açıldı. Havuzlu yere çıkmıştık. Yandaki kapı ise o büyük yemek salonuna açılıyordu ve orada toplanırlardı. İki kişi fırladı oradan ve merdivenlerden yukarı çıkmağa çalıştılar. Havuzlu yerden sağa sola bakmadan yukarı fırlamışlardı. Latife hanım, "Kemal" dedi. O da tuhafıma gitti. "Yakup'un haremidir" dedi. Mustafa Kemal, "Memnun oldum efendim" dedi. 'Şerefyabım,' dememe kalmadı o merdivenlerden yukarı çıkmağa devam etti. Yanında bir adam vardı. Sonra yıllar geçti, anladım ki o yanındaki adam Recep Peker'di. Onlar yukarıya bir şey, bir evrak almaya çıkıyorlar. Ayaküstü bir böyle yüzleşme, anlatabiliyor muyum? Latife hanıma yine ben ısrarla, "Döneyim efendim" dedim. "Ben sizi geçireyim, araba götürsün" dedi. "Hanımefendi, bir adımlık yol, ben şimdi iniveririm, daha erken. Müsaade buyurun ben ineyim" dedim. "Olmaz öyle şey" diye beni arabayla indirtti.

Şimdi ben eve geldim, gelmedi Yakup. Mektebin olduğu yerdeki evdeyiz, Ruşen Eşref'le Falih Rıfkı da bizde. O Ruşen delirmek üzereydi. Falih, "Ne var acaba orada, biz niye çağrılmadık, biz niye çağrılmadık?" Çocuk gibi... Şimdi Falih Rıfkı da diyor ki, "Anlaşılan böyle icap etti. Biraz sabırlı ol canım. Şimdi Yakup gelir her şeyi ondan öğreniriz" diyor. Ama benim çok tuhafıma gitti. Ruşen'in "Biz niye çağrılmadık, biz niye çağrılmadık?" demesi. Falih Bey çok şeydir, hiç rengini belli etmez. Hiç, ne coşmayı, ne öfkeyi, ne sevinmeyi, sütliman yani. O bile kaynıyor, biz niye çağrılmadık, biz niye çağrılmadık, diye. Hakkaten. Ben şimdi, saat yedi, neredeyse sekiz olacak, sekiz oldu. Ben, "Gelin bi lokma birşey yiyelim, Yakup herhalde yemekten sonra gelecek" dedim. Yemek yedik, Yakup hâlâ yok. Şimdi tarihi size söyleyeceğim, çok şaşıracaksınız... Ne gelen var ne giden. Hakikaten Yakup yok. Ruşen diyor ki, "Bakın efendim, mehtap çok güzel. Biz şöyle bir köşke doğru mehtabı seyrederek yürüsek." "Yok," dedim, Ne Yakup'tan önce, ne Yakup'tan sonra, ne de şimdi Yakup'u beklerken mehtapta yürümem ben. Buyurun mehtap güzelse siz yürüyün." Falih Rıfkı Bey güldü. "Ben yatmaya gidiyorum, siz bekleyin isterseniz" dedim. Gittim yattım.

Sabahın beşinde geldi bizimki, sabah beşte. Neydi tarih biliyor musunuz, neden böyle oldu, neden? Hani, Ruşen'in kaynaması? Şimdi Ruşen, Falih Rıfkı'nın odasında kalıyor. Saliha (eşi), İstanbul'dan gelmemiş, Ruşen Eşref deli olacak, tadı yok, arkadaşlarından biri de ortada yok, bir de bu sıkıntı var. Derken bakın ne oluyor, tarih bu:

O günü Yakup'un eskaza köşkte olduğunu duyunca Atatürk'ün onu çağırtması, tutmasının bir nedeni var. Meğerse Terakkiperver Cumhuriyet Cemiyeti kurulmuş. Kâzım Karabekir Paşa, aziz arkadaşları, Ali Fuat Cebesoy Paşa, bütün paşalar, Rauf Bey de dahil herkes bu yeni kuruluşta üye. O gece Atatürk otururken telgraflar yağmaya başlamış: Yakup'u çağırması o, mebusları çağırması o. Sabaha karşı bakıyor Adana mebusları yok, "Nerede benim Adana mebuslarım?" diyor. "Efendim, emir buyurduğunuz gibi çağırdık telgraflar yağmaya başlayınca." "Yahu, vasıta yoktur bilmiyor musunuz? Hemen gitsinler bana Diyarbakır mebuslarımı getirsinler." Feyzi bey, ben bilmem babam söyledi, Kürt ağzıyla konuşurdu. Bir de şu Tigrel... İki mebusu da getirtip oturtuyorlar. Atatürk hiçbir toplantıyı Diyarbakır'sız yapmazdı, kıyameti koparırdı. O akşam, hani söylemiştim ya, Ağaoğlu Ahmet Bey konuşuyordu, "Gelmeyenleri, kim gelmediyse o toplantıya, haysiyet divanına verelim," demiş. "Siz ne söylüyorsunuz," demiş Atatürk, "dağlar gibi yükseldi işte istifa mektupları. Neredeyse onlar ekseriyette, biz ekaliyette kalıyoruz. Öyle şey olur mu, çabuk çağırın Diyarbakır mebuslarını, Ali Fuat Paşa'yı." Bütün Paşalar Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kuruyorlar. Atatürk orada bakıyor ki bunlar Cumhuriyet kelimesini kullanıyor, bizimki sadece Halk Fırka-

sı, emrediyor o gece partinin adı Cumhuriyet Halk Fırkası olsun diye. Recep Beye emri o, inip çıkıp da konuşmaları onunla ilgili.

İşte size Çankaya'ya ilk meşhur ziyaretim. Bunlar 1924 sonundan evvel. Ben ilk kez ilkbaharda geldim Ankara'ya, kalmadım gittim. Demek ki 1924 sonbaharı ve ben ilk kez Latife hanımı ziyaret ediyorum.

Kurt Kanunu Bu mu?

O zamanlar evden eve sohbetler yapılmazdı, eğlence yerleri yoktu. Saliha (Ruşen Eşref'in karısı), eksik olmasın, bana haber veriyordu falanca yere gidelim diye. O kendine vazife bildi, bana Ankara'yı biraz tanıtmak istedi. Saliha işin içinde. Ruşen Eşref daima Meclis'te kâtip olurdu, çünkü kâtipler 100 lira fazla aylık alırdı. Zaten boyu posu da müsaitti Ruşen Eşref'in, sesi de iyidir, lisan da bilirdi.

Saliha bir gün diyor ki bana, "Biliyor musunuz, bugün Meclis'e gidelim, toplantı var." "Ne toplantısı," dedim. "İşte, görmüş olursunuz" dedi. "Halit Paşa var. Halit Paşa Ali Bey'e karşı bir konuşma yapacak," dedi. Ali Bey Kel Ali, Halit Paşa da öldürülen Halit Paşa. Ben nereden bileyim, Ankara'ya yeni gelmişiz. O sırada Feyzi Lütfü'nün bir makalesi çıkmıştı, 'Gözleri...' diye. Diyarbakır mahkemesinin kurulmasından önce, Takrir-i Sükûn Kanunu var ya. Fevzi Lütfü Ankara'ya gelmiş müzakereleri izlemek için. Meclis o eski bina, aşağıdaki, şimdi müze olan. Ben de ilk defa gidiyorum, hani, nasıl, diye. Mebuslar işte sıra sıra oturuyor, Takrir-i Sükûn ile ilgili olarak konuşuluyor.

Başvekil İnönü değil o tarihte, Takrir-i Sükûn'u önce kabul etmiyor. Ben, diyor, kabul etmiyorum. O zaman Fethi Bey istifa ediyor. Fethi Bey o gün bu arbedede.

Şimdi Fevzi Lütfü'nün anlatışı çok hoş. Sordular, diyor, kanuna evet diyenler, demeyenler. Bir de baktım, diyor, bir de baktım bütün eller kalktı. Kimse hayır demiyor. Bir de baktım locaya. Gazi Hazretleri gelmiş. Gözleri...

Yani emri gözlerinden aldılar diyor. O makale yüzünden İstanbul'un bütün gazetecileri ve zavallı Fevzicik kendilerini Diyarbakır'da buldular, idam isteğiyle. Bütün bunlar Şeyh Sait vak'ası üzerine. Bir sene kaldılar orada. Fevzi bey Yakup'un kuzeni.

Bu Meclis hikâyesi beni şaşırttı.

Çıkan kanun Kel Ali Bey'in tam istediği gibi olmuş ama Halit Paşa beğenmemiş. Kel Ali'ye cevap veriyor. İki kişi iniyor çıkıyor kürsüye, ben bilmiyorum. Ertesi gün bütün gazeteleri okuduğumda idrak ediyorum. İlk defa görüyorum ben Meclis'i. Sonra onlar çıkınca Meclis'in kapısında birbirlerine rastgeliyorlar. Kılıç Ali Kel Ali ile beraber, Halit Paşa ise yalnız. Sözde efendim, müdafaa-i nefs için silahına davranmış Ali Bey, Halit Paşa vurulmuş. O akşam işte ben eve erken gelmiştim, İnönü'nün evinin yanında bir apartmanda oturuyoruz. Atatürk perişan bir halde geldi, Latife hanımla beraber. Çok üzgündü. "Şimdi Halit'i ziyaretten geliyorum. Halit Paşa yaralı, hastanede yatıyor. Biliyor musunuz, beni şu sözü mahvetti: 'Zararı yok, sen sağ kal. Benim için üzülme' dedi Halit. Bu söz beni mahvetti, onun için sizlere geldim."

Sabaha karşı Halit Paşa vefat etmiş.

Hamamönü'nde Bir Başkent

İlk balo hikâyesini anlatayım. Himaye-i Etfal reisi Fuat Bey ve Saliha bana yine "Hazır ol, gideceğiz" dediler. "Yine nereye gidiyoruz" dedim. İlk balo veriliyordu, Ankara Palas yapıldı ya. Merdivenleri unutulmuş Ankara Palas'ın, o da ayrı hikâye. Bina

yapılmış bitmiş, meşhur mimar Kemal yapıyor, bakmışlar, aaa hani bunun merdivenleri? Neyse işte.

Ben, "Ayol ben bilmem" dedim. "Yahu hepimiz gidiyoruz, bilecek birşey yok, hepimiz gidiyoruz işte, alış bunlara" dedi Saliha. Falih Rıfkı'nın karısı Şefika da geliyor. Şefika, Saliha, sonra kocası banka müdürü olan kolej mezunu bir hanımefendi daha vardı. Daha bir-iki hanım. Biz yollara düştük, bilet satıyoruz. Çok mühim bir hadise işte, bir-iki yere gittik. Derken Doktor Fuat önde, biz hanımlar arkada bu Hamamönü'nden aşağıda olan küçük bir dükkâna girdik. Mini mini, küçük bir dükkân ama içinde ne ararsan var, eskiden öyleydi. Abani sarıklı adam, bir şiltenin üzerine bağdaş kurup oturmuş, önünde bir tahta sandık. Bir de genç delikanlı dolaşıyor ortalıkta. Her türlü şey satılıyor, iplik, güğüm, peynir, çivi... her türlü şey var. Bir şey aldınız mı, o önündeki açılıyor para alıp koymak için. Kutu bir şarkı da çalıyor işte.

Fuat Bey, "Himaye-i Etfal için para..." diyecek oldu, adam baktı Fuat Bey'e: "Siz hemen burdan çıkar gider misiniz?" dedi, o genç delikanlı da orada. "Efendim birşey istemiyoruz. Ortada kalan çoluk çocuk için, Himaye-i Etfal için para topluyoruz." "Çok paralar toplandı" dedi, bağdaş kurup oturan. "Harpte geldiniz yine böyle para toplamaya, gemi alınacak diye. Çıkardık verdik, gemi geldi mi? Şimdi siz geldiniz aynı marifeti kesmek için. Çıkın gidin, beş para vermem." Hanımlar çok bozuldu, bizim kolejli de büsbütün. Kovulduk, resmen kovulduk. Doktor dedi ki, "Efendi o gemiler gelemeden İngiltere'de kaldı. Paraları ödendi. 'Siz tutup demek Almanla birlik oldunuz, vermeyiz gemileri' dediler. Anladın mı efendi? Gemiler onun için gelmedi, çünkü biz Almanla birlikte harb ettik ve kaybedildi. Şimdi anladın mı, muharebede kaybettik."

Biz doğru Hâkimiyet-i Milliye gazetesine gidelim dedik, Yakup Kadri, Falih Rıfkı, diğer gazeteciler orada. Tam biz binaya girdik, Ulus'ta, arkamızdan o delikanlı nefes nefese yetişti. "Aman efendim, bir bilet verir misiniz? Babam anlamadı efendim, özür dilerim" dedi.

Bu özür dileyen Vehbi Koç'tu.

Ankara'da ne ararsan orada var. Peynir iyi de olabilir, kurtlu da olabilir ama orada var. Milyarder değil, Ankara'nın asıl sahibi odur, Vehbi Koç'tur. Zafer mafer yok. Vehbi Koç'a 'carte blanche'* derler Avrupa'da, ama işte biz de kovulduk.

Sonra meşhur balo yapıldı.

Bir Pembe Köşk İçin

Ankara o zamanlar köy gibiydi. Şimdi betonarmelerden ne bahçe kaldı, ne bağ kaldı. Ne de eski samimiyet kaldı. Herkeste bir para düşkünlüğü, ev al arsa al.

Yakup 51 yıl sevgilimdi, ben de demek ki 51 yıl onun sevgilisiydim ki devam etti. 51 yıl kolay değil. Bir Pembe Köşk için Karaosmanoğlu konağı kurulmadı. Şimdi bunların yerine bizim evimiz olacaktı ama, daha iyi işte, isabet oldu. Okuldan da söküldü yazı işte; Ömer, Erdal, Özden, üç çocuk da orada okudu. Oysa Çankaya mektebinde okumak başkadır, Yakup Kadri mektebinde okumak başka. 51 yıl, ama ben asıl Mevhibe Hanım'dan sonra çok yalnızlık çeker oldum, bilir misiniz?

Refet Paşa'nın, Konya'yı dincilerin elinden kurtaran Refet Paşa'nın yerine İnönü atanıyor. Ben hatırlamıyorum, o tarihte İstanbul'da kolejde leyliyim. Şimdi bu paşalar son derecede arkadaşlar birbirleriyle, canciğer. İstiklal Harbi yapılmış, tabii İsmet Paşa'nın çok büyük hizmeti var muhakkak, ama kimin himmetiyle başlıyor, Mustafa Ke-

* Fransızca "beyaz kart"; "açık kart" anlamında bir deyim.

mal'in. Bütün paşalar Atatürk'e muhalif olmuştur İsmet Paşa'yı seçtiği için. Öbürlerini aynı ciddiyette bulmadı mı, Mustafa Kemal hepsinin kıymetini biliyordur, bilmez olur mu? Ama İsmet'le yapmak istedi. Bütün öfke de Mustafa Kemal üzerinde birikmiştir. Bunu ayıplıyorum. (İsmet Paşa) bu seçimleri, zahmetleri kendi üzerine almasaydı öbür paşalar onu (Mustafa Kemal'i) çiğ çiğ yerdi. Paşalar birbirlerini hem severler, hem de böyle işte, ne yaparsınız...

Kolejde, o günlerde demek ki, bir gün hocam geldi, "Siyah çarşaf giyin, sizi Sultanahmet'e götürüyorum" dedi. On kızla birlikte meydana gittim ve Halide Hanım'ı ilk orada dinledim. Arkasında, saçlarını ortadan ikiye ayırmış hocam, şair Hamdullah Suphi de vardı.

Bana sorarsanız, eskiden her adım atışta bir tarih karşısındaydım.

Leman Karaosmanoğlu ile görüşme, 22 Temmuz 1994 günü, Ankara Çankaya'daki evinde gerçekleştirildi.

"Size kaç yaşımda olduğumu söylemem mümkün değil: Durmadan değişiyor."

A. Allais

Zorunlu Bir Tenkid

Hidayet T. Okçugil

Modernlik, post-modernlik tartışmalarının arttığı bir sırada, Alain Touraine'in Yapı Kredi Yayınlarından çıkan *Modernliğin Eleştirisi* adlı kitabı benim için sevindirici oldu. Adını duyduğum bu eseri, ne zamandır okumak istiyordum. Fakat kitabı okumaya başlayınca, beni bir tatminsizlik sardı. Anlamıyordum. Yurtdışında geçen bunca seneden sonra Türkçemi unutmuş muydum? Allaha şükür öyle bir şey yok, ama çeviride problemler var. Kitabın aslını aradım, bulamadım. Bari Fransızcası olmadı, İngilizce veya Almancası olsun dedim, onları da bulamadım. Bunun üzerine çevirmenin asıllarını parantez içinde verdiği veya kendini hemen belli eden küçük örneklerden hareketle bir tenkid denemesine girişiyorum. Bu tenkid zorunludur, çünkü aslı olmadan bile bu kadar yanlış bulunabildiğine göre, varın siz bir de aslına bakıldığında ortaya çıkacak durumu.

Daha önsözde, "Modernleme olumlama değil diyalog..." diye bir söz var. Burada olumlama herhalde affirmation karşılığı kullanılmış, fakat metin içi anlamı gereği iddia olarak çevrilmeliydi. Yine önsözdeki sivil savaş, medeni savaş olarak anlaşılabilir ve iç savaş demektir.

S. 14'de normalisation, normalleştirme olarak çevrilmeden bırakılmış ve yanlış olmuş, çünkü burada kurala, ölçüye bağlama demek. S. 17'de karşı-modernist denilmiş, Türkçeye uygun değil, bunun da bir cins modernist olduğu manası çıkar. Modernizm karşıtı olmalıydı.

S. 27'deki vahiy edilen, vahyolan biçiminde tashih edilmelidir. S. 30'daki Köylü Savaşları, Köylüler Savaşı (Bauerkrieg) olmalıdır. Defalarca yapılan bir yanlış ve nemelâzımcılık, yabancı adların yazılması konusudur. Bu konuda kitabın içinde çok

sayıda örnek var, ben yalnızca bir tanesini verip, bu konuya bir daha dönmeyeceğim. Fransızcada Machiavel yazılır, çevirmen bunu aslına irca ederek Machiavelli haline getirmiş (S. 30), bravo, fakat aynı sayfadaki Occam'ın Ockhamlı William, Marsile de Padoue'nun Padovalı Marsilio olduğunu anlamak için kâhin gibi bir şey olmak lâzım. Bu sıklıkla yapılan uygulama, bir tutarsızlıktır ve okumayı imkânsız hale getirmektedir.

Çevirmenin bir tutarsızlığı da, Fransızların 18. yüzyılın ikinci yarısında yayımladıkları ünlü Encychopédie'yi Ansiklopedi olarak yazıp, özelliğini kaybettirmesidir (S. 31), fakat hatasını çok ileride (S. 324) anlayarak, kelimeyi olması gereken biçimde vermiş, ama başa dönerek gereken tashihini yapmamıştır.

Çevirmenin yaptığı iş konusunda bilgisiz olmasını anlayışla karşılıyorum. Touraine'in kitabını iyi çevirebilmek için Felsefe, İktisat, Sosyoloji ve daha bir yığın konuda bilgi sahibi olmak gerekiyor, fakat araştırmaması can sıkıcı. S. 32'de bir Guillaume d'Orange adı geçiyor. Kim bu? Adına bakılırsa, bir Fransız asili olmalı. Hayır. Adı Oranje prensi ve Nassau kontu II. Willem olan bu Hollandalı asil, kitapta bahsedilen İngiltere yolculuğu sonunda, III. William adıyla bu ülkenin tahtına çıkacaktır.

S. 36'da, metnin çevirisinde bahsedilmemesine rağmen, Rousseau'nun ünlü "Vivaire Savoyard"ından, Savualı papaz yardımcısı olarak bahsedilmektedir. Fakat, bu Savualı naip olmalıydı. Yani papazı temsil eden, onun yetkilerini onun olmadığı bir yerde onun adına kullanan bir din görevlisi. Bu hata hafife alınmamalıdır çünkü Hülya Tufan'ın ne kadar çalakalem çevirdiğini göstermektedir. Aynı sayfada "saydam bir site düşü" lafı anlaşılmadan kalmaktadır, çünkü çevirmen site'nin (cité, city, civitatis, polis) siyaset bilimi literatüründe devlet, toplum, kamusal idare anlamına geldiğini sökememiştir, zaten bu konuda bir gayretinin olduğunu da sanmıyorum.

S. 39'daki "Batılı modernleşme"nin ne demek olduğunu anlayan beri gelsin, bu Batı modernleşmesi olmalıydı. S. 40'taki "Amerika'nın en muamma kişiliğidir" ibaresi, televizyon Türkçesinin çevirmenlere de sirayet ettiğini göstermektedir, muammalı olmalıydı.

Kitabın tamamında fenomen'in olay olarak karşılanması vahim bir hatadır. Olay, Fransızcada évenement'dır. Phénomène ise olgudur veya bazen felsefi kontekst içinde görüngü de denilmektedir.

Hülya Tufan'ın S. 42'de Poor Laws'u yoksul yasası olarak karşılaması vahimdir. Doğrusu Fakirlik yasaları olacak, çünkü bu konuda aynı adı taşıyan birden fazla kanun çıkmıştır. Yine aynı sayfadaki Meici Devrimi lafı yanlıştır. Doğrusu Meiji Islahatı'dır. S. 46'da "çıkarına güvenirler" lafı Türkçe değildir, "çıkarını aramasına" olmalıdır. S. 47'de kutsal olanın (herhalde le sacré), kutsallık olarak düzeltilmesi gerekir, çünkü burada bir ad vardır, sıfat değil. Zaten S. 50'deki cümle bunu teyid etmektedir. "Modernlik kutsal olanın ortadan kaldırılması...". Kutsal olan ortadan kaldırılamayacağına, yani eşya yok edilemeyeceğine göre, bahse konu olan kelime kutsallıktır. S. 54'te yer alan Lucien Lefebvre diye biri yoktur. Bibliyografyaya bakıldığında görüleceği üzere, bu ünlü tarihçi Lucien Febvre'dir. Aynı sayfada millenarisme'e (aslı verilmemiş) Millenium'culuk denildikten sonra, parantez içinde mesihçilik denilmesi çok, ama çok yanlıştır. Millenarisme, İsa'nın Kıyamet öncesindeki bin yıl esnasında dünya üzerinde hüküm süreceğine dair ilahiyat doktrinidir. Mesihçiliğin karşılığı olan Messianisme ise, bütün kitaplı dinlerde olan bir inanışı dile getirir ve bir Mesih'in gelerek, insanları günahlarından kurtarıp, dünya üzerinde Allah hâkimiyetini kuracağını vaaz eder.

S. 56'da Traité'nin elkitabı olarak karşılanması çok yanlıştır. Bu kelime inceleme anlamına gelir, elkitabının Fransızcası ise manuel'dir. S. 59'da "...Objections aux méditations"un "Düşüncelerin... eleştirisi" olarak tercüme edilmesi, çevirmenin yabancı dil bilgisi konusundaki şüpheleri iyice artırmaktadır. Düşüncenin Fransızcası pense'dir. Bir de réflexion var. Fakat méditation eski dilde istiğrak denilen, kendinden geçerek, dünyayla alakasını keserek düşünme demektir. Objection ise, itirazdır. Bu çeviri "Derin düşüncelere... itiraz" olmalıydı.

S. 61'de Sayın Hülya Tufan'ın çalakalem çeviri yaptığının iyi bir deliliyle karşılaşıyoruz. Descartes'ın Passions de l'âme'ını, "Ruhun tutkuları" olarak vermiş. Eğer Le Petit Robert'e baksaydı, tam da bu eserin zikredilerek, passion'un Descartes'ın kullandığı kontekst içinde, duygular, heyecanlar manasına geldiğini görürdü. S. 62'de zamansallık diye bir lâf var, herhalde temporalité'nin karşılığıdır. Ama temporalité, spatialité'nin paraleli olup, zaman içinde yer tutmak demektir. S. 64'teki "Eğer hiçbir daire mevcut olmasaydı, dairenin çapları sürekli birbirine eşit olurdu" sözü mantığı isyan ettiriyor. Ve çevirmenin tutarsızlığına ilişkin bir not, S. 56'da traité'yi elkitabıyla karşılarken, S. 65'te Two Treatises'e iki deneme demiş. Bu konuda bir şey daha söylemek lazım, o da Hülya Tufan metin içindeki İngilizce ve Almanca sözleri bazen çeviriyor, bazen çevirmiyor. Acaba metnin orijinalinde parantez içindeki Fransızcalarını mı sökemiyor. Örneğin S. 66'da break of trust'ı aynen bırakmış. S. 68'de "conquistadores'lerin" diyerek iki kere çoğul yapmış. Aynı işi daha defalarca yapmış mesela S. 157'de daimyoslar demiş, halbuki daimyolar olmalıydı, S. 353'te ise, "bir limes" diyerek, aynı işi yine yapmaktadır, bir lime olmalıydı. S. 71'de "Dictionnaire critique de la Révolution française'i, Eleştirel Fransız devrimi sözcüğü olarak vermiş. Fransız devriminin eleştirel olduğunu bilmiyordum.

Hülya Tufan'ın bir de bilmediği kelimeleri Türkçe okunuşuna göre yazarak, dilimizi zenginleştirme gibi bir huyu var. S. 74'teki ultramontain'in ne olduğunu anlamak için bakmadığım Türkçe sözlük kalmadı. Bu kelime ultramontanus'tan gelir, dağların (yani Alplerin) ötesi demektir. Ve siyaset düşüncesi tarihinde, papanın mutlak hâkimiyetinden yana olan doktrini ifade eder. S. 80'de, fenomen'i olay diye açıklayıp, numen'i açıklamadan bırakması acaba ne ola ki? S. 84'te Kulüp biçimindeki yazılış, inşaallah tertib hatasıdır. S. 115'te protomodern'e ilk modern denilmesi çok yanlıştır. Modernliğin hemen öncesi olmalıdır. S. 116'daki "pazara yönelik tüketim"in anlamını, iktisatçı dostlar çözemediler ve acaba üretim olmasın dediler. Aynı dostlar S. 119'daki "kitle tüketimi" sözünün, kitlenin tüketilmesi olarak anlaşıldığını, doğrusunun kitlesel tüketim olduğunu söylediler.

126., 127., 128. sayfalar üzerinde özellikle durmak istiyorum. Buralarda bazı Alman yazarlardan söz edilmekte ve Hülya Tufan'ın çeviri konusundaki tecrübesizliğini ve yetersizliğini çok açıkça ortaya koymaktadır. Önce, Schopenhauer'in eserinin Fransızcası parantez içinde verilmekte ve sonra Türkçesi yer almakta. Bilindiği üzere Schopehnauer Almandır ve Almanca yazar. Ya kitabın Almancası verilmeliydi, ya da Fransızcası hiç verilmemeliydi. Mesela Nietzsche'nin kitabı için böyle yapılmış, yalnız bayan Tufan'ın çevirdiği adı verilmiş (Tanrıların Şafağı), fakat bu çeviri çok yanlış olmuş. Kitabın Almancası Götzen-Dammerung. İngilizceye The Twilight of idols, Fransızcaya Le Crépuscule des idoles diye çevrilmiş. Crépuscule'ün bir anlamı şafak, fakat asıl anlamı Güneş battıktan sonraki alacakaranlık. İngilizcede de aynı şekilde. Zaten Hülya Tufan çevirdiği metni takip etseydi, burada bir batış imajı olduğunu anlar-

dı. Ayrıca idole (idol), tanrı değil, tanrıyı veya tanrıları temsil eden put veya putlardır. Zaten Nietzsche bu eserini Wagner'in Le crépuscule des Dieux olarak Fransızcasını hatırladığım (Tanrıların günbatımı) eserine kinaye olarak yazmıştır. Yine Nietzsche'nin Ahlâkın Kökenbilimi olarak karşılanan ve aslı Zur Genealogie der Moral olan kitabının esas adı metinde verilmemiştir. Bunun kökenbilimle hiçbir alakası yoktur (kökenbilim de ne demek?). Logie görülen her yerde "bilim" görmek acemi çevirmenlerin baş hatalarındandır. Genealogie, soy zinciri, silsile demektir ve bu kitap Ahlâkın soyzincirine (silsilesine) dair diye çevrilmelidir. Die Fröhliche Wissenschaft'ı Hülya Tufan Şen Bilim haline getirmiştir. Oysa bu kitap İngilizceye The Joyfull Wisdom (Neşeli Bilgelik), Fransızcaya Le Gai Savoir (Şen Bilgi) olarak çevrilmiştir ve bilimle bir alâka yoktur.

S. 133'te ahistorique'in tarih-dışı olarak karşılanması can sıkıcıdır. İngilizce ve Fransızcada a öneki, negation ifadesidir ve bu kelime semantik olarak hayır-tarihsel demektir. Yani tarihsel-olmayan diye çevrilmeliydi. S. 139'da aoqusitive kazanım olarak verilmiş, doğrusu edinim, iktisaptır. Kazanımda, karşılığında bir şey verilmesi şartken, iktisapta böyle bir şey yoktur. S. 161'de "yerine genel ilkelerin konması" ibaresini görünce. Genel ilkeler herhalde kuş veya uçak diye düşündüm. Türkçeye karşı bu kadar acımasız olunabilir mi? "Konulması" denilmeliydi. S. 175'te mimesis, "olayın denetlenerek yeniden üretilmesi" olarak verilmiş, taklid edilerek yeniden üretilmesi olmalıydı.

S. 176'da Goethe'nin *Wahlverwandtschaf*'ten adlı romanı (bu sefer, aslı nasıl olduysa var), Gönül Yakınları olarak karşılanmış. Hiç alâkası yok. Bu kitap İngilizceye Kindered by choice, Fransızcaya Les affinités électives olarak çevrilmiş. Goethe bu adı vererek, o dönemin bir kimya kanununa (attractio electivo duplex) atıf yapmaktadır. Bu kanun, iki cismin sahip oldukları birbirinin aynı parçacıkları sayesindeki birleşme özelliklerini bildirir. Birbirini çeken bedenler olarak çevrilmelidir.

Hülya Tufan, subjectivation'u öznelleştirme, objectivation'u nesnelleştirme olarak vermiş, vahim hata. Bu nevzuhur kelimeler, özneleştirme, yani özne haline getirme ve nesneleştirme, yani nesne haline getirme anlamına gelir. Öznel veya nesnel hale getirmek ise, subjectivisation ve objectivisation ile verilir. Bu hatalar çok vahimdir, çünkü kitabın hemen hemen dörtte biri sırf ve bir de bu yüzden anlaşılmaz hale gelmektedir. S. 207'de dipnotta "bire bir sözlük anlamıyla tiers-état, 'üçüncü durum' demektir" deniliyor. Doğru değil. Etat o dönemde ve bu kontekst içinde tabaka anlamına gelir. Yine aynı sayfada hiper öneki "yüksek" ile karşılanmış, doğrusu, üzeri, ötesi, en üst noktasıdır. S. 227'de "serf arbitre" köle irade olarak verilmiş. Yanlış, burada yazar libre arbitre (serbest irade) ile bir zıtlık kurmak istiyor ve bu sözü kullanıyor. Köle sahibinin malıdır ve zaten yazar köle irade demek isteseydi esclave arbitre derdi. Serf diyerek, iradenin köle değil, bağımlı olduğunun altını çiziyor. Sanırım, Hülya Tufan metnin kontekstini anlamadan çeviriyor.

S. 258'de kozmogoniye evrendoğum denilmesi yanlıştır. Evrenin yoktan varolduğuna inanıldığına göre, evrenoluş denilmeliydi. S. 287'de ünlü tarihçinin adı Jacques Legoff olarak yazılmıştır, düzeltir, ondan özür dilerik: Jacques Le Goff.

S. 324'te Claudel'in Le Soulier de Satin'i saten ayakkabı diye çevrilmiştir. Satin'in Türkçesi atlas veya canfestir. Ayrıca bu söz, dans ayakkabısı anlamına gelir. Hülya Tufan'ın çalakalem çevirisi sonucu, birçok yerde ters anlamlar doğmaktadır. Meselâ S. 358'de "İlk önce halkın egemenliği ve kalıtım, tanrısal hukuk ve ayrıcalıklar üzerine kurulu bir Eski Rejim'in yıkılması biçiminde tanımladık demokrasiyi". Buradan ne anlaşılıyor? Eski Rejim'in halkın egemenliğine de dayalı olduğunu, öyleyse Fransız

ihtilali boşuna mı yapıldı? Halbuki cümle şöyle kurulsaydı bu problem olmazdı. Demokrasiyi, kalıtım, tanrısal hukuk ve ayrıcalıklar üzerine kurulu bir Eski Rejimin yıkılması ve öncelikle halk egemenliğinin kurulması olarak tanımladık." Ya aynı sayfadaki "demokrasi temsilci bir hale dönüştü" ya ne demeli? Neyin temsilcisi oldu, bir ilaç firmasının mı? "Temsili" denilmeliydi. Asıl müthiş cümle, aynı sayfanın sonunda "Lenin'in Sovyetlerle elektrikleşmenin ittifakına çağrıda bulunmasına...". Burada söz konusu olan, electrification ve kastedilen, Sovyet devriminden sonra ülkenin tümüne elektrik enerjisi götürmeye dayalı proje.

Kitabın şurasından, burasından aldığım bu birkaç örnekten sonra, çevirinin gerektirdiği sorumluktan eser olmamasına dair son iki sözü, "terimce"ye ve "kaynakça"ya dair söylemek isterim. Bayan H. Tufan, arkaya bir leksik koymuş, buna ilişkin birkaç örnek: Lucidité: aklıselim demiş, halbuki berraklık, zihin açıklığı. Agent: amil veya memur demiş, memur emir alandır ve agent'ı karşılamaz. Instrumentalisme: Araçsalcılık, yanlış uydurmuş. Araç: moyen, Instrument: alet. İllaki öyle bir şey söylenecekse, aletselcilik demeliydi.

Kaynakça ise çok kötü durumda, yarı Fransızca, yarı Türkçe, orijinal bibliyografyaya şöyle üstünkörü bir bakılmış ve elden geçirilmemiş. Birkaç örnak: çoğunlukla Nouv. éd. (nouvelle édition) kalmış, birkaç kerede yeni basım denilmiş. Çoğunlukla Londres Londra; Genève, Cenevre, Turin, Torino yapılmamış vb. Bazen tez yapılmış, bazen thèse olarak kalmış. Sonuçta Fransızca bilmeyen birinin bu kaynakçadan bir şey anlaması imkânsız.

Ben Yapı Kredi Yayınlarının cogito serisine çok meraklıyım, hepsi kütüphanemde mevcut, gerçekten çok güzel eserler dilimize kazandırıldı. Bunların çoğunda bir de redaktör adı görülüyor. Batı'da başarıyla uygulanan bu usulün bu başarılı yayınevi tarafından benimsenmiş olması sevindirici. Ama bu kitapta böyle biri yok. Bunun bedelini biz okuyucu olarak ödüyoruz. Bu çeviri olmamış, aslını göndermeniz halinde, redaksiyon yapmaya talibim (hatta yeniden çevirmeye. Almanya'daki 12 yıllık ikâmetim esnasında, Fransızcadan Almancaya ve Almancadan Türkçeye ve tersi bazı çeviriler yaptım). Bu noktada bir de soru. Acaba Hülya Tufan Foucault'nun *Cinselliğin Tarihi*'nin üçüncü cildini neden çevirmemiş (ben mi yanılıyorum, kaynakçada bu çeviri yapılmamış olarak gözüküyor)? Yapı Kredi Yayınlarının bedava dağıtmak lütfunda bulunduğu *kitap-lık* dergisinin de tiryakisiyim ve şimdiye kadar bu dergide, herhangi bir Yapı Kredi kitabının aleyhte tenkidini görmedim. Acaba bu konuda belli bir tavır mı var? Ben her ihtimale karşı, bu yazının bir nüshasını *Polemik* dergisine vereceğim ve Yapı Kredi Yayınları yöneticilerinin, özellikle de *Milliyet*'teki yazılarıyla bu noktayı hep tebarüz ettiren Enis Batur'un demokratlıklarını görmek üzere bekleyeceğim.

"Aforizma ya yarım gerçektir ya da bir buçuk."

Kraus

Yararlı Bir Yanıt

Hülya Tufan

Hidayet T. Okçugil'in, *Modernliğin Eleştirisi* çevirime ilişkin olarak Yapı Kredi Yayınları'na yolladığı "yazı"ya, aslında hiç de zorunlu olmamakla birlikte, bir yanıt vermenin "yararlı" olacağını düşündüm.

Öncelikle, özgün metinle herhangi bir karşılaştırma yapmaksızın "çeviri" eleştirisi (ya da "tenkid"i) yapmanın olanaksızlığının altını çizmek isterim. "Bu terim *olsa olsa* şunun çevirisidir, o da yanlıştır" biçiminde bir eleştirinin hiçbir ciddiyeti yoktur. Bu koşullarda yapılabilecek tek eleştiri metnin Türkçe'sine ilişkin olabilir ve "çeviride problemler var" değil "dilinde problemler var" biçiminde ifade edilmelidir.

Hangi konuda olursa olsun, eleştiri çok ciddi bir iştir. Bizzat eleştirilen şeyin yarattığı bir infialden dahi kaynaklansa, eleştiri, soğukkanlılıkla, düşünülerek yazılmalı; eleştirmen eleştirdiği kişide affetmediği hataların aynılarını yapmamaya çok büyük bir özen göstermelidir. Oysa, aşağıda değineceğim gibi, Hidayet Okçugil'in eleştirisi bu temel niteliklerden çok uzaktır. Bu haliyle de, bir eleştiri denemesinden çok, tümüyle "fevri" bir kişiliğin, "öfke kusma"sı izlenimi uyandırmaktadır. En basitinden, şahsıma atfettiği olumsuz, hatta zaman zaman alçaltıcı nitelikleri, bir kez, metnin başında, belirteceğine, neredeyse her paragrafta yinelemesi, bu "fevri" yaklaşımın açık bir ifadesidir. Ayrıca, aşağıda ayrıntılarıyla belirteceğim gibi, üzerinde yeterince düşünmeden, gerekli kaynaklara bakmadan kaleme aldığı bu talihsiz "tenkid denemesi"yle eleştirmen, çevirmeni eleştireyim derken, ağır yanlışlar yapmakta ve baştan sona tam bir "özensizlik" sergilemektedir. Kısacası Hidayet Bey, "ele verir talkını kendi yutar salkımı" deyişiyle özetlenebilecek bir duruma düşmektedir.

Şimdi gelelim "eleştiri"lerine, Hidayet Okçugil, *Modernliğin Eleştirisi*'nden 46 adet sözcük ya da sözcük grubu ele alarak, bunların yanlış olduğunu belirtmiştir. Bunların

her birini tek tek ele alarak, eleştirmenin, yeterince "zor okunan", sistematizmden uzak, yapılanmamış metninden sonra, okurlara "sıkıcı" bir yanıt dayatmak istemiyorum. Eleştirilen noktalar birkaç farklı kategoride toplandığından, bu kategoriler bağlamında eleştiriyi yanıtlayacağım.

1. Yabancı Yapıt Adlarının Türkçe Karşılıkları

Yabancı yapıtların Türkçeye çevrilmesinde özenli bir çevirmen ve yayınevinin ilkesi, o yapıt Türkçeye çevrilip, yayımlanmışsa, Türkçe baskısında kullanılan adı, çevrilmemişse, en güvenilir ansiklopedilerde kullanılan adı kullanmaktır. Bunun nedeni de, söz konusu yapıt hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyen okurun başvurduğu kaynakçada o yapıtı bulabilmesini sağlamaktır. Tek bir örnek vereyim: Goethe'nin *Wahlverwandtschaften* adlı yapıtı hakkında bilgilenmek isteyen okur, siz bu yapıtı *Birbirini Çeken Bedenler* biçiminde çevirmişseniz, Ana Britannica'ya baktığında, yazarın böyle bir kitabı olmadığını görecektir. Oysa, belli bir kaynakça birliğini gözetip de, kitabın adını *Gönül Yakınlıkları* biçiminde aktarmışsanız, aradığını bulacak ve gereksindiği bilgiyi alabilecektir. Bu yaklaşım, tamamen okura saygının bir ifadesidir. Ayrıca, bu yabancı yapıt isimlerinin doğruluğu konusu (Hidayet Bey tüm engin felsefe, siyaset bilim, vb. bilgisine rağmen nedense bunu düşünmemiş) son derece tartışmalıdır: Örneğin Platon'un *Devlet*'inin aslında kesinlikle "devlet" biçiminde çevrilmemesi gerektiğini, bu yanlış çevirinin çok vahim kavramsal hatalara neden olduğunu belirten, tartışan, savunan, çok da değerli filozoflar bulunmaktadır. Bu durum da, felsefi tartışmaların, derin çeviri ve semantik polemiklerinin yerinin ayrı olduğunu unutmayıp, kaynakça amacıyla belirtilen bir adın, mevcut başvuru ortamlarında kullanılan biçimiyle verilmesini gerektirir.

Eleştirmenin, *Köylüler Savaşı, Guillaume d'Orange, Poor laws, Millenium'culuk, Objec-tion aux méditations, Passion de l'âme, Two Treaties, ultramontanizm,* (metinde, Hidayet Okçugil'in dediği gibi *ultramontain* gibi bir sözcük geçmiyor; ya yanlış okumuş ya da yanlış yazmış olmalı) *Le gai savoir, La généalogie de la morale, Wahlverwandtschaften* ve *Meici Devrimi* konusundaki eleştirileri, bu bağlamda, tamamen mesnetsizdir. Bir özensizlikten değil, tersine gerekli özenin gösterilmesinden kaynaklanmaktadır. Buna karşılık, Occam, Padoie ve bir de, (Diderot, d'Alembert Ansiklopedisi anlamında) *Ansiklopedi* adlı yapıtın, sonraki bir sayfada *Encylcopédie* olarak yazılmış olması editöryel bir hatadır. Bu hata da, son provalara kadar editöryel çalışmayı ben yaptığımdan, bana aittir. Okurlardan özür dilerim. *Ansiklopedi* konusunda küçük bir not: Yapı Kredi Yayınları'nın 1995 programında yer alan bu yapıt Türkçeye "Ansiklopedi" olarak çevrilmiştir; okurların böyle yazıldığı takdirde, yapıtı herhangi bir *ansiklopedi*yle karıştıracağını iddia etmek ise okura saygısızlıktır.

2. Türkçe İfadeye İlişkin Eleştiriler

Bu konuda, söze Hidayet Okçugil'in bir sorusunu yanıtlayarak başlayacağım. "Yurtdışında geçen bunca seneden sonra Türkçemi unutmuş muydum?" diyor Hidayet Bey. Bunun bir "unutma" olup olmadığını bizim takdir etmemiz zor, çünkü eleştirmenin Türkçesinin yurtdışına gitmezden önce ne düzeyde olduğunu bilmiyoruz. Ancak, ne yazık ki, aşağıdaki örneklerde göreceğimiz gibi, Türkçenin incelikleri konusunda bazı eksiklikleri var. Bir de, çevirmende eleştirdiği(ni sandığı) bir tutumu kendisi sergiliyor: Petit Robert sözlüğünü kullanmasına karşın, başka sözlüklere, özellikle de Türk

Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü ve ülkemizin saygın uzmanlarınca hazırlanmış olan bellibaşlı felsefe, toplumbilim, vb. sözlüklerine başvurmayı düşünemiyor.

– "Modernleme olumlama değil diyalogdur" tümcesini ele alalım. Küçük bir belirtme: Özensizliğe tahammülü olmayan eleştirmenimiz, kitabın 12. sayfasındaki bu tümceyi kopye etmekten bile âciz, yanlış kopye ediyor; aslı "modernlik olumlama değil diyalogdur" olacak. Olumlama ile iddia arasında hiçbir temel anlam farkı yoktur. Bu sözcüklerin, Orhan Hançerlioğlu'nun Felsefe Sözlüğü ile Türk Dil Kurumu'nun Türkçe sözlüğü'ndeki karşılıklarına bakmak bunu görmek için yeterlidir.

– *Normalleştirme,* çevrilmeden bırakılmış bir sözcük değildir "normal hale getirme" anlamını taşır. "Normal" sözcüğünün Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ndeki karşılığı da "kurala uyan" olduğuna göre hiçbir anlam yanlışı yoktur. Anlaşılan Hidayet Bey, "normal"in, "sıradan, olağan" biçimindeki ilk anlamı dışında, daha incelikli bir ikinci anlamı olduğunu bilmemektedir. Bilmemek değil, kaynakçaya bakmamak ayıp!

– Rousseau'nun "Vivaire Savoyard"ı. Yine bir ön belirtme: Hidayet Okçugil şöyle bir tümce kullanıyor: "Metnin çevirisinde bahsedilmemesine rağmen, Rousseau'nun ünlü 'Vivaire Savoyard'ından, Savua'lı Papaz yardımcısı olarak bahsedilmektedir." Siz bu tümceden bir şey anlıyor musunuz? 'Metnin çevirisinde bahsedilmeyen ....'den bahsedilmektedir.' türü bir ifade, başka dillerde olabilir mi bilmiyorum ama Türkçede olamayacağından eminim.. Ele verir talkını... meselesi. Ayrıca, tüm Fransızca sözlüklere baktım "vivaire" diye bir sözcük bulamadım, ama "vicaire" var tabii (bir kez daha eleştirmenin özensizliğini görüyoruz; yazdığı mektubu okumadan yollamış herhalde). "Yardımcı"yı beğenmeyen ve yerine "naip"i öneren eleştirmen, Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü'ne baksaydı, "naip" teriminin günümüz Türkçesinde yalnızca "kral naibi" anlamında kullanıldığını görecekti. Ayrıca, en basitinden günlük Türkçeyi düşünecek (ya da unutmamış) olsa "yardımcı"nın tam da temsil yetkisine sahip kişi olduğunu anlardı. Başbakan yurtdışına gittiğinde, kendisini ülkede kim temsil ediyor sizce, "naip"i mi, yoksa "yardımcısı" mı?

– *Site:* Metin bağlamında kullanılan anlamıyla Türkçede yaygın ve bilinen bir terimdir. En azından lise sosyal bilimler düzeyinde bilgisi olan bir okurun –ki A. Tou-raine'in okur kitlesi ortaokul çocukları değildir– bunu bilmemesi olanaksızdır. Bu arada küçük bir not: Site'yi, eleştirmenin önerdiği gibi, *devlet* olarak çevirdiğiniz takdirde, yıllardır toplum bilimleri ve felsefe alanında süregiden bir polemiğe girmek zorunda kalır, site'nin kesinlikle devlet olmadığını savunan, tarihçisinden, toplumbilimcisine pek çok saygın düşün adamını karşınıza alırsınız.

– *Eleştirel Fransız Devrimi Sözlüğü:* "Eski Fransız Kültür Ataşesi" doğrultusunda bir zincirleme isim tamlamasıdır. Nasıl ki "Eski Fransız Kültür Ataşesi", Fransa'nın eskimiş kültürünün ataşesi anlamına gelmiyorsa, Eleştirel Fransız Devrimi Sözlüğü de, eleştirmenin "alay" ettiği gibi "eleştirel bir devrimin sözlüğü" anlamına gelmez. Bu arada, Hidayet Bey "Fransız Devrimi'nin eleştirel olduğunu bilmiyordum" demekle sözcük oyunu yapma uğruna, bilgisizliğini ele veriyor: Devrim, tanımı gereği bir düzenin yıkılması olduğuna göre, tabii ki tüm devrimler eleştireldir! Değil mi?

– *Evrendoğum:* Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü'nde *kozmogoni'*nin karşılığı "evren doğumu" olarak verilmiştir. Felsefe sözlüklerinde, "evrendoğum" sözcüğü kullanılmaktadır. Dolayısıyla, "evrendoğum" sözcüğü yanlış değildir. Hidayet Bey, bunu beğenmeyip, yerine başka bir terim üretmek istiyorsa, bunu kendi yazıları ya da çevirilerinde yapabilir ama bu durum, sözlüklerdeki bir terime "yanlış" etiketini yapıştırma hakkını kendisine vermez.

– *Le soulier de satin:* Saten, Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü'nde mevcut olduğuna göre *Türkçe*dir. Nitekim, bir kadın iç çamaşırı mağazasına gidip de tezgâhtara "canfes çamaşırlarınızı görebilir miyim?" derseniz, hiçbir yanıt alamazsınız; "saten" demenizi tavsiye ederim. Acaba Hidayet Okçugil yurtdışına gitmeden önce "canfes" terimi daha mı yaygındı, diye çevremdeki iyice yaşlı kadınlara danıştım. Onlar da, hep "saten" sözcüğünü kullanmışlar.

– *Numen* sözcüğünü neden açıklamadığıma gelince; Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü'nde (2. Cilt, s. 1093) açıkça yer alan bir sözcüğü açıklamam gerektiğini bilmiyordum. Bu mantıkla yola çıkarsak, her sözcüğü açıklamamız gerekir. Bunun *olay* biçiminde aktardığım ve parantez içinde *fenomen* olarak belirttiğim sözcükle bağlantısına gelince, sanırım şu örnek Hidayet Bey için iyi bir yanıt oluşturur: *Arabalı vapur* sözcüğünü kullanırken parantez içinde *feribot* diye belirtebiliriz, bu ille de daha sonra kullandığımız *tren* sözcüğünü uzun uzun açıklamamızı gerektirir mi?

– *Agent:* Birinci anlamı amil olarak terimcede belirtilmiş; kimi zaman *memur* anlamına da gelir' diye bir ek yapılmıştır. Bu da kesinlikle yanlış değildir: Örneğin "agent de police"i Türkçe'ye "polis amili" olarak çeviremezsiniz çünkü bu sözcük tam da "polis memuru" anlamını taşır.

– *Muamma kişilik* terimi de dilin incelikli kullanımından kaynaklanmaktadır. Özellikle de "muamma" sözcüğü isim halinde olmakla birlikte "muamma karakter", "muamma kişilik" türünden tamlamalarda sıklıkla kullanılmaktadır.

– S. 161'deki "yerine genel ilkelerin konması" gerçekten de yanlış bir ifadedir. "... konulması" olmalıdır.

3. Çeviri Yanlışları

a) Eleştirmen birinci tür diye adlandıracağımız "yanlış"ları, ya metnin aslında, yanında parantez içinde Fransızcası belirtilmiş olan sözcüklerde, ya da, kitabın sonundaki terimcede saptamıştır. Bir genel ilkeye daha değinmek zorunda kalacağım: bir çevirmen, kullandığı bir sözcüğün yanında yabancı dildeki karşılığını ya da Türkçedeki bir başka karşılığını vermişse; yine aynı biçimde, çevirdiği kitabın sonuna bir terimce koyarak, kullandığı birtakım kavramsal sözcüklerin, hem yabancı dildeki karşılıklarını, hem de ayrıntılı sözlük anlamlarını aktarmışsa bunun bir tek anlamı vardır: "Bu bağlamda başka bir karşılık da kullanılabilirdi, ben bunu tercih ediyorum, okurun anlayabilmesi ve herhangi bir başka kavramla karıştırmaması için de anlamını açıklıyorum." Tabii "çalakalem" bulduğu karşılığı yazıp işin içinden çıkacağına böylesi bir emek vermek de, çevirmenin, bir yandan kendisine güvendiğine, öte yandan da okura duyduğu saygıya işaret eder. Tabii anlayana!

Dolayısıyla, *karşı-modernist* (anti-moderniste), *a-historique, acquisivite, yüksek*– öneki (hyper-sanayii ve hyper-modernlik bağlamında), *proto-* öneki, *araçsalcılık* (instrumentalisme), *olay* (phénomène) terimlerinde hiçbir yanlış söz konusu değildir. Herhangi bir çevirmeni "neden *toplumbilim* yerine *sosyoloji* kullanıyorsun?" diye eleştiremezsiniz. Siz de çeviri yapar ve "toplumbilim" terimini kullanırsınız. O kadar.

Ne var ki, bu tür sözcüklerden bazılarına getirdiği eleştirilerde, Hidayet Bey yine önemli "özensizlikler" yapmış, belirtmeden geçemeyeceğim:

– S. 207. *Tiers-état*'yla ilgili dipnotta, bu sözcüğün bire bir (etimolojik) sözlük anlamı verilmiştir. *Estat* ve *stare* kökeninden gelen bu "ilk" anlam da *durum*'dur. Sözcüğün tarihsel bağlamındaki anlamı S. 32'deki dipnotta belirtilmiştir. Ama mektubundan

anlaşıldığı üzere Hidayet Bey bu kitabı okuyacağına "H. Tufan'ın ne gibi yanlışlarını bulurum" diye karıştırmış ve belli ki S. 32'ye bakmamış.

– S. 133. A-historique – tarih-dışı olarak karşılanmıştır. "A", önekinin, kimi yerlerde "olmayan"la karşılandığı bilinmektedir. Ancak bu, tamamen bilinçli bir seçimdir, nedeni de "a" önekinin "olmayan"la karşılanması durumunda "non" önekiyle karıştırabilir olmasıdır: Örneğin "non-social" ve "asocial" sözcüklerinde olduğu gibi. Nitekim Hidayet Bey, "a" önekinin semantik olarak "hayır-" olduğunu söylerken, gerçekten de ayrımı çok güç olan bu iki öneki "a- ve non-" karıştırmaktadır.

– Eleştirmenim *hyper* önekinin açıklamasını yapma zahmetine girmiş. Gereksizdi. Bu önek, kitabın arkasındaki terimcede tarafımdan açıklanmıştı. Bu durumda, acaba metin içinde neden iki bağlamda "yüksek" kullanılmış, eleştirmenin bir durup düşünmesi o kadar mı zor? Açıklayayım: Bu tercihin birinci nedeni, hyper'i "üzeri" olarak kullanırsak, "sanayi üzeri toplumu" gibi bir terimin Türkçede pek anlamlı bulunmamış olmasıdır; ayrıca hiper önekinin Türkçede pekâlâ "yüksek" olarak kullanıldığı durumlar olduğu da düşünülerek bu terim üretilmiş ve kullanılmıştır. Örneğin, doktora gittiğinizde "sizde tansiyon üzeri ya da tansiyon ötesi" var demiyor; yine aynı biçimde, "1995'te enflasyon üzeri bekleniyor" diye bir şey duyulmuyor; ama yüksek tansiyon, yüksek enflasyon hiç de dilimize ve gündelik kullanımımıza yabancı olmayan kavramlar. Nitekim S. 209'da bu öneki seçmemin asıl nedeni de kullanıldığı bağlamda, tıpkı "yüksek tansiyon" ya da "yüksek enflasyon"da olduğu gibi, yalnızca bir durumun "ötesi" ya da "üzeri"ni belirtmesi değil, o durumun "tehlikeli" bir sınırda olduğu, bir "hastalık" haline geldiği anlamını içermesidir.

Hidayet Okçugil, kullandığım terimleri "yanlış" olarak nitelerken, çeşitli yerlerde benim kullandığım karşılığın ikinci bir anlamla karıştırılabileceğini belirtmiş. Ve tabii, bir kez daha çifte standart eğilimini sergilemiş (çevirmen "kırarsa ceza", eleştirmen "kırarsa kaza"!): 1) olay, *évènement*'la karışabilirmiş (niye karışsın, parantez içinde *fenomen* diye belirtilmiş; okuru bu kadar mı aptal yerine koyuyorsunuz?); yerine ne öneriliyor? *Olgu*. Olgunun Fransızcası ise hiç tartışmasız biçimde *fait*'dir; yani olgu derseniz fait ile karıştırılır. 2) *Araç, intrument* olamazmış; *moyen* ile (asıl karşılığı yöntem, yordam) karıştırılırmış; yerine ne öneriliyor. *Alet*. Pekiyi bu durumda Fransızca *outil*'i (yani, gerçek anlamıyla *alet*'i) bir şeylerle karıştırmıyor musunuz?

b) Eleştirmenin bulduğu ikinci tür yanlışlar "olsa olsa"dan hareketle yanlış olduğunu tahmin ettiği şeylerdir.

– Grotius'un "eğer hiçbir daire mevcut olmasaydı, dairenin çapları sürekli birbirine eşit olurdu" olarak çevrilen deyişinin özgün metindeki karşılığı "si aucun cercle n'existait, les rayons du cercle ne cesseraient pas d'être égaux"dur. Metin içinde yerine oturtulursa, yani öncesindeki ve sonrasındaki fikirler anlaşılmışsa, bu cümlede insanı isyan ettirecek bir şey olmadığı (varsa da Grotius'tan kaynaklanıyor), yalnızca, ancak ince bir zekânın kavrayacağı mantıksal bir ilintinin bulunduğu görülecektir.

– Kitle tüketimi, "consommation de masse"ın karşılığıdır. Eleştirmenin belirttiği "kitlesel tüketim" ise Fransızcada "consommation massive"in karşılığıdır. İkisi arasındaki nüansı anlamanın kolay olmadığını biliyorum; "eleştiri günlüğü" ile "eleştirel günlük" arasındaki nüans da aynı türdendir. Bunu anlamak için de, felsefe, siyasal bilim, vb. bilgisi bir yana, Türkçe bilgisi gerekir. Tabii "kitle tüketimi"nden "kitlenin tüketildiği"ni anlayan kişinin de ya iyi niyetinden ya da zekâ düzeyinden kuşku duymamak elde değildir.

– S. 46'daki tümceyi, Fransızcasıyla birlikte aktarıyorum: "Les modernistes ont bonne conscience: ils apportent la lumière au sein des ténèbres et font confiance à la bonté naturelle de l'homme, à sa capacité de créer des institutions raisonnables, et surtout à son intéret, qui l'empéche de se détruire et le conduit à la tolérence et au respect de la liberté de chacun". Çevirisi: "modernistlerin vicdanları rahattır: Onlar karanlığı aydınlatır, insanın doğal iyiliğine, mantıklı kurumlar yaratabilme yeteneğine, özellikle de, kendi kendisini yok etmesini engelleyip, onu hoşgörüye ve herkesin özgürlüğüne saygıya götüren, çıkarına güvenirler." Hidayet Okçugil, buradaki "çıkar" sözcüğünün yanlış olduğunu "olsa olsa", "çıkarını savunmasına" olacağını söylüyor. Yanılıyor. Fransızca bilenler, bu cümlede "savunma"yla ilgili hiçbir şey olmadığını göreceklerdir. Tabii, Grotius'un deyişlerini "isyan ettirici" bulan, Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü'ndeki sözcükleri beğenmeyip "bunlar Türkçe değildir" diyen eleştirmen, burada da "Alain Touraine yanlış yazmış" diyebilir!

5) Editöryel Yanlışlar

Eleştirmenin belirttiği kimi editöryel hatalar gerçekten vardır. Kaynakça'da bazı bilgilerin ("sous la dir. de") gibi, bilgisayar düzeltim programındaki bir hata sonucu çevrilmemesi gibi, keza "temsilci (demokrasi)" sözcüğünde dizgi hatası yapılmıştır; doğrusu "temsili"dir (bu arada, Hidayet Okçugil de "temsilçi" diye yazarak, bir "dizgi" hatası yapmış.)

Buna karşılık, S. 84'teki "kulüp" sözcüğünde herhangi bir (eleştirmenin deyimiyle) "tertib" hatası yoktur; Türk Yazım Kılavuzu'na göre bu sözcük "kulüp" olarak yazılır. Bu arada, yine aynı kılavuza göre "tertib" de "tertip" olarak ("tenkid"de "tenkit" olarak) yazılmalıdır.

6) Diğer Yanlışlar

Eleştirmenin bulduğu "diğer" yanlışlar, ne yazık ki, ya metni anlamamış olduğunu açığa vuran ya da kendi bilgisizliğini ele veren ipuçlarıdır.

– S. 62'deki *zamansallık,* temporalité'nin karşılığıdır. Burada "sonluluk ve zamansallık" olarak kullanılmasının da işaret ettiği gibi, "zaman içinde yer alma" anlamında değil, "zamana bağlı olma", yani "sonsuzluk"un karıştı olarak kullanılmıştır.

– *Le sacré,* kutsallık değil "kutsal olan"dır; tıpkı le politique"in siyaset değil "siyasal olan", l'économique"in, iktisat ya da ekonomi değil "iktisadi (ya da ekonomik) olan" olması gibi. Bu çok ince ayrımlar, Fransız diline (ve olasılıkla diğer Batı dillerine) de toplum bilimlerinin gelişmesiyle birlikte yeni girmiştir. Eleştirmenin, bu dallardaki bilgisi de tarih bilgisi kadar engin olsaydı, nüansı anlar, "kutsal olan"ın mutlaka bir eşya olacağı türünden yorumlardan da kaçınırdı.

– *Batılı modernleşme* teriminin yanlış olmasına ve yerine *Batı'nın modernleşmesi'*nin önerilmesine gelince, sosyoloji dalında eğitim veren bir kurumda çalışan eleştirmenin bu talihsiz "tenkid"i hiç yapmamasını tercih ederdim: "Türkiye, İslam ülkeleri arasında Batılı modernleşmenin simgesi haline gelmiştir" türünden bir cümleyi Hidayet Okçugil'in önerdiği biçimiyle düşünebiliyor musunuz? "Türkiye, İslam ülkeleri arasında Batı'nın modernleşmesinin simgesi haline gelmiştir" olurdu. Çok hoş doğrusu!

– *Serf arbitre:* Bağlamında, "protestanlıktaki *köle irade"* olarak kullanılıyor. Burada, Luther'in *Köle İrade Üzerine* adlı yapıtıyla bir bağlantının kurulması söz konusu. Ama eleştirmen, hem bu incelikli göndermeyi anlamamış (halbuki kitabın ilk bölüm-

lerinde, bu yapıttan söz ediliyor), hem de "köle irade demek isterse *esclave arbitre* derdi; *bağımlı* irade olarak çevrilmeli" diyerek bir kez daha kendi kazdığı kuyuya düşüyor. Çünkü ben de, doğal olarak *"bağımsız irade* demek istese *dépendant arbitre* derdi" diye karşılık veriyorum.

– *objectivation* ve *subjectivation*'un tarafımdan kullanılan karşılıkları (nesnelleştirme ve öznelleştirme) doğrudur. Objectivation, objectiver fiilinden türetilmiş bir isimdir; bu fiilin anlamı da "nesnel hale getirme"dir. (Bu bilgi ise Petit Robert'de değilse de Petit Larousse'ta vardır. Başvuru kaynaklarını çeşitlendirmek, hele de bir eleştirmen için elzemdir.) Ayrıca, bu iki terimin, Fransızca açısından da "nevzuhur" olduğunu bilmekte yarar vardır. Bu nedenle kimi bağlamlarda *öznelleştirme* yerine *özneleştirme* anlamıyla da yüklenebilirler. Bu da, gerektiği biçimde dikkate alınmış ve çeviriye yansıtılmıştır.

– Son olarak Nietzsche'nin, kitapta (tıpkı ansiklopedilerde kullanıldığı biçimiyle *Şen Bilim* olarak çevrilen yapıtına (Fransızcası *Le Gai savoir*) eleştirmenin önerdiği karşılığı *Bilim* sözcüğünün yerine *Bilgi*'yi öneriyor ve felsefe kavramlarını katletme eğilimini iyice açığa çıkarıyor. *Savoir*'ın Türkçe karşılığı "bilme"dir, bilgi değil, çünkü *bilgi, connaissance*'ın karşılığıdır. Bu ikisini ayırt etmek içinse felsefenin elifbasını bilmek yeterlidir.

Şimdi, benim Türkçe ifadelerime karşı acımasızlığını sergileyen eleştirmenin, yukarıda belirttiklerime ek olarak iki "inci"sini aktarıyorum.

"Bu tenkid zorunludur, çünkü aslı olmadan bile bu kadar yanlış bulunabildiğine göre, varın siz bir de aslına bakıldığında ortaya çıkacak durumu."

"Bu kanun, iki cismin sahip oldukları birbirinin aynı parçacıkları sayesinde birleşme özelliklerini bildirir."

Bu arada, televizyon Türkçesi olmasa bile, kötü basın Türkçesine dikkat etmek gerektiğini de anımsatıyorum: İsmin *de* haliyle (bulunma hali eki), *dahi* anlamını taşıyan *de/da* bağlacının yazımları farklıdır. İlki, isimle birleşiktir, ikincisi ise önünde yer alan sözcükten ayrı yazılır. Örnek vereyim: Hidayet Bey'in "Birkaç kerede yön. denmiş" tümcesinin yazımı "Birkaç kere de yön. denmiş" olmalıdır.

Hidayet Okçugil'in şahsıma yönelttiği bir soruyu yanıtlayayım. Michel Foucault'nun *Cinselliğin Tarihi III. Cilt*'ini bugüne değin çevirmemiş olmamın nedeni, ne yazık ki, kendisinin umut ettiğinin aksine, yayıncıların benim gibi "felsefe, siyasal bilim, toplumbilim, vb." bilgisinden yoksun, çala kalem çeviri yapan, okuduğunu anlamayan, Fransızca bilmeyen, "tecrübesiz" bir çevirmenin yaptığı çeviriyi reddetmeleri değil – onlar hangi çevirileri reddedeceklerini iyi bilirler– yalnızca bir zaman sorunudur. Gerçekten ilgilenenlere, bu kitabın önümüzdeki günlerde yayımlanacağını duyururum.

Hidayet Okçugil'in *Modernliğin Eleştirisi*'nin redaksiyonunu ya da yeniden çevirisini yapma konusundaki önerisine gelince, her ne kadar bunun takdiri yayınevine aitse de, birkaç sayfalık mektubunda bile, en basit yazım ve Türkçe kurallarına özen göstermeyen, bilgiyle bilme ayrımından bihaber olan ve Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlük'ünü dahi kullanmaya üşenen bir redaktör ya da çevirmenle çalışmanın hiç de kolay olmayacağını belirtmek isterim.

Okurlardan, hem *Cogito*'nun bunca sayfasını işgal ettiğim hem de, Seneca'nın deyimiyle, sahip oldukları en değerli şeyi, zamanlarını aldığım için özür dilerim.

Hidayet Okçugil'e ise, derme-çatma eleştirilerle zaman yitirmek (ve yitirtmek) yerine, okura, benimkinden daha iyi çeviriler yaparak hizmet etmesini öneririm.

Bu bilgilerin ışığında takdir, her zaman olduğu gibi, okurundur, okurun olacaktır.

YÖN

HAFTALIK GAZETE

SOSYALİST KÜLTÜR DERNEĞİ KURULDU

Anayasaya Aykırı Kanunlar Fikir Hürriyetini Boğuyor!.

Fikir suçlusuna KELEPÇE

AVŞAR TiMUÇiN ve Doç. ADNAN BENK

BU SAYIDA

Türk Sosyalizminin ilkeleri

Yazan:

Şevket Süreyya AYDEMİR

Yön Dergisinden Seçmeler: 1960'lar Türkiye'sinde Bir Anatomi Dersi

Yön dergisi, zamanla çekirdek anlayışı *Yön Hareketi* diye de adlandırılan, 1960 askerî ihtilâli sonrası çıkmış haftalık bir yayın organı. Yeni bir dönemin başladığını gösteren bütün işaretleri taşıyor derginin koleksiyonu. Doğan Avcıoğlu'nun önderliğinde, günümüzde bambaşka yönlere savrulmuş pek çok aydının, o güne dek Türkiye'de açıklıkla işlenmemiş temalar üzerinde fikir ürettiğini görüyoruz 30 yıl öncesinin nüshalarına bakarken. Kimler yok ki geniş yazı kadrosunda? Mümtaz Soysal, Çetin Altan, İlhan Selçuk, Niyazi Berkes, Sadun Aren, İdris Küçükömer, Nimet Arzık, İlhami Soysal, Fethi Naci, Memet Fuat, Muzaffer Erdost, Yaşar Kemal, Şevket Süreyya Aydemir adına en sık rastlanan imzalar. En sık üzerinde durulan konular: Sosyalizm, İşçi hareketleri, Sendikacılık, Liberalizm, Devletçilik.

Yön'den bir seçmeyi yayına hazırlamak üzere koleksiyonu tararken, bugünün Türkiye'sinin sorunlarına ışık tuttuğunu sandığım örnekleri seçme çabasına girdim. Siyasal atmosferi, ekonomik felsefeleri, kültürün, toplumsal ve gündelik yaşamın kesitlerini en iyi yansıttığına inandığım metinleri biraraya getirmek amacıyla farklı imzalara yöneldim. Şu görülecektir: İnsanlar ve *durum* hem çok değişmiştir, hem de pek az değişmiştir.

Yön taramasıyla *Cogito*'da yeni bir bölüm açılıyor: Her sayımızda, değişik anlayışları yansıtan eski dergi koleksiyonlarından bu tür seçmelere yer vermeyi sürdürmek istiyoruz.

E.B.

Bildiri

YÖN gazetesi etrafında toplananlar, inandıkları ve savunacakları fikirleri, gazetenin ilk sayısında yayınlanacak ortak bir bildiriyle okuyucularına ve Türk kamuoyuna açıklamayı bir ödev bildiler. Hazırlanan bildiri, Türk toplum hayatının çeşitli kesimlerinde görev almış kimselere danışılarak, onların fikirleri gözönünde tutularak meydana getirildi. İmzalayanların bir kısmı, ilk metinlerdeki noktalar hakkında düşündüklerini ve tekliflerini belirttiler. O şekildeki, bugün okuyuculara sunulan nihaî metin, altında imzası bulunanların ortak inançlarını ve üzerinde anlaşmaya vardıkları ortak zemini ifade etmektedir.

Aslında, aynı inançların çok daha geniş bir kütle tarafından da benimsendiğine eminiz. Bu sebeple Yön, imza kampanyası açıyor. Bildirideki inançları benimseyen okuyucularımızdan ricamız, toplum hayatının hangi kesiminde bulunurlarsa bulunsunlar, öğretmen, memur, yazar, subay, öğrenci, iş adamı, sanatçı, mühendis, politikacı, sendikacı, çiftçi vs. olarak bu ortak görüşlere katılıyorlarsa, imzalarını, okunaklı ad ve soyadlarıyla mesleklerini de belirterek, YÖN'ün Ankara adresine göndermeleridir. İmzalar, önümüzdeki sayıdan itibaren, elimize geçiş sırasına göre yayınlanacaktır.

Bildiri, metinde de belirtildiği gibi, olumlu tartışmalara yol açmak amacıyla da yayınlanmıştır. Bu bakımdan, bildirideki görüşleri bütünüyle benimsemeyen, bütünü yahut şu veya bu bölümü hakkında kendi inançlarını belirtmek isteyen okuyucularımızdan da ricamız, bunları, mümkün olduğu kadar kısa olarak bize bildirmeleridir. İkinci sayıdan itibaren, "YÖN'E MEKTUPLAR" köşemiz kendilerine açık tutulacaktır.

İmzalarını veya görüşlerini bildirmek isteyen okuyucularımız, zarfların üstüne "BİLDİRİ" diye yazdıkları takdirde işlerimizi kolaylaştırmış olacaklardır.

Türk halkının, çok çetin iktisadî, siyasî ve sosyal meseleler ortasında, kendisini bütün özlemlerine kavuşturacak bir yön aramakta olduğu bu günlerde, toplum hayatının çeşitli kesimlerinde görev almış olan bizler, altına imzalarımızı attığımız bu bildiri ile, ortak inançlarımızı açıklamayı doğru bulduk. Böyle bir bildirinin meselelerimizi çözmekte faydalı olabilecek olumlu tartışmalara yol açacağını düşünüyoruz.

1. Atatürk devrimleriyle amaç edinilen çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmanın, eğitim davasını sonuçlandırmanın, Türk demokrasisini yaşatmanın, sosyal adaleti gerçekleştirmenin ve demokrasi rejimini sağlam temeller üzerine oturtmanın, ancak, iktisadî alanda hızla kalkınmakta, yani millî istihsal seviyesini hızla yükseltmekte göstereceğimiz başarıya bağlı olduğuna inanıyoruz.

a) Atatürk devrimlerinin amacı olan Batılılaşmak, en geniş anlamıyla, Batının istihsal seviyesine yaklaştığımız ölçüde gerçekleşebilir. Türkiye'deki istihsal seviyesi yükseldikçe, memleketin sosyal yapısı değişecek, şehir-köy ikiliği ortadan kalkacak, imkânlar genişleyecek ve Batı uygarlığının temeli olan akılcı düşünce kütlelere yayılacaktır.

b) Ne kadar çok gayret sarf edilirse edilsin, düşük bir istihsal seviyesiyle, kütlelerin kültür seviyesinde esaslı bir yükselme sağlamak hayaldir. İşsizlik, açlık, çıplaklık, soğuk ve sefalet, kütlelerin eğitime yönelmesini engelleyecek, yaşama içgüdüsü, öğrenme merakından daha ağır basacaktır.

c) Demokrasi, her şeyden önce, insan haysiyetine dayanan ve insanı üstün değer sayan bir rejimdir. Açlığa, işsizliğe, evsizliğe çare bulamayan bir rejimin, ne kadar üzerinde titrersek titreyelim, demokrasi olmaktan çıkması ve bir gün çökmesi tabiîdir. Türk demokrasisinin yaşatılması, açlığı, işsizliği ev evsizliği ortadan kaldıracak yüksek bir istihsal seviyesine götüren yolları bulmakla mümkün olabilir.

d) Milli gelirin hızla artmasına önem vermeyen bir sosyal adalet politikası da, yoksulluğun bölüşülmesinden öteye geçemeyecektir. Buna karşılık, sosyal adalete yer vermeyen bir kalkınma politikası başarısızlığa mahkûmdur. O halde, sosyal adalet politikasının başlıca araçlarından biri de istihsal seviyesinin yükseltilmesi olmalıdır.

2) Bugün Türk toplumuna yön verebilmek durumunda bulunan öğretmen, yazar, politikacı, sendikacı, müteşebbis ve idareci gibi kimselerin, belli bir kalkınma felsefesinin ana hatları üzerinde anlaşmaya varmalarını zarurî sayıyoruz.

a) Yirminci yüzyılda, haberleşme araçlarındaki gelişme sonucunda, kütleler başka memleketlerdeki veya başka tabakalardaki yüksek hayat standardının varlığını öğrenmekte ve asıl önemlisi, bu standarda erişmenin mümkün olduğunu görmektedir. Yoksulluğumuz, bu yüzden, artık daha ıstıraplı bir şekilde hissedilmektedir. Hızlı nüfus artışı ve meselelerimizin bu artışa uygun bir tempo ile ele alınmayışı, durumu daha da ağırlaştırmıştır.

Türkiye, bugün, ciddi bir iktisadî ve sosyal buhranın içindedir. Sosyal buhran, iktisadî buhranın tabiî bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Geri bir tarım, artan ithal ihtiyacımızı karşılayacak kaynakları sağlamak şöyle dursun, hızla çoğalan nüfusun beslenme ihtiyacını bile karşılayamamaktadır.

Topraksızlık, artan nüfusu şehirlere doğru itmekte, şehirlere akan bu nüfusa iş ve mesken sağlanmasında güçlük çekilmektedir. Köklü tedbirler alınmazsa, gecekondu ve işsizlik, önümüzdeki yıllarda millet hayatının tehlikeli bir yarası haline gelerek sosyal ve siyasî düzenin bozulmasına yol açabilecektir.

Hızlı nüfus artışı yüzünden, Türkiye nüfusunun yarısını 18 yaşından küçük gençler teşkil etmektedir. Son olayların da açıkça ortaya koyduğu gibi, çığ halinde gelen bu gençlerin büyük bir kısmına okul ve sağlam bir gelecek sağlamak mümkün olamamaktadır.

b) İşin en hazin tarafı, Türkiye'nin kaderine hâkim olabilecek durumda bulunan çevrelerde, karşı karşıya bulunduğumuz çetin meselelerin şuuruna henüz varılamamış olmasıdır. Bu çevrelerce benimsenen ve uygulanabilecek olan bir kalkınma felsefesi yoktur. Kalkınmanın anlamı bütün genişliği ile anlaşılamamıştır. Köklü reformlara girişmeden kalkınmanın başarılamayacağı ve buna karşılık, kalkınma sonucunda toplum düzenine, insan davranışlarına bazı değişikliklerin geleceği unutulmaktadır. Bu yüzden, hem kalkınma istenmekte hem de köklü reformlara karşı konulmakta ve yeni davranışlar yadırganıp kötülenmektedir. Böyle bir tutumun sonucu olarak, toplum hayatının gidişinde söz sahibi bir çok kimse, dış yardımların biraz genişlemesiyle, turizmin geliştirilmesiyle, sebze ve meyva ihracının artmasıyla kalkınma davasının çözülebileceğine içten inanmaktadırlar.

c) Türkiye'nin kalkınmasını belli bir amaca yöneltmek, siyasî iktidarın emrinde teknik bir organ olan Devlet Planlama Teşkilatının yetkisini aşan bir iştir. Gerçi, memleketin seçkin uzmanlarını bir araya getiren Devlet Planlama Teşkilatı bir kalkınma stratejisi çizerek, bu yolda ilk gayreti göstermiştir. Ama bunu yeter saymamak gerekir. Yapılacak planların yön kazanması ve başarıya ulaşması, ancak Türk toplumuna yön verebilecek durumda bulunan çevrelerin açık bir kalkınma felsefesi üzerinde anlaşmalarıyla mümkün olacaktır.

3. Kalkınma felsefemizin hareket noktaları olarak, bütün imkânlarımızı harekete geçirmeyi, yatırımları hızla arttırmayı, iktisadî hayatı bütünüyle planlamayı, kütleleri sosyal adalete kavuşturmayı, istismarı kaldırmayı ve demokrasiyi kütlelere maletmeyi zarurî sayıyoruz.

Varmak istediğimiz bu amaçlara yeni bir devletçilik anlayışıyla erişebileceğimize inanıyoruz.

a) Türkiye'nin iktisadî hayatında özel teşebbüsü ve devlet teşebbüsünü birlikte yaşatan karma bir sistem kalacaktır. Fakat, ağırlık merkezi özel teşebbüs olan bir iktisadî sistemin, bugünkü yapısıyla Türkiye'yi, hızla ve sosyal adalet içinde çağdaş uygarlık seviyesine eriştirebileceğini sanmıyoruz. İktisat iliminin ve tarihin ışığında, inanıyoruz ki, özel teşebbüse dayanan kalkınma yavaştır, ıstıraplıdır, israflıdır ve sosyal adaletle bağdaşması, az gelişmiş bir memlekette, imkânsızdır. Böyle bir kalkınma, siyasî gücü geniş ölçüde iktisadî güce tabi kılması yüzünden demokratik de değildir.

b) Özel teşebbüs kâra dayanır. İktisadî sistemin itici kuvveti kârdan ibaretse, kalkınmanın çok yavaş bir tempo ile gerçekleşmesine, gelir dağılışındaki adaletsizliklerin artmasına, "her mahallede bir milyoner" felsefesinin yerleşmesine, milli servetin en faydalı işlere değil, en kârlı işlere akarak israf edilmesine, durgunluğun ve işsizliğin sık sık başgöstermesine katlanmak gerekir. Günümüzde, hiçbir az gelişmiş memleket bunları göze alamaz.

Batı memleketlerinin kalkınmaları sırasında, çok elverişli şartlara ve sömürgeciliğe rağmen, gelişme, yavaş, israflı, sıkıntılı olmuş, liberal, fakat gücünü genel oydan almayan idareler altında gerçekleştirilmiştir. Ancak yirminci yüzyılda esas itibariyle istihsal seviyesinin yükselmesi sayesindedir ki, Batı memleketlerindeki iktisadî sistem az çok tatmin edici şekilde işleyebilecek hâle gelmiştir. Bununla birlikte, Batı sosyalist partileri, düşünürleri ve hattâ liberal eğilimli siyasetçiler, kendi memleketlerindeki iktisadî sistemin israflı olduğunu, zarurî ihtiyaçları ihmal ettiğini, hızlı bir gelişmeyi ve sosyal adaleti sağlamak bakımından da yetersiz kaldığını delilleriyle belirtmektedir.

c) Bu sebepledir ki, günümüzün gerçeklerine uygun yeni bir devletçilik anlayışını Türkiye için zarurî sayıyoruz. Ayrıca, özel teşebbüsün mutlaka verimli, devlet teşebbüsünün de mutlaka verimsiz olduğu şeklindeki yaygın düşüncenin, sağlam delillere dayanmayan ve geniş bir propaganda ile beslenen bir inanç olduğunu belirtmekte fayda görüyoruz. Verimli çalışma imkânlarına kavuşmak için, meselâ İngiltere ve Fransa'da, bazı sanayi kollarının devletleştirilmesine gidildiğini hatırlatmak isteriz.

Birtakım devlet işletmelerinin verimsiz kalış sebeplerini, devletçilikte değil, aksine yeter derecede devletçi olmayışımızda ve devletçiliği sistemli bir şekilde uygulayamayışımızda aramak gerektiğine inanıyoruz.

4. Yeni devletçiliği, yukarıda belirttiğimiz amaçlara erişmek için mutlaka başvurulması gereken şuurlu devlet müdahalesi şeklinde anlıyoruz.

a) Kalkınmayı hızlandırmak maksadıyla millî tasarrufun çoğaltılması ve millî gelirdeki artışların önemli bir kısmının tasarrufa yöneltilmesi, ancak, geniş ölçüde ve bilgili devlet müdahelesiyle başarılabilir.

Bellibaşlı tasarruf kaynaklarından biri olan vergilerde verimin artırılması, devletçilikle mümkündür. Çağımızda, vergilerde adalet şarttır. Fakat vergi adaletini sağlamak maksadıyla yüksek gelirlerden alınan vergilere karşı bugün yöneltilen en önemli itiraz, bunların yatırımları azaltmasıdır. Devletçilik, millî tasarrufu yatırımlara yönelttiği için, bu itirazı önler. Bundan başka, devletçilik, kalkınmanın nimetleri ve külfetleri arasında denge yaratarak, tasarruf fikrinin geniş halk kitlelerince benimsenmesini kolaylaştırır. Ayrıca, devlet işletmelerinin kazançları, vergi yoluna sapmadan sağlanan önemli bir tasarruf kaynağı olur.

Yatırım imkânlarını artırmak maksadıyla, boş duran işgücünün istihsale yöneltilmesi de, devletin demokratik, fakat planlı teşkilatlandırma gücü sayesinde mümkün olabilecektir.

b) Bugünkü imkânlarımızla, daha iyi bir teşkilat ve idare içinde şimdikinden çok daha fazla ve çok daha verimli şekilde yatırım yapmanın mümkün olduğuna inanıyoruz. Bunun için, iktisadî hayatı bütünüyle planlamak şarttır. Plan, iktisadî hayatı istenen amaçlara zamanında ve bütünüyle yöneltmeye imkân verecek yetkilerle araçları da beraberinde getirmelidir. Bunu sağlayacak bellibaşlı şartlardan biri de, iktisadî hayatın çeşitli kesimlerine hâkim olan kilit sanayilerin mutlaka devlet elinde bulundurulmasıdır. Devletçiliği, ciddi bir planlamanın vazgeçilmez unsuru sayıyoruz.

c) Planlama, büyük iktisadî birimlere geçmeyi zarurî kılar. Halbuki Türkiye'nin iktisadî hayatı, tarım sanayî ve ticaret alanlarında çok ufak işletmelere dayanmaktadır. Bu bakımdan, çiftçiyi teşkilatlandırarak istihsal kooperatiflerinin geliştirilmesi, küçük sanatlarda kooperatifçiliğin yaygın hâle getirilmesi, perakende satış yerlerini azaltarak ve malların müstahsilden müstehlike geçiş yollarını kısaltarak, sanayide olduğu gibi, tarım ve ticarette de büyük birim esasının mümkün olduğu ölçüde yerleştirilmesi lüzumludur.

Devlet kesiminin yanı sıra, geniş bir kooperatif kesimi, Türk iktisadî sisteminin temelini teşkil etmelidir.

d) Devletçilik, aynı zamanda, gelir dağılışındaki adaletsizlikleri gidermek, sosyal güvenliği gerçekleştirmek, müstahsil ve müstehlikin mutavassıt bir zümre tarafından ezilmesini önlemek, bölgeler arasındaki dengesizlikleri ortadan kaldırmaya çalışmak için de en elverişli sistemdir.

Çalışmayı toplumun en yüksek değeri haline getirmek, çalışmaya dayanan kazançları yüksek seviyeye çıkarmak, devletçiliğin temel hedefidir. Kol ve kafa gücünü satarak geçinenlerin ezilmesine seyirci kalan, arsa spekülatörlerinin ve ticaret alanında istismarcı mutevassıtların haksız kazançlarına göz yuman ve bu gibilerin bir yüksek devlet memurundan, fikir ve bilim adamından fazla kazanmasına ses çıkarmayan bir sistemin yirminci yüzyılda daha fazla sürüp gitmesine imkân yoktur.

e) Devletçilik, demokratik rejimin sadece bir şekilden ibaret kalmasını önleyip, demokrasinin kütlelere malolmasını sağlayacak temel müdahale vasıtasıdır. Planlı bir eğitim seferberliğine girişmek, Köy Enstitüleriyle açılan yolu genişletmek, milyonlarca köylü ve işçi çocuğunu eğitim alanında ve memleket idaresinde herkesle eşit imkânlara kavuşturmak, yetişkinlerin eğitimi yoluyla kütlelere yükselme fırsatı hazırlamak ancak şuurlu bir devletçilikle mümkündür.

Sendikaların kuvvetlendirilmesi, ağanın yerini teşkilatlanmış çiftçinin ve kooperatifin almasını sağlayacak şekilde, toprak reformunun gerçekleştirilmesi modern devletçiliğin ödevidir ve bunlar ancak devlet müdahalesiyle başarılabilir.

Varmak istediğimiz amaçların şu veya bu noktası tartışma konusu edilebilir. Bu bildirinin yayınlanmasındaki maksat da bu çeşit tartışmalara yol açmaktır.

Bugün içinde bulunduğumuz buhranlardan kurtulmanın birinci şartını, Türk toplumunun çeşitli kesimlerinde görev almış olanların ve millet kaderine hâkim olabilecek mevkilere gelmiş bulunanların, düşüncelerini açıkça ortaya koyarak, bir temel kalkınma felsefesi etrafında birleşmelerinde görüyoruz.

20 Aralık 1961

Sosyalizmden Önce Atatürkçülük

Doğan Avcıoğlu

Sosyalist İdeal

Sosyalizm tektir ve bellidir. Bütün sosyalistler, insanların hürriyet, eşitlik ve kardeşlik ilkelerinin ışığı altında en iyi şekilde yaşamalarına ve kişiliklerini geliştirmelerine imkân verecek bir toplum düzeni kurma çabası içindedirler. Bu hedefe, sınıfsız bir toplum düzeninin gerçekleştirilmesiyle, erişilebileceğine inanırlar. Hepsi sınıflaşmaya ve insanın insan tarafından sömürülmesine yol açan kapitalizme karşıdırlar. Sosyalist düzende üretim araçları topluma aittir. Üretimin sevk ve idaresi, dağıtımı toplum tarafından yapılır. Üretimin amacı, insanların hayat seviyesinin devamlı olarak yükselmesidir.

Bunun aksini düşünenler ve istihsal seviyesinin yükselmesi sayesinde sosyal adalete nisbeten yer veren bir kapitalist sistemle yetinenler, sosyalist sayılamazlar. Yeryüzünde şu veya bu çeşit sosyalizmler mevcut değildir. Sosyalizm tektir ve ne olduğu bellidir.

Bununla beraber, çeşitli sosyalizmlerden söz edilmektedir. Batı sosyalizmi, Doğu sosyalizmi, az gelişmiş ülkeler sosyalizmi, Arap sosyalizmi gibi deyimler, bütün dünyada olduğu gibi YÖN'de de sık sık kullanılmakta, bu yüzden çeşitli sosyalizmler mevcutmuş gibi bir intiba uyanmaktadır.

Bu vuzuhsuzluk, tek ve belli olan sosyalist düzene varış yollarının çeşitliliğinden doğmaktadır. Farklı iktisadî seviyeye, farklı tarihî gelişmeye ve farklı milletlerarası şartlara sahip ülkeler, mecburen az veya çok farklı yollardan müşterek sosyalist hedefe doğru ilerlemektedirler. Çeşitlilik intibaının sebebi budur. Esasen sosyalist bir toplum düzeni, istihsal seviyesi çok yüksek ülkelerde dahi, bütün şumulüyle henüz kurulmuş değildir. Hiçbir ülke sosyalizmin dört başı mâmur şekilde gerçekleştirilmesine imkân verecek bir istihsal seviyesine daha ulaşmamıştır. Adına sosyalist denen ülkeler bile, henüz yarı yoldadır.

Batıda Sosyalizm

Önce Batı ülkelerini ele alalım: Mesela İsveç ve Norveç gibi gıpta ile baktığımız İskandinav memleketleri bile, sınıflar arasında engellerin azalmasına, gelir dağılışında nisbi bir adaletin sağlanmasına, fırsat eşitliğine hayli yaklaşılmasına ve emekçilerin iktidarı ele geçirecek bir güce erişmesine rağmen, aslında kapitalist sistemi imkân nisbetinde insanîleştirmekten öteye gidememişlerdir. Bu ufak ülkeler, sosyalist bir ekonomi ve sınıfsız bir toplum düzeni kurmak şöyle dursun, hızlı ve planlı kalkınma davasını dahi tatminkâr şekilde çözmüş değillerdir. Milletlerarası kapitalist sisteme dahil bulunan ve bu sistemden azgelişmiş ülkelerin aleyhine olarak faydalanan bu ufak memleketlerin tek başlarına sosyalizme geçmesi elbette ki imkânsızdır. Fakat bu imrendiğimiz ülkeler, daha adil bir toplum düzenine bir an önce ulaşmak için gerekli hızlı ve devamlı istihsal artışı yollarını bile bulmuş olmaktan uzaktır. Bu ülkeler, bir hayli israflı, çok yavaş ve dalgalı bir iktisadî gelişme içindedirler. İktidardaki sosyalistler, çok geniş bir özel sektöre sahip ekonominin iyi işlemesini sağlamaktan öteye tedbirler düşünmemektedir. İngiltere'de Sosyalist İşçi Partisi iktidarda iken, kapitalist sistemi islâh ile yetinmiştir. Halen Batı ülkelerindeki Sosyalist Partiler, derhal sosyalizmin kurulmasına girişmekten çok, devlet müdahalesinin ve kamu kesiminin genişlemesiyle, büyük çapta iktisadi buhranları ve işsizliği atlatmışa benzeyen kapitalist sistemin islâh yollarını aramaktadırlar.

Kapitalist gelişmenin ileri safhalarında, sosyal sınıflarda çeşitliliğin artması, "Tertiaire" ismi verilen hizmetler sektörünün devamlı genişlemesiyle işçi sınıfından farklı yaşayış ve zihniyete sahip, fakat sayıca onları aşmaya namzet bir "kravatlılar" sınıfının ortaya çıkması ve bunların yanı sıra, siyasi karar organlarında işçi sınıfının oldukça geniş ölçüde temsil edilmesi, kısmen az gelişmiş ülkelerin sömürülmesine dayanan yüksekçe bir istihsal seviyesine erişilmesi ve sosyal reformlar yoluyla işçi sınıfının bu refahtan bir dereceye kadar faydalanması gibi sebepler yüzünden işçi sınıfının eski mücadeleci hüviyetini kaybetmesi ve moda tâbiriyle az çok burjuvalaşması, Batı sosyalistlerinin hızını kesmiş ve onları hemen sosyalizmi gerçekleştirme davasından çok kapitalizmin iyi ve insani şekilde işlemesini sağlayacak ıslahat tedbirlerini araştırmaya yöneltmiştir. Batıda sosyalistlerin, üretim araçlarının geniş çapta millileştirilmesinden kaçınıp, özel sektörün ağır bastığı bir ekonominin planlanmasına ve vergi reformlarına önem vermelerinin temel sebepleri bunlar olsa gerektir. Halbuki İkinci Dünya Savaşından önce, ister ihtilâl, ister seçim yolunu seçsin, ister Marksist olsun ister olmasın, sos-

yalist partileri, kuvvetli bir işçi sınıfına ve ileri bir sanayie sahip Batıda, kapitalizmin tasfiyesi ve sosyalizmin süratle gerçekleştirilmesi davası peşindeydiler. Bugün şartlar değişmiş, sosyalizmin hızı yavaşlamıştır. Bir bocalama devresinden sonra, Batı sosyalistleri halen yeni şartlara intibak yollarını aramaktadırlar. Bununla beraber, Batı sosyalistlerinin de hedefi bütün sosyalistler gibi, sınıfsız toplum düzenini kurmaktır. Dünya çapında beklenmedik olaylar olmazsa, sanayileşmenin ileri bir safhasına varılmış olması ve burjuvazinin yerini rahatça doldurabilecek güçlü ve tecrübeli bir işçi sınıfının mevcudiyeti sayesinde sosyalizmin maddi temellerine sahip bulunan Batı ülkelerinde sosyalizm, hürriyetçi yollardan tedrici islâhat tedbirleriyle gerçekleştirileceğe benzemektedir.

Batı sosyalistlerinin kısa vadede önemli hedefi, Batı kapitalizminin iki büyük kusurunu düzeltmeye yönelmiştir: 1) Doğu Bloku memleketleri, yüzde 8-10 oranında bir kalkınma hızı sağlarken, kapitalist ülkelerin, yüzde 2-4 oranını aşamamaları ve iktisadi dalgalanmalardan kurtulamamaları, dünya rekabetinde Batının geride kalmasına yol açmaktadır. 2) Batının kalkınmasını gerçekleştiren kapitalist sistem, az gelişmiş ülkelerde tam bir fiyaskoya uğramış, dış yardımlara rağmen, bu ülkelerin sömürülmesi devam etmiştir. Sosyalistler, devlet müdahelesini arttırarak, yumuşak planlama usullerine başvurarak, dünya ham madde pazarlarını organize ederek, az gelişmiş ülkelere para ve teknik yardımı arttırarak, bugünkü kapitalizmin bu iki temel arızasını giderme çareleri araştırmaktadır.

Sovyet denemesi

Sovyetler Birliği ise, henüz yeteri kadar gelişmemiş bir kapitalizmi, temin ve Trotsky'nin "aralıksız ihtilal" teorisine uygun şekilde tasfiye ederek, burjuvazinin yerini alan işçi sınıfı diktatörlüğü vasıtasıyla sosyalizmi derhal kurma yolunu seçmiştir. Deneme, hızlı kalkınmayı sağlamak bakımından başarılıdır. Tarihin tanıdığı en zalim diktatörlerden biri olan Stalin'in demir pençesi altında, insafsız, kanlı ve yüksek maliyetli bir deneme pahasına Sovyetler Birliği, bir nesil içinde kalkınma davasını çözmüş ve iktisadi alanda dünyanın ikinci devleti haline gelmiştir. Kapitalist ülkelerle mukayese edilince, kat kat yüksek bir kalkınma hızına sahip bulunan Sovyetler Birliği, şimdi Amerika'yı geçme davası peşindedir. Fakat istihsal seviyesi bakımından henüz tam bir bolluk devresine ulaşmayan ve tarım sektöründe başarısızlıklara uğrayan bu memleket de son yıllarda atılan bazı liberal adımlara rağmen, son derece merkeziyetçi ve teferruatlı bir planın boğuculuğundan, ve yeni bir sınıf yaratmaya istidatlı olan bürokrasinin istibdadından tamamen kurtulamamış, üretimin sevk ve idaresiyle dağıtımının kütlelerce yürütülmesini sağlayacak tatminkâr bir çözüm yolunu henüz bulamamıştır. Başka bir ifadeyle, kapitalizmi tamamen tasfiye eden Sovyetler Birliği, en geniş anlamıyla hürriyetçi ve insancı olan sosyalist demokrasiyi bütün şumulüyle gerçekleştirmiş değildir. Sovyetler Birliği, rejimi insanileştirerek, hürriyetleri genişleterek ve üretimin yürütülmesi ve dağıtımında kütlelerin tam söz sahibi olmasını sağlayarak sosyalizme ulaşabilecektir.

Az gelişmiş ülkelerde Sosyalizm

Bugün sosyalizm sözü, en çok, sömürgelikten yeni kurtularak, bağımsızlıklarına kavuşmuş genç devletlerde işitilmektedir. Zayıf ve tecrübesiz bir işçi sınıfına ve ilkel bir tarıma dayanmaları dolayısıyla, sosyalizmi gerçekleştirmek bakımından en elverişsiz şartlara sahip olan bu memleketler, tek kurtuluş ümitlerini sosyalizme bağlamışlardır. İlkel Afrika'da, sosyalist olmadığını söyleyen politikacıların sivrilme şansı yok gibidir. Bizdekiler nasıl müslümanlık taslarlarsa, Afrikalı politikacılar da öyle sosyalistlik taslar. Orta Doğu'da da feodal rejimleri deviren her yeni askeri hareket radyoda sosyalist olduğunu ilan ederek işe başlamaktadır. Kast düzenini fiilen tasfiye ederek, paryaları bile henüz eşit haklı vatandaş haline getirmeyi başaramayan Nehru'nun Hindistan'ı sosyalistik etiketini iftiharla taşır. Üç bin adalı, dağınık ve asayişsiz Endonezya'da, bol masraflı seyahatleri ve gezdiği ülkelerin kadınlarına duyduğu alaka ile tanıdığımız Sokarno, sosyalizm lafını ağızdan düşürmez.

Bu ülkelerin çoğu, siyasi bağımsızlıklarını kazanmakla beraber, dünya kapitalizmine tâbi durumdan tamamen kurtulmamışlardır. İktisadî bağımsızlık olmadıkça siyasî bağımsızlığın fazla bir değer ifade etmediğini ve kapitalizmin fakirliğe ve adaletsizliğe çare bulamadığını gören bu ülkeler, Sovyet veya Küba tipi bir sosyalizme gitmemekle beraber, güçleri elverdiği ölçüde kapitalizmden uzaklaşmakta ve kapitalizmin dışında çözüm yolları aramaktadırlar. Kapitalizme hasım bir Sovyet Blokunun mevcudiyeti ve yardım elini uzatması, tarafsız bir dış politikayı seçen genç devletlerin, milletlerarası kapitalizmin nüfuzundan nisbeten sıyrılmalarını ve kapitalist olmayan çözüm yollarına yönelmelerini kolaylaştırmaktadır. Bu yönelişe biraz aceleci olarak sosyalizm ismini veren genç ülkeler, İngiliz Güyan'ından ve Hindistan'da olduğu gibi hürriyetçi ve parlamenter yollarla, Birmanya ve Orta Doğu'da görüldüğü gibi askeri idarelerle, Afrika'da rastlandığı gibi sivil, fakat otoriter rejimlerle, kapitalist olmayan bir kalkınmayı ve demokratik reformları gerçekleştirme çabasındadırlar. Hedef, kapitalist gelişme safhasını atlayarak ilkel bir kapitalizmden sosyalizme geçmektir.

Marksizmde yeri yok

Dünya sosyalistleri için, İkinci Dünya Savaşı yıllarına gelene kadar, kapitalist gelişme safhasını atlayarak sosyalizme ulaşmaya kalkışmak, davaya büyük bir ihanetti. Onlara göre sosyalizm yolu, kapitalist gelişmeden geçerdi ve sosyalizmi ancak ileri kapitalist ülkeler gerçekleştirebilirdi.

Kapitalizmin gelişme kanunlarını inceleyen Marks, üretim ilişkileriyle mülkiyet ilişkileri arasındaki çelişme keskinleşmeden sosyalizm olmaz diyordu. Bu çelişmelerin keskinleşmesi ise, kapitalist gelişme sayesinde, büyük sanayiin ve kuvvetli bir işçi sınıfının ortaya çıkmasıyla mümkündü. Kapitalist gelişmeyi tanımayan ülkeler ancak Fransız ihtilali tarzında Burjuva ihtilalleri ümit edebilirlerdi. Nitekim Sovyetler Birliği'nin ileri bir kapitalist gelişme safhasını beklemeden, sosyalizmi kurmaya kalkışması karşısında, İkinci Enternasyonal'in resmi teorisyeni Kautsky, "Bolşeviklik çıkmazda" adlı, 1931 tarihini taşıyan eserinde, Rusya için, sapık sıçrama politikasını terkederek, burjuva demokrasisine dönmeyi ve devletleştirilen sanayii özel teşebbüse devretmeyi ısrarla tavsiye ediyordu. O tarihlerde en azılı Marksistler az gelişmiş ülkeler için sanayi alanında en ateşli özel teşebbüs savunucuları idiler!

Bu düşünce Batının tarihi gelişmesine uygundur. Batıda son yüz yılların sosyal ilerlemesi burjuvazi ve feodalitenin çatışmasıyla başlamıştır. Burjuvazi, feodaliteye karşı, toprak isteyen köylüyle ittifak etmiş ve toprak reformunu gerçekleştirmiştir. Burjuva demokrasisi böyle kurulmuş ve ilerici bir sınıf olarak ortaya çıkan burjuvazi, sanayileşmeyi gerçekleştirmiştir. Bunun sonucu işçi sınıfı uyanmış, kuvvetlenmiş, parlamentoda sayısız sandalyeler ele geçirmiştir. Ne var ki Batıya has olan bu özel tarihi gelişmenin dünyanın diğer ülkelerinde tekrarlanabilme şansı çok azdır. Az gelişmiş ülkelerde yerli burjuvazi son derece zayıftır. Kapitalizm, yabancı şirketler yoluyla dışarıdan ithal edilmiştir. Yabancı şirketler ise memleket kalkınması ile değil önemli ham maddelerin sömürülmesiyle ilgilidir. Bu sebeple topraksız köylü, ilerici bir sınıf karakteri taşımayan yerli burjuvaziyi kurtarıcı olarak görmez. Esasen statükocu cılız burjuvazi toprak ağalarıyla önemli bir menfaat çatışması halinde değildir. Aksine, toprak ağalarıyla ittifak, sosyal değişmeyi arzulayanlara karşı burjuvazinin durumunu sağlamlaştırmaktadır. Bu tip bir burjuvazinin, toprak reformu ve sanayileşme yoluyla, sosyal ilerlemenin öncülüğünü yapması beklenemez. Sonra, milletlerarası şartlar değişmiştir. Batı kalkınması, büyük ölçüde azgelişmiş ülkeleri sömürerek gerçekleştirildiği halde bu ülkelerin sömürecek sömürgeleri yoktur ve bugün de hâlâ ileri Batı kapitalizmi tarafından sömürülme durumundadırlar. Ayrıca kütlelerin az çok uyanmaları, kapitalist gelişmenin adaletsizliklerinin farkına varmaları ve kapitalizmin dışında da kalkınma yollarının bulunduğunu öğrenmeleri, Milli Kurtuluş hareketlerini yürüten aydın kadroların cılız yerli burjuvaziye güvenerek kapitalist gelişmeye yönelmelerini önlemektedir. Sömürgeciliğe karşı savaşan bu öncü kadro, başdüşman olarak gözüken milletlerarası kapitalizmin hakimiyetinden de kurtulmak için kapitalist gelişmeye karşıdır. Zengin kapitalist ülkelerin azgelişmiş memleketlerde burjuva yaratma çabası ise, yerli burjuvazinin sosyal değişmede öncülük yapacak ehliyette olmayışı ve Milletlerarası kapitalizmin sömürücü baskısı yüzünden iflasla sonuçlanmış, sosyalist metodlar çok daha başarılı sonuçlar vermiştir.

Birer kelimeyle özetlediğimiz, bu sosyolojik, ekonomik, psikolojik ve tarihi nedenler, ileri kapitalist memleketlerin izledikleri kalkınma yolunun az gelişmiş ülkelerde tekrarlanamayacağını ortaya koymakta, kapitalist olmayan gelişme yolları, kalkınmanın ve Batılılaşmanın tek çaresi şeklinde gözükmektedir. Nitekim sosyalizmle herhangi bir ilişkisi olmayan Harvardlı profesör Edvard S. Mason da, "Az Gelişmiş Ülkelerde Planlama" adlı eserinde aynı hükme varmaktadır:

"Bu değişik koşullar altında, az gelişmiş ülkelerde, burjuvazinin ortaya çıkıp da, bugün gelişmiş ülkelerin gelişmeleri sırasında oynadığı tarihi rolü oynamasına imkân yoktur. Ekonomiyi kendi kendine besleyen bir kalkınma hızına kavuşturacak yatırımlar için özel teşebbüs pek cılız kalmaktadır. Kalkınma adına, devletin yatırabileceği fonları, cömertçe dağıtarak özel teşebbüs yaratmaya ise bugünün toplumsal özlem ve baskıları engeldir. Siyasi iktidarın demokratlaşması sonucu ortaya çıkan muhtevasız demokrasi içinde bile bu özlem ve baskılar o kadar kuvvet kazanmaktadır ki, mevcut cılız burjuvazi toprak ağaları gibi toplumun diğer gerici kuvvetleriyle birleşmek zorunluluğunu duymaktadır. Neticede imkânları daha da azalmaktadır."

Nâsır Ne Yapıyor?

Kapitalizmin dışında çözüm yolu aranması, bu durumun sonucudur. Fakat Marksist tez de aslında yanlış değildir. Feodalitenin tasfiyesi, tarımsal kalkınma, büyük sanayiin kurulması, istihsal seviyesinin yükselmesi ve işçi sınıfının güçlenmesi sağlanmadıkça sosyalizme yaklaşmak hayaldir. Fakat bunun için mutlaka kapitalist gelişme safhasından geçmeye lüzum yoktur. XX. yüzyılda bu yol kapalıdır.

Kapitalist olmayan gelişmeye yönelmiş bir intikal devresi, kapitalizmi atlayarak, sosyalizmi kurmaya hazırlanmak için en kısa yoldur. Bu ülkeler, sosyalizmin inşaasına başlamadan önce, süresi (işçi sınıfının gücü ve tecrübesi, köylü ve işçi sınıfı arasındaki dayanışma seviyesi, milletlerarası kapitalizme bağlılık derecesi gibi) iç ve dış kuvvet dengesine bağlı olan bir intikal devresi geçirmek zorundadırlar. Bu intikal devresi, milli kurtuluş hareketlerinin devamıdır. Mesela Mısır, sosyalist etiketini hemen benimsemekle beraber, bu intikal devresinin içindedir. Mısır, feodaliteyi tasfiye ederek, dış ticareti, mali kurumları, yabancı şirketleri ve temel

sanayii devletleştirerek, iç ve dış kapitalizmin temel dayanaklarını yıkmış ve burjuvazinin iktisadî gücünü kırmıştır. Burjuvaziden boşalan yeri, askeri ve sivil bürokrasi almıştır. Böylece Mısır, kapitalist olmayan, fakat sosyalizmden henüz uzak bir gelişme yoluna girmiştir. Kapitalizme dönüş artık çok güçtür, yol normal olarak bir gün sosyalizme çıkacaktır. Zira devlet sektörünün genişlemesi, kapitalist müteşebbisin siyasi ve iktisadi gücünü kaybederek önemsiz hale gelmesi, ücretin hızla tek gelir kaynağı haline gelmesi, sanayileşmenin hızlanması, işçi sınıfının güçlenmesi ve şuurlanması, toprak ağalarının esaretinden kurtularak kooperatiflerde toplanan köylü sınıfının uyanması, işçi ve köylü ittifakının mümkün hâle gelmesi ve halk çocuklarının okutulması gibi demokratik reformların gerçekleştirilmesi, askeri ve sivil bürokrasinin bugünkü ezici hakimiyetini kırarak, Mısır'ı, sosyalizme götürecektir.

Gerçeği İlk Atatürk Gördü

Milli Kurtuluş hareketlerini başaran az gelişmiş ülkelerin tek çıkar yol olarak seçtikleri, demokratik reformlara dayanan bu kapitalist olmayan gelişme yolu, aslında Atatürk'ün büyük bir sezişle bulduğu devletçilik ve halkçılık ilkelerinin uygulanmasından başka bir şey değildir. Sayın Şevket Süreyya Aydemir de, "Türk sosyalizmi, Memleketçi sosyalizm, Ülkeler sosyalizmi" gibi yeni terimler ortaya atarken, ilkel bir kapitalizmden sosyalist kuruluşa atlamak için gerekli intikal safhasını kastetmekte ve bu safhanın Atatürkçü hüviyetini haklı olarak belirtmektedir.

Sayın Niyazi Berkes de, 200 yıllık bocalamalarımızı gözler önüne seren değerli etüdünde, Atatürkçülüğün özünü teşkil eden bu sezişi vuzuhla ortaya koymaktadır:

"Kemalizmin önemli olan tezi, çağdaş uygarlığın dışında kaldığından gelişimi o uygarlıkta görülen genel çizgiye göre yürümemiş olan, yapısı bozulmuş ve o haliyle donup kalmış olan bir toplumu, onu yok etmeden temelden değişmeler yapılamayacağı için, çağdaş uygarlığa götürecek araç olarak ekonomik kalkınma yöntemi ile bu yeni sınıflar arasında uçurumlar yaratmadan eşitliğe dayanan bir modern toplum şekline geçirmenin mümkün olduğu tezdir. Bu, ne kapitalizm ne de sosyalizm ideolojisidir: tarihsel ve sosyolojik bir tezdir.

Kemalizmin yukarıda özetlediğimiz görüşünün temelsiz bir görüş olmadığını, İkinci Cihan Savaşından sonra bağımsızlığa kavuşan geri kalmış ulusların çoğunda aynı fikrin doğmasında görürüz. Demek ki, bu Batı uygarlığından olmayan, onun hükmünden ulusal bir çaba ile kurtulan ve fakat bu uygarlığa arka çevirmeyen, onu kendi yapısında gerçekleştirmek azminde olan toplumların şartlarının zorunladığı bir görüştür."

Sayın Berkes'in hayranlıkla okuduğumuz etüdünde ve YÖN'ün Atatürk özel sayısında uzun uzun belirttiğimiz üzere tarihi bir zaruret olarak ortaya çıkan bu Kemalist politikayı dejenere ettik ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalist bir gelişmeye sürüklendik. Yukarıda kısaca belirttiğimiz çeşitli sebepler yüzünden sosyal değişmede öncülük rolünü oynayacak ehliyete sahip olmayan bir burjuva sınıfını adeta zorla ve burjuvaya rağmen yaratmaya çalıştık. Bugün devlet ihaleleri, iştirakleri, ithal lisansları, 2.80'den döviz satışları, hudutsuz krediler, çeşitli sübvansiyonlar, vergi ve döviz kaçakçılıkları, burjuva yetiştirmeyi ve kapitalist gelişmeyi hedef tutan Amerikan yardımları ve karşılık paraları sayesinde ve Milletlerarası kapitalizmin koltuğu altında, âdeta sun'î bir burjuva sınıfı imal ettik. Yabancı firmalar da yavaş yavaş Türkiye'yi istila etmek üzeredir. Esas itibariyle Türk ve Amerikan hükümetlerinin paralarıyla kurulan, fakat üç büyük Amerikan firmasına ve yerli peyklerine peşkeş çekilen 3 milyarlık Ereğli-Çelik A.O. kapitalizmin kalesi olmaya namzettir. Büyük petrol, ilâç ve lastik şirketleri Türkiye'ye yerleşmektedir. Dünya çapındaki otomobil firmaları, gümrük engellerinden kurtulmak endişesiyle, yerli firmalarla işbirliği halinde yeni yeni montaj fabrikaları kurmaktadırlar. Fakat Türk devleti, Sam Amca, Hans Amca ve büyük yabancı şirketler tarafından zorla yürütülen bu kapitalist gelişme, iflasla sonuçlanmaya mahkûmdur. Kapitalist gelişme; sanayi alanında çok sayıda ciddi müteşebbisler çıkaramamıştır. Sanayici ekseri halde, ithalatçının ve yabancı şirketin boynu bükük peykinden başka bir şey değildir.

Kapitalizmin İdam Fermanı

Prof. Enos'un hesaplarına göre, millî gelirin yüzde 32'sini alan bu sınıf, yatırımların ancak yüzde 4-5'ini yapmaktadır. Bu rakamlar Türkiye'de kapitalizmin idam fermanı demektir. Zira kapitalist gelişmeden vazgeçildiği takdirde, yatırımlarda milli gelirin yüzde 20-25 oranında muazzam bir sıçrama yapılabilecektir. Bu da Türkiye'nin çok kısa zaman içinde kalkınması, iktisadi ve sosyal güçlüklerinin hepsini kolayca yenmesi demektir. Halbuki bugünkü gidiş işsizlik, gecekondu, açlık, cehalet ve dış borç gibi sosyal ve ekonomik dengesizlikleri artırmıştır.

Kapitalist gelişme, aynı zamanda, adaletsiz gelir dağılışını daha da adaletsiz hale getirmiştir. 5 yıllık Kalkınma Planında yer alan hesaplara göre, işçiler, 1950-60 devresi boyunca adam başına gayri safi milli hasıla içindeki paylarını ortalama olarak yüzde 10 oranında kaybetmişlerdir. Kamu kesiminde çalışan aylıklı ve ücretlilerin kaybı ise yüzde 22'dir. Ayrıca döviz ve vergi kaçakçılığı, arsa spekülasyonu, karaborsacılık, çeşitli yolsuzluk hikâyeleri, israf ve sefahat manzarası gibi toplumun manevi değerini ve ahlakını yok edici davranışlar kapitalist gelişmenin tabiatında mevcut hastalıklardır.

Bu burjuvazi, sanayide öncülük yapamadığı gibi, toprak ağasına karşı köylülerle birleşerek tarım alanında da ilerici bir rol oynamamaktadır. Burjuvazi, toprak ağasıyla işbirliği yaparak sosyal gelişmeyi önlemekte çıkarı olan statükocu kuvvetlerin safında yer almaktadır.

Reddi kolay olmayan bu iflas tablosuna rağmen iktidar anlaşılması güç bir gafletle, kapitalist gelişme yolunda Menderes'le yarış etmekte, böylece demokrasiyi de huzuru da ve memleketin geleceğini de tehlikeye atmaktadır. Bu gidişe kesin şekilde dur demenin zamanı çoktan gelip geçmiştir.

Atatürkçülüğe Dönüş

Türkiye, kalkınma ve Batılılaşmanın ve hatta milletçe varolabilmenin tek şartı olarak, kapitalist olmayan ve demokratik reformlarla desteklenen halkçı ve devletçi bir politikaya dört elle sarılmak zorundadır. Ağaların ekonomik ve politik gücünü kıracak ve köylünün kurtuluşunu sağlayacak ve tarımı sanayiin yiyecek ambarı, bankası ve pazarı haline getirecek şekilde bir toprak reformunun yapılması, dış ticaret ve mali kurumların devletleştirilmesi, ekonomiyi Milletlerarası kapitalizmin peyki olmaktan kurtaracak tedbirlerin alınması, milli sanayiin Milletlerarası kapitalizme karşı korunması, müessir bir planlamaya dayanan ileri devletçi ve halkçı bir politikanın uygulanması, halk çocuklarına en geniş imkânları verecek demokratik bir eğitim reformunun sahneye konması, sendikacılığın geliştirilmesi ve siyasi iktidarı bugünkü statükocu hakim sınıfların tekelinden kurtaracak diğer demokratik reformların gerçekleştirilmesi gibi hayati reformlar, çağdaş uygarlığa hızla erişmeyi hedef tutan Atatürkçü bir programın vazgeçilemez maddeleridir. 27 Mayısçı dinamik kuvvetler, böyle bir programın hasreti içindedir.

Bu programı en geniş bir sosyal temel üzerine oturtmak, gerçekçiliğin icabıdır. Atatürk çeşitli sosyal sınıflarda derin izler bırakmış büyük bir insandır. Bu sebeple Atatürkçü bir politika, bugünkü Atatürkçülüğe aykırı gidişin yarattığı bıkkınlık ve sosyal infilak ihtimallerinin uzak görüşlü çevrelerde yarattığı haklı endişe gözönünde tutulursa, zümre çıkarlarını ikinci plana iterek, çeşitli sosyal tabakalarda beklenmedik destekler bulabilir. Memur burjuvazisinin dinamik unsurları, Atatürkçü aydınlar, küçük esnaf, sayıca az da olsa Milletlerarası kapitalizmle çatışma halindeki milli sanayiciler (Ünilever, Chrysler, Eternit ve petrol şirketleri ile bu tip çatışmalar görülmüştür.) Atatürkçü bir programın uygalanmasında ileri gidişin temel unsuru olan işçilerimizin safında yer alabilirler.

Böyle bir toplanış, sadece ciddi bir toprak reformu fikri etrafında bile gerçekleştirilebilse, reform, köylü ve işçi ittifakının temellerini atarak, hızlı sanayileşmeyi kolaylaştırarak ve siyasi iktidarın ağaların elinden kurtulmasını sağlayarak işçi sınıfının ve bütün ilerici kuvvetlerin güçlenmesine yol açacaktır.

Programın geniş bir sosyal tabana oturtulması, tabiî ki reformların yumuşatılmasına ve gevşek yürütülmesine yol açabilir. Fakat bir intikal devresinde toplumdaki kuvvet dengesi de gözönünde tutulursa, bu tutum pek fazla mahzurlu olmasa gerektir. Siyasî iktidar, statükocuların tekelinde olduğu müddetçe, ilerici kuvvetlerin statükocular aleyhine genişlemesine hizmet eden her reform, ne kadar gevşek yürütülürse yürütülsün, desteklenmeye layıktır.

Sosyalizmin inşaasına geçiş süresi, toplumdaki kuvvet dengesine tâbi olan bu intikal devresinin sonunda gerçekleştirilebilecektir. Fakat o devrede, sosyal yapıdaki değişiklikler yüzünden kuvvet dengesi sosyalist kuvvetler lehine bozulmuş olacak ve ileri gidişi daha sosyal bir tabana oturtarak tâvizsiz şekilde yürütmek imkânı çıkacaktır. Sınıf önderliği meselesi, işte bu safhada önemli bir konu haline gelecektir. Zira sosyalizm ancak gerçek sosyalist kuvvetlerle sıhhatli bir şekilde kurulabilir. Fakat sosyalizm bugünün meselesi değildir. Bütün Atatürkçü kuvvetler gibi sosyalistler için de bugünün davası, Türkiyemize ilerleme yolunu açacak, halktan yana bir devletçiliğin ve demokratik reformların sahneye konmasını sağlamak amacıyla, mümkün olan en geniş güçbirliğini gerçekleştirmektir.

10 Nisan 1963

Ağaç, Hukuk ve İnsan

Mümtaz Sosyal

Ormanlarla ilgili olarak Anayasa mahkemesince verilen bir kararın gerekçesi ve TBMM'ne sunulan bir kanun teklifi, Türkiye ormanlarını koruma davasının yeni tehlikelerle karşılaştığını gösteriyor. İktisadi ve sosyal kalkınmanın hukuki yönleri bakımından büyük önem taşıyan bu son gelişmeler üzerinde dikkatle durmak gerekir.

Anayasanın Gücü

Ormanların hele Türkiye gibi bir memleket bakımından ne derece önemli olduğunu belirtmek için uzun boylu söz etmeye herhalde lüzum yok. Ormansızlık tehlikesi son yıllarda öylesine korkunç bir hal almıştı ki, 1961 Anayasası yapılırken, iktisadi ve mali hükümler arasına, başka anayasaların hemen hiçbirinde rastlanamayacak kadar teferruatlı bir "orman maddesi" koymak zorunluğu duyulmuştu. Anayasadaki "orman maddesi" toplumun temel davalarını hukuk kurallarıyla çözmeye çalışmanın tipik birer örneği sayılabilir. Bu derece haşin bir hüküm vermeden, daha gerçekçi bir açıdan bakılırsa, bunlarda, başka yollardan gerçekleşeceği kabul edilen amaçlar için, hiç olmazsa hukuki çerçeveyi hazırlayabilmek yolunda bir gayret sezmek de mümkündür. Fakat, şurası muhakkak ki, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, memleketin gerçekleri ve siyasi hayatın bugünkü temel yapısı, bu Anayasa hükümlerini de, başka bir çok hüküm gibi, zorlamakta; dava, eninde sonunda, demokrasiyi sağlam temellere ve sıhhatli bir sosyal bünyeye dayandıracak reformlar davası olarak ortaya çıkmaktadır. Orman köylerinin geçim meseleleri temelinden çözülmemişse ve, en kötüsü, kollarını siyasi karar organlarına kadar uzatan bazı menfaatler ormanlar çevresinde dönüp duruyorsa, "orman suçları için genel af çıkarılamaz" gibi sert bir hükmün gerçek değeri ne olacaktır?

Bir Teklif ve Gerisi

4 Nisan 1963 günü Millet Meclisi Başkanlığına verilen bir kanun teklifi, gerektiği zaman, Anayasa hükümlerinin yanından bile sürtünmeden sıyrılmanın ne derece kolay olduğunu gösteriyor. Hele, bu teklif, Anayasa Mahkemesinin 6 Mart 1963 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan bir red kararıyla yanyana konulup karşılaştırılınca, mesele daha ilgi çekici bir hal almaktadır.

İzmir milletvekillerinden Arif Ertunga, Necip Mirkelamoğlu, Lebii Yurdoğlu, Şeref Bakşık, Ziya Hanhan ve Osman Sabri Adal tarafından imzalanan kanun teklifi, "arazi sınıflandırma ve arazi kabiliyet haritaları yapılıncaya kadar mevcut orman ihtilaflarından doğan bütün takiplerin durdurulması, açılmış tapu iptal ve ceza davalarının iptal edilmesi ve para cezalarının tahsil olunmaması" amacını gütmektedir. Gerekçede şu sözlere rastlanıyor: "Büyük Meclisimizin yüksek atıfet duygusu içinde çıkarmış olduğu af kanunları ile ağır ve adi suçlular affolunduğu halde, birçokları çalı kesmek, tarlasından kök çıkarmak mahiyetinde olan orman ceza ve takipleri, bu gerçeğe uymayan orman anlayışı yüzünden ve Anayasanın hakiki orman suçlarına koyduğu mani hükmün siperi arkasında aftan mahrum bırakılmışlardır...

... İşte hazırladığımız tasarı, bir yerde arazi sınıflandırma ve arazi kullanma kabiliyet haritaları yapılmadan, orada orman sınırlandırma çalışmalarının yapılmasına engel olmak ve mevcut durumu daha da karışıklığa getirmeden olduğu yerde tesbit etmek ve daha sonra çözümünü kolaylaştıracak yeni tedbirler getirmeyi temin gibi ana amaçları taşımaktadır."

Görüldüğü gibi, teklif "orman suçları" arasında bir kategorileştirme yapmakta, "gerçek" orman suçları ile Orman idaresi ve kişiler arasında "ormanlık niteliği" yüzünden ihtilaflı bulunan alanlarda işlenmiş suçları birbirinden ayırmaktadır. Teklif sahipleri, bu ikinci kategorideki suçları "orman suçu" saymıyorlar; dolayısıyla Anayasayı ihlal etmedikleri kanısındadırlar. Ama, yine de ihtiyatlı hareket etmişler: Teklifte "af" sözü geçmiyor; ancak, "takiplerin durdurulması", "davaların iptal edilmesi" ve "para cezalarının tahsil olunmaması" bahis konusudur.

Mesele sadece bundan ibaret olsaydı, yine de pek önemli sayılmayabilirdi. Ancak, teklif, af sınırlarının çok ötesinde, Türkiye'nin temel orman davasını yakından ilgilendiren noktalara da el atmaktadır. Teklife göre, "arazi sınıflandırılması ve arazi kullanma kabiliyet haritaları yapılmayan yerlerde orman tahdit komisyonları çalışmayacak" kovuşturma durduktan sonra da, herkes zilyedinde bulundurduğu yerleri "kullanmaya ve işlemeye" devam edecektir. Demek ki, Türkiye topraklarının bilimsel sınıflandırılması yapılıncaya kadar, yani teklif sahiplerinin iddiasına göre sadece beş yıl, gerçeklere bakılırsa çok daha uzun bir süre, ormanların sınırlarını tesbit etmek mümkün olmayacaktır.

Kanun teklifinin hazırlanmasına yol açan şikâyetler, "kanunlara göre orman sayılan yerlerin birçok bölgelerde orman olmadığı, tariflerin tabiate uymadığı, yurttaşlarca yıllardır işlenen toprakların tahdit komisyonları tarafından ellerinden alındığı, sayısız ürün yetiştiren kültür arazilerinin ve otlaklarının orman sınırı içinde

gösterildiği" noktasında toplanmaktadır. Teklif sahipleri, arazi sınıflandırması ve arazi kullanma kabiliyet haritaları yapılmayan yerlerde orman tahdit komisyonlarının çalışmalarını durdurmak isterken şu gerekçeden hareket etmektedirler: "Bir yerin orman olup olmadığı hakkında ihtilaf çıkınca bu Tarım Bakanlığından sorulmakta, son mütalaayı ilgili bölge orman idaresi vermekte, olay böylece aynı kanallardan geçmek suretiyle adalet merciine intikal etmekte, hem vatandaşla ihtilafı çıkaran, hem de son mütalaayı veren daire aynı olduğu için birçok bağ, bahçe, zeytinlik vesair kültür arazileri, hatta üzerinde köy kurulmuş, mahalle yapılmış meskûn sahalar orman hududu ve rejimi altına alınmaktadır."

Anayasa Mahkemesinin Kararı

Bu noktada, Anayasa Mahkemesinin 6 Mart 1963 günü yayınlanan 1962/121 sayılı kararına dönmek gerek. Karara yol açan olay ve istem şudur: Aydın'ın Çine ilçesi Tekeler köyünde Tapulama Kanunu hükümlerine göre, arazi kadastro ve tapulaması yapılırken, bir parsel özel bir kişi adına tesbit edilmiştir. Tapulama tutanağına itiraz eden Orman Bölge Şefliği, bu yerin orman olduğunu ileri sürmüştür. Bunun üzerine mahkeme, tesbit edilen yerin orman sayılıp sayılmayacağını, 6831 sayılı Orman Kanununun geçici birinci maddesi uyarınca, Tarım bakanlığından sormuştur. Bakanlık, dava konusu yerin orman sayılan yerlerden olduğunu bildirince, bu defa mahkeme, kendisini Tarım Bakanlığının bildirisine göre hüküm vermeye mecbur tutan 6831 sayılı kanunun geçici birinci maddesini iptal etmesini Anayasa Mahkemesinden istemiştir. Geçici madde, "Ormanların tahdit ve kadastrosunun ikmaline kadar bu kanunun birinci maddesi tatbikatından çıkacak ihtilaflarda, bir yerin orman sayılıp sayılmayacağı Ziraat Vekâletince belirtilir" demektedir.

Anayasa Mahkemesi, Anayasanın 132. maddesine, yani "hakimler görevlerinde bağımsızdırlar; Anayasaya, kanuna, hukuka ve vicdani kanaatlerine göre hüküm verirler. Hiçbir organ, makam, merci veya kişi yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemeler ve hakimlere emir ve talimat veremez, genelge gönderemez, tavsiye ve telkinde bulunamaz" hükümlerine dayanan bu iptal istemini reddetmiştir. Ancak, red kararı, Tarım Bakanlığının ormanlık niteliklerini tesbit konusundaki yetkilerini geniş ölçüde azaltan bir gerekçeye dayanmaktadır, "Tarım Bakanlığınca yapılan belirtme, hâkimi ve ilgilileri bağlamayacak... Belirtmenin aksi başka delillerle ispat edilebilecektir." Başka bir deyimle, geçici madde, artık ancak şu şartla yerinde kalabilecektir: Tarım Bakanlığının kararı sadece bir bilirkişi raporu kadar değer taşıyacaktır; hâkim, isterse başka kimselere de incelemeler yaptırabilecektir. Demek ki, yukarıda bahis konusu edilen kanun teklifini yapanlar, "Bakanlığın mütalaası adalet merciini bağlamaktadır" derken, kendi açılarından durumu çok daha acıklı göstermeye uğraşmakta, Anayasa Mahkemesinin gerekçesine rağmen zihinleri etkilemeye çalışmaktadır.

Red kararına rağmen, Anayasa Mahkemesinin gerekçesi, hukukî titizlik pahasına, kamu makamlarının yetkilerini son derece daraltan bir mahiyet taşımaktadır. Kısaca söylemek gerekirse, bir yerin orman olup olmadığını tayin yetkisi, idarî makamlardan alınıp adlî makamlara verilmiştir. Tarım Bakanlığının belirtmesi istişarî bir karar olmaktan öteye geçemeyecektir. Oysa, Sayın Salim Başol'un gerekçeye muhalefet şerhinde belirttiği gibi, "Tarım Bakanlığı, bir yerin orman vasfında olup olmadığını her bakımdan herkesten ve her merciden daha iyi bilecek mevkidedir."

Anayasa Mahkemesinin bu konudaki kararına eklenen muhalefet şerhlerinden Osman Yefen, Celalettin Kuralmen, İhsan Keçicioğlu tarafından imzalananlar, doğrudan doğruya esasla ilgilidir ve aslında tahdit ve kadastro çalışmalarının tamamlanmasına kadar kamu yararına olarak ormanların korunması için alınmış bir tedbir mahiyetini taşıyan geçici maddenin iptalini istemektedir. Gerekçeye muhalefet şerhi yazan Hakkı Ketenoğlu, Muhittin Gürün ve Salim Başol ise, tamamiyle aksi görüşü savunmakta, mahkemelerin Tarım Bakanlığının belirtmesiyle bağlı bulunmasını istemektedirler. Sayın Salim Başol şöyle diyor: "...bir yerin orman sayılıp sayılmamasının tesbitinde en son Tarım Bakanlığının belirtmesine dayanmak zorunluğu kanunun gerekçesinden, metninden, Yargıtay Büyük Genel Kurulunun içtihadıyla yerleşmiş tatbikatından ve en nihayet geçici birinci maddenin ilgası veya tadili tekliflerinin Millet Meclisindeki müzakerelerinden açıkça ve kesin olarak anlaşılmaktadır. Hükümlerde Tarım Bakanlığının belirtmesine dayanılmak zorunluğu beklenen faydayı sağlar; aksi takdirde böyle geçici bir hükmün sevkine sebep ve lüzum kalmaz. Öte yandan Tarım Bakanlığının belirtmesi, idari bir tasarruf olması itibariyle maksat dışına çıkmış ise veya isabetsizliği iddia ediliyorsa bu idari tasarrufun Danıştay'da iptali cihetine gidilmek de mümkündür.

Sayın Salim Başol'un muhalefet şerhinde de açıkça görüldüğü gibi, hukuku ayaklar altına almadan iktisadi ve sosyal kalkınmanın gereklerini gözönünde bulundurmak pekâlâ başarılabilir. Yeter ki, hukuk anlayışı, iktisadi ve sosyal verilerin ışığı altında konabilsin. Türkiye gibi bir memlekette Anayasa Mahkemesini bekleyen en büyük tehlike, iktisadi ve sosyal çerçeve içinde düşünülmeyen kupkuru bir hukuk görüşüne saplanıp kalmak, Batı memleketlerindeki benzerleri gibi muhafazakâr bir kurum haline düşmektedir. Bu sebeple, orman kanunu konusundaki red kararının gerekçesi kötümser bir işaret sayılabilir. Kira Kanunu konusunda alınan son karar üzerinde da aynı açıdan dikkatle durmak gerekecektir. Fakat, her şeye rağmen, Anayasa Mahkemesinin temel tutumu üzerinde kesin bir hüküm verebilmek için vakit henüz pek erken. Kendilerine büyük ümitler bağlanan hukukçuların eline, toplumdaki gelişmelerin ve modern devlet hayatının gerisinde kalmadıklarını göstermek için daha pek çok fırsat geçecektir.

Yön, 10 Nisan 1963

Sosyalist Kültür Derneği Tüzük

Derneğin adı, merkezi ve şubeleri

Madde 1 - "Sosyalist Kültür Derneği" adıyla bir dernek kurulmuştur.

Derneğin merkezi Ankara'dır.

Gerekli görülen yerlerde şubeler açılabilir.

Derneğin Amacı

Madde 2 - Emeği toplumun temel değeri sayan Sosyalist Kültür Derneği, her türlü sömürücülüğü ortadan kaldıracak olan gerçek bir demokrasi düzeninin kurulması için gerekli koşulları bilim ışığı altında inceler. Böyle bir düzenin kültür temellerini araştırır ve bunların yayılmasına çalışır.

Madde 3 - Kurucular: Derneğin kurucu üyelerinin isimleri, ikametgâh adresleri, meslek ve tabiîyetleri aşağıda gösterilmiştir.

Adı, Soyadı	Tabiîyeti	Adresi	Mesleği
Osman Nuri Torun	T.C.	21. Sok. 9/5 Bahçelievler/Ankara	Maliyeci
Attilâ Karaosmanoğlu	T.C.	Bağlayan Sok. 3/2 Küçükesat/Ankara	İktisatçı
Cahit Tanyol	T.C.	Moda Cad. No. 251 Kadıköy/İstanbul	Profesör
Necat Erder	T.C.	Bilir Sok. 26/21 Kavaklıdere/Ankara	Sosyolog
Hilmi Özgen	T.C.	Yüksel Cad. 30/2 Ankara	Yük. Mur. Hey. Uzm.
Nurettin Ş. Kösemihal	T.C.	Moda Atıfet Sok. 30/3 Kadıköy/İstanbul	Profesör
Hüseyin Korkmazgil	T.C.	Şentepe Merkez Bank. Evleri 32/1 Ankara	Yazar
Nihat Türel	T.C.	Moda Atıfet Sok. 13 Kadıköy/İstanbul	Avukat
Tarık Ziya Ekinci	T.C.	Emlak Bank Evleri 2. Sok. 66/A Diyarbakır	Doktor
Erdoğan Alkın	T.C.	Teşvikiye Göknar Sok. 42/11 İstanbul	Asistan
Işıl Ersan	T.C.	Dereyolu, Karadere Sok. 26, Kızıltoprak/İstanbul	Asistan
Mükerrem Hiç	T.C.	Keskinkalem Sok. 23. Esentepe/İstanbul	Doçent
Merih Teziç	T.C.	Yeşilyurt Ürgüplü Sok. 7 İstanbul	Asistan
Mahir Kaynak	T.C.	Mahramacı Sok. 28 Yenikapı/İstanbul	Asistan
Metin Sözen	T.C.	İşçi Sigorta Evl. Forsa Sok. 3/1 Suadiye/İstanbul	Asistan
Gülten Kazgan	T.C.	Yoğurtçu Bakla Sok. 30/1 Kadıköy/İstanbul	Doçent
Cemal Reşit Eyüboğlu	T.C.	Atatürk Bulvarı 137/8 Ankara	Avukat
Güney Özcebe	T.C.	Süleymanbey Sok. 29/3 Maltepe/Ankara	Y. Müh.
DoğanAvcıoğlu	T.C.	Ziya Gökalp Cad. 28/1 Ankara	Gazeteci
Nejat İzar	T.C.	Dibekçi Ahmet Sok. 4 Üsküdar/İstanbul	Y. Müh.
Türkkaya Ataöv	T.C.	Bağlayan Sok. 3/7 K. Esat/Ankara	Asistan
Erhan Işıl	T.C.	1. Durak Emlak Ban. Evl. 231/13 Y. Mah./Ankara	M. Müfettişi
Mümtaz Soysal	T.C.	Karanfil Sok. 39 Ankara	Asistan
Niyazi Ağırnaslı	T.C.	Selânik Caddesi 5 Ankara	Senatör
Galip Aknil	T.C.	Bestekâr Sok. 25 Ankara	Y. Müh.
Mehmet Selik	T.C.	Bâde Sok. Bâde Apt. Ankara	Asistan
Aslan Başer Kafaoğlu	T.C.	Elçi Sok. 18/17 Ayrancı/Ankara	Dev. Pl. Teş. Uzm.
Müşerref Hekimoğlu	T.C.	Sümer Sok. Onikiler Apt. 3 Ankara	Yazar
A. Sırrı Hocaoğlu	T.C.	Hatır Sok. 24 Gaziosmanpaşa/Ankara	M. Vekili
Ş. Süreyya Aydemir	T.C.	Bahçelievler 44. Sok. Ankara	Yazar
A. Başer Kafaoğlu	T.C.	Mithatpaşa Cad. No. 27 Ankara	Maliye Müf.
Reşat Titiz	T.C.	Sanayi Cad. No. 13 Ankara	İktisatçı
Yahya Kanbolat	T.C.	Ziraat Fakültesi Ankara	Asistan
Sadun Aren	T.C.	Gazi Mustafa Kemal Cad. Nur Apt. 2 Ankara	Profesör
Seyfi Demirsoy	T.C.	Selânik Cad. No. 6 Yenişehir/Ankara	Sendikacı
İdris Küçükömer	T.C.	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi	Doçent
Fakih Özlen	T.C.	Mithatpaşa Cad. 48/8 Ankara	Y. Müh. M. Vekili
Asaf Ertekin	T.C.	İskele Sok. Kalamış/İstanbul	Matbaacı
Abdullah Kızılırmak	T.C.	Ege Üniversitesi Astronomi Kür.	Doçent
Hamdi Konur	T.C.	Akıncılar Sok. 28/10 Maltepe/Ankara	Öğretmen
İlhami Soysal	T.C.	Gazimustafa Kemal Cad. 88/5 Ankara	Gazeteci

Üyeler

Madde 4 - Sosyalist Kültür Derneğinin amacını benimseyen on sekiz yaşını bitirmiş her Türk vatandaşı, ırk, din, mezhep ve cinsiyet ayrılığı gözetilmeksizin Derneğe üye olabilir.

Madde 5 - Derneğe üye olmak isteyen kimse, bir giriş bildirisi doldurup üye yazılacağı şubenin sekreterliğine verir. Bu bildiri on gün süreyle şube içinde, görünür bir yerde askıda tutularak, üyelerin yazılı itirazları varsa bunlarla birlikte Şube Yönetim Kurulunun ilk toplantı gündeminin ilk maddesine konur.

Madde 6 - Başvuran kimsenin Sosyalist Kültür Derneğine aday üye olarak kabulü için, Şube Yönetim Kurulu tam sayısının üçte iki çoğunluğunca kabul oyu kullanılması gerekir. Üyeliğe kabul etmeme konusunda Yönetim Kurulunun gerekçe gösterme zorunluluğu yoktur.

Madde 7 - Şubelerce aday üyeliğe kabul edilenlerin adları ve gerekli bilgi, şube Sekreterlerince Merkez Yönetim Kuruluna bildirilir. Merkez Yönetim Kurulunun ilk toplantısının ilk maddesinde, yeni aday üyelerin durumu incelenir. Merkez Yönetim Kurulu, aday üyeliğe kabulünde bir sakınca görürse, üyelik müracaatını reddeder. Bu red kararı için gerekçe göstermeye lüzum yoktur. Bu karara karşı Dernek Genel Kurulunda veya mahkemede itiraz edilemez.

Madde 8 - Merkez Yönetim Kurulunun onayı ile Sosyalist Kültür Derneğine kabul edilen üye, kararın kendisine bildirilmesinden sonra en geç bir hafta içinde, Merkez Yönetim Kurulunca belli edilecek münasip bir giriş parası öder ve yıllık tutarı yüz yirmi lirayı geçmemek üzere ne kadar ödendi vereceğini de yazı ile Şube Sekreterliğine bildirir. Üyelik sıfatı bu gereklerin yerine getirilmesinden sonra kazanılır.

Madde 9 - Derneğin amacına aykırı faaliyet gösteren, Genel Kurulun, Merkez Yönetim Kurulunun ve kayıtlı bulunduğu Şube Yönetim Kurulunun kararlarına uymayan, üzerlerine düşen görevleri yapmayan üyeler, yazılı savunmaları alındıktan sonra, Şube Yönetim Kurulunun salt çoğunluk kararıyla üyelikten çıkarılır.

Madde 10 - Yukarıda dokuzuncu maddede yazılı hallerde Merkez Yönetim Kurulu da üye hakkında doğrudan doğruya çıkarma kararı alabilir ancak bu takdirde acele haller dışında ilgili şubenin yazılı görüşü alınır.

Haklarında Şube Yönetim Kurulunca çıkarma kararı alınan üye bu karara Merkez Yönetim Kurulunda yazıyla itiraz edebilir. Merkez Yönetim Kurulunun kararı kesindir. Bu karara karşı, Genel Kurulda veya mehkemede itiraz olunamaz.

Madde 11 - Üyelik ödendisini üstüste üç ay ödemeyen üyeye kayıtlı bulunduğu şube sekreterliğince yazılı uyarma yapılır. Üye ödentisini yine de ödemezse, kendisinin Dernekten kaydı silinir. Kayıt silinmesi de çıkarma gibi işlem görür.

Madde 12 - Yüz kızartıcı suçlardan birinden hüküm giyip de bu hükmü kesinleşen üyenin kaydı Dernekten silinir.

Derneğin Organları ve İşleyişi

Madde 13 - Derneğin organları şunlardır:

a) Genel Kurul

b) Merkez Yönetim Kurulu

c) Merkez Denetim Kurulu

d) Şube Kongresi

e) Şube Yönetim Kurulu

Madde 14 - Genel Kurul şubelerin her on üyeye karşılık seçecekleri birer temsilci ile Dernek kurucuları, Merkez Yönetim Kurulu ve Merkez Denetim Kurulu üyelerinden ve şube başkanlarından kurulur.

Madde 15 - Genel Kurul her yıl Aralık ayının ilk pazar gününde olağan olarak toplanır. Bu toplantı, en az bir hafta önceden, iki gazeteyle üyelere duyurulur. İlk toplantıda çoğunluk sağlanamazsa, toplantı bir hafta sonra, aynı yer, gün ve saatte çoğunluk aranmaksızın yapılır.

Madde 16 - Genel Kurul, Merkez Yönetim Kurulunun kararı veya şubelerde kayıtlı üyelerin beşte birinin yazılı isteği üzerine, olağanüstü toplantıya çağırılabilir.

Madde 17 - Genel Kurulun görev ve yetkileri şunlardır:

a) Merkez Yönetim Kurulunu seçmek,

b) Merkez Denetim Kurulunu seçmek,

c) Derneğin gelir-gider cetvellerini, Merkez Denetim Kurulunun raporlarını inceleyip karara bağlamak,

d) Yeni yıl bütçesini onaylamak,

e) Dernek tüzüğünde değişiklik yapmak,

f) Derneği sona erdirmek.

Madde 18 - Merkez Yönetim Kurulunun görev ve yetkileri şunlardır:

a) Derneğin amaçlarını gerçekleştirmek için, basın ve yayın işleri, konferanslar ve bildiriler konusunda kararlar almak, bunları uygulamak, aynı konularda şubelere genelgeler yollamak,

b) Araştırma büroları kurmak, inceleme gezileri tertiplemek,

c) Şubeler arasında işbirliğini sağlamak,

d) Derneğin bütçesini uygulamak, yeni bütçeyi tasarlamak, gelirleri toplamak,

e) Şube açılması için, bu tüzük hükümlerine göre yetki vermek, şubeleri kaldırmak,

f) Cemiyetler Kanununa göre gerekli defterleri tutmak.

g) Olağan ve olağanüstü Genel Kurul toplantılarının çağrılışlarıyla ve gündemleriyle ilgili işleri yapmak,

h) Dernek memurlarını ve hizmetlileri alıp çıkarmak

i) Derneğin amaçlarına uygun çalışma ekipleri kurup, bunları belli uzmanlık alanları için görevlendirmek, Derneğin yayınlarını denetleyerek uzmanlar kurulunu seçmek ve bu kurulun kararlarını onaylamak,

j) Gerekli gördüğü takdirde, en az üçte iki çoğunlukla Dernek Başkanının görevine son vermek,

k) Yukarıda yazılı olmayıp da Derneğin amaç ve faaliyetlerinin gerektireceği işleri yapmak.

Madde 19 - Merkez Yönetim Kurulu, on sekizinci maddede yazılı işlerin Merkez ve şubelerde ahenk içinde yürütülmesini sağlayacak yönetmelikler ve genelgeler yapabilir.

Madde 20 - Dokuz üyeden meydana gelen Merkez Yönetim Kurulu, ilk toplantısında, işbölümü yapar ve kendi üyeleri arasından bir Başkan, bir Sayman üye ve bir Genel Sekreter seçer.

Madde 21 - Merkez Yönetim Kurulu ayda en az bir defa toplanır. Toplantı yeri Dernek merkezidir. Gerekirse, Merkez Yönetim Kurulu kararıyla başka yerde de toplantı yapabilir.

Merkez Yönetim Kurulu toplantılarına mazeretsiz üç hafta katılmayan üyeler Kuruldan çekilmiş sayılır ve yerlerine Merkez Yönetim Kurulu tarafından Dernek üyelerinden biri seçilir.

Madde 22 - Bu tüzükte aksi yazılı bulunmadıkça Merkez Yönetim Kurulu salt çoğunlukla karar alır.

Madde 23 - Üç üyeden meydana gelen Merkez Denetim Kurulu, Dernek bütçesinin uygulanmasını, gelirlerin sağlanmasını denetler ve yıl sonunda, Genel Kurula, geçmiş yılın hesapları için bir rapor sunar.

Şubelerin Kuruluşu

Madde 24 - Gerekli görülen il, ilçe, bucak ve köylerde, bir müteşebbis heyet vasıtasıyla ve Merkez Yönetim Kurulunun müsaadesiyle şubeler kurulabilir.

Madde 25 - Derneğin bir şubesinin kurulabilmesi için, en az üç kişilik bir müteşebbis heyetin Merkez Yönetim Kuruluna başvurması ve şube açma izni alması gerekir. Bir yerde şubenin kesin olarak açılabilmesi için en az on aday üyenin bulunması şarttır. Müteşebbis heyetin faaliyete geçmesinden sonraki üç ay içinde, en az on aday üye bulunmazsa müteşebbis heyete verilmiş olan şube açma izni geri alınır.

Madde 26 - Şubeler, her yıl Kasım ayının ilk pazar günü, kabul işlemleri tamamlanmış üyelerinin katılmasıyla kongrelerini yapar ve üç ilâ beş kişilik bir yönetim kurulu seçerler. Seçim sonunda şube yönetim kuruluna seçilenler, ilk toplantıda kendi aralarından bir şube başkanı, bir şube sekreteri ve bir şube saymanı seçerler. Şube çalışmalarını, Şube Yönetim Kurulları yürütür.

Madde 27 - Şube kongrelerinde, Dernek Genel Kurulu toplantılarına Şube Başkanı ile birlikte katılmak üzere, her on üyeye karşılık bir temsilci seçilir.

Madde 28 - Şube Yönetim Kurulları, Merkez Yönetim Kurulunun çalışmalarına paralel olarak ve Merkez Yönetim Kurulunun direktiflerine uygun şekilde bulundukları yerlerde Derneğin amaçlarını gerçekleştirmeye yarayan çalışmalar yaparlar.

Madde 29 - Şube üyeleri, yirmi altıncı maddeye göre yapacakları yıllık toplantıda, bir de denetçi seçerler. Denetçi görevini, yirmi üçüncü maddedeki Merkez Denetim Kuruluna paralel olarak ve şube işleri çerçevesinde yerine getirir. Şubelerdeki mali işlerin denetimi bakımından şube denetçisi birinci derecede görevli ve sorumludur.

Gelir Kaynakları

Madde 30 - Derneğin başlıca gelir kaynakları şunlardır:

a) Kurucu üyelerden alınacak en az elli lira kuruluş parası,

b) Derneğe girecek üyelerden sekizinci maddeye göre alınacak giriş ödentisi,

c) Üyelerden on iki liradan az ve yüz yirmi liradan fazla olmamak üzere alınacak yıllık ödenti,

d) Bağışlar,

e) Derneğin türlü sosyal faaliyetlerinden elde edilecek gelirler,

f) Yapılacak yayınlardan elde edilecek gelirler,

g) Dernek mallarının satışından elde edilecek gelirler,

h) Çeşitli başka gelirler.

Madde 31 - Şubeler gelirlerinin yüzde onunu, belli sürelerle, Merkeze gönderirler.

Tüzükteki Boşluklar

Madde 32 - Bu tüzükteki boşluklar, Anayasa ilkeleri çerçevesinde, Cemiyetler Kanunu ve Medenî Kanun hükümleriyle doldurulur.

Derneğin Sona Ermesi, Malları

Madde 33 - Genel Kurul, Derneğin feshine karar verebilir.

Derneğin sona ermesi halinde, malları, Genel Kurul kararıyla, Derneğin amacına uygun siyasi veya siyasi olmayan bir derneğe bırakılır.

Bunun dışında, herhangi bir sebeple Derneğin sona ermesi halinde kendiliğinden veya herhangi bir vatandaşın müracaatı üzerine, Derneğin mallarının bu maddeye uygun bir başka derneğe verilmesi için, Ankara Asliye I. Hukuk Hâkimi, kişisel hüviyeti ile hakem olarak kabul edilmiştir.

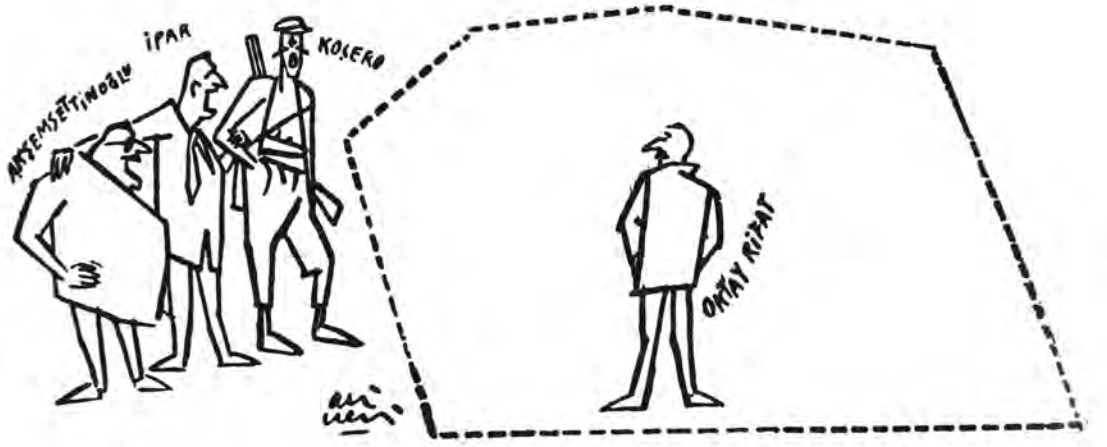
Geçici Maddeler

Geçici Madde 1 - Bu tüzüğü imzalayarak örneğini Ankara Valiliğine sunan kurucu üyeler, ilk Genel Kurul toplantısına kadar Genel Kurul yetkilerine haizdir.

Geçici Madde 2 - Kurucu üyeler, ilk Genel Kurul toplantısına kadar bu tüzükte uygun görecekleri değişiklikleri yapabilirler. Bu değişiklikler Genel Kurulun onayına sunulur.

Dernek merkezi, Ziya Gökalp Caddesi 28/1 Ankara'dır.

Yön, 16 Ocak 1963

Oktay Rıfat'a pasaport verilmiyor (Gazeteler)

Eğitim Davamız, 15 Yıl Sonra da Çözülmüş Olmayacak

Prof. Nihad Erim

Deneme Yılı

Türkiye'nin genel bir kalkınma planı uygulamaya hazırlanmakta oluşu milletimizin tarihinde önemli dönüm noktalarından biridir. Plan her memleket için faydalıdır. Gelir kaynakları zail, kaybettiği zamanı hızla kazanmaya muhtaç topluluklar için ise, plan vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. Para ile vakit ziyan etmeden hedefe ulaşabilmenin başka yolu yoktur.

Plan fikrini yeniden ele almış, Plan Dairesini kurmuş olan Milli Birlik Hükümeti bu eseriyle ne kadar iftihar etse azdır. 15 Ekim 1961 seçimlerinden sonra gelen birinci ve ikinci koalisyon hükümetlerini de işi bu safhaya ulaştırmış olduklarından dolayı tebrik etmek yerindedir.

Beş Yıllık Kalkınma Planı elbette tam ve eksiksiz bir eser değildir. Planın hazırlanmasına emeği geçmiş değerli uzmanların da aksini iddia edeceklerini sanmıyorum. Her şeyden önce plan aceleye gelmiştir. Planın dayandığı istatistik rakamların isabet ve doğruluk dereceleri üzerinde çeşitli düşünceler öne sürülebilmektedir. Plan yayınlandıktan sonra yetkili bilim yuvalarının ve aydınların ciddi incelemeler sonucu mütalea söyleyebilmeleri için yeter süre geçtiği de söylenemez.

Bundan dolayı, 1963, ister istemez planın uygulanmasında ilk deneme yılı olacaktır. Çok mümkündür ki 1964 yılında Hükümet ilk yılın denemeleri neticesi edineceği derslere dayanarak, bir değişiklik ve düzeltme teklifi ile Büyük Millet Meclisinin huzuruna çıksın... Böyle de olsa bundan çok kaygı duymamak lazımdır. Plan, şimdiki şekliyle güzel bir eserdir. Ufak veya büyük düzeltmeler onun değerini azaltmaz artırır.

Temel Unsur: İnsan

Asıl üzerinde önemle durulacak noktalardan biri Beş Yıllık Planın aksamadan uygulanabilmesidir. Bunu ileri sürerken mali kaynaklar etrafındaki tartışmaya işaret etmek istemiyorum. Para ihtiyacı şöyle veya böyle enflasyona kaçmadan karşılanabilir. Bunun çeşitli yolları vardır. Dinamik ve kararlı bir Hükümet gereken tedbiri bulabilir. Üzerine parmak basmak istediğim nokta, tamamen başkadır. "Devlet olarak ve özel sektör olarak yeter enerjiyi gösterebilecek miyiz" sorusu zihinleri kurcalamaktadır. Mesela 1962 yılı için köy yollarına ayrılan ödeneğin şu ana kadar Kocaeli ilinde hemen hemen hiç sarfedilmediğini söylersem, bu endişenin ne kadar yerinde olduğunu anlatmış olurum. Planın 1963 yılı içinde gösterdiği hedeflere varmak Hükümetin ve bütün ilgililerin üstün bir gayretle işlere sarılmalarını gerekli kılıyor. 1962 yılı bu yönden asla iyi bir örnek değildir.

Her plan önce alt yapı diye Türkçeye çevrilen "infrastructure"le meşgul olur. Kalkınmanın temelini teşkil eden enerji, demir ve çelik, ulaştırma gibi konuları üstün öncelikle ele alır. Fakat her planın bunlardan da üstün öncelikle göz önünde tutacağı baş unsur "insan"dır. Eğer insanlar, fertler gereken kültür ve teknik bilgiye sahip değillerse plan temelinden aksar. Kalkınmanın vasıtası da hedefi de insandır.

Zamanımızda insan ancak eğitimle yetişir. Eğitimde ileri gitmiş memleketler, insandan sonra gelen unsurlara öncelik verebilirler. Fakat eğitimde geri kalmış memleketler için en üstün öncelikle ele alınacak iş eğitimdir.

Eğitimde Sürat Lazım

Türkiye'de ilk beş yıllık planda eğitimden daha üstün önemde bir mesele kabul edilmemeliydi. Eğitimde iki büyük davamız vardır: Zaman ve sistem.

Eğitim alanında, ilköğretimin 10 yılda, bütün davasının da 15 yılda halli kabul edilmiş. Bu süreler daha kısa tutulabilirdi. Tutulmalıydı. Çünkü Türkiye'de en üstün öncelikle uygulanması gereken iş ancak ve sadece bu olabilir. Beş yıllık planda yer yer eğitimin önemine işaret edilmiştir. Plan, hedeflerinde de bu lüzum belirtilmiştir. Ancak, meselenin halli için tam bir seferberlik yapılamamıştır. İlk öğretim davası birinci merhale olarak beş yılda her çocuğa okul sağlamak şeklinde neticeye vardırılabilirdi. 222 sayılı kanunun geçici 3'üncü maddesi, ilk öğretimin en geç on yılda bitirilmesini söylemektedir. Yılda iki bin ilkokul açmak suretiyle bu iş

on yılda halledileceğine, yılda dört bin okul açarak yarı yarıya vakit kazanılabilir. Öğretmen bulmak meselesi başlangıçta öğretmen vekilleri, yedek subay öğretmenler yolundan geçici bir şekilde bağlanabilir.

Eğitimi kısa zamanda başarmak için para kıtlığı bir mazeret değildir. Beş yıllık plan için düşünülen genel toplam ödeneğin içinde kalmak ve fakat başka sektörlerden kısarak eğitime ilave etmek suretiyle gerekli para bulunur. Eğitimsiz ekonomik kalkınma olamaz. Eğitimsiz sosyal iyileşme düşünülemez. Eğitimsiz demokrasi yerleşemez. Şeyhlik, ağalık dertleri, kuvvetlinin zaifi ezmesi, zenginin fakiri sömürmesi diye adlandırılan meseleler de ancak eğitimle ortadan kalkabilir. Toprak reformu yaptığınızı farzedelim, eğer toprak sahibi ettiğiniz insanlara gerekli eğitimi verememişseniz, bir nesil sonra onların büyük bir kısmı ellerindeki toprağı gene kaptırırlar. Dünya üzerindeki iktisaden geri kalmış milletler, mutlaka eğitimde geri kalmış milletlerdir. Beş yıllık plan 1950 yılındaki okul açma hızını sadece bir misli hızlandırmaktadır. Bu takdirle karşılanacak bir adım olmakla beraber, yeter değildir. Kaybedilen zamanı telafi etmeliyiz. İlköğretim davasının herkese okul kısmını beş yılda halletmek mümkündür.

Eğer en üstün öncelik eğitime verilmiş olsaydı, Beş yıllık plandaki yatırım sırası, en başa eğitim masraflarını geçirmek suretiyle tesbit edilirdi. Halbuki eğitim yatırımları, altıncı kademede yer almıştır. Elimizdeki plan kitabının 93'üncü sayfasında şu yatırım rakamlarını görüyoruz:

Konut beş yılda 12 milyar 116 milyon; Tarım 10 milyar 548 milyon; İmalat sanayii 10 milyar 089 milyon; Ulaştırma 8 milyar 159 milyon; Enerji 5 milyar 134 milyon; Eğitim 4 milyar 227 milyon lira...

Eğitime en üstün öncelik verilmeli ve ona ayrılan ödenek bütün sektörlerin başında yer alacak kadar yüksek tutulmalıydı. Her bakımdan çok ilerlemiş olan memleketlerde bile, eğitime ayrılan ödenek daima yüksek seviyededir. Eğitim Milli Komisyonu'nun 18 Temmuz 1959'da Milli Eğitim Bakanlığı'na sunduğu ve 27 Mayıs 1960'tan sonra yayınlanan raporda (Sahife 124, ikinci baskı) UNESCO'nun açıkladığı rakamlara dayanılarak şu nispetlere dikkat çekilmektedir:

Milli Gelirin; Amerika'da yüzde 5.5'u, Japonya'da yüzde 4.5; Almanya'da yüzde 5, İtalya'da yüzde 3.2 ; İngiltere'de yüzde 2.3'ü ve Türkiyede sadece yüzde 1.8'i 1952 yılı eğitime ayrılmıştır.

Beş yıllık planın son uygulama yılında yani 1967'de Gayri Safi Milli Hasılanın 73 milyar 900 milyonu bulacağı tahmin ediliyor (Plan sahife 29) Milli Gelirin yüzde 5'ini eğitime sarfetmeyi ana prensip olarak kabul etmeli ve hesaplarımızı buna göre yürütmeliyiz. 1962'de Gayri Safi Milli Hasıla 52 milyar 700 milyon lira tahmin edildiğine göre yüzde 5 hesabıyla 1962 cari bütçesinde Eğitime ayrılması gerekli ödenek 2 milyar 635 milyon lira olmalıydı. Halbuki 1 milyar 447 milyon küsur lira verilmiştir. Yüzde 5 oranı ile 1967'de eğitime 3 milyar 695 milyon lira ayrılmalıdır.

Plan Baştan Düzenlenmeli

En başta milli savunmamız olmak üzere, bütün sektörlerin temeli milli eğitimdir. Tekniğin bugün ulaştığı seviyede eğitim görmemiş insan askerlik hizmetinde tam verimli olamaz. Köylü çocuklarını en kısa zamanda çiftçilik üzerinde ana bilgilerde techiz edemezsek Beş Yıllık Planda tarım sektörü için ayrılan paralardan gereken verim elde edilemez. Sanayileşmenin baş şartı da önce vatandaşları eğitimden geçirmektir. Bu yapılmadıkça harcanacak paralar, sarfedilecek gayretler çoğunca boşa gidecektir.

Kısaca, Türkiye Cumhuriyeti'nin kaynakları ve imkânları ilköğretim için lüzumlu okul ve öğretmeni önümüzdeki beş yıl içinde sağlamaya elverişlidir. Bunu yapabilmek için eğitimin önemini sadece raporla, nutukla belirtmekle kalmayıp fiiliyatta da büyük bir azimle davanın üzerine atılmak şarttır. Beş Yıllık Plan bu yönden baştan düzenlenmelidir.

Plana göre ilkokula kavuşacak çocuk nispeti beş yılda yüzde 73'den yüzde 87'ye yükselecektir. Yani yılda sadece yüzde 2.8 kadar bir artış. Eğitimde bizim kadar geri kalmış olan Habib Burgiba'nın Tunus Cumhuriyetinde ilk öğrenimin 1967-1968 ders yılında yüzde 100 gerçekleşeceği ilan edilmiştir. Yıllık ilerleme nispeti yüzde 8'dir.

Köy Çocukları Unutuluyor

Şimdi sistem meselesine dokunmak istiyorum: Köy çocukları için beş yıllık ilköğretim dünyanın bugünkü şartları altında artık hiçbir suretle yeterli sayılamaz. Eğitim Milli Komisyonu "imkân ve şartlar hazırlandıktan sonra, çocuklarımıza asgarî altı yıllık bir ilköğretimin verilmesi muvafık olacaktır" diyor (Rapor, sahife 44). Milli Eğitim Bakanlığının eğitim planını hazırlamakla görevlendirdiği komisyon raporunun 19'uncu sahifesinde de "imkân ve şartlar hazırlandıktan sonra" ilköğretimin altı yıla çıkarılması tavsiye ediliyor.

Yön, 5 Aralık 1962

Atatürk'ün Özlediği Türkiye'yi Kurabildik mi?

YÖN'ün açık oturumu, meseleleri çözmekten çok, şimdiye kadar üzerinde durulmamış, son derece ilgi çekici meselelerin ortaya atılmasına yol açtı. Okuyucularımızı, bu meseleler üzerinde düşünmeye ve tartışmaya çağırırız.

YÖN

Doğan Avcıoğlu: Oturumu açıyorum. Şimdiye kadar Atatürk hakkında çok konuşuldu, çok yazıldı. Bunları tekrarlamakta bilmem fayda var mı? Atatürk'ün dev şahsiyeti ve başardığı büyük işler hepimizce malum. Gerçek Atatürkçüler olarak bize düşen vazife, sanırım, daha çok yarım kalan işler üzerinde durmak ve bugün karşılaştığımız meselelerin ışığı altında Atatürk'ü değerlendirmek.

Önce Atatürk ilkeleri üzerinde durmak faydalı olabilir. Sayın Karaosmanoğlu, özel bir konuşmamızda, C.H.P. programının hazırlanışı sırasında fikrini soran Atatürk'e, ona "millî sosyalizm ismini vermek lazım" dediğini söylemişti. Biz Yön'cülerin kanaati de bu. Halkçılık ve devletçilik ilkeleri sosyalizme götürüyor. Tek başına halkçılık bile sosyalizm demek. Hiç değilse 1962 yılında Atatürk ilkelerinin ciddi şekilde uygulanması sosyalizmden başka bir şey olamaz. Fakat bu ilkeler, daha başlangıçtan itibaren kâğıt üzerinde kaldı. Ne dersiniz?

Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Evet, Atatürk ilkelerine milli sosyalizm ismi verilebilir. Yalnız hatırlatmak isterim ki, ben milli sosyalizm deyimini kullandığım zaman Hitler ortada yoktu, henüz bu deyime sahip çıkmamıştı.

Atatürk'te gerçekten sosyalist bir görüş vardı. O, sınıfsız bir toplum düzenine ulaşmak istiyordu. Sınıfsız toplum, tabii ki sosyalist bir idealdir. O kadar ki Atatürk, soyadı kanunu çıktığı sırada, soyadlarında "oğlu" kelimesinin kullanılmasını bile hoş karşılamıyordu. Bunu bir asalet unvanı gibi görüyordu. O günlerde Tiran'da sefirdim. Atatürk'ün "oğlu" deyiminden hoşlanmadığını bildiğim için, kendisine mektup yazarak, Karaosmanoğlu yerine, soyadı olarak, Gediz'i almayı düşündüğümü bildirdim. Atatürk, cevabını Tevfik Bey'e dikte etmiş ve "Yok, Karaosmanoğlu soyadını alsın. Bu aile hanedana karşı mücadele etmiştir. Karaosmanoğlu ismine itirazım yok" demişti. Oradan da biliyorum ki Atatürk, şeklen bile bir zadegânlık görüşüne karşıydı. Onda bir cins demokrasi popüler (Halk demokrasisi) görüşü vardı. Fakat Atatürk ilkelerini ve temayüllerini bir doktrin veya bir ideoloji halinde sistemleştiremedi. Biz Kadro dergisinde bunu yapmak istedik. Nitekim Kadro çıkmadan önce kendisine gittim, gayemizi anlattım ve müsaadesini istihsal ettim. Atatürk'e ilkelerini halka yaymak istediğimizi söyledim. Kadro'dan ne anladığımızı sordu. "Kadro, inkılapçıların kadrosu ve inkılabın doktrinidir" cevabını verdim. Atatürk, "Doktrin istemem, donar kalırız, biz yürüyüş halindeyiz" dedi.

Doğan Avcıoğlu: Devrimci bir doktrin donup kalmaz. Değişen olaylara kendini uydurur, daha doğrusu değişen olayların önünde gider.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Herhalükârda Atatürk, ilkelerinin sınırlarını iyi tayin etmedi. Bu ilkeler arasındaki münasebetler gerektiği gibi ortaya konamadı. Bunları kül haline sokmak güç. Mesela, milliyetçilik ve halkçılığın sınırları belli değil. İlkeler dumanlı kaldı. Hele sonradan biz Atatürk'ü dondurduk. Atatürk, sadece bir resmi şahsiyet, Türkiye Cumhuriyeti'nin birinci adamı haline getirildi. Yılda bir defa yapılan merasimlerle ruhsuz ve donuk Atatürk'ü tarihî ifadesini kaybetmiş bir şahsiyet olarak kutluyoruz.

Kadroda, inkılabın doktrinini yapmaya çalışırken de etraftan çok sıkıntı çektik. Başta Peker olmak üzere, bizi sık sık Atatürk'e şikâyet edenler eksik değildi. Falih Rıfkı Atay bizi zaman zaman bu şikâyetlerden haberdar eder, "Dikkat et, seni partiden atacaklar" derdi. Bunun üzerine Atatürk'e gider, savunmamı yapardım. Anlayış gösterirdi. Ama etraftan çok çektik.

Cemal Hüsnü Taray: Atatürk, asıl halkçılığa önem verirdi. Kurduğu siyasi teşekküle bunun için, Halk Partisi adını koymuştu. Sık sık, "Biz çiftçi ve çobandan müteşekkil bir milletiz" derdi. Sınıfsız bir toplum düzenini özlüyordu, say'ın, yani emeğin her mesleki faaliyette aynı değere sahip olmasını, emeğin en üstün değer tanınmasını, sınıf tezadlarının kaldırılmasını istiyordu.

Yalnız Atatürk'ten, bir filozof gibi görüşlerini tamamıyla sistemli bir şekilde ortaya koymasını beklemek büyük bir haksızlık. Büyük adamlardan her şeyi beklememek lazım. Büyüklük şimşekler halinde tezahür eder ve büyük adam şimşekler çaktığı zaman belli olur. Atatürk, 19 Mayısta Samsun'a çıktığı zaman bir şimşek gibi çaktı. O tarihlerde kimse bir kurtuluş yolu görmüyordu. Kurtuluşu, "manda" idaresinde bulanlar eksik değildi. Manda isteyenleri ayıplamayalım, vatan haini saymayalım. Başka çıkar yol keşfedemeyen namuslu insanlardan da bu idareye taraftar olan bir hayli kimse vardı. Kurtuluş yolunu Atatürk gördü. Bu az büyüklük mü?

Atatürk'ün talihsizliği, Çanakkale Harbinde üniversite kadrosunun harcanması oldu. Bu kadronun kayboluşu yüzünden, yeni nesilleri yeteri kadar yetiştirmek mümkün olmadı. Atatürk kadro sıkıntısı çekti. Mesela Atatürk'ün etrafında iktisatçılar yoktu. Bu olmayınca, açgözlüler, sömürücüler sivrildiler, ön plana çıktılar. Aferistler (çıkarcılar) piyasayı doldurdular. Atatürk'ün dostu ve arkadaşı görünüp iş çevirdiler.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Yine de bir kadro vardı, 3.5 yıl Kadro'da yazdık. Sesimizi duyuramadık.

Cemal Hüsnü Taray: Sadece yazmak yetmez: Yazmak, fikirleri sistemleştirmek elbette lazım, fakat yetmez.

Sadun Aren: Bu nokta çok ilgi çekici. Bugün için de durum galiba farklı değil. Bir aydın topluluğu çıkar yol arıyor, fikirlerini bir sistem haline getirmeye çalışıyor. Fakat idarecilerin pek kulak astığı yok.

Cemal Hüsnü Taray: Dinlemezler, onlara zorla dinletebilmek lazım. Fikirler elbette yazılmalı, konuşulmalı ve sistemleştirilmeli. Sonra bu fikre inananlar taraftar toplamalı. Daima ilerici olan üniversite gençleri için kurslar tertiplemeli, gençler halka gitmeli, onları uyarmalı, onları teşkilatlandırmalı. Bugün nüfus 29 milyon, fakat partiler de 1 ilâ 1.5 milyon insan var. Milletvekilleri bu 1.5 milyon insan içinden seçilir. Ama seçime hakim olan her partide 50 kişiyi geçmez. 5 parti için bu 250 kişi eder. Milletvekillerinin büyük çoğunluğunu, bu 250 kişi tayin eder.

Yapacak iş, halkı sevmek, halka gitmek ve partilerin dışında kalan büyük halk çoğunluğunu yeni bir parti halinde teşkilatlandırmak. Bana bu mümkün görünüyor.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Konudan uzaklaştık.

Doğan Avcıoğlu: Sayın Dursunoğlu söz istiyor.

Cevat Dursunoğlu: Atatürk ilkeleri, flu, yani dumanlı kaldı, dendi. Fakat o zaman toplum fluydu. Toplum içinde doğru dürüst iş bölümü bile yoktu. İşçi sayısı 30-40 bini aşmıyordu. Bu sebeple ilkeler tam vuzuhla ortaya konamadı.

Atatürk ilkelerini iki kaynağa götürmek mümkün. Bunlardan birincisi, milletin yüzyıldır taşıdığı bir hasretti... Bu, hasret, ölen ortaçağdan tamamen kurtulup modern Batı medeniyetine geçiş şeklini ifade edebilir. İkinci kaynak, Ziya Gökalp'in ortaya attığı fikirlerdi.

Atatürk bu kaynaklara dayandı ve fikirlerini genel hatlarıyla verdi. Fikirlerini daha büyük bir vuzuhla ortaya koymaya fiilen imkân yoktu.

Doğan Avcıoğlu: İlkelerin dumanlı kaldığı, ilkelerin sınırının iyice tesbit edilmediği ileri sürülebilir. Fakat bu pek önemli olmasa gerek. Önemli olan, ilkelerle, bu ilkelerin uygulanışında ortaya çıkan temel çelişiklik. Şöyle ki, Atatürk, kurtuluş hareketinin ilk günlerinden itibaren halkçılık ilkesini ortaya atıyor. Ayrıca emperyalizm ve kapitalizmi yok edeceğini de söylüyor. Bunun sonucu, el yordamıyla ve zikzaklı bir şekilde yürütülse bile, halk yararına köklü reformlara yer veren devletçi bir politikanın ortaya konması olmalıydı. Halbuki İzmir İktisat Kongresi ile, yüzde yüz liberal bir iktisat politikasına yönelindi. Kurtuluş Hareketini yürüten ülkücüler, Babıâli kadrosundan geniş şekilde yararlanmakta mahzur görmediler. Tabiî temayülü halktan uzaklaşmak olan bürokrasi, Babıâli kadrosuyla da büyük ölçüde beslenince, halkçı bir politikayı yürütecek gücü kaybetti. Bu tip bir bürokrasinin eşraf vasıtasıyla ve eşrafla işbirliği halinde çalışması, halkla irtibatını kaybetmesi normaldi. Esasen C.H.P. de bir eşraf partisi halinde ortaya çıktı. Böylece, daha işin başında halkçı bir politika yürütme fırsatı kaçırıldı. Halkçı bir idarenin, kaynağını iktisadi güçten alan eşrafın siyasi gücünü kırmak ve halk ile devlet arasındaki engelleri kaldırmak amacıyla daha ilk günden ele alınması gereken toprak reformuna el sürülmedi. Kısaca, liberal bir iktisadi politika, halktan uzak bir bürokrasi, eşrafla işbirliği ve sosyal yapıyı değiştirecek köklü reformların ihmali, halkçı bir politikanın uygulanma imkânlarını son derece zayıflattı. Bu şartlar altında, devrimci kadro, bütün iyi niyetlerine ve ülkücülüğüne rağmen fazla bir şey yapamazdı. Nitekim çok geç girişilen toprak reformu, eşraf duvarı aşılamadığı için, halkın desteğini kazanamadı. Köylünün yararına olduğu halde, idare, enstitüleri halka maledemedi. Çok partili hayata geçildiği zaman, halkta devrim idaresinden kalan hatıranın jandarma ve tahsildar baskısı olmasına, bu durumda, pek fazla şaşmamak lazım. Halk bunun içindir ki, 1946'dan sonra halkçı, ilkeleri savunmak ve halk yararına reformlar yapmak istemekle beraber gerçekten halkçı bir politikanın şartlarını yaratmayan eski devrimci kadrodan yüz çevirdi. Bürokrasinin istibdadını bir dereceye kadar kıran D.P.'nin eşraf kadrosunu destekledi. Niyet itibariyle halkçı bir hareket olan 27 Mayıs da, bürokrasinin halkı bizar eden hakimiyetini arttırarak C.H.P. devrini hatırlattığı için, popülaritesini çabucak kaybetti. Halkçı anayasanın umulan çoğunluğu sağlayamaması ve seçim sonuçları bunu gösteriyor. Halk bugün de, halkçılıkla ilgisi olmayan siyasi teşekküllerin peşinden gidiyor.

Atatürk devrimleri bakımından en önemli mesele bu olsa gerek. Halkı kazanmadan hiçbir büyük iş başarılamaz. Nerede hata ettik? Halkçılık politikası neden dejenere oldu? Halkın desteğini kazanacak bir halkçılık politikasının temel şartları nelerdir?

Cevat Dursunoğlu: Demin söylediğim gibi o zamanlar toplumda işbölümü teşekkül etmemişti. Sonra dava mevcudu kurtarmaktı. Çökmüş bir imparatorluğun yerine, milli bir devlet kurabilmek başlı başına büyük bir meseleydi. Size ufak bir hikâye anlatayım. Erzurum Kongresinde, nizamnamenin en çok hücum

edilen maddesi şu mealdeydi: "Cemiyetimiz; iktisadî, fennî ve asrî gayeleri de tebcil eder." Hücumları asrî kelimesi çekiyordu. Buna Avrupalılaşmak, gâvur olmak deniyor ve asrî kelimesinin metinden çıkarılması isteniyordu. Erzurum'da en çok ıstırabı bize asrî sözü verdi. Atatürk ise, asrî sözünden kat'iyen feragat etmeyeceğini belirtti. Şartlar buydu.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Tekiden söyleyeyim, 1923'te yeni mebus olmuştuk. Atatürk o zaman Meclis Reisiydi. Bir hatip, asrî kelimesini kullandı. Bunun üzerine hocanın biri, asrî ne demek diye yerinden haykırdı. Atatürk kendini tutamayıp, riyaset kürsüsünden "adam olmak, adam olmak demek" cevabını yapıştırdı.

Fakat tartışmamızda, meselenin historiğini yapmak yerine bugünü esas alalım. Atatürk, bazı fikirler getirmiş, fakat tatbikatta bu fikirler dejenere olmuştur. Gençlere düşen bu prensipleri sentetize etmek, yeniden hayatiyete kavuşturmak. Esas dava bu.

Sadun Aren: Atatürk, biraz önce belirtildiği üzere, imtiyazsız ve sınıfsız bir toplum düzeni istiyor. Sosyalizmi bildiğinde de şüphe yok. Fakat sadece terminolojiyi değiştirmekle kalmamış, imtiyazsız ve sınıfsız bir toplum kurmanın icaplarını da yerine getirmemiş. Eşrafın bertaraf edilmesi ve devletçiliğe yönelmek gibi...

Acaba bundan Atatürk'ü Rusya'nın peyki olmak endişesi mi alıkoydu? Bugün milliyetçi ve bağımsız bir sosyalizm mümkün. O zaman belki mümkün değildi.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Devlet başkanı olmuştu. Bir devlet başkanı da, sosyalistim diyemezdi ya. Bu iş etrafındakilere düşüyordu.

Cemal Hüsnü Taray: İlk gaye istiladan kurtulmaktı. Atatürk bunu gerçekleştirebilmek için muhaliflerivle bile birleşti. Vatanı kurtarmak için komünist bile olmak gerekirse olurdu. Fakat o tarihlerde Rusya'ya fikren dahi iltihak etmemiz çok tehlikeliydi, giderdik gürültüye. Onlar, 15 milyon Rus'u Anadolu'ya getirirler, Türkleri de sürebilirlerdi. Türkiye diye bir şey kalmazdı ortada. Bununla beraber bütün kapitalist dünya bize karşıydı. Atatürk, emperyalizmle savaşıyordu. Ruslarla işbirliği yapmaya mecburduk. Bereket o zaman Rusya'nın başında Lenin vardı. Stalin olsaydı, halimiz nice olurdu bilemem. Sonra unutmamak lazım ki gaye, Batılılaşmaktı. Batıdan fikren ayrılamazdık. Batı ile ihtilaflarımız vardı, ihtilaflar çözülür çözülmez, Batıya yöneldik, Cemiyeti Akvama girdik.

İçeride de, Dursunoğlu'nun belirttiği gibi sosyal gruplar teşekkül etmemişti. İleri gitse, eşraf karşısına dikilebilirdi. Sonra, sosyolojikman bürokrasi, önemli bir engeldi. Bürokrasi yerini bırakmak istemez, yeniliğe düşmandır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Babıâli bürokrasisi bu. Bütün idare kadroları Babıâlidendi. İnkılabın başını bunlar yedi.

Cahit Tanyol: Cemal Hüsnü Bey, Batılılaşmaya çok şekilci bir anlam verdi. Sosyalizm de Batıda doğmuş bir fikirdir ve ve Batılılaşmanın belki de en kısa yoludur. Hatta Lenin tam Batılı bir insan değil miydi? Bana kalırsa, Osmanlılık zihniyeti, sosyalizme gitmeyi engelledi. Osmanlılıktan kurtulamadık. Osmanlılıktan, daima devleti korumak, halktan uzak durmak ve hatta kaçmak şeklinde tezahür eden pasif bir zihniyeti anlıyorum. Batıya dönüş hareketini Osmanlı gibi yaptık. Sayın Karaosmanoğlu'nun dediği gibi, malzeme Babıâli'den, Mustafa Kemal kadro sıkıntısı çekti, Babıâli'yi getirdi. Halbuki sosyalizme gitmek için şartlar uygundu. Batı sanayileşmiş, sınıflar kuvvetlenmişti. Biz bir anlamda sınıfsız bir toplum olarak, sosyalizme çok daha kolay gidebilirdik. halkçılık, sosyalizme götürecek bir ilkeydi. Fakat kadro yoktu, Atatürk de Osmanlı kadrosunun dışına çıkamadı.

Sadun Aren: Osmanlı dediğiniz ne?

Kemal Tahir: Statik bir kadro. Atatürk'ün dediği doğru. Sınıf yok, feodalite yok. İdare eden, edilen var. Mektep Osmanlı yetiştiriyor, kışla Osmanlı. Osmanlı ise halktan kopuyor, içinde bulunduğu toplumu reddediyor. Halkın Osmanlıdan gördüğü buydu.

Cemal Hüsnü Taray: Atatürk, Babıâlinin şöhretinden kaçındı. Yeni ve genç bir kadroyu işbaşına getirdi. Meselâ ben 22 yaşında Ziraat Bankası'nın başına geldim, 29 yaşında Milli Eğitim Bakanı oldum. Fakat eski zihniyetli bürokrasi büyük bir engeldi. Eski kanunları değiştirmek, reform yapmak meseleydi. Hazırlanmış eleman yoktu. Mesela fakir halk çocuklarını yüksek okullarda okutmak istiyorsunuz ve sırf fakir çocukları için meccanî imtihan açıyorsunuz. Zengin çocukları da bundan faydalansın diyorlardı. Başa çıkamadım. Mebuslar dikiliyordu, kendi çocuklarını bundan faydalandırmak için.

Cevat Dursunoğlu: Yanlış yol üzerindeyiz. Milli Mücadeleden sonra idare kadrolarını Babıâli ele geçirmedi. Bakanlar ve yüksek memurlar. Babıâliden değildi. İnkılabın Kadrosuydu.

Cemal Hüsnü Taray: Ele geçirdi, geçirdi.

Cevat Dursunoğlu: Örnek olarak, kendi çalıştığım maarifi söyleyebilirim. Bakanlığın ileri gelenlerinin Babıâli ile ilgisi yoktu.

Cemal Hüsnü Taray: Evet, maarif biraz ileriydi. Ama diğerleri? Hele Maliye, Babıâlidendi.

Cevat Dursunoğlu: Fikrinize katılmıyorum, kadro inkılapçıydı. Madem açıldı, söyleyeyim. Bu inkılapçı kadroyu kadınlar yedi. Erenköy'den, Şişli'den kız aldılar. Osmanlı devrinin nazır kızlarını aldılar. İnkılapçı kadro kendini onların havasına kaptırdı.

Kemal Tahir: Falih Rıfkı Atay da kitabında bundan söz ediyor. Bu kızlar "Nedir çilemiz, dağdan gelenlere çatal tutmayı öğretiyoruz" diye yakınırlarmış.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu: İdare Kadrolarına Babıâli hakim oldu. Örnek mi? Mustafa Abdülhalik Bey Babıâliyi getirmeye (Abdülhalik Renda) tek başına yeterdi. Bu zat Meclis Reisi yapıldı. Bu zatın Şapka Kanunu sıralarında "Nasıl şapka giyeceğim" diye yakındığını hatırlarım.

Kemal Tahir: Bence Osmanlı kadrosu işe hakim oldu. Baştan itibaren gevşeklik olmuş, İzmir İktisat Kongresi liberalizmi getirmiş, Kadro bırakılmış. Kadro harekete ne zarar verirdi ki?

Yakup Kadri Karaosmanoğlu: İş Bankası'na zarar verirdi. Kadroyu İş Bankası grubu kapattırdı.

Cevat Dursunoğlu: Lozan'a kadar memleket sömürülmüş. Firmalar 1924'ten itibaren Ankara'ya akmaya başladı. İş adamları Ankara Palas'a yerleştiler. Mebuslarla temasa geçtiler. Firmalar, mebus elde edemezsek, işlerimizi yürütemeyiz, kanaatindeydiler. Nüfuzlu mebusları elde etmeye koyuldular. Nüfuz ticareti ve yolsuzluklar başladı. İnönü, 1926'da durumun farkına vardı ve nüfuz ticaretiyle mücadele etti. Mebusların ticaretle iştigalini önleyen kanunu çıkarttı. Tasfiye hareketlerine girişti.

Kemal Tahir: Bütün bunlar halkçılığa gidemeyişimiz yüzünden.

Şevket Süreyya: Halkçılığın bir tarifini yapsak...

Cemal Hüsnü Taray: Atatürk, çiftçi ve çoban milletiz diyordu. Bu sömürülen kütleyi efendimiz yapmak istiyordu.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Ama toprak reformu bile yapılmadı.

Şevket Süreyya Aydemir: Fakat âşârı kaldırdı.

Cemal Hüsnü Taray: Daha Kurtuluş Savaşı yıllarında Ziraat Bankası'nı köylüye yöneltmek istedik. Kredi çeşitlerini ve miktarını arttırdık. Kooperatifler üzerinde durduk. Ben o zaman Ziraat Bankası'nın başındaydım. Bir de İdare Heyeti seçildi. İdare Heyeti, isim yapmış, emniyetli ve namuslu insanlardan kurulu diye seviniyordum. Fakat işe başladıklarının daha dördüncü günü, filan adamı Konya'ya müdür tayin ettir, köylüyü bırakıp tüccara kredi açalım demeye başladılar. Taleplerinde başarıya da ulaştılar. Bana istifa etmek düştü. Hamiyetli adamlardı güya, eşraftandılar.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Eşraf bu, bir de köylü geçinirler...

Şevket Süreyya Aydemir: O halde halkçılık nedir?..

Cahit Tanyol: Halkçılığı, sosyal faydayı küçük zümre menfaatlerinin üstünde tutmak, kanunları ve prensipleri buna göre ayarlamak şeklinde anlıyorum.

İyi bir nesil vardı. Ama toplumun yapısını değiştirecek gücü gösteremedik. Devlet yoluyla halkın sömürülmesi önlenemedi. Aracılar, devleti ele geçirdi. Halkçılık tamamen güme gitti. Osmanlılıkta bir devlet şuuru, devleti üstün tutma zihniyeti vardı. Bu zihniyet, partilerin en Osmanlısı olan C.H.P.'de mevcuttur. Kasım Gülek için, "ya o, ya ben" derken İnönü, tam Osmanlı idi ve devletin savunmasını yapıyordu. Gülek'te Mendere's'in siluetini görüyor ve ona karşı koyuyordu.

1950'den sonra Osmanlı anlamında devlet otoritesinde çözülme oldu. İktidarı ele geçiren sömürücü aracılar Osmanlı zihniyetini sarstılar. Halk bu aracılarla birleşti. Osmanlı zihniyetinin temsilcisi gördüğü C.H.P'yi halk tutmadı. C.H.P. fikren ileri, hiç değilse A.P.'ye nazaran ileri, fakat halk C.H.P.'ye karşı. Durum bu.

Cevat Dursunoğlu: Tanyol'un halkçılık tarifi güzel. Fakat bu tarif daha çok sosyal adalet tarifine yaklaşıyor. Bence halkçılık milli iradeyi hakim kılmak demek. Halkçılık, bu anlamda demokrasi demekti.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Demokrasi ne demek? Demokrasi sınıflar arasında dengeyi sağlayan rejim değil mi? Halbuki sınıflar inkâr ediliyordu.

Cevat Dursunoğlu: Demokrasi bu manayı sonradan kazanmıştır. 1948'e kadar dava milli iradeyi hakim kılma davasıydı.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Burjuvazinin iradesini hakim kılma davasıydı.

Cevat Dursunoğlu: Tanyol'un Osmanlılık görüşüne gelince, Osmanlılığı çoktan tasfiye ettik. Ne C.H.P., ne de öbür partiler Osmanlı değil, Osmanlılığın dayanağı, kapıkulu idi, bu kalktı.

Kemal Tahir: Kapıkulu duruyor.

Sadun Aren: Bürokrat desek daha doğru değil mi?

Kemal Tahir: Osmanlılık önemli bir kavram. Sınıfa dayanmadığı için Osmanlılıkta en çok ezilen Anadolu'daki Türk azınlığı oldu. 17 milyon Araba karşı 7-8 milyon Türk vardı. Slavlar daha fazlaydı. Osmanlılık devrinde yükselme yolu, Enderun ve Yeniçeri Ocağıydı. Bu iki Ocak da Türk halkına kapalıydı. Padişah Türkçe konuşurdu, kapılar Türk'e kapalıydı. Osmanlılığa karşı asıl Türk'ün ayaklanması lazımdı. Fakat diğer unsurlar ayaklandı. Anadolu Türk halkı, Kurtuluş Savaşı'nı bile Osmanlılarla birlikte yapmak zorunda kaldı. Halkçılık bence, Türk halkını, Osmanlıların elinden kurtarmak demek.

Sadun Aren: Bana öyle geliyor ki, Osmanlı deyimi bugünkü şartlarda olaylara ışık tutmuyor, meseleleri daha karıştırıyor.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Ben anlatayım. Ben de Osmanlı sayılırım. Osmanlı, Allahtan sonra düveli muazzamanın geldiğine ve onlara karşı hiçbir şey yapılamayacağına inanan statik bir davranıştır. Olaylara reaksiyon yoktur.

Sadun Aren: Evet ama, sosyal kavramlar bir işe yaramalı. İşe yaramayan, işleri daha çok karıştıran sosyal kavramlardan kaçınmalı. Osmanlılık dünyanın her yanında var. Osmanlı bir zümre ise bilelim ve modern kalıplar, operasyonel kalıplar içinde konuşalım. Ben muhafazakâr sözünü daha uygun buluyorum. Osmanlılık kelimesi hariç, Tanyol'a katılırım. Halkçılık, toplum yararına davranış şeklinde tanımlanabilir. Fakat toplum sınıflara ayrılmışsa, toplum zararına davranış hangisidir. O halde ilk önce sınıf ve zümreler arasındaki menfaat çatışmasını ortadan kaldırmak lazım. Halkçılık, bunu gerçekleştirecek metodu bulmayı gerektirir. Mesela devletçilik, halkçılığın bir vasıtasıdır.

Şevket Süreyya Aydemir: Artık "imtiyazsız, sınıfsız bir milletiz" safhasını atladık. Hızlı bir kapitalist inkişafın içindeyiz halen. Devlet sektörü, gittikçe genişlese bile, ölü bir sektör. Özel sektör ise şuuruna ulaşıyor, maddi temelini buluyor.

Gazetelerin büyük çoğunluğuna özel sektör mutlak hakim. İlanlar yoluyla gazeteleri hakimiyeti altında tutuyor. Bu sektör gittikçe teşkilatlanıyor. Siyasi partiler üzerinde nüfuzunu arttırıyor.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Amerika da onları besliyor.

Şevket Süreyya Aydemir: Özel sektör, ithalat kotalarını ben tanzim edeceğim diyor ve ediyor. Dış yardım, projelere verilsin diyor, veriliyor. Zira proje yardımları, Amerika özel sektörü kayırdığına göre, yardımı özel sektöre rahatça kaydırmak demek. Devlet teşekkülleri, ofisler baltalanıyor. Toprak Ofis, yeter döner sermaye bulamıyor. Devlet teşekkülleri, ofisler baltalanıyor. Toprak Ofis, yeter döner sermaye bulamıyor. Devlet teşebbüslerine Merkez Bankası kapıları kapalı. Merkez Bankası kredileri gittikçe artan ölçüde özel sektöre yöneltiliyor. Böylece, suni enjeksiyonlarla bir özel sektör yaratılmak isteniyor. Batılı dostlar, siyasi sebeplerle, bu politikayı benimsiyor, zira, bir orta sınıf kurmak davası peşindedir. Mecliste de devlet sektörünü savunan kalmadı.

Diyelim ki karşıda sendikalar var. Fakat sendikalara da para Amerika'dan geliyor, Türkiş Amerikan parasıyla ayakta duruyor. Sendikacılar sırayla dış seyahatlere çıkarılıyor. Hilton cinsinden otellerde ağırlanıyor. Devlet teşkilatında bile, mükâfatlandırılmak istenenler, maaşa ve seyahate bağlanmıştır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Otomobil de hediye ediyorlar. Unesco bile otomobil dağıtıyor. Hep devletçiliğe mani olmak için.

Şevket Süreyya Aydemir: Yabancı parasıyla tertiplenen Çınar Oteli Konferanslarında, "devletçilik ölmüştür" diye ilan olunuyor. Basının halini ise görüyorsunuz. Ereğli-Çelik'in bir sayfalık muazzam ücretli ilanları ortada. Özel sektör, avukatlarını, ücretli alimlerini de bulmuştur.

Cahit Tanyol: Profesörlerin büyük çoğunluğu özel sektör emrinde...

Şevket Süreyya Aydemir: Sözlerimi uzatmak istemiyorum. Türkiye'nin suni enjeksiyonlarla, adeta zorla kapitalist gelişme istikametine yöneltildiği ortadadır. Fakat bütün bu zorlamalara rağmen devlet sektörü genişliyor. 1950'de 31 devlet teşebbüsü vardı, şimdi sayıları 151. Zaruretler, devlet sektörünü genişletiyor. Bütün engellere rağmen, iktisadi devlet teşebbüslerinin, bilançolarına göre, 36 milyarlık aktifi var. Fiili ve rayiç değeri 100 milyar liraya çıkıyor. Demek ki boğulmak istenen çocuk boğulmamış, öyle bir gelişmiş ki, satmak da kabil değil. Özel sektörün mameleki ise azami 10 milyar lira tahmin ediliyor. Ama bir Alican çıkıyor, Anayasadaki özel - devlet sektörü eşitliğine rağmen, özel teşebbüs esastır, devlet teşebbüsü talidir, diyor. Halbuki 5 yıllık plan ile devlet teşebbüslerinde 38,5 milyar lira yatırım yapılacak. Bu sektör daha da büyüyecek.

Sonra sendikalar giriyor hayata. Halen 300 bin kadar sendikalı işçi var. Toplu sözleşme bunları kuvvetlendirecek.

Ama gene de, Alican vs. karma ekonomiyi tanıyan Anayasamızda mevcut olmayan bir kavramın şampiyonluğunu yapıyorlar: Özel Sektöre, üstünlük ve öncelik tanıyorlar. Dış yardımları, proje finansmanı yoluyla, özel sektöre kaydırmak, yatırımları devletin elinden kurtarmak istiyorlar. Yatırımlar Bankası kuruluyor. Buna devlet 100 milyon lira verecekmiş, yabancı sermaye de katılacak. Ama banka özel teşebbüsün idaresinde olacak. Kotaları onlar yapacak. Demek ki iktisadi hayat, özel sektörün fiili ve resmi kontrolu altına girecek. Devlet Sektörünün finansmanı da, Mal Müdürlükleri gibi Maliye Bakanlığına bağlanıyor. Devlet teşebbüslerini bu da köstekleyecek.

Bütün bu gelişmelerin sosyal manası var. İstiklalci ve milliyetçi aydın elele vermeli ve bu gidişe karşı koymalı.

Söyleyeceklerim bu kadar.

Doğan Avcıoğlu: Zorla gerçekleştirmek istenen kapitalist gelişmenin güzel bir tahlilini yaptınız. Fakat bir sonuca bağlamadınız.

Şevket Süreya Aydemir: Atatürkçü ve milliyetçi aydın bugün sosyal faydayı hakim kılmak için mücadele açmak zorunda. Yeni fikirler yayılıyor, fakat henüz tebellür etmiş değil. Elde yeter kitap bile yok. Ama her şeyi ticari meta haline getiren kapitalizme doğru hızla gidiyoruz.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Hangi kapitalizme, XIX. yüzyıl kapitalizmine doğru.

Cahit Tanyol: Liberal de iktidara gelse, devlet sektörü mecburen gelişiyor. Ferdi teşebbüs başarıya ulaşmayı devletten istiyor. Bizde Batıdaki burjuva yok. O halde bu yağmacı, bu çapaçul hacıağa usulüne son vermek gerek. Olaylar bizi sosyalizme götürüyor. Niye diretiyoruz, niye sosyalizme gitmiyoruz?

Sosyal buhranı keskinleştiren bir sebep daha. O da hızlı nüfus artışı. Onu da hesaba katmak ve olayların gerisinde sürüklenmek yerine, önüne geçmek ve olaylara yön vermek lazım.

Şevket Süreyya Aydemir: Demin bir noktayı unuttum. Batıdaki kapitalist gelişme, dış gelirlere dayanıyor. Dış pazar avantajı büyük. Batı, bu sayede emekçisine de nisbi bir refah sağladı. Bizde ise dış gelirler arttırılamıyor. Milletlerarası mübadeleler, aleyhimize işliyor. Dış yardımlarla, yabancı sermaye ile kapitalist gelişmeyi besleyebiliyoruz. Yabancılar şimdi de ister istemez gerekli parayı verecekler. Buna karşı mücadele C.H.P.'den gelmeliydi, gelmedi.

Kemal Tahir: Kim devletçiyse, seçimlerde kaybetti. Halka giderken başka yol bulmak lazım. Yalnız devlet fabrikalarına sahip çıksın, demek yetmiyor.

Şevket Süreyya Aydemir: Devlet, hiç çıkmadı devletçi olarak: Sonra seçim sonuçlarını devletçiliğe bağlamamak lazım.

Kemal Tahir: Bizim burjuva taksitle, dış yardımlarla bile, ona hediye edilmek istenen devlet teşebbüslerini satın almadı. Devlet sektörü imalatını, karaborsaya aktararak palazlanmayı tercih etti. İşçiler bile bu karaborsa düzeninin içine ithal edildi.

İnönü'nün yolunu kesmek için, bazı işçileri kullanabildiler. İşçiler İşçi Sigortaları fonlarının yağma edilmesi üzerinde bile yeteri kadar durmuyorlar. Halka nasıl anlatacağız bunları? Hırsızın hırsızlığını teşrih bile yetmiyor. Ben bunun için halktan kopuk, halka karşı olan zümreye Osmanlı diyorum. Halka Osmanlı ile mücadeleyi anlatmak daha kolay olacak.

Sadun Aren: Sayın Aydemir'in çizdiği tabloya katılıyorum. Yalnız şunu belirtmek isterim: Burjuvanın iktidarında bile devlet sektörünün genişlemesini, devletçiliğin veya sosyalizmin zaferi gibi görmemek lazım. Devlet sektörünün genişlemesi, gerçek anlamıyla devletçilik demek değil. Bu olsa olsa özel sektörün zaafını gösterir. Bugünkü haliyle devletçilik, özel teşebbüsçülüğün istismar vasıtasından başka bir şey değil. Eskiden müstemlekeler böyle sömürülürdü. Devlet teşebbüsü bugünün şartlarına uygun bir istismar şekli. Bunun sosyalistlikle bir ilgisi yok. İşçi de devlet teşebbüsünü gerektiği gibi tutmuyor. Karşısında özel teşebbüstekinden daha mütehakkim bir patron görüyor. Zira devlet, halktan yana devlet değil.

Bu noktada devletçiliğin imdadına halkçılık gelir. Atatürk'ün bu iki ilkesi, halkçılık ve devletçilik, Türkiye'ye sosyalist bir yol çiziyor. Devletçilik, halkçılığın vasıtası haline geliyor.

Cahit Tanyol: Atatürkçülere düşen vazife bu gerçekleri halka ulaştırmak. Zinde ve organize kuvvetlerin bu fikirlerin ışığı altında yetiştirilmesini sağlamak, halk ile devlet arasındaki paravanın kaldırılmasına çalışmak. Kısaca, Atatürkçülüğe, Atatürk inkılaplarının kaynağına gidip, oradan tekrar başlamak lazım.

Cemal Hüsnü Taray: Atatürk devrimleri, sonraki gelişmelerin zeminini hazırladı. Harf, Şapka vs. devrimleri ilerleme yolunu açmak için zaruriydi. Ama asıl iş bundan sonra yapılacaktı, yapılamadı. Atatürk'ün yaptığını korumak marifet değil. Muhafazakârlık bu. Atatürk'ün hazırladığı zemin üzerine, yeni devrimlerle binayı kurmak lazım. Temel hazır, fakat bina kurulmadı. Hâlâ temelle uğraşıyoruz. Binayı bugünün Atatürkçüleri kuracak.

Yön, 7 Ekim 1962

Artık Devletçilik Yetmez

Şevket Süreyya Aydemir

A.P.'nin 4 Eylülde yapılan Grup toplantısında, sayın A.P.'lileri sevinçten çılgına döndüren bir müjde verilmiştir. Bu müjde şudur:

— Türkiye'de Devletçilik artık ölmüştür!

Müjdeci Tahsin Demiray'dır. Bu mutlu olayın A.P.'nin yakın iştirakiyle başarıldığını açıklayan Tahsin Demiray, Türkiye'de Devletçiliğin nasıl öldüğünü, daha doğrusu nasıl öldürüldüğünü de hikâye etmiştir. Meğer Devletçiliğin ölümü şöyle olmuş:

Sayın Tahsin Demiray'a göre Türk Devletçiliğinin öldüğü yer, İstanbul'da, Yeşilköy'de lüks Çınar Otelidir. Bu otelde, ileri gelen özel bankacılarımızla sayın tüccarlarımız, Avrupa'dan, Asya'dan, Afrika'dan, Amerika'dan çağırdıkları uzmanların önünde zavallı Türk Devletçiliğini teşrih masasına yatırmışlar. Zaten 1950-1960 arasında kanına olmadık mikroplar iğnelenen bu uyuşturulmuş, kansızlaştırılmış ve sahipsizleştirilmiş Türk devletçiliğine basmışlar neşterleri. Zavallının sesi bile çıkmamış. Türkü, Amerikalısı, Afrikalısı, Asyalısı, bu sahipsiz kadavrayı didik didik etmişler.

Sonra Tahsin Demiray, bu otelden kalkmış. Uçağa atlamış. Ankara'ya koşmuş. A.P. Grubu karşısına çıkmış ve müjdeyi vermiş:

— Türk Devletçiliği, artık ölmüştür! Hem de A.P.'nin yakınlığı ile ve ben orada, Devletçilik son nefesini verinceye kadar bulundum...

Ne diyelim. Allah rahmet eylesin! Zavallı Devletçilik. Atatürk'ün elinde doğdu. Kimlerin elinde öldü?

Fakat insanı şaşırtan bazı düşünceler var: Pekiyi, haydi bizim becerikli özel bankacılarımızla müteşebbis tüccarlarımız, kaynağı belli olmayan masrafları ve bunların kabarık döviz karşılıklarını bir yerlerden bularak Amerika'dan, Avrupa'dan, Asya'dan, Afrika'dan şu yaman uzmanları toplayıp Türkiye'ye getirdiler. Bunlar Yeşilköy'de uçaktan indiler. Herbirini özel teşebbüsün önderleri, genel müdürleri, sekreterleri karşıladılar. Hepsi de saygılar, sevgiler içinde Çınar oteli dairelerine nazil oldular. O gece yediler, içtiler, eğlendiler. Ertesi gün buyur edildiler Türk Devletçiliğinin öldüğüne rapor vermek için. Tabii bu sırayı Sayın Tahsin Demiray'ın tebliğine göre tertipliyoruz.

Her ne ise, yabancı uzmanlar Türk ekonomisinin üstüne çullandılar. Fakat acaba nasıl oluyor da, bu uzmanlar bir gece içinde, bizim tarihimizi, yakın gelişmelerimizi, milli mücadelemizi, bütün dünyadan tek kuruş sermaye yardımı görmeyen 1922-1929 Türkiyesini 1929 dünya iktisat buhranının, bizim zaten ölmüş ekonomimizi nasıl daha mahvettiğini, hülasa Atatürk'ü Devletçiliğe mecbur eden tarihi, siyasi, iktisadi zorunlukları hemen öğrenmiş oluverdiler. Bu Devletçiliğin şartlarını, zaruretlerini, Türkiye'ye verdiklerini ve verebileceklerini nasıl hemen bilmiş oldular? Çünkü Türkiye'de Devletçilik ne iyi, ne de fena olduğu için değil, zaruri olduğu için el atılmış bir Ergenekon geçididir. Milli kurtuluş hareketimizin, tıpkı milli istiklal savaşı gibi bir iktisadi ölüm-kalım çabasıdır.

Adına özel teşebbüsün iktisadi araştırma, yahut tetkik merkezi gibi isimler verilen, maliyeti açıklanmayan, fakat yalnız önderleri ve idarecileri bilinen bir grubun, Çınar Otelinde tertip ettiği toplantıları biz, izleyebildiğimiz kadar izledik. Buraya katılan uzmanlara önce şunu tekrar edelim: Türkiye'de Devletçilik bir işletme ekonomisi meselesi değildir. İşletme ekonomisi, işletmenin organizasyon ve teknik işletme problemlerini inceleyen bir nevi muhasebe bilgisidir. Nitekim bütün Devlet işletmelerimizde, hem de, vaktiyle İsviçreli uzmanlara yaptırılan şemalar içinde tatbik olunur. Bu tatbikatta, kontabilite, produktivite, rantabilite hesapları yapılır ve bütün Devlet işlemlerinde yürütülür.

Ama Devletçilik anlamı bir işletme anlamı değildir. O bir sosyal siyaset, bir rejim meselesidir. Bu siyaseti tayin eden, tarihi zaruretlerdir. Biz tarihi zaruretlerin zoruyla devletçi olduk. Eğer Atatürk Türkiyesi Devletçi olmasaydı, aç, çıplak ve ulaştırmasız kalırdı. İnönü'nün vaktiyle Kadro dergisinde ve "Devletçiliğimin Vasfı" başlıklı yazının daha ilk cümlesinde ifade ettiği gibi, Türk devletçiliği her şeyden evvel bir savunma meselesiidir. Yani Türkiye'de Devletçilik, bizim tarihi gelişmemizin bir safhasıdır, tarihimizin bir parçasıdır.

Kaldı ki onu öldürmek veya diriltmek gibi meselelerde de Çınar Oteli yâranı, herhalde biraz keyifli zamanlarında ve acele, karar vermiş olacaklar. Önce şunu söyleyelim: Türkiye'de Devlet işletmeciliğini bozan, soysuzlaştıran, onun kanına zehirli mikroplar iğneleyen, onu bir seçim, bir geçim vasıtası kılan, şimdi A.P.'nin

mirasçısı olduğu 1950-1960 devri, yani D.P. iktidarıdır. Adnan Menderes'in, çabuk karar vermek, büyük inşa işlerine girişebilmek gibi vasıflarını planlı bir yola yöneltecek yerde, onun, gizli ihaleler, dilediğine ihaleler yoluna sürükleyen henüz görülmemiş hesapları vardır. Ondan evvel Devlet işletmeleri siyaset dışıydı. Kârlı çalışıyordu. İyi teşkilatlanmıştı. Devlet bütçesine yük olmuyordu. Bütün Türkiye'de bizzat özel teşebbüs için de bir mektep vazifesi görmesi emrolunmuştu. Usta işçiler yetiştirmek, usta büro uzmanları, muhasebeciler yetiştirmek, teknik elemanları, mühendisleri yetiştirmek için kadrolarını ihtiyaçtan fazla şişiriyor ve buralardan çekilen mütehassıs işgücü, özel sanayiin canlı sermayesini teşkil ediyordu.

1950-1960 yağmasında da bu işletmeler bütün enflasyon sanayiine eleman vermişlerdir. Eğer devlet işletmeciliği olmasaydı özel sanayi ve ticaret şirketleri mütehassıs organizatörler bulamazdı. Şimdi Çınar Otelinde Devletçiliğin ölümüne karar veren özel bankacıların, özel sanayi başkanlarının, özel şirketler önderliğinin yüzde 90'ı Devlet işletmelerinin yetiştirdiği vefasız evlatlarıdır.

Türkiye'de Devlet işletmeciliği devraldığımız Türkiye harabesi ortasında bir işletme yerinin, bir fabrikanın, parkları, havuzları, kulüpleri, gazinoları, bahçelievleri, yeşil siteleri, mektepleri, hastaneleri ile bir cennet şehir olması gerektiğinin misalini vermiştir. Türkiye'ye iyi işletme, ucuz maliyet, iyi kalite, halk menfaatına fiyat teşekkülü, sosyal yardım, ve daha burada sayamayacağımız binbir üstünlük Devlet işletmeleri eliyle girmiştir. Devlet işletmelerinin pahalı çalıştığı tekerlemeleri ise aslında bir masaldır. Soysuzlaştırılmamış devlet işletmesi ucuz, kaliteli ve kârlı çalışır. Bundan başka Devlete aldığından çok veren onlardır. Demiray'ın A.P. toplantısına verdiği rakamlar yanlış. Bu sayın zat, yalnız Sümerbank'la Etibank'ın Devlet bütçesine senede 400 milyon vergi ödediğini ve bunun için de ona göre kazandığını açıklasa ya?

Eğer Devlet işletmeleri olmasaydı İkinci Dünya Savaşında, tekrar Birinci Dünya Savaşındaki sefaleti yaşardık.. Devlet işletmeleri Demokrat Parti'ye zararsız devredildi. Bu işletmeler genel olarak kârlı, verimliydi. Ama 1950-60 arasında, yani Sümerbank, Etibank Genel Müdürlerinin Vatan Cepheleri Başkanları haline getirildikleri devirlerde acayip şeyler oldu. Mesela bir özel şeker veya çimento fabrikasının ana sermayesi devlet işletmelerince taahhüt edilecek, özel sermaye buna laf olsun diye biraz taahhütlerde bulunacak, ama o taahhütlerini de yerine getirmeyecek. Fakat iş olup bitince, il, ocak, bucak başkanları işletmeyi ele alıp, alımdan, satımdan, tesisten, tamirden bu kuruluşları yiyecekler, zararlara boğacaklar. Ama devrin usulü malum: Zarar devlete, kâr il, ocak, bucak başkanına!

Hayır baylar hayır! Çınar Otelinde yediğiniz içtiğiniz sizin olsun! Ama Devletçilik bahsinde söz, yalnız sizin değildir. Dün de, bugün de, yarın da bu davanın, hem de hükümetlerin onu yüzüstü bırakmasına rağmen savunucuları oldu, olacaktır da. Evet C.H.P. 1945-1950 arasındaki davranışı, programları hasır altı etmek, yeni teşebbüsleri önlemek, sanayide, işletmede, bankacılıkta ve her alanda yıllarca göznuru dökülerek hazırlanan, yabancı ülkelerde, yabancı konsultasyon müesseselerinin tetkiklerinden geçirilmiş hazırlıkları uyutmak suretiyle hem D.P. devrine zemin hazırlamış, hem bu halleri ile D.P.'nin suç ortağı olmuştur.

27 Mayıstan sonra ise, işletmelerde partizanlık vesile edilerek devlet işletmeleri hareketsizliğe mahkûm kılınmıştır. Her türlü teşebbüs kabiliyetlerinden tecrid edilmişlerdir. Ama bütün bunlar, Türkiye'de Devletçiliğin ölümü demek olamaz. Hele onun mirasını paylaşmaya girişmek için yerli ve yabancı uzmanlara Ankara'da tetkik raporları hazırlatanların bu teşebbüslerinde daima karşısında olacağız. Devletin kârlı işletmelerini özel teşebbüse satmaya D.P.'de iktisara gelince karar vermiş ve işe girişmişti. Ama buna cesaret edilebildi mi? Hatta D.P. yıkılırken, getirdiği bütün işletme, ihale ve idare soysuzluklarına rağmen Devlet işletmeleri azalmamış artmıştı!..

Şimdi de, Devletçiliğin Çınar Oteli'nde öldürüldüğünün müjdelendiği bugünlerde bizim de bazı sözlerimiz var:

Devletçilik, ne ölmüş, ne öldürülmüştür. Yalnız, 1954-1960 arasında ihmal ve inkâr edilmiştir. 1950-1960 arasında soysuzlaştırılmıştır. 27 Mayıstan sonra uyuşturulmuştur. Şimdi ise, kansız, hastadır. Ama yaşamaktadır.

Bugün devlet sektöründe 50 milyarlık bir varlık yatıyor. Eğer Çınar Otelindeki macera haberini ciddi zannedip sevinenler, Devlet Planlama Teşkilatı'nı yıkmaz, 5 yıllık planı da soysuzlaştıramazlarsa 1967 sonunda bu varlık bir misli artacaktır.

Fakat artık eski Devletçilik yetmez! Bugünkü Devletçilik artık kâfi değil. Mevcut Devletçiliği, Atatürk imtiyazsız sınıfsız bir millet yaratmak için ele almıştı. Olmadı. Sadece bir İktisadi Devlet İşletmeciliği olarak kaldı ve binbir engellemeye rağmen çok şeyler yaptı.

Fakat bundan sonra istediğimiz, Anayasanın Sosyal Devlet ilkesine bağlı kalarak, A'dan Z'ye kadar, Türkiye'nin siyasi, iktisadi ve sosyal nizamını, milletin hayrını ve varlığını temsil eden Devlet'in tanzim idare ve murakabesinde nizamlamaktadır.

Bundan sonra, devletçilik her sahayı içine alacaktır. Bu yeni, milliyetçi, Atatürkçü, istiklalci bir nizamdır. Hulasa artık devletçilik, yalnız bir iktisadi devlet işletmeciliği değil, özel teşebbüse yer vermekle beraber milli hayatın her sahasını içine alan bir sosyal nizam olmalıdır. İşte Türk sosyalizmi budur. Ya fikir, ya hizmet, ya emek cephesinde yer alan yeni, dinç ve mücadeleci nesil bunu başaracaktır. Çağımızın gelişmesi ve zaruretleri bunu emrediyor.

Yön, 12 Eylül 1962

Çıkmazlar İçinde Bir Işık Ordu

İlhami Soysal

Türkiye, yüzyıllardan beri bir mücadelenin içinde. Bir yanda Türkiye'yi ileriye götürmek, Atatürk'ün diliyle, "Çağdaş uygarlık düzeyine" eriştirmek, öte yanda, Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu seviyeyi bile çok görüp geriye götürmek isteyenler bu mücadeleyi sürdürüyorlar. Bir de bunların arasına sıkışmış bir başka grup var: "Aşırı ortacılar", eyyamcılar, "aman aman ortalık dalgalanmasın"cılar. Aslında bu üçüncü grup gericilerin bel kemiği. Kendini açıkça "gerici" olarak ortaya koyanlardan, "maziperestlerden" daha tehlikeli, daha etkili. Üstelik yaptıkları, yapmak istedikleriyle de gericilerin yapmak istediklerini gerçekleştiriyorlar. Türkiye'yi olduğu yerden bir adım daha ileriye gitmesini, "çağdaş uygarlık seviyesine" bir adım daha yaklaşmasını önlemekte daha da başarılı oluyorlar.

Şimdi tabloyu çizelim. Bir yanda ilerici kuvvetler var, son günlerin moda tabiriyle, "Zinde kuvvetler" denilen bu kuvvetler, başta ordu olmak üzere, basın, gençlik, sendikalar ve Üniversitelerdir. Bunların dışında kalan daha doğrusu bütün bu zinde kuvvetleri ortaya çıkaran bir de halk var ilericiler cephesinde. Yüzyıllardır ihmal edilmiş Türk halkı. Sağduyulu, iyi olan, ileri olan, memleket yararına olan her şeyi hemen benimseyen, gereğinde canı bahasına savunan fedakâr ve vefakâr Türk Halkı.

Gericilerin ve aşırı ortacıların safları belli. Irkçılar bunların içinde, Turancılar bunların içinde, ümmetçiler, cemaatçılar, sokak politikacıları hep bu saflarda. Ağalar, şeyhler, dedeler, yabancı parası ile göbeklerini şişirenler, halkı sömürenler, hep bunlar. Memleket tamamen ellerinde kalsa, bunlar hilafeti de, sultanları da getirebilirler. Bereket karşılarında ilerici bir Ordu vardır ve Ordu memleketin geri götürülmesine asla müsaade etmeyecektir.

Daha Osmanlılar devrinde, İkinci Mahmut zamanında yeniden düzenlenen Ordumuza "Nizam-ı Cedit" adı verilmiştir. Yani, yeni nizam...

Ordu daha o günden bu memleket içinde bir yeni nizamın öncüsü olmuştur. Her yeninin, her ilerinin savunucusu ve koruyucusu olmuştur.

Türkiye'mizde, Batı anlamında ilk gerçek mühendisler, ilk gerçek doktorlar, ilk gerçek ilim adamları ordu içinden yetişmiştir. Türkiye'mizde başından sarığı atan ilk insanlar ordu mensuplarıdır. Enver Paşa devrinde fesi de çıkarıp kalpak giyenler gene ordu mensuplarıdır. Türkiye'de tekniğe sinesinde ilk yer veren kurum Ordudur. Türkiye'de modern dünyayı en yakından izleyen de gene ordudur.

Türkiye'de bir anlamda Ordu Halk, Halk bir anlamda ordudur. Fakir halk çocuklarına okuma ve yükselme yolunu açan en büyük ocak ordudur. Kurtuluş Savaşı, bu milletin yediden yetmişe, kadını ve erkeği ile ordu haline geldiği gündür. Hiç ama hiç unutulmamalıdır ki, Mustafa Kemal, Ordunun içinden, Harbiyeden çıkmıştır. Ordu Mustafa Kemal'i başına tac etmiştir. Mustafa Kemal'i sadece Mustafa Kemal olduğu için değil, Türkiye'yi ileriye yönelttiği için başına tac etmiştir. Kemalizm en keskin hatlarıyla Ordu saflarında yer etmiştir. Atatürk Devrimlerinde bugüne kadar en ufak tavizi vermeyen tek kuvvet de, gene Ordu olmuştur.

Umutların Kaynağı

Ordu bugüne kadar verilmiş ilericilik ve Atatürkçülük sınavlarında tek açık vermemiş kuvvettir dedik. Tek eğilip bükülmemiş kuvvettir dedik. Batı memleketleri ordularından bazılarına bakıp, Türkiye'de Ordunun muhafazakâr, statik bir kuvvet olmayışına şaşanlar bulunabilir. Ama Türk Ordusunun ilerici olmasının sebebi o kadar açık, o kadar gözle görülür ve elle tutulur bir gerçektir ki, bunun nedenlerini anlatmaya lüzum bile yoktur. Türk Ordusu kumanda kademeleri, asteğmeninden mareşaline kadar, ast kademeleri, tek erinden kıdemli başçavuş assubayına kadar, dirayetli, kabiliyetleri ve imkânları çerçevesinde bütün Türk çocuklarına açıktır. Türk Ordusu ne Batıdaki bazı örnekleri gibi kiralanmış askerlerle ne de gene bazı batı ülkelerinde olduğu gibi kumanda kademelerinde sadece ve sadece belli asalet sınıflarından Harp Okullarına alınmış ve yetiştirilmiş insanlardan teşekkül etmiştir. Türk Ordusuna, halkın her sınıf ve kademesinden her Türk girebilir.

Kabiliyet ve dirayetine göre Ordunun her kademesine yükselebilir. Kısacası Türk Ordusu, halkın ordusudur, Halk Ordusudur. İlericiliği, Atatürkçülüğü buradan gelir.

Sultan Aziz'in hal'i, Kurtuluş Savaşı, ondan önceki yüzlerce ve binlerce savaş ve ilerici hamle, nihayet 27 Mayıs, Türk Ordusunun hangi yönde olduğunu göstermiştir. Şayet 27 Mayıs olmasaydı, acaba daha Türk Halkı Toprak reformu, vergi adaleti, sosyal adalet, hekimliğin sosyalizasyonu gibi lafları duyabilmek için kaç yıl ve kaç yıl beklerdi. Hiç şüphe edilmesin ki yıllar ve yıllar...

Planlı Kalkınma çabaları kimin eseridir? Ordunun...

Bu memlekete son Anayasayı, şekli de olsa demokrasiyi kim kazandırmış, hürriyet nizamını kim kurmuştur? Ordu... Basın hürriyetini kim sağlamıştır? Ordu... Siyasi partilerin türlü şekillerde çelmelemeye çalıştıkları Türk İşçisinin en tabiî hakkı olan Grev, Toplu sözleşme ve lokavt haklarının bir an önce verilmesi gerçeğini kim ortaya erkekçe atmış ve partileri bu yola zorlamıştır. Ordu...

Ve nihayet, bu memlekette kardeş kavgasını kim önlemiştir? Ordu... Atatürk devrimlerinin savunucusu kim olmuştur? Ordu...

Sonuç

Bütün bu gerçekleri bir bir böyle eksiği olan fazlası bulunmayan yönleriyle ortaya koyduktan sonra ortaya çıkan gerçek şudur:

Türk halkının, Türk milletinin ordusu dimdik ayakta durdukça, bünyesinde ve varlığında ilericilik ve Atatürkçülük olduğuna göre Türkiye'de gericiler, eyyamcılar, orta yolcular başarı sağlayamaz. Bu yolda yapılacak her teşebbüs hüsrana uğramaya, beyinlerine demir bir yumruk yemeye mahkûmdur. Bunu unutanlara 27 Mayıs derslerin en iyisini vermiştir. Bundan sonra da verecektir. Bu gerçek böylece bilindikten sonra, Türkiye'nin bütün ilericilerine, bütün zinde kuvvetlerine düşen iş, memleketimizin en kudretli, en orgazine ve en güvenilir kuruluşu olan Ordunun etrafında kenetlenmektir. İçten veya dıştan gelecek gerici veya sömürücü her tecavüzü önleyecek, def ve yok edecek bu kuvvetin değerini bilelim.

Yön, 10 Ekim 1962

Karşı İhtilal

Mümtaz Soysal

Olayların Adı

Askerlerin yaptığı hükümet darbelerine dünyanın her yerinde "pronunciamiento" derler. Olay, Güney Amerika'da sık sık görüldüğü için, hep oraların diliyle, yani İspanyolca adıyla anılır. Söylenişinde kötüleyici bir eda vardır biraz: Üç beş maceracı subay bir araya gelip meşrû hükümeti devirmişler, iktidarı gerçek sahiplerinin elinden zorla almışlardır.

27 Mayıs bir "pronunciamiento" mudur? Son günlerin bazı yayınlarına bakarsanız, evet. "Kendilerine Milli Birlik Komitesi adını veren bir serkeşler grubu, oyla işbaşına gelenleri tabanca gücüyle yerlerinden kaldırıp koltuklara oturmuştur!

Oysa, 27 Mayıs, ilk günden itibaren, "ihtilal" sözünü kendine daha uygun bulmuştur. 27 Mayıs'ı kötülemek isteyenlere kulak verirseniz, bu, dünyanın her tarafında baş vurulan basit bir taktiktir: Pronunciamiento'cular kendilerine hep "ihtilalci" adını vermişlerdi; çünkü ihtilal sözünde halkçı anlamlar, yüksek duygular yatmaktadır.

Gerçekten, ihtilal, bir bakıma demokratik bir hareket: çoğunluğun azlığa karşı ayaklanışı; ezilen, haksızlığa uğrayan kütlelerin, son çare olarak, şiddete başvuruşu. Bütün işlerde olduğu gibi, bu harekette de bir öncü kadro bulunacaktır. İşte "ihtilalci" diye buna denir.

27 Mayıs bir "ihtilal" miydi? Klasik kitaplar, ihtilali, "toplum düzeninde, toplumsal sınıflar ve gruplar arasındaki durumda birdenbire meydana gelen şiddetli bir değişiklik" diye tanımlar. Bu bakımdan, "27 Mayıs bir ihtilal miydi?" sorusuna 1960 Mayısında, 1960 Kasımında, 1961 Ekiminde ve 1962 Eylülünde verilebilecek cevaplar hep başka başka.

İhtilalin Yarısı

İlk bakışta 27 Mayıs'ın bir toplumsal sınıf veya grup hareketi gibi gözükmeyişi insanı yanıltabilir. Doğru bir hükme varmak için, Türkiye'yi yöneten kadro bakımından, az çok herkesin bildiği basit şemayı tekrarlamak gerek.

Halkın devlet idaresinde bütün kesimleriyle söz sahibi olması anlamında bir demokrasi Türkiye'de henüz gerçekleşmedi. Şimdiye kadar ne olup bittiyse belli bir toplumsal çevre içinde oldu, ne el değiştirdiyse bu toplumsal çevre içinde el değiştirdi. Hiç şüphesiz, genel oyun kabul edilmesi gerçek demokrasi yolunda büyük adımdır. Ama bu adımın kütlelerdeki gücü ve bekleyişleri devlet idaresine yansıtabilmesi için bir takım temel koşullar var ki: onlar henüz sağlanabilmiş değildir. Ancak köklü reformlarla giderilebilecek olan bazı tıkanıklık noktaları veya, iktisatçıların deyimiyle "dar boğazlar", devletle kütleleri birbirinden ayırıyor.

Olup bitenler, el değiştirmeler, hangi toplumsal çevrede kalmaktadır? İmparatorluğun son yıllarından bugüne kadar, bu çevrenin içine "reformcu askerler; uyanık memurlar; Kurtuluş Savaşıyla güçlenen eşraf; önce devletçilik, sonra da enflasyon sayesinde yaratılan yeni ticaret, sanayi ve serbest meslek burjuvazisi; büyük toprak sahipleri; giriyor.

Atatürk devrimleri, bir bakıma, İmparatorluğun son yıllarında reformcu askerler ile uyanık memurları bir araya getiren hareketin sonucudur. Aslına bakılırsa, menfaatleri kütlelerin menfaatleriyle çatışmayan tek grup da budur. Belli bir çevre içinde sıralanan bütün öbür gruplara bakınız: Hepsinin menfaati topraksız, mülksüz ve imkânsız kütlelerden elde edecekleri emeğe veya kâra bağlı. Reformcu askerlerin ve uyanık memurların öncülüğüyle başlamış bir hareketin bu kütlelere inmemesi, onlara el uzatmaması için hiçbir sebep yoktu. Bu iniş ve el uzatış öncü kadroya bir şey kaybettirmeyeceği gibi, aksine ona güç kazandıracak ve dayandığı zemini genişletecekti. Ama, etraflarını çeviren ve kendilerine yapışan öbür gruplar bu uzanışı önledi.

14 Mayıs 1950, Türkiye'de gerçek iktidarın, "reformcu askerler ve uyanık memurlar" kadrosunu çok gerilerde bırakarak, tam anlamıyla "ticaret, toprak, sanayi ve serbest meslek burjuvazisi"ne geçiş tarihidir.

27 Mayıs 1960 ise, başlangıçtaki öncü kadronun, daha doğrusu o kadrodaki zihniyetin geri gelişidir. Kütleler, ilk anda, 27 Mayıs'ı "asker ve memur" hareketi olarak adlandırmakta fazla yanılmamış, kasabadaki binbaşıyla birlikte kaymakamın da tekrar itibar kazanması kimsenin gözünden kaçmamıştır.

27 Mayıs 1960'da iktidara gelenler, o belli çevre içindeki öbür gruplardan farklıydı. Uzun yıllardan beri ilk defa olarak, Türkiye'de, menfaatleri kütlelerin menfaatleriyle çatışmayan bir "zümre" tekrar iktidara gelmişti. Nazari açıdan bakınca, bu "zümre" ile "kütle"nin birleşmemesi için ortada yine hiçbir sebep yoktu.

Ama, bu birleşme, bu el uzatış, bu kenetlenme olmadı. Nedenleri çok açık: Subaylar yaptıkları hareketin anlamını kendi kendilerine bile itiraf edememişlerdi; ne yapmak istediklerini derinlemesine düşünmüş değillerdi. İşbirliği yapmak istedikleri "uyanık" kadro da kendilerinden farksızdı; bilim çevreleri, memurlar, olup bitenler hakkında hep yanlış hükümlere varmışlardı. Öncü kadroya yanaşanlar arasında halka gerçekten inanan, kütleleri seven ve oradaki güce dayanan insanlar azdı.

27 Mayıs, Türkiye'nin kaderini menfaatleri kütlelerinkiyle çatışanların elinden alıp kütlelere dost olması gerekenlerin eline verdiği için, bir bakıma, gerçek bir ihtilaldir. Ama yarım kalmış bir ihtilal. İş başına gelenler ve onların işbirliğine çağırdıkları kimseler ne yapacaklarını bilselerdi, kütlelerle köprü kurmak ve hareketi gerçek bir halk ihtilali haline getirip demokrasi yolunu tıkayan dar boğazları ortadan kaldırmak işten bile değildi. Fakat öyle beceriksizlikler yapıldı, öylesine yanlış adımlar atıldı ki, köklü değişikliklere gönülden bağlı olanlar bile bir an önce normal idareye dönüşü hayırlı saymaya başladılar.

Dönüşün Sonu

Bütün yanılmalara rağmen, 27 Mayıs yine de büyük bir hamledir. Toplumsal meseleler üzerinde gerçek düşünce ve anlatım özgürlüğüne bu devirde kavuşuldu. Devlet hayatının bazı kesimlerinde, küçük de olsa halkçı adımlar atıldı. 27 Mayısçılar, hem bilgili, hem de halkçı bir kadroyla yanyana gelebildikleri zaman, kütlelerin yararına olan adımları atmaktan çekinmediler. Vergi kanunları bunun en büyük delilidir. 27 Mayıs'ın halkçı anlamında bir ihtilale yaklaştığı günler oldu; bazan da kötü kadroların elinde öbür uca sıçramalar görüldü. Onun içindir ki, 27 Mayıs'ın ihtilal niteliği aydan aya değişti.

Şimdi, memleketteki bir zümrenin bütün amacı, 27 Mayıs'tan sonra atılan adımları, yaratılan havayı iyice ortadan kaldırmak ve o hareketi, tarihi perspektif içinde, ihtilal niteliğinden tamamıyla sıyırmaktır. Sinsi bir "karşı ihtilal" taktiği, 27 Mayıs'ı her gün biraz daha kemirmekte, onu hiçbir şey yapamamış kısır bir hareket haline getirmeye çalışmaktadır. 1960 Mayısında sarsıntı geçiren menfaatler tekrar sağlam temellere oturtulursa, suçluların yüzlerindeki kara yıkanırsa ve toplumdaki düşünce havası eski boğuculuğuna kavuşursa, o zaman itham parmakları uzunacak ve 27 Mayıs'a karşı "pronunciamiento!" diye bağırılacaktır.

Kitapların Dili

İhtilal ve onu sinsice kemiren "karşı ihtilal", bütün toplum olayları gibi, bilim gözüyle incelenip az çok değişmez kurallara bağlanabilen bir şey. Dünyaca tanınmış "Toplumsal Bilimler Ansiklopedisi"nde Alfred Meusel'in yazdığı şu satırları birlikte okuyalım:

"Karşı ihtilalin önüne çıkan pratik mesele güç ama, çözülmesi imkânsız değil. Ilımlıların iktidarda bulundukları bir sırada, gericilikle radikalliği karşı karşıya getirecek kesin bir mücadele hazırlanırken, ihtilalden önce hakim durumda olan sınıfın elinde hâlâ çok büyük iktisadi ve siyasi imkânlar vardır; zenginliğin, nüfuzun, geleneğin, şöhretin ve kişisel ilişkilerin etkisi, ihtilalle birlikte bir gecede uçup gitmez. Gericilik işte bu imkânları kullanarak, ihtilale zaten gönülden bağlanmayan ve ondan fazla bir şey beklemeyen unsurların desteğini kazanır; bu unsurlar, ihtilalin ilk günlerinde kazanılan ve kendilerine de faydası dokunan zaferlerin heyecanına kapılmış olsalar bile, sonradan ihtilali daha da ileri götürmek yolundaki gayretlerine karşı koyacaklardır."

Bu, 27 Mayıs'tan sonraki günlerin hikâyesidir. Hareketin kendi uzun vadeli menfaatleriyle çatışır taraflarını sezenler soluğu Ankara'da almışlardır. İhtilalci subaylar, bütün eksikliğine rağmen kendileriyle birlikte birşeyler yapmaya çalışan öncü kadroyla bile başbaşa bırakılmamıştır. Özel çıkarların savunucuları ve temsilcileri, devrim kabinelerine kadar girip "karşı ihtilal"in tohumlarını atmak fırsatını bulmuşlardır. İhtilalciler, 27 Mayıs'ın içten kısırlaştırılmasını biraz da kendileri hazırlamışlardır.

Adımların Sırası

Biz yine Ansiklopedi'ye dönelim:

"Bir karşı ihtilalin gelişmesinde birbirlerinden iki ayrı safha var. Birincisinde, karşı ihtilal eğilimleri gösteren gruplar, ihtilalin yaptıklarını kabul etmek zorunluluğunu duyar; maksat, eski yapının en canalıcı noktalarına dokunmasına fırsat vermeden ihtilali durdurabilmektir. Bu safhada bile, eski düzene yürekten bağlı kalmış küçük bir hayranlar grubunun hâlâ ortalıkta görünmesi pekâlâ mümkündür; ama eski devre dönülmesini pek açıkça istedikleri için bunların fazla bir siyasi önemi olmaz. İhtilalle tehlikeye giren sınıfın asıl önderleri, işlerin bu safhasında dikbaşlık etmenin siyasi intihar demek olduğunu iyi bilirler. İkinci safhada ise, ılımlı ve aşırı ihtilalciler arasındaki ayrılık silahlı çatışmalara kadar gider; iktisadi durum, düzelmek şöyle dursun, daha da kötüleşir; ihtilal halk gözünde itibarını kaybeder ve geniş halk kütleleri, pasif şekilde de olsa, eskiye karşı duymaya başladıkları hasreti belli ederler."

Bu da, 1961 seçimlerinden önceki ve sonraki havanın hikâyesi. 15 Ekimde birinci safhayı tamamladıklarını sananlar, daha ilk günden itibaren, neler istediklerini açıkça haykırmaya başlamışlardır. Ama, başka şekiller altında da olsa 27 Mayıs'ın biraz daha devam ettiği, eski düzen kırıntıları önünde meydanın büsbütün boş olmadığı çok geçmeden anlaşıldı. Karşı ihtilal hazırlayanlar yine birinci safhanın taktiklerine dönmekte gecikmediler. Şimdi ikinci safhanın geldiğine tekrar kanaat getirenler Restorasyon devrinin çanlarını çalmaktadırlar.

Geçmişin Rüyası

Geriye dönüp de ne bulacaklar? Sıkıntılar içinde kıvranan bir memleket, ilk yılların aldatıcı bolluğundan sonra elleri böğründe bekleşen kütleler, kırılmış kalemler ve bunaltıcı bir hava değil mi? Ama onlar, kendileri için kendi küçük çevreleri ve küçük hesapları için gördükleri rüyayı bütün bir milletin rüyası haline getirmek sevdasındalar.

Bugün ne isteniyorsa, demokrasi adına isteniyor. Mademki 27 Mayıs demokrasiyi ve halk iradesini gerçekleştirmek için yapılmıştır, o halde bu hareketin ruhuna bağlı olanlar şimdi de milletin sesine kulak vermelidirler: Açın Kayseri kapılarını, çıksın mazlumlar! Yırtın planları, başıbozuk talan devri yine başlasın! Susturun konuşanları, içten dıştan sömürme devam etsin!

Uyanıkların Ödevi

Kaçta akşam olduğunu tam söyleyebilir misiniz? Güneş batınca mı, sular kararınca mı, yoksa gökyüzü zifir rengini alınca mı? Aydınlıktan karanlığa geçişin öylesine sinsi bir gidişi var ki, "daha hâlâ görebiliyorum" diye kendinizi saatlerce oyalamanız pekâlâ mümkün.

Silkinerek bütün gücümüzü ortaya koymazsak, bir gün kendimizi eski devrin ortasında bulabiliriz. Onun içindir ki, hangi kesimde görev almış olurlarsa olsunlar, Türkiye'nin bütün uyanıkları geriye gidişe karşı koymak zorundadırlar. Bu safhada gösterilecek dayanışma aydınlık günlerin müjdecisi olabilir.

Çok önemli bir nokta daha var: müttefikleri iyi seçmek! Menfaatleri kütlelerin menfaatleriyle çatışanlar, Türkiye'deki bu "ileri-geri" savaşında bazan şaşırtıcı cepheler tutmak isteyeceklerdir. Gerçek ilericinin asıl müttefiki kütleler. Bazı gruplar, devrim deyip, batılılaşma deyip, demokrasi deyip, toplumcu kadroyla kendilerini aynı kefeye koymaya ve böylece öncüleri kütlelerden uzaklaştırmaya çalışacaklardır. Pekâlâ bilirler ki, devrimlerin, batılılaşmanın ve demokrasinin gerçek anlamlarıyla başarılabilmesi kendilerinin aradan atılmasıyla mümkündür.

Eğer Türkiye'de şimdiye kadarki öncü hareketler başarıya ulaşamamışsa, bu kiminle mücadele etmek gerektiğini bilmeyişin sonucudur.

Yön, 26 Eylül 1962

Demokrasi Korkusu

Yaşar Kemal

Demokrasi bir gereksinmedir. İnsanoğlu gerçek bir demokrasiye varmayı her zaman, her zaman hayal etmiştir. Demokrasi diye de insanların birbirlerini soyduğu, kullaştırdığı, küçülttüğü, yoksullaştırdığı, aç bıraktığı bir düzene demezler. Bizim yıllardır varmak için çalıştığımız demokrasiye biçimsel demokrasi ya da burjuva demokrasisi diyorlar. Demokrasi, hem ekonomik eşitlik, özgürlük, hiçbir zaman hiçbir şey için insanın sömürülmemesi düzenidir. Biçimsel demokrasi bu ulaşılması amaç olan gerçek demokrasiye giden en güvenli yoldur. İşte emekçiler, kendilerine, haklılıklarına, güçlerine güvendiklerinden bu yolu daha iyi bulurlar. Emekçiler, demokratik düzenle örgütlenir, haklarının bir kısmını alır, bilinçlenirler. Demokrasi gerçek demokrasiye varılacak yol olmasa emekçiler biçimsel demokrasi oyunuyla kendilerini aldatmazlar. Biçimsel demokrasi kapitalizmin sömürme özgürlüğüdür. Ama emekçilerin de birleşme, karşı koyma haklarını, arama, sömürmeyi elden geldiği kadar kısıtlama özgürlüğüdür. Biçimsel demokrasi iki yanı da kesen bir kılıçtır. Gerçek demokrasiye varıncaya kadar, insanın insanı kul etmesi ortadan kalkıncaya kadar düzenlerin en ehveni şerri kabul edilmiştir.

Faşizm, emekçilerin biçimsel demokraside güçlenip, gerçek demokrasiye geçecek kadar güçlenip, kapitalistler için tehlike oldukları zaman, kapitalistlerin hegemonyalarını sürdürebilmek için, demokrasiye paydos deyip, diktatoryaya gitmeleridir.

Faşizm kapitalizmin çaresizliğidir. Yoksa kapitalistler de bilirler ki faşizm onlara istedikleri gibi yâr olacak değildir. Ya da diyebiliriz ki, postu elden vermemek için kapitalistlerin başvurdukları bir denemedir. Yalnız, faşizmi kapitalistler desteklerler, kurarlar, ama her zaman da onu istedikleri yöne çeviremezler. Diktatoryada, o diktatörlüğü kendileri de kursalar, ellerinde olmadan birtakım uygunsuzluğa gitmek zorundalar. Diktatörlük bir olumsuzluk düzenidir.

Demem o ki, denenmiş faşizm biçimsel demokrasi kadar, kapitalistlerin işine gelmemiştir. İşlerine gelseydi yüzyıllar boyunca, ellerinden geldiği kadar emekçinin, aydının gözünün yaşına bakmadan kapitalistler faşizmi sürdürürlerdi. Herkes anladı ki faşizm bir çıkar yol değildir. Söylemenin gerekliği yok, faşizm emekçiye, emeğe karşı bir düzendir. Hikmeti vücudu da budur zaten.

Biz yirmi yıldır bocalıyoruz. Biçimsel demokrasiyi kurmak için bocalıyoruz. Bizim burjuvalar biçimsel demokrasiye gitmemek için ellerinden geleni yapıyorlar. Çünkü 1908'den bu yana tam biçimlendirilmemişse de Türkiye'de bir faşizm, yani bir burjuva –başka çare bulamadığım için burjuva diyorum– diktatoryası sürüp gelmektedir. 1908'den bu yana aralıkla sürüp gelen bu burjuva diktatoryasının memlekete hiçbir faydası olmamış, memleketi beladan belaya atmış, memleketi dünyanın on geri memleketi arasına katmaktan başka hiçbir şey yapmamıştır. Bugün Türkiye bir yangın yeri gibiyse, bir açlık, yoksulluk alanıysa hep bu diktatoryanın yüzündendir. Bu diktatorya halk uyanmasın, aydınlar başkaldırmasın diye, çağımızın utanç sayfalarına yazılacak işkenceler yapmışlardır. Ve Türk halkına, aydınına, elli yılda birkaç mutlu yılın dışında göz açtırmamışlardır.

Bugünlerde bir biçimsel demokrasi düzenine giriyoruz. Girmiş de değiliz. Kapitalistler her istediklerini söylüyorlar, yazıyorlar, onun karşıtı emekçilere gelince en küçük bir gerçeğe dokunmaya görsünler, kıyamet kopuyor... Ne vatansızlıkları kalıyor, ne namussuzlukları. Kapitalizmin satılmış uşaklarının en küçük bir düşünce özgürlüğüne tahammülleri yok. Polisleri, savcıları nasıl imdada çağırıyorlar, inanılmaz. Basbas bağırıyorlar.

Türkiye'de polisleri, savcıları birisi çağıracaksa onları yalnız ve yalnız çağırmak emekçilerin hakkı olmalıdır. Çünkü Türkiye bunların yüzünden bağımsızlığını yitirmiş, onuruna, bu koca milletin onuruna darbeler indirilip yarı sömürge durumuna sokulmuş, halkının yüzde doksanı okutulmamış, sistemli bir geride bırakma, kör bırakmaya gidilmiş, memleketin ana ekonomik kaynakları dış kapitale peşkeş çekilmiş. Türk kapitalistlerin çoğu dış kapitalizmin ondacısı durumuna düşmüş, hiçbir yaratıcı çaba göstermemiş... Onların Türkiye'ye yaptıkları kötülük sayılmakla bitmez. Hem sömürüyor Türk halkını, hem sömüren dış kapitalin aleti oluyor. Dünyada böyle bir kapitalist tipi görülmemiştir.

İşte emekçiler bütün bu kötülükler için bile polis çağırmıyor. Hatta milletin Anayasadaki direnme gücünü bile işe karıştırmak istemiyor. Çünkü biçimsel demokrasinin kendi faydasına da işlediğini biliyor. Biçimsel demokrasi tam olarak uygulanırsa bir denge düzeni de sağlayacağına inanıyor. Bu denge düzeninde, kapitalist

diktatoryaya başvurmazsa onu oyla da yeneceğine inanıyor. Türkiye'nin koşulları, Türk halkının, biçimsel demokrasi tam uygulandığı zaman, oyla kapitalizmi yenebileceğini gösteriyor. Türk emekçisi iyi uygulanan biçimsel demokraside mutlaka mutlaka bu çürümüş, hiçbir yaratıcı yönü olmayan, sırtını dış kapitalin ondasına dayamış kapitalizmi yenecektir.

Bu çürük kapitalizm işte bunu biliyor. Bu günlerdeki telaşı, en küçük bir özgürlük belirtisine vaveylayı koparması güçsüzlüğünü bilmesindendir. Bugün bunlar Türkiye'de gelişen özgürlüğe karşı öylesine küçük, olumsuz, zavallı çarelere başvuruyorlar ki insan utanır. Yazarlara küçük, ayıp, insanlığa yakışmaz baskılar yapmak, tehditler savurmak.. Onları açlıkla karşı karşıya getirmek... Korkutmak, ne bileyim ben bin türlü küçük, alçaltıcı işlere koşulmak... Bilmiyorlar ki dünyada bunlar hep denenmiştir. Ama onların denedikleri gibi onur kırıcıları değil, daha asilleri... Kötülüğün asili olmaz ya... Bir çok kötülükler bizimkilerin denedikleri yanında asil kalıyor. Kötülüğün asilini de bunların kötülüklerini, küçüklüklerini gördükten sonradır ki ben ortaya çıkardım. Kötülüğün bile asili vardır.

Ben gene de diyorum ki, bizim kapitalistin bit yeniği vardır. Dünyadaki bütün sömürücülerden daha çok bit yenikleri vardır. Gerçekten bizim kapitalistlerin yaptıkları, demokrasi aydınlığına tahammül edemez. Onların karanlıkta pişirip kotardıkları halkın önüne serilince onlar için hiç de iyi olmaz. Bunu onlar da biliyorlar, biz de biliyoruz. Ama onlar bilmiyorlar ki hiçbir kötülük sonuna kadar sürüp gidemez ve karanlıkta oyununu oynayamaz. Her gecenin bir sabahı mutlak olacaktır.

Demokrasiye set çekmeleri, bu korkularından dolayı onların lehine olmaz... Karanlıkta oynadıkları oyunlardan vazgeçerler sadece... Türk milletini yabancılara peşkeş çekmekten vazgeçerler. Sömürücülerin ondacısı olmaktan vazgeçerler, küçük oyunlardan vazgeçerler. Halk dediğin gâfur ve rahim bir topluluktur. Demokrasi adına, demokrasinin gül yüzü hürmetine onların şimdiye kadarki bütün yaptıkları kötülükleri bağışlar.

Sonra hiç telaşlanmasınlar, çabalamasınlar, Anayasa var. Anayasayı Türk milleti bütün güçleriyle, üniversitesi, emekçisi, aydını, zinde güçleriyle koruyor. Türk kapitalistini yeni bir faşizm diktatoryasına göndermezler. Biz onların faşizme gidebileceklerinden korkmuyoruz, sadece demokrasiyi zedeleyeceklerinden çekiniyoruz. Onu da yapamayacaklardır. Karşılarındaki halk gücü, yani demokratik güçler onlardan çok çok güçlüdürler.

Eğer demokratik güçler gafil avlanır da demokrasinin başına bir iş gelirse bunun tek sorumlusu bezirgânlar olacaktır.

Başımıza ne gelmişse onların demokrasi düşmanlığından, gizli faşizminden gelmiştir. Ne gelecekse, onların da, halkın da başına gene bundan gelecektir. Demokrasiden korkmasınlar... Korkunun ecele faydası yok, demiş atalar.

Türk kapitalisti aklını başına alsın... Börkünü önüne koyup bir iyice düşünsün. Demokratik düzenden başka hiç, hiç hiçbir çıkar yolu yok.

Zaten onların kırdıkları koz kırkı geçti... Türkiye'nin demokratik güçleri olmasaydı, onlar demokraside kendi sonsuz güçlerine inansalardı bu yüzden de demokrasinin üstüne titremeselerdi Türk kapitalistlerinin telaşları demokrasi korkusu ve düşmanlığı yüzünden şimdi çoktan demokrasinin yerinde yeller eserdi.

Ne yaparlarsa yapsınlar bütün engeller aşılıp Türkiye'de demokrasi hem de gerçek demokrasi yürürlüğe girecektir. Kimse bunun önüne geçemeyecektir. Bari önüne geçmeye çalışıp iyice kötü olmasınlar.

Yön, 2 Nisan 1965

Vehbi Koç

Nimet Arzık

Başı çekikti vahşiliğin asaletiyle, gözleri karda karanlık ormanlarca baygın. Yalnızlığı bile yırtıcıydı paslı demir çubukların ardında. Bu yırtıcı yalnızlığı, bu adaleli vücudu, bu sahalar aşmak için yaratılmış tıkırdısız yaylı ayakları bir levha "ilmileştiriyordu": LUPUS, yani bizim bildiğimiz kurt...

Yaratıkların en güvensiziydi. Eskilerin deyiminde "kendi işini kendi görmekten" ensesi toktu. Ancak buzda, beşi onu zordan birleşir, birbirlerine av olmamak için, fosforlu bakışlarını birbirlerinden ayırmadan avlanırlardı. Övünç sembolüydü zekâsı: "Kurt ihtiyar.. Kurt oyuncu... Piyasanın kurdu... Kurt iş adamı..."

Atasözlerine geçmiş, demir kafesler ardında yaratıktan ötürü, ismiyle halelendirilenleri başka türlü sanır, başka çapta düşünürdük... Mesela "Kurt iş adamı Vehbi Koç"un ismi geçince, gözümün önüne, balmumu renginde tepeli, sönük bakışlı, çorapları "bileziksiz" çekik, şekerden muztarip muntazam ufaktan tefekten adam gelmezdi de güvensiz, amansız, sessiz, tahammüllü, küçümser, dünya gidişatından haberli, memleketinin gelişmesi hakkında yönlü ve ufuklu pençeli bir zümrenin keskinine pençeli ve derinine şuurlu, büyük kabiliyette sorumlu bir temsilcisi gelirdi. Neden gelirdi? İç susamışlığından bir miktar, bir miktar da enayilikten gelirdi!... Günaydın susamışlık, günaydın enayilik!.. Muhayyelelerimizi daha çok kamçılayacaksınız!..

* * *

Vehbi Koç'u ilk görüşüm at üzerinde oldu. Atlara çok merak ve para sarfediyordu hayatının o devrinde. Seyisi peşindeydi. Bütün yaratıklara karşı "paternalist" bir tutumu vardı. Darda bir vatandaş, hayvanının yelesine doğru yardım çağıran bir avuç uzattı. Uzanan avuca seyisin aracılığıyla 25 kuruş koydurmuştu Vehbi Koç. Dedikodu, teferruat diyeceksiniz. Deyin!.. Zirve sivriliği göstermeyenleri teferruatla ölçebiliriz, insan olarak, milyonların dizisiyle mi ölçelim?..

* * *

İkinci karşılaşmam bir bakanlığın özel kalemindeydi. Vehbi Koç, Bakanı görecekti. Randevuluydu. Bakan, ölüm-dirim, düşme-kalkma gibi önemli bir sebepten gecikmişti. Topu topu beş dakika gecikti.

Vehbi Koç, artık neyin verdiği rahatlıklaysa (herhalde vicdan rahatlığıyla), rahatlıkla dolu bir emniyette, elbisesinin koyu griliğinde çaprazlaşmış bekliyordu. Etrafta millet seferber olmuştu. Herkes kendini bu bekleyişten suçlu sayıyordu. Kapılar açılıyor, kapılar kapanıyor, başlar uzanıp, başlar kayboluyor, koridorlarda, koridor boyunca fısıltılar uzuyordu: "Acaba neden gecikti?.. Birader randevuyla adam bekletmek... olacak iş mi?..", "Faire attendre le grand capital"... Bu olacak iş miydi?..

Bu ufak olayı neden anlatıyorsunuz diyene derim ki... Toplumun başındakilerin "Koç"lar zümresine karşı gerçek tutumunu belirtiyorlar da ondan. İstedikleri kadar devletçilik türküsünü söylesinler devletin arabasından, gerçek tutum bu!.

* * *

Fikirlere gelelim... Toplumda bu kadar "nâzır" bir yer işgal edenin fikirlerine... Hımmm, bir kırıntısını Sanayi Bakanlığında, Hükümetin Özel Sektörle toplantısında beyan etti Koç:

"Efendim... Ziraate ne hacet?.. Buğdayı zaten Amerika'dan getiriyoruz. (Fikir dediğin böyle olur... Bu kadar fikirli olsam ben nice rahat yaşardım, nice rahat!..) Bu memleketi kalkındıracak sanayi ve turizm..." "Türizm" diye telaffuz ediyordu inceden)...

Fikri buydu. Tutumu da, hükümet üyeleri kesik kesik nefeslerle heyecanlı film anlatırcasına, Kavel olayında "Koç"ların lehine nasıl maddeler sokuşturduklarını hikâye ederken, Fahrettin Kerim Gökay İstanbul'a Divan Oteli gibi çukulatahaneli oteller yerine mütevazi keselilere barınak yaptırmak gerektiğini söylediği zaman da "vasî vasî" bir tutumdu. Vesayete muhtaç olanların huzurunda ben de olsam öyle gülümserdim...

Yalnız frenkçede bir deyim vardır: Rira bien qui rira le dernier".. (İyi gülen sonunda gülebilendir)!.. Bakalım kader "sonunda" kimleri güldürecek!..

Başı çekikti vahşiliğin asaletiyle, gözleri karanlık ormanlarca baygın. Yaratıkların en güvensiziydi. Eskilerin deyimiyle "kendi işini kendi görmekten" ensesi toktu. Ancak buzda beşi onu zordan birleşir, birbirlerine av olmamak için, fosforlu bakışlarını birbirlerinden ayırmadan avlanırlardı. Övünç sembolüydü zekâsı: "Kurt... Kurt... Kurt iş adamı... Piyasanın kurdu"..

Bu atasözlerine geçmiş, demir kafesler arkasında yaratığın ismiyle halelendirilenleri başka türlü düşünürdüm. Düşünmüyorum artık! Deyim de yersiz. Yersiz mi değil mi, kurtlara soralım: Direneceklerdir!

Yön, 20 Mart 1963

Gazetelerin Basma ve Satma Yarışı

İlhami Soysal

Son bir iki yıldır gazeteler arasıdaki öldüresiye bir yarış başladı: Çok basıp çok satma yarışı. Gerçi bu yarış öteden beri var gibi görünürdü ama, bilhassa 27 Mayıstan sonraki günlerde iyiden iyiye gün yüzüne çıktı. Şaka değil, bu yarış yüzünden adamlar bile ölüyor. 1962 yılı içinde basının bu öldüresiye yarışı yüzünden 15'ten fazla insan parçalanarak öldü. Sekiz-on kişi de sakat kaldı.

Gazetelerin çok basıp çok satması için adamların ölmesi veya yaralanması? Bu, ilk anda insanı yadırgatan bir laf. Nerde, kim bu yarış yüzünden ölmüş veya yaralanmış denebilir. Bunları bir bir gözler önüne sereceğiz. Fakat, daha önce bir başka gerçeği gözler önüne koymak istiyoruz. Bugün basının çok basıp çok satma yarışında önde giden kimdir, dümenciliği kim yapmaktadır? Gazetelerimizin satış düzeyleri nedir? İşe buradan girmekte fayda var. Sonra işin diğer yönleri üzerinde ayrı ayrı dururuz.

1963 yılının şu ilk ayında, gazetelerin 1962 yılındaki aylık net satışları ile yıllık satış ortalamaları resmen belli oldu. Büyük ilan ve reklam kurumları ile, geniş ölçüde ilan ve reklam veren bankalar artık şu bizim aşağıda vereceğimiz rakamları biliyorlar. Gazetelerin teker teker "Resmî" beyanları ve bunların Basın-İlan Kurumunca yapılmış kontrolu sonucu ortaya çıkan ve ilgililere bildirilen rakamlar şunlar:

Bugün en çok satılan, yarışı önde götüren gazete HÜRRİYET'tir. 1962 yılında her ay ortalama olarak 247260 adet satılmıştır. Hürriyet'i MİLLİYET takip etmektedir. Milliyet'in 1962 yılında her ay ortalama olarak 122442 tane satıldığı tesbit edilmiştir. Basın yarışmasının üçüncüsü AKŞAM'dır, 1962 yılının her ayında ortalama olarak 99335 adet satılmıştır. CUMHURİYET dördüncü sırayı işgal etmekte 75085 adet satılmaktadır.

Bu dört devi takip eden gazeteler ve bunların 1962 yılı aylık ortalama satış miktarları ise şöyledir:

TERCÜMAN 64972, YENİ SABAH, 54129, SON HAVADİS, 48037, YENİ İSTANBUL 41071, ZAFER 23507, DÜNYA 21644, TASVİR 18329, ADALET 15950, EGE EKSPRES 14224, YENİ ASIR 13491, ULUS, 13327, DEMOKRAT İZMİR 11032, HÜR VATAN 9522, VATAN 9338, YENİ GÜN 5612, SABAH POSTASI 5480.

Basım merkezi sayılan İstanbul, Ankara ve İzmir'de yayınlanan 20 sabah gazetesinin 1962 yılı aylık ortalama net satış durumları şu yukarda sıralanan rakamlarda açıkça görülmektedir. Ancak bu, geride bıraktığımız yıla kuşbakışı umumi bir bakış sonunda elde edilen ortalama rakamlardır. Bu rakamları daha iyi değerlendirebilmek için, bu 20 sabah gazetesinin 1962 yılı içindeki aylık net satış rakamlarını da görüp bilmekte fayda vardır. Gazete yöneticileri tarafından okuyucuya ulaştırılmasından pek hoşlanılmayan resmi rakamlara göre bu 20 gazetenin 1962 yılının ilk onbir ayındaki net satışları da şöyle sıralanmaktadır:

HÜRRİYET: Ocak 263978, Şubat 239011, Mart 216678, Nisan 252945, Mayıs 256333, Haziran 255457, Temmuz 248961, Ağustos 223388, Eylül 237379, Ekim 263289, Kasım 367565.

MİLLİYET: Ocak 112940, Şubat 109480, Mart 108025, Nisan 107841, Mayıs 119220, Haziran 139607, Temmuz 138543, Ağustos 124465, Eylül 127254, Ekim, 128235, Kasım 131256.

AKŞAM: Ocak 70505, Şubat 93719, Mart 121638, Nisan 120548, Mayıs 117715, Haziran 111536, Temmuz, 101266, Ağustos 99229, Eylül 95112, Ekim 92549, Kasım 94000.

CUMHURİYET: Ocak 80096, Şubat 78355, Mart 75535, Nisan 73568, Mayıs 72914, Haziran 67935, Temmuz 64914, Ağustos 68942, Eylül 77000 Ekim 76264, Kasım 73278.

TERCÜMAN: Ocak 30987, Şubat 46572, Mart 45530, Nisan 50070, Mayıs 54658, Haziran 54219, Temmuz 65554, Ağustos 70505, Eylül, 88585, Ekim 102414, Kasım 105601.

YENİ SABAH: Ocak 46256, Şubat 61185. Mart, 55431, Nisan 54175, Mayıs 56239, Haziran 53947, Temmuz 51008, Ağustos 48078, Eylül 52885, Ekim 58095, Kasım 58121.

SON HAVADİS: Ocak 58620, Şubat 62619, Mart 32700, Nisan 37092, Mayıs 40771, Haziran 58794, Temmuz 63441, Ağustos 20672, Eylül 28213, Ekim 77202, Kasım 48280.

YENİ İSTANBUL: Ocak 40043, Şubat 51078, Mart 38663, Nisan 34822, Mayıs 41189, Haziran 39448, Temmuz 39938, Ağustos 36319, Eylül 46076, Ekim 50652, Kasım 33553.

ZAFER: Ocak 42727, Şubat 64531, Mart 29471, Nisan 23426, Mayıs 17263, Haziran 17887, Temmuz 14385, Ağustos 13779, Eylül 18750, Ekim 10384, Kasım 5970.

DÜNYA: Ocak 25277, Şubat 27062, Mart 24626, Nisan 21186, Mayıs 23759, Haziran 23873, Temmuz 20299,

Ağustos 18429, Eylül 18024, Ekim 18325, Kasım 17404.

TASVİR: Ocak, Şubat, Mart, Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos 22908. Eylül 23244, Ekim 15609, Kasım 11810.

ADALET: Ocak, Şubat, Mart, Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül, Ekim 29111, Kasım 10981.

EGE EKSPRES: Ocak 14249, Şubat, Mart 12928, Nisan 14466, Mayıs 15928, Haziran 15264, Temmuz 13179, Ağustos 13157, Eylül 13064, Ekim 15695, Kasım 14314.

YENİ ASIR: Ocak 11178, Şubat 11939, Mart 10730, Nisan 11085, Mayıs 12182, Haziran 12838, Temmuz 11941, Ağustos 11751, Eylül 13158, Ekim 16292, Kasım 14751.

ULUS: Ocak 16781, Şubat 16297, Mart 14821, Nisan 12297, Mayıs 12303, Haziran 14421, Temmuz 11897, Ağustos 10141, Eylül 10873, Ekim 13661, Kasım 13119.

DEMOKRAT İZMİR: Ocak 11159, Şubat 10679, Mayıs 11717, Nisan 10363, Mayıs 10666, Haziran 12584, Temmuz 10700, Ağustos 9561, Eylül, Ekim 12100, Kasım 10798.

HÜR VATAN: Ocak 9130, Şubat 10426, Mayıs 9024, Nisan 8029, Mayıs 8032, Haziran 8510, Temmuz 8123, Ağustos, Eylül, Ekim 8289, Kasım 16140.

VATAN: Ocak 9027, Şubat 9241, Mart 9870, Nisan 12108, Mayıs 8327, Haziran 8734, Temmuz 8958, Ağustos 8437, Eylül –, Ekim –, Kasım –.

YENİ GÜN: Ocak 6504, Şubat 5364, Mart 5115, Nisan 5112, Mayıs 5914, Haziran 5543, Temmuz 5846, Ağustos 6338, Eylül 5314, Ekim 5072, Kasım.

SABAH POSTASI: Ocak 5935, Şubat 6107, Mart 5517, Nisan 5511, Mayıs 5575, Haziran 5940, Temmuz 4791, Ağustos 4854, Eylül 5239, Ekim 5651, Kasım 5155.

İstanbul, Ankara ve İzmir sabah gazetelerinin 1962 yılı içinde aylara göre net satışlarını gösteren yukardaki tablo dikkatle incelendiğinde ortaya çıkan sonuçlar oldukça şaşırtıcıdır.

İlk beş gazete (Hürriyet, Milliyet, Tercüman, Akşam ve Cumhuriyet) dışında kalanlar arasındaki yarış, çok basıp çok satma yarışından çok, bir yaşama, devam edebilme yarışıdır ve bunlar varlıklarını dahi güçlükle muhafaza edebilmektedirler.

Başa güreşen beşlerin dışındaki 15 gazetenin çok çok bir iki yıl içinde tasfiye edildiklerini görmek, okuyucularını hiç şaşırtmamalıdır. Gidiş bu gidiştir.

Yön, 30 Ocak 1963

Türk İşçisinin Durumu ve İşçi Hareketleri

Attilâ Karaosmanoğlu

1 milyon 200 bin İşçi

Türkiye'deki iktisadi ve siyasi gelişmeleri izleyenlerin ve gelecek hakkında doğru tahminlerde bulunmak isteyenlerin dikkat etmeleri gereken gelişmelerin başında işçi hareketleri gelmektedir.

Türk işçi topluluğu bugün Türkiye'de, mevcut organize sivil kuvvetlerin en büyüğü ve en bilinçlisi olma yolunda hızlı gelişmeler göstermektedir. Bu topluluğun henüz milli gelire yaptığı katkıya oranla çok düşük bir pay aldığı ve siyasi hayatta önemine uygun rol oynamadığı düşünülürse bilinçleşmenin ve organizasyon gelişmesinin Türkiye'nin iktisadi ve siyasi yapısı üzerinde nasıl etkiler yapacağı anlaşılabilir.

Türk işçi topluluğunun bugünkü durumu hakkında bilgi edinebilmek için, işçi topluluğunun büyüklüğüne, organizasyon durumuna, ücretlerine ve gelir dağılımındaki yerlerine, yaşama standartlarına, işçi hareketlerini ve işçi işveren ilişkilerini düzenleyen hukuk düzenine ve işçilerin bugünkü siyasi yapı içindeki yerlerine bakmak gerekmektedir.

Bugün mevcut sanayi işçilerinin 1.200.000 civarında olduğu hesaplanmaktadır. Bu, çalışma yaşındaki nüfusun % 10'una yakındır. Hızlı nüfus artışı yüzünden çalışma yaşındaki nüfusda da büyük artışlar olmakta ve bunların önemli bir miktarı şehirlerde iş arayan kimseler haline gelmektedir.

Sendika hürriyetlerinin henüz tam olarak mevcut olmamasına ve bu durumdan kuvvet alarak işverenlerin çoğunluğunun işçilerin örgütlenmesini önlemeye çalışmasına rağmen bugün sanayi işçilerinin % 25'inden fazlası sendikalaşmıştır, ve bu oran artmaktadır.

Milli gelirdeki bütün artışlara rağmen, işçi ücretlerinin satınalma gücü olarak gerçek seviyelerinde uzun yıllardır bir artış olmamıştır. İşçi ücretlerindeki hareketlerle geçinme endekslerindeki hareketler bir arada incelenirse gayri safi işçi ücretlerinin birçok zamanlar fiyat artışlarının gerisinde kaldığı genellikle fiyat artışlarını geç olarak ve ancak takip edebildiği görünmektedir. Bu işçi ücretlerinin daha iyi bir gelir dağılımının gerçekleşmesi yönünde de bir artış göstermediği ve hatta işçilerin verimliliklerindeki artışlardan almaları gereken payları bile alamadıkları anlamına gelir.

İşçilerin Milli Gelirden Payı Azalıyor

Asgari ücretler henüz bütün yurtta ve bütün iş kollarında uygulanmamaktadır. Hükümetler henüz bütün işkollarında ve bütün yurtta uygulanacak tek bir asgari ücreti kabul edecek kadar kuvvetli bir sosyal adalet anlayışına ulaşmamıştır.

İşçiler diğer sosyal ekonomik gruplara oranla daha ağır bir vergi yükü altındadırlar.

Beş yıllık kalkınma planı ile ilgili çalışmalar 1950-1960 arasında işçilerin adam başına gayri safi milli hasıla içindeki paylarını ortalama olarak % 10 oranında kaybettiklerini ortaya çıkarmıştır. Beş yıllık kalkınma planının ilk yılında finansman açığını kapamak üzere alınan tedbirler ücret kazancı sahiplerinin yükünü arttıracak, buna karşılık serbest müteşebbislerin yükünü azaltacak yönde olmuştur.

İşçilerin konut durumları diğer sosyal-ekonomik grupların durumlarıyla karşılaştırılırsa, özellikle Ankara, İstanbul ve İzmir'de büyük farklar olduğu görülmektedir. Örneğin Ankara'da Belediyeden alınan ruhsatlara göre inşa edilen konutların ortalama büyüklüğünün 120 m^2 olduğu bir sırada, yine Ankara'da işçilerin % 8'i 50 m^2'den küçük meskenlerde oturmaktadır.

İşçi hareketlerinin çerçevesini meydana getiren ve işçi-işveren ilişkilerini düzenleyen kanunlar, yeni anayasanın getirdiği ileri hükümlere rağmen henüz eski halleri ile muhafaza edilmektedir. Yeni anayasanın kabulünden bu yana bir yıldan fazla zaman geçtiği halde sendika hürriyetlerini düzenleyen kanunlar kabul edilmemiştir. Sendika hürriyetlerinin temeli olan grev hakkını kullanan işçiler hakkında kovuşturma yapılmaktadır.

Toplu sözleşme, grev ve lokavt kanunu tasarısı ile ilgili sendikalar kanunu tasarısının Türkiye Büyük Millet Meclisindeki müzakereleri, sebebi kolay izah edilemeyecek gecikmelere uğramıştır. Tasarılar son şekilleri ile işçi liderleri tarafından beğenilmemiştir.

Siyasi Hayatta İşçiler

Siyasi organizasyonda işçiler önemleri ile oranlı bir yer alamamış durumlardadır. İşçi meselelerinin ele alınışı siyasi partiler tarafından seçim sıralarında hatırlanan ve içinde her şeyden bahsedilmesi âdet olan seçim beyannameleri ve parti programlarında yazılı olmaktan pek az ileriye gidebilmiş durumdadır. Yasama organında biri milletvekili, öteki de Cumhurbaşkanlığı kontenjanından tayin edilmiş bir senatör olmak üzere sadece iki işçi vardır. Büyük siyasi partilerin hemen hiçbirinde önemli sorumluluk mevkilerine gelmiş işçiler yoktur. 1962 yılında Ankara'da yapılan iki büyük siyasi partinin kongresindeki işçi üyelerin sayısı toplamın ancak % 1'i kadardı. Çoğunluğunu toprak sahiplerinin, tüccarın ve gene büyük ölçüde bu ailelerden gelen serbest meslek sahiplerinin meydana getirdiği bu kongrelerde işçi meseleleri gerekli önemle ele alınmamıştır. Gerek yasama organında, gerekse siyasi partilerin kongrelerinde işçilerin böyle düşük sayılarda temsil edilmelerinin işçilerin siyasi hayatla ilgilenmemelerinden ileri gelen bir durum olduğu söylenemez.

Buraya kadar ortaya çıkan tablo, eğer durumu sür'atle değiştiren dinamik etkenler gözönünde bulundurulmazsa, karamsar bir tablo olmaktadır. Bugünkü durumda işçilerin milli gelirden hak ettiklerinden daha az pay aldıkları, kötü konutlarda yaşadıkları, hakları ve hürriyetlerine henüz tam olarak ulaşmadıkları, siyasi organizasyonda hakları olan derecede temsil edilmedikleri görülmektedir.

Ancak bütün bunlara karşı gözönünde tutulması gereken olumlu bazı noktalar vardır. İşçiler liderlik seviyesinden başlayarak aşağıya doğru bu durumun bilincine varmaktadırlar. Lütuf değil hak istemekte olduklarını bilerek, taleplerde bulunmaya ve örgütlenmeye başlamışlardır.

İşçi liderlerine bugüne kadar devamlı olarak işverene karşı sorumluluk hissiyle hareket etmesi telkin edildiği halde bugün bu liderler ilk ve en önemli sorumluluğun temsil ettikleri işçilere karşı olduğunu bilmektedirler. Anayasa gerçek sendika hürriyetlerinin kullanılmasına imkân verecek bir düzen getirmiştir. Bu düzene uygun kanunların hazırlanıp yürürlüğe konmasının geciktirilmesi, bu durumda beklenebileceğin tüm aksini yaratarak işçi hareketlerini kuvvetlendirmektedir. Kanunlar gerçek sendika hürriyetleri düzeninden kaçamaklar yapacak olursa bu da hızlı bilinçleşmede olan kütleye yeni bir mücadele gayreti verecektir.

İşçiler çıkarlarının aynı yönde olduğunu anlamışlardır. Kavel olayı sırasında görülen dayanışma bunun örneklerinden biridir.

Bugünkü işçi liderleri mücadelelerini kuvvetlerinin büyüklüğünün verdiği emniyet hissi içinde ve sakin bir şekilde yapmaktadırlar. Artık durumla ilgilenmeyen işçiler ve atılgan liderler düzeni yoktur. Aksine bugün sabırsız işçiler ve kuvvetlerinden emin, sakin liderler görülmektedir. Ancak sakin liderlerin başarısı siyaset adamlarının bu durumun önemini kavrayarak gerekli enerjik gayretleri göstermeleri ile mümkündür. Siyaset adamları sakin liderlerle işbirliği yapmanın faydalarını anlayıp gerekli gayretleri göstermezlerse bugünün sakin liderlerinin bütün Avrupa sendika hareketlerinde görülen sert, kavgacı sendikacılar haline geldiklerini veya yerlerini bu tip liderlere bıraktıklarını göreceklerdir.

Türk-İş Dergisinden
Yön, 27 Mart 1963

Aydınla Yol Amelesi

Can Yücel

Ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
Söyle demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
Ne duruyon demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
Git be işine beyim demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
Güneşin altında gayri demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
Kazma sallıyoruz şurda demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
Çavuş da inat gidiyor demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
Ekmeğimden edeceksin beni demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
Ya sabur demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
Hay dinine demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
Lan ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
Ben gibi bir fıkara demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
Bir gölge bulup uzanmış demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
Sen gibi bir at sineği demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
Belâ olmuş başıma demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
Bir dehler demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
İki dehler demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
Sağa döner nafile demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
Sola döner gine olmaz demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
İndirdiği gibi şamarı demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi

Yön, 27 Mart 1963

Enflasyona Gidiyoruz!

Doğan Avcıoğlu

Başbakan Yardımcısı Alican'a hak vermek lazım: Liberalizmin babası Adam Smith gelse, bizim hükümet kadar özel teşebbüsten yana bir iktisadi politika uygulayamaz. Gerçekten Hükümet, bakanlarla devamlı toplantılar yapan büyük iş adamlarının taleplerini birer birer yerine getirmekle meşgul. Devletin mahdut kaynakları, ancak, taşıma suyla değirmen döndürebilen büyük müteşebbislere peşkeş çekiliyor.

Büyük iş çevreleri artık memnun. Düne kadar durgunluktan sızlanarak Hükümete ver yansın eden mutlu piyasa adamları şimdi Hükümetten yana...

Bu gidişin sonu enflasyondur. Esasen geçmiş devrin rahat kazançlarını bir türlü unutamayan mutlu iş adamlarımız, enflasyonun hararetli şampiyonlarıdır. Piyasadan gelen tazyiklere dayanamayan Hükümet de enflasyon yolunu seçmiş bulunuyor.

İşte delilleri:

1) 25 Ağustos ile 3 Kasım arasında, 616 milyon lira para basılmış, tedavül hacmi 4 milyar 737 milyon liradan 5 milyar 353 milyon liraya yükselmiştir. Bu yüzde 13,4 oranında önemli bir artıştır.

Emisyondaki bu büyük artışın sebeplerini belirtmek faydalı olacak. Artış döviz mevcutlarımızın çoğalmasından ileri gelmiyor. Bu devre zarfında döviz mevcudu, hemen hemen sabit kalmış. Kamu Sektörü kredilerinde de bir genişleme yok. Aksine kamu sektörü kredileri, 683 milyondan 665 milyona düşerek 18 milyon lira azalmıştır. Emisyondaki artış, münhasıran, özel sektöre açılan kredilerdeki büyük sıçramadan ileri geliyor. İki aydan biraz fazla bir süre içinde Merkez Bankasının özel sektöre açtığı krediler, 443 milyondan 1 milyar 44 milyon liraya yükselmiştir. Başka bir deyişle, 616 milyon liralık emisyon artışından tamamiyle özel sektör nimetlenmiş, zavallı devlet sektörü ise kendi yağıyla kavrulmak zorunda kalmıştır.

Özel sektör kredilerindeki artışın hemen hemen üçte ikisi ticari senet iskontosu yoluyla vukubulmuştur. Bundan ilk planda zengin tüccarlar faydalanmıştır. Özel sektör reeskont kredilerinin iki ayda yüzde 100 artış göstermesine, Menderes devrinde dahi şahit olmamıştık!

Emisyonda, iki ay içinde vukubulan 616 milyon liralık artışın yaratacağı büyük enflasyonist tazyik, kolayca tahmin olunabilir.

2) Hükümet, banknot basarak özel teşebbüsü geliştirme politikasında ısrar edeceğe benzemektedir. Nitekim reeskonta sunulacak senetlerin vadesini 3 aydan 9 aya çıkaran bir kanun kabul edilmek üzeredir. Hükümet, para uzmanlarınca çok tehlikeli sayılan bu usulün, 600 milyon liralık bir kredi genişlemesine yol açacağını iftiharla ilan etmektedir.

3) Planın finansmanında Merkez Bankası kaynaklarına geniş ölçüde başvurulacağı anlaşılmaktadır.

Geçen yıl ölçülü bir açık finansmanına taraftar olan Devlet Planlama Teşkilatı Uzmanları, fiyatlarda kıpırdanmalar başladığı için, bu yıl kamu gelir ve giderlerini denkleştirme zaruretini savunmuşlardır.

1963 açığı halen 2 milyar lirayı bulmaktadır. Planın finansmanı için, vergi gelirlerinin 1,2 milyar lira arttırılmasına ve çeşitli kaynaklardan karşılanması öngörülen 800 milyon liranın normal yollardan sağlanmasına ihtiyaç vardır. Halbuki Hükümet, uzmanlarca 5-600 milyon lira ek gelir getireceği tahmin edilen bazı zamlarla yetinmek kararındadır. Geriye kalan milyarın üstündeki açık, yatırım programı uygulandığı takdirde geniş ölçüde para basarak kapatılabilecektir. Bu, son derece maceralı bir gidiştir.

Fiyatlar, şimdiden kıpırdamaya başlamıştır. Yarın yatırım programı, ciddi şekilde gerçekleştirilmeye çalışılınca, enflasyonun, hızlı fiyat yükselmeleri şeklinde ortaya çıkması kaçınılmaz hâle gelecektir. Nitekim, inşaat faaliyetinin biraz hızlanması, çimento, demir ve fayansın yüksek fiyatlarla karaborsaya düşmesine yol açmıştır.

Gidiş, hızlı bir enflasyona doğrudur. Enflasyonu önlemek kaygısıyla yatırımlar kısılırsa, Devlet Planlama Teşkilatının eski İktisadi Planlama Dairesi Başkanı Attilâ Karaosmanoğlu'nun da iltihakıyla Genel Kurmayını takviye eden Türk-İş Başkanı Seyfi Demirsoy'un da belirttiği üzere büyük bir işsizlik başgösterecektir.

Yatırım programını, adil ve verimli bir vergi reformuyla desteklemeyi reddederek, piyasaya boyun eğen Hükümetin içine düştüğü çıkmaz budur: Ya enflasyon, ya da geniş çapta bir işsizlik...

Yön, 14 Kasım 1962

Yaşasın Liberalizm

Çetin Altan

İnsan, devletine çalışmalıymış, memleketine çalışmalıymış; ne tehlikeli, ne ziyanlı düşünce... İnsanın devletine çalışması, memleketine çalışması hürriyetsizlik demektir, felaket demektir, casusluk demektir, rezalet, sefalet, ihanet demektir. Allah kahretsin insanın devlete çalışmasına taraftar olanları...

İnsan, efendim, zenginlere çalışmalıdır. Hürriyet, refah, saadet bundadır. Bir adam çıkar ortaya, hem açıkgöz, hem paralı.. Nereden mi bulmuş paraları, size ne a canım, nereden bulmuşsa bulmuş. Babasından kalmış, ucuza arsa alıp, pahalıya satmış, resmi kurdan kamyon getirip karaborsa fiyatından piyasaya sürmüş; iş bilenin kılıç kuşananın; cebine doldurmuş paraları... Üstelik açıkgöz de... Toplar etrafına garipleri, bir güzel çalıştırır onları. Dünyanın en ideal sistemidir bu. Garipler çalıştıkça çalışır, çalıştıkça çalışır. Başlarındaki açıkgöz de, onlara yövmiye verir. Tabii bu yövmiye gariplerin yaptığı işin gerçek değerinden çok daha azdır. Mesela günde on liralık bardak yapan bir garibe, üç lira yövmiye verilir. Aradaki yedi lira oturduğu yerden açıkgözün cüzdanına girer. Yüz garip çalışıyorsa, günde yedi yüz lira... Garipleri kovma, horlama, korkutma cakası da caba... Böylece memlekette zenginler çoğalır. Zenginler çoğaldıkça iş yerleri artar. İş yerleri arttıkça da garipler çalışma alanı bulur. Hürriyet içinde kalkınma böyle olur.

Böyle fiyakalı bir sistemin aleyhinde bulunmak kadar büyük günah yoktur. Başkalarını çalıştıranlar, bunu anlamayanlara, insanların insanlara değil, devlete çalışmasını isteyenlere çok kızarlar:

— Halt ediyorsunuz namussuzlar, memleketi batıracaksınız, derler.

Başkalarını çalıştırıp prens gibi bir hayat sürmek dururken, bu düzeni bozmaya, garipleri iktisadi kölelikten kurtarıp, vatandaş durumuna yükseltmeye kalkmak ne demektir?

Eğer zenginler çok kazanıyorsa devlet vergi almalı, fakat asla bu buyurma ve garipleri çalıştırma saltanatını değiştirmemelidir.

Hem sonra sermayenin riski vardır. Maazallah ya kâr etmezlerse. O zaman kim öder onlara paracıklarını... Ama garipler çalışırken ölüverirlermiş, kovuluverirlermiş, işsiz ve aç kalıverirlermiş. Bu bir risk değildir. Risk sermayenin kâr getirmeyişidir. Genç sermaye kâr getirmeyince bankalar onlara yardım ederler, eski kârlarla sağladıkları akarlar, biriktirdikleri paralar imdatlarına koşarlar ve onları hiçbir zaman aç bırakmazlar ama olsun; kolay değildir kâr etmemek.

Memleketin hürriyet içinde kalkınması için herkesin başkasını çalıştırması lazımdır. Bugün o başkalarını çalıştırır, yarın sen fırsatını bulursun başkalarını çalıştırırsın, öbür gün öteki başkalarını çalıştırır. Bir zenginlik, bir zenginlik... Başka türlü zengin olunamaz. Yeryüzünde kimseyi çalıştırmadan ve ödenen yövmiyeyle yaratılan gerçek değer arasındaki farkı cebe indirmeden zengin olmuş kaç kişi vardır? Bunu tenkit çok ayıptır.

Bir memlekette çok insanlar az insanlar rahat yaşamalıdır. Sonra onlar ölünce paralarını çocuklarına bırakırlar. Çocukları da başkalarını çalıştırarak aynı rahat hayatı devam ettirirler. Hürriyet, adalet, musavat böylece gerçekleşir.

Kimse başkalarını çalıştıranların ne kazandığını sormamalıdır. Bunu sormak sermayeyi ürkütmek, demektir. O zaman memleket zor duruma düşer. Devlet de zenginleri fazla kontrol etmemelidirler. O zaman da zenginler paralarını başka memleketlere kaçırırlar. Memleketin selameti için kimsenin onlara dil uzatmaması gerekir. Devlet hiçbir zaman başkalarını çalıştıranların ve onların sırtından geçinenlerin başardığı işleri başaramaz. Onun için devleti sevmek vatan ihanetidir. İstihsal vasıtalarının fertlere değil, devlete ait olmasını istemek de vatana ihanettir. Gariplerin haklarını aramaları da vatana ihanettir. Çalışanların parti kurarak parlamentoya girmeye uğraşmaları da vatan ihanetidir. Ücretlerin arttırılmasını istemek de vatan ihanetidir. Bu konularda yazılmış kitapları okumak da vatan ihanetidir. Bunlar hep hürriyet aleyhtarı hareketlerdir. Tehlikeli eğilimlerdir bunlar. Tehlikeli olmayan, vatanperver hareket, insanların insanlara çalışmasını kabul etmek ve ötesine fazla karışmamaktır.

Başkalarını çalıştıranlar için eşsiz bir sistemdir liberalizm. Zenginler zengin oldukça gariplere de az çok yardım edeceklerdir. E daha ne ister bu garipler yani? Zenginleri de devlete çalıştırmak mı? Zenginler vatanperver oldukları için asla devlete çalışmazlar. Kendilerine çalışırlar. Ve hatta sade garipleri değil, devleti de –nüfus kullanarak– kendilerine çalıştırırlar.

İnsanlığı, hürriyeti, adaleti sevenler liberalizmin savunmasını yapmalıdırlar. Nitekim biz insanlığı, hürriyeti ve adaleti sevdiğimiz için bu savunmayı burada yapıyoruz işte. Zenginler kimbilir nasıl memnun olacaklar ve kimbilir bizi nasıl takdir edecekler şimdi...

Yön, 20 Aralık 1961

Bizim Liberallerimiz!

İdris Küçükömer

Türkiye, Atatürk'ün ifade ettiği gibi çağdaş uygarlık düzenine ulaşmak ister. Bu düzene ulaşmak için gerçekleştirmek istediği kalkınma sosyal adalet içinde olacaktır. Bu amaç 27 Mayıs ile kamuoyunda belirmiş ve Anayasaya da geçmiştir. İşte bu amaçları gerçekleştirmek için politika sahnesinde olan ve halen birleşik davranan partilerimizin her birini veya hepsini birlikte motor takılmış bir kağnıya benzetiyorum. Bu partiler amaca yöneldiklerinde ya motor kağnıdan fırlar veya sarsıntıdan kağnı dağılır. Kısaca bu tehlikeler karşısında çok yavaş gitmeleri veya müzelik olarak yerlerinde durmaları icap eder. Halbuki, gelişmemiş memleketlerin gelişmesinin kabul edilmiş anlamı bünye (strüktür) değişimidir; yoksa gelişmiş ülkelerin kendiliğinden yürüyen büyümesi gibi değişim değil.

Sosyal sistemimize hâkim oldukları kanısında olan bu motorlu kağnılarımız takip etmek zorunda kaldıkları politikaları ile yaratılan sosyal ve politik dengesizlik karşısında birleşmişlerdir! Yani hatalarıyla bir araya gelmişlerdir. Bizim bildiğimiz birleşme gerçek bir kuvvete karşı olur. Türkiye'de karşıt gerçek kuvvet, bünyesel değişim (sosyal ve ekonomik ciddi reformlar) isteyen zinde kuvvetlerdir. Bu kuvvetler içinde de asıl kuvvet ordu ve onun yanında gençliktir. Fakat "Birleşik Partiler" karşılarında bu kuvvetin bulunduğunu söyleyebilecek kadar açık olamayacaklarından, ortaya komünizm umacısını rahatça atacaklardır. Ve orduya saygılarını sunacaklardır!

Zinde kuvvetler karşısında birleşen partiler, bir turnusol, denemesine maruz kalmışlardır. Başbakan İsmet İnönü de bu denemenin içindedir. Çünkü, bazılarının zannettiği gibi partilerin birleşmesi, Başbakanı kuvvetlendiren bir manevra değil, Türk politika tarihinde çok önemli bir safha olarak gerçek devrimcilerin ve onların karşısında gericilerin saflarını alma olayıdır. Bu açık ayrılış, gelecek olaylar için gayet olumlu bir başlangıçtır. Ve gelecek olaylar, kişi manevralarını aşacak bünyesel olaylardır; bünyesel ve dinamik. Aşağıda asıl konuya geçmeden bir noktaya arada işaret edeceğim: 27 Mayıs öncesinin aynı olan, aynı şekilde yürüdüğü açık bulunan bu sosyal sistemde, gençliğe sokaklarda affa karşı nümayiş yaptırdığını zanneden politikacılar 27 Mayıs amaçlarını anlamamış kimseler olarak, gençliğe en büyük hakareti yapanlardır.

Bu yazı serisinde, birleşen partilerimizin tamamen sağcı muhafazacı olduklarını göstereceğim. Aşağıdaki satırları okumak zahmetine katlanırlarsa bazı parti başkanlarının hayrete düşeceklerini tahmin ediyorum. Bunun için hemen konuya girelim. Bu günkü yazının başlığı "Bizim Liberallerimiz!"dir. Görüldüğü gibi başlığın sonunda bir de nida işareti mevcut. Bundan kastım şudur: Programında liberal olduğu kaydedilmiş partilerin veya kendilerini öyle tanıtan politikacıların tutumu acaba gerçek liberalliğe uygun mudur, veya bizde memleketimizin şartlarına göre gerçek liberal var mıdır?

Partiler tutumlarıyla birbirlerine nazaran nisbi olarak sağda veya solda olmakla beraber, genellikle sağ veya sol olarak ikiye ayrılırlar. a) Sağcı partiler: muhafazacılar, ırkçılar; b) Solcu partiler: gerçek lirberallerin batıda, özellikle İngiltere'de, solcu olarak kabulü gayet tabiidir ve sebep onların reformcu, radikal olmalarıdır. Liberallerin solcu olarak kabulünü halk için yayınlanmış kitapçıklarda da görmek kabildir.(1)

Bizde liberalin kim olduğu anlaşılmadığından liberal solcu olarak kabul edilmemiş fakat, yürüyen düzende mevcut imtiyazlara karşıt olanların bir kısmı liberal bir görüşü ifade ettiği için solcu olarak kabul edilmiştir. Bu bilinmeden yapılmış doğru bir yakıştırmadır. Liberallerin reformcu, radikal oluşları hakkında biraz izahat verip Türkiye'deki duruma geleceğim.

Batıda Liberaller

Gerçek liberaller, başlangıçta yaşanan tarihi safhanın zorunluluğundan ve felsefesinden dolayı radikaldirler. J. Locke'un bireyci (ferdiyetçi) felsefesinde temelleri bulunan liberalizm, yeni gelişen büyüyen güçlerin akımıdır. Bu güçlerin gelişip büyümesi, mevcut bağlayıcı, sınırlayıcı kurumları yıktırmayı veya değiştirmeyi icap ettiriyordu. Böylece liberalizm felsefesi ile, orta çağa ait kurumlara karşıt olmuş ve ticarette, endüstride, ilimde daha önce bağlı sayılan enerjiyi serbest bıraktırmak istemiştir.(2) Gelişen güçler yeni bir sınıfın (burjuva) ortaya çıkması şeklinde gözükmektedir. Bu ilk dönem ihtilaller ve meşhur bildiriler. (Amerika istiklali,

1) Örnek, İngiliz Muhafazakâr Partisi yayınlarından, T. E. Utley, Modern Political Thought, içinde sahife: 25.
2) B. Russel, History of Western Philosophy 1954 Baskısı s. 621.

Fransız ihtilali, insan hakları) dönemidir. Bunu faydacılarla, liberalizmin "Felsefî Radikalizm"[3] dönemi takip eder. J. Bentham hareketin temsilcisidir. Bu hareket ekonomik, politik ve hukuki reformlar istemektedir. Bentham özellikle hukuk alanındaki reformlar üzerinde durmuştur. D. Ricardo felsefi radikalizmin ekonomik alanda temsilcisidir. Ekonomik hayatı bağlayan bağlardan kurtulma, rasyonel hareket ortamının yaratılması anlamını taşır. Bu bağlardan kurtuluş için parlamentonun onları kaldırıcı (reform) tedbirler alması gerekmektedir. Durumu biraz açıklayalım.

J. Bentham'ın "faydacı felsefesinin temelindeki prensip" "en büyük kitlenin en büyük hazzıdır". Bu şu demektir: İnsanların mümkün en büyük ekseriyetinin yine mümkün en büyük hazzı sağlaması imkânlarını açmak.

Bireyci olan bu felsefe bireyin gerçek çıkarı ile toplumun çıkarının aynı yönde olduğunu kabul eder. Birey kendi çıkarını gerçekleştirmek çabası içinde; yani elemden kaçıp hazzını arttırmakla (diğer bireyler de aynı şekilde hareket etmekle) toplumun çıkarı yahut refahı artacaktır denilmektedir. Şu halde, birey bu haz ve elem teorisine uygun hareket için kayıtlardan kurtarılmalı ve böylece kendi çıkarını arttırırken fertlerin çıkarları toplamı olan toplumun çıkarı da artmalıdır. İşte bu esas üzerinde olan radikal liberallerden Bentham İngiliz hukukunda geniş değişiklik istemiş ve bunlar zamanla yeni gelişen kuvvetlerce de sağlanmıştır.

Ekonomide A. Smith ile ortaya çıkan klasik iktisatçılar, toplum için en büyük ürünü elde edişi ve onun dağılımını serbest piyasa düzeninin sağlayacağını iddia etmişlerdir. Bu serbesti içinde şahsi çıkarını takip eden rasyonel insan faaliyeti fiyat mekanizması içinde meşhur "görünmez el" tarafından yürütüleceği kabul edilmiştir. Bu ekonomik görüşün asıl radikal temsilcisi D. Ricardo'dur. Devrin şartlarına göre bunların sistemi makbul kabul edilmiş ve dünyada ilk gelişen İngiliz endüstrisi için pazar açmaya yarayan fikirlerin uygulanmasını sağlayacak tedbirler istenmiştir. Bu tedbirler ancak, İngiliz politikasında monopolcu durumda olan toprak ağalarının monopolu kırılarak alınabilmiştir. Bu ise parlamentoya, gelişen sınıfların temsilcilerinin mücadele ile girmesinin sağlanmasıyla olmuştur. İşte bu değişiklikler, gelişen kuvvetler ve onun felsefesiyle, radikal reformlar şeklinde yapılabilmiştir.

Fakat sonra gelişen büyüyen endüstri (sermaye birikimi) ile ortaya çıkan yeni düzende, kişi çıkarı ile toplum çıkarının çatışma halinde olabildiği gözükmüştür. İngiliz sosyalist fikir adamı Profesör R. H. Tawney'in dediği gibi Jefferson, Turgot, A. Smith'i kendi şartları içinde tenkit abestir. Onlar kendi günlerinde gözüken kötülüklerle mücadele etmişlerdir. Sanayileşmenin sonra ortaya çıkaracağı önceden tahmin edemeyecekleri kötülükler için onları muaheze edemeyiz.[4]

Ricardo'dan hareket eden ilmi sosyalizm bu şartlar içinde ortaya çıkarken, liberal J. S. Milli ve sonrakiler eliyle liberalizm değişikliğe uğramıştır. Bu değişim özde değildir. Fakat kişi çıkarını takip ederken büyük endüstriyel kuvvete sahip olmakla monopolcu durumuna geçip toplum aleyhine bir hüviyet kazanabilmiştir.

İşte yeni liberaller bu yeni kuvvetin toplum aleyhine bir üretime ve gelir bölüşümüne yol açmasını önleyecek tedbirleri ortaya koyarak yine reformcu hüviyetleri muhafaza edilmiştir.

Serbestiye mani olan yeni kişisel kuvvetlere karşı kanunlar çıkarılmıştır. Batıda, hemen bütün memleketlerde örnekleri bulunan monopollere, kartellere, imtiyazlılığa karşı olan bu kanunların meşhur örneği 1890'dan sonra Amerika'da kabul edilmiş Anti-Trust kanunlardır. İşte bu kanunlara dayanarak Amerika Cumhurbaşkanı J. Kennedy, General Electric, Westinghouse gibi firmaların yoğaltıcı (müstehlik) aleyhine yüksek fiyat uyguladıklarını tesbit ettirerek, bu firmaların ileri gelen idarecilerinden bazılarını hapse attırmış ve para cezasına çarptırmıştır. Gerçek liberalin tutumu böyledir işte.

Bugün batıda gerçek liberaller yeni şartlar altında gelişen işçi sınıfı ve sosyalizmin etkisini kabul ile radikal reformları getirmiş ve tatbike çoktan geçmiş bulunuyorlar.

Türkiye'de Liberaller

Bu kısa izahtan sonra şimdi gelelim bizim liberal parti ve partilerimizin tutumuna. Bizimkiler kendilerine liberal sıfatını takmayı yahut yakıştırmayı uygun görmüşler. Fakat yukarda anlattığım anlamda bir faaliyeti veya tutumu hiçbir zaman benimsememişlerdir. Örneklerini sıralayalım: Ortada, Ortaçağ bozuntusu bir ağalık kurumu var, bizim liberaller kişiyi (yoksa sadece ağaları değil) hürriyetine kavuşturmak için mücadele mi ediyorlar? Bu sorunun cevabının "hayır" olduğunu bütün zinde kuvvetler bilir. Türkiye'de kamu eliyle kamu çıkarı için kurulmuşlar istisna edilirse, yerli ve yabancı bir sürü monopoller açık veya gizli mevcuttur. Bunlar yoğaltıcıyı (müstehliki) yüksek fiyatları ve miktar tahdit oyunlarıyla sömürürler. İçinde bulunulan şartlar icabı devletin alabileceği geliri bunlar rahatça alırlar. Bizim liberallerimiz bu eksik rekabetin türlü şekillerini yaratanlara (iç ve dış) karşı kendi felsefelerinin icabı olan mücadeleyi açarak rekabet şartlarını sağlamaya mı çalışıyorlar? Böyle bir mücadeleyi liberallerimizden şimdiye kadar göremedik. Türkiye'de para ve sermaye piyasası bankalar ve sigorta müesseselerinin bütününü kavrar (ayrıca batıdaki anlamda işleyen bir sermaye piyasası yoktur). Bu piyasada da gayet açık bir eksik rekabet yürümektedir. Halktan toplanan çeşitli mevduatın

3) G. H. Sabine, A History of Political Theory 1959 Baskısı s. 562-586.
4) R. H. Tawney, The Acquistive Society Fontana 1961 Baskısı s. 23.

büyük kısmı a) ya bankaların kendi kurdukları firmaların finansmanına gider b) ya da ekonomik ve politik açıdan büyümüş firmaların finanmanında kullanılır. Geri kalan mahdut miktar da keçiboynuzunda şeker kabilinden küçük firmalara türlü güçlüklerle verilir. Bunu, bütün ticaret ve sanayi alemi bilir; ve açık anlamı, büyük firmaların sahasına yenilerin girmesine imkân vermemektedir. Yani rekabetin en önemli şartını yok etmektir. Bizim liberallerimiz bu piyasanın karşısında ne yaparlar? Bunu bütün zinde kuvvetler bilir! Bizim liberaller kurulmuş bu istismar düzeni içinde ya kendilerini yahut yakınlarını o firmaların savunucusu müşavirler veya avukatlar olarak bulurlar. Öyle ise neden gerçek bir liberal gibi hareket etsinler, kendi çıkarına karşı hareket edebilirler mi?

Kısaca varılacak netice şu olacaktır: Bizim liberaller gerçek değil sahte liberaldir veya liberalizmin ne olduğunu bilmeyen cahillerdir. Diğer bazı aydın kişilikli samimi liberallerimiz ise herkes kapısını süpürsün şehir temiz olur kuralı ile kendi kapılarını süpürmekle yetinmekteler. Bu ise bana kandil ile kazan kaynatmak isteyen Hocayı hatırlatıyor.

Cumhuriyet gazetesinde 19 Ekim 1962'de çıkan ve "Üç Akım Ortasında Demokrasimiz" başlıklı yazısında Sayın Profesör Bahri Savcı dinci - muhafazacı - gelenekçi olarak sıfatlandırdığı akımın politikasını liberal olarak kabul etmektedir. Yukarda verdiğimiz izahata göre sayın profesör yanılmaktadır. Kapitalizmin ilkel safhasında olan Türkiye'de dinci - muhafazacı - gelenekçi oluş ile liberallik paradoksaldır. Çünkü muhafaza edilecek olan hususlar gerçekte imtiyazlar, monopoller, tarihi olarak sağlanmış çıkarlardır; ve onların özel teşebbüsü, bu ortama oturmuş özel teşebbüstür ki liberalliğin rasyonel hesap yaptırdığı söylenen serbesti ortamı bu değildir. Gerçek liberal kişileri önce bu bağlardan kurtarmaya (libere etmeye) fikri ve faaliyeti ile çalışan kimsedir. Sayın profesör liberal kabul ettiği bu dinci - muhafazacı - gelenekçi karşıt ihtilalci akımın sosyal adalete de taraftar olmadığını belirtiyor. Bu gün batıdaki liberalizm, kişi ve toplum çıkarının her zaman aynı yönde olmadığını tecrübesiyle görüp kabul etmiş ve netice olarak teknik ifadesiyle "Kamu politikasını" (Public Policy) uygulamaya geçerek sosyal adaletten yana olmuştur. Şu halde profesör Bahri Savcı'nın liberal dediği akım modern anlamı ile de liberal değildir.

İşte bir tarafta bizim liberallerimiz! Öbür tarafta da gerçekleştirilecek çağdaş uygarlık düzeni amacı! Bu vaziyette müsaade ederseniz ben bizim liberallerimize 1 numaralı motorlu kağnımız diyeceğim; 2 numaralı olan da, romantik akım veya felsefenin Türkiye'deki sözde temsilcileri ırkçı-milliyetçilerdir ki gelecek yazımda onları ele alacağım.

Yön, 24 Ekim 1962

Türkiye'de Laiklik Üzerine...

Gülten Kazgan

Aşağıdaki yazıda İstanbul İktisat Fakültesi Doçentlerinden Dr. Gülten Kazgan, dinsel devletten laik devlete geçişi ve bunun ortaya çıkarttığı meseleleri inceliyor. Yazara göre, bugün Türk toplumu, Atatürk devrimlerinden sonra kanunlarda yapılan bütün yenileşmeye rağmen gelenekler bakımından Osmanlı İmparatorluğunun bir devamıdır. Türkiye'de laiklik anlaşılmamış, laik davranış yerleşmemiş, toplumsal kurumlar şeklen batılılaşmakla beraber, öz itibariyle, zihniyet itibariyle doğulu kalmıştır.

En az üç asır süren bir çöküşün bir iki nesil içinde etkilerinin bertaraf edilmesi kolay olmayacaktır. Türkiye'yi diğer geri ülkelerden ayıran, geçmişten devraldığı ve hâlâ etkisinden kurtulamadığı Osmanlı İmparatorluğunun çöküşüdür.

Dinsel Devlet

İslam dini kuruluşunda yalnızca fertle tek bir evrensel Tanrı arasındaki ilişkileri düzenlemeye yönelmemişti; toplumun hukuk sistemi, yönetim kurumları, ekonomik düzeni de dinsel çerçeve içinde bulunuyordu. İlkel ve göçebe Arap topluluklarına yerleşik şehir uygarlığını getirmek, fertle tek Tanrı ilişkilerini tesbit ederek bir etik sistem içinde ahlak anlayışını geliştirmek kadar gerekli idi. İslam dininin doğduğu toplumsal çevre gözönünde tutulduğunda niçin sadece bir moral değerler sistemi olmakla yetinmeyip, aynı zamanda devlet teşkilatının esaslarını kurmaya yöneldiğini anlamak hiç de güç değildir. Nasıl Roma uygarlığında moral değerlerin yıkılışı, ferdin önemini küçümsenmesi, kanun önünde eşitsizlik içinde doğan Hıristiyanlık özünde din yoluyla bunların kurulması amacını gütmüş ve dolayısıyla içinde geliştiği çevreyi yeni bir düzene bağlamaya çalışmışsa İslam dini için de aynı gerçek varittir. Yedinci yüzyıldaki Arap topluluğu bir taraftan moral değerlerin, diğer taraftan bir devlet teşkilatının kurulması zorunluğu içinde bulunuyordu. Bu zorunluk bize İslamiyetin, Hıristiyanlıktan farklı olarak niçin yalnızca fertle Tanrı ilişkilerini düzenlemekle yetinmeyip çok daha geniş bir toplumsal düzenlemeye gittiğini açıkladığı gibi kuruluşunda "laik" olmadığını göstermektedir.

Ortaçağdaki Arap, İran ve canlılığını yeniçağın başlangıcına kadar devam ettiren Türk uygarlığı, diğer bir deyişle geniş anlamda İslam uygarlığının getirdiği kalıplar içinde hukuk, yönetim, ekonomi kurumları gelişmiş ve sanat da bu kalıplara bağlı kalmıştır. Ancak, başlangıçta dinin kurulması ve gelişmesini sağladığı kurumlar, içinde geliştikleri kalıpların her türlü esneklikten yoksunluğu dolayısıyla canlılıklarını kolayca tüketmiş ve kendilerini yenileme imkânlarını bulamamıştır. İslam uygarlığının resim sanatı, müziği ve şiiri bu kalıpların içinde donup kaldığı gibi aynı gerçek geniş ölçüde tüm toplumsal kurumları bakımından da varit olmuştur. Dinsel kalıpların tayin ettiği ve yönettiği toplumsal kurumları laikleştirmek mümkün olmamış, Batının gelişen fikir ve sanat hayatı izlenemediği gibi toplumsal evrimi de Doğu uygarlığının katı düzenini etkileyememiştir. Şurası ilgi çekicidir ki, birkaç yüzyıl Avrupa'nın ortasında egemenliğini sürdüren Osmanlı İmparatorluğu, Batının süratli ekonomik ve toplumsal değişmesinden uzak kalabilmiştir. Laik olmayan bir dinsel devlet kuruluşunun bu katılaşmada büyük payı olduğuna şüphe yoktur.

Osmanlı İmparatorluğunun yenileşme hareketleri de laik olmamanın bütün etkilerini taşır: Tanzimat bunun en güzel örneğidir. İslam hukuku içinde Batılılaşma çabası, laik olmaksızın idare teşkilatını yenileştirme Tanzimat hareketinin özellikleridir. Bütün yenileşme hareketleri ise, İslam dininin doğuşunda ve gelişmesinde aynı zamanda devlet teşkilatını da düzenleme amacını gütmesi dolayısıyla, dinsel ilkelere bağlı kalma gereğini savunanların tepkisi ile karşılaşmış ve bu çatışma Atatürk devrimlerine kadar süregelmiştir. Asırlar boyunca laiklikten uzak kalmış bir toplum düzenini Batıdan aktarılan kanunlar yoluyla laikleştirme çabası ise köksüz, temelsiz laik kurumları, toplumda kökleştirme gayretinden başka birşey değildir.

Atatürk devrinde laik anlayışa bağlanmış bir aydın kadro sayesinde ayakta durabilen laiklik çok parti devrine geçildiğinde, demokratik oy mekanizmasının geri bir toplumda böyle bir aydın kadroyu yaşatma imkânına sahip olmadığını ortaya koymuştur; geniş halk kütlelerinin bu geleneğe sahip olmamasından ötürü dinsel eğilime sahip politik kadroyu tercih etmeleri laiklik anlayışına büyük bir sarsıntı geçirtmektedir.

Dinsel devlet esaslarını kuran İslamlığa bağlı Osmanlı İmparatorluğu Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden sonra hilafeti de ele geçirmesiyle kuvvetini laik olmayan bir düzenden alan kadroların gelişmesini kolaylaştırmıştır. Ne gariptir ki Batının Ortaçağın geleneksel düzenini yıktığı bir devirde Osmanlı İmparatorluğu hilafeti ele geçirmekle kendi Ortaçağını hazırlayacak ve Atatürk devrimlerine kadar hegemonyasını

sürdürecek olan dinsel kalıpların kuvvetlenmesini hazırlamaktaydı. Türk toplumunun Ortaçağına bir sınır çizmek gerekirse, bunu herhalde 1517'de başlatıp 1923'de bitirmek, 1923 sonrasını ise "Yeni çağa geçme çabası" olarak vasıflandırmak gerekir.

Osmanlı toplumunda geciken Ortaçağ beraberinde kendi düzenini muhafaza etmeyi sağlayacak bir de gerici kadroyu yaratmıştır: Yeniçeri ocağından Medreseye kadar uzanan bu kadro bir taraftan dinsel düzenin savunucusu olmuş, bir taraftan da bu vasfıyla her türlü yenileşme hareketine karşı koymaya yönelmiştir. Donmuş kalıplar içinde yetişen kafaların hiçbir yeniliğe açık olmaması, her türlü hoşgörüden yoksunluğu ve kısa bir süre içinde bütün canlılığını yitirmesi olağandır. Herhalde günümüze kadar Türk toplumunun kısır fikir ve sanat hayatı, hoşgörü eksikliği de uzun asırlar boyunca süregelen etkilerin beklenilen bir sonucundan başka birşey değildir.

Tarih, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u aldığı zaman müslüman olmayanlara karşı hoşgörüsünü, etrafını saran ulemanın çağın bilimleri ile ilgisini ve parlak çalışmalarını söz konusu eder. Hernekadar İstanbul'un fethinde İslamdaki "gâza" anlayışının bir payı olduğuna şüphe yoksa da, Müslüman olmayan şehir sakinlerinin tümünün yok edilmemesi, hatta dinsel kurumlarını muhafazaya imkân verilmesi, bu "gâza" da Batı Ortaçağındaki engizisyon mahkemelerinden çok daha fazla hoşgörünün hâkim olduğunu gösterir.

Fatih Sultan Mehmed devrinde devam eden parlak askeri fetihlere yenilerini eklemek gayesini güderken Yavuz Sultan Selim "Halife" olmak tutkusuna da kapılmıştır. Daha bir süre askerî güce dayanarak yapılan fetihler aslında bütün toplumsal ve ekonomik çöküşü hazırlayan hilafetin gücünü sağlayabilmiştir.

Hilafetin Rolü

Halifelik müessesesi nasıl olup da gücünü askerî fetihlerin başarısı zayıfladıktan sonra da devam ettirebilmiştir? Mesele sadece İslam devlet anlayışının laik olmayan ve donup kalmaya elverişli kalıpları ile açıklanabilir mi? Hilafet bazı ekonomik, toplumsal ve siyasal menfaatlere bağlı olmasaydı kendi içinde çöküp gitmeyecek miydi?

Günümüzde "din" istismar edilerek nasıl şeyhlik, ağalık gibi aslında bir toplumsal statü ve onun getirdiği ekonomik menfaatleri muhafaza etmek amacıyla halkın aydınlanmasını engelleyecek bir batıl inançlar silsilesi haline getirilmişse, Osmanlı İmparatorluğunda da benzer ve kapsamı daha geniş bir müessese olarak, kullanılmıştır.

Bir kere, devletin başında aynı zamanda halife olan şahsın bulunması çağdaş anlamdaki millet kavramı yerine din birliğine dayanan "ümmet" anlayışının hakimiyetini sağlamıştır. Askeri gücü tükenen İmparatorluğun sınırları içinde yaşıyan, dini İslam fakat ayrı ırklara mensup toplulukların yeni uyanan millet şuuruna ermesini engellemek için bu elde büyük bir kozdur. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı sonunda İmparatorluk dağılıncaya kadar sınırları içinde kalan ancak bunlar olabilmiştir. Hatta, İmparatorluk dağıldıktan sonra dahi "Pan-İslamist" anlayışın bayraktarlığını elden bırakmayan Enver Paşa bu geleneğin devam çabasına bir örnek gösterilebilir. Diğer bir deyişle, hilafet siyasal bütünlüğü İmparatorluk sınırları içinde devam ettirmek için gerekli bir araç sayılabilir.

Bundan başka, dinsel devlet düzeni gücünü ancak bu düzenden alan müesseseler de yaratmış ve her türlü yenileşme hareketine bunların karşı koyması sayesinde Ortaçağını dünya gidişinin dışında kalarak sürdürebilmiştir. Yenileşme hareketlerinin toplumsal kurumlara dokunmaksızın sadece teknik alanda kaldığı ilk zamanlarda dahi bu menfaat gruplarının gösterdiği tepkinin ne denli güçlü olduğunu anlamak için askeri alanda yenileşmeye karşı yeniçerilerin, matbaanın girmesine karşı medreseli hocaların karşı koymalarını incelemek yeter sanmaktayız. Saray ve etrafındaki mutlu azınlık ise, tabii, bu arada unutulmamak gerekir.

Dinsel devlet anlayışı, aynı zamanda, en etkili afyon olan yobazlaşma ile halkın uyutulmasını sağlayarak da kendi gücünü devam ettirebilmiştir. İmparatorluğun bütün kurumları ile donarak çökmeye başladığı sırada halka maddi sefaletini unutturmak, onu yaşayan insanın dünyasından her yönü ile uzak tutmakla mümkün olmuştur. Sınırlarımız ötesindeki devletin materyalizme dayanan sınıf çatışmaları başladığı zaman, İmparatorluk henüz tatlı bir rehavet içindedir. Yalnız halk değil, hürriyet öncülüğü yapan ve Batının hürriyetine özenen Jön Türkler dahi maddi sefalete değil, fakat siyasi iktidara karşı çarpışmış ve sefaletle siyasi iktidar arasındaki ilişkiyi dahi görmemiştir.

Andre Gide, özünde materyalizme karşı olan Hıristiyanlığın, Kilisenin maddi çıkarı dolayısıyla zamanla bu özden ayrılarak kapitalizmin en kuvvetli desteği haline getirildiğini söyler. Osmanlı toplumunda ise maddi çıkar "kapitalizm"in burjuva ekonomik düzenine hiçbir zaman bağlanamaz; çünkü toplumsal evrimde Ortaçağa nazaran ileri bir safhayı teşkil eden kapitalizm Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik sistemi olmamıştır. Kapitalizmle tek ilişkisi, kapitalist devletlerin ekonomik sömürgesi haline gelmekten ibarettir. Ancak, yukarda belirttiğimiz gibi, dinsel devlet siyasi bütünlüğü sağlamak için halifeliği bir araç olarak kullandığı gibi yarattığı kurumlara bağlı sosyal statü ve bunun getirdiği ekonomik menfaatler de kendisinin savunucusu olmuştur.

Öz Değişmedi

Bugünkü Türk toplumu ise, Anayasadaki laiklik ilkesine rağmen asırlar boyunca kendisini hissettiren bu etkilerden kurtulamamıştır. Memleketteki aydın kadronun yakındığı "dini siyasal amaçlar için kullanma" geleneğinin kökü yine bu toplumdadır; Atatürk devrinde eğer baskı altında tutulduysa, bu bize geleneğin öldüğünü değil sadece susturulduğunu gösterir. Nitekim, Serbest Fırka denemesi Atatürk devrinde dahi bu geleneğin yaşamakta olduğunu açıkça isbatlar. Dini maddi çıkarlar için kullanma geleneği de yine Osmanlı İmparatorluğundan bize arta kalan bir alışkanlıktır. Tarihimiz değil halk, aydınının dahi geleneksel bir çevre içinde savunulan dinsel müesseseler gerisindeki maddi menfaatleri göremediği zaman ne kadar yanlış kuvvetlerle mücadeleye yönelindiğinin örnekleriyle doludur.

Atatürk, olağanüstü bir önsezi ile dinsel devletin getirdiği bütün maddi çıkarları ortadan kaldıracak bir tasfiyeye girişmiştir. Medreseler kapanmış, şeyhlik ve dine bağlı diğer rütbeler kanunla yasaklanmıştır. Ancak, kanunla değil fakat toplumsal yapının değişmesiyle tasfiye edilebilecek menfaat gruplarına dokunmak mümkün olamamıştır. Bugün din maskesi arkasında savunulan bu grupların menfaatleridir. Nüfusunun büyük bir kısmı köyde yaşayan bir memlekette maddi çıkarların da daha çok köy ekonomisi ile ilgili olması tabiidir. Nitekim, en şiddetli tepkiler köyü din yoluyla uyutmaya çalışanların, köyün uyanması için alınmak istenilen tedbirlere karşı gösterdiği tepkilerdir. Aydınlığı köye sokmak, bunun için imkânsız değilse dahi çok güçtür.

Bizce, bugün Türk toplumu, Atatürk devrimlerinden sonra kanunlarda yapılan bütün yenileşmeye rağmen, gelenekler bakımından Osmanlı İmparatorluğunun bir devamıdır. Geniş ölçüde dinsel devlet hakimiyetine bağladığımız ve İmparatorluğun çöküşünü hazırlayan kalıplaşma kanun yoluyla bertaraf edilmiş olmakla beraber, bunun getirdiği birtakım gelenekler ve davranış özellikleri şekil değiştirerek yine etkilerini göstermektedir. Türkiye'de laiklik anlaşılmamış, laik davranış yerleşmemiş toplumsal kurumlar şeklen Batılılaşmakla beraber öz itibarıyla, zihniyet itibarıyla Doğulu kalmıştır.

En az üç asır süren bir çöküşün bir iki nesil içinde etkilerinin bertaraf edilmesi kolay olmayacaktır. Türkiye'yi diğer geri ülkelerden ayıran geçmişten devraldığı ve hâlâ etkisinden kurtulamadığı Osmanlı İmparatorluğunun çöküşüdür. Bugün karşılaştığımız problemler toplumbilimcilerimiz kadar, aydınlanmaları için, tarihçilerimize de ağır bir görev yüklemektedir.

Yön, 1 Ağustos 1962

Kafa Tutan Çocuklar

Sevim Burak

Röportajımın konusu, palmiye mahallelerinde yetişen ikinci *Ayşecik,* Elmas Yurdayiğit. Elması tanıyanlar, "gerçek Ayşecik odur, öbürü sahtedir diyorlar". On iki yaşında aile reisi olmaya hak kazanmış, ana babasının geçimini yüklenmiş Elmas Yurdayiğit, sinema perdesinde değil, gerçek hayatta yaşıyor.

Adı: Elmas Yurdayiğit,

Doğum Tarihi: 1949.

İki mevkufiyet hali var.

Bir kez üç ay içerde kalmış

On bir kez yankesicilikten yakalanmış.

Kalabalığa dalıp, çanta çevirmesi, her cins kadın çantasını açıp içindeki portföyü almasıyla meşhur.

Elmas Yurdayiğit, gerçekten ün yapmaya başladı. Yakında velayet hakkı ailesinden alınıp, Devlet Babaya armağan verilecek.

(Çocuk Bürosu memurları tarafından Medeni Kanun hükümleri gereğince ana, baba, hala, amca, dayı hepsi sabıkalı olan bu aileden velayet haklarının kaldırılması ve velayetin Devlete bırakılması vs...)

Davasının konusu bu.

Ana babasının isteğiyle suça yönelen Elmas Yurdayiğit'i Onuncu Asliye Mahkemesi koridorlarında duruşmaya girmeden, çevresini kuşatan bir avuç düzen insanına hesap verirken gördüm.

— Gene ne çaldın kız?

— *Senin paralarını.*

Zenginlik savaşına girmiş bir ailenin küçük kahramanı, kendisini ana babasından ayırmak için (...) sayılı kanunla harekete geçen Çocuk Bürosuna.

Kanuna.

Gazeteciye ateş püskürüyor.

Kadere boyun eğmiyor.

Polise mukavemet ediyor.

Dayanışma, birlik tanımıyor.

İş alanı bulamadığı, ya da ekmek parası için yasa dışına çıkmış, kendi gibilerle kader birliği etmiş, yoksul insana meydan okuyor. Oysa ki Elmas Yurdayiğit'in ecdadı kahramanlığın tamamıyla tersi özellikler taşıyan *Fakir Adamdı.*

Bütün bunları, Elmas'ın yetiştiği mahalleyi gezdikten, orada yaşayan fakirlerle konuştuktan, bu eski mahallenin kuşaklar boyunca değişmesini, giderek, fakirler arasından yasa dışına çıkmaları, zenginleşenlerin çokluktan kopmaları, Yurdayiğit ailesi gibi kopanların diğerlerine düşman kesilmesini dinledikten sonra öğrenmiş oldum...

Hayatı daha kabaca ve zahmetlice yaşamış Elmas... Yaşıtlarının kitaplardan, filmlerden izlediği düşmanlığı çok iyi biliyor. Yalnız bir tek zayıf tarafı varmış, *Film Yıldızı Ayşecik Olmak.*

Gülüşü,

Yürüyüşü,

Sesi,

Ayşecik gibi tıpkı,

Rol yapmıyor.

Elmas, kalabalık arasında dolaşıyor. Onun at kuyruğu saçını, çitlenbik gözlerini, büyümüş de küçülmüş yürüyüşünü bir görüp bir kaybeden kadınlar, Ayşecik geçti... Ayşecik geçti diyorlar.

Ayşecik zengin mahallelerinden geçiyor,

Ayşecik durmuyor.

Bizim bilmediğimiz bir yere gidiyor. Hırsızların, kaatillerin, esrarcıların gittiği yere.

Özmut –Kemendi Seymener– Yurdayiğit ailelerinin ve küçük çocukların takıldığı kafile, gittikçe bizden uzaklaşıyor. Onların, bizim gittiğimiz yere gitmediklerini anlamak için, *Hacı Hüsrev* Mahallesinde on dakika durmak yeter.

Hacı Hüsrev'e iki kez gittim, biri 22 Ağustos Perşembe, mahkeme gününden önce, biri daha sonra. Elmas'ın adını ilk kez Çocuk Bürosunda duydum. Beni diğerlerinden; evinden kaçanlardan, sokaklarda kaybolanlardan daha çok ilgilendirdi. Ailesini, yetiştiği çevreyi araştırdım, orada yaşayanları, ünlü komşularının, ünlü arkadaşlarının kimliklerini öğrendim.

Elmas'ın evi ailesi, Hacı Hüsrev Mahallesi, Kankardeş Sokak, 24 No'lu apartman. Kazandığı para ile yapmışlar. Pafta 227, ada 1622, iki gayrimenkul birleştirilmiş, annesi Fikriye'nin üstünde gözüküyor.

Elmas'ın arkadaşları: Hamiyet Seymener –9 yaşında– 12 kez yankesicilikten yakalanmış.

Nurten Özmut –12 yaşında– 12 kez yankesicilikten yakalanmış (velâyeti alınan)

Nurettin özmut – "ağabey" 16 yaşında– 15 kez yakalanmış.

Nuray Kemendi –12 yaşında– 3 kez yakalanmış (bir senelik meslekte).

Anneleri, babaları: Elmas'ın babası İsmail Yurdayiğit esrar satmaktan 10 yıla mahkûm. Annesi Fikriye yankesicilikten sayısız, kavga çıkarmaktan müteaddit suçlu.

Dilber Seymener: Kol bacak kırmaktan müteaddit yankesicilikten sayısız, Nurten'in annesi yankesicilikten sayısız, Nuray'ın annesi yankesicilikten 20 kez (yaşı 26).

Tapu dosyaları: 6/4/9 No'lu Hacı Hüsrev Mahallesine ait tapu dosyasında görünen su. - Karmakarışık bir düzen - çektikçe uzayan bir aile - babalar - analar - halalar - amcalar - kızlar - akrabalar - tanıdık Ahmet Efendi - komşular zinciri... Yüz kişinin bölüşüp bir parçasını aldığı evler - direkler.. Yarı yarıya - dörtte bire, onda bire inen hisseler - evinde, kiracı görünen mal sahipleri - hiçbir şeyin gerçek olmadığı, danışıklı döğüşüklü mal bölüşümü - birbirine sarılmış üç sokak *Hacı Hüsrev - Paşalı Hasan - Kankardeş*.

Hırsız Değil Zengin

Hacı Hüsrev'e gittim. Mahalleye doğru teneke mezarlığı içinden geçerek ilerliyorum. Teneke kapılar.

Teneke camlar.

Teneke bahçeler. Daracık bir yolun içinde evlere çarpmamak için ya bir taşa çarpıyorum, ya bir tümseğe çıkıyorum. O zaman evlerle aynı boy olduğumu görüyorum; yokuşlarda evlerin boyunu da geçiyorum. Hacı Hüsrev'den önceki *Kankardeş* sokak burası. Daracık sokaklar, bazı birleşip altıyol ağzı oluyor. Önümde küçük meydanımsı yerler açılıyor ve yer yer çocuk kalabalıkları...

Kankardeş sokağında kapılarının önünde oturan iki kadın, beni gördüler:

— Şu gelen de kim kız?

— Sorsana bakalım.

— Turisti soymuşlar mı ne?

— Baksana buralarda kalmış.

Tuhaflarına gitti. Beni bir turist sandılar.

— Elmas'ın evini soracaktım.

Sorucu bakışlar, hoşnutsuz bir tavır.

— Bilmiyoruz biz.

Diğeri dayanamadı:

— Şu horozun peşinden git, dedi.

Beyaz bir horozun ve üç tavuğun peşine takılıp Hacı Hüsreve çıktım. Sokak hemen canlandı. Sol tarafta apartmanların olduğu köşeden on kadar çocuk bana doğru koşup, önüme, arkama geçtiler. Bağırışarak çekiştirmeye başladılar. Sokakta, balkonumsu bir yerde, pijamalı, gözü morarmış bir adam, hayretle bana bakıyordu.

Ona sordum:

— Affedersiniz Elmas'ın evini rica edecektim.

Adamakıllı sıkıştırılıyordum. Sağıma soluma asılmışlardı.

— Para versene...

— Adını söylesene...

Adam bağırdı:

— Bırakın onu piçler, dolaştırmayın. Kızım bak şu açık kapıya git... 54 no'lu kapıya, Mualla hanıma sor.

Hep birlikte yürüdük. Çocuklar bağrıştılar:

— Ayşe abla, Ayşe abla.

Kapılarında oturan kadınların dik bakışları arasında girdim. Beni geçmiş olsun, başınıza birşey mi geldi? Biz yabancıları severiz diye karşılayan Mualla hanımın yirmi üç yaşında, doğup büyüme buralı, güzel kızı, annesinin tapu işine gittiğini, sorularımı kendisinin cevaplandıracağını söyledi.

Uzun boylu konuştuk.

— "Komşumuzdur, hepsiyle görüşürüz. Fakir değiliz ki onlardan korkalım. Ama ne olur, ne olmaz, arkamızı dönmeyiz. Malımız kilit altında. Günümüz pencere önünde."

"— Siz de gördünüz ya, mahalleye yabancı zor girer. Zerzevatçı, turşucu, satıcı takımı gibi fukara takımı zor geçer buradan."

"— Bunlar fukarayı adam yerine koymazlar. Önlerinde para bölüşürler. Beyoğlu'ndan, Çarşıkapı'dan yatak takımları, salon takımları, komodinler onların gözü önünde apartmanlarına girer. Fukarayı ezer, zenginlere özenirler."

"— En zenginleri, Parlak Dilber Seymener'dir. Küçük Hamiyet'in anası. İki apartmanları, bir evleri, bir taksileri, yetmiş parça kıymetli halıları var. Yakınlarda kızı Leman'a çeyiz olarak altmış dokuz parça dörder metrelik İngiliz kumaşı kupon verdi. Burda düğünleri bir görseniz, İran Şahınınki gibi üç gün üç gece sürer. Damat davul zurna ile sokakta traş olur. Neye yapmasınlar di mi? Çok kazanıyorlar, hırsız değil, zengin bunlar."

"— Allahları para, her şey para. Şu işten nasıl kurtuldun diyene 'falanca bize karşı gebe' derler."

"— Yalnız karı-koca birbirlerine namusludur. Burda öyle şeyler olmaz."

"— Erkek evde çocuk büyütür, yemek yapar, ortalık temizler. Kadınlarla çocuklar işe çıkar. Sabahın sekizinden akşamın sekizine."

"— Buraya polissiz, kanunsuz mahalle diyorlarmış. Bakanlıktan bu işin içyüzünü soran kağıt gelmiş karakola."

"— En küçüğünün bile cebinde tabanca, bıçak, ötekinden bulunur. Keyif için tabanca atarlar."

"— Mahkeme kapısından kurtulmazlar. Davaları yürürken, İstanbul'da işe çıkamayanlar, Ankara'ya, Bursa'ya, İzmir'e giderler. Buna, "gurbete çıktı" denir. Yakında Elmas'ın amcası iş için gittiği Fuar kapısında yakalanmış."

"— Kanuna, polise karşı birleşirler. Kendi aralarında, birbirlerinin gözünü oyarlar. 'Mahkemede yankesici Nurten'in annesi, biz yankesicilikten apartman yapmadık. Seymenerlere hesap sorun, dedi.' Bunlar aslında en fakirleridir. Bir katlı küçük bir evleri var, hepsi o kadar."

Ayşe:

— Hadi gelin, size terastan onların evlerini göstereyim dedi."

Terasa çıktık, kuşbakışı Hacı Hüsrev mahallesinin bütün ünlü kişilerinin evlerini, apartmanlarını seyrediyorum. Aşağıdan çocukların sesleri duyuluyor. Elmas'ın apartmanı hemen altımızdaki arsada, oldukça geniş, ön tarafı tek arka tarafı iki kat. Elmas'ın babası İsmail'in birinci katta kahvesi var. Zeki Müren'in 45 devirlik en yeni plakları çalınıyor. Terastan bir kadın, bize el salladı.

— Ayşe, yanındaki de kim?

— Misafir.

— Ne istiyor?

— Hiç canım.

Bana döndü:

— Elmas'ların kiracısı dedi. Yedi yüz lira kira veriyor. Geldiğinde pek saftı, şimdi yankesicilik yapıyor. Elmas'ın anası Fikriye öğretmiş.

— Devlet, Elmas'ı ana babasından alacak, siz ne dersiniz?

— Ne bileyim, iyi olur. Acımamak lazım bence. Sonra Elmas'ın sekiz kardeşi daha yetişiyor. Böyle, boyuna almakla başa çıkar mı? Ekmek parası değil, bunlar işin tiryakisi. Elmas falan gittikleri yerde de duramazlar.

— Hangi gittikleri?

— Devlet alacakmış ya. Kanun onları biraz korkuttu sanırsam. Yalnız devlete de ziyan getirmesinler.

— Analarını bırakalım, bu çocukların haklı tarafları yok mu hiç?

— Bana karanlık (bilmiyorum anlamında) dedi.

"Ben Kendim Hırsızım"

28 Ağustos 1962, perşembe günü, Onuncu Asliye Mahkemesi koridorlarında Elmas Yurdayiğit'i tam üç saat kendisini seyre gelen meraklılarla çarpışırken gördüm. Kendisi gibi suçlu yirmi beş yaşında bir eli kelepçeli babasıyla omuz omuza vererek karşı bildiği insanlara kendini savundu.

Hemen ikiye ayrıldılar:

Düzen insanı fotoğraf makineleriyle.

Elmas'ın tarafı pabuçlarıyla...

— Elmas kızıyor.

— Elmas kızdı.

Sesler arasında savaşa başlayıp ilk an yirmi kadar fotoğraf çekmeyi başaran muhabirler, Elmas'ın elinden güç kurtulup sütunların arkasına gizlendiler.

Fotoğrafçılara ve kendini seyredenlere fena bozulan Of'lu İsmail lakabıyla anılan baba, cebinden çıkardığı ütülü beyaz bir mendille kızının yüzünü örttü, kabadayı İsmail'in acemice savunması, gülüşmelere yol açtı. Elmas'ın yüzündeki mendili çekti aldı birisi... Kabadayı İsmail, yıkıldı. Konuşan foto muhabirlerine, mendil çekip alana, kelepçesiz insanın ele avuca sığmaz haline bakıp:

— Çekebildiğiniz kadar çekin.

Kızımla duruyoruz.

Gel arkadaşım çek.
Sen de gel.
Bekliyoruz.
Diye bağırdı.

Suçlu kızla babasının çevresinde çok kısa bir zamanda, şaşılacak kadar güleryüzlü seyirci toplandı. Aynı anda hızla, Elmas'ın papucu bu güleryüzlü topluluğun kafasına indi. Elmas papucun öbür tekini de alıp bekledi.

— Haydi şimdi gelin, kocakafalılar amma da çoksunuz. İstanbul'un bütün pabuçlarını, terliklerini fırlatsam, gene de az gelir size.

— Bu papuç, aslında bize atıldı, diye avukat Burhan Taru, kendini sorumlu gördü.

Bu kez, Elmas'ın önünde yeni bir kaynaşma daha oldu. Yaklaştım Çocuk Bürosu sivil komiserlerinden biri:

— Lütfen dağılın, dedi.

— Mahkememe mi geldin Hüseyin abi?

— Bu işler, sizin yüzünüzden geldi başımıza, gece gündüz beddua ediyorum, bu derdi açanlara, Allah büyük elbet...

— Hani Nuran ablana söz vermiştin? Hani anlaşmıştık seninle? Uzun bir ahbaplığımız vardı. Sözünü tutmadın. Kötü oldu. Bak bu abla sana yardım edecek, onunla konuş biraz.

Beni çağırdı, Elmas'a:

— Sana yardım etmek isteyenler var avukata ihtiyacın olabilir dedim.

— Benim avukata mavukata ihtiyacım yok.

— Annenle konuşmak istiyorum, beni onunla tanıştırsana.

— Bu işe annemi ne karıştırıyorsun? Hırsız benim.

— Mecbur değilsin ki, bu kabahatı yüklenmeye dedim.

— Annemin suçu yok, ne yapalım? Ben hırsız doğdum, dahası var mı?

Hüseyin Bey'e döndü:

— Ah beni anamdan ayırmaya kalkmayacaktınız. Bu işleri çıkarmayacaktınız. Memnun mu oldunuz şimdi? Beni anamdan alırlarsa uslanmam artık. Geçmiş ola, sizi sevmiyorum, aramızda her şey bitti artık.

— Bak Elmas, aklını başına al ümit var hâlâ, sen günahsızsın. Çocukların günahı olmaz, annen suçlu, söyle ona yanlış yoldan dönsün, sana kıymasın. Buna bizi inandırırsa, ileride tekrar seni alabilir. Her çocuğun annesiyle yaşaması hakkıdır, bunu söyle, unutma annene.

— Ben bunu unutmam. Hüseyin abi. Ama sen de bunu unutma, Nuran ablaya da söyle, beni annemden almazlarsa hırsızlık yapmayacağıma söz veriyorum, alırlarsa yine yapacağım.

Hüseyin abi, Elmas'ın önünde çömeldi, yanaklarındaki yaşı eliyle sildi.

— Nuran ablanın işi olmasaydı, gelecekti bugün; "Hadi bakalım göster kendini; alnına tabancayı dayarım dediğin Hüseyin abinin son nasihatı sana. Bir daha, böyle işlere girmeyeceksin..."

Elmas, basma elbisesinin üzerine giydiği deri ceketin eteğine gözünü silerken, kendilerini yine ablukaya alan kalabalığa:

— Ne toplandınız gene, çirkinler doymadınız mı? Diye bağırarak ikinci kez pabucunu kalabalığa fırlattı.

Duruşmada, "seni başka bir müesseseye yatırmalarını istiyor musun?" diye soran hakime: "Hayır, istemiyorum, anamın, babamın yanını istiyorum, beni hırsızlığa annem teşvik etmedi, kendim hırsızım" dedi.

Duruşma, Elmas'ın anası Fikriye'nin mahkemeye celbi kararıyla talik edildi, hakim yüzünü eliyle kapayan Elmas'a: "Yüzünü ne saklayıp duruyorsun. Çekecekleri kadar çekmişler zaten" dedi.

Dışarıda avukat Buran Taru, bu işin yenilgiye uğrayacağını söyledi. Nurten'e tatbik edilen (Yankesici Nurten Özmut) velayetin nez'ine ait Medeni Kanundaki 272-273-274'üncü maddelerle ortaya ilk çıkan, Çocuk Bürosu oldu. Hayret edilecek nokta, Medeni Kanunda, bu tip çocuğu koruyucu hükümlerin bulunması, fakat şimdiye kadar uygulanmamış olması, Medeni Kanundaki mahsus hükümler gereğince çocuk, ana babasından alınıyor, karar, hakimlerimiz tarafından veriliyor. Fakat bunları barındıracak müessese, henüz ortada yok. Bu kanunun tatbik edilmesi, aslında çocuğun ana babasından, alındıktan sonra bakımının, çocuk hakimlerinin, kreşlerin temin edilmesi, demektir. İlk kez uygulanan bir kanunla, güçlükler başlar. Hep böyle durumlara düşüyoruz, cahil, yasa dışı insanları önümüze getirip, ciddi ciddi yargılıyoruz, kararlar veriyoruz, sonunda yargılananlar, yargılayanların çaresiz olduğunu anlıyor.

Çocuk Bürosu Şefi, Nuran Sayın'dan içine bunca girdiğim tartışmayı açıklamasını rica ettim. Sonuç, çocukların ister istemez yine eski çevrelerine dönmek zorunda oldukları mıydı?

Nuran Sayın anlattı:

Buraya, ana babasının ittiği, ya da kendisinin ana babasından uzaklaştığı sayısız çocuk geliyor: gittikçe büyüyen dava, bu çocukların kurtarılması, Cemiyete kazandırılmasının, giderek –bakım ve korunmasının– nasıl temin edileceğidir. Biz Medeni Kanunda mevcut olan çocuğu koruyucu hükümleri ışığa çıkararak, bu

bakım ve korunmanın temin edilmesindeki önemi de ortaya koymuş oluyoruz. Hakimlerin de bu kanunu uygulamasından sonra, meydana gelen boşluğun bir tepki yaratmasını bekliyoruz; bu davamızda, attığımız ilk adımdır. Ayrıca şimdilik yapabileceğimiz tek şeydir de; üzülerek söyleyeyim, çocuğu ailesinin çevresinden çıkarmak, başvurulacak en son çare olmalıydı; eldeki imkânsızlıklar bu çareye başvurmamızı gerektirdi.

Çocuk davasını toplumumuza, aydınlara maletmek için, ilk harekete geçen idare adamlarımızdan sayın İstanbul Emniyet Müdürü Necdet Uğur'la konuştum:

— İstanbul, artık *büyük şehir*'dir. Dolayısıyla şehrimizde *suçluluk* ve *çocuklar* ilintisi, yeni bir ölçü kazanmıştır. Bu gün korunması gereken 10 binden fazla çocuğun, ancak 1100 kadarı 6972 sayılı kanunla kurulan Çocukları Koruma Birliğinin yurtlarına yerleştirilmiştir. Bu kanuna göre, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Belediye her yıl, bu birliğin bütçesi için gereken parayı temin etmek zorundadırlar. Bu yıl 7 milyon lira vermeleri gerekiyordu, veremediler, dedi.

Necdet Uğur'un yanından ayrıldım. Ayrıca Devletin kurduğu bu yurtlar, suç işlemiş çocukları istemiyor, nereye gönderiliyorlar? *Cezaevine, büyüklerin yanına...* Hacı Hüsrev Mahallesindeki *küçük çocukların* yolu *devlet* eliyle *cezaevi* idi. Mesele, düzen insanının yönünden tamamlanmıştı. Fakat, benim için bir yanı, eksikti hep. Yankesicilik Bürosunda *Cezaevine* gönderilmek üzere olan bir büyük sabıkalı, bana, kendilerinin toplum düzeninin karşısına, bilinçsiz çıkmadığını - kararlı oluşlarının ve cüretlerinin bir yerde, onları yargılayanların güçsüz tarafına dayandığını - büyük, küçük yasa dışı insanının dolayısıyla küçük yankesici Elmas Yurdayiğit'in, kendine göre güçlü bir topluluğun kişileri olduğunu anlattı...

"Paşakapısı Cezaevi'nden Yozgat'a sevkedilirken, Arifiye istasyonunda jandarmaların uyumalarından istifade ederek kaçtım. Üç ay sonra, bir sivil memurun beni tanıyıp - hırsız var, tutun diye bağırması üzerine, Taksim Ankara Pazarından Belediye Umumi helalarına kadar 300 kişi beni kovaladı. Yakalanmam böyle oldu."

— Küçük yankesici kız Elmas'ı tanır mısın?

— Büyük, küçük meşhurları tanırım.

— Elmas için ne diyorsunuz?

— Güzel olacak - bu işte ilerler.

— Devlet onu ana babasından alacakmış, ne dersin?

— Hepimizi alıyor. Siz yankesiciler üzerine röportaj yapıyorsunuz galiba? Karşınızda, Türkiye'nin önde giden dolandırıcısı Osman Vahit Çetin.

— Lakabınız var mı?

— Lakap kullanmam; sosyete ismi kullanırım. Yazın: 1- Nazmi Bayraktar, 2- Ahmet Yağcı, 3- Nevzat Çinici, sizin isminiz?

— Sevim Burak.

— Röportajımızın ismini, (Türkiye'nin önde giden dolandırıcısıyla yarım saat) koyarsınız, ayrıca memnun olurum.

— Mesleğinizi değiştirmeyi düşünüyor musunuz?

— (Bir dolandırıcının sevgilileri) adlı roman yazmayı düşünüyorum.

— Yazarlıktan başka bir şeye merakınız?

— Kanun adamı olmak.

— Yani, kanun dışı adam olmak mı?

— Kanun dışı adam olmaz - kanun dışında yaşanmaz - bir Koçero var, o da yarın vurulur. Ben kanunun yanında yaşarım.

— Nasıl yanında?

— Bir yanında; yeni yeni kanunlar çıkarsınlar, bizim gibilerin hiçbir itirazımız yok, kanun bekleyen vatandaş dolu.

— Kanun dışı, insanlardan yana mı konuşuyorsunuz?

— Onlar hesabına da, kendi hesabıma da, İstanbul'da (takas makasla) dolandırıcılık yapan, geçinip giden en az bin firma hesabına da konuşuyorum.

— Hakkınız var mı onlar hesabına konuşmaya?

— Var, ben kanun adamıyım, kanunla uğraşırım, bütün kanunsuz yolları bilirim. Bizi hapse sokup çıkararaktan kanunu öğrettiler...

— Çok yattın mı?

— Yattım, yatmadım o kadar uzun gitme. Hapistekilerle dışardakiler arasında ne fark var?

— Biri suçlu, biri suçsuz,

— Kusura bakma, ben suçlu insanların avukatıyım.

— Sence bu insanlar okuyup yazsa nasıl olurdu?

— Onları okutup yazdırmak, en azından yüz sene sürer; bizi bıraksınlar. Biz, Başvekille de, Padişahla da geçiniriz. Bizi fakirlerle karıştırma yalnız, fakirler ne yaptıklarını bilmezler. Biz, her şeyin içyüzünü okuruz. Devlet babaya, birini gönderip de aman, şu işimizi hallet dedik mi? Halimizden şikâyet ettik mi? Eski

laf, anneni kovalayan kadı, kimi kime şikâyet ediyorsun? Bir şanssızlıktır olmuş, damgayı alnımızın ortasına yemişiz; bizi bıraksalar da, elimizden tutmayacaklarını biliriz. Ölünceye kadar aynı işe devam edeceğiz. Suçlu adamın istikbali suçtur. Senin, küçük Elmas da bize takıldı... Neyse sen, aynı sosyetenin insanları diye yaz.

— Bir adam de, uzun boylu, yakışıklı, esmer, kapıdan içeri girdi de, yazmazsan iki elim yakanda kalsın. Boy resmim olmadığından, Yankesicilik masasındaki 6x9 resmime müracaat, adresim, gittiğim hapishaneden belli olur.

Yön, 21 Kasım 1962

Şiirde Fazlalıklar

Edip Cansever

"Bir sözcüğünü bile yerinden oynatsanız, şiir şiirlikten çıkar." mantığından kurtulmak gerekir. Değil bir sözcüğünü, bir paragrafını, bir sayfasını atsanız roman romanlıktan çıkmıyor. Roman başka, şiir başka denilecektir. Ben de bu başka başkalığı gözden uzak tutmaksızın diyorum ki, şiirle roman arasında, salt öze bağlılıkları bakımından bir kader birliği vardır. Değişmezliği ya da değiştirilemezliği olan işte bu özdür bana kalırsa. Yani değiştirilmezlik ilkesi ancak öz bakımından geçerlidir. Gene de bir sanat yapıtı istendiği zaman kılıktan kılığa sokulabilir demek istemiyorum burada. Ne var ki yerinden oynatılamaz sözcüklerle örülmüş bir şiirle yerinden oynatılabilir sanısını uyandıran sözcüklerle yapılmış bir "öz şiiri" arasında da hiçbir ayrım olmadığı söylenemez.

Öze dayanan bir şiir, etki gücünü birçok yollardan, değişik anlatım biçimleriyle sağlayabilir. Örneğin bir ozan, saplantı halinde yaşadığı bir özden sıyrılmak için, çok sayıda şiir yazabileceği gibi bütün yaşamı boyunca, salt o özün sıkıntısını da dile getirebilir kanısındayım. Bu da belirlenmiş bir özün üstünde birtakım değişkenliklerin olabileceğini gösterir. Şiir salt göze seslenen bir olgu olarak değil de, bunu aşan bir yaşam-düşünce gerilimiyle tanımlandıkça sözcükler de bir amaç olmaktançıkar. Sözcüklerin amaç olmaktan çıktığı yerde ise, değiştirilmezlik ilkesi sallantıdadır. Bu dediklerime, "her sözün, dolayısıyla her şiirin bir özü vardır" yargısıyla karşı çıkılabilir. Buysa Ataç'tan bu yana süregelen bir biçimcilik savunusudur. Bense, "öz şiiri" deyince, kısaca bütünsel bir dünya görüşünü kapsayan ya da bu dünya görüşünün parçalarıyla yüklü olan; insanı bu açıdan kurcalayan, eleştiren varoluşunu izleyen şiirleri amaçlıyorum.

Bir sözcüğünü bile yerinden oynatsanız, baştan sona etkisini yitiriverecek şiirler çoğunluktadır ayrıca. Bence bu çeşit şiirler, geleneksel bir sağlamlıkla ayakta durabilen, bu sağlamlıklarıyla akılda yer eden, giderek sağlamlıklarından ötürü kendilerini yiyip yitiren şiirlerdir. Birbirlerinden "icazet" alarak, yani yeni kişiliklerle çağdan çağa konaklayıp dururlar. Yaratılıştan çok bir işçilik ürünüdürler. Bir kan gibi en alımlı biçimde dünyaya fışkırırlar, sevilirler, ezberlenirler, dilden dile dolaşırlar... Ya sonra? Gene bir kan gibi, dünyaya çıkışlarından belli, bir süre sonra donuşup renklerini yitiriverirler.

"Öz şiiri"ne gelince, insanlar arası bir kan dolaşımıdır o. Değil bir sözcüğünü atmak, bir sözcüğünü bile hatırlayamadığınız halde aklınızda çakılır kalırlar. Çünkü söz, itici özle bu özün yaşama alanı arasında bir duraktır yalnızca. İnsanı sürekli ilişkiler ve devinimler içinde değişen ve değiştiren bir biçimde kapsayan bu yaşama alanı –yani gerçek sanat– insan soyunu yüceltmesi, zenginleştirmesi, durallıktan alakoyması bakımından daha köklü, daha kalıcıdır elbette. Burada işçilik değil, yaratış söz konusudur çünkü. Sözcükler arası bağlantılarını amaçlamak yerine bu bağlantıları araç halinde getirme çabası önemlidir.

Sonuç olarak diyebilirim ki, şiirde fazlalık deyince sözcük düzenini aşan bir yaşam düzeninin fazlalıklarını anlarım ben; yani söz –sonrası, zenginleştirici bir yaşam– düşünce düzeyi üstünde oluşan estetik bir düzenin fazlalıklarını: Örneğin Yahya Kemal birbirinden güzel mısralar dizer ama, aynı mısralar bir duvar gibi de dikilir karşımıza. Mohaç Türküsü'nü okuruz da, savaş denen olayı göremeyiz bir türlü. Çünkü Yahya Kemal, kendini kurmak yerine şiirini kurmaya bakar. "Duydumsa da zevk almadım islav kederinden" derken, kendi kederini aramaz, geleneksel şiire ters düşmeyen bir keder arar, onu bulur. Bence fazlalık budur işte, belki de bütün bir şiirin fazlalığı.

Yön, 12 Mart 1965

Genç Fotoğrafsızlar Ne Düşünüyorlar?

Konuşan: Muzaffer Erdost

Padişahsız Türkiye Geçinebilir mi? Vardır Padişah!..

Bahri Ergen: *Çorum'un Güney Köyü'nden, Çorum'a yaya üç saat çekiyor. Yol var, araba işliyor. Okul yapılalı üç yıl olmuş. Bahri, okuma yazma bilmiyor. 20 yaşında. Çift sürmüş, mal gütmüş, Tokat'ta "amelelik" yapmış. Evlerinde yüz numara var, masa, sandalye var. Çatal kaşık yok. Ağaç kaşık kullanıyorlarmış.*

1. Atatürk kimdir?
"Atatürk... İşittiydim ya, hatırımdan çıkmış. Atatürk, Kemal Paşa."
"Tamam Kemal Paşa. Hiç duydun mu, ne yapmış Kemal Paşa?"
"Hatırlayamıyorum. Konuşmuşlardır yanımda ya..."
2. Memleketi şimdi kim idare ediyor, biliyor musun?
" İsmet idare ediyor."
"Samimisin herhalde. Soyadı yok mu, senin soyadın gibi?"
"Vardır emme, bilemiyoruz."
3. Padişah Türkiye'de oturuyor mu?"
"Samsun'da oturuyor."
"Kim söyledi Samsun'da oturduğunu?"
"Öyle duyduydum."
"Var mı ki padişah?"
"Padişahsız Türkiye geçinebilir mi? Vardır padişah."
"Ne yapar bu padişah?"
"Bilmiyorum ki."
4. Saidi Nursi kimdir?
"Bilemiyorum.
5. Hangi millettensin? Arap mısın, Çin misin, Japon musun?
"Ben Sünniyim."
"Demin Türkiye diye bir şey söyledin. O Türk kim?"
"O Türk bizik."
"İslam mısın, Müslüman mısın?"
"Müslümanım."
"Başka Müslüman devlet tanıyor musun?"
"Hiç bilemiyorum."
6. Türkiye Cumhuriyeti deyince aklına ne geliyor?
"Türkiye Cumhuriyeti deyince, umumuzun hakkını korur, hakkını arar, Türkiye'nin başı demek o demektir."
7. Dünya mı büyüktür, Türkiye'mi büyüktür?
"Türkiye büyüktür."
"Türkler kaç kişi vardır tahmin ediyorsun?"
"Seksen milyon vardır."
8. Büyük Millet Meclisi diye bir şey işittin mi? Nedir bu Büyük Millet Meclisi?"
"Milletin büyük vazifesini müdafaa edene Büyük Millet Meclisi denir."
9. Türkiye'de kaç parti var?
"Halk Partisi, Demirgırat Partisi, Millet Partisi. Başka parti de bilmiyorum."
"İnkılap oldu diyorlar, nedir bu inkılap?"
"İnkılap ortalığın karışmasına mı delalet eder?"

10. "Türkiye'de yaptığımız bayramları say bakalım."

"Kurban Bayramı yaparız, Ramazan Bayramı yaparız. Cumhuriyet Bayramı yaparız. On iki bayram emme gerisini bilemiyorum."

11. Türklerin dostları kimlerdir, düşmanları kimlerdir?

"Dostu da vardır, düşmanı da vardır, emme bilemiyorum."

"Türkler harp etse, kiminle harbeder. Hiç işitmedin mi büyüklerden."

"Biz yetim olduğumuzdan öyle köy odalarında, gayfelerde büyüyemedik. Güzel güzel muamele dinleyemedik. Sefil büyüdük. Böyle sizin sorduğunuz sorulardan hiçbir şey anlayamıyorum."

12. Amerika ile Türkiye'nin toprakları bitişik midir, değil midir?"

"Bitişiktir."

"Ne ile gidebiliriz Amerika'ya?"

"Otobüsle, trenle, kağnıyla, her şeyinen gidilir."

"Kağnı ile kaç günde gidebiliriz?"

"20-25 günde gidilir.

13. Hiç deniz gördün mü?

"Hiç görmedim."

"Hiç duydun mu, nasıl bir şeydir deniz?"

"Deniz diye bir şey vardır. Akdeniz derler emme, gerisini bilmiyorum."

"İçersinde ne vardır denizin?"

"Denizin içersinde hiçbir şey olamaz. Etrafı dağ olur, ortası sulak olur. Etraf çevrik halde."

"Arsası ne kadar büyük ise o kadar büyük olabilir. Deniz olmuş bura deniz olur."

"Ne kadar büyüktür?"

Bir yer güççük olamaz."

14. Aile nedir, ne demektir?

"Aile demek, insanın karısı demektir."

"Bekâr mısın, evli misin?"

"Bekârım."

"Hiç kız sevdin mi köyde?"

"Beni kim ne yapsın, el kapısında büyümüşüm."

"Tokat'a ameleliğe gittiğinde de hiç kadınla yatmadın mı?"

"Hayır."

"Hiç elin kadın eline değmedi mi?"

"Değmedi."

"Bir odaya güzel bir kız ile seni kapatsak, ne yaparsın?"

"Konuşuruz, konuşulmaz mı kadınınan."

"Ne dersin, ne yaparsın?"

"Merhaba derim, nasılsın derim."

"Gece oldu, yatağa yattınız?"

"Yerine göre uyunur, yerine göre konuşulur. Birbirimize lazım olan laflardan konuşuruz. Kızın yanına girerken öğretmeyinci dıkıyorlar mı ki? Kızın yanına girerken öğrendiğim muameleyi düzeltirim. Kız benim nikâhlımsa sarılır, yatarım. Türkçesini utanıyorum, düzeltemiyorum."

"Çıplak bir kadın oynuyor olsa, seyreder misin?"

"Etmem, öylesi kadından insana zarar gelir."

15. Mikrop nedir?

"Mikrop demek pislik demektir."

"Nerede bulunur."

"Mikrop yüz numaralarda bulunur. Kendini bilmeyen, sakınmasını bilmeyen adamlar sokağa, yol kenarına pislerler, gezdiği yeri mikrop yapabilir."

"Hastalanınca köyde ne yaparlar?"

"Köyden hastaneye indirirler, ilaç verirler."

"Hocaya okuturlar mı?"

"Okuturlar. Öleceğini hissedince Kur'an okuturlar başında."

16. Aya niye gitmek istiyorlar?

"Fennin yükseğini anlamak istiyorlar. Lazım olduğu zaman fenninen aya gidebiliriz demek istiyorlar. Gösteriş yapıyorlar. Ama benim aklım kesmiyor."

17. Dünya yuvarlak mı, değil mi?"

"Dünya yuvarlak derler."

"Dünya neyin üzerinde duruyor?"

"Dünya suyun üzerinde duruyor derler."
18. Zeki Müren diye birini duydun mu?
"Hiç duymadım, bilemiyorum."
"Cemal Gürsel?"
"Cemal Gürsel'i duydum."
"Neci Cemal Gürsel?"
"Bu dünyanın vekili."
"Celal Bayar duydun mu?"
"Duydum, o da vekil, dünyanın vekili?"
"Kaç tane dünyanın vekili var?
"Kıdem, kıdem."
"En kıdemlisi hangisi?"
"İsmet."
"Ondan sonraki?"
"Samsun'daki padişahtır."
"Ondan sonra?"
"Cemal'dir."

Yön, 23 Nisan 1965

Kitap hayattır...

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

Herkes özgür olmak istediğini düşünür ama aslında ne istemektedir?

Kuklanın Ruhu antik ve modern gnostisizm, Azteklerde insan kurban etme ritüelleri, sayborg ekonomisi, komplo teorileri, gözetleme toplumu ve internet çağında sanal yaşam gibi çeşitli konular üzerine düşünce deneyleriyle okuru yüzyılların düşünce iklimi içinde heyecanlı bir yolculuğa çıkarıyor ve şu soruya yanıt arıyor: Hayatımızda daha fazla seçenek mi istiyoruz yoksa özgürlük bizim için tercih yapma yükünden kurtulmak mı?

Kuklanın Ruhu
İnsan Özgürlüğüne Kısa Bir Bakış
John Gray
Çeviren: Dürrin Tunç
Cogito, 112 s.

www.ykykultur.com.tr YapiKrediKulturSanatYayincilik YKYHaber

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

Yazarlar Hakkında

Alfabetik Sırayla

Isaac Asimov

Rus asıllı, Amerikalı biyokimyacı ve yazar. Bilimkurgu romanlarıyla tanındı. New York'ta, Columbia Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Ölümünden önce, en ünlü iki kitap serisini bir gelecek tarihi serisi halinde birleştirmeye çalışmıştır: "Foundation's Edge" (1982), "The Robots of Dawn" (1983), "Robots and Empire" (1985), "Foundation and Earth" (1986) ve "Prelude to Foundation" (1988).

Bedia Akarsu

Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde tamamladı. Aynı fakültede profesörlüğe kadar yükseldi. Ahlak, kültür, dil ve tarih felsefesi dallarında öğretim üyeliği yaptı. Yayımlanmış çok sayıda eseri vardır.

Cem Akaş

1968'de Almanya'da Mannheim kentinde doğdu. İstanbul'da Robert Kolej'i ve Boğaziçi Üniversitesi Kimya Mühendisliği Bölümü'nü bitirdi. Amerika Birleşik Devletleri'nde Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler doktorası yaptı. Öykü ve roman yazarı.

Hikmet Birand

Yazar ve bilim adamı. İstanbul'da, Halkalı Yüksek Ziraat Okulu'nu bitirdi. Almanya'da, Bonn Üniversitesi'nde botanik doktorası yaptı. Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'nde ve Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'nde botanik profesörü olarak görev yaptı. Fen Fakültesi herbaryumunu zenginleştirdi. 1380 bitki türünü *Türkiye Bitkileri* adlı kitabında topladı. Ayrıca *Anadolu Manzaraları*'nda bir Türkiye peyzajı denemesine girişti. Doğa ve Çevre konularında çok sayıda inceleme yazdı.

Elias Canetti

(1905-1994). Yapıtlarında kitlelerin duygularını ve çevresiyle uyumsuzluk içindeki bireyin konumunu araştıran roman ve oyun yazarı. Yapıtlarını üçüncü dili olan Almancayla yazmıştır. Zürih, Frankfurt ve Viyana'da öğrenim gördü. Kitle psikolojisi üzerinde çalıştı. 1935 yılında yayımlanan *Körleşme* adlı romanıyla daha sonra dünya çapında üne kavuştu. 1960'ta tamamlanan *Kitle ve Güç* adlı büyük incelemesi, alanının rakipsiz yapıtı oldu. Oyun, deneme, anı ve radyo oyunları da yazmış olan Canetti, 1981 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'nü aldı.

Mustafa Çakır

Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde ve Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde öğrenim gördü. Viyana Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'nde doktora yaptı. 1990'dan bu yana Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Almanca Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Luc Ferry

1951 doğumlu Fransız filozofu. Caen Üniversitesi'nde profesörlük yapmaktadır. Ayrıca, son dönemde, Milli Eğitim Bakanlığı'nda da görev almıştır. Son yapıtı *Homo Aestheticus* on üç dile çevrilmiş, büyük yankılar uyandırmıştır.

Dursun Gökdağ

1948 yılında Muş'un Bulanık ilçesinde doğdu. 1969 yılında Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi'nden mezun oldu. 1985 yılında İletişim doktoru, 1988 yılında Eğitim İletişimi ve Planlaması doçenti oldu. Halen Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Eğitim İletişimi ve Planlaması Bölümü öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Ali Esad Göksel

Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'nü bitirdikten sonra, Almanya'da, Tübingen Üniversitesi'nde Ernst Bloch'un felsefe derslerine ve Stuttgart Teknik Üniversitesi Mimarinin Temelleri Enstitüsü'ne devam etti. Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimari Tasarım Kürsüsü'nde çalıştı. Halen kendi mimarlık ofisinde çalışmaktadır. Yurt dışında ve Türkiye'de bilimsel toplantılara katılmakta, çeşitli dergilerde yazılarını yayımlamaktadır.

Nedim Gürsel

Galatasaray Lisesi'nde ve Fransa'da, Sorbonne Üniversitesi Modern Fransız Edebiyatı Bölümü'nde öğrenim gördü. Öykülerini kitaplaştırmazdan önce çeşitli dergilerde yayımladı. Çeşitli yazarlar ve edebiyat konuları üzerine incelemeler kaleme aldı. Halen Paris'te, Ulusal Bilimsel Araştırmalar Merkezi'nde görevli.

Vaclav Havel

1936 doğumlu Çekoslovak oyun yazarı, Çekoslovakya Cumhurbaşkanı. 1968 Prag Baharı ve *Charta 77*'nin önde gelen sözcülerindendi. Adı, Doğu Bloku ülkelerindeki özgürlük mücadelelerine damgasını vurdu. Düşünce ve etkinlikleri nedeniyle tutuklandı. 1990'da, rejim değişikliği sonrası Çekoslovakya Cumhurbaşkanlığı'na seçildi. Ülkemizde de çeşitli kitapları yayımlanmış ve oyunları sahnelenmiştir.

Turhan Ilgaz

İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nü bitirdikten sonra basın yaşamına atılarak, Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinde yöneticilik yaptı. *Yeni Gündem* ve *Doğan Kardeş* dergilerini çıkardı. Çeşitli gazete ve dergilerde siyaset ve kültür siyaseti konusunda makaleleri yayımlandı. Çeviri çalışmaları kapsamında, M. Foucault, O. Paz, A. Soljenitsin dilimize kazandırdığı yazarlardandır.

Selim İleri

İstanbul Atatürk Lisesi'nde ve Hukuk Fakültesi'nde öğrenim gördü. Öykülerini çok genç yaşta dergilerde yayımlamaya başladı. Senaryo yazarlığı ve film yönetmenliği yaptı. Son yıllarda daha çok roman türüne ağırlık verdi. Son olarak *Cemil Şevket Bey, Aynalı Dolaba İki El Revolver* adlı romanı yayımlandı.

Levend Kılıç

(1953) Ankara Üniversitesi SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu'nu Bitirdikten (1976) sonra Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Eğitim Televizyonu Merkezi'nde Türkiye'nin ilk renkli televizyon çalışmalarıyla ilgili Türk-Alman projesinde görev aldı (1976-80). 1993 yılında profesör oldu. Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi'nde Görüntü Estetiği ve Televizyon Programcılığı konularında Lisans-Lisansüstü dersler vermektedir.

Sıtkı M. Erinç

Prof. Sıtkı M. Erinç 1940 doğumludur. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdikten sonra farklı alanlarda lisansüstü eğitim görmüştür. Halen Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi öğretim üyesidir. Ayrıca Hacettepe ve Ankara Üniversitelerinde lisans ve lisansüstü dersler vermektedir. Sanat alanında yayınlanmış dört kitabı, sanat ve kültür konularında da çok sayıda makalesi bulunmaktadır. Muhtelif dergi ve kataloglarda, özellikle resim sanatı üzerine eleştirileri de yayımlanmıştır.

Yukio Mişima

(1925-1970). Öğrenimini Tokyo Soylular Okulu'nda ve Tokyo Üniversitesi'nde gördü. Bir süre memur olarak çalıştıktan sonra, *Bir Maskenin İtirafları* adlı romanının kazandığı başarı üzerine kendini roman yazarlığına verdi. Japonya'nın geleneksel değerleri ile Batı arasındaki çatışma, başlıca temasını oluşturdu.

Sevin Okyay

1942'de İstanbul'da doğdu. Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ni bitirdi. 1963'ten beri çevirmenlik, 1976'dan beri gazetecilik yapıyor. Özellikle –ve tercihan– sinema, caz ve spor üzerine yazıyor. *İlk Romanım* ve *120 Filmde Seyr-i Alem* adlı iki kitabı yayımlanmıştır.

Semra Somersan

Boğaziçi Üniversitesi İktisat Bölümü'nü bitirdikten sonra Fulbright bursuyla gittiği ABD'de Sosyal Psikoloji'den master ve Sosyal Antropoloji'den doktora yaptı. 12 Eylül ve YÖK döneminde Türkiye'ye döndüğü için üniversiteye girmedi. *Nokta* dergisi ve *Cum-*

huriyet Gazetesi'nde araştırmacı gazetecilik, *Özgür Gündem* Gazetesi'nde haber müdürlüğü yaptı, Tarih Vakfı'nda Sözlü Tarih Projesi'ni yürüttü. Metis Yayınları'ndan *Olağan Ülkeden Olağanüstü Ülkeye: Türkiye'de Çevre ve Siyaset* isimli kitabı çıktı.

Bülent Sözer

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Aynı fakültede Deniz Hukuku alanında doktora yaptı. Halen serbest avukat olarak çalışıyor.

George Steiner

Avusturya'da doğan ve 1940 yılında ailesiyle Amerika'ya göç eden kültür tarihçisi ve eleştirmen. Chicago ve Harvard üniversitelerinde öğrenim görüp, Oxford'a gitti. Princeton'da çalışmak üzere ABD'ye geri döndü; 1974'ten sonra Cenevre'de İngiliz Dili ve karşılaştırmalı edebiyat öğretmenliği yaptı. Birçok romanında soykırımın izleri görülür ve derin bir öğrenim gücü yansır. Eserlerinin başlıca odak noktası dil ve edebi yaratıcılığın barbar ve politik terör dünyasındaki yeridir. Seçilmiş yazıları *George Steiner: Bir Okur (1984)* adlı kitabında toplanmıştır.

Hülya Tufan

(1955) Siyasetbilimci, çevirmen. Beş yıl süreyle bir sosyal araştırma şirketinde yöneticilik yapmıştır. Halen yayıncılık alanında çalışmaktadır. Önemli çevirileri, *Cinselliğin Tarihi* (Michel Foucault) ve *Modernliğin Eleştirisi* (Alain Tourraine).

Faruk Ulay

1957 İstanbul doğumlu. Uygulamalı Endüstri Sanatları Yüksek Okulu'nda grafik tasarım öğrenimi gördü, Londra'da görsel bildirişim dalında lisansüstü çalışması yaptı. Mesleğiyle ilgisiz iki ince, bir de hayli kalın üç kitabı var.

Kitap hayattır...

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

Savaşta yitirilen hayatlara dair...

Hangi hayatlar yaşanmış kabul edilir? Hangileri edilmez? Hangi ölümlerin yası tutulmaya değer? *Savaş Tertipleri* günümüzün ABD güdümlü savaşlarına cevaben yazılmış beş kuramsal makaleden oluşuyor ve savaş algısının nasıl bir çerçeve/tertip dahilinde yönetildiğine odaklanıyor.

Savaş Tertipleri
Judith Butler
Çeviren: Şeyda Öztürk
Cogito, 168 s.

www.ykykultur.com.tr YapiKrediKulturSanatYayincilik YKYHaber

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

Kitap hayattır...

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

Eugenio Borgna'dan insan olma haline yeni bir bakış: *Şu Bizim Kırılganlığımız*

"Taşlaşmış varlıklar değiliz, başkalarıyla ilişki içinde olan varoluşlarız"

Novara, Maggiore Hastanesi'nde Psikiyatri bölümü başhekimi, Milano Üniversitesi Sinir Hastalıkları ve Zihinsel Hastalıklar Kliniği'nde öğretim üyesi olarak hizmet veren 1930 doğumlu İtalyan hekim ve yazar Eugenio Borgna'nın daha önce çok ilgi gören *Ruhun Yalnızlığı, Melankoli, Bekleyiş* ve *Umut kitapları* yayımlanmıştı.

Kitaplarında yalnızlık, ölüm, hastalık, mutsuzluk, korku, kırılganlık, umutsuzluk üzerine derinlemesine düşünen, ruhsal sorun ve hastalıklara son derece insani bir bakış açısı getiren Borgna'dan yine ses getirecek bir başka "manifesto": *Şu Bizim Kırılganlığımız...*

Şu Bizim Kırılganlığımız
Eugenio Borgna
Çeviren: Meryem Mine Çilingiroğlu
Cogito, 76 s.

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

www.ykykultur.com.tr YapiKrediKulturSanatYayincilik YKYHaber